Digitized by eGangotri

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી મેમિનાથાય નમઃ

સલિનવ 'હેમ' સધુપ્રક્રિયા

ભાગ - ચોથો

પ્રેરણા : વિદ્યાવ્યાસંગી પૂ. મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.

સંપાદન - અનુવાદ - સસંદર્ભ વિવરણ

પૂ. મેનાસુંદર પ્રવચનકાર મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય

પૂ. મુનિરાજ શ્રી દીપરત્નસાગરજી

(M. Com. M.Ed.)

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

7847

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગ્રેજ્યુએટ પ્રવચનકાર પૂજ્ય ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.

જેઓનો .....

- વિદ્યાવ્યાસંગ એ આ ગ્રંથમંદિરનો પાયો છે.
- નિર્મળ સહજ સંબંધજ દ્રવ્યાદિક સહાય સ્તંભો છે.
- ભાવાત્મક પરિશ્રમ એ પ્રવેશદ્વાર છે.
- કાર્યપૂર્ણતા માટે શ્રદ્ધા-ધીરજ જેના પગથીયા છે.
- અદ્‌ભુત પ્રેરણાબળ દ્વારા ઉત્સાહના સિંચન રૂપ રંગમંડપ છે.
- આ ગ્રંથની અત્યંત ઉપાદેયતા સમજી સર્વજન સ્વીકાર્ય અને તે માટે અવિરામ ઉત્સુકતા, અખંડ શ્રદ્ધા રૂપ ગર્ભગૃહ છે.
- જ્ઞાન આરાધન થકી કર્મ નિર્જરાના ધ્યેયરૂપ મૂર્તિ છે.
- સાદ્યન્ત સુંદર કાર્ય માટે વ્યવસ્થા શક્તિ શિખરો છે અને....
- જેઓની હાર્દિક કૃપા દ્વારા ગ્રંથની પૂર્ણતા રૂપ ધ્વજાઓ છે.

- તેઓશ્રીને કોટી કોટી વંદન સાથ સમર્પણ -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રસ્તુત ગ્રન્થ
આપ સર્વેના કર-યુગલમાં
મુકતાં
આ ક્ષણે
ફરી મને તેઓશ્રીના
અસ્તિત્વનું સામીપ્ય વર્તાય છે
પુનઃપુનઃ સ્મરણો ઉભરાય છે.
જેઓએ
માત્ર વ્યાકરણના પ્રેમથી છતાં
આત્મીયતાના ઉંડાણથી
સંદર્ભ સાહિત્યો નજર સમક્ષ રાખી
ગ્રન્થની પ્રેસકોપી અક્ષરશઃ તપાસી-
ક્ષતિ રહિત બનાવવા નિસ્વાર્થ છતાં સઘન પ્રયાસ કર્યો
પરંતુ
અત્યંત દુઃખ અનુભવાય છે
તેઓશ્રીના નામને અંકિત ન કરી શકવાનું
જેમની ચિર સ્થાયી છાપ છે ચિત્ત તંત્ર પર
તેવા
વિરલ ત્યાગી સ્નેહીને
અનેકશઃ વંદન સાથ

ભાવાત્મક સમર્પણ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

અભિનવ 'હેમ' લઘુપ્રક્રિયા

DONATION

ભાગ ત્રીજો

મૂલ કર્તા :- પૂ. મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી ગણિવર્ય

ગ્રંથરચના પ્રેરણાદાતા

વિદ્યાવ્યાસંગી પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ

7847

સંપાદન-અનુવાદ-સસંદર્ભવિવરણ

ગ્રેજ્યુએટ પ્રવચનકાર પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા ના શિષ્ય

પૂ. મુનિરાજ શ્રી દીપરત્નસાગરજી (M.Com. M.Ed.)

કિમત-પઠન પાઠન

સંવત ૨૦૪૪ વીર સંવત ૨૫૧૪ સને ૧૯૮૮

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પૂ. આગમોદ્ધારક આ. દેવ શ્રી આનંદસાગર સૂરિજી મ. સા.

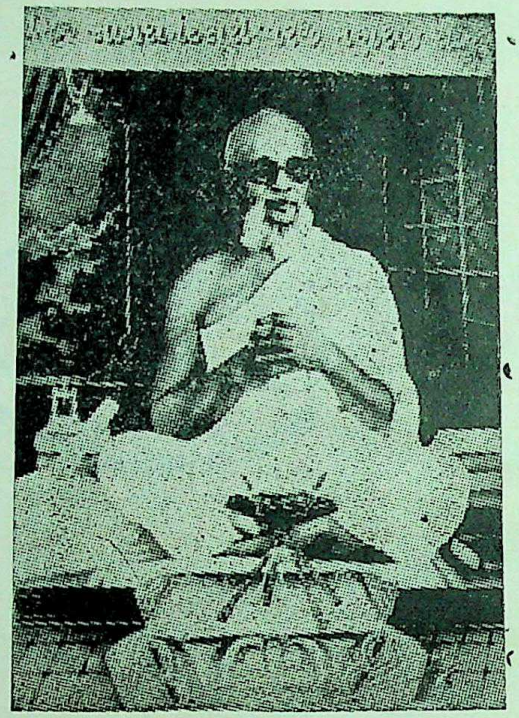

* મુદ્રક *
જય જલિયાણ પ્રિન્ટર્સ
સુતરીયા કો. સેન્ટર
દિપક ટોકીઝ પાસે,
જામનગર

* પ્રકાશક *
અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
પ્રવિણચંદ્ર જે. મહેતા
"જેસંગ નિવાસ"
હેડ પોસ્ટ ઓફિસ પાસે,
જામનગર

પ્રકાશકનું નિવેદન

લગભગ હજાર વર્ષ પૂર્વે પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે રચેલ સિદ્ધહેમ વ્યાકરણને, લગભગ સવાત્રણસો વર્ષ પુર્વે પ્રક્રિયા રૂપે ફેરવ્યા પછીનું સંદર્ભ-વિવરણ સહિતનું આ પ્રથમ ગુજરાતી પ્રકાશન છે. જે ફિલોસોફી સાથે ગ્રેજ્યુએટ થયેલા અમારા પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ.સા.ની અનન્ય પ્રેરણા-અંતઃકરણપૂર્વકની ભાવના/લાગણી તથા તેમના શિષ્ય પૂ. મુનિ દીપરત્નસાગરજીની મહેનતનો પરિપાક છે.

પ્રથમ ત્રણ ભાગના પ્રકાશન બાદ ખૂબજ સુંદર અભિપ્રાયો અને સહકાર મળતા દુંક સમયમાં ચોથો અને છેલ્લો ભાગ રજુ કરતાં અમે ખૂબજ આનંદ અનુભવીએ છીએ. આ સાથે સમગ્ર ગ્રન્થ પ્રકાશન સમાપ્ત થાય છે ત્યારે આ વ્યાકરણના અભ્યાસથી પદ સિદ્ધનું શુદ્ધ જ્ઞાન પામી શાસ્ત્રના અર્થની વિચારણા-ચિંતન, મનન દ્વારા પરંપરાએ શાશ્વત સુખને પામો એજ શુભેચ્છા.

પુસ્તક પ્રકાશનમાં અત્યંત ઉપયોગી બનેલા અને તન મન ધનથી સહકાર આપનારા શ્રી કાન્તિભાઇ-હર્ષદભાઈ-વિરૂભાઈ, વહીવટ કાર્યવાહીમાં મદદરૂપ બનેલા મહેન્દ્રભાઇ તથા અમરીષભાંઇ, ઉદાર હાથે ફાળો આપનાર શ્રી જામનગર જૈનસંઘ સમસ્તના આભારી છીએ.

આ સમગ્ર ચોથા ભાગના કાગળના દ્રવ્ય સહાયક શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ-જામનગર ના આભાર સહ

પ્રવિણચંદ્ર જે. મહેતા
અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન વતી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

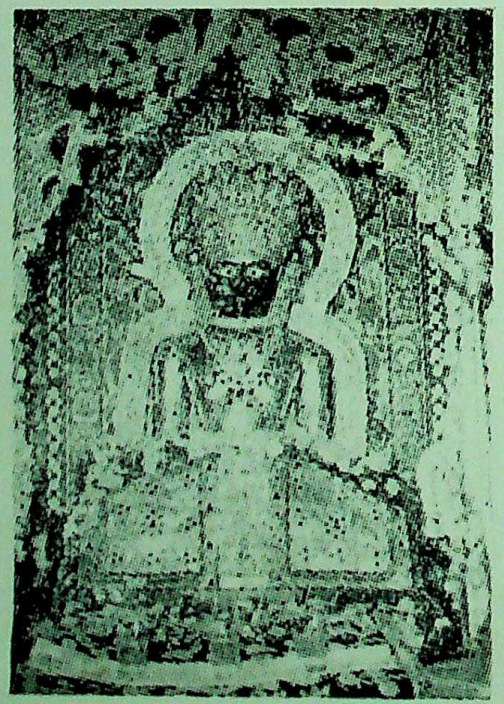

કૃષ્ણ બલભદ્રજી પૂજીત કસોટીના પ્રતિમાજી

(જે દહેરાસરજીનું બારણું મોટું થતું નથી અને શિખર થતું નથી)

શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

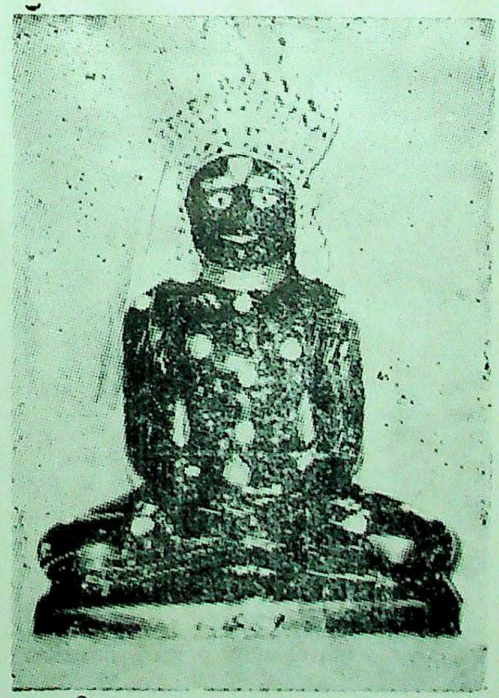

જામનગરના શેઠજીના દહેરાસરજીના જૂના મૂળનાયકજી

(હાલ અરિહંત રૂપે ઉપર બિરાજમાન કરી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થયેલ છે)

બાલ બ્રહ્મચારી પ્રભુના દર્શન પૂર્વક અભ્યાસ કરતાં – અભ્યાસક નિર્મલ બ્રહ્મચર્ય પાળી પરંપરાએ શાશ્વત સુખને પામો એ શુભેચ્છા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનુક્રમણિકા

		પૃષ્ઠાંક
00	પ્રસ્તાવના	6
0	વ્યાકરણ અભ્યાસ શામાટે ?	7
0	આ અભિનવ હેમ લઘુ પ્રક્રિયા અભ્યાસનું મહત્વ	7
0	આ ગ્રન્થનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો ?	9
0	ઋણ સ્વીકાર	10
0	લઘુ પ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક નહીં	11
0	પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રીના આશીર્વાદ અને શુભેચ્છા	12

	વિષય સૂચિ	મૂળ સૂત્રો	અંતર્ગત સૂત્રો	
૧	ણિગન્ત પ્રક્રિયા	૩૫	૭	૧
૨	સન્ પ્રક્રિયા	૩૦	૧	૧૫
૩	યઙન્ત પ્રક્રિયા	૧૭	૭	૨૭
૪	યઙ્લુબન્ત પ્રક્રિયા	૫	–	૩૩
૫	નામધાતુ પ્રક્રિયા	૧૬	૨	૩૭
૬	ભાવકર્મણો પ્રક્રિયા	૯	૬	૪૩
૭	કૃદન્ત પ્રક્રિયા	૨૦૯	૬૭	૪૯

	પરિશિષ્ટો	
૧	રૂપાવલી (૧ થી ૬ પ્રક્રિયાની, અનુક્રમ પૃષ્ઠ ૧૬૭ ઉપર)	૧૦૫
૨	કૃદન્તમાલા	૧૬૮
૩	ધાતુ પ્રત્યય અનુબંધફળ (કૃદન્તમાલાની નીચે)	૧૬૯
૪	અકારાદિ સૂત્રક્રમ	૧૯૪
૫	ધાતુ ઉપસર્ગ સંબંધ નિરૂપણ	૨૦૦
૬	સિદ્ધહેમ સૂત્ર ક્રમ	૨૦૧
૭	સેટ્ અનિટ્ કારિકા	૨૦૮
૮	સેટ્ અનિટ્ વેટ્ વિભાગીકરણ યંત્ર	૨૧૪
૯	સેટ્ અનિટ્ સંખ્યા પૃથક્કરણ	૨૧૫
૧૦	ગણ અને અન્તર્ગત ગણનું ફળ નિરૂપણ	૨૧૬
૧૧	સકર્મક અકર્મક નિરૂપણ	૨૧૮
૧૨	અનુસ્વારાદિ નિરૂપણ	૨૧૯
૧૩	શુદ્ધિ પત્રક	૨૨૦
૧૪	ધાતુ સંખ્યા સમુચ્ચય	૨૨૩
૧૫	સંદર્ભ સૂચિ	૨૨૪

00	દ્રવ્ય સહાયકોની નામાવલી	૨૨૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રસ્તાવના

૧૯૯૩-૯૫ ના સમયગાળામાં પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંત શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનની રચના કરી. પછી તત્સંબંધી અન્ય સંસ્કૃત સાહિત્યની રચનાઓ થઇ, જુદાજુદા વિદ્વાનોએ અષ્ટાધ્યાયી ક્રમમાં રહેલ શબ્દાનુશાસનને પ્રક્રિયા ક્રમમાં ફેરવ્યો પણ તે બધામાં પૂ. મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી દ્વારા ૧૭૧૦માં રચાયેલ "હેમલઘુપ્રક્રિયા" વધુ પ્રચલીત બની. આજ પર્યન્ત તેનો અભ્યાસ પૂ. સાધુ-સાધ્વીજીઓ કરી રહ્યા છે. લગભગ ૩૨૫ વર્ષ થયા તેનું કોઈ ભાષાન્તર થયું નથી તેથી લઘુપ્રક્રિયાનો અનુવાદ તથા વિવિધ ગ્રન્થોના નિચોડરૂપ એવો સંદર્ભ-વિવરણયુક્ત ગ્રન્થ તૈયાર કરવાની યોજનાના ભાગરૂપે "અભિનવ હેમ લઘુ પ્રક્રિયા ભાગ-૪" પ્રગટ કરતાં આ કાર્ય પુર્ણ થાય છે.

પૂ. ગુરુદેવ મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજીની અનન્ય પ્રેરણા, દૃઢ વિશ્વાસ, કાર્યબોજ પોતાને ખભે રાખીને મને લેખન કાર્યની સગવડ કરી આપવાનો ઉત્સાહ વગેરે અનેક ઉપકારોથી જ આ ગ્રન્થ લેખન અને પ્રકાશક શકય બન્યા. પુજયશ્રીની જ વિશિષ્ટ પ્રેરણા અને અંતરના આશિષથી પ્રથમ અને દ્વિતીય ભાગનું વિમોચન જામનગર શ્રી સંઘે પ્રમુખશ્રી ભાનુભાઇ દોશીના પ્રમુખપણામાં કર્યું સોનામાં સુંગધની જેમ પ્રથમ ભાગના વિમોચનમાં પૂ. ગચ્છાધિપતિશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરિજીની પાવન નિશ્રા અને શુભ વાણીનો લાભ મળ્યો.

ભાગ બે-ત્રણ-ચારના મુદ્રણમાં અતિ મદદરૂપ બનેલ શ્રી જામનગર વિ. ત. જ્ઞાતિનું ટ્રસ્ટી મંડળ વિશેષ્ટે સેક્રેટરી ભોગીભાઈ મહેતા તથા પાઠશાળાના ટ્રસ્ટી વીક્રમભાઈ, બીપીનભાઇને આ તકે યાદ કરવા જ ઘટે "માત્ર બે દિવસમાં તૈયાર કરી આપશું તમે શું ચિંતા કરોછો" ? એવું વિશ્વાસથી કહેનાર અને કરનાર કૃદન્ત માલા ના સર્જકો તો કદી વિસ્મૃત થઇ જ ન શકે સુશ્રાવક કાન્તીભાઇ, પ્રવીણભાઇ, હર્ષદભાઇ નો સહકાર અતીવ નોંધપાત્ર રહ્યો.

ચાર ભાગ દ્વારા પ્રથમ ભાગમાં સંજ્ઞા પરિભાષા સન્ધિ પરલિંગ અવ્યય બીજા ભાગમાં સ્ત્રીપ્રત્યય-કારક-સમાસ તદ્ધિત. ત્રીજા ભાગમા ૧૦ ગણની કર્તરી પ્રક્રિયા ચોથા ભાગમાં ણિગન્ત સન્, યઙન્ત, યઙ-લુબન્ત, નામધાતુ ભાવકર્મણો પ્રક્રિયા તથા કૃદન્ત એ રીતે ૧૯૦૦ સૂત્રોદ્વારા પ્રકાશિત કરાયા છે વિશિષ્ટ પરિશિષ્ટો બેત્રડા સૂત્રાનુક્રમ સંદર્ભયુકત વિવેચનો આદિ પ્રચૂર માહિતીથી તૈયાર થયેલ આ દળદાર ગ્રન્થ કેવળ "પઠન પાઠન" મુલ્યથી જ વિતરીત થઇ રહ્યો છે.

લઘુવૃત્તિના અભ્યાસકો પણ જે સંદર્ભ સાહિત્યનો ઉપયોગ ભાગ્યેજ કરતા હોય તેવા બૃહન્ન્યાસ, ન્યાયસંગ્રહ, અન્ય પાંચેક પ્રક્રિયા ગ્રન્થો, કોષ વગેરેના યોગ્ય અવતરણો અને વિવરણો સહિતનો આ ચોથો ભાગ અને ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમ દ્વારા કરાયેલી સરળ અને સ્પષ્ટ રજુઆત પ્રક્રિયા અભ્યસના અધ્યયન-અધ્યાપન તથા સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનનું જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરવામાં સહાયક બનશે તેવી અતુટ શ્રદ્ધા...

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વ્યાકરણ અભ્યાસ શા માટે

વિદ્યાવ્યાસંગી પૂ. ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ની અંતકરણની પ્રેરણાથી આ અભિનવ "હેમ" લઘુપ્રક્રિયા. તૈયાર તો થઇ–પણ વ્યાકરણ અભ્યાસની આવશ્યકતા સમજ્યા વિના માત્ર ગતાનુગતિક રીતે બે ચુકથી લઘુવૃત્તિનાં અભ્યાસને આપણા નિસ્પૃહી પંડિતવર્ય શ્રી વજુભાઇ 'કાળી મજુરી' સમાન ગણે છે–તેથી વ્યાકરણ અભ્યાસનું મહત્ત્વ માનસમાં પ્રતિપાદિત કરીને ધ્યેય સિદ્ધિની દિશામાં કદમ માંડવા ઉચિત ગણાય.

કોઇપણ ભાષાનાં પ્રમાણિક અને સર્વાંગસંપુર્ણ અભ્યાસ માટે તેના વ્યાકરણનું જ્ઞાન નિતાન્ત આવશ્યક છે. વાણી દ્વારા માનવ પોતાના વિચારોને આકાર આપે છે–વાણીનુ નિયમન વ્યાકરણ થકી થાય છે તેથી વ્યાકરણના અભ્યાસ વિના શિષ્ટ વાણી વ્યવહાર મુશ્કેલ બને શાસ્ત્ર ગ્રન્થોના અધ્યયન અને પરિશીલન માટે વ્યાકરણ જ્ઞાન આવશ્યક છે. તેથી જ કહેવાય છે કે :–

* " વ્યાકરણ એ ભાષાનું વ્યુત્પાદક શાસ્ત્ર છે. પ્રયોગનું શુદ્ધ સાચું જ્ઞાન કરાવનાર છે. ભાવમાં મૂર્ત જ્યોત પ્રગટાવનાર છે. સકલ શાસ્ત્રમાં દીપક સમાન છે. શબ્દ ધાતુરૂપ દરિયો છે સંજ્ઞા પરિભાષા–ન્યાયો–ગણો–ધાતુઓ–કારકો–અવ્યયો–પ્રત્યયો આદિને પ્રતિપાદન કરનાર અનુપમ ખજાનો છે. ગ્રન્થ રચનામાં સહાયક છે. ગ્રન્થ માર્ગમાં મુસાફરી કરનારને ભોમિયા તુલ્ય છે."

* "લોકમાં અને શાસ્ત્રમા આવતા શબ્દો જેની વડે સધાય એવું જે શબ્દ શાસ્ત્ર તેનું નામ વ્યાકરણ"

—આવશ્યકવૃત્તિ પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી

* "વ્યાકરણ ભણવાથી પદની સિદ્ધિ થાય છે. પદની સિદ્ધિથી અર્થનો નિર્ણય થાય છે અર્થ નિર્ણયથી તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્ત થાય છે.' શ્રીપ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર

વાણી-વ્યવહારમાં પરોક્ષ બનેલી એવી સંસ્કૃત ભાષાના પથ પર કદમ માંડવા વ્યાકરણ એક માત્ર સાધન છે.

આ અભિનવ "હેમ" લઘુપ્રક્રિયાના અભ્યાસનું મહત્ત્વ

જે રીતે અષ્ટાધ્યાયી (સિદ્ધહેમમાં સાત અધ્યાય) ક્રમમાં રચાયેલા વ્યાકરણોને કાળક્રમે પ્રક્રિયા ક્રમમાં પરિવર્તિત કરવાની આવશ્યકતા ઉદ્‌ભવી અને જુદા જુદા પ્રક્રિયા પુસ્તકોની રચના થઇ, હૈમ લઘુપ્રક્રિયાને પણ મુદ્રિત કરાવતા તેમા "ટીપ્પણો" મુકી સ્પષ્ટીકરણો માટેનો પ્રયાસ થયો તે રીતે આ અનુવાદ સ્વઅધ્યન અધ્યાપન કાર્યમાં તો ઉપયોગી થશે તદ્‌ઉપરાંત તેમાં નિમ્નલિખિત વિશેષતાઓ સમાવિષ્ટ છે જેના વડે અભ્યાસ સાધન બનશે.

* માત્ર બે ચુક કરતાં વિશેષ જાણકારી મળે
* સંદિગ્ધતા નિવારણ :– લઘુવૃત્તિ અભ્યાસમાં પણ ઉદ્‌ભવતી કેટલીક સમસ્યાઓનું અહીં બૃહદ્‌વૃત્તિ ન્યાસ, કોશ જેવા સંદર્ભોમાંથી થયેલ ગુજરાતી અવતરણ સંદિગ્ધતા નિવારવા મદદરૂપ બને.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

* **અપૂર્ણ વૃતિ કે વૃતિ અભાવે પૂરતો વુત્યર્થ પૂરો પાડે :-** પ્રક્રિયાકારે કેટલાંક સુત્રોની વૃતિ અપૂર્ણ રાખી છે જેમકે સન્ પ્રક્રિયા સૂત્ર ૧૮ ज्ञप्यायो ज्ञीपीप् नचद्विः ની વૃત્તિમાં नचद्विः શબ્દની વૃતિ નોંધાઇ જ નથી ત્યાં વૃત્યર્થ દ્વારા અપૂર્ણતા નિવારાઈ છે. સન્ પ્રક્રિયા-૧૭ श्रुस्रुद्रु प्रुप्लु च्योर्वा તથા કૃદન્ત પ્રક્રિયા સૂત્ર-૭ नन्द्यादिभ्योऽने માં વૃતિ જ નથી ત્યાં આ ગ્રન્થ વૃત્યર્થ દ્વારા **વૃતિ પૂરી પાડે છે**

* अनु पदान्ते **જેવા શબ્દો** પ્રક્રિયાની વૃતિમાં છોડી દેવાયા છે. પણ અર્થની દૃષ્ટિએ જરૂરી જણાતા તે શબ્દોને **યોગ્ય સ્થાન** આપેલ છે.

* **એક કરતાં વધારે સૂત્રોની વૃત્તિમાં યોગ્ય પૃથક્કરણ :-** કૃદન્ત સૂત્ર-૨૭ ह्वगोवयोऽनुद्यमे માં બીજા ૨ અન્ય સૂત્રો ગોઠવેલ છે. સૂત્ર-૧૬૪માં ચાર સૂત્રો બીજા છે પ્રક્રિયમાં આવા કેટલાક સૂત્રોમા એક કરતાં વધુ સૂત્રો આવે છે. ત્યાં અભ્યાસકને ગોટાળો ન થાય તે માટે "શેષવૃતિ" નામક અલગ વિભાગમાં આ સૂત્રો પૃથક્કિત કર્યા છે.

* **સૂત્ર કે વૃત્તિના અભાવનું નિવારણ :-** यङन्त પ્રક્રિયા સૂત્ર-૧૩ ईर्व्यग्जने. માં हनो घ्नी વધારાનું સૂત્ર ગોઠવેલ છે પણ વૃત્તિ નથી ત્યાં સિદ્ધહેમ વ્યાકરણાધારે વૃત્તિ નોંધી છે એ રીતે કયાંક સૂત્રમાં વધારાની સૂત્રની વૃત્તિ છે પણ સૂત્ર નથી ત્યાં અલગ પેટા ક્રમાંક આપી સૂત્ર નોંધેલ છે.

* **મૂળ સૂત્ર બદલી દેવાયું હોય ત્યાં મૂળ સૂત્ર આપવું :-** જેમકે કૃદન્ત પ્રક્રિયા સૂત્ર-૧ आतुमोत्यादिकृत्बहुलम् માં आतुमोत्यादि. અને बहुलम् બે અલગ સૂત્રો છે.

* **સૂત્ર સમ્બન્ધી આમ કેમ જેવા પ્રશ્નોનું નિવારણ :-** यङन्त सुत्र-१३ वधे इति किम् ? કહયું પણ દરેક સૂત્રમાં આવા પ્રશ્નો નથી આ ગ્રન્થ તેવી શંકા અને સમાધાનો આપશે.

ઉપરોકત મુદાઓ ઉપરાંત નીચેની બાબત નોંધપાત્ર છે.

---

* **સંદર્ભ સાહિત્ય :-** ન્યાયો, લિંગાનુશાસનથી લિંગ નિર્ણય, પ્રસંગોચિત ઉણાદિ વગેરેની મૂળ સંદર્ભો સહિત નોંધ કરેલ છે.

* **મૂળવૃત્તિ :-** લઘુ પ્રક્રિયાની મૂળ વૃત્તિ હોવાથી મૂળ ગ્રંથની આવશ્યકતા ન રહે.

* **સાધનિકા :-** જરૂરી સાધનિકાને લીધે સંબંધિત સૂત્ર સંબંધો સ્પષ્ટ બને.

* **પરિશિષ્ટ :-** અકારાદિ અને સિદ્ધહેમ સૂત્ર ક્રમથી પ્રકિયા અને લઘુવૃત્તિ બંનેના અભ્યાસીઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન ધાતુ રૂપાવલી અને કૃદન્તમાળા તૈયાર રૂપો પુરા પાડે છે તેમજ માહિતી લક્ષી બીજા પરિશિષ્ટો

સંક્ષેપમાં આ અનુવાદ ગ્રંથ માત્ર પ્રક્રિયા ઉપરાંત વ્યાકરણ ના પાંચે અંગોનો યથોચિત બોધ કરાવે છે જે અધ્યાપકને પણ ઉપયોગી થશે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ ગ્રન્થનો ઉપયોગ કઇ રીતે કરશો

પૂ. ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી કેટલાંક દિશા સૂચનો

(૧) **મૂળ સૂત્રના ત્રણ ક્રમાંકનો :-** [૧] સૂત્ર પૂર્વે પ્રકરણાનુસાર ક્રમાંક ૧ ૨ ૩... [૨] સૂત્ર પછી સિદ્ધહેમનો ક્રમ [૩] સૂત્ર પુર્ણ થતાં નીચે સળંગ ક્રમ દા. ત. ઋતો રીઃ સૂત્રનો ક્રમ ૧૫ છે. સિદ્ધહેમનો ક્રમ ૪/૩/૧૦૯ છે અને સૂત્ર પુરૂ થતાં નીચે [૧૦૫૪] લઘુપ્રક્રિયાનો સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક છે.

(૨) **સૂત્ર પૃથક્કરણ :-** સૂત્ર પછી સૂત્ર પૃથક્કરણ વિભાગ છે જેમાં સન્ધિ રહિત સૂત્રોની નોંધ છે જેથી વૃત્તિની મદદ વિના પણ **સૂત્ર** મહદ્ અંશે **સ્પષ્ટ બનશે** જેમકે તિ ચોપાન્ત્યાતો ડ નો દુઃ નું, તિ ચ ઉપાન્ત્યાત્ ઉઃ અન્ ઉદુઃ

(૩) **વૃતિ :-** ત્રીજો વૃત્તિ વિભાગ **પ્રક્રિયા વૃતિ** દર્શાવે છે જે અપ્રાપ્ય બનતી જતી હોઈ લઘુપ્રક્રિયાની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરશે

(૪) **વૃત્યર્થ :-** લઘુપ્રક્રિયાની મૂળ વૃતિ (શેષવૃતિ સિવાયની) નો **અનુવાદ** દર્શાવે છે છતાં પ્રક્રિયામાં મૂળ વૃત્તિનો અભાવ, અપુર્ણતાં કે અન્ય સંદિગ્ધતા હોય ત્યાં આ વિભાગ દ્વારા સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનની મદદ વડે પ્રત્યેક સૂત્રની **વૃતિનો સરળ-સ્પષ્ટ** પુરો **અર્થ** અપાય છે.

(૫) **અનુવૃત્તિ :-** આ વિભાગ **કેવળ જીજ્ઞાસુઓ માટે છે** સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ પરથી બનેલી પ્રક્રિયાઓમાં અનુવૃત્તિક્રમ જળવાતો નથી. તેથી કેટલાક સૂત્રોમાં ન જણાતી બાબત વૃતિમાં જોવા મળતાં અભ્યાસકને સંશય થાય કે આ બાબત વૃતિમાં કેમ ? જેમકે નામધાતુ સૂત્ર ૩ ક્યનિ માં અવર્ણાન્તસ્ય લખ્યુ. તેથી પૂર્વની અનુવૃતિ દર્શાવવા ઈચ્ચાવર્ણસ્યા ૪/૩/૧૧૧ નોંધવું પડયું આ સંજોગોમાં અનુવૃત્તિ વિભાગના સૂત્રો જિજ્ઞાસા સંતોષવા દિશાસુચક છે.

(૬) **વિશેષ વિભાગ :- વિશેષ હકીકતો માટેજ છે** સંદર્ભ સૂચિ મુજબના સાહિત્ય પરથી સૂત્રો સંબંધિ પ્રશ્નો, ખુલાસા વિશેષતા, ન્યાયો, વ્યુત્પતિ વગેરેની નોંધ છે જેના અભ્યાસથી સૂત્રો વધુ સ્પષ્ટ થશે, સારો અવબોધ થશે, સંશય નિવારણ શકય બનશે છતાં **વૃત્યર્થ** બરાબર **સમજીને આ વિભાગ વાંચવો** કેમ કે જે રીતે **મધ્યમવૃત્તિ** કે આનંદ બોધિની ટીકામાં અવચુરી છે અને બૃહન્ન્યાસમાં ન્યા. સ. વિભાગ છે તે રીતે અહીં 'વિશેષ' છે.....આ ઉપરાંત **વિશેષ ઉદાહરણો.** પ્રક્રિયા સાથે સંબંધ ન હોવા માત્રથી છોડી દેવાયેલા સૂત્ર સંબંધિ દ્રષ્ટાંતો ને બૃહદ્વૃતિમાંથી અત્રે સ્થાન અપાયેલ છે .બૃહદ્હેમપ્રક્રિયામાંથી ગણ પાઠોની નોંધ લીધેલી છે જેના વડે સૂત્રના **બાકી કાર્યક્ષેત્રનો બોધ** શકય બનશે.

(૭) **પાદનોંધ :-** સંદર્ભોની પૃષ્ઠાંક સહિતની નોંધ છે જે વિશેષ માહિતી માટે અભ્યાસને મુળ સ્ત્રોત પુરોપાડે **પાદનોંધ નિશાની** ૦૦૦૦૦૦ આ રીતે છે.

(૮) **શેષવૃતિ :-** મૂળ સૂત્ર ઉપરાંતનાં અન્ય સૂત્રો કે **સંબંધિત અન્ય હકીકતો** અહીં નોંધેલ છે અંતર્ગત સૂત્રો [ ] આ કૌસમાં સળંગ ક્રમ આપી નોંધેલ છે જે કે લંબાણ ભયે શેષવૃત્તિના સૂત્રોમાં માત્ર **વૃત્યર્થ** આપેલ છે.

આ ગ્રન્થ માં ના સંક્ષેપો :- વ્યા – વ્યાકરણ. કારા–કારાન્ત, એ. વ - એકવચન
દ્વિ. વ. – દ્વિવચન, બ. વ. – બહુવચન, પ્ર પ્રથમા, દ્વિ. – દ્વિતીયા. તૃ – તૃતીયા
૧–વ વર્તમાના ૨–સ સપ્તમી ૩-પં પંચમી ૪–હ્યસ્તની ૫–અ અદ્યતની ૬–પ પરોક્ષા
૭–આ આશી; ૮–શ્વ શ્વસ્તની ૯–મ ભવિષ્યન્તી ૧૦–ક્રિ ક્રિયાતિપતિ કૃ.–કૃદન્ત

આટલી સૂચનાથી સ્વઅધ્યયન શકય બને તે શુભેચ્છા

-હીરરત્નસાગર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઋણ સ્વીકાર

પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ સાહેબ

જેમની અનન્ય પ્રેરણા, પરિશ્રમ ઉત્કટ લાગણી, કાર્યબોજ વહનશક્તિ, કૃપા આદિથી
આ ગ્રન્થ લેખન અને પ્રકાશન શકય બન્યા.

પૂ. આ. દેવ સુર્યોદયસાગર સુરિજી મ. સા.	પૂ. આ. દેવ વિજય સુર્યોદયસુરિજી મ. સા.
સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકાનો અભ્યાસ કરાવી વ્યાકરણનો	પોતાના વિનિત શિષ્યને આજ્ઞા કરતા
મજબુત પાયો નાખ્યો, પુસ્તકો આપ્યા	'ન્યાય સંગ્રહ' નો સુંદર અભ્યાસ થયો

પૂ. આ. દેવ વિજય યશોદેવ સુરીશ્વરજી મ. સા.
જેમની વિશિષ્ટ પ્રેરણા અને આશીર્વાદથી સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ ભણાયું.

પૂ. મુનિશ્રી જિતરત્નસાગરજી પૂ. મુનિશ્રી મુક્તિરત્નસાગરજી, સાધ્વી શ્રી રમ્યજ્ઞાશ્રીજી
જેઓએ પોતાની નોંધપોથીઓ એકાદ વર્ષ જેવા લાંબા સમય માટે પૂર્ણ વિશ્વાસથી વાંચવા આપી.

પૂ. મુનિશ્રી નંદિઘોષવિજયજી :- પુરતો સમય-સુંદર છણાવટ પૂર્વક "ન્યાય સંગ્રહ" ભણાવ્યો

નિસ્પૃહિ વિદ્વદ્વર્ય પંડિતજી વૃજલાલ વાલજી ઉપાધ્યાય

સંશય નિવારવા પત્રોના તાત્કાલીક ઉત્તરો આપ્યા, પોતાનો મુકત અભિપ્રાય આપી નિષ્ણાંત છાપ મારી
પંચાંગી વ્યાકરણનો બોધ કરાવ્યો. આ ગ્રન્થની પ્રેસ કોપી તપાસવા સુંદરતમ વ્યવસ્થા કરાવી

પંડિતવર્ય છબીલદાસજી : સિદ્ધહેમના સૂત્રોની વિશેષતા જણાવી અભિનવ પ્રકાશ પાડયો
પંડિતશ્રી ધીરુભાઇ (મોટા) ધીરુભાઇ (નાના), મહાદેવભાઇ-જેમનાથી સિદ્ધહેમનુ જ્ઞાન મળ્યું
શ્રી લાવણ્યસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, અંધેરી, ગુજરાતી સંઘે અભ્યાસ માટે પુસ્તકો આપ્યા

શ્રી ખુશાલભવન જૈન સંઘ અમદાવાદ

શ્રાવક પંડિતની ૮ માસ માટે સગવડ આપી જરૂરી તમામ પુસ્તકો ખરીદી આપ્યા, એક, ન મળતા પુસ્તકની
આપ મેળે ઝેરોક્ષ કરાવી આ ગ્રંથ-ઈમારતના રતનો મુકયા.
સાધુ-બહુમાન વિવેક પુર્વક વાત કરવાની પદ્ધતિ સધુની અનુકુળતા પ્રતિકુળતા મુજબ સગવડ કરવાની
વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ ખુશાલ ભવન જૈન ઉપાશ્રયના ટ્રસ્ટી જેટલી બહુજ ઓછા સંઘના ટ્રસ્ટીમાં હશે ! ! !

સાધ્વીશ્રી દિવ્યગુણાશ્રીજી
ધૂપસળીની જેમ સ્વ. સમર્પણ થકી નિજસુઝદ્વારા ગ્રન્થકારતને સુવાસિત કરી

* પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાયક એવા તમામ પૂ. શ્રમણ ભગવંતો તેમજ વ્યકિતઓ અને સંઘો

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ જામનગર
આ સમગ્ર ભાગ ૪ ના તમામ કાગળ માટે ઉદાર હાથે દ્રવ્ય સહાય કરી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[એક ભ્રામક માન્યતાનું નિરસન]

લઘુપ્રક્રીયા એટલે માત્ર બે બુક નહીં

કેટલાક વિદ્વાન પદસ્થો શ્રાવક પંડિતો વગેરે એવો મત ધરાવે છે કે લઘુપ્રક્રિયાનો અભ્યાસ હવે નિરર્થક છે કેમ કે લઘુક્રિયા માત્ર બે બુકથી વિશેષ કંઈ નથી પણ હૈમ સંસ્કૃત પ્રવેશિકા પ્રથમા અને મધ્યમાં કે માર્ગોપદેશિકા અને મદિરાન્ત પ્રવેશિકા કરતાં હૈમ **લઘુપ્રક્રિયામાં નીચેની વિશેષતાઓ છે.**

૧ યઙન્ત ક્રિયા, યઙ-લુબન્ત પ્રક્રિયા તથા નામધાતુ પ્રક્રિયાનો બોધ થાય છે.

૨ તદ્ધિત પ્રત્યયોના (મુખ્ય તથા અંતર્ગત કુલ ૩૬૦ જેટલા સૂત્રો દ્વારા) વ્યવસ્થિત વિભાગીકરણ સહિતચર્ચા

૩ બસો જેટલા સૂત્રો દ્વારા કૃદન્ત પ્રક્રિયાની ઝીણવટભરી છણાવટ.

૪ સૂત્રોના અંતર્ગત રહસ્યોને પ્રગટ કરતી પરિભાષાઓનું સ્પષ્ટીકરણ

૫ ધાતુઓની અનુબંધ સાથે રજુઆત – દા. ત. કથણ્ માં ણ્ અનુબંધ (૧૦) ચુરાદી ગણ સુચવે છે. કૃઘચ્ચૂ માં ચ્ચૂ અનુબંધ (૪) દિવાદિ ગણ સુચવે છે.

૬ ધાતુ પારાયણના કમાનુસાર ધાતુઓનું જ્ઞાન – જે ધાતુરત્નાકર આદિ જોવામાં તથા "ધાતુપાઠ" તૈયાર કરવામાં મદદરૂપ બને છે.

૭ સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાનના અભ્યાસ માટે સુત્રોનું યોગ્ય તાદાત્મ્ય

૮ બે બુકમાં માત્ર ૮૦૦ જેટલા સૂત્રોનો સમાવેશ થાય છે લઘુપ્રક્રિયામા લગભગ ૧૭૦૦ થી ૧૮૦૦ જેટલા સૂત્રો સમાયા છે જેથી બુક કરતાં બમણાં સુત્રોનું જ્ઞાન થાય છે.

૯ લગભગ પોણાત્રણસો જેટલી ધાતુઓનું ધાતુરત્નાકરના ભાગોમાં થયેલ વિભાજન મુજબની પ્રક્રિયાઓ અનુસાર જ્ઞાન – સમજ.

૧૦ સંસ્કૃત વાંચન ક્ષમતાની ખીલવણી.

બે બુક એ "ગ્રામર – ટ્રાન્સલેશન મેથડ" અનુસાર તૈયાર થયેલ પુસ્તક છે. જે સંસ્કૃત ભાષાને વ્યવહારમાં પ્રયોજવાની પ્રાથમિક ભૂમિકા રૂપ છે. તેની અને પ્રક્રિયા વ્યાકરણની તુલનાજ અસ્થાને ગણાય.

વળી કેટલાક માને છે કે લઘુવૃત્તિ ' [**સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાન એટલે લઘુવૃત્તિ-માત્ર એવો ભ્રમ પ્રવર્તે છે.**] જ ભણવી જોઇએ પ્રક્રિયા નહીં – મુર્ધન્ય વિદ્વાનોને જ્ઞાત હશે જ કે લઘુવૃત્તિ **એ પૂર્ણ ગ્રન્થ નથી પણ પૂર્ણતા તરફ ગતિ કરાવતો ગ્રન્થ છે. લઘુપ્રક્રિયાની જેમ લઘુવૃત્ત એ પણ માત્ર નિર્દેશન ગ્રન્થ છે.** એટલે જ આ અનુવાદ ગ્રન્થમાં બૃહદ્વૃત્તિ, ન્યાયસંગ્રહ, લિંગાનુશાસન જેવા ગ્રન્થોના અવતરણો લીધા છે લઘુપ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક માનીને લઘુવૃત્તિ તરફ અંગુલી નિર્દેશ કરતા વિદ્વાનોને એટલા જ વિજ્ઞપ્તિ કે જો સિદ્ધહેમનું સુવ્યવસ્થિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એજ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય તો બૃહદ્વૃત્ત્તિ ના સ્પષ્ટ જ્ઞાન અને સમજ વિના માત્ર લઘુવૃત્તિનુ અધ્યાપન અથવા તો માત્ર **લઘુવૃત્તિના અભ્યાસથી પૂર્ણ વ્યાકરણનો બોધ થવાની માન્યતા એ પણ લઘુપ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક જેવો જ ભ્રમ છે એ વાત નિર્વિવાદ સ્વીકારવી રહી.**

ખંભાતમાં **પંડિતવર્ય છબીલદાસજી** એ સાધુના દૃષ્ટાંત થકી કહેલુ કે લઘુવૃત્તિ ભણ્યાં બાદ એમ થાય કે (अब मुझे कुछ नहीं आता) હવે મને વ્યાકરણમા કાંઇ ખબર પડતી નથી તો માનવું તેઓ સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન વીશે કાંઇક જાણતા થયા છે.

–દીપરત્નસાગર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પંડિત વ્રજલાલ વાલજી ઉપાધ્યાય

પ્રાધ્યાપક
શાંતિભુવન જામનગર.

વેદાન્તાચાર્ય

દીપરત્નસાગર દ્વારા સંપાદીત આ અભિનવ લઘુપ્રક્રિયાની મહેનત પ્રશંસનીય છે કાર્ય નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણતાને પામે અને વધુને વધુ શ્રુત ભક્તિ દ્વારા બાલજીવોને માર્ગે લાવવા પ્રયત્નશીલ રહે એજ ભાવના.

– આ દેવેન્દ્રસાગરસૂરિ

આપશ્રીની અભિનવ કૃતિનાં દર્શન થયાં, વિહંગાવલોકન કર્યું અને લેખકની વિશિષ્ટ દ્રષ્ટી અને લીધેલા પરિશ્રમ, વિવિધ વિશેષતાઓ જોઇ ઘણી પ્રસન્નતા અનુભવી. છેલ્લા ૩૦/૪૦ વરસથી ઉગતા વિદ્યાર્થીઓને વ્યાકરણ જ્યારે વ્યાધીકરણ જેવું થઈ પડયું છે અને આનું મુખ્ય ક્ષેત્ર ગણાતા આપણા શ્રમણ સંઘમાં તેનું મહત્ત્વ વિસરાતું જાય છે ત્યારે અનેક શાસ્ત્રોની પ્રાથમિક ચાવી જેવી આ વિદ્યાની જ્યોત જલતી રહે એના માટે જે કાંઈ પ્રયત્નો થાય તે આની ચિંતા કરનારાઓ માટે આવકાર્ય બની રહે છે.

ગુરૂનિશ્રા–કૃપા વિદ્યાની લગન, બીજાને ઉપકારક બનવાની તમન્ના લેખકના ને અન્યના હિતમાં ઉપયોગી બની રહેશે – ધન્યવાદ – જ્ઞાનક્ષેત્રે કંઇક લાભ આપવા વિનંતી.

— યશોદેવસૂરિની વંદના

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ अर्हम् ॥

० णिगन्त प्रक्रिया ०

णिगन्त - सामान्य अर्थ - णिग् प्रत्यय अन्ते होय तेवी प्रक्रिया એવો થાય, પણ णिग् प्रत्यय शा माटे ?

જ્યારે કર્તાને પ્રેરણા કરે ત્યારે આ પ્રત્યયનો ઉપયોગ થાય છે. જેમાં "ચૈત્ર રાંધે છે" ત્યાં રાંધવું એ ક્રિયા છે તેનો કર્તા ચૈત્ર છે. પણ મૈત્ર - ચૈત્ર પાસે રંધાવે છે. (पाचयति) તો અહીં પ્રેરણા અર્થ છે. એટલે કે પ્રેરક રચનામાં પ્રેરકભેદનો કર્તા અન્ય હોય છે-જે મૂળ ભેદના કર્તાને પ્રેરણા કરે છે. જેમકે મૈત્ર એ પ્રેરક કર્તા છે જ્યારે ચૈત્ર મૂળભેદનો કર્તા છે. મૈત્ર ચૈત્રને રાંધવાની પ્રેરણા કરે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ણિગન્ત પ્રક્રિયા

(૧) પ્રયોક્તૃ વ્યાપારે ણિગ્ 3/૪/૨૦

★ વૃત્તિ :- કુર્વન્તં યઃ પ્રયુઙ્ક્તે તદ્ વ્યાપારે વાચ્યે ધાતોર્ણિગ્ વા સ્યાત્ । ગકાર ઉભયપદાર્થઃ । ણકારો વૃધ્યર્થઃ । ભવન્તં પ્રયુઙ્ક્તે । નામિનોઽકલિહલેરિતિ વૃદ્ધૌ, ભાવયતિ ।૪।

■ ભવન્તં પ્રાયુઙ્ક્ત । ણિશ્રીતેઙાગમે, ઉપાન્ત્યસ્યાઽસમાનલોપીતિ હ્રસ્વે, ણૌ યત્ કૃતં કાર્યં તત્સર્વં સ્થાનીવદ્ ભવતીતિ ન્યાયાત્ ભૂ ઇતિ દ્વિત્વે હ્રસ્વત્વે ભુમવિ ઇતિ સ્થિતે ।

卐 વૃત્યર્થ :- કરનારને જે પ્રેરણા કરે તે "વ્યાપાર"–"વ્યાપાર" અર્થ વાચ્ય હોય ત્યારે ધાતુને (૬) ણિગ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે – ગ કાર ઉભયપદને અર્થે છે. – ણ કાર વૃદ્ધિને માટે છે.

0 ભવન્તં પ્રયુઙ્ક્તે – થતાને/હોતાને પ્રેરે છે. – ભૂ ધાતુ ગણ (૧) – ભાવયતિ

(૧) આ સૂત્રથી ણિગ્ = ભૂ + ણિગ્ (ઇ)

(૨) કર્તરી વર્તમાના – ભૂ + ઇ + શવ્ (અ) + તિવ્

(૩) નામિનોઽકલિહલે થી વૃદ્ધિ – ભૌ + ઇ + અ + તિ

(૪) ઓદૌતોવાવ્ થી આવ્, ઇનો ગુણ એ, એદૈતોયાય્ થી અય્ – ભાવ્ + અય્ + અ + તિ

★ અનુવૃત્તિ :- યુજાદેર્નવા

卐 વિશેષ :- 0 પ્રયોક્તૃ – કર્તાને જે પ્રેરણા કરે તે

0 વા અધિકારથી પક્ષે વાક્ય થશે જેમકે ભવન્તં પ્રયુઙ્ક્તે

0 ણિ પ્રત્યય લાગતો હોવાથી અદ્યતની માં ણિશ્રિદ્રુસ્રુ...ઙ ૩/૪/૫૮ થી ઙ પ્રત્યય થશે ઙ થી બધે દ્વિત્વ થશે.

■ શેષવૃત્તિ :- ભવન્તં પ્રાયુઙ્ક્ત – ણિશ્રિદ્રુસ્રુ .....ઙ ૩/૪/૫૮ થી ઙ પ્રત્યય, ઉપાન્ત્યસ્યાસમાનલોપિ ..૪/૨/૩૫ થી ઉપાન્ત્ય સ્વર (ણિ ઙ થી) હ્રસ્વ.

* ન્યાય – ણૌ યત્ કૃતં કાર્યં તત્સર્વં સ્થાનિવદ્મવતિ તે ન્યાયથી ભૂમાં દ્વિત્વ થયા બાદ હ્રસ્વત્વ થતાં ભૂમવિ થશે. –ભૂ+ણિગ્+ઙ+ત્=ભૌ-ભાવ્-ભાવિ+ઙ+ત્ = (હ્રસ્વ) ભવિ + ઙ=(દ્વિત્વ સ્થાનીવત્ થતાં ણેા. શ્રિતકાણ :- (જુઓ પરિશિષ્ટ) ભૂ – હ્રસ્વ થતાં ભૂમવિ+અત્

(૧–૩) ભાવયતે, ભાવયતઃ, ભાવયન્તિ

(૨–સ) ભાવયેત, ભાવયેતામ, ભાવયેયુઃ

(૩–પં) ભાવયતુ (૪–હ્ય) અભાવયત્

[૯૭૫]

(૨) અસમાનલોપે સન્વલ્લઘુનિઙ્ક્ડે ૪/૧/૬૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અ સમાનલોપે સન્વત્ લઘુનિ ઙ્ક્ડે

★ વૃત્તિ :- નાસ્તિ સમાનલોપો યત્ર તસ્મિન્ ઙ્ક્પરે ણૌ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય લઘુનિ ધાત્વક્ષરે પરં સનીવ કાર્યં સ્યાત્ । યથા અવર્ણાન્તે જ્ઞાનસ્થાપવર્ગે પરે સનિ પૂર્વસ્ય ઓરિઃ સ્યાત્ । યથા ચ સનિ પૂર્વસ્યાત ઇઃ સ્યાત્ તથાત્રાપિ । તતો લઘોઽસ્વરાદેરિતિ દીર્ઘે, ણેરનિટીતિ ણિ લોપે, અવીભવત્

卐 વૃત્યર્થ :- જેમાં સમાન સ્વરનો લોપ થયો નથી તેવા ધાતુમાં ઙ્ક્ડ છે પરમાં જેને એવો ણિ પર છતાં દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના સ્વરનો લઘુ ધાતુ અક્ષર પર છતાં સન્ જેવું કાર્ય થાય છે. (દ્વિત્વ + ધાતુ + ણિ+ઙ એ સ્થિતિ)

સન્ જેવું એટલે – જેમ ઓર્જાન્તસ્થાપવર્ગેઽવર્ણે ૪/૧/૬૦ એ સૂત્રમાં અન્તે અ વર્ણવાળો જ અક્ષર– અન્તસ્થા કે પ વર્ગના અક્ષરો પર છતાં સન્ પ્રત્યય લાગીને દ્વિર્ભાવ થયે છતે ઉ વર્ણાન્ત ધાતુના દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના ઉનો ઇ થાય છે તેમ (અહીં પણ ઇ થાય)

[0 દા. ત પૂ ધાતુ–દ્વિત્વ પુપૂ+સન્+તે=પૂર્વના પૂ ના ઉનો પછી પ હોવાથી ઇ થશે – પિપૂ+સ+તે]

[0 એ જ રીતે સન્વત્ય ૪/૧/૫૬ થી સન્ પ્રત્યયથી ધાતુનો દ્વિર્ભાવ થાય . દ્વિર્ભાવ પામેલા પૂર્વના અ અંશનો ઇ થાય પચ્+સન્=પપચ્+સ+તિ=પિપચ્+સ+તિ તેમ અહીં પણ]

(૫–અ) અવીભવત્ - ભૂ+ત્ = (૧) ભૂ+ણિગ્+દિવ્ (ત્) (૨) નામિનોકલિહલે થી વૃદ્ધિ–ભૌ+ણિ+ત્ (૩) ભાવ્+ણિ+ત્ (૪) ણિશ્રિદ્રુ૦ થી ઙ લાગતાં ભાવ્+ણિ+ઙ+ત્ (૫) દ્વિત્વ પ્રસંગે–ણૌ યત્ કૃતં કાર્યં ન્યાયથી સ્થાનીવત્ થતાં ભૂમાવ્+ણિ+અત્ (૬) હ્રસ્વઃ થી ભુમાવ્+ણિ+અત્ (૭) ઉપાન્ત્યસ્યા૦ થી ભુમાવ્+ણિ+અત્ (૮) ચાલુ સૂત્રથી સન્ વત્ અને ઓર્જાઽન્તસ્થા થી ઉનો ઇ, દ્વિતીય તુર્યો થી ભૂનો વ્ લઘોર્દીર્ઘો થી ઇ-દીર્ઘ, ણેરનિટિ થી ણિ લોપ, અટ્ આગમ હોવાથી અવીભવત્

* ન્યાય ૩૫, ન્યાય સંગ્રહ પૃ ૮૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) स्वपो णौ उः ४/१/६२ થી णि (૨) पूर्वस्य ४/१/३७

卐 વિશેષ :- 0 ङ પ્રત્યય – णिश्रिद्रुस्रु ..... ૩/૪/૫૮ થી ङ

0 लघुनि કેમ કહ્યું ?

अततक्षत् – અહીં तक्ष् ધાતુને णि પ્રત્યય લાગવાથી અદ્યતનીનો ङ થયો છે. તેથી આદ્યોંઽશ एकस्वरः થી त દ્વિત્વ થઇ अततक्षत् થયું છે પણ त પછી क्ष (क्+ष्) સંયોગ હોવાથી त ગુરુ અક્ષર થતાં त નો ति ન થાય

0 णि કેમ કહ્યું ?

अचकमत् – અહીં कम् ધાતુને ङ લાગી અદ્યતની માં अचकमत् થયું. णि જ નથી માટે च નો चि ન થાય

0 समान લોપ કેમ કહ્યો ?

कथ ધાતુ–अ કારા છે. અતઃ સૂત્રથી अ લોપ થયો છે અને अचकथत् બને છે अ લોપ થતાં च નો चि ન થાય

0 अबीभवत् – अबीभवताम् – अबीभवन्

[૯૭૬]

(૩) आमन्ताल्वाय्येत्नावय् ४/३/८५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- आम् अन्त आलु आय्य इत्नौ अय्

★ વૃત્તિ :- एषु पञ्चसु णेरय् स्यात् । भावयामास ।६। ■ भाव्यात् ।७। भावयिता ।८। भावयेत ।४। अबीभवत ५ पाचयति ४। अपीपचत् ५। पाचयते ४। अपीपचत ५। कारयति ।४ अचीकरत् ।५। रावयति ।४। अरीरवत् ५। लावयति ४। अलीलवत् ५। पावयति ४। अपीपवत् ।५। शासयति ।४। अशशासत् ।५। ढौकृङ् गतौ। ढौकमानं प्रयुङ्क्ते ढौकयति ।४। अडुढौकत् ।५। शास्वृदितो वर्जनात् ह्रस्व निषेधः । राजयति ।४। अरराजत् ।५। स्मरन्तं प्रयुङ्क्ते

卐 વૃત્યર્થ :- आम् – अन्त – आलु – आय्य– इत्नु પ્રત્યયો લાગે ત્યારે णि નો अय् થાય છે.

0 परोक्षा :- भू+णव्=भू+णि+णव्=भौ+णि+णव्=भा+णि+णव् (धातोरनेक स्वरादाम् ૩/૪/૪૬થી आम्–आम् લાગતાં આ સૂત્રથી णि નો अय् થશે) भाव् + अय् + आम् = (कृ - भू - अस् નું પરોક્ષ ત્રી.પુ એ.વ નું રૂપ થતાં) भावयामास પક્ષે भावयाञ्चकार કે भावयाम्बभूव થશે)

★ અનુવૃત્તિ :- णेरनिटि ४/३/८४ થી णेः

卐 વિશેષ :- 0 अन्त, आय्य्, इत्नु પ્રત્યયો ઉણાદિના છે. જેમકે *तृजिभूवदि.....रेविभ्यः થી अन्त् પ્રત્યય થાય.

0 णेरनिटि થી થતા લોપનો અપવાદ કરી આ સૂત્ર બનાવેલ છે

■ શેષવૃત્તિ :- (૭–आ) भाव्यात् – भू+णि+क्यात्= भाव्+णि+क्यात् = (णेरनिटि થી णि લોપ, क् અપ્રયોગી છે) भाव् + यात = भाव्यात्

(૮–श्व) भावयिता – भू+णि+ता = स्ताद्यशितोऽत्रोणादेः થી इट् = भू + णि + इ + ता = भाव्+ए+इ+ता = भावय् + इता

(૯–भ) भावयिष्यति

0 आत्मने :- (૧–व) भावयते (૨–स) भावयेत (૩–पं) भावयताम् (૪–ह्य) अभावयत् (૫–) अबीभवत (૬ – प) भावयाञ्चक्रे (૭ – आ) भावयिषीष्ट (૮–श्व) भावयिता (૯–भ) भावयिष्यते (૧૦–क्रि) अभावयिष्यत

0 पच् – રાંધવું ગણ – १/892 पाचयति તે રંધાવે છે

0 कृ – કરવું ગણ – १ / 888 कारयति – કરાવે છે.

0 रु–હિંસા કરવી. ગ–१/599 रावयति–હિંસા કરાવે છે.

0 लू – લણવું ગ – ૯ / 1519 लावयति – લણાવે છે.

0 पू – પવિત્ર કરવું ગ – १ / 600 पावयति

0 शास् – શાસન કરવું. ગ – १ / 1095 शासयति

0 ढौक् – ગતિ કરવી. ગ – १ / 627 ढौकयति

–(૫–अ) अडुढौकत् – ढ નો ड्–તૃતિય વર્ણ–કરતાં ड થયો – હ્રસ્વ થતા उ થયો.

0 राज् – શોભવું. ગ–१/893 राजयति અહીં મૂળ ધાતુ राज् છે તેમાં ऋ – અપ્રયોગી છે. તેથી उपान्त्यस्य... शासृदितोङे ४/२/३५ થી ऋदित् ધાતુમાં ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થશે નહીં. એટલે કે राज् જ રહેશે.

–0– ઉપરોક્ત આઠે ધાતુઓના રૂપો ઉભયપદમાં થશે અને भू જેવા થશે. અનેક સ્વરી હોવાથી આ ધાતુઓ સેટ્ થશે

0 स्मृ – યાદ કરવું. स्मरन्तं प्रयुङ्क्ते યાદ કરવાને પ્રેરે છે ગણ – १ / 1014

[૯૭૭]

(૪) घटादेर्ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ञिणम्परे ४/२/२४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- घटादेः ह्रस्वः दीर्घः तु वा ञि-णम् परे

*तृजि – भू.....ઉણાદિ સૂત્ર : ૨૨૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ **વૃત્તિ :-** ઘટાદીનાં ણૌ હ્રસ્વઃ સ્યાત્ । ઞિણમ્પરે તુ ણૌ વા દીર્ઘઃ । સ્મરયતિ ।૪।

卐 વૃત્યર્થ :- ઘટ્ વગેરે ધાતુઓને ણિ પ્રત્યય લાગતાં (ધાતુઓનો દીર્ઘ સ્વર) હ્રસ્વ થાય છે પણ ણિ પછી ઞિ કે ણમ્ હોય તો વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે. સ્મરયતિ - સ્મૃ ધાતુ (1014) ઘટાદિ પેટાગણનો છે. સ્મૃ+તિપ્ = સ્મૃ+ણિગ્+શપ્+તિપ્ = સ્માર્+ઇ+અ+તિ = (આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થતા) સ્મર્ + ઇ + અ + તિ = સ્મરયતિ

★ **અનુવૃત્તિ :-** ણૌક્રીડાઙ્ઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 **વિશેષ :-** ૦ ઘટાદિ ગણ :- ઘટ્ વગેરે ધાતુઓ - 1000 થી 1058 છે.

ઘટ્, ક્ષઞ્, વ્યથ્, પ્રથ્, મ્રદ્, સ્વદ્, કદ્, કલ્દ્, ક્રપ્, ત્વર્, પ્રસ્, દક્ષ્, શ્રાં, સ્મૃ દૃ, નૃ, સ્તક્, ચક્, અક્, કરવ્, અગ્, રગ્, લગ્, હ્રગ્, હ્લગ્, ષગ્, સગ્, ષ્ટગ્, સ્થગ્, વદ્, ભદ્, નદ્, ગડ્, હેડ્ લડ્, ફણ્, કણ્, રણ્, ચણ્, શ્રણ્, શ્રણ્, સ્નથ્, વનથ્, ક્રથ્, ક્લથ્, છદ્, મદ્, ષ્ટન્, સ્તન્, ધ્વન્, રવન્, ચન્, જ્વર્, ચલ્, હલ્, હ્વલ્, જ્વલ્

૦ આ ધાતુઓ ધાતુપાઠમાં આપેલા અર્થમાં જ હ્રસ્વ થાય છે. અન્ય અર્થમાં નહીં.

૦ વા ઞિણમ્પરથી હ્રસ્વત્વ સિદ્ધ છતાં દીર્ઘ કરવાનું કારણ એ છે કે હેડ્ ધાતુ (હેડૂ વેષ્ટને-1035) હ્રસ્વ કરતાં હિડ્ થાય. ન કરીએ તો હેડ્ રહે પણ દીર્ઘ હીંડ્ થાય માટે અવું સૂત્ર બનાવ્યું.

૦ સ્મરયતિ વગેરે ચારે કાળના રૂપો મૂ - ભાવયતિ જેવા થશે

[૯૭૮]

(૫) સ્મૃદૃત્વરપ્રથમ્રદસ્તૃસ્પશેરઃ ૪/૧/૬૫

★ **સૂત્રપૃથ૦ :-** સ્મૃ - દૃ - ત્વર્ - પ્રથ - મ્રદ - સ્તૃ સ્પશેઃ અઃ

★ **વૃત્તિ :-** એષાં ઙ પરે ણૌ દ્વિત્વે પૂર્વસ્યાત્ અસસ્મરત્

卐 વૃત્યર્થ :- સ્મૃ-દૃ-ત્વર્ પ્રથ્-મ્રદ્-સ્તૃ અને સ્પશ્ એ ધાતુઓને ઙ છે પરમાં એવો ણિ લાગતાં દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના અંશના સ્વરનો અ થાય છે. (૫-અ) અસસ્મરત્-સ્મૃ+ત્ = મ+સ્મૃ+ણિગ્+ઙ+ત્ = મ+સ્સ્મૃ+ણિ+અત્ = (આ સૂત્રથી પૂર્વના ઋ નો અ) અ+સ્સ્મૃ+ણિ+અત્ = અ+સ્સ્મર્+ણિ+અત્ = (ણિ...લોપ) = અસસ્મરત્

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) સ્વપો ણૌ ૪/૧/૩૨ થી ણૌ (૨) અસમાનલોપે...ઙે ૪/૧/૬૩

卐 વિશેષ :- ૦ ઋ ના અ ના ઉદાહરણો

૦ દૃ=ફાડવું - અદદરત્, ૦ ત્વર્ = ઉતાવળ કરવી. અતત્વરત્, ૦ સ્તૃ - ઢાંકવું - અતસ્તરત્

૦ અહીં દ્વિતીય અંશમાં જે હ્રસ્વ થાય છે તે ઘટાદેર્હ્રસ્વો... ૪/૨/૨૪ થી થાય છે જેમકે સ્મૃ - પ્રયોક્તૃ વ્યાપારે થી ણિગ્=સ્મૃ+ણિ = (નામિનોઽકલિહલે થી વૃદ્ધિ) સ્માર્ (ણિશ્રિદ્રુસ્રુ થી ઙ) સ્માર્+ઙ્=(ઘટાદેર્હ્રસ્વ...થી) સ્મર્ + ઙ એ રીતે હ્રસ્વ થયું છે.

૦ આ ઉદાહરણોમાં અસમાનલોપે સન્વત્...૪/૧/૬૩ની પ્રાપ્તિ હતી. પણ આ સૂત્ર બનાવવાથી જ્ઞાત સૂત્રોમાં સન્વત્ કાર્ય નહીં થાય.

■ **શેષવૃત્તિ :-** (૬-પ) સ્મરયાઞ્ચકાર (૭-આ) સ્મર્યાત્ (૮-શ) સ્મરયિતા (૯-ભ) સ્મરયિષ્યતિ

[૯૭૯]

(૬) વા વેષ્ટ ચેષ્ટઃ ૪/૧/૬૬

★ **વૃત્તિ :-** વેષ્ટિ વેષ્ટને । ચેષ્ટિ ચેષ્ટાયામ્ । અનયોર્ઙ પરે ણૌ પૂર્વસ્યાદ્વા સ્યાત્ । વેષ્ટમાનં ચેષ્ટમાનં પ્રાયુઙ્ક્ત અવવેષ્ટત્ / અવિવેષ્ટત્ । અચચેષ્ટત્ / અચિચેષ્ટત્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- વેષ્ટિ (વેષ્ટૃ) ગણ-૧/673 વીંટવું, ચેષ્ટિ (ચેષ્ટૃ) ગણ-૧/670 ચેષ્ટા કરવી-બન્ને ધાતુને ઙ પરમા હોય તેવો ણિ લાગતાં દ્વિર્ભાવ પામેલા પૂર્વના અંશના સ્વરનો વિકલ્પે અ થાય છે.

=૦= વેષ્ટમાનં ચેષ્ટમાનં પ્રાયુઙ્ક્ત-વીંટવાને/ચેષ્ટા કરવાને પ્રેરે છે (૫-અ) અવિવેષ્ટત્ પક્ષે અવવેષ્ટત્ અચિચેષ્ટત્ પક્ષે અચચેષ્ટત્

૦ વેષ્ટ્+ત્ = વેષ્ટ્+ણિગ્+ઙ+ત્ = વેવેષ્ટ્+ણિ+અ+ત્=અટ્ આગમ, ણિ લોપ થતાં અવેવેષ્ટ્+અત્=આ સૂત્રથી વિકલ્પે અ પક્ષે હ્રસ્વઃ ૪/૧/૩૯ સૂત્રથી વે નો વિ = અવિવેષ્ટત્ પક્ષે અવવેષ્ટત

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) સ્મૃ દૃ ત્વર્...અઃ ૪/૧/૩૫ થી અ (૨) અસમાનલોપે.....ઙે ૪/૧/૬૩ થી ઙે (૩) સ્વપો ણૌ ૪/૧/૬૨ થી ણૌ

卐 વિશેષ :- ૨૫૮

■ **શેષવૃત્તિ :-** (૧-વ) ચેષ્ટયતિ (૫-અ) અચિચેષ્ટત્ (૬-પ) ચેષ્ટયાઞ્ચકાર (૭-આ) ચેષ્ટ્યાત્ (૮-શ) ચેષ્ટયિતા

[૯૮૦]

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૭) ભ્રાજભાસભાષદીપપીડજીવમીલ કણરણવણભણ-શ્રણહ્વેહેઠલુટ લુપ લપાં નવા ૪/૨/૩૬

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- ભ્રાજ-ભાસ-ભાષ-દીપ-પીડ-જીવ-મીલ-કણ-રણ-વણ-ભણ-શ્રણ-હ્વે-હેઠ-લુટ-લુપ-લપાં-નવા

★ **વૃત્તિ** :- એષાં સપ્તદશાનાં ઙ પરે પ્રાવુદન્તસ્ય હ્રસ્વો વા સ્યાત્ । હ્રસ્વે ચ પૂર્વસ્ય સન્વદ્ભાવો લઘો ર્દીર્ઘશ્ચ । અવિભ્રજત્ / અવભ્રાજત્, અવીભસત્ / અવબભાસત્ । અદીદિપત્ / અદિદીપત્ ।

■ વર્તમાનં પ્રાવુદ્ગત અવીવૃતત્ । ઋદવર્ણાન્યેતિ ઋત્વે ગુણાભાવ: । પક્ષે લઘોરુપાન્ત્યસ્યેતિ ગુણે, અવવર્તત્ સ્વાપયતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ભ્રાજ્, ભાસ્, દીપ્ વગેરે સત્તર ધાતુઓને ઙ પરમાં છે તેવો ણિ લાગે ત્યારે ઉપાન્ત્યનો વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય. જેમકે ભ્રાજ્ – શોભવું.

[(૧-વ) ભ્રાજયતિ] (૫-અ) અવિભ્રજત્ પક્ષે અવભ્રાજત્ સાધનિકા – ભ્રાજ્+ણિગ્+ઙ+ત્=(૨) દ્વિતીય તુર્યયો થી ભ્રૂ નો વ્, (૧) આદ્યોઽચ્ થી દ્વિત્વ અને (૩) હ્રસ્વ: થી વ થયો છે અવભ્રાજ્+ણિ+અત્ = ણેરનિટિ થી ણિ લો૫, અસમાનલોપે...ઙે ૪/૧/૬૩ થી અ નો ઇ, આ સૂત્રથી વિકલ્પે હ્રસ્વ – અવિભ્રજત્ પક્ષે અવભ્રાજત્ – હ્રસ્વ ન થાય એટલે ઇ પણ ન થાય.

0 અવીભસત્ પક્ષે અવભાસત્ ભાસ્+ત્ = બાભાસ્ + ણિ +ઙ+ત્ = બાભાસ્+ણિ+ અત્ = બભાસ્+ણિ+ અત્ = ણિ લો૫, અટ્ આગમ – અવભાસત્ પક્ષે (આ સૂત્રથી) હ્રસ્વ, અસમાનલોપે થી અ નો ઇ = અવિભસ્+અત્ = લઘોર્દીર્ઘોઽ સ્વરા...થી અવીભસત્

0 દીપ્ = દીપવું – અદીદિપત્ પક્ષે અદિદીપત્

★ **અનુવૃત્તિ** :- (૧) ઉપાન્ત્યસ્ય ..ઙે ૪/૨/૩૫ (૨) ઘટાદે..હ્રસ્વ: ૪/૨/૨૪ થી હ્રસ્વ: (૩) ણૌ ક્રીજીદ: થી ણૌ

卐 **વિશેષ** :- 0 ધાતુ ક્રમાંક

ભ્રાજ્-661, ભાસ્ 846, ભાષ્ 832, દીપ્ 1266, પીડ્-1625, જીવ્-465, મીલ્-1411, કણ્-270. રણ્-260, વણ્ 266. ભણ્-264, શ્રણ્-1042, હ્વે-994, હેઠ્-676, લુટ્-190, લુપ્-1195, લપ્-336.

0 ઉદાહરણ :- કણ્-અચીકણત્ પક્ષે અચકાણત્, શ્રણ્-અશિશ્રણત્ / અશશ્રાણત્, હ્વે-હ્વાયત્ પક્ષે અજુહાવત્

■ **શેષવૃત્તિ** :- ઋદવર્ણસ્ય ૪/૨/૩૭ થી ઉપાન્ત્યમાં ઋ રહેતા ગુણ થશે નહીં-વિકલ્પે ઋ ન રહે તો લઘોરુપાન્ત્યસ્ય ૪/૩/૪ થી ગુણ થશે. – વૃત્-વર્તવું અવીવૃતત્ પક્ષે અવવર્તત્

નોંધ :- વૃત્ ધાતુ ગણ-૧/955, ૪/1256, ૧૦/1784 ત્રણે લેવા.

0 સ્વાપયતિ – સ્વપ્ – ગ – ૨ / 1083 શયન કરવું.

[૯૮૧]

(૮) સ્વપેર્યઙ્ડે ચ ૪/૧/૮૦

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- સ્વપે: યઙ્ ડે ચ

★ **વૃત્તિ** :- સ્વપેર્યઙિ ડે કિતિ ચ સસ્વરાન્તસ્યા ખ્યૂત્ સ્યાત્ । તતો દ્વિત્વે લઘોરુપાન્ત્યસ્યેતિ ગુણે, હ્રસ્વત્વે દીર્ઘે ચ અસૂસુપત્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વપ્ ધાતુને યઙ્, ઙ અથવા કિત્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે અન્તસ્થા વ્ નો સ્વર સહિત ખ્યૂત્ (ઉ) થાય છે. – ત્યાર પછી દ્વિત્વ થતા લઘોરુપાન્ત્ય ૪/૩/૪થી ગુણ હ્રસ્વનું દીર્ઘ–લઘોર્દીર્ઘોઽસ્વરાદે: ૪/૧/૬૪થી દીર્ઘ થતાં – અસૂસુપત્ થયું.

0 સ્વપ્+ત્ = અ+સ્વપ્+ણિ+ઙ+ત્ = (આ સૂત્રથી ખ્યૂત્) અસુપ્+ણિ+અત્ = (દ્વિત્વ) અસુસુપ્+અત્ = (દીર્ઘ) અસૂસુપત્ – (ષત્વ થતાં) અસૂષુપત્

★ **અનુવૃત્તિ** :- (૧) યજાદિ વચે: કિતિ ૪/૧/૭૯થી કિતિ (૨) (યજાદિ વશ્)..સસ્વરાન્તસ્યા ખ્યૂત્

卐 **વિશેષ** :- 0 યઙ ડે ચ કેમ કર્યું ? સ્વાપયતિ – અહીં ખ્યૂત્ ન થયું.

0 સ્વપ્ ના પરોક્ષાદિના રૂપો ભૂ – ભાવયતિ જેવા થશે

[૯૮૨]

(૯) અર્તિરીઙ્લીઙ્હ્રીક્નૂયિક્ષ્માય્યાતાં પુ: ૪/૨/૨૧

★ **સૂત્રપૃથ૦**:- અર્તિ રી લ્લી હ્રી ક્નૂયિ ક્ષ્માયિ આતાં પુ:

★ **વૃત્તિ** :- એષામાદન્તાનાં ચ ણૌ પુરન્ત: સ્યાત્ । અર્પયતિ । સ્વરાદેર્દ્વિતીય ઇતિ દ્વિત્વે, આર્પિપત્ । રેપયતિ ।

■ ક્નૂયૈઙ્ શબ્દોદનયો: । ક્ષ્માયૈઙ્ વિધૂનને

卐 વૃત્યર્થ :- ઋ, રી, લ્લી, હ્રી, ક્નૂય્ ક્ષ્માય્ અને તમામ આ કારાન્ત ધાતુઓને ણિ લાગે ત્યારે પુ (પ્) આગમ થાય છે. (૧-વ) અર્પયતિ બોલે છે / બોલાવે છે ઋ+તિવ્ = ઋ+ણિ+તિ = (આ સૂત્રથી પુ આગમ) ઋ+પ્+ણિ+તિ = (ગુણ પુસ્પૌ) અર્+પ્+ઇ+અ+તિ = અર્પ્+એ+અતિ = અર્પયતિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 अद्यतनी :- आर्पिपत् – ऋ+त्=ऋ+णि+ङ+त्=(આ સૂત્રથી પુ આગમ) ऋ+प्+णि+अत्=(पुस्पौ ४/३/३ગુણ) अर्+प्+णि+अत् =(स्वरादे र्द्वितीय ४/१/४ થી દ્વિતીય અંશનો દ્વિર્ભાવ) अर्पप्+णि+अत् (आयि र. ४/१/६થી र् નો દ્વિર્ભાવ ન થયો)=(णेरनिटि થી णि લોપ) अर्पप्+अत्=(असमान लोपे.. ङे થી इ) = अर्पिप्+अत् = स्वरादेस्तासु થી વૃદ્ધિ) आर्पिपत्

0 री – रेपयति – ટપકાવે છે.

卐 વિશેષ :- 0 *अर्ति–तिव् નિર્દેશથી યડ્લુબન્તમાં આ નિયમ ન લાગે.

0 બ.વ વ્યાપ્તિને માટે છે તેનાથી નામધાતુનું પણ ગ્રહણ થાય છે

0 ધાતુ ક્રમાંકન :-

(૧) ऋ–ગ–૧/26 ગ–૨/1135 (૨) री–ગ–૪/1274 (૩) ब्ली ગ–૯/1527 (૩) ह्री ગ–૨/1133 (૪) क्नूय् ગ–૧/802 (૫) क्ष्माय् ગ–૨/803

■ શેષવૃત્તિ :- क्नूयै – (क्नूयैङ्) અવાજ કરવો, क्ष्माय् (क्ष्मायैङ्) કંપાવવું.

[૯૮૩]

(૧૦) य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक् ४/४/१२१

★ સૂત્રપૃથ૦ :- य्वोः पु–अय् व्यञ्जने लुक्

★ વૃત્તિ :- पौ य्वर्जव्यञ्जनादौ च य्वोर्लुक् स्यात् । क्नोपयति । क्ष्मापयति

■ दीपयति । अदीदपत् ।

卐 વૃત્યર્થ :- पु આગમ થયો હોય અથવા આદિમાં य સિવાયના વ્યંજનાદિ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે ધાતુના य् – व् નો લોપ થાય છે.

0 क्नूय् – क्नोपयति – અવાજ કરે છે. क्नूय्+ति=क्नूय्+णि+अ+ति = क्नूय्+पु+णि+अ+ति=(આ સૂત્રથી य् લોપ पुस्पौ થી ગુણ) क्नोप्+इ+अति = (ગુણ–अय् થતા) क्नोपयति

0 क्ष्मापयति – કંપાવે છે = क्ष्माय् + ति

卐 વિશેષ :- 0 य વર્જન કેમ કર્યું ?

क्नूय्यते = क्नूय् + क्य (કર્મણી) + ते

■ શેષવૃત્તિ :- दा ધાતુ – (૧–व) दापयति (૫–अ) अदीदपत् = दाप्+णि = दाप्+णि+ङ+त् = दादाप्+णि+अत् = ददप्+णि+अत् = ददप्+अत् = अदीदपत्

[૯૮૪]

(૧૧) णौ क्रीजीङः ४/२/१०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- णौ क्री – जि – इङः

★ વૃત્તિ :- एषां त्रयाणां णौ आत् स्यात् । क्रापयति । जापयति । अध्यापयति ।

卐 વૃત્યર્થ :- क्री (ગ–૯/1508), जि (ગ–૧/8), इङ् (ગ–૨/1104) ધાતુઓને णि લાગે ત્યારે (इ વર્ણનો) आ થાય છે. क्रापयति – ખરીદાવે છે.– क्री + ति = क्री+णि+अ+ति = क्रा+प्+इ+अति (આ સૂત્ર લાગતા इ નો आ થયો.)

0 जि – जापयति – જિતાડે છે.

0 इङ् – अध्यापयति – ભણાવે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- आत् सन्ध्यक्षरस्य ४/२/१ થી आत्

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ.

[૯૮૫]

(૧૨) णौ सन् ङे वा ४/४/२७

★ વૃત્તિ :- सन् परे ङ परे च णौ इङो गा वा स्यात् । अध्यजीगपत् / अध्यापिपत्

卐 વૃત્યર્થ :- इङ् ધાતુને सन् અથવા ङ પરમાં હોય તેવો णि લાગે ત્યારે इ નો गा આદેશ વિકલ્પે થાય છે इ-ગણ–૨/1104 ભણવું – अध्यजीगपत् પક્ષે अध्यापिपत् – ભણાવે છે (૫–अ) अधि+इ+त् = (૧) વિકલ્પે गा થાય લો :- अधि + गा + णि + ङ + त् = (૨) દ્વિત્વ, (૩) उपान्त्यस्या...ङे ४/२/३५ થી गा નો ह्रस्व, (૪) गहोर्ज થી ज, (૬) णेरनिटि થી णि લોપ, (૧) अर्तिरिब्ली ४/२/२१ થી पु આગમ) अधि+अ+जगप्+अत् = (૫) (असमानलोपे...४/१/६३ થી) अ નો इ – अध्यजिगपत् = (૭) लघोदीर्घो થી अध्यजीगपत्

0 વિકલ્પે-(૨) अधि+अ+इ+प+णि+ङ+त्=अधि+अ+आ + प + णि + अत् = (स्वरादेर्द्वितीयः) अध्यापिप् + अत् = अध्यापिपत्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) गाः परोक्षायाम् ४/४/२ થી गाः (૨) सनि इङो च ४/४/२५ થી इङः (૩) णौ क्रीजीङः ४/२/१० થી णौ

卐 વિશેષ :- 0 णि ङ કેમ કહ્યું ?

अध्यापयाञ्चकार–પરોક્ષામાં णि લાગે પણ ङ ન લાગે માટે

* तिवशवानुबन्धेन – ન્યાય ૧૮. પૃ. ૧૮

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગા ન થાય.

[૯૮૫]

(૧૩) ચિસ્ફુરોર્ણવા ૪/૨/૧૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ચિ - સ્ફુરોઃ નવા

★ વૃત્તિ :- ચિસ્ફુરોર્ણૌ સ્વરસ્યાદ્વા સ્યાત્ । ચાપયતિ/ચાયયતિ । સ્ફારયતિ / સ્ફોરયતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ચિ (ગણ-૫/1290) અને સ્ફુર્ (ગણ-૬/1460) ધાતુને ણિ લાગતાં સ્વરનો આ વિકલ્પે થાય છે. ચિ - ચાપયતિ પક્ષે ચાયયતિ - એમ કહું કરાવે છે - ચિ+તિવ્-(૧) જ્યારે ઇનો આ થાય ત્યારે પ આગમ થતાં ચાપયતિ (૨) ઇની વૃદ્ધિ થતાં ઐનો આય્ થઈને ચાયયતિ થશે.

0 સ્ફુર્ = સ્ફારયતિ પક્ષે સ્ફોરયતિ

★ અનુવૃત્તિ :- આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આ

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૯૮૭]

(૧૪) વિયઃ પ્રજને ૪/૨/૧૩

★ વૃત્તિ :- ગર્ભાધાને વિયો ણાવાદ્વા સ્યાત્ । પુરોવાતો ગાઃ પ્રવાપયતિ

卐 વૃત્યર્થ :- (પ્રજનન) ગર્ભાધાન અર્થમાં વી (ગણ-૨/1076) ધાતુને ણિ લાગે ત્યારે ઇનો આ વિકલ્પે થાય છે. જેમકે પુરો વાતો ગાઃ - પૂર્વનો વાયુ ગાયને પ્રવાપયતિ - ગર્ભનું ગ્રહણ કરાવે છે. પ્ર + વી = (૧) આ થાય ત્યારે :- પ્રવા+પ+ણિ+અતિ = પ્રવા+પ+એ + અતિ = પ્રવાપયતિ

(૨) આ ન થાય ત્યારે :- પ્ર+વી+ણિ+અ+તિ = પ્ર+વૈ+ઇ+અતિ = પ્ર + વૈ + એ + અતિ = પ્રવાયયતિ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આત્ (૨) ણૌ ક્રીજીડઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :- 0 (૫-અ) પ્રાવીણપત્ પક્ષે પ્રાવીણયત્

0 *પુર :- પૂર્વની દિશામાંથી આવતો.

[૯૮૮]

(૧૫) જિઘ્રતેરિઃ ૪/૨/૩૮

★ સુત્રપૃથ૦ :- જિઘ્રતેઃ ઇઃ

*પુર - સિદ્ધહેમ બૃહદ્વૃત્તિ - ન્યા સ પૃ. ૧૧૧

★ વૃત્તિ :- અસ્ય ઙ પરે ણૌ ઇર્વા સ્યાત્ । અજિઘ્રિપત્ / અજિઘ્રપત્ ।

■ તિષ્ઠતેર્નિત્યમ્ - અતિષ્ઠિપત્

卐 વૃત્યર્થ :- ઘ્રા ધાતુને ઙ પરમાં હોય તેવો ણિ લાગે ત્યારે ઉપાન્ત્યનો આ નો ઇ વિકલ્પે થાય છે, ઘ્રા (ગ-૧.3) [(૧-ત્ર) ઘ્રાપયતિ] - (૫-અ) ઘ્રા+ત્ = અ+જિઘ્ર+પ્+ણિ+ઙ+ત્=(આ સૂત્ર લાગીને આનો ઇ થાય તેથી અ+જિઘ્રિ+પ્+અત્ = અજિઘ્રિપત્ વિકલ્પે આનો ઇ ન થાય ત્યારે :- અજિઘ્રપત્

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ઋાજમાસમાષ.. નવા ૪/૨/૩૬ થી નવા (૨) ણૌ ક્રીજીડઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :- 0 તિવ્ નિર્દેશથી યઙ્ લુબન્તમાં આનો ઇ ન થાય.

■ શપવૃત્તિ :- (૧) તિષ્ઠતેઃ ૪/૨/૩૯ સ્થા ધાતુને ઙ પરમાં હોય તેવો ણિ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે આનો ઇ થાય છે. સ્થા + ણિ + ઙ + ત્ = અતિષ્ઠિપત્ [૫૧૭]

[૯૮૯]

(૧૬) સિધ્યતેરજ્ઞાને ૪/૨/૧૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સિધ્યતેઃ અજ્ઞાને

★ વૃત્તિ :- અજ્ઞાનાર્થસ્ય સિધ્યતેર્ણૌ સ્વરસ્યાત્ સ્યાત્ । અન્નં સાધ્યતિ । સિધ્યતિ તત્ત્વં નિશ્ચિનોતિ તં પ્રયુઙ્ક્તે સેધયતિ તપઃ સાધુમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- અજ્ઞાન' અર્થવાળા સિધ્ (ગણ ૪/1185) ધાતુને ણિ લાગે ત્યારે સ્વરનો આ થાય છે અન્નં સાધયતિ અન્ન રાંધાવે છે. (અન્ન રાંધવાનું સિદ્ધ કરાવે છે)

0 'અજ્ઞાન' એટલે 'જ્ઞાન' સિવાયની બાબત - પણ અજ્ઞાન એટલે મુરખ-જડ વગેરે નહીં. જેમકે સાધયતિ તપઃ સાધુમ - સાધુ તપને સાધે છે. (તપ દ્વારા જ્ઞાન-અનુભવ મળે છે. સાક્ષાત્કાર થાય છે, તત્ત્વને પામે છે. એવો અર્થ થાય . માટે અહીં 'જ્ઞાન' અર્થમા આ નિયમ ન લાગે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આત્ સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧થી આત્ (૨) ણૌ ક્રીજીડઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :- 0 સિધ્યતે - એવું વૃત્તિમાં કહેવાથી ચોથા ગણનો જ ધાતુ અહીં લેવો.

0 (ન્યા. સ.) આત્-સન્ધ્યક્ષરના પ્રસ્તાવથી સ્વરસ્ય એ પ્રમાણે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

થયું – અન્યથા षष्ठयाऽन्त्यस्य પરિભાષાથી ધૂનો આ જ થયો હોત.

[૯૯૦]

(૧૭) णावज्ञाने गमुः ४/४/२४

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– णौ अज्ञाने गमुः

★ **વૃત્તિ** :- अज्ञानार्थयोरिणिकोर्गमुः स्यात् । गमयति ग्रामम् । अधिगमयति प्रियम् । ज्ञाने तु प्रत्याययति ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- અજ્ઞાન અર્થવાળા इण् – इक् ધાતુને णि લાગે ત્યારે તે બંનેને બદલે गम् આદેશ થાય.

0 इंक् – स्मरणे – 1074 0 इंण्क् गतौ – 1075

0 इ→ गमयति ग्रामम् – ગામ પહોંચાડે છે.

गम + णि + ति (इ નો गम् આદેશ)

0 इ→ अधि + इ = अधिगमयति प्रियम् પ્રિયને પ્રાપ્ત કરાવે છે

0 જ્ઞાન અર્થ હોય તો→ प्रत्याययति–प्रति + इ + णि+ अ + ति – જણાવે છે.

★ **અનુવૃતિ** :- इणिको र्गाः ४/४/२३ થી इण्–इकः

卐 **વિશેષ** .– 0 અજ્ઞાન इण्નું વિશેષણ છે. इक्માં અસંભવ છે

0 (૫–અ) (इण) अजीगमत् (इंक्) अध्यजीगमत्

[૯૯૧]

(૧૮) रुहः पः ४/२/१४

★ **વૃત્તિ** :- रुहे र्णौ पो वा स्यात् । रोपयति/रोहयति वा तरुम् ।

■ लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे घृतं विलीनयति/विलाययति वा

卐 **વૃત્યર્થ** :- रुह ધાતુને णि લાગે ત્યારે ह्नो प् વિકલ્પે થાય છે रुह् (ગ–૧/988) – જન્મવું, રોપવું. रोहयति વિકલ્પે ह्नो प् થાય તો रोपयति तरुम् – તે ઝાડ રોપાવે છે.

★ **અનુવૃતિ** :- णौ क्रीजीङः ४/२/१० થી णौ

卐 **વિશેષ** :- 0 રૂપો :- (૫–અ) अरूरुहम् પક્ષે अरूरुपम् (૬-પ) रोपयाञ्चकार પક્ષે रोहयाञ्चकार

■ **શેષવૃતિ** :- (૨) लियो नोऽन्तः स्नेह द्रवे ४/२/१५ ली ધાતુને ચીકણા પ્રવાહી અર્થમાં णि પ્રત્યય લાગતાં અંતે વિકલ્પે न् ઉમેરાય છે. ली–ભેટવું–ચોંટવું घृतं विलीनयति પક્ષે (न् ન ઉમેરાય ત્યારે ली ની વૃદ્ધિ થઇ आय् થતાં) विलाययति–ઘી ઓગાળે છે. (विलालयति જુઓ સૂત્ર ૨૦)

(૫–અ) व्यलीलिनत् પક્ષે व्यलीलयत् (૫૧૮)

[૯૯૨]

(૧૯) लीङ्–लीनो र्वा ४/२/९

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- लीङ् – लीनः वा

★ **વૃત્તિ** :- अनयोर्यपि खल चल वर्जे ऽक्ङिति च आद्वा स्यात् ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- लीङ् (ગ–૪/1248) અને लींशू (ગ–૯/1526) બન્ને लीं ધાતુને ભેંટવું અર્થમાં यप् પ્રત્યય લાગતાં તેમજ खल्, अच्, अल्ને વર્જીને कित् ङित् સિવાયના (अक्ङिति) વિષયમાં ली ના ई નો आ વિકલ્પે થાય છે. (સંક્ષેપમાં કહીએ તો यप् લાગે અને खल्, अच्, अल् તથા कित् ङित् ન લાગે તો ई ને आ વિકલ્પે થાય)

★ **અનુવૃતિ** :- (૧) आत् सन्ध्यक्षरस्य ४/२/१ થી आत् (૨) मिग्मीगो० થી अखल चलि (૩) यप्क्ङिति થી अक्ङिति

卐 **વિશેષ** :- 0 वि+लि+यप् (સંબંધક ભૂ. કૃ.) विलीय – ભેંટીને – પક્ષે (आ) विलाय થશે.*

0 खलादि વર્જન કેમ ?

कित् :- लीं+क्त = लीनः = લીન અહીં कित् પ્રત્યય છે માટે आ ન થયો–પણ सूयत्यांद्यो...४/२/७० થી ન થયો.

0 ङित् લોપના નિર્દેશથી लीङ्માં लिनः માં लुप् तिव् નિર્દેશથી) यङ् લુબન્તમાં આ સૂત્ર ન લાગે.

[૯૯૩]

(૨૦) लो लः ४/२/१६

★ **સુત્રપૃથ૦** :- लः लः

★ **વૃત્તિ** :- लारूपस्य णौ स्नेहद्रवे गम्ये लोऽन्तो वा स्यात् । घृतं विलालयति विलापयति वा । स्नेहद्रव इति किम् जटाभिरालापयते ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- ला રૂપ ધાતુને णि લાગે ત્યારે ચીકણા પ્રવાહી અર્થમાં ધાતુને અન્તે ल વિકલ્પે ઉમેરાય છે घृतं विलालयति પક્ષે विलापयति–ઘીને પ્રવાહી કરે છે. (અહીં આ સૂત્રથી ल આગમ થયો પક્ષે अर्तिरीब्ली... ४/२/२१ થી प् આગમ થયો છે. – આ રૂપ लीङ्लीनोर्वा ४/२/९ થી થઇ लीનું ला થયું.)

* ધાતુપારાયણમ્ – પૃ. ૨૨૫ – यपि–विलाय – विलीय

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 સ્નેહદ્રવે કેમ કહ્યું ?
જટાભિરુલાયયતે – જટા દ્વારા પૂજાય છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) (લિયઃ)...કાન્તઃ સ્નેહદ્રવે ૪/૨/૧૫ (૨) ણૌ ક્રીડાજીઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :– 0 ઇ નો આ – (૧) લીઙ્ લીનો ર્વા ૪/૨/૬ થી વિકલ્પે – પરસ્મૈપદ (૨) લીઙ્લિનોરડર્ચા મિમવે ચાત્ ૬/૩/૬૦ થી નિત્ય – આ – આત્મને-પદીપણું થાય.

[૯૬૪]

(૨૧) પાતેઃ ૪/૨/૧૭

★ વૃત્તિ :– ણૌ લોડન્તઃ સ્યાત્ । પાલયતિ ।

■ ધૂગ્પ્રીગોર્નઃ । ધૂનયતિ પ્રીણયતિ

卐 વૃત્યર્થ :– પા (પાઙ્ – પાણવું – 1067) ધાતુને ણિ પ્રત્યય લાગતાં અન્તે લ આગમ થાય છે પા+ણિ = પા+લ+ણિ (ઇ)+અ+તિ = પાલયતિ તે રક્ષણ કરાવે છે / પળાવે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) લો લઃ ૪/૨/૧૬ થી લઃ
(૨) ણૌ ક્રીડાજીઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ
(૩) લિયો નોડન્તઃ થી અન્તઃ

卐 વિશેષ :– 0 પાતિ એમ કહેવાયું. ગણ-૨ અદાદિ નો જ પા ધાતુ લેવો.
0 તિવ્ પ્રત્યય નિર્દેશથી આ સૂત્ર યઙ્ લુઙન્ત પ્રક્રિયામાં ન લાગે
0 અદ્ય – અપીપલત્ – પરોક્ષા – પાલ્યાઞ્ચક્રાર

■ શેષવૃત્તિ :– (૩) ધૂગ્પ્રીગોર્નઃ ૪/૨/૧૮
ધૂ (ગણ – ૫ ૯ ૧૦ ત્રણે) પ્રી (ભ્વા-૯/૧૦) ને ણિ પ્રત્યય લાગતાં અન્ને ન્ આગમ થાય છે–ધૂ-ધૂનયતિ કંપાવે છે પ્રી – પ્રીણયતિ – ખુશ કરે છે [૫૧૯]

[૯૬૫]

(૨૨) વો વિધૂનને જઃ ૪/૨/૧૯

★ વૃત્તિ :– વા ઇત્યસ્ય વિધૂનનેઽર્થે જોડન્તઃ સ્યાત્ । પક્ષેણોપવાજયતિ

卐 વૃત્યર્થ :– વા (ગ-૨/1063) ધાતુને વિશેષ કંપાવવું અર્થમાં ણિ પ્રત્યય લાગતાં અન્ને જ ઉમેરાય છે પક્ષેણ ઉપવાજયતિ–પક્ષી પાંખ વડે કંપાવે છે. (૧-વ) વાજયતિ (૫-અ) [1] અવીવજત્ (૬-પ) વાજયાઞ્ચક્રે

★ અનુવૃત્તિ :– ણૌ ક્રીડાજીઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :– 0 વિધૂનને કેમ કહ્યું ?
ઉચ્ચૈ કેશાન્ આવાપયતિ – વાળોને ઊંચા કરીને મૂકવે છે. – અહીં વિધૂનન અર્થ નથી માટે જ ન થાય.
0 [1] અવીવજત્–વા+ણિ+(ઙિ) ત્=વી+જ્+ણિ+ઙ+ત્=(દ્વિત્વ) વાવાજ્+ણિ+ત્=(ઙ્ઽચ:) વવાજ્+ણિ+અત્=(ઉપાન્ત્યસ્યા સમાન) વવજ્+ણિ+અત્=(અસમ નલોપે) વિ+જ્+ણિ+અત્= (લઘોર્દીર્ઘો) વીવજ્+ણિ+અત્ = (અટ્ આગમ ણેરનિટિ થી ણિ લે.પ) = અવીવજત્

[૯૬૫]

(૨૩) પાશાછાસાવેવ્યાહ્વાં યઃ ૪/૨/૨૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– પા શા–છા–સા–વે–ધ્યા–હ્વઃ યઃ
★ વૃત્તિ – એષાં સપ્તાનાં ણૌ યોડન્તઃ સ્યાત્ । પાययति ।

卐 વૃત્યર્થ :– પા, શા, છા, સા, વે, ધ્યા, હ્વે એ સાત ધાતુને ણિ લાગે ત્યારે અન્તે ય આગમ થાય છે. પા+ણિ+તિ = પાયયતિ – તે પીવડાવે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– ણૌ ક્રીડાજીઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :– 0 અન્ય ધાતુના ઉદાહરણ સૂત્ર ૨૪ મા જુઓ.
0 પા–પિબન્તં પાયન્તં વા પ્રાયુઙ્ક્તે ઇતિ પાયયતિ
0 શો – છો – સો વગેરેને આત્ સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આ કર્યો છે.
0 વે નો વા ન મુકવાનું કારણ એ છે કે વો વિધૂનને ૪ ૨/૧૯ થી કહેલ વા ધાતુનું ગ્રહણ ન થઇ જાય
0 પા (ગણ – ૧ / 2. ગણ – ૨ / 1067)

[૯૬૭]

(૨૪) ઙે પિવઃ પીય્ ૪/૧/33

★ વૃત્તિ :– પ્રાન્તસ્ય પિવતેર્ઙે પરે પીય્ સ્યાન્ન ચ દ્વિઃ । અપીપ્યત્ ।

■ શાययति । અવચ્છાययति । અવસાययति । વાययति । ધ્માययति । હ્વાययति ।

卐 વૃત્યર્થ :– ણિ પ્રત્યયાન્ત એવા પિવ્ – (ગણ ૧) ધાતુને ઙ લાગે ત્યારે પીય્ થાય છે પણ (દ્વિત્વ) થશે નહીં. (૫–અ) અપીપ્યત્ - તેણે પાયું–પા+ત્=પા+ણિ+ઙ+ત્ = (આ સૂત્રથી) પીય્+ણિ+અત્ = (ણિ લે.૫) = અપીપ્યત્

★ અનુવૃત્તિ :– જ્ઞપ્યાયો.....ન ચ દ્વિઃ સિ સનિ ૪/૧/૧૬ થી ન ચ દ્વિઃ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 **વિશેષ :-** 0 पिब्ના નિર્દેશથી ગણ-૨ ની પા ધાતુનું ગ્રહણ થશે નહીં. ગણ-૨ નું તો (पातेः ૪/૨/૧૭) अपीपलत् જ થાય

0 લુપ્ત तिव् નિર્દેશથી यङ् લુબન્તમાં पीप्य् ન થાય.

0 ङ કેમ કહ્યું ?

पाययति – વર્તમાનામાં ङ ન આવે.

■ **શેષવૃત્તિ :-** સૂત્ર-૨૩ पा शा छा...यः ના पा સિવાયની ધાતુના ઉદાહરણ.

0 शो – (ગણ-૪/1147) છોલવું – शाययति (૫-अ) अशीशयत्

0 छो – अव પૂર્વક – (ગણ-૪/1149) છેદવું अवच्छाययति પક્ષે अवाचिच्छयत्

0 सो – अव પૂર્વક (ગણ-૪/1150) अवसासयति (૫-अ) असीसवत्

0 वे (ગણ-૧/992) વણવું. वाययति (૫-अ) अवीवयत्

0 व्ये (ગણ-૧/993) ઢાંકવું व्याययति (૫-अ) अविव्ययत्

0 ह्वे = (ગણ-૧/994) ह्वाययति

ઉપરોક્ત બધા ઉદાહરણોમાં य् ઉમેરાય છે તે સૂત્ર : पाशाछासा.. ૪/૨/૨૦

[૯૯૮]

(૨૫) णौ ङ सनि ૪/૧/૮૮

★ **વૃત્તિ :-** ह्वेगः सस्वरान्तस्थाङ परे सन्परे च णौ विषये य्वृत् स्यात् । भ्राजभासेत्यादिना वोपान्त्यस्य ह्रस्वे । अजूहवत् / अजुहावत् ।

■ श्वेर्वा य्वृत् अशूशवत् / अशिश्वयत् । स्फायः स्फाव् णौ । स्फावयति । शदेरगतौ शात् । पुष्पाणि शातयति । गतौ तु गाः शादयति

卐 **વૃત્યર્થ :-** ह्वे (ગણ-૧/994) ધાતુને ङ અથવા सन् પ્રત્યય જેના પછી છે તેવે णि પ્રત્યય લાગે ત્યારે સ્વર સહિત અન્તસ્થાનું य्वृत् થાય છે. (વ નો ઉ). अद्य→ह्वे+णि+ङ+(दि) त्=(આ સૂત્રથી य्वृत्) हु+णि+ङ+त्=(વૃદ્ધિ) हौ+णि+ङ+त्=हाव्+णि+ङ+त्=(દ્વિત્વ) हु-થશે કેમકે *णौ यत्कृतंकार्यं तत् सर्वं स्थानिवत् भवति ન્યાય છે=गहोर्जः થી ह નો ज, णेरनिटि થી णि લોપ, उपान्त्यस्य ૪/૨/૩૫ થી હ્રસ્વ) जुहव्+अत्= (लघोर्दीर्घो થી उ નો ऊ) अजूहवत् વિકલ્પે भ्राज भास भाष...नवा ૪/૨/૩૬ થી अजुहावत्

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) द्वित्वे ह्वः થી ह्वं

(૨) यजादि वश...૪/૧/૭૨ થી सस्वरान्तस्था य्वृत्

卐 **વિશેષ :-** 0 णि વિષય સપ્તમી (णौ) ને કારણે पाशाछासा...૪/૨/૨૦ થી થતાં य કાર આગમને બાધ કરી य्वृत् થયું છે.

0 ङ सन् કેમ કહ્યું ?

પરોક્ષા – ह्वाययाञ्चकार

■ **શેષવૃત્તિ :-** (૪) श्वेर्वा ૪/૧/૮૯ श्वि (ગ-૧/997) ધાતુને ङ કે सन् પરમાં હોય તેનો णि લાગતાં व् નો સ્વર સહિત વિકલ્પે उ થાય છે *शूशवत् પક્ષે अशिश्वयत् સોજો ચડાવ્યો – (અહીં વિકલ્પે य्वृत् થતાં व् નો उ થશે. તેથી श्वि નો शु થયો અને य्वृत् ન થાય ત્યારે દ્વિત્વ થતા शिश्वि થશે.) [૫૨૦]

(૫) स्फायः स्फाव् ૪/૨/૨૨ – णि પ્રત્યય લાગે ત્યારે स्फाय् (ગ-૧/804) નું स्फाव् થશે – स्फाय् + णि = स्फाव् + णि = स्फावयति – વધારે છે. [૫૨૧]

(૬) शदिर गतौ शात् ૪/૨/૨૩ – જો ગતિ અર્થ ન હોય તો णि પ્રત્યય લાગતા शद् ને બદલે शात् આદેશ થાય છે पुष्पाणि शाययति – પુષ્પોને સડાવે છે. - शद्+णि+ति=शात्+णि+ति-થશે. – પણ જો ગતિ અર્થ હોય તો गाः शादयति-થાય शद् ને शात् આદેશ ન થાય. [૫૨૨]

[૯૯૯]

(૨૬) ञ्णिति घात् ૪/૩/૧૦૦

★ **વૃત્તિ :-** हन्तेर्ञ्णिति घात् स्यात् घातयति ।

卐 **વૃત્યર્થ :-** हन् (ગ-૨/1100) ધાતુને ञित् કે णित् પ્રત્યય લાગતાં घात् આદેશ થાય. - हन्+णि+अ+ति = घात्+णि+अ+ति=घातयति=તે હણાવે છે.

★ **અનુવૃત્તિ :-** हनो घ्नी र्वधे ૪/૩/૯૯ થી हनः

卐 **વિશેષ :-** 0 घ्नन्तं प्रयुङ्क्ते इति–घातयति

0 (૫-अ) अजीघतत्

0 ञ्णिति કેમ કહ્યું ?

हतः हन् + क्त છે.

[૧૦૦૦]

* णौयत्कृतं . ન્યાય ૩૫. પૃ. ૮૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૨૭) ऊद्दुषो णौ ४/२/४०

★ **સુત્રપૃથ૦** :- ऊद्-दुषः णौ

★ **વૃત્તિ** :- दुषेरुपान्त्यस्य णौ ऊत् स्यात् । दूषयति ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- दुष् ધાતુને (ગણ-૪/1209) णि પ્રત્યય લાગતાં ઉપાન્ત્ય (હ્રસ્વ उ) નો દીર્ઘ ऊ दुष्+णि+अ+त=दूष्+इ+अ+ति=दूषयति દુષિત કરે છે.

★ **અનુવૃત્તિ** :- उपान्त्यस्य

卐 **વિશેષ** :- 0 दुष्यन्तं प्रयुङ्क्ते इति दूषयति 0 णौ કેમ કહ્યું ?

दुष्यति – કર્તરી – વર્તમાના છે માટે ऊ ન થાય.

0 णि લાગીને ऊ દીર્ઘનું વિધાન કર્યું છે તેથી ङ લાગતાં દીર્ઘ ન થાય. જેમકે અદ્ય. માં अदूदुषत् થયું- दु હ્રસ્વ છે માટેજ પૂર્વનો दू દીર્ઘ થયો.

[૧૦૦૧]

(૨૮) चित्ते वा ४/२/४१

★ **વૃત્તિ** :- चित्तकर्तृकस्य दुषेरूद्वा स्यात् चितं दोषयति दूषयति वा मैत्रः ।

■ गोहः स्वरे इत्यूत्वे, गूहयति । घटादेर्ह्रस्वे दीर्घस्तु वा ञिणम्परे णौ वर्तते । घटयति । अघाटि / अघटि । घाटं ।२। घटं ।२। व्यथयति । अव्याथि / अव्यथि व्याथं ।२। व्यथं ।२।

卐 **વૃત્યર્થ** :- 'चित्त' કર્તા હોય ત્યારે दुष् ધાતુના ઉપાન્ત્ય उ નો દીર્ઘ ऊ વિકલ્પે થાય છે. चितं दूषयति/दोषयति वा मैत्रः મૈત્ર ચિત્તને દુષિત કરે છે दुष्+णि+अ+ति=(૧) દીર્ઘ :- दूष् + इ + अ + ति પક્ષે (૨) ગુણ - दोष् + इ + अ + ति

★ **અનુવૃત્તિ** :- ऊद् दुषो णौ ४/२/४०

卐 **વિશેષ** :- 0 चित्त ના ગ્રહણથી પ્રજ્ઞા પણ ગ્રાહ્ય છે. તેથી प्रज्ञां दूषयति दोषयति वा – પ્રજ્ઞાને દુષીત કરે છે.

0 चित्ते* – સપ્તમીને કારણે ચિત્ત વિષય અથવા ચિત્ત ગ્રહણ કરવો

■ **શેષવૃત્તિ** :- 0 गोहः स्वरे (ભ્વાદિ ઉભય-189 સૂત્ર મુજબ) गुह् ના उ નો ओ થયા બાદ સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગતાં ओ નો દીર્ઘ ऊ થાય છે गुह् (ગણ-૧/935) સંતાડવું – गुह्+णि+अ+ति=(ગુણ) गोह्+इ+अति=(આ સૂત્રથી ओ નો ऊ) गूहयति (૫-अ) अजूगुहत्

0 घटादेः ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ञिणम्परे (णिगन्त નું સૂત્ર:૪) મુજબ घटादि ધાતુઓને णि લાગે ત્યારે દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય અને ञि કે णम પૂર્વે વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય. (૧-ब) घट्+णि+अ+ति = (વૃદ્ધિ) घाट्+णि+अति = (આ સૂત્રથી હ્રસ્વ) घटयति – ચેષ્ટા કરાવે છે. – *[-0- भावकर्मणो ૩/૪/૬૮ થી ञिच् પ્રત્યય. घट्+णि+ञि = अघाटि પક્ષે अघटि – (વિકલ્પે હ્રસ્વ)

-0- ख्णम् चामीक्ष्ण्ये ૫/૪/૪૮ થી ख्णम् લાગતાં – घट+णि+णम् = વિકલ્પે હ્રસ્વ થતાં → भृशाभीक्ष्ण्या ૭/૪/૭૩ घाटंघाटम् પક્ષે घटंघटम्]

0 व्यथ् – (ગણ-૧/1002) व्यथयति – પીડા કરાવે છે. (૫ – अ) अविव्यथत्

[૧૦૦૨]

(૨૯) कगेवनूजनैजृषूक्नस्रञ्जः ४/२/२५

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- कगे वन जनै जृष् क्नस् रञ्जः

★ **વૃત્તિ** :- एषां षण्णां णौ ह्रस्वो भवति ञिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । कगयति । जनयति ।

■ "णौ मृगरमणे" रञ्जेर्नो लुक् । रजयति मृगान् । अराजि / अरजि

卐 **વૃત્યર્થ** :- कग्, वन्, जन, जृष्, क्नस्, रञ्जः એ છ ધાતુઓને णि લાગતાં દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે णि પછી રહેલા ञि કે णम પરમા હોય ત્યારે વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે.

0 कगयति-તે કરાવે છે – कग+णि+अ+ति = काग्+णि+अति=(આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થતાં – कागयति એ-જ-રી-તે जन् નું जनयति – તે જન્મ કરાવે છે થાય.)

★ **અનુવૃત્તિ** :- (૧) (घटादेः) ह्रस्वः दीर्घ तु वा ञिणम्परे ४/२/२४

(૨) णौ क्रीजीङः ४/२/१० થી णौ

卐 **વિશેષ** :- 0 ધાતુ પરીચય

(૧) कग् (સૌત્ર ધાતુ), (૨) वन् (ગ-૮/1506), (૩) जन् (ગ-૪/1265), (૩) जृष् (ગ-૪/1145), (૪) क्नस् (ગ-૪/1170), (૪) रञ्ज् (ગ-૧/896)

* चित्ते – હૈમપ્રકાશ – ઉતરાર્ધ – પૃ ૭૮૦

* આ બંન્ને ઉદાહરણ ણિગન્ત પ્રક્રિયામાં ૧૦ કાળના નથી છતાં કેમ નોધ્યું તે વિચારણીય છે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 અન્ય ઉદાહરણ :
वन् – वनयति, जॄ – जरयति, क्नस् – क्नसयति

■ **शेषवृति :-** (७) णौ मृगरमणे ४/२/५१ મૃગોને રમાડવા અર્થ હોય તો રञ्ज् ધાતુને णि પ્રત્યય લાગતાં ઉપાન્ત્ય न् નો લોપ થાય છે. रजयति मृगान् – હરણોને રાજી કરે છે. रञ्ज्+णि+अ+ति = (આ સૂત્રથી ઉપાન્ત્ય न् (अ्) લોપાતાં रज्+इ+अ+ति = रजयति [५२३]

[१००३]

(३०) अमोऽकम्यमि चमः ४/२/२९

★ **सूत्रपृथ०** :- अमः अ-कमि – अमि – चमः

★ **वृत्ति :-** कम्यमि चमि वर्जस्यामन्तस्य णौ ह्रस्वः स्यात् । ञिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । रमयति ।

卐 वृत्यर्थ :- कम्, अम् તથા चम् ધાતુ સિવાય अम અન્તે હોય તેવા ધાતુઓને णि પ્રત્યય લાગતાં (दीर्घ स्वर) હ્રસ્વ થાય છે णि પછી ञि કે णम् લાગતાં વિકલ્પે दीर्घ थ य छे. रम् – रमयति - તે રમાડે છે. रम्+णि+अ+ति = राम्+णि+अति = આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થતાં रम् + णि + अति = रमयति =

★ **अनुवृति :-** (१) (घटादेः) હ્રસ્વ दीर्घः तु वा ञि–णम् परे (२) णौ क्रीजीङः ४/२/१० थी णौ

卐 विशेष : 0 अकम्यमि...કેમ કર્યું ?
कम् = कामयति હ્રસ્વ ન થાય

[१००४]

(३१) मारण तोषण निशाने ज्ञश्च ४/२/३०

★ **सूत्रपृथ०** :- मारण-तोरण निशाने ज्ञः च

★ **वृत्ति :-** एष्वर्थेषु ज्ञो णौ ह्रस्वः स्यात् । संज्ञपयति पशुम् । विज्ञपयति गुरुम् । प्रज्ञपयति शास्त्रम् ।

卐 वृत्यर्थ :- मारण् (मारवुं) तोषण् (संतोषवुं) निशाने (तेज करवुं) અર્થમાં ज्ञा ધાતુ (गण-९/1540 अथ-१०/1720) ને णि લાગે ત્યારે તેનો स्वर હ્રસ્વ થાય છે. (ञि, णम् પરમાં હોય તેવો णि લાગે તો વિકલ્પે दीर्घ थाय.)
0 संज्ञपयति पशुम् – પશુને મારે છે.
0 विज्ञपयति गुरुम् – ગુરુને સંતોષે છે
0 प्रज्ञपयति शास्त्रम् – શસ્ત્રને તેજ કરે છે.
–0– ज्ञा+णि+अ+ति=(अतिरीब्ली...पुः ४/२/२१ थी पू आगम, આ સૂત્રથી स्वर ह्रस्व) ज्ञ+प्+इ+अ+ति= ज्ञपयति थयुं.

★ **अनुवृति :-** (१) घटादेः ह्रस्वः ४/२/२४ थी ह्रस्वः (२) णौ क्रीजीङः ४/२/१० थी णौ

卐 विशेष :- 0 સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ મુજબ णि પ્રત્યયમાં णिच् કે अणिच् બન્નેમાં આ સૂત્ર લાગશે.
0 ज्ञा ધાતુ–ગ. १०માં चुरादिभ्यो णिच् ३/४/१७ થશે, ગ–૯ માં अणिच् થશે.
0 *1 સૂત્રમા મુકેલ च કાર પૂર્વસૂત્ર ४/२/२९ માંથી णिचू ના ગ્રહણ માટે છે.
0 (५–अ) अजिज्ञपत् (६-प) ज्ञपयाञ्चकार
0 સૂત્ર સિવાયના અર્થોમાં ज्ञापयति થશે.
0 *2 आदेशादागमः ન્યાય મુજબ આ સૂત્રથી હ્રસ્વ પૂર્વે पु આગમ થયો છે

[१००५]

(३२) ज्वलह्वलह्मलग्लास्नावन् वम नमोऽनुपसर्गस्य वा ४/२/३१

★ **सूत्रपृथ०** :- ज्वल–ह्वल–ह्मल–ग्ला-स्ना–वन्–वम–नम: अन्–उपसर्गस्य वा

★ **वृति :-** एषामष्टानामनुपसर्गाणां णौ ह्रस्वो वा स्यात् । ज्वलयति / ज्वालयति अनुपसर्गस्य इति किम् प्रज्वलयति ।

■ णिजन्तादपि णिग् । चोरयन्तं प्रयुङ्क्ते चोरयति । णिलुपिस्वरादेशत्वात् स्थानिवद् भावेनोपान्त्यत्वाभावान्न ह्रस्वः । *अचुचोरत् ।

卐 वृत्यर्थ :- ज्वल्, ह्वल्, ह्मल्, ग्लै (ग्ला), स्ना, वन्, वम, नम् આ આઠ ધાતુઓ उपसर्ग पूर्व न होय त्यारे णि प्रत्यय लागतां विकल्पे ह्रस्व थाय छे. ज्वल्+णि+अ+ति=ज्वलयति पक्षे ज्वालयति- તે દીપાવે છે.
0 अनुपसर्ग કેમ કર્યું ?
प्रज्वलयति–उपसर्ग छे माटे घटादेः ह्रस्वः थी ह्रस्वज थाय.

★ **अनुवृत्ति :-** (१) घटादेः ह्रस्वः ४/२/२४ थी ह्रस्वः (२) णौ क्रीजीङः ४/२/१० - णौ

*1 चानुकृष्ट नानुवर्तते–न्याय–६२ पृ. १०६नी अनीत्यता दर्शावी આ સૂત્ર णिच् લે છે.
*2 न्याय :- आदेशादागमः – न्याय ५०, पृ. ४५
* अचुचोरत् – વિચારણીય છે – ધાતુ रत्न કર વગેરેમાં अनुवृत्ति छे.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વિશેષ :- 0 ધાતુ ક્રમાંક :-
(૧) ज्वल् (ગ-૧/958). (૨) ह्वल् (ગ-૧/1056).
(૩) ह्मल् (ગ-૧/1057). (૪) ग्लै (ગ-૧/31).
(૫) स्ना (ગ-૧/1064). (૬) वन् (ગ-૮/1506).
(૭) वम् (ગ-૧/969). (૮) नम् (ગ-૧/388)
0 અન્ય ઉદાહરણ :-
ह्वल् – ચલાવવું – ह्वलयति પક્ષે ह्वालयति
ग्लै – ક્ષીણ થવું – ग्लपयति પક્ષે ग्लापयति
वम – વમવું – वमयति પક્ષે वामयति
0 ग्ला અને स्ना ધાતુને અપ્રાપ્તિમાં અને બાકીની ધાતુને પ્રાપ્તિમાં આ સૂત્રથી વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

■ શેષવૃત્તિ :- णिच् અન્તવાળા ધાતુથી णिग्-चुरादि ગણમાં चुरादिभ्यो णिच् થી णिच् પ્રત્યય થાય છે પણ અહીં णिग् લેવાનો છે. જેમકે चोरयन्तं प्रयुङ्क्ते-चूर+णिच्+णिग्+शव्+तिव्=णेरनिटि થી णिच् લોપ થતાં चुर्+णिग्+अ+ति = चोरयति – (૫-अद्य.) अचूचुरत्
*णिच् લોપ થવા છતાં णिच् થી થતાં આના આશ્રયથી (સ્થાનીવત્ થવાથી) उपान्त्यस्या – ૪/૨/૩૫ થી હ્રસ્વ અને लघोर्दीर्घो – ૪/૧/૧૪ થી પૂર્વનો ઉ દીર્ઘ થતાં अचूचुरत् રૂપ થાય – (પ્રક્રિયા મુજબ अचुचोरत् મતાન્તર છે.)

[૧૦૦૬]

(૩૩) अणिक्कर्मणिक्कर्तृकाण्णिगोऽस्मृतौ ૩/૩/૮૮

★ સુત્રપૃથ૦ :- अ-णिक्-कर्म णिक्-कर्तृकान् णिगः अ-स्मृतौ

★ વૃત્તિ :- अणिगवस्थायां यत्कर्म तदेव णिगवस्थायां कर्ता यस्य तस्माण्णिगन्तादस्मृत्यर्थात् कर्तर्यात्मनेपदमेव स्यात् । आरोहयते हस्ती हस्तिपकम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- अ – णिग् અવસ્થાનું જે કર્મ તેજ णिग् અવસ્થામાં કર્તા જે ધાતુનો થાય તેવા णिगन्त ધાતુથી स्मृति અર્થવાળા ધાતુ સિવાય કર્તરીમાં આત્મને પદ થાય
0 अणिग् એટલે અપ્રેરક અથવા કર્તરિ અવસ્થા
0 णिगन्त – પ્રેરક અવસ્થા
0 आरोहयते हस्ती हस्तिपकम् હાથી મહાવતને ઉપર બેસાડે છે.–અહિં મહાવત હાથી ઉપર બેસે છે.–हस्तिपकः हस्तिनम् आरोहति–એ અપ્રેરક અવસ્થાનું કર્મ हस्तिनम् છે જ્યારે પ્રેરક અવસ્થામાં हस्ती કર્તા થયો તેથી आरोहति નું आरोहयते એ રીતે આત્મને પદ થાય.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) पराणि कानानशौच ૩/૩/૨૦ થી आत्मनेपदम् (૨) इङितः कर्त्तरि થી कर्त्तरि

卐 વિશેષ :- 0 अणिग् કેમ કહ્યું ?
आरोहयति हस्तीपकान् महामात्र મહાવતે હસ્તીપકોને ચઢાવે છે – અહીં हस्तीपक પ્રેરક અવસ્થાનું કર્મ છે
0 णिग् માં ग् – इत् છે તે णिच् થી અગલ દર્શાવવા માટે છે.
0 भृत्यान प्रदीप. दर्शयति – દીવો નોકરોને દેખાડે છે અહીં કર્મ – કર્તાને બદલે કરણ – કર્તા છે. प्रदीपेन पश्यति
0 નોંધ :- આ સૂત્ર ખૂબ મહત્વનું હોવાથી તેની વિશદ્ ચર્ચા માટે બૃહદ્વૃત્તિ ખાસ જોવી.–ભા-૧ પૃ-૨૩૨-૩૩

[૧૦૦૭]

(૩૪) अणिगिप्राणिकर्तृकानाप्याण्णि गः ૩/૩/૧૦૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अ-णिगि प्राणिकर्तृक् अन्-आप्यत् णिगः

★ વૃત્તિ :- अणिगवस्थायां यः प्राणिकर्तृकोऽकर्मकश्च धातुस्तस्माण्णिगन्तात्परस्मैपदमेव स्यात् । आसयति चैत्रम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- अणिग्-(અપ્રેરક) અવસ્થામાં જે ધાતુ પ્રાણીકર્તાવાળો અને અકર્મક હોય તેવા ધાતુને णिगन्त માં (પ્રેરક અવસ્થામાં) પરસ્મૈપદ જ થાય છે. आसयति चैत्रम् – ચૈત્રને બેસાડે છે. चैत्रः आस्ते માં आस् ધાતુ અકર્મક છે અને ચૈત્ર એ પ્રાણી કર્તા છે તેથી आसयति એવું પરસ્મૈપદી રૂપ થયું.

★ અનુવૃત્તિ :- शेषात् परस्मै ૩/૩/૧૦૦ થી परस्मै

卐 વિશેષ :- 0 બીજા ગણનો आस् ધાતુ 'બેસવું' અર્થમાં આત્મનેપદી છે.
0 પ્રાણી કર્તા કેમ કહ્યું ?
व्रीहयः शुष्यन्ति – शोषयते व्रीहीन् आतपः તડકો ચોખાને સુકવે છે અહીં ચોખા પ્રાણી કર્તા નથી માટે આત્મનેપદ થયું.
0 अणिग् માં ग् કેમ કહ્યો ?
चेतयति – ગણ ૧૦ માં णिच् પ્રત્યય લાગી પરસ્મૈપદ થયું. સૂત્રમાં अणिग् કહ્યું તેથી णिग् નો નિશેધ થશે.

* હૈમપ્રકાશ તથા પ્રક્રિયાકારની વૃત્તિમાં મતાન્તર છે તેથી અહીં धातुपारायणम् પૃ. ૩૦૮ ને આધારે શેષવૃત્તિનો અર્થ કર્યો છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

णिच् નો નહીં.

0 અકર્મક કેમ કહ્યું ?

कटं कारयते – સાદડી બનાવડાવે છે. कटं करोति માં कृ સકર્મક છે.

0 રૂપો – (૫–અ) आस्सिस्त् (૬-ए) आसयाञ्चकार

[૧૦૦૮]

(૩૫) चल्याहारार्थे इङ् बुध-युध-प्रु-द्रु-नश जनः ३/३/१०८

★ सूत्रपृथ0 :– चलि–आहार अर्थ इङ् बुध्-युध्-प्रू – द्रु – स्रु – नश – जनः

★ वृत्ति :– चल्याहारार्थेभ्य इङादिभ्योऽष्टाभ्यश्च णिगन्तेभ्यः परस्मैपदमेव स्यात् । चलयति । घटादित्वाद् ह्रस्व

卐 वृत्यर्थ :– "चालवा" અને "आहार" અર્થવાળા ધાતુ તથા (इ) इङ्, बुध्, युध्, प्रु, द्रु, स्रु नश् અને जन् ધાતુઓને णिगन्त (प्रेरक) અવસ્થામાં પરસ્મૈપદ જ થાય છે. चलयति–ચલાવે છે.–घटादेर्ह्रस्वः સૂત્રથી હ્રસ્વ થયેલ છે.

★ अनुवृत्ति :– (૧) अणिगि प्राणि ३/३/१०७थी णिगः (૨) शेषात् परस्मै ३/३/१०० थी परस्मै

卐 विशेष :– 0 चल्यर्थ – चलयति, कम्पयति, चोपयति 0 आहारार्थ :– निगारयति, भोजयति, आशयति

0 अन्य उदाहरण :–

(इ) इङ् – ग–२/1104, अध्यापयति

बुध् – भ–१/912, ग–४/1262 – बोधयति

युध् – ग–४/1260 – योधयति

प्रु – ग – १ / 597 – प्रावयति

नश् – ग–४/1202 – नाशयति

जन् – ग–४/1265 – जनयति

0 अन्य :– अचीचलत्, अबूबुधत्, अपिप्रवत्

0 प्रु, स्रु, द्रु ने अचलन अर्थमां अने બાકીનાને सकर्मक अर्थ अने प्राणिकर्तृक अर्थमां आ सूत्र छे.

[૧૦૦૮]

પૂ મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી ગણિવરે રચેલ હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની ञिगन्त प्रक्रियानो પૂ આગમોદ્ધારક આ. દેવશ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજીના સમુદાયના તપસ્વી પંન્યાસ પૂ. સુશીલસાગરજી મ. સા. ના – જ્ઞાનપિપાસુ મુનિરાજશ્રી પૂ સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગર (M.Com. M.Ed) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત.

જેઓશ્રીએ બાલ્યવયથી સંસ્કાર રેડી દીક્ષાને માર્ગે વળાવ્યા તે ઉપકારી

માતા – તારાબહેન કાંતિલાલ ઠક્કર

પિતા – કાંતિલાલ લક્ષ્મીચંદ ઠક્કર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સન્ પ્રક્રિયા

સનન્ત-જેને અન્તે સન્ પ્રત્યય લાગે છે તેવી પ્રક્રિયા.-ઇચ્છા અર્થને સૂચવવા માટેનો આ પ્રત્યય છે. જેમકે 'ખાવાને' ઈચ્છે છે. અહીં ભોજનની ઇચ્છા વ્યક્ત થઇ તો તે અર્થમાં સન્ પ્રત્યય લાગે તેવું આ પ્રક્રિયા સૂચવે છે. - આ પ્રક્રિયાની વિશેષતા એ છે કે "ઇચ્છનાર" અને "ક્રિયા કરનાર" બંને એકજ હોવા જોઇએ.

(૧) तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः ૩/૪ ૨૧

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- तुमर्हाद् इच्छायां सन् अतत् - सन

★ **વૃત્તિ** :- यो धातुरिषेः कर्म इषिणैव च समानकर्तृकः स तुमर्हस्तस्मादिच्छायामर्थे सन् वा स्यात् । न त्विच्छासन्नन्तात् । पठितुमिच्छति सागमे इडागमे च ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- જે ધાતુ इष् (ઇચ્છવું) ધાતુનું કર્મ હોય અને તેજ ધાતુ इष् સાથે સમાન કર્તાવાળો હોય તે ધાતુ तुमर्ह (तुम् ને યોગ્ય) કહેવાય - તે तुमर्ह ધાતુથી ઇચ્છા અર્થમાં सन् પ્રત્યય વિકલ્પે થાય.

- ઈચ્છા અર્થમાં (એક વખત) सन् થયા પછી ફરીથી (બીજી વખત) તે सनन्त ધાતુથી सन् ન થાય જેમકે पठितुम् इच्छति - स આગમ અને इट् આગમ થતાં→ (જુઓ સૂત્ર : ૨) पठ् ધાતુ (ગ-૧/312 પરસ્મૈ) पठ्+इ+सन् (स)-આ સૂત્રથી सन् અને स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् ૪/૪/૩૨ થી इट् આગમ થયો છે

卐 **વિશેષ** :- 0 तुमर्ह-જે ધાતુ तुम् પ્રત્યયને યોગ્ય હોય તે तुम् अर्ह કહેવાય

0 तुम - 'માટે' અર્થનો સૂચક પ્રત્યય છે કૃદન્તમાં शक-वृष-ज्ञा-रभ-लभ-सहार्ह-ग्ला-घटाऽस्ति समर्थाऽर्थे च तुम् ૫/૪/૯૦ થી तुम्

0 तुमर्ह ધાતુને सन्-જ્યા જ્યાં तुम् નો સંભવ છે ત્યાં ત્યા ઇચ્છા અર્થ સૂચવવા सन् પ્રત્યય લાગે.

0 ધાતુનું કર્મ અને કર્તા-એટલે ઇચ્છનાર અને ક્રિયા કરનાર બન્ને એકજ હોવા જોઇએ.

0 ઇચ્છાર્થક કેમ કહ્યું ?

भोक्तुं याति-ભોજનને માટે જાય છે-ઇચ્છા-અર્થ નથી.

0 કર્તા - કર્મ એક કેમ કહ્યાં ?

भुक्तिम् इच्छति मैत्रस्य - મૈત્ર ભોજન કરે તેમ બીજો કોઈ ઇચ્છે છે માટે सन् ન લાગે.

0 अतत्सन કેમ કહ્યું ?

चिकीर्षितुम् इच्छति - કરવાને ઈચ્છે છે-એવું ઇચ્છે છે. અહીં सन् વાળા चिकीर्ष પછી બીજો सन् ન થાય.

[૧૦૧૦]

(૨) सन्यङश्च ૪/૧/૩

★ **સુત્રપૃથ૦** :- सन् - यङः च

★ **વૃતિ** :- सन्नन्तस्य यङन्तस्य चाद्य एकस्वरोंऽशो द्विः स्यात् ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- सन् અન્તે હોય અથવા यङ् અન્તે હોય તેવા ધાતુઓનો आदि - પૂર્વના એક સ્વરવાળો અંશ દ્વિત્વ થાય છે. (ઉપરના સૂત્ર ૧ મુજબ) पठ्+इ+स (આ સૂત્રથી) पपठ्+इ+स - (કેમકે પૂર્વનો અંશ એટલે प દ્વિત્વ થયો.)

卐 **વિશેષ** :- 0 यङ् નો પ્રયોગ હવે પછીની यङन्त પ્રક્રિયામા આવશે - જેમકે पच् નું पापच्यते

[૧૦૧૧]

(૩) सन्यस्य ૪/૧/૫૯

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- सनि अस्य

★ **વૃત્તિ** :- द्वित्वे पूर्वस्यातः सनि परे ईः स्यात् । नाम्यन्तस्येति षत्वे पिपठिषति ४।

■ अपिपठिषीत् ।५। पिपठिषाञ्चकार ।६। पिपठिष्यात् ।७। पिपठिषिता ।८। पिपठिषिष्यति ।९। अपिपठिषिष्यत् ।१०।

■ स्वरादेर्द्वितीयः इति द्वित्वे अटितुम् इच्छति अटिटिषति । घस्लृ सनद्यतनी घञचलि । अत्तुमिच्छति, जिघत्सति अजिघत्सीत्

卐 **વૃત્યર્થ** :- દ્વિત્વ થયેલા ધાતુના પૂર્વના (અંશમાં આવેલ) अ નો सन् પ્રત્યય લાગતાં इ થાય. - नाम्यन्तस्या क वर्गात्० २/३/१५ થી सू ને ष् થાય- पिपठिषति

0 (૧) पठ्+सन् (૨) स्ताद्यशितो - पठ्+इ+स (૩) सन्यङश्च-पपठ्+इ+स (૪) આ સૂત્ર મુજબ-પૂર્વ अ નો इ - पिपठ् + इष् (૫) पिपठिष + अ (शव्) + तिव्

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૬) लुगस्यादेत्यपदे – पिपठिष्+अ+ति (૭) पिपठिषति

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) पृभृमाहा इः ૪/૧/૫૮ થી इः (૨) पूर्वस्य० ૪/૧/૩૭

卐 વિશેષ :– 0 सन् કેમ કહ્યું ?
पपाच – પરોક્ષા ત્રી. પુ. એ. વ. છે માટે इ ન થાય.
0 રૂપો :– નોંધ :– णिगन्त માં ग् અનુબંધ હોવાથી વિકલ્પે બે-બે રૂપો થતાં હતા તે અહીં ન થાય-प्राग्वत् ૩/૩/૭૪ થી મૂળ ધાતુ પ્રમાણે જ થાય.
(૧–व) पिपठिषति (૨–स) पिपठिषेत् (૩–पं) पिपठिषतु (૪–ह्य) अपिपठिषत् (૫–अ) अपिपठिषीत् - पठ् + दि (त्)= पिपठिष+त् – (વર્તમાના મુજબ) = (૧) सिज-द्यतन्याम्-पिपठिष+सिच्+त्=(૨) स्ताद्यशि. सः सिजस्ते० ૪/૩/૬૫-पिपठिष+इट्+स्+ईत्+त्=(૩) इटईति-पिपठिष+इ+ई+त् (૪) अत :- पिपठिष्+ईत् (૫) अडधातो० अपिपठिषीत् , (द्वि.व.) अपिपठिषिष्टाम्
(૬–प) पिपठिषाञ्चकार...બાકી વૃત્તિ મુજબ

■ શેષવૃત્તિ :– 0 स्वरादेर्द्वितीयः ૪/૧/૪ થી દ્વિતીયનો દ્વિત્વ થશે. જેમકે अट् (ગ–૧/149) अटितुम् इच्छति – ભટકવાને ઇચ્છે છે. – अटिटिषति – રૂપો. पठ् જેવા થશે પણ અહીં टि દ્વિત્વ થશે અને ભૂતકાળમાં અ ની વૃદ્ધિ થતાં आ થશે જેમકે (૫–अ) आटिटिषीत्
0 घस् (ગ–૧/544) घस्लृं अदने–ખાવું સૂત્ર :- घस्लृ सनद्यतनी घञचलि ૪/૪/૧૭ થી अद् ને બદલે घस् થાય છે. अद् (ગ–૨/1059) ખાવું. – अत्तुम् इच्छति ખાવાને ઇચ્છે છે. – (૧–व) जिघत्सति
0 નોંધ :- (૧) घस् ધાતુ અનિટ્ હોવાથી इट् લાગશે નહીં.
(૨) घ–દ્વિત્વ થયા બાદ०–द्वितीय तुर्ययोः पूर्वौ ૪/૧/૪૨ થી घ નો ग, गहोर्जः ૪/૧/૪૦ થી ग નો ज થશે.
(૩) सस्तः सि ૪/૩/૯૨ થી स् નો त् થયો છે

[૧૦૧૨]

(૪) ग्रहगुहश्च सनः ૪/૪/૫૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ग्रह – गुहः च सनः
★ વૃત્તિ :– आभ्यामुवर्णान्ताश्च विहितस्य सन आदिरिट् न स्यात् ।
卐 વૃત્યર્થ :– ग्रह् (ગણ–૯/1517) અને गुह् (ગણ–૧/935) ધાતુને તથા उ વર્ણાન્ત ધાતુને सन् પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વે इट् ન થાય. (ઉદાહરણ જુઓ સૂત્ર : ૫માં)

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) उ वर्णात् ૪/૪/૫૮
(૨) स्ताद्यशितो० ૪/૪/૩૮ થી इट्
(૩) न वृद्भ्यः ૪/૪/૫૫ થી न

卐 વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :– रुक् – 1085 रु (उ વર્ણાન્ત)–रुरूषति (स्वरहन्गमो ૪/૧/૧૦૪થી દીર્ઘ)
0 च કારથી ઉપરના સૂત્રની અનુવૃત્તિ લેવી.

[૧૦૧૩]

(૫) रुदविदमुषग्रहस्वपप्रच्छः सन् च ૪/૩/૩૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– रुद– विद –मुष–ग्रह – स्वप – प्रच्छः सन् च
★ વૃત્તિ :– एभ्य क्त्वा सन् च किद्वत् स्यात् । किंत्वाद् ग्रहव्रश्चेति य्वृति हो धुट् पदान्ते इति हस्य ढत्वे गडदबादेरिति घत्वे जिघृक्षति ।
卐 વૃત્યર્થ :– रुद् (1087), विद् (1099) मुष् (1563), ग्रह् (1517), स्वप् (1088), प्रच्छ् (1347) આ છ ધાતુઓને લાગેલા क्त्वा અને सन् બન્ને પ્રત્યયો कित् જેવા થાય છે. – *[कित्वत् થવાથી ग्रहव्रश्च भ्रस्ज प्रच्छः ૪/૧/૮૪ સૂત્રથી य्वृत् થશે.–ग्रह् નું गृह् થશે. हो धुट् पदान्ते ૨/૧/૮૨ થી ह् નો ढ् થશે– गृढ्, गडदबादे० ૨/૧/૭૭ થી ग નો घ થશે – घृढ् – દ્વિત્વ થતાં घृघृढ्+सन्+तिव् द्वितीय तुर्ययो થી घ નો ग, गहोर्जः થી ग નો ज, ऋतोडत् થી ऋ નો अ, सन्यस्य ૪/૧/૫૯ થી अ નો इ થતા जिघृढ्+स+ति=षढोःकस्सि ૨/૧/૧૨ થી स् નો ष् થતાં जिघृक्+षति] = जिघृक्षति
(ટુંકમાં किंत्वत् થવાથી – य्वृत् થયું)
(૫–अद्य.) अजिघृक्षीत् – બાકી पठ् જેવા રૂપો.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) क्त्वा ૪/૩/૨૯
(૨) इन्ध्यसंयोगात्० ૪/૩/૨૧ થી किंद्वत्

卐 વિશેષ :– 0 પૂર્વસૂત્ર ૪ થી इट् નિષેધ
0 किद्वत् થતાં ઉપાન્ત્યનો ગુણ પણ ન થાય.
જેમકે :– रुद् – रुदित्वा
0 આ સૂત્ર रुद्, विद्, मुष् ને वौ व्यञ्जनादेः ૪/૩/૨૫ થી વિકલ્પે પ્રાપ્તીમાં અને ग्रह् વગેરેને क्त्वा ૪/૩/૨૯ થી પ્રતિષેધમાં બનાવેલ છે.

[૧૦૧૪]

* जिघृक्षति – સાધનિકા: – આધાર – "क्रिया रत्न समुच्चय.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૬) ઉપાન્ત્યે ૪/૩/૩૪

★ વૃત્તિ :- નામિન્યુપાન્ત્યે સતિ ધાતોઃ સન્નિટ્ કિદ્વત્ સ્યાત્ । જુઘુક્ષતિ । વિમિત્સતિ

卐 વૃત્યર્થ :- નામી સ્વર ઉપાન્ત્યમાં હોય તેવા ધાતુઓને લાગેલા અનિટ્ સન્ ને કિત્ જેવો ગણવો. ગુહ્ (ગ-૧/૯૩૫) નું જુઘુક્ષતિ ઢાકવાને ઇચ્છે છે થયું. (૧) ગુહ્ + સન્ + તિવ્ (આ સૂત્રથી કિત્વત્ થતાં ગુણ ન થાય. (૨) સૂત્ર : ૫ ની સાધનિકા મુજબ ગુહ નું ગુદ (૩) ગ્રહ ગુહશ્ચ સનઃ ૪/૪/૫૯ થી અનિટ્ થતાં જુઘુદ્+સ+તિ માં ઇટ્ ન લાગી. (૪) જુઘુક્+ષ+તિ= જુઘુક્ષતિ

0 વિમિત્સતિ - (આત્મને) વિમિત્સતે વેદવાને ઇચ્છે છે (૧) ધાતુ - મિદ્ - ગ. ૭/1477 ઉલ્લયપદી - અનિટ્- (૨) આ સૂત્રથી કિદ્વત્ થતાં ગુણ ન થાય. (૩) દ્વિત્વ - મિમિદ્ + સ + તિ (૪) દ્વિતીય તુર્યયો૦ ૪/૧/૪૨ થી-વીમિદ્+ષતિ (૫) અઘોષે પ્રથમો-વિમિત્સતિ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) નામિનોઽનિટ્ ૪/૩/૩૩ (૨) ઇન્ધ્યસંયોગાત્ ૪/૩/૨૧ થી કિદ્વત્ (૩) રુદ્ વિદ્૦ ૪/૩/૩૨ થી સન્

卐 વિશેષ :- 0 નામિ ઉપાન્ત્ય એવા અનિટ્ સન્ ને જ આ સૂત્ર લાગુ પડે.

0 સન્ પ્રત્યય જ કેમ કહ્યો ?

મિદ્ + તા = મેત્તા - સન્ નથી - ગુણ થયો.

0 નામિન્ કેમ કહ્યું ?

વિવર્તસતિ - વર્ત્ ધાતુ નામિ - ઉપાન્ત્ય નથી.

0 અનિટ્ કેમ કહ્યું ?

વિવર્તિષતે - વૃત્ છે પણ સેટ્ છે.

[૨૦૨૫]

(૭) નામિનોઽનિટ્ ૪/૩/૩૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- નામિનઃ અનિટ્

★ વૃત્તિ :- નામ્યન્તસ્ય ધાતોરનિટ્ સન્ કિદ્વત્સ્યાત્ । બુભૂષતિ ।

▣ રુરુદિષતિ । વિવિદિષતિ । સુસુષિષતિ । સ્વપેર્યઙ્ક્ષે ચેતિ ક્યૂત્, સુપુપ્સતિ સ્વાપયિતુમિચ્છતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- નામી સ્વર અન્તે હોય તેવા ધાતુઓને લાગેલા અનિટ્ સન્ કિત્ જેવો થાય છે. જેમકે બુભૂષતિ થવાને ઇચ્છે છે.-(૧) ધાતુ-ભૂ-ભવિતુમ્-ઇચ્છતિ - ૫૨સ્મૈ - ગ-૧/1 (૨) ઉ કારા છે માટે ગ્રહ ગૃહશ્ચ ૪/૪/૫૯ થી ઇટ્ નિષેધ-નથી કિત્ થવાથી ભૂ નો ગુણ ન થયો

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ઇન્ધ્યસંયોગાત્ ૪/૩/૨૧ થી કિત્વત્ (૨) રુદ્ વિદ્૦ ૪/૩/૩૨ થી સન્

卐 વિશેષ :- 0 અનિટ્ કેમ કહ્યું ?

શી - શિશયિષતે - સુવાને ઇચ્છે છે.

શી ધાતુ સેટ્ છે માટે કિદ્વત્ ન થાય.

0 સન્ કેમ કહ્યું ?

નેતા - ની + તા - સન્ નથી-કિદ્વત્ ન થતાં ગુણ થયો.

0 નામિન કેમ કહ્યું ?

પિપાસતિ - પા ધાતુ નામ્યન્ત નથી.

▣ શબ્દવૃત્તિ :- 0 રુદ્-રુરુદિષતિ-સૂત્ર ૫ થી કિદ્વત્ થતાં ગુણ ન થયો

0 વિદ્ - વિવિદિષતિ 0 સુપ્ - સુસુષિષતિ - આ બન્ને ધાતુ - સેટ્ હોવાથી ઇટ્ લેશે પણ કિદ્વત્ થવાથી ગુણ ન થાય.

0 *સ્વપ્ (ગ ૨/1088)-(૧) રુદ વિદ૦ ૪/૩/૩૨ થી કિત્વત્ (૨) સ્વપેર્યઙ્ક્ષે ચ ૪/૧/૮૦ થી ક્યૂત્-સ્વપ્ નું સુપ્ (૩) સ્વપ્તુમ્ ઇચ્છતિ - સુપુપ્સતિ - ૩ પો. પટ્ જેવા.

0 સ્વાપયિતુમ્ ઇચ્છતિ - સુયવવાને ઇચ્છે છે - પ્રેરક ઇચ્છાદર્શક ૩૫ જુઓ સૂત્ર : ૮

[૨૦૨૬]

(૮) સ્વપો ણાવુઃ ૪/૧/૬૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સ્વપઃ ણૌ ઉઃ

★ વૃત્તિ :- સ્વપે ણૌ સતિ દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ઉઃ સ્યાત્ । સુષ્વાપયિષતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વપ્ ધાતુને ણિ પ્રત્યય લાગે પછી દ્વિત્વ થાય ત્યારે દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વ અંશના (અન્ત્ય સ્વરનો) ઉ થાય છે. જેમકે સુષ્વાપયિષતિ - સુવડાવવાને ઇચ્છે છે.

સાધનિકા :- (૧) ધાતુ :- સ્વપ્+(પ્રેરક) ણિ +(ઇટ્) ઇ+સન (સ)+(શબ્) અ+તિ (૨) વૃદ્ધિ - સ્વાપ્+ઇ+ઇ+ (લુગસ્યા દેત્યપદે થી અ લે.પ) - સ્+ ષતિ =

(૩) સ્વાપ્ + (ગુણ) એ + ઇ + ષતિ =

(૪) સ્વાપ્ + અય્ + ઇ + ષતિ =

(૫) દ્વિત્વ-સ્વસ્વાપ્ + અય્ +ઇ+ ષતિ હલન્તસ્ય અનાદે-

* સ્વપ્ - હૈમ પ્રકાશ ઉત્તર ધ' - ૭૮૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ર્લુક્‌થી વ્‌નો લોપ. દ્વિત્વ કરેલા સના અનો આ સૂત્રથી ઉ થતાં – सुष्वापयिषति

卐 વિશેષ :– 0 સાધો णि કેમ કહ્યો ?

सिष्वापकीयिषति – સૂનારને ઇચ્છનારને ઇચ્છે છે – स्वप् ધાતુ णक પ્રત્યય – स्वापक+क्यन्=स्वापकीय+सन् – અહીં णक પ્રત્યય છે માટે પૂર્વ અંશનો ઉ ન થયો.

0 *स्वपो णौ કેમ કહ્યું ?

सिष्वापयिषति – (૧) स्वप् ને भावाकर्त्रोर्घञ् ૫/૩/૧૮ થી घञ् લાગી स्वाप् (૨) स्वापं करोति–થી णिज् बहुलं० ૩/૪/૪૨ થી णिच् (૩) स्वापयितुम् इच्छति થી सन् (૪) अन्यस्य ૪/૧/૮ થી स्वा દ્વિત્વ થશે – એટલે કે અહીં स्वर्पर्णिग् નથી પણ स्वाप શબ્દથી પરમાં णि છે તેથી આ સૂત્ર લાગી પૂર્વમાં ઉ ન થાય.

[૧૦૧૭]

(૯) स्वर हन् गमोः सनि धुटि ૪/૧/૧૦૪

★ વૃત્તિ :– स्वरान्तस्य हन् गमोश्च धुडादौ सनि दीर्घः स्यात् । जेर्गिः सन् परोक्षयोः । जिगीषति ।

■ चेः किर्वा । चिचीषति, चिकीषति स्तोतुमिच्छति तुष्टूषति । कृगो दीर्घे सति इर् । चीकीर्षति । हन्तुम् इच्छति सनि द्वित्वे अङे हिहनेति घत्वे दीर्घे च जिघांसति ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :– સ્વરાન્ત ધાતુઓ તથા हन् અને गम ધાતુને આદિમાં ધુટ્ વ્યંજનવાળો सन् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે (સ્વર) દીર્ઘ થાય છે (हन् અને गम् ના અનો આ થાય છે.) जिगीषति, चिकीषति, तुष्टूषति

0 जिगीषति – જીતવાને ઇચ્છે છે. जि+सन+शव्+तिव्= (દ્વિત્વ) जिजि+स+अ+ति = लुगस्यादेत्य० થી સનો અ લોપ-जिजि+स्+अति=जेर्गिः सन्० ૪/૧/૩૫ થી जिगि+सति = આ સૂત્રથી દીર્ઘ થતા जिगीषति

★ અનુવૃત્તિ :– दीर्घमवोऽन्त्यम् ૪/૧/૧૦૩ થી दीर्घम

卐 વિશેષ :– 0 ધુટ કેમ કહ્યું ?

यियविषति – અહીં इ+सन् છે તે અધુટ્ છે માટે દીર્ઘ ન થયું.

0 सन् એમ કેમ કહ્યું ?

स्तुतः तस् પ્રત્યય છે

0 जि – ગણ – ૧/8 પરસ્મૈ – अनिट्

* स्वपो णौ – મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા ૨ – પૃ. ૬૭

■ શેષવૃત્તિ :– 0 चि-ગ-૫/1290 ઉભયપદી–चेः किर्वा ૪/૧/૩૬ (સળંગ સૂત્ર : ૯૪૧ જુઓ) सन् પ્રત્યય લાગતાં चि નો દ્વિત્વ થયા બાદ પૂર્વથી પરના चि નો कि આદેશ વિકલ્પે થાય. चेतुम् इच्छति–चिचीषति પક્ષે चिकीषति એકઠું કરવાને ઇચ્છે છે (સૂત્ર : ૭થી ગુણ નિષેધ), (આ સૂત્રથી દીર્ઘ)

0 तुष्टूषति – स्तोतुम् इच्छति – स्तु + सन् + शव् + तिव् – तुस्तु + सति (स् નો ष् તેના યોગે त् નો ट् થતાં) तुष्टुषति (દીર્ઘ) तुष्टूषति

0 चिकीर्षति–કરવાને ઇચ્છે છે. कृ+सन्=(कृ–ગ–૧/888 ઉભય અનિટ્)–આ સૂત્રથી દીર્ઘ कृ+सन्=ऋतां क्ङितीर् થી इर्. नामिनोऽनिट् થી सन् – किद्वत्, દ્વિત્વ, ऋतोऽत् થી ऋ નો અ થતાં – ककिर्+सति=भ्वादेर्नामिनो થી દીર્ઘ – ककीर्+सति=कङश्चञ् થી च, सन्यस्य થી इ चिकीर्+सति= चिकीर्षति

0 जिघांसति – હણવાને ઇચ્છે છે (हन्–1100) हन् +सन्=(દ્વિત્વ) हहन्+सन्=(गहोर्जः થી ज, अङे हि हनो ૪/૧/૩૪ થી घ) जघन्+सन्=(सन्यस्य થી અનો इ, આ સૂત્રથી દીર્ઘ. शिड्ढे नु स्वारः થી - जिघांसति

[૧૦૧૮]

(૧૦) सनीङश्च ૪/૪/૨૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :– सनि इङः च

★ વૃત્તિ :– इङ इणिकोश्चाज्ञाने सनि गमुः स्यात् । असान इति इण एव विशेषणं नान्ययोरसंभवात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– અજ્ઞાન અર્થમાં વર્તતા इङ ધાતુ (ગ–૨/1104) તથા इण् અને इक् ધાતુ (ગ–૨/1074–75) ને सन् પ્રત્યય લાગે ત્યારે (इ નો) गम् આદેશ થાય છે (અજ્ઞાન એ इण्–ગતૌ નું વિશેષણ છે. इक् અને इङ् માટે અસંભવ છે) ઉદા. સૂત્ર : ૧૧

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) इण् – इकोः ૪/૪/૨૩ (૨) णावज्ञाने गमु ૪/૪/૨૪

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૧૦૧૯]

(૧૧) प्राग्वत् ૩/૩/૭૪

★ વૃત્તિ :– सनः पूर्वो यो धातुस्तस्मादिव सन्नन्तात् कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । गमोऽनात्मने इतीड् निषेधः । इङ् अधिजिगांसते विद्याम् । इण् जिगमिषति ग्रामम् । इंक् मातुरधिजिगमिषति

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

■ ज्ञानेत्विण: प्रतीषिषति । णौ सन् ङे वेति वा इङो गादेशे, अधिजिगापयिषति – अध्यापिपयिषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- સન્ પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વે જે ધાતુ હોય જેવો હોય તેવો જ રહે છે એટલે જો આત્મને પદ હોય તો કર્તામાં આત્મનેપદ જ થાય છે

0 गमोऽनात्मने ४/४/५१ થી इट् નિષેધ

0 इङ् અધ્યયન કરવું – अधिजिगांसते તે અધ્યયન કરવાને ઇચ્છે છે. અહીં इङ् ધાતુ આત્મનેપદી છે માટે गम् પણ આત્મનેપદી થાય अधि+इ+सन्=अधि+गम्+सन् (દ્વિત્વ) अधि+जगम्+सन्=(स्वर हन् गमो:० ४/१/१०४ થી अ નો आ)

अधि + जगाम् + सन् = (सन्यस्य)

अधि + जिगाम् + सन् = (शिड्ढेऽनुस्वारः)

अधि + जिगां + सन् = (१–व) अधिजिगांसते

0 इण् – જવું – जिगमिषति – જવાને ઇચ્છે છે इ+सन्=गम्+सन् = (१) अनिट् ધાતુ છે પણ गमोऽनात्मने થી इट् માટે स्वर हन् गमो:० ४/१/१०४ લાગી आ ન થાય (२) इण् પરસ્મૈપદી છે માટે गम् પણ પરસ્મૈપદી છે. (३) गमोऽनात्मने ४/१/५१ થી इट् બાકી ઉપર મુજબ.

0 इंक्–યાદ કરવું – अधिजिगमिषति (अधि+इ) યાદ કરવાને ઇચ્છે છે. – ધાતુ અનિટ્ પરસ્મૈપદી છે. પણ गमोऽनात्मने ४/४/५१ થી इट्

★ અનુવૃત્તિ :- (१) अननोः सनः ३/३/७० થી सनः (२) इङितः कर्तरि

卐 વિશેષ :- इङितः कर्तरि સૂત્રથી ङ અનુબંધ જ આત્મને પદનો નિર્દેશ કરે છે છતાં અલગ સૂત્ર કેમ ?

-0- सन्–णिग्–વગેરે સ્વાર્થિક પ્રત્યયો છે.–તે લાગતાં ધાતુનો મૂળ પરસ્મૈ કે આત્મનેનો નિયમ રહેતો નથી તેથી આ સૂત્ર વડે પૂર્વનો નિયમ જળવાઇ રહે છે.

■ શેષવૃત્તિ :- સૂત્ર ૧૦માં इणिकोऽज्ञाने લખ્યું તેથી અજ્ઞાન અર્થમાં गम થાય પણ જ્ઞાન અર્થ હોય તો ?

-0- प्रतीषिषति प्रति + इ

(१) इ+सन् = इष = (દ્વિત્વ) इषष = (२) सन्यस्य ४/१/५९ થી अ નો इ-इषिष=(३) १-व ત્રી.પુ. એ વ નું રૂપ प्रतीषिषति થશે – અર્થને જણાવવાને ઇચ્છે છે.

0 णौ सन्ङे वा ४/४/२७–સળંગ ક્રમાંક ૯૮૬ મુજબ इङ्+णिग्+सन् એ સ્થિતિમાં इङ् નો गा આદેશ વિકલ્પે થાય. अधिजिगापयिषति વિકલ્પે अध्यापिपयिषति – તે ભણવાને ઇચ્છે છે.

(1) अधि+इ+णि+सन्+अ+तिव् = अधि+गा+णि+स+अति =(अर्तिरिव्ली થી प આગમ – अधि+गाप+णि+स+अति= (स्ताद्यशितो० થી इट्) अधि + गापि + इट् + स + अति = (દ્વિત્વ, પુર્વનો સ્વર હ્રસ્વ, सन्यस्य થી इ) अधिजिगापि+इषति = अधिजिगापयिषति

(2) अध्यापिपयिषति – अधि+इ=णौक्रीजीङः થી इ નો आ –अधि+आ+णि+सन्+ति = (अर्तिरिव्ली० થી प् આગમ, દ્વિત્વ, પુર્વના સ્વરનો इ, णि ના इ નો ગુણ – अध्यापिपयिषति)

[१०२०]

(१२) वौ व्यञ्जनादेः सन्याऽय्वः ४/३/२५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वौ व्यञ्जनादेः सन् च अय्-वः

★ વૃત્તિ :- वौ उदित्युपान्त्ये सति व्यञ्जनादे र्धातोः परः क्त्वाः सन् च सेटौ किद्वद्वा स्याताम् न तु य्वन्तात् । दिद्युतिषते/दिद्योतिषते । लिलिखिषति/लिलेखिषति । अय्व ईति किम् । दिदेविषति । वृद्भ्यः स्यसनोरित्यात्मनेपद विकल्पे न वृद्भ्य इति परस्मैपदे, इड् निषेधे च विवृत्सति । विवर्तिषते ।

■ कृत चृत नृतेतीड् विकल्पे निनृत्सति / निनर्तिषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- આદિમાં વ્યંજનવાળા અને ઉપાન્ત્યમાં इ કે उ વાળો ધાતુ હોય ત્યારે તેને લાગેલા સેટ् क्त्वा કે સેટ્ સન્ પ્રત્યય વિકલ્પે कित् જેવો થાય છે પણ આ ધાતુ य् કારા. કે व् કારા. હોવા જોઇએ નહીં.

0 द्युति–दीप्तौ ग–१/938 दिद्युतिषते પક્ષે दिद्योतिषते– તે દીપવાને ઇચ્છે છે. द्युत्+सन्=दुद्युत्+इ+सन्=(द्युतेरिः ४/१/४१ થી उ નો इ)=दिद्युत्+इ+स्+अ+ते=दिद्युतिषते પક્ષે किद्वत् ન થાય ત્યારે ગુણ થશે – दिद्योतिषते

0 लिख् – (ग – ६ / 1336 – પરસ્મૈ)

लिलिखिषति પક્ષે लिलेखिषति તે લખવાને ઇચ્છે છે.

0 अय्व् કેમ કહ્યું ?

दिदेविषति – અહીં दिव् ધાતુને અન્તે व् છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

★ અનુવૃત્તિ :- (१) ऋत् तृष मृष० ४/३/२४ થી सेट् (२) इन्ध्यसंयोगात्० ४/१/८१ થી किद्वत्

(३) ज - नशः न्युपान्त्ये० ४/३/२३ થી क्त्वा

(४) स्वञ्जेर्नवा ४/३/२२ થી नवा

卐 વિશેષ :- ઉદાહરણ :-

क्त्वा :- द्युतित्वा પક્ષે द्योतित्वा – દીપિને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

■ ઉપાન્ત્ય इ કે उ કેમ કહ્યો ?
विवृत्सति પક્ષે विवर्तिषते-વર્તવાને ઇચ્છે છે અહીં वृत् ધાતુ ઉપાન્ત્યમાં ऋ વાળો છે. (वृत्-ગણ-૧૦/1783) માટે આ નિયમ ન લાગે પણ वृद्भ्यः स्यस्नोः ૩/૩/૪૫ થી આત્મનેપદ થાય – वृत् નો ગુણ વર્ત થાય, પૂર્વે ऋतोऽत् થી वृ નો व, सन्यस्य થી अ નો इ થતાં वि થશે. જ્યારે परस्मैपद માં न वृद्भ्यः ૪/૪/૫૫ થી इट् નિષેધ, उपान्त्ये ૪/૩/૪૪ થી किद्वत् થતાં ગુણ નિષેધ થવાથી विवृत्सति થશે
0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?
आषित्वा – બાળીને उष् ધાતુ સ્વરાદિ છે
0 સેટ કેમ કહ્યું ?
बुभूक्षति – ખાવાને ઇચ્છે છે. भू ધાતુ અનિટ્ છે.

■ શેષવૃત્તિ :- कृत चृतनृत वा ૪/૪/૫૦ (સળંગ સૂત્ર ક્રમ – ૯૨૭) મુજબ વિકલ્પે इट् લે છે તેથી – (अनिट्) निनृत्सति પક્ષે (इट्) निनर्तिषति (इट्-सन् થતાં कित्व અભાવે ગુણ થશે) નાચવાને ઇચ્છે છે.

[૧૦૨૧]

(૧૩) इवृधभ्रस्जदम्भश्रिय्र्णुभरसपिसनितनिपति वृद्रिद्रः सनः ૪/૪/૪૭

★ સુત્રપૃથ૦ :- इव्-ऋध्-भ्रस्ज-दम्भ-श्रि-यु-उर्ण भर-ज्ञपि-सनि-तनि-पति-वृ-ऋत् दरिद्रः सनः

★ વૃત્તિ :- इवन्तादृधादिभ्य ऋदन्तेभ्यो दरिद्रश्च सन आदिरिड् वा स्यात् । दिव् अनुनासिके च्छ्वः शूट् । दुद्यूषति – दिदेविषति

卐 વૃત્ત્યર્થ :- અન્તે इव् હોય તેવા ધાતુઓ, ऋध्-भ्रस्ज्-दम्भ-श्रि-यु-उर्ण्णु-भर्-ज्ञप्-सन्-तन्-पत्-वृ તથા દીર્ઘ ऋ કારાન્ત ધાતુઓ અને दरिद्रा ધાતુને सन् પૂર્વે इट् વિકલ્પે થાય છે જેમકે दिव् (ગ-૪/1144) માં અન્તે इव् છે. (૧) अनिट् – दुद्यूषति પક્ષે (૨) इट्-दिदेविषति – રમવાને ઇચ્છે છે.
-0- दिव्+इ+सन्+अ+ति પક્ષે दिव्+सन्+अ+ति થશે. અહીં इ+सन् પ્રત્યય किंत् જેવો ન થતાં शूट् ૪/૧/૧૦૮ થી व નો ऊ થતાં दि+ऊ નો द्यू થશે – દ્વિત્વ થતાં दुद्यूषति થશે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) स्ताद्य शितो૦ ૪/૪/૩૨ થી इट् (૨) पूङ् क्लिरा૦ ૪/૪/૪૫ થી नवा

卐 વિશેષ :- 0 નોંધ :- બાકીની ધાતુના ઉદાહરણ હવે પછીના સૂત્રોમાં છે.
0 (૫ – अ) अदिदेविषीत्
0 सन् કેમ કહ્યું ?
देविता – दिव् + ता છે.

[૧૦૨૨]

(૧૪) ऋध ईर्त् ૪/૧/૧૭

★ વૃત્તિ :- ऋधः सादौ सनि ईर्त् स्यात् न चास्य द्विः । ईर्त्सति अर्दिधिषति ।

■ बिभ्रज्जिषति/बिभ्रक्षति । भर्जादेशे, बिभर्क्षति/बिभर्जिषति

卐 વૃત્યર્થ :- આદિમાં स કારવાળો सन् લાગ્યો હોય ત્યારે ऋध् ધાતુ (ગ-૪/1186, ગ-૫/1306) નું ईर्त् થાય છે. પછી દ્વિત્વ થશે નહીં. ऋध् +सन् નું (૧-व) ईर्त्सति પક્ષે अर्दिधिषति ऋध्+इ+सन्+शव् +तिव्=સૂત્ર : ૧૩ इवृधभ्रस्ज૦ થી इ થયો છે. ऋ નો ગુણ अर्+ध्+इ+स्+अ+ति=स्वरादे र्द्वितीय થી धि-દ્વિત્વ अर्धिधि + सति
(નોંધ :- अयि रः થી र् – દ્વિત્વ ન થાય), द्वितीय तुर्ययो થી ध् નો द् થતાં अर्दिधि+सति = अर्दिधिषति

★ અનુવૃત્તિ :- (ज्ञप्यायो) न च द्विः सि सनि ૪/૧/૧૬

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ
(૫ – अ) आर्दिधिषीत् પક્ષે ऐर्त्सीत्

■ શેષવૃત્તિ :- *भ्रस्ज् – પકાવવું – (ગ-૬/1136) भ्रष्टुं भ्रष्टुं वा इच्छति इति सन् ચાર વિકલ્પો થશે (૧) बिभ्रज्जिषति (૨) बिभ्रक्षति (૩) बिभर्क्षति (૪) बिभर्जिषति તે પકાવવાને ઇચ્છે છે. – ધાતુ ઉભય-પદી હોવાથી આ ચારે રૂપો આત્મને માં પણ થશે જેમકે बिभ्रज्जिषते – (કુલ ૮ રૂપો)
0 પરસ્મૈના ચાર વિકલ્પો :- (1) बिभ्रक्षति
(૧) भ्रस्ज्+सन् = संयोगस्यादौ૦ ૨/૧/૮૮ થી स् લોપ भ्रज् (૨) यजसृज्૦ ૨/૧/૮૭ થી ज् ને ष् = भ्रष् (૩) षढोः कस्सि भ्रक् + (नाम्यन्तस्था થી ष्) षन् (૪) દ્વિત્વ. द्वितीय तुर्ययो૦ भ् નો ब् बभ्रक् + ष् + अति (૫) सन्यस्य થી अ નો इ = बिभ्रक्षति વિકલ્પે
(2) बिभ्रज्जिषति-(૧) इवृधभ्रस्ज૦ ૪/૪/૪૭ થી વિકલ્પે इ – भ्रस्ज्+इ+सन् (૨) सस्यशषौ થી स् નો श् – भ्रस्ज् (૩) तृतीयस्तृतीय થી ज् – भ्रज्ज् (૪) દ્વિત્વ-भ् નો ब् अ નો इ – ઉપર મુંજબ થઇ बिभ्रज्ज् + इ + षति

* भ्रस्ज् – હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ – પૃ ૭૮૭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(3) बिभर्क्षति (4) बिभर्जिषति બન્નેમાં भृज्जो भर्ज् ૪/૪/૬ થી भर्ज् આદેશ – સાધનિકા ઉપર મુજબ

[૧૦૨૩]

(૧૫) दम्भो धिप् धीप् ૪/૧/૧૮

★ વૃત્તિ :– दम्भेः सि सनि धिप्धीपौ स्याताम् । न च द्विः धिप्सति – धीप्सति । दिदम्भिषति ।

■ शिश्रीषति / शिश्रयिषति । युः सौत्रो धातुः । युयूषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- दम्भ् (ગ – ૫/1309) દંભ કરવો – ધાતુને આદિમાં स् કરવાળો सन् પ્રત્યય લાગે ત્યારે धिप् અને धीप् એવા બે આદેશ થાય છે–પછી દ્વિર્ભાવ થતો નથી –

दम्भ+सन्+शव्+तिव् = (આ સૂત્રથી धिप् – धीप् આદેશ થતાં – धिप् / धीप्+स्+अ+ति = धिप्सति પક્ષે धीप्सति – જો इ લાગે તો दम्भ+इ+सति = દ્વિત્વ પૂર્વના અ નો इ = दिदम्भिषति

★ અનુવૃત્તિ :- (ज्ञप्यायो) . न च द्विः सि सनि ૪/૧/૧૬

卐 વિશેષ :- 0 (૫–अद्य) अदिदम्भिषीत् પક્ષે अधिप्सीत् પક્ષે अधीप्सीत्

■ શેષવૃત્તિ :- 0 इवृधभ्रस्ज् सन ૪/૪/૪૭ થી વિકલ્પે इ – श्रि – ધાતુ (ગ – ૧/883)–परस्मै :- (अनिट्) शिश्रीषति પક્ષે (इट्) शिश्रयिषति–આત્મને :- शिश्रिषते 0 युः सौत्र ધાતુ–युयूषते – જોડવાને ઇચ્છે છે. – પક્ષે (इट्) જુઓ સૂત્ર : ૧૬

[૧૦૨૪]

(૧૬) ओर्जान्तस्थापवर्गेऽवर्णे ૪/૧/૬૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ओः ज अन्तस्था प वर्गे अ-वर्णे

★ વૃત્તિ :- द्वित्वे पूर्वस्य उतोऽवर्णान्ते जान्तस्थापवर्गे परे सनि इः स्यात् यियविषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વના ઉ નો અ વર્ણાન્ત એવા (૧) ज કે (૨) અન્તસ્થા य, व, र, ल કે (૩) प વર્ગ प्फब्भ्म् પરમાં હોય તો તે ઉ વર્ણનો इ થાય છે यियविषति જોડાવાને ઇચ્છે છે. यु+सन् = (દ્વિત્વ) युयु+सन् = युयु=इट्+सन्=युयव्+इ+ष+ति = (આ સૂત્રથી પૂર્વના ઉ નો इ) यियविषति

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) सन्यस्य ૪/૧/૫૯ થી सनि (૨) पूर्वस्य૦ ૪/૧/૩૭ (૩) पृभृमा .. इ ૪/૧/૫૮ થી ई

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-

पिपविषते–पू–પવિત્ર કરવું – પૂ ના ઉ, પછી प છે માટે પુર્વે ई થયો

0 'अवर्णे' કેમ કહ્યું ?

बुभूषति – થવાને ઇચ્છે છે – ઉ પછીનો भू – ઉ વર્ણાન્ત છે માટે इ ન થાય

0 सन्यस्य થી અ ને इ થાય છે જ્યારે આ સૂત્ર અલગ બનાવ્યું તે ઉ વર્ણનો–અન્તસ્થા, પ વર્ગ આદિમાં જ इ કરવા માટે છે.

0 ઉ વર્ણનો કેમ કહ્યું ?

पापचिषते ઉ વર્ણ છે માટે इ ન થયો.

[૧૦૨૫]

(૧૭) श्रुस्रुद्रुप्रुप्लुच्योर्वा ૪/૧/૨૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- श्रु – स्रु – द्रु – प्रु – प्लु च्योः वा

★ વૃત્તિ :- शिश्रावयिषति – शुश्रावयिषति

■ प्रोर्णुनूषति – प्रोर्णुनविषति । भृगः स्वरहनेति दीर्घे ओष्ठ्यादुर् बुभूर्षति – बिभरिषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- [श्रु – स्रु – द्रु – प्रु – प्लु च्यु ધાતુઓને सन् લાગી દ્વિર્ભાવ થતા પૂર્વના અંશના ઉ નો इ વિકલ્પે થાય છે.] श्रु (ગ–૫/1269) शुश्रावयिषति પક્ષે शिश्रावयिषति – સંભળાવવાને ઇચ્છે છે. श्रु+णि+सन् = शुश्रु+णि+इ+सन् = शुश्राव्+अय्+इ+षति = शुश्रावयिषति વિકલ્પે ઉ નો इ शिश्रावयिषति

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) पृभृमा हा૦ ૪/૧/૫૮ થી इ (૨) सन्यस्य ૪/૧/૫૯ થી सनि (૩) ओर्जाऽन्तस्य થી ओः

卐 વિશેષ – 0 ઉદાહરણ :-

स्रु – ટપકવું ગ–૧/15 सुस्रावयिषति પક્ષે सिस्रावयिषति એ રીતે બધા ધાતુઓના રૂપ સમજવા.

0 અ વર્ણાન્ત કેમ કહ્યું ?

शुश्रूषते–અહીં શ્રૂમાં ऊ કાર છે અ કાર નહીં માટે इ ન થાય

■ શેષવૃત્તિ :- ऊर्णु – प्रोर्णुनूषति પક્ષે प्रोर्णुनविषति (ગ–૧/1123) ઢાંકવાને ઇચ્છે છે. – प्र + उर्णु + सन् = (૧) स्वरहन् गमोः ૪/૧/૧૦૪ થી ઉ દીર્ઘ ऊर्णु + स (૨) स्वरादे र्द्वितीय થી णु દ્વિત્વ, अयि रः થી र् દ્વિત્વ ન થાય र् નિમિત્ત જતાં ण् નો न् થાય કેમકે *निमित्ताभावे–नैमित्तिकस्याप्यभावः = ऊर्णुनु + स

* निमित्ताभावे૦ ન્યાય – ૨૯, પૃ. ૨૭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૩) इट् – प्रोर्णुनु + इ + स + अ + ति =
(૪) प्रोर्णुनविषति – વિકલ્પે ન થાય (इवृधभ्रस्ज० ૪/૪/૪૭) प्रोर्णुनूषति
0 भृ (ગ-૧/886) बुभूर्षति પક્ષે बिभरिषति ભરવાને ઇચ્છે છે. भृ + सन्
(૧) स्वरहन्गमो० भृ+सन् = (૨) नामिनोऽनिट् થી सन् कित् જેવો ओष्ठ्यादुर् ૪/૪/૧૧૭ થી भुर्+सन् = (૩) દ્વિત્વ, भू નો ब्-बुभुर्षति=(૪) भ्वादेर्नामिनो० ૨/૧/૬૩ बुभूर्षति પક્ષે भृ+इ+सन् થતાં (દ્વિત્વ भृ નો बृ, ऋ નો अ થતાં ब, सन्यस्य થી इ – बिभरिषति

[૧૦૨૫]

(૧૮) ज्ञप्यापो ज्ञीपीप् न च द्विः ૪/૧/૧૬

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– ज्ञपी – आपः ज्ञीप् ईप् न च द्विः (सि सनि)

★ **વૃત્તિ** :– ज्ञपेरापेश्च सिसनि यथासंख्यं ज्ञीपीपौ स्याताम् । ज्ञीप्सति जिज्ञपयिषति ।

卐 **વૃત્ત્યર્થ** :– ज्ञप् (ગ-૯/1540) અને आप् (ગ-૫/1307) ધાતુને આદિમાં स् કારવાળો सन् લાગે ત્યારે અનુક્રમે ज्ञप्નું ज्ञीप् અને आप्નું इप् રૂપ થાય છે.
[1] ज्ञा + सन् = ज्ञीप् + सन् = ज्ञीप्सति
0 सि सन् કેમ કહ્યું ?
પ્રેરક – ઇચ્છાદર્શક – जिज्ञपयिषति અહીં इ+सन् પ્રત્યય છે માટે ज्ञप्નું ज्ञीप् ન થયું. ज्ञा+णि+सन् = अर्तिरी० ૪/૨/૨૧ થી पु આગમથી ज्ञा+प्+इ+सन् – દ્વિત્વ – ज्ञाज्ञापि+इट्+सन् = मारणतोषण० ૪/૨/૩૦ થી હ્રસ્વ – ज्ञाज्ञपि+इ+स+ति = (ગુણ) – ज्ञाज्ञपे+इषति = (હ્રસ્વઃ, व्यञ्जनस्य० ज्ञ માં स રહેશે.)
जज्ञपय् + इषति = (सन्यस्य થી इ) जिज्ञपयिषति

卐 **વિશેષ** :– 0 ઉદાહરણ :–
आप् – ईप्सति – પામવાને ઇચ્છે છે.
0 सनि એમ કેમ કહ્યું ?
आप्स्यति – स् કાર છે પણ सन् નથી.
0 [1] ज्ञा+सन्નું *ज्ञप થયું તે કઇ રીતે ?
0 ज्ञांशू ધાતુ – जानन्तं प्रयुङ्क्ते णिग् = ज्ञा + णिग्, अर्तिरि० ૪/૨/૨૧ થી प આગમ ज्ञा+प+णिग्, मारण तोषण० ૪/૧/૩૦ થી હ્રસ્વ – ज्ञप्

* ज्ञप् – બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨ – ન્યા. સ. પૃ. ૮૦

–0– ज्ञपयितुम् इच्छति – ज्ञपि + सन्

[૧૦૨૭]

(૧૯) सनि ૪/૨/૬૧

★ **વૃત્તિ** :– सनेर्धुडादौ सन्याः स्यात् । सिषासति / सिसनिषति ।

卐 **વૃત્ત્યર્થ** :– આદિમાં ધુટ્ વર્ણવાળો सन् પ્રત્યય લાગતા सन् ધાતુના અન્ત્ય વ્યંજનનો आ થાય છે. सन् (ગણ-૮/1500 – ઉભયપદી) सिषासति પક્ષે सिसनिषति – દેવાને ઇચ્છે છે सन्+सन् = (આ સૂત્રથી न् નો आ = सा+सन् = (દ્વિત્વ, હ્રસ્વ) ससा + सन् = (सन्यस्य) सिषा+सन् (૧-વ ત્રી પુ. એ.વ.) सिषासति પક્ષે (इवृधभ्रस्ज् થી વિકલ્પે इट्) सिसनिषति પક્ષે આત્મને –सिसनिषते / सिषासते થાય.

★ **અનુવૃત્તિ** :– (૧) आः खनि सन जनः ૪/૨/૬૦ (૨) धुटि क्ङिति ૪/૨/૫૫ થી

卐 **વિશેષ** :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. માં खन् અને जन् પણ વૃત્તિમાં લીધા છે. પણ બન્નેમાં इट् લાગતો હોવાથી ધુડાદિ सन् થશે નહીં – માટે અહીં વૃત્તિમાં લીધા જ નથી.
0 (૫-अद्य) असिसनिषिष्ट પક્ષે असिषासिष्ट

[૧૦૨૮]

(૨૦) णिस्तोरेवाऽस्वदस्विद सहः षणि ૨/૩/૩૭

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– णि स्तोः एव अ–स्वद–स्विद्–सहः षणि

★ **વૃત્તિ** :– स्वदादि वर्जानां ण्यन्तानां, स्तोरेव च सकारस्य नाम्यादेः परस्य षत्वभूते सनि परे षो भवति, नान्येषाम् इति षत्वं न भवति

卐 **વૃત્ત્યર્થ** :– स्वद्, स्विद्, सह् ધાતુઓને છોડીને णि અન્તવાળા ધાતુ તેમજ स्तु ધાતુ (ના स्નો) નામિ સ્વર, અન્તસ્થા કે क વર્ગ પછી આવ્યો હોય તો મુર્ધન્ય ष् થયેલા सन् (षण्) પ્રત્યય પર છતાં ધાતુનાં स्નો ष् થાય છે. – અન્યથા નહીં – (તેથી ઉપરના સૂત્ર : ૧૯માં सिसनिषतिમાં सि પછીના स्નો ष् ન થયો. કેમકે ત્યાં सन्નો ष् થયો છે. પણ णि–અન્ત નથી.)

★ **અનુવૃતિ** :– (૧) नाम्यन्तस्था क वर्गात् ૨/૩/૧૫ (૨) नामिन...૨/૩/૮ થી ष

卐 **વિશેષ** :– 0 णि અન્ત કેમ કહ્યું ?
सेवयितुम् इच्छति – सिषेवयिषति સેવા કરવા ઇચ્છે છે –

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અહીં સ્ નો ષ્ થયો કેમકે સેવ્ + णि + सन् છે.
0 स्तु માં तुष्टूषति – સ્ નો ષ્ થશે.
0 अस्वदादि કેમ કહ્યું ?
सिस्वादयिषति સ્વાદ કરવાને ઇચ્છે છે. ષ્ ન થયો.

[૧૦૨૯]

(૨૧) तनो वा ४/१/१०५

★ **વૃત્તિ :–** तनो धुडादौ सनि दीर्घो वा स्यात् । तितांसति – तितंसति – तितनिषति

卐 **વૃત્યર્થ :–** तन् (ગ–૮ / 1477) ધાતુને આદિમાં ધુટ્ વર્ણવાળો સન્ લાગે ત્યારે (तन् નો अ) વિકલ્પે દીર્ઘ થાય तितांसति પક્ષે तितंसति–વિસ્તારવાને ઇચ્છે છે.
0 આદિમાં ધુટવાળો સન્ કેમ કહ્યું ?
तितनिषति – અહીં इ+सन् છે. तन्+इ+सन् = तितानिषति

★ **અનુવૃત્તિ :–** (૧) स्वर हन्गमोः ४/११/१०४થી सनि घुटि (૨) दीर्घम् ४/१/१०३

卐 **વિશેષ :–** 0 (૫–अद्य) अतितनिषीत् પક્ષે अतितंसीत् પક્ષે अतितांसीत् પક્ષે ત્રણે રૂપો આત્મને માં થાય.

[૧૦૩૦]

(૨૨) रभलभशकपतपदाभिः ४/१/२१

★ **વૃત્તિ :–** एषां स्वरस्य सि सनि इः स्यात् न च द्विः । पिप्सति, पिपतिसति

■ प्राबुबूर्षति – प्राविवरिषति । बुबूर्षति – विवरिषते । तितीर्षति – तितरीषति । दिदरिद्रासति – दिदरिद्रिषति ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** रभ्, लभ्, शक्, पत् અને पद् ધાતુઓને આદિમાં स् કારવાળો सन् પ્રત્યય લાગતા (अ નો इ) થાય છે. પછી દ્વિત્વ થશે નહીં. જેમકે पत्–(ગ–૧/926) पिप्सति તે પડવાને ઇચ્છે છે पत्+सन्
0 स કારાદિ કેમ કહ્યું ?
पिपतिषति – पत् + इ + सन् (इवृधभ्रस्ज० વિકલ્પે इट्)

★ **અનુવૃત્તિ :–** (૧) मिमीमादाम्० ४/१/२० થી स्वरस्य (૨) सि सनि न च द्विः ४/१/१६

卐 **વિશેષ .–** 0 અન્ય ઉદાહરણ :–
0 आ + रभ् + सन् = आरिप् + स् + अ+ते = आरिप्सते– આરંભવાને ઇચ્છે છે.
0 लभ् + सन् = लिप्सते – મેળવવાને ઇચ્છે છે (બન્નેમાં પૂર્વના अ નો इ)

0 *1 સૂત્રમાં બ.વ. મુક્યું તે शक् ધાતુ ચોથા–પાંચમાં બન્ને ગણનો ગ્રહણ કરવા માટે છે.

■ **શેષવૃત્તિ :–** वृङ् (वृ – વરવું–ગણ–૪ / 1294) प्राबुबूर्षति પક્ષે प्राविवरिषति – ઓઢવાને ઇચ્છે છે. प्र + आ + वृ + सन् = (स्वर हन् गमोः થી ऋ દીર્ઘ – वॄ, नामिनोऽनिट् થી ॠ નો उर् – "वुर्" થયું वुर् + सन्= (सन्यङश्च થી આદિ અંશ દ્વિત્વ भ्वादे र्नामिनो થી દીર્ઘ થતાં) बुबूर्ष–प्रा ઉપસર્ગ પૂર્વક (૧–ब) નું રૂપ–प्राबुबूर्षति પક્ષે इट् લાગે ત્યારે प्रा+वृ+इ+स+अति = (૧) દ્વિત્વ. (૨) ऋतोडत् થી व (૩) सन्यस्य થી इ–वि (૪) ગુણ–वृ નો वर् થતાં प्राविवरिषति પક્ષે आत्मनेपद મા (૧) बुबूर्षते (૨) विवरिषते વિકલ્પે *2 वृतो नवाऽनाशी० ४/४/३५ થી इ વિકલ્પે દીર્ઘ विवरीषति – विवरीषते
0 એ–જ–રી–તે तॄ (ગ – ૧ / 27 - તરવું)
तितीर्षति પક્ષે तितरीषति
0 दरिद्रा (ગ – ૨ / 1092 – દુઃખી થવુ)
दिदरिद्रासति પક્ષે दिदरिद्रिषति – दिदरिद्रा + इषति માં अशित्यस्सन् ..... अनिटि ४/३/७७ થી आ લોપ થતાં दिदरिद्र + इषति = दिदरिद्रिषति
–0– સૂત્ર : ૧૩ इवृधभ्रस्ज् . सनः નું કાર્ય સમાપ્ત

[૧૦૩૧]

(૨૩) ऋस्मिपूङञ्जशौ कॄगॄदृधृप्रच्छः ४/४/४८

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** ऋ–स्मि–पूङ्–अञ्ज्–अशौ–कॄ–गॄ–दृ – धृ – प्रच्छः

★ **વૃતિ :–** एभ्यो दशभ्यः परस्य सनि आदिरिट् स्यात् । अरिरिषति । सिस्मयिषते । पिपविषते । अञ्जिजिषति । अशिशिषते । चिकरीषति । जिगरीषति । आदिदरिषते । आदिधरिषते । रुदविदेति सनः कित्त्वे, पिपृच्छिषति ।

■ उद्धीर्षुरिति तु भ्वादिकस्य रूपम् । आप्तुमिच्छति ईप्सति । आरिप्सते ।

卐 **વૃત્યર્થ :–** ऋ વગેરે દશ ધાતુઓને લાગેલ सन् પૂર્વે इट् થાય છે. (ક્રમશઃ દશે ઉદાહરણો :–) (૧) ऋ (ગ–૧/26. ગ–૨/1135) अरिरिषति જવાને ઇચ્છે છે. ऋ+इ+सन्=ગુણ. स्वरादे र्द्वितीयः થી अरिरि+स + अ + ति

*1 बहुवचनं . બૃહદ્વૃત્તિ – ભા. ૨ – પૃ. ૮૨
*2 वृतो नवा० ધાતુપારાયણમ્ – પૃ ૨૪૦

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૨) स्मि (ગ-૧/587) सिस्मयिषते મરકવાને ઇચ્છે છે. स्मि+इ+सन् = सिस्मि+इ+सन् = सिस्मय्+इ+षते

(૩) पू (ગ-૧/600) पिपविषते – પવિત્ર થવાને ઇચ્છે છે. पू નો ગુણ पो–नु पव्

(૪) अञ्ज् (ગ-૭/1488) अञ्जिजिषति આંજવાને ઇચ્છે છે – अञ्ज्+इ+सन्=स्वरादेर्द्वितीयः થી સ્વરાદિ ધાતુમાં દ્વિતીય અંશનો દ્વિર્ભાવ न व दन संयोगादिः ૪/૧/૫ થી ઉપાન્ત્ય न् (ञ्) નો દ્વિર્ભાવ ન થાય માટે માત્ર जि (૫) अश् (ગ – ૫ / 1314) अशिशिषते – વ્યાપવાને ઇચ્છે છે.

(૬) कॄ (ગ-૬/1334) चिकरिषति પક્ષે चिकरीषति – વિક્ષેપ કરવાને ઇચ્છે છે-वृतो नवाऽनाशीः ૪/૪/૩૫ થી વિકલ્પે दीर्घ

(૭)*1 गॄ – (ગ–૬/1335) जिगरिषति પક્ષે जिगरीषति પક્ષે जिगलिषति પક્ષે जिगलीषति–ગળી જવાને ઇચ્છે છે. – (1) નવા સ્વરે ૨/૩/૧૦૨ થી વિકલ્પે र નો ल

(2) वृतो नवा० ૪/૪/૩૫ થી इ વિકલ્પે दीर्घ

(3) गॄ નો ગુણ

(૮) इ – (ગ-૬/1335 – ગ–૧/1015) आ + इ = આદિદરિષતે – આદર કરવાને ઇચ્છે છે.

(૯) धृ (ગ-૬/1467) आ + धृ = आदिधरिषते સ્થિર રહેવાને ઇચ્છે છે धृ નો તૃતીય द्

(૧૦) प्रच्छ् (ગ-૬/1347) पिपृच्छिषति – તે પૃછવાને ઇચ્છે છે. – प्रच्छ्+सन्=प्रच्छ्+इ+सन् = (स्द विद मुष० ૪/૩/૩૨ થી क्ङिद्) ग्रह ब्रस्च० ૪/૧/૮૪ થી ख्वृत् – पृच्छ् = द्वित्व ऋतोडत् થી अ, सन्यस्य થી इ થતાં पिपृच्छ् + इषति

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) इवृधभ्रस्ज् ૪/૪/૪૭ થી सनः (૨) स्ताद्यशितो ૪/૪/૩૨ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 ऋ–स्मि–पू–इ–धृ–पृच्छ ને અપ્રાપ્તિમાં અને બાકીનાને વિકલ્પે પ્રાપ્તિમાં આ સૂત્ર નિત્ય પ્રાપ્તિ માટે બનાવેલ છે.

■ શેષવૃત્તિ :- *1 उद्दिधीर्षुरिति तु रूपम्–એ વૃત્તિકાર નો અભિપ્રાય છે.

*1 गॄ – ધાતુપારાયણમ્ – પૃ. ૨૫૪

*1 उद्दिधीर्षु હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ – પૃ ૭૯૦

0 आप् – ईप्सति – સૂત્ર ૧ ૧૮ નું ઉદાહરણ છે.

[૨૦૩૨]

(૨૪) शकॊ जिज्ञासायाम् ૩/૩/૭૩

★ વૃત્તિ :- शकः सन्नन्तादस्मिन्नर्थे आत्मनेपदं स्यात्। विद्यां शिक्षते । अन्यत्र शिक्षति ।

■ स्थातुमिच्छति तिष्ठासति

卐 વૃત્યર્થ :- शक् (ગ–૫/1308) ધાતુને सन् પ્રત્યય લાગ્યો હોય અને "જિજ્ઞાસા" અર્થ થતો હોય તો (કર્તામા) આત્મનેપદ થાય છે. विद्यां शिक्षते । વિદ્યા શીખવાને ઇચ્છે છે शक्+सन्+अ+ते = (रभलभ मि ૪/૧/૨૧ થી अ નો इ - द्वित्व वर्जन) शिक्+ऊ+अते = शिक्षते

0 જિજ્ઞાસા કેમ કર્યું ?

અન્ય અર્થમાં शिक्षति પરસ્મૈ થશે.

शिक्षति – સમર્થ થવાને ઇચ્છે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) अनेनोः सनः ૩/૩/૭૦ થી सनः (૨) पराणि कानाः ૩/૩/૨૦ થી આત્મનેપદ

卐 વિશેષ :- 0 જિજ્ઞાસા શબ્દની વ્યુત્પતિ ज्ञातुम् शक्नुयात् કરવી.

0 *આત્મનેપદ કેમ ?

आम् – અનુ પ્રયોગ માટે છે–જો તેમ ન કરે તો આમ कृः सन् ૩/૩/૭૫થી आम् થી પર कृ લાગી આત્મનેપદ ન થાત. અને પરોક્ષામાં शिक्षाञ्चक्रे એવું રૂપ પણ સિદ્ધ ન થાત.

■ શેષવૃત્તિ :- स्थातुम् इच्छति ।

स्था ગ-૧/૫ तिष्ठासति ઉભા રહેવાને ઇચ્છે છે. स्था+सन्=(सन्यङश्च) स्थास्था+सन्=(अघोषे शिटः થી स् લો।५) थस्था+सन = (द्वितीय तुर्ययोः થી) तस्था+सन् = (सन्यस्य) तिस्था+सन् = (नाम्यन्तस्था० થી स् નો ष्, तवर्गश्चवर्ग० થી नो ट्) तिष्ठा + सन् = (१–व) तिष्ठासति

[૨૦૩૩]

(૨૫) मिमीमादामित्स्वरस्य ૪/૧/૨૦

★ સૂત્રપૃથ० :- मि–मी–मा–दाम्–इत्–स्वरस्य

★ વૃત્તિ :- एषां दा संज्ञानां च सि सनि इत् स्यान्न च द्विः । मित्सति – मित्सते । दित्सति । धित्सति

* આત્મનેપદ – મધ્યમવૃત્તિ – ભા. ૨, પૃ. ૧૫

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 **વૃત્યર્થ** :- મિ (ભ-૫/1247), મી (ગ-૪/1246, - ગ-૯/1944) મા ૩૫વાળા દા સંજ્ઞાવાળા ધાતુઓના ૨૪૨નો આદિમાં સ કારવાળો સન્ પ્રત્યય લાગતાં ઇત્ થાય છે. પછી દ્વિત્વ ન થાય. - મિ-મિત્સતિ - ફેંકવાને ઇચ્છે છે. મિ+સન્=(આ સૂત્રથી) મિત્+સન્

0 મી = મિત્સતે - હણવાને ઇચ્છે છે

0 દા = દિત્સતિ - દેવાને ઇચ્છે છે.

0 ધા = ધિત્સતિ - ધારણ કરવાને ઇચ્છે છે.

ધા + સન = ધિત્ + સન્

★ **અનુવૃત્તિ** :- (જ્ઞપ્યાપો) .. ન ચ દ્વિઃ સિ સનિ ૪/૧/૧૬

卐 **વિશેષ** :- 0 મિમીમાદામ્ અહીં બ વ. વ્યાપ્તિને માટે છે. તેના વડે *નિરનુબન્ધગ્રહણે ન સાનુબન્ધકસ્ય ન્યાયનો આશ્રય થઇ શકશે નહીં.

0 સૂત્રમાં સ્વરસ્ય કહ્યું તેથી સમય ધાતુનો "ઇત્" આદેશ ન થાય તેમ સમજવું.

0 મા ૩૫ :- મા ગણ-૨ નો તથા મે નું આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય થી થતું મા એ રીતે જે જે મા ૩૫ બને તે ધાતુ ગ્રહણ કરવી.

0 દા સંજ્ઞામાં - દાં દાને, દેઙ્ પાલને, ડુદાંઞ્ દાને, દોંચૂ છેદને, દૂવેં પાને, ડુધાંઞ્ ધારણે-એ ૭ ગ્રહણ કરવી

[૧૦૩૪]

(૨૬) રાધેર્વધે ૪/૧/૨૨

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- રાધે. વધે

★ **વૃત્તિ** :- સિ સનિ સ્વરસ્ય ઇઃ સ્યાત્ પ્રતિરિત્સતિ। અન્યત્ર આરિરાત્સતિ ગુરુન્।

卐 **વૃત્યર્થ** :- રાધ્ (ગ-૫/1304) ધાતુને વધ્ અર્થ થતો હોય તો આદિમાં સ્ કારવાળો સન્ લાગતાં તેના સ્વર (આ) નો ઇ થાય છે. (પછી દ્વિર્ભાવ ન થાય) પ્રતિ + રાધ્ + સન્ = (આ સૂત્રથી આ નો ઇ) પ્રતિ+રિત્+સ = (૧-૭) પ્રતિરિત્સતિ - હણવાને ઇચ્છે છે (ધ્ નો ત્ - અઘોષે પ્રથમો થી અને સ નો અ લોપ લુગસ્યાદેલ્ય૦ થી થયો છે)

0 વધે કેમ કહ્યું ?

0 આરિરાત્સતિ ગુરૂન્ - અારાધના કરવાને ઇચ્છે છે આ+રાધ્+સન્=આ+રારાધ્+સન્ = (હ્રસ્વઃ, સન્યસ્ય થી ઇ) આરિરાત્ + સ્ + અતિ - આરીરાત્સતિ

* ન્યાય : નિરનુબન્ધ૦ ન્યાય ૩૨ - પૃ. ૩૦

★ **અનુવૃત્તિ** :- (૧) રમ લભ શક ..ઇઃ ૪/૧/૨૧ થી ઇઃ (૨) (જ્ઞપ્યાપો) . ન ચ દ્વિઃ સિ સનિ ૪/૧/૧૬ (૩) મિમીમા૦ થી સ્વરસ્ય

卐 **વિશેષ** :- 0 ૨૫૮

[૧૦૩૫]

(૨૭) દીઙઃ સનિ વા ૪/૨/૬

★ **વૃત્તિ** :- સનિ વા આત્ સ્યાત્। દિદાસતે-દિદીષતે

■ **અવ્યાપ્યસ્ય મુચેર્મોક્ વા ન ચ દ્વિઃ**। મોક્ષતિ - મુમુક્ષતિ। સકર્મણસ્તુ મુમુક્ષતિ વત્સમ્

卐 **વૃત્યર્થ** :- દીઙ્ (દી - ગણ ૪/1244) ધાતુને સન્ પ્રત્યય લાગતાં ઇનો આ વિકલ્પે થાય છે. દી+સન્=(આ) દાદાસતે (ઇ) દિદીસતે તે ક્ષીણ થવાને ઇચ્છે છે

★ **અનુવૃત્તિ** :- આત્ સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આ

卐 **વિશેષ** :- 0 ૨૫૮

■ **શેષવૃત્તિ** :- (૧) **અવ્યાપ્યસ્ય મુચે મોંગ વા** ૪/૧/૧૯ અકર્મક એવા ગણ - ૬ ના મુચ્ ધાતુને સ કારાદિ સન્ લાગે ત્યારે મોક્ આદેશ વિકલ્પે થાય છે. પછી દ્વિર્ભાવ ન થાય. મોચ્+સન્=મોક્ષતિ પક્ષે મુમુક્ષતિ છોડવાને ઇચ્છે છે.

0 અકર્મક કેમ કહ્યું ?

મુમુક્ષતિ વત્સમ્-સકર્મક છે માટે મોક્ ન થાય. [૫૨૪]

[૧૦૩૬]

(૨૮) ગુપ્તિજોર્ગર્હાક્ષાન્તૌ સન્ ૩/૪/૫

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- ગુપ્ - તિજોઃ ગર્હા - ક્ષાન્તૌ સન્

★ **વૃત્તિ** :- ગુપો ગર્હાયાં તિજઃ ક્ષાન્તૌ ચ વર્તમાનાત્ સ્વાર્થે સન્ સ્યાત્। જુગુપ્સતે તિતિક્ષતે।

卐 **વૃત્યર્થ** :- ગુપ્ (ગ-૧/763) ધાતુને ગર્હા - નિંદા અર્થમાં અને તિજ્ (ગ-૧/667) ધાતુને ક્ષાન્તિ-ક્ષમા અર્થમાં સ્વાર્થે સન્ પ્રત્યય થાય છે. (સન્ લાગ્યા પછી જ ક્રિયાપદ રૂપે વપરાય.)

0 ગુપ્ - જુગુપ્સતે - તે નિંદા કરે છે.

ગુપ્ + સન્ = ગુગુપ્ + સન્ = જુગુપ્ + સતે

0 તિજ્ = તિતિક્ષતે - તે ક્ષમા કરે છે.

તિજ્ + સન્ = તિતિક્ + ષ્ + અતે

卐 **વિશેષ** :- 0 ગર્હા - ક્ષાન્તૌ કેમ કહ્યું ?

ગુપ્ - ગોપયતિ - તે ગુપ્ત રખાવે છે. - તિજ્-તેજયતિ -

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

तिज्+णि – તેજ કરાવે છે – બન્ને અન્ય અર્થ હોવાથી सन् પ્રત્યય લાગતો નથી.

0 સ્વાર્થે ૪/૪/૬૦ થી सन् પૂર્વે इट् ન થાય.

0 उपान्त्ये ૪/૩/૩૪ સૂત્રથી अनिट् सन् किद्वत् થતાં ગુણ ન થાય.

[૧૦૩૭]

(૨૯) कितः संशयप्रतीकारे ૩/૪/૬

★ **વૃત્તિ :-** संशयप्रतीकारार्थात्कितः स्वार्थे सन् स्यात् । विचिकित्सति चिकित्सति ।

卐 **વૃત્યર્થ :-** "સંશય" અને 'પ્રતિકાર" અર્થમાં વર્તતા किंत् (ગ-૧/286) ધાતુને સ્વાર્થે सन् પ્રત્યય લાગે છે. (सन् લાગીને ક્રિયાપદરૂપે વપરાય.)

0 સંશય :- वि+कित्+सन्=विचिकित्सति–સંશય કરે છે.

0 પ્રતિકાર :- कित्+सन्=चिकित्सति – પ્રતિકાર કરે છે. कित्+सन्=(દ્વિત્વ) किंकित्+सन् =(कङ्श्चञ्) चिकित्+सन् થયું.

★ **અનુવૃત્તિ :-** गुप्तिजो० .....૩/૪/૫ થી सन्

卐 **વિશેષ :-** 0 સંશય-પ્રતિકાર અર્થ કેમ ? कित् – केतयति – નિવાસ કરવાને પ્રેરે છે. – निवसन्तं प्रयुङ्क्ते किंत् + णि + अ + ति – (सन् ન થયે.)

[૧૦૩૮]

(૩૦) शान्दान्मान्बधान्निशानार्जव विचार वैरूप्ये दीर्घश्चेतः ૩/૪/૭

★ **સૂત્રપૃથ૦ :-** शान्–दान्–मान्–बधात्–निशान आर्जव – विचार – वैरूप्ये दीर्घः च इतः

★ **વૃત્તિ :-** एभ्यश्चतुर्भ्यो निशानाद्यर्थेभ्यः स्वार्थे सन् स्यात् । दीर्घश्च द्वित्वे पूर्वस्येतः । शीशांसति । दीदांसति । मीमांसति । बीभत्सते

卐 **વૃત્યર્થ :-** शान् વગેરે ચાર ધાતુઓને અનુક્રમે 'નિશાન" વગેરે ચાર અર્થમાં સ્વાર્થે – સન્ પ્રત્યય થાય છે.–દ્વિર્ભાવ થતા પૂર્વનો इ દીર્ઘ થાય છે. જેમકે शान् (ગ-૧/915-ઉભયપદી)–शीशांसति–(હથીયાર) તેજ કરે છે. આત્મને – शीशांसते – (૧) शान् + सन् (૨) દ્વિત્વ-હ્રસ્વ – शशान्+सन् (૩) सन्यस्य–शिशान्+सन् (૪) આ સૂત્રથી इ દીર્ઘ, न્નો અનુસ્વાર થતાં शीशांसते થશે.

0 दान् (ગ – ૧ / 914 – ઉભયપદી) दीदांसति

આત્મને :- दीदांसते – સરળ કરે છે.

0 मान् (ગ – ૧ / 749 – આત્મનેપદી)

मिमांसते – વિચાર કરે છે.

0 बध् (ગ – ૧ / 746 – આત્મનેપદી)

बीभत्सते – વિરૂપ કરે છે. बध्+सन्=(૧) गडदबादे० થી भध्+सन् (૨) દ્વિત્વ बभध्+सन् (૩) सन्यस्य–बिभध्+सन् (૪) अघोषे प्रथमो–बिभत्+सन् (૫) (૧-વનું ૩૫) बीभत्सते – ચાલુ સૂત્રથી દીર્ઘ

★ **અનુવૃત્તિ :-** गुप्–तिजो...सन् ૩/૪/૫ થી सन् પ્રત્યય

卐 **વિશેષ :-** 0 અર્થ નિર્દેશ કેમ કર્યો ? –0– અર્થાન્તર થાય તો सन् પ્રત્યય ન લાગે. જેમકે मान्–मानयति–માન કરે છે. बध्–बाधयति–બાધા કરે છે.

અહીં मान् – વિચાર અર્થમાં નથી અને बध्–વિરૂપ અર્થમાં નથી માટે सन् ન લાગ્યો.

0 *शान् दान् ના સાહચર્યથી मान् પણ પહેલા ગણનો લેવા चुरादि ગણનો નહીં.

[૧૦૩૯]

*शान्-दानो :- બૃહદ્વૃત્તિ – ૨ ન્યા. સ પૃ. ૪૩

પૂ. મહોપાધ્યાય વિનય વિજયજી ગણિવરે રચેલ सनन्त પ્રક્રિયાનો.....પૂ. ધ્યાનસ્થ ગુરુદેવ આનંદસાગર સૂરીશ્વરજીના સમુદાયના પૂ. તપસ્વી પંન્યાસ સુશીલસાગરજી મ. સા. ના શિષ્યરત્ન અપ્રતિમ ચારિત્રરાગી પૂ. મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગર (M. Com. M.Ed.)...કરેલ ગુર્જર અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવેચન સમાપ્ત.

卐 卐

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યઙન્ત પ્રક્રિયા

યઙ્ (ય) પ્રત્યયનું વિધાન આ પ્રક્રિયામાં હોવાથી તેને યઙન્ત પ્રક્રિયા કહેવાય છે. તે "ભૃશત્વ" મુખ્ય ક્રિયાના સંબંધમાં અને "આભીક્ષ્ણ્" એટલે વારંવાર અર્થમાં વપરાય છે. જેમકે – "રાંધવું" એ ક્રિયામાં રાંધવું મુખ્ય છે. પણ બળતણ, વસ્તુની લે-મુક વગેરે અનેક ગૌણ ક્રિયાઓ પણ હોય જ છે. તો તે "ભૃશત્વ" કહેવાય છે.

યઙ્ પ્રત્યયમાં ઙ્ અપ્રયોગી છે. તેથી ઙ્ અનુબંધથી ધાતુ આત્મનેપદી થશે. તેમજ યઙ્ પ્રત્યયથી દ્વિત્વ પણ થશે. [નોંધ :- તમામ ધાતુઓના યઙન્ત રૂપો થતા નથી.]

(૧) વ્યઞ્જનાદેરેકસ્વરાદ્ ભૃશાભીક્ષ્ણ્યે યઙ્ વા ૩/૪/૯

★ **સુત્રપૃથ૦ :-** વ્યઞ્જનાદેઃ એકસ્વરાદ્ ભૃશ – આભીક્ષ્ણ્યે યઙ્ વા

★ **વૃત્તિ :-** અમુખ્યક્રિયાણામવિશ્રયણાદીનાં ક્રિયાન્તરા-વ્યવધાનેન સાકલ્યેન સંપત્તિઃ ફલાતિરેકો વા ભૃશત્વમ્, મુખ્યક્રિયાયાઃ પાકાદેઃ ક્રિયાન્તરાવ્યવધાનેના વૃત્તિતાભિક્ષ્ણ્યમ્, તદ્વિશિષ્ટાર્થવૃત્તેર્વ્યઞ્જનાદેરેકસ્વરાદ્ધાતોર્યઙ્ વા સ્યાત્ । ઙકાર આત્મનેપદાર્થઃ । સન્યઙશ્ચેતિ દ્વિત્વે ।

વૃત્યર્થ :- આદિમાં વ્યંજનવાળા અને એક સ્વરી ધાતુને ભૃશત્વ અને આભિક્ષ્ણ્ય અર્થમાં વિકલ્પે યઙ્ (ય) પ્રત્યય લાગે છે

1 **ભૃશત્વમ્ :-** (ઘણું) – અવિશ્રયણ વગેરે ગૌણ ક્રિયાઓનું વ્યવધાન ન હોય તે રીતે (ગૌણ ક્રિયાની સહાય પૂર્વકની) મુખ્ય ક્રિયા ખૂબ સારી રીતે સમાપ્ત થય અથવા અતિશય સારું ફળ મળે તે રીતે ક્રિયા થવી તેનું નામ ભૃશત્વમ્ (સંક્ષેપમાં રાંધવાની ક્રિયામાં બીજી અનેક ક્રિયા સહાયક બની છેવટે સારી રસોઇ તૈયાર થાય તે) —

2 **આભિક્ષ્ણ્ય –** (વારંવાર) :- પાક રાંધવું વગેરે મુખ્ય ક્રિયાઓ – તેમાં અન્ય કોઇ ક્રિયાઓ વિઘ્નરૂપ ન બને (આડી ન આવે) તે રીતે વારંવાર થયા કરે (છેવટે અનાજ વગેરે સારી રીતે પાકે) તે

3 ઙકાર આત્મનેપદ માટે છે તથા સન્યઙશ્ચ થી દ્વિત્વ પણ થશે

વિશેષ – 0 યઙ્ પ્રત્યયનું ઉદાહરણ સૂત્ર ૨ માં જુઓ પાપચ્યતે

0 ધાતુને જ યઙ્ પ્રત્યય થાય.

0 અવિશ્રયણ – રાંધવા માટે ચૂલા પર તપેલી મુકો – અગ્નિ સળગાવો વગેરે ગૌણ ક્રિયા.

0 યઙ્ વિકલ્પે હોવાથી પક્ષે તું કાપ-કા.પ લુનિહિ લુનિહિ એવો પ્રયોગ પણ થાય અને લોલૂયતે (સાધનિકા હવે પછી આવશે) એવું રૂપ પણ થઇ શકે.

0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?

ભૃશમ્ ઇક્ષતે – વારંવાર જુએ છે. ઈક્ષ્ ધાતુ સ્વરાદિ છે માટે યઙ્ ન લાગ્યો.

0 એકસ્વરી કેમ કહ્યું ?

ભૃશમ્ ચકાસ્તિ – ચકાસ્ ધાતુ અનેક સ્વરી છે.

[૧૦૪૦]

(૨) આગુણાવન્યાદેઃ ૪/૧/૪૮

★ **સુત્રપૃથ૦ :-** આ – ગુણૌ અન્યાદેઃ

★ **વૃત્તિ :-** યઙન્તસ્ય દ્વિત્વે પૂર્વસ્ય ન્યાદ્યાગમવર્જસ્ય આગુણૌ સ્યાતામ્ । ભૃશં પુનઃ પુનર્વા પચતીતિ પાપચ્યતે

વૃત્યર્થ :- યઙન્ત ધાતુ દ્વિત્વ થયે છતે અને ની વગેરે આગમ ન થયો હોય ત્યારે દ્વિત્વમાં પૂર્વમાં રહેલા અ નો આ થાય છે અને ઇ–ઉ–ઋ વર્ણનો ગુણ થાય છે. ભૃશં પુનઃ પુનર્વા પચતિ ઇતિ પાપચ્યતે – ઘણું અથવા વારંવાર પકાવે છે. પચ્ (ભ-૧/892–*ધા.૨.-823) પચ્+યઙ્+શવ્+તે = (દ્વિત્વ) પપચ્+ય+અતે=(આ સૂત્ર લાગી અ નો આ) પાપચ્ય + અતે = (લુગસ્યાદેત્ય૦ અ લોપ) પાપચ્ય્ + અતે = પાપચ્યતે

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) ન કવતેર્યઙઃ ૪/૧/૪૭થી યઙઃ (૨) પૂર્વસ્ય૦ ૪/૧/૩૭

વિશેષ :- 0 ગુણ–ઇનો એ, ઉનો ઓ, ઋ નો અર્ – જેના ઉદાહરણ પછીના સૂત્રોમાં છે.

0 ની વગેરે – ની – નુ – રી – રિ – ૨

* ધા. ૨. – (ધાતુ રત્નાકર) - બન્ને ક્રમાંકો જુદા દર્શાવ્યા છે - કેમકે તમામ ધાતુ યઙન્ત ન થતા હોવાથી ધાતુ રત્નાકરમાં જુદો ક્રમ આવે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 અન્યાદેઃ કેમ કહ્યું ?
યંમ્યતે (તે વારંવાર શાંત થાય છે) અહીં ય પછી મ્ આગમ છે માટે આ સૂત્ર ન લાગતાં ય નો યા ન થયો (મુરતોઽનુનાસિક ૪/૧/૫૧ થી મુ આગમ થયે. છે.)
(૧-ક) પાપચ્યતે (૨-સ) પાપચ્યેત
(૩-પ) પાપચ્યતામ્ (૪-હ) અપાપચ્યત

[૧૦૪૧]

(૩) અતઃ ૪/૩/૮૨

★ વૃત્તિ :- અકારાન્તાદ્ધાતોર્વિહિતેઽશિતિ પ્રત્યયે તસ્યૈવ ધાતોર્લુગન્તાદેશઃ સ્યાત્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- અ કારાન્ત ધાતુથી વિધાન કરાયેલ ધાતુને અશિત્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે અન્ત્ય (અ) નો લોપ થાય છે. (જેમકે કથ-ગણ ૧૦ નો ધાતુ અદન્ત છે કથ + ઇ = કથ્ + ઇ થશે અ નો લોપ)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) યોઽશિતિ ૪/૩/૮૦થી અશિતિ
(૨) ધુડ્ હ્રસ્વાલ્લુગ્ ૪/૩/૭૦ થી લુગ્

卐 વિશેષ :- 0 અદન્ત કેમ કહ્યું ?
ગમ્+ક્ત અહીં વ્યંજનાન્ત ધાતુ છે માટે અ લોપ ન થાય.
-0- યા+તા - આ કારા. છે માટે લોપ ન થાય
0 નોંધ :- સૂત્ર : ૪ માં જે યૂ ના લોપનું વિધાન છે તે ય નો અ આ (અતઃ) સૂત્રથી લોપાય છે.

[૧૦૪૨]

(૪) યોઽશિતિ ૪/૩/૮૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- યઃ અ - શિતિ

★ વૃત્તિ :- ધાતોર્ય્યઞ્જનાન્ત પરસ્ય યોઽશિતિ પ્રત્યયે લુક્ સ્યાત્ । અપાપચિષ્ટ ।૫। પાપચાઞ્ચક્રે ।૬। પાપચિષીષ્ટ ૭ પાપચિતા ૮। પાપચિષ્યતે ૯। અપાપચિષ્યત ।૧૦

卐 વૃત્યર્થ :- વ્યંજનાન્ત ધાતુને લાગેલો યૂ નો અશિત્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે લોપ થાય છે. અપાપચિષ્ટ-તેણે વાર વાર રાંધ્યું-*પચ્+યઙ્ = (સન્યઙશ્ચ થી દ્વિત્વ) પપચ્+ય = (આગુણો૦ ૪/૧/૪૮) પાપચ્+ય = (અદ્યતનીનો ત પ્રત્યય લાગતાં-સિજદ્યતન્યામ્ ૩/૪/૫૩થી સિચ્) પાપચ્+ય+સિચ્ સ)+ત = (અતઃ થી અ, આ સૂત્રથી યૂ લોપ) પાપચ્+સ્+ત=(સ્તાદ્યશિતો૦ ૪/૪/૩૨) ઇટ્-પાપચ્+ઇ+સ્+ત=(અટ્ આગમ, સ્ નો ષ્, ત્ નો ટ થતાં) અપાપચિષ્ટ

* અપાપચિષ્ટ - સાધનિકા આધાર ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય.

એ જ રીતે પાપચાઞ્ચક્રે - વગેરેમાં યૂ લોપ થશે. -

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ધુડ્ હ્રસ્વાલ્લુગ્ ૪/૩/૭૦થી લુગ્
(૨) વ્યઞ્જનાત્ .....૪/૩/૭૮ થી

卐 વિશેષ :- 0 સ્વરાન્ત કેમ કહ્યું ?
લૂ = લોલૂયિતા - સ્વરાન્ત છે માટે યૂ લોપ ન થાય.
0 અશિત્ કેમ કહ્યું ?
પાપચ્યયે - વર્તમાના શિત્ છે માટે યૂ ન લાગે.
0 અતઃ સૂત્રથી અ લોપ યોઽશિતિ થી યૂ લોપ કર્યો- આ બે સૂત્રને બદલે એકજ સૂત્રથી ય લોપ કેમ ન કર્યો ?
-0- જો અતઃ સૂત્રથી અ લોપ કરીએ તો જ્યારે કોઈ કાર્ય કરવા જઈએ તો સ્વરસ્ય પરે પ્રાગ્ વિધૌ ૪/૧/૧૧૦ થી સ્વર સ્થાનીવત્ થતાં અ પ છો આવી જાય અને અન્ય સૂત્ર લાગી બેસે પ્રયોગ ન થાય - જ્યારે વ્યંજનનો સ્થાનીવત્ ભાવ થતો જ નથી માટે બન્ને સૂત્રો અલગ બનાવ્યા. 0 રૂપો - જુઓ "પરિશિષ્ટ" માં

[૧૦૪૩]

(૫) અટ્યર્તિસૂત્રિમૂત્રિસૂચ્યશૂર્ણોઃ ૩/૪/૧૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અટિ - અર્તિ - સૂત્રિ - મૂત્રિ - સૂચિ - અશ્ - ઊર્ણોઃ

★ વૃત્તિ :- એભ્યઃ સપ્તભ્યો ધૃશામીક્ષ્ણ્યે યઙ્ વા સ્યાત્। સ્વરાદેર્દ્વિતીય ઇતિ ટૂયસ્ય દ્વિત્વે, વ્યઞ્જનસ્યાનાદેર્લુગિતિ પૂર્વસ્ય યૂલુકિ, આત્વે ચ અટાટ્યતે ક્યયઙાશીર્ષે ઇતિ ગુણે અયિ ર ઇત્યત્ર યવર્જનાદ્યે પરે રો દ્વિત્વં સ્યાદેવ। અરાર્યતે। સોસૂત્ર્યતે। મોમૂત્ર્યતે। સોસૂચ્યતે। અશાશ્યતે। પ્રોર્ણોનૂયતે। ■ દીર્ઘશ્ચ્વીતિ દીર્ઘે, તોષ્ટૂયતે ।

卐 વૃત્યર્થ :- અટ્-ઋ-સૂત્ર-મૂત્ર-સૂચ્-અશ્-ઊર્ણુ એ સાત ધાતુઓને "ધૃશત્વ" અને "આભિક્ષ્ણ્ય" અર્થમાં યઙ્ (ય) વિકલ્પે થાય છે.
(૧) અટ્ (ગણ-૧/194 - ધા. ૨. - 179)
અટાટ્યતે - ખૂબ/વારંવાર રખડે છે. (આ સૂત્રથી યઙ્) અટ્+યઙ્ = (સ્વરાદેર્દ્વિતીયઃ થી ટૂય દ્વિત્વ થશે) અટ્યટ્ય = (વ્યઞ્જનસ્યાનાદેઃ૦ ૪/૧/૪૪ થી યૂ લોપ) અટટ્ય = (આગુણાવન્યાદેઃ ૪/૧/૪૮) અટાટ્ય = (૧-બ. ત્રી પુ. એ. વ.) અટાટ્યતે
(૨) ઋ (ગ-૧/26 ગ-૨/1135) ધા. ૨. - 25, 1046
અરાર્યતે-તે ખૂબ રખડે છે. ઋ+યઙ્=(ક્યયઙાશીર્ષે ૪/૧/૧૦ થી ગુણ) અર્+ય=(અયિ રઃ તૃતીય અંશ દ્વિરુક્ત ન થાય તેથી સ્વરાદેઃ થી ર દ્વિત્વ થતાં) અર્ય = અરાર્યતે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૩) सूत्र (ગણ-૧૦/1899-ધા. ૨.-1452) सोसूत्र्यते-તે ખૂબ/વારંવાર સંક્ષેપ કરે છે. सूत्रे+यङ्-णि લોપ-सूत्र+यङ् =सूत्र+यङ्=सूसूत्र+य=(आ गुणावन्यादे०થી ગુણ) सोसूत्र्यते

(૪) मूत्र (ગણ-૧૦/1900-ધા ૨. 1453) मोमूत्र्यते-તે ખૂબ / વારંવાર મૂતરે છે

(૫) सूच् (ગણ-૧૦/1898-ધા. ૨.-1453) सोसूच्यते -તે ખૂબ / વારંવાર સૂચવે છે.

(૬) अश् (ગ ૫/1334, ગ-૯/1558) ધા ૨ -1217/ 1442 अशाश्यते-તે ખૂબ/વારંવાર ખાય છે. વ્યાપે છે.

(૭) ऊर्णु (ગ-૨/1123 - ધા ૨ -1034) प्र + ऊर्णु = प्रोर्ण्णोनूयते-તે ખૂબ/વારંવાર ઢાંકે છે -प्र+ऊर्णु+यङ्= प्र+ऊर्णु+य = (स्वरादेर्द्वितीयः થી દ્વિત્વ अयि रः થી र દ્વિત્વ ન થાય, ण् નો न् દ્વિત્વમાં ण અસત્ થતાં न् રહેશે) प्र + ऊर्णुनुय = (आ गुणौ० થી ગુણ) प्रोर्णोनुय = (दीर्घश्च्वियङ्० ૪/૩/૧૦૮ થી દીર્ઘ) प्रोर्णोनूय=ण-દ્વિત્વ प्रोर्ण्णोनूयते રૂપ થશે.

★ અનુવૃત્તિ :- (व्यञ्जना)..... भृशामीक्ष्ण्ये यङ् वा ૩/૪/૯

卐 વિશેષ .- 0 આ સૂત્રમાં સ્વરાદિ અને અનેકસ્વરી (सूत्र વગેરે) ધાતુઓ લીધી છે-કેમકે સૂત્ર (૧) व्यञ्जना० ન લાગતું હોવાથી-આ સૂત્ર દ્વારા યઙ્ની પ્રાપ્તિ શક્ય બનાવી છે.

■ શેષવૃત્તિ :- स्तु (ગ-૨/1124 - ધા ૨. 1035) तोष्टूयते-स्तु+य=स्तुस्तु+य=तुस्तु+य = (ગુણ) तोस्तु+य= (स्નો ष्, त्નો ट्) तोष्टु+य=(दीर्घश्च्वि०થી દીર્ઘ) तोष्टूयते

[૧૦૪૪]

(૬) गत्यर्थात् कुटिले ૩/૪/૧૧

★ સુત્રપૃથ૦ :- गति - अर्थात् कुटिले

★ વૃત્તિ :- व्यञ्जनादेरेकस्वराद् गत्यर्थात् कुटिल एवार्थे वर्तमानाद्धातोर्यङ् स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :- આદિમાં વ્યંજનવાળા, એકસ્વરી, ગતિ અર્થવાળા એવા ધાતુઓને માત્ર કુટિલ અર્થમાં જ વર્તતા હોય તો યઙ્ થાય છે. (ઉદા. જુઓ સૂત્ર : ૭)

★ અનુવૃત્તિ :- व्यञ्जनादेरेक स्वराद् यङ् वा ૩/૪/૯

卐 વિશેષ -: 0 કુટિલ અર્થ કેમ કહ્યો ? भृंश क्रामति - કુટિલ અર્થ નથી માટે યઙ્ ન લાગ્યો. 0 ધાતુનું વિશેષણ કુટિલ બનાવ્યું છે તેથી કુટિલ સાધનમાં યઙ્ ન લાગે જેમકે कुटिलं पन्थानं गच्छति-અહીં રસ્તાની કુટિલતા છે

0 तक्र कौण्डिन्य ન્યાય મુજબ ભૃશા અને આભિક્ષ્ણ્યના નિષેધને માટે આ સૂત્ર બનાવેલ છે-तक्र कौण्डिन्य :-સામાન્ય લક્ષણની વિધિથી વિશેષ લક્ષણ વિધિ બાધિત થાય છે.

[૧૦૪૫]

(૭) मुरतोऽनुनासिकस्य ૪/૧/૫૧

★ સુત્રપૃથ૦ :- मुः अतः अनुनासिकस्य

★ વૃત્તિ :- आत्परां योऽनुनासिकस्य दन्तस्य यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । चङ्क्रम्यते । तौ मुमोरित्यनुस्वारः ।

卐 વૃત્યર્થ :- अ પછી અનુનાસિક આવ્યો હોય-તદન્ત ધાતુને યઙ્ પ્રત્યય લાગી દ્વિર્ભાવ થાય ત્યારે પૂર્વના અંશ પછી (मु) म् આગમ થાય છે.

क्रम् (ગ-૧/385 - ધા ૨ -356) चङ्क्रम्यते તે વાકું ચૂકું ચાલે છે क्रम्+यङ्=(દ્વિત્વ) कक्रम्+य=(कङश्चञ्) चक्रम्+य=(આ સૂત્ર લાગી मु આગમ) च+म्+क्रम्+य= (तौमुमो व्यञ्जनस्यौ) च + ङ् + क्रम् + य = चङ्क्रम्यते

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) कवतेर्यङ् ૪/૧/૪૭ થી યઙ્ (૨) पूर्वस्य० ૪/ /૩૭

卐 વિશેષ :- 0 અનુનાસિક - ङ् ञ् ण् न् म्

0 અનુનાસિક કેમ કહ્યું ?

पापच्यते - प પછી च् અનુનાસિક નથી

0 अतः કેમ કહ્યું ?

तिम् - तेतिम्यते - ખૂબ ભીનું થાય છે.

અહીં इ થી પર म् છે માટે સૂત્ર ન લાગે.

[૧૦૪૬]

(૮) गॄलुपसदचरजभदशदहो गर्ह्ये ૩/૪/૧૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- गॄ - लुप - सद - चर - जप - जभ दश - दहः गर्ह्ये

★ વૃત્તિ :- गर्ह्यार्थेभ्य एभ्योऽष्टाभ्यो यङ् स्यात् । ऋतां क्ङितीतीरादेशे (ग्रो यङि रो ल् स्यात्) निजेगिल्यते, लोलुप्यते । सासद्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :- गॄ-लुप्-सद् चर्-जप्-जभ्-दश् -दह् આ આઠ ધાતુઓને ગર્હા - નિંદા અર્થમાં યઙ્ થાય. 0 गॄ-(ગ-૬/1335-ધા. ૨/1238) नि+गॄ निजेगिल्यते -તે નિંદનીય રીતે ગળી જાય છે-नि+गॄ+यङ् (આ સૂત્રથી

* तक्र कौण्डिन्य० બૃહદ્વૃત્તિ-ભા. ૨. ન્યા સ-પૃ ૪૫

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

યઙ્ લાગે, = (ઋતાં ક્ઙિતી૨ ૪/૪/૧૧૬) નિ+ગિર્+ય= (દ્વિત્વ) નિ+ગિગિર્+ય = (ગહોર્જઃ) નિ+જિગિર્+ય = (આ ગુણો૦ થી ગુણ) નિ + જેગિર્ + ય =

(૧) ગ્રો યઙિ ૨/૩/૧૦૧ યઙ્ પ્રત્યય લાગતા ગૃ ધાતુના રનો લ્ થાય છે. નિ+જેગિલ્+ય = નિજેગિલ્યતે [૫૨૫]

0 લુપ્ (ગ-૬/1323–ધા. ૨. 1226) લોલુપ્યતે – તે નિંદિત રીતે લોપ કરે છે

0 સદ્ (ગ-૧/966–ધા. ૨. 892) શાસઘ્યતે-તે નિંદિત રીતે પીડા પામે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (વ્યઞ્જનાદે૦ .....) યઙ્ વા

卐 વિશેષ :– 0 આકીની ધાતુઓના ઉદાહરણો આગળના સૂત્રોમાં છે.

0 ગર્હ્યં અર્થં કેમ કહ્યો ?

મૃશં નિગિરતિ – તે ઘણું ગળી જાય છે. અહીં ગર્હા–નિંદા અર્થ નથી માટે યઙ્ ન લાગે

0 ધાતુનું વિશેષણ હોવાથી સાધન-ગર્હા અર્થમાં હોય તે પણ યઙ્ ન લાગે.

[૧૦૪૭]

(૯) चरफलाम् ४/१/५३

★ વૃત્તિ :– एषां यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– ચર્ અને ફલ્ ધાતુને યઙ્ લાગે ત્યારે દ્વિર્ભાવ થયા પછી પૂર્વના અંશ પછી મુ (મ્) આગમ થાય છે. (ઉદા. – સૂત્ર ૧૦ જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) मुरतोऽनुनासिकस्य ४/१/५१ થી મુ (૨) न कवतेर्यङ् ४/१/४७ થી યઙ્

(૩) पूर्वस्य० ४/१/३७

卐 વિશેષ :– 0 फलाम् એ પ્રમાણે બ. વ મુકવાથી ફલ્ (ગ-૧/428) ફળવું, (ગ-૧/414) ફળી જવું – બન્નેના ગ્રહણ માટે છે.

[૧૦૪૮]

(૧૦) ति चोपान्त्यातोऽनोदुः ४/१/५४

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ति च उपान्त्य अतः अन् ओद् ऊः

★ વૃત્તિ :– चरफलां यङि तादौ च प्रत्यये उपान्त्यस्यात ऊः स्यात्, अनोदिति तस्य गुणो न स्यात् । चञ्चूर्यते । पम्फुल्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :– ચર્ અને ફલ્ ધાતુઓને યઙ્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે તથા ત આદિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે ઉપાન્ત્યના અનો ઉ થાય છે. અને ઉ થયા બાદ ઉનો ઓ થતો નથી. (ઉનો ગુણ ઓ ન થાય.) ચર્ (ગ-૧/410-ધા ૨. 376) चञ्चूर्यते – તે નિંદિત રીતે ચરે છે.

0 *चर्+यङ्=(દ્વિત્વ) चचर्+य=(चरफलाम्) चम्+चर्+य=(तौ मुमो व्यञ्जने) चञ्चर्+य=(आ સૂત્રથી) चञ्चुर्+य = (भ्वादेर्नामिनो० २/१/६३ થી દીર્ઘ) चञ्चूर्यते

0 फल्-(ગ-૧/414 અને 428–ધા.૨. 380) પમ્ફુલ્યતે –તે ખૂબ ફળે છે –फल्+यङ् (व्यञ्जनादेरेक० થી યઙ્ અને દ્વિતીય તુર્યયોઃ થી ફ નો પ્ થશે-બાકી चर् મુજબ–આ ૩૫ સધાશે.

■ અનુવૃત્તિ :– (૧) चरफलाम् ४/१/५३

(૨) न कवतेर्यङ् ४/१/४७ થી યઙ્

卐 વિશેષ :– 0 અનો ઉ કેમ કહ્યું ?

चञ्चार्यते–चरन्तं प्रयुङ्क्ते इति क्विप् (कर्तृ क्विप्-३/४/२५ થી) આ કાર છે માટે ઉ ન થયો

[૧૦૪૯]

(૧૧) जपजभदशदहभञ्जपशः ४/१/५२

★ વૃત્તિ :– एषां षण्णां यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । जञ्जप्यते। जञ्जभ्यते। दंदश्यते। दंदह्यते। बंभज्यते। पंपश्यते।

■ सिच्यो यङि षत्वं न स्यात् । सेसिच्यते

卐 વૃત્યર્થ :– जप्-जभ्-दश्-दह्-भञ्ज्-पश् ધાતુઓને યઙ્ લાગી દ્વિત્વ થાય ત્યારે પૂર્વના અંશ પછી મુ (મ્) આગમ થાય છે.

(૧) जप् (ગ-૧/338–ધા ૨. 310) જઞ્જપ્યતે ગર્હા અર્થ તે નિંદનીય રીતે જાપ કરે છે. जप्ने गृ लुप सद० ३/४/१२ થી યઙ્ થશે. (આ સૂત્ર લાગી–મ્ આગમ) जमूजप्+य= जञ्ज्+जप्य = (૩૫) જઞ્જપ્યથે

(૨) जभ् (ગ-૧/783–ધા.૨. 722) જઞ્જભ્યતે તે નિંદનીય રીતે મૈથુન સેવે છે

(૩) दह् (ગ-૧/512–ધા.૨. 511 દન્દહ્યતે તે નિંદનીય રીતે બળે છે.

(૪) दश् (ગ-૧/476 – ધા.૨. 458) ડસવું. दंदश्यते (ચારેમાં સૂત્ર ૮ થી ગર્હા અર્થમાં યઙ્)

(૫) भञ्ज् (ગ-૭/1486 ધા.૨. 1376) बम्भज्यते – તે ખૂબ ભાગે છે.–भ् દ્વિત્વ થતા પૂર્વના भ् નો (द्वितीयचतुर्थयो पूर्वौ થી) બ્, (નો व्यञ्जनस्या०)થી भञ्ज्ના ન (ञ्) નો લોપ

* चञ्चूर्यते – धातुपारायणम् – पृ. ५४

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૬) पश् (સૌત્ર ધાતુ છે) पम्पश्यते - તે ખૂબ/વારંવાર જાય છે / ગુંથે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) मुरतोऽनुनासिकस्य ૪/૧/૫૧ થી मु (૨) न कवतेर्यङ् ૪/૧/૪૭ થી यङ्

卐 વિશેષ :- 0 સૂત્રમાં दश् ધાતુ દર્શાવી તેમાં મૂળ દાતુ दंश् છે પણ न્ નો લોપ દર્શાવ્યો તેથી यङ् પ્રત્યયનો લોપ થયા પછી પણ दंश् નો न् લોપ થઇ શકે તે માટે છે.

■ શેષવૃત્તિ :- (૧) सिचो यङि ૨/૩/૬૦ सिच् ધાતુને यङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે स् નો ष् થતો નથી. सिच् (ગ-૬/1321 – ધા.૨.–1224) सेसिच्यते – (सि નો ગુણ – आ ગુણો થી થયો છે.) [૫૨૬]

[૧૦૫૦]

(૧૨) न गृणाशुभरुचः ૩/૪/૧૩

★ વૃત્તિ :- एभ्यस्त्रिभ्यो यङ् न स्यात् । निन्द्यं गृणाति । भृशंशोभते । भृशंरोचते ।

卐 વૃત્યર્થ :- गृ, शुभ्, रुच् આ ત્રણ ધાતુને यङ् પ્રત્યય લાગતો નથી.

0 गॄ (ગ-૯/1538) निन्द्यं गृणाति કુત્સિત અવાજ કરે છે

0 शुभ् (ગ-૧/947) भृशं शोभते – ખૂબ શોભે છે.

0 रुच् (ગ-૧/938) भृशं रोचते – ખૂબ રુચે છે.

(ત્રણેમાં यङ् ન થયો – यङ् ન થવાથી ધાતુ રત્નાકરમાં તેનું રૂપ ન હોય)

★ અનુવૃત્તિ :- व्यञ्जनादेरेक ..यङ् वा ૩/૪/૯થી यङ्

卐 વિશેષ –: 0 સ્પષ્ટ

[૧૦૫૧]

(૧૩) ईर्व्यञ्जनेऽयपि ૪/૩/૯૭

★ સુત્રપૃથ૦ :- ईः व्यञ्जने अ-यपि

★ વૃત્તિ :- गापास्थासादामाहाकां यप्वर्जक्ङित्यशिति व्यञ्जनादावीः स्यात् । जेगीयते, पेपीयते इत्यादि ।

■ घ्रध्मोर्यङि ईः स्यात् । जेघ्रीयते, देध्मीयते । तॄ तेतीर्यते । हनोघ्नीर्वधे । जेघ्नीयते । वधे इति किम् । गतौ जङ्घन्यते

卐 વૃત્યર્થ :- गा-पा-स्था-सा-दा સંજ્ઞાવાળા, मा અને हा ધાતુઓને यप् સિવાયના આદિમાં વ્યંજન-વાળા कित्-ङित् એવા अशित् પ્રત્યયો લાગે ત્યારે ધાતુના આ નો ई થાય છે.

0 गा (ગ-૧/568, ધા.૨-541) गै (ગ-૧/37-ધા.૨-36) जेगीयते – તે બહુ ગાય છે गा+यङ् = (આ સૂત્રથી ई) गी+य = (દ્વિત્વ, હ્રસ્વ ગ્ નો જ્ થતા) जिगी + य = (ગુણ) जेगियते

0 पा-(ગ ૧/2-ધા.૨-2) पेपीयते-તે ઘણું પીએ છે. (यङ् – अशित् – ङित् છે માટે ई થયો)

■ અનુવૃત્તિ :- (૧) गापास्थासादामाहाकः ૪/૩/૯૬

(૨) दीयू दीङ्क्ङिति ૪/૩/૯૩

(૩) योऽशिति ૪/૩/૮૦ થી अशिति

卐 વિશેષ :- 0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ? स्था (પરોક્ષ ત્રીપુ એવ.) तस्थु – उस् પ્રત્યય સ્વરાદિ છે માટે આ નો ई ન થાય.

0 अशित् કેમ કહ્યું ?

पाहि (पा – ગણ ૨ / 1067 + પંચમીનો हि)

■ શેષવૃત્તિ – (૩) घ्रा ध्मोर्यङि ૪/૩/૯૮ घ्रा અને ध्मा ને यङ् લાગે ત્યારે આ નો ई થાય. घ्रा-(ગ-૧/3) जेघ्रीयते તે ઘણું સુંઘે છે ध्मा-(ગ-૧/4) देध्मीयते – તે બહુ ધમે છે. [૫૨૭]

(૪) हनो घ्नीः वधे ૪/૩/૯૯ यङ् પ્રત્યય લાગતા "વધ" અર્થના સૂચક हन् ધાતુનું "घ्नी" રૂપ થાય છે. जेघ्नीयते તે બહુ હણે છે. हन्+यङ् = घ्नी+य = जेघ्नीयते

0 વધ અર્થ કેમ કહ્યું ?

जङ्घन्यते – તે વાંકુ ચાલે છે – हन्+यङ् हहन् + यङ् = जहन्+यङ् = (अङे हि हनो થી ह् નો घ्) – जघन्+य= (मुरतोऽनुनासिक) ज+म+घन्+य = जङ्घन्यते [૫૨૮]

0 तॄ-(ગ-૧/27-ધા.૨.-26) तेतीर्यते तॄ-(ऋतां क्ङिति) तिर्-દ્વિત્વ પછી आ ગુણો૦ થી ગુણ

[૧૦૫૧]

(૧૪) क्ङिति यि शय् ૪/૩/૧૦૫

★ વૃત્તિ :- शीङः क्ङिति यादौ शय् स्यात् । शाशय्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :- य કારાદિ એવા कित् ङित् પ્રત્યય લાગે ત્યારે शीङ् નું शय् થાય છે शीङ् (ગ-૨/1105 – ધા. ૨ – 1020) शाशय्यते – તે ઘણું/વારંવાર સૂએ છે.

0 शी+यङ् = शय्+य = (દ્વિત્વ) शशय्+य=(आ ગુણો૦) शाशय् + य = शाशय्यते

★ અનુવૃત્તિ :- शीङ एः शिति ૪/૩/૧૦૪થી शीङः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વિશેષ :- 0 यङ् લોપ થતા આ સૂત્ર લાગશે નહીં – એટલે કે शय् નહીં થાય.
0 क्ङिति કેમ કહ્યું ?
शेयम् – शी+य (કૃદન્તનો પ્રત્યય) किंत् ङित् નથી માટે ગુણ થઇ शेयम् થયું.

[૧૦૫૩]

(૧૫) ऋतो रीः ४/३/१०९

★ વૃત્તિ :- च्विययङ्यक्क्येषु परेषु ऋदन्तस्य ऋतां रीः स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :- च्वि, यङ्, यक् કે क्य પ્રત્યય લાગે ત્યારે હ્રસ્વ ऋ કારાન્ત ધાતુના ऋ નો री થાય છે. कृ (ગ-૧/888-ધા ૨. 820) चेक्रीयते – તે ઘણું કરે છે. – कृ + (व्यञ्जनादेरेक०) यङ्=(આ સૂત્ર લાગી ऋ નો री) क्+री+य = (सन्यङ्श्च થી દ્વિત્વ) क्रीक्रीय = (व्यञ्जनस्यानादे०) कीक्रीय=(कङ्श्चञ्) (હ્રસ્વ) चिक्रीय= (ગુણ) चेक्रीयते

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) (दीर्घः) च्विययङ्यक्क्येषु च ४/१/१०८ (૨) पूर्वस्य० ४/१/३७

卐 વિશેષ :- 0 હ્રસ્વ ऋ કેમ કહ્યો ?
कॄ – चेकीर्यते – ॠ દીર્ઘ છે તેથી री ન થતાં ऋतां क्ङितीर् થી इर् થયો.

[૧૦૫૪]

(૧૬) ऋमतां रीः ४/१/५५

★ વૃત્તિ :- ऋमतां यङन्तानां द्वित्वे पूर्वस्य रीरन्तः स्यात् । [नृतेर्यङि नो ण् न स्यात्] नरीनृत्यते । परीपृच्छ्यते ।

■ क्ययङाशीर्ये इति गुणे ततो द्वित्वे सास्मर्यते । वा परोक्षायङीति य्वृद्विकल्पे शोशूयते । शेश्वीयते ।

卐 વૃત્યર્થ :- હ્રસ્વ ऋ વાળા यङन्त (यङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય તેવા) ધાતુ દ્વિત્વ થાય ત્યારે પૂર્વના અંશ પાસે री આગમ થાય છે. 0 नृत् (ગ-૪/1152 ધા ૨. – 1063) नरीनृत्यते – તે ખૂબ નાચે છે.
–0– नृत्+य = (દ્વિત્વ, ऋतोऽन् થી ऋ નો अ) ननृत्+य = (આ સૂત્ર લાગી री આગમ) न+री+नृत्+य
(૫) नृतेर्यङि २/३/९५ नृत् ધાતુને यङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે न् નો ण् થતો નથી – नरीनृत्यते [૫૨૯]
0 प्रच्छ्-(ગ-૬/1347–ધા ૨. 1246) परीपृच्छ्यते-તે ખૂબ પૂછે છે. – प्रच्छ्+यङ्=(प्रह्वश्चभ्रस्ज० ४/१/८४થી य्वृत्) पृच्छ्+य = (नृत् ની જેમ) परिपृच्छ्यते

★ અનુવૃત્તિ :- न कवतेः ४/१/४७ થી यङ्

卐 વિશેષ :- 0 ऋमताम् કેમ કહ્યું ?
चेक्रीयते – कॄ છે માટે *1 ऋतो रीः ४/३/१०९ લાગી પછી દ્વિત્વ થશે તેથી આ સૂત્ર ન લાગે.
0[2] चलीक्लृप्यते–कृप् ધાતુ-(ऋर लृ लं कृपो० २/३/९९થી) क्लृप्+यङ् = (દ્વિત્વ, ली આગમ. कृ નો च् થતાં) च+क्लृप्+य+ते – અહીં *3 ऋकारोपदिष्टंकार्य लृकारस्यापि – ન્યાય મુજબ ऋ ને થતું કાર્ય लृ ને પણ લાગતા ली આગમ થઇ શક્યો છે.
*4 સૂત્રમાં જે બ. વ. મુક્યું છે તે લાક્ષણિકના ગ્રહણ માટે છે – તેનાથી જ प्रच्छ् ધાતુના સૂત્રથી કરાયેલ ऋ (पृच्छ्) મા આ સૂત્ર લાગી શકાયું.

■ શેષવૃત્તિ :- 0 स्मृ (ગ-૧/18–ધા.૨. 17) सास्मर्यते તે ખૂબ ચિંતા કરે છે – क्ययङाशीर्ये–४/३/१० થી ગુણ થતાં स्मर् થયુ.
0 श्वि (ગ-૧/996–ધા ૨.–923) शोशूयते પક્ષે शेश्वीयते તે ખૂબ વધે છે/ગતિ કરે છે. श्वि+यङ् (वा परोक्षा यङि ४/१/९० થી વિકલ્પે य्वृत्) शु+य = शुशुय+शोशूयते

[૧૦૫૫]

(૧૭) वञ्चस्रंसध्वंसभ्रंशकसपतपदस्कन्दोऽन्तो नीः ४/१/५०

★ સુત્રપૃથ્વ० :- वञ्च-स्रंस-ध्वंस-भ्रंश-कस-पत-पद स्कन्दः अन्तः नीः

★ વૃત્તિ :- एषामष्टानां यङि द्वित्वे पूर्वस्य नीरन्तः स्यात् । नो व्यञ्जनस्येति न् लुपि, वनिवच्यते । सनीस्रस्यते इत्यादि

■ व्येस्यमो र्यङि य्वृत् स्यात् । वेवीयते । सेसिम्यते । चायः कीर्यङि । चेकीयते । वशेरयङीति – य्वृन्निषेधात्, वावश्यते । बोभूयते ।४।

卐 વૃત્યર્થ :- वञ्च् વગેરે આઠ ધાતુઓને यङ् લાગી દ્વિત્વ થયા પછી પૂર્વના અંશ પછીની આગમ થાય છે. (૧) वञ्च् (ગ-૧/107–ધા.૨.-95)

*1 ऋतो रीः – બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨ – ન્યા. સ. પૃ. ૮૯
*2 चलीक्लृप्यते – હૈમપ્રકાશ – ઉત્તરાર્ધ – પૃ. ૭૯૭
*3 ऋकारोपदिष्टं० ન્યાય – ૧૪, પૃ. ૬૦
*4 બહુવચન – મધ્યમવૃત્તિ – ભા. ૨ – પૃ ૬૫

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

वनीवच्यते – તે વારંવાર ઠગે છે. वञ्चू + यङ् = (नो व्यञ्जनस्या० ४/२/४५थी न् લોપ) वच्+य=(सन्यङश्च) ववच्+य = (આ સૂત્રથી नी आगम) व + नी + वच्य = (१-व) वनीवच्यते

(२) स्रंस् (ग–१/953 – धा.२.–879) सनीस्रस्यते – તે ખૂબ ટપકે છે. – (वच्चू नी જેમ)

अनुवृत्ति :- (१) कवर्तेर्यङ् ४/१/४७ थी यङ् (२) पूर्वस्य० ४/१/४७

विशेष :- 0 यङ् લાગી सर्वत्र भृशाऽऽभीक्ष्ण्य अर्थ समजवो.

0 नी – એવા દીર્ઘ વિધાનથી હ્રસ્વ न थाय.

0 अन्य उदाहरण :-

ध्वंस् – दनीध्वस्यते भ्रंशू – वनीभ्रस्यते कम् – चनीकस्यते

शेषवृत्ति – (६) व्येस्यमोर्यङि ४/१/८५ व्ये અને स्यम् धातुने यङ् લાગે ત્યારે स्वर सहित यू नो इ थाय छे *[स्वर ह्रस्व लोप तो ह्रस्व-इ दीर्घ लोप तो दीर्घ इ थाय छे] व्ये – (ग–१/993-धा.२–919) – व्ये+यङ् = वी+य = विवी+य + वेवीयते–તે ઘણું ઢાંકે છે (म – १/387 – धा. २ – 358)

0 स्रम् + यङ् = सिम् + य = सेसिम्यते–તે બહુ અવાજ કરે છે. [५३०]

(७) चायः की ४/१/८६ चाय (ग–१/917 –धा.२. 846) ने यङ् લાગતા की आदेश थाय. चाय+यङ्=की+य =किंकी+य = चेकीयते – વારંવાર પૂજા કરે છે [५३१]

0 वशेरयङि सूत्र क्रमांक ८६० मुજબ वश् धातुने यङ् લાગે ત્યારે वृत् न थाय. वश् + यङ् = ववश्+य = (आ गुणो०) वावश्+य = वावश्यते–તે ઘણું દીપે છે.

0 भू–बोभूयते – भू+य=भूभू+य=बूभू+य=बुभू+य=बोभूयते (५ – ध) अबोभूयिष्ट

[२०५५]

*स्वर ह्रस्व – लघुवृत्तिभाषा – भा. १. पृ. ६८ छतां – दीर्घमवेऽन्त्यम् ४/१/१०३ थी दीर्घ थवानी वात योग्य लागे छे. - (१) व्ये+यङ् (२) वि+य (३) वेवि+य (४) दीर्घ – वेवीयते

पू. महोपाध्याय श्री विनय विजयजी गणिवरे रचेल हैम लघुप्रक्रियानी यङन्त प्राक्रियानो... मुनि दीपरत्नसागर (M. Com. M.Ed.) करेल अनुवाद तथा ससंदर्भ विवरण समाप्त.

यङ्लुबन्त प्रक्रिया

यङ् लुबन्त :- "धातुने पडेला यङ् प्रत्यय लाग्यो होय त्यारपछी अन्य कोइ सूत्र द्वारा ते यङ् नो लोप थाय ते"

मुख्यत्वे बहुलं लुप् सूत्रथी यङ् प्रत्ययनो लोप थाय छे. लोप थया बाद आत्मनेपदी न रहेता परस्मैपदी अने छे अने शप् (विकरण) प्रत्यय पण दूर थाय छे. (तमाम धातुना रूपो थशे नहीं)

(१) बहुलं लुप् ३/४/१४

★ **वृत्ति :-** यङो लुप् बहुलं स्यात् ।

क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ।१। यङ् लुबन्तं परस्मैपदेऽदादि वद्बोध्यम् । यङ् तुरुस्तोरिति वा ईडागमे वोभवितिं वोभोते, बोभूतः, बोभवति । बोभोषि इत्यादि ।१। बोभूयात् ।२। बोभवीतु/बोभोतु–बोभूतात् । ङित्त्वेन क्ित्वस्य बाधनान्न गुणः, बोभूहि – बोभूतात् ।३। अबोभवीत् / अबोभोत्, अबोभूताम् । अबोभवुः ।४। पिबैति देति सिज्लुपि । "तिवा शबानुबन्धेन, निर्दिष्टं । यद्गणेन च एकास्वर निमित्तं च, पञ्चैतानि न यङ्लुपि भवन्तेः सिज्लुपि गुण निषेधाभावे अबोभोत्, अबोभोताम्, अबोभूवन् ।५। बोभवाञ्चाकार ।६। बोभूयात्, बोभूयास्ताः ।७।

वृत्यर्थ :- (नोंध :- मूळ सूत्रनी वृत्ति साथे उदाहरणादि जोडवेला होवाथी अहीं अर्थनी सानुकूलतानी दृष्टिओ वृत्यर्थनो क्रम थोडो फेरवेल छे.)

0 धातुने लगेला यङ् नो बहुलम्–घणुं करीने लोप थाय.

0 बहुलम्–એटले चार भागमां समाविष्ट थशे. (1) क्यांक प्रवृत्ति थाय–सूत्र लागे–(2) क्यांक प्रवृत्ति न थाय – (अप्रवृत्ति) सूत्र न लागे (3) क्यांक विभाषा–विकल्पे सूत्र लागे (4) क्यांक अन्य ज कोइ फेरफार थाय छे–

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ ચાર પ્રકારના વિધિ-વિધાનો વિશેષે-સમીક્ષા કરતાં બહુલતાએ કહેવાય છે – થાય છે

0 યઙ્ લુબન્ત–ધાતુ પરસ્મૈપદી અને અદાદિ (ગણ : ૨) જેવા થાય (એટલે કે શવ્ ન લાગે)

0 બોભવીતિ પક્ષે બોભોતિ – તે ઘણું થાય છે ભૂ ધાતુ (ગ-૧/1) ભૂ+યઙ્=(દ્વિત્વ) *1 ભૂભૂ+યઙ્=(દ્વિતીયતુર્યયો ૪/૧/૪૨ થી બ) બૂભૂ+યઙ્=(આગુણાવન્યાદેઃ ૪/૧/૪૮ થી ગુણ) બોભૂ+યઙ્=(આ સૂત્રથી યઙ્ લોપ) બોભૂ= (યઙ્ચુરુસ્તોર્વ્યહુલમ્ ૪/૩/૬૪ થી વ્યંજનાદિ ક્વિત્ પ્રત્યય પૂર્વે બહુલમ્ ઈત) બોભૂ+ઈત્+તિ=બોભવ્+ઈ+તિ=બોભવીતિ – જો ઈત્ ન લાગે તો – બોભૂ+તિ=(ગુણ) બોભોતિ થશે. જો યઙ્ લોપ ન થાય તે – બોભૂયતે રૂપ થાય. ઉદા (૨) બોભુવતિ – ભૂ+અન્તિ=ભૂ+યઙ્+અન્તિ = (દ્વિત્વ, ભૂ નો વ્, ગુણ) બોભૂ+યઙ્+અન્તિ=(આ સૂત્રથી લોપ થતાં) બોભૂ+ અન્તિ = (ઘતોરિવર્ણો૦ ૨/૧/૫૦ થી ઉવ્) બોભુવ્+અન્તિ = (અન્તોનો લુક્ ૪/૨/૯૪) બોભુવ્+ અતિ = બોભુવતિ

0 *2 ન્યાય :– (જુઓ "વિશેષ")

તિવા શવાનુબન્ધેન નિર્દિષ્ટં યદ્ગણેન ચ એકસ્વરનિમિત્તં ચ પઞ્ચૈતાનિ ન યઙ્લુપિ 1 ક્વિત્ 2 શવ્ 3 ગણનિર્દેશ 4 અનુબંધ 5 એકસ્વર નિમિત્ત – આ પાંચ બાબત જ્યાં જ્યા સૂત્ર વગેરેમા હોય તે-તે સૂત્ર મુજબના કાર્યો યઙ્ લુબન્ત પ્રક્રિયામાં થતા નથી.

0 ભવતઃ ક્વિઙ્લુપિ ૪/૩/૧૨ સૂત્ર ગુણ નિષેધ કરે છે. પણ ભવતેઃ માં ક્વિત્ અનુબંધ છે તેની ઉપરોક્ત ન્યાય લાગી યઙ્ લુબન્ત મા ગુણ નિષેધનો અભાવ થશે.

0 (૫-અદ્ય) અબોભોત્ – ભૂ-યઙ્+ભૂ+યઙ્+સિચ્+ત્= (ક્વિત્વૈતિ દાભૂ૦ ૪/૩/૬૬ થી સિચ્ લોપ થશે. બહુલં લુપ્ થી યઙ્ લોપ થયે ઉવ્ર મુજબ દ્વિત્વ વગેરે થશે) બોભૂ+ત્ (ગુણ થવ શકશે તેથી) બોભો+ત્=તૈયાર રૂપ – અબોભોત્

0 (૨-સ) બોભૂયાત્ વગેરે રૂપો પરિશિષ્ટમાં રૂપાવલિ માં આપેલ છે. – તેથી અહીં અલગ નિર્દેશ કરેલ નથી.

★ **અનુવૃત્તિ :–** વ્યઞ્જનાદેરેક યઙ્ વા ૩/૪/૯ થી યઙ્ પ્રત્યય

卐 વિશેષ :– 0 ન્યાયની છણાવટ :–

1 તિવ્–ઘા. ત ભવતેઃ સિચ્ લુપિ (બહુલ્–ક્વિત્ નિર્દેશ છે) સૂત્રથી ગુણ નિષેધ થવ શકશે નહીં.

*1 બોભવીતિ – મધ્યમવૃત્તિ – ભા. ૨ – પૃ. ૩૦

*2 ન્યાય :– તિવાશવાનુ૦ – 18, પૃ 18.

–0– ડે પિબ્રઃ પીપ્ય ૪/૧/૩૩ અહીં પિબ્રઃ એ પિબતેઃ નો લુપ્ત ક્વિત્ નિર્દેશ છે–તેથી યઙ્ લુબન્ત માં પિબ્ નો પીપ્ય આદેશ ન થાય.

2 શવ્ :– નિસસ્તપેઽનાસેવાયામ્ માં નિસઃ થી સ્ નો ષ્ થાય છે પણ નિસ માં શવ્ (અ) અનુબંધ છે માટે યઙ્ લુબન્ત મા સ્ નો ષ્ ન થાય.

3 ગણ :– (૧) સંખ્યા :– જક્ષપઞ્ચકાત્ (૨) બહુવચન વડે :– દ્યુદ્ભ્યોઽદ્યતન્યામ્ થી દ્યુદ્ભ્યઃ (૩) આદિ શબ્દથી લૃદિત્ દ્યુ આદિ આ ત્રણ રીતે થતા ગણ નિર્દેશના નિયમો યઙ્ લુબન્ત માં ન લાગે.

4 અનુબંધ :– ગાપાસ્થા હાકઃ માં હાક્ અનુબંધ સહિત નિર્દેશેલ છે.

5 એકસ્વર નિમિત્ત :– એકસ્વરાત્ અનુસ્વારેતઃ માં એકસ્વર નિમિત્ત છે. – પાંચે નિમિત્તોથી યઙ્ લુબન્ત માં તે–તે સૂત્ર ન લાગે–છતા આ ન્યાય અનિત્ય છે. તેથી ક્યારેક લાગી પણ શકે છે.

[૧૦૫૭]

(૨) ન વૃદ્ધિશ્ચાવિતિ ક્ઙિલ્લોપે ૪/૩/૧૧

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** ન વૃદ્ધિઃ ચ અવિતિ ક્ઙિત્ લોપે

★ **વૃત્તિ :–** અવિતિ પ્રત્યયે યઃ કિતોઙિતશ્ચ લોપસ્તસ્મિન્ સતિ ગુણો વૃદ્ધિશ્ચ ન સ્યાત્ । વેમિદિતિ / મરીમૃજિતિ ■ જઙ્ગમીતિ / જઙ્ગન્તિ । યમિરમિનમિગમીતિ મ્ લુપિ જઙ્ગતઃ । ગમહનેત્યુપાન્ત્યલુકિ જઙ્ગમતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :– અવિત્ પ્રત્યય પરમાં હોય તો જે (ધાતુને લાગેલા) કિત્ ઙિત્ પ્રત્યયનો લોપ-તે હોતે છતે (લોપ થયા પછી) (ધાતુના સ્વરના) ગુણ વૃદ્ધિ થતાં નથી.

0 ભિદુ–ફાડવું (ગ-૭/1478–ધા.૨. 1368) વેમિદિતિ –ભિદ્+યઙ્=(દ્વિત્વ, પૂર્વથી ભૂ નો વ્) વિમિદ્+યઙ્= (આ ગુણો૦ થી ગુણ યઙ્ લોપ) વેમિદ્ = (યઙ્ ચુરુસ્તો ૪/૩/૬૪થી ઈ) વેમિદ્+ઈ+તિ=(આ સૂત્ર મુજબ "ઈ" અવિત્ પ્રત્યય છે. પૂર્વે યઙ્ એવા ઙિત્ પ્રત્યયનો લોપ થયો છે – તેથી પૂર્વના સ્વરનો ગુણ ન થાય – તેથી વેમિદિતિ રૂપ થયું

0 મૃજૂ–સાફ કરવું (ગ-૨/1097 – ધા. ૨. 1015) મરિમૃજિતિ – મૃજ્+યઙ્+ક્વિત્ = (દ્વિત્વ ઋતોઽત્ થી અ, બહુલં લુપ્ થી યઙ્ લોપ) મમૃજ્ + તિ = (યઙ્ ચુરુસ્તો૦ ૪/૩/૬૪થી ઈ *રિરી ચ લુપિ (હવે પછીનું સૂત્ર : ૫)થી

*ધાતુરત્નાકર-ભા. ૫, પૃ ૨૩૮ થી રિ, રી, ૨ ત્રણ વિકલ્પ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

री આગમ થયો – (ऋतः स्वरेवा ४/३/४३ થી વૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી પણ) આ સૂત્રથી નિષેધ થતા मरीमृजिति री ને બદલે रि કે र પણ થઇ શકે – જેમકે मर्मृजिति

★ અનુવૃત્તિ :- नाम्निो गुणो ४/३/१ થી ગુણ

卐 વિશેષ :- 0 अवित् કેમ કહ્યું ?
वेमेत्ति-यङ् લોપ થયા બાદ સિધો तिव् લાગ્યો તે वित् છે માટે ગુણ થયો.
0 वृद्धिश्च લખ્યું તેમાં च કારથી गुण ની અનુવૃત્તિ લીધી તે * चकारो यस्मात् परस्यत्सजातीयहेव समुच्चिनोति ન્યાય મુજબ વૃદ્ધિના સજાતીય गुण નું ગ્રહણ કર્યું

■ શેષવૃત્તિ :- गम् (ગ-૧/396-ધા ૨. 366) जङ्गमीति પક્ષે जङ्गन्त તે વક્રગતિ કરેછે गम् + यङ् = (द्वित्व, गहोर्जः થી ज, मुरतोऽनुनासिक થી मु આગમ, तौ मुमो व्यञ्जने થી म નો ङ्) जङ्गम् + ई + ति = जङ्गमीति પક્ષે ई ન લાગેતો जङ्गम् + ति = (म्नांधुड् वर्गे १/३/३९ થી जङ्गन् + ति = जङ्गन्ति
0 जङ्गतः-गम् + यङ् + तस् = (यमिरमि नमि. ४/२/५५ થી આદિમા ધુટ્ વાળા कित् ङित् પૂર્વે म લોપ-जङ्गतः
0 जङ्ग्मति – गम् + यङ् + अन्ति = (गमहन जन० ४/२/४४ થી गम નો अ લોપ થશે) जङ्ग्मति (अन्तो नोलुक् થી न् લોપ)

[૧૦૫૯]

(3) मोनोम्वोश्च २/१/६७

★ સૂત્રપૃથ૦ :- मः नः म्वोः च
★ વૃત્તિ :- मन्तस्य धातोरन्तस्य पदान्तस्यस्य म्वोश्च परयोर्नः स्यात् ।
जङ्गन्म, जङ्गन्वः, जङ्गन्मः । चङ्खनीति

卐 વૃત્ત્યર્થ :- અન્તે म् કે व् પરમાં હોય તો म् નો न થાય. તેમજ પદાન્તે રહેલા म નો न् થાય જેમકે जङ्गन्मि, जङ्गन्वः जङ्गन्मः અહીં म કે व् પ્રત્યય છે માટે गम म નો न થયો (સાવનિકા સૂત્ર ૨ મુજબ)

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-
प्रशान् = प्रशाम + सि – म् પદાન્ત છે માટે આ સૂત્રથી न् થયો – सि નો दीर्घ – ङ्याब् व्यञ्जनान्त से: १/४/४५ થી લોપ ० च કારથી પદાન્તે નો અધિકાર ચાલુછે
0 म्वोश्च કેમ કહ્યું ?

* चकारो न्याय ६१ पृ १०५

प्रशामौ – प्रशाम + औ છે માટે न् ન થાય.

■ શેષવૃત્તિ :- खन्- ખોદવું (ગ-૧/913-ધા. ૨. -845) चङ्खनीति પક્ષે चङ्खन्ति खन + ति=खन् + यङ् (ख નો क्, क् નો च्, मु આગમ म નો स्व અનુનાસિક यङ् લોપ)
चङ्खन् + ति = चङ्खन्ति પક્ષે (ईत्) चङ्खनीति

[૧૦૫૯]

(५) *आः खनि जनि जनः ४/२/६०

★ વૃત્તિ :- एषां धुडादौ क्ङित्याः स्यात् ।
चङ्खातः । चङ्ख्नति ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- खन्, सन, जन् ધાતુઓ પછી આદીમાં धुट् (વ્યંજનવાળા) कित् ङित् પ્રત્યયો (વિદ્યમાન) હોયતો ધાતુના અન્ત્ય વ્યંજનનો आ થાયછે દા.ત. चङ्खातः खन् + तस् = (ઉપર મુજબ) चङ्खन् + तस् = (આ સૂત્રથી न् નો आ) चङ्खा + तस् -(तस् પ્રત્યય ધુડાદિ છે –अवित् शित् હોવાથી कित् वत् થશે. માટે आ થશે) = चङ्खातः

★ અનુવૃત્તિ :- यमिरम्निमि ४/२/५५થી धुटि क्ङिति

卐 વિશેષ :- 0 ધુડાદિ કેમ કહ્યું ?
चङ्ख्न् - खन् + अन्ति = (ઉપર મુજબ) चङ्खन् + (अन्तोनो लुक् થી न् લોપ) अति-ઉપાન્ત્ય अ ४/२/४४ થી લોપ चङ्ख्नति
0 कित् કેમ કહ્યું ?
चङ्खनीषि પક્ષે चङ्खंसि અહીં सि પ્રત્યય कित् નથી માટે आ ન થયો.

[૧૦૬૦]

(५) रि रौ च लुपि ४/१/५६

★ વૃત્તિ :- ऋमतां यङो लुपि द्वित्वे पूर्वस्य रि रौ श्चानातः स्यात् । चरिकरीति । अर्करीति । चरीकरिति ।
■ चरिकर्ति / चर्कर्ति / चरीकर्ति । ३ । चरिकृतः / चर्कृतः / चरीकृतः । चरिकृति । अचरीकरीत् । ४ । अचरिकारीत् ।५ चरिकरामास ।५। चरिक्रियात् ।७। चरिकरिता ।८।
नरिनर्ति ।३। नरीनृतीति ३। वरिवर्ति वरीवर्ति । अवरिवृतीत् ।३ जरिगृधीति/जरिगृद्धि ।३। अजरिघर्,

* આ સૂત્ર ફરીપાછું કૃદન્ત પ્રક્રિયામાં – ૮૮ મું છે. સળીગ સૂત્ર ક્રમાંક ૧૧૭૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अजरिगृद्धाम् । रुत्वं लुग् दीर्घौ । अजर्घाः । जाग्रहीति जाग्राढि जागृढः।जागृहति।जाग्रहीषि / जाग्रक्षि, जाग्रहिता । पाप्रच्छीति । अनुनासिके चेति शत्वे पाप्रष्टि, प्रापृष्टः, पापृच्छति प्रापश्मि पापृद्धः

卐 **વૃત્યર્થ** :- જે ધાતુ હ્રસ્વ ऋ વાળાછે તેને यङ् (લાગીને) લોપ થાય ત્યારે દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના અંશ પછી रि, री અથવા र् આગમ થાયછે.

कृ (ગ-૧/888-ધા.૨. 821) चरिकरीति પક્ષે चरीकरीति પક્ષે चर्करीति – તે બહુ/વારંવાર કરેછે. –

कृ + व्यञ्जनादेरेक થી यङ्) यङ् = (દ્વિત્વ) कृकृ+यङ् = (ऋतोऽत् થી कृ, कङ्श्चञ् થી च) चकृ + यङ् = (बहुलं लुप् થી यङ् લોપ) – (૧-વ) चकृ + तिव् = (આ સૂત્રથી रि આગમ) च + रि + कृ + ति = (यङ्-तुरुस्तो० થી ई) च + रि + कृ + ई + ति= चरिकरीति પક્ષે री આગમ- चरीकरीति પક્ષે र् આગમ च+र्+कृ + ई + ति = चर्करीति (ત્રણેમાં कृ નો ગુણ કર્)

★ **અનુવૃત્તિ** :- (૧) ऋमतां रीः ૪/૧/૫૫ થી री (૨ न कवतेः ૪/૧/૪૭ થી यङ् (૩) पूर्वस्य० ૪/૧/૩૭

卐 **વિશેષ** –: 0 यङ् લોપ કેમ કહ્યું ? नरीनृत्यये માં માત્ર (ऋमतां रीः)– री જ લાગ્યો કેમકે य લોપ થયો નથી.

0 આ સૂત્ર હ્રસ્વ ऋ ને લાગે દીર્ઘ ऋ માં નહીં

■ **શેષવૃત્તિ** :- (૧-વ) चरीकरीति પક્ષે ईत् ન લાગે ત્યારે चरीकर्ति થાય–એજ રીતે-(रि) चरिकर्ति(र) चर्कर्ति 0 આ રીતે कृ ના यङ्लुबन्त નાજ અન્ય રૂપો છે. તે પરિશીષ્ટમાં આપેલ હોવાથી અહીં પુનરાવર્તન કર્યું નથી

0 नृत्- નાચવું (ગ-૪/1152 – ધા. ૨. – 1064) नरिनृतीति પક્ષે नरिनर्त्ति કુલ છ વિકલ્પો થશે – रि, री, र् ત્રણ × ईत् લાગે અને ईत् ન લાગે=૬ વિકલ્પો

0 वृत्- વર્તવું (ગ-૧/955-ધા ૨. 882) वरीवृर्तीति પક્ષે वरीवर्त्ती

0 गृध्-લાલચ રાખવી (ગ-૪/1187-ધા ૨.-1096) जरिगृधीति પક્ષે जरिगर्द्धि (દ્વિત્વમાં गहोर्जः થી ग् નો ज् થયો) (૪-હ્ય) अजरिघर्त् પક્ષે अजरिगृधीत् - अजरिघर्त् (– गृध् + त् = દ્વિત્વ. ऋ નો अ થતાં ग, ग નો ज, रि આગમ થતા) जरिगृध् + त् = (व्यञ्जनादेः सश्च) થી त् લોપ. विरामेवा થી અન્ત્ય ध् નો त्, गडदबाश्चतुर्थान्त થી ग નો घ ગુણ થતા) अजरिघर्त्

–0– अजर्घाः (૪-હ્ય. બી પુ એ વ) गृध् + यङ् +सिव् = (દ્વિત્વ. ऋ નો अ, ग् નો ज् થતા) जगृध् + यङ् + सिव् = (बहुलम् लुप् થી यङ् લોપ. ગુણ થતાં) जगर्ध् + सिव् =(सेः रुधां च रुर्वा થી) सि ને લોપ અને ध् નો रु (र्) થશે. जगर् + रु =(गडबादे.० થી ग् નો ध् અને रिरौच लुपि થી र् આગમ થતાં) ज + र् + घर् + रु =(अट् આગમ. शेरे लुग् दीर्घश्चा० થી र् લોપ –પૂર્વનો अ દીર્ઘ. रु નો વિસર્ગ) अजर्घाः થયું.

0 ग्रह (ગ.–૯/1517–ધા ૨. – 1404) जरिगृहीति પક્ષે जरिगर्द्धि આ રૂપો ખાસ જોવા કેમકે લઘુપ્રક્રિયામાં જે રૂપ છે. તે અન્યમતે છે.

0 प्रच्छ् (ગ.–૬/1347–ધા. ૨. – 1247) परीपृच्छीति પક્ષે परीपर्ष्टि લઘુપ્રક્રિયામાં આપેલ રૂપ અન્યમતે છે. તેથી ધાતુરત્નાકર જોઈ જવું સલાહ ભર્યું છે.

[૧૦૬૧]

પૂ મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી રચિત હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની યઙ્લુબન્ત પ્રક્રિયાનો યુગદિવાકર આચાર્ય પૂ આનંદસાગર સૂરીજીના સમુદાયના નિસ્પૃહી પંન્યાસ પૂ. સુશીલસાગરજી મ.સા નાશિષ્યરત્ન પ્રાચીન-શાસ્ત્રીય વાંચન પ્રેમી પૂ મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગર (M. Com. M. Ed.) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નામધાતુ પ્રક્રિયા

કામ્ય, ક્યન્, ક્વિપ્, ક્યઙ્, ક્યઙ્-ષ્, ણિઙ્, ણિચ્ પ્રત્યયો નામધાતુને નિષ્પન્ન કરનાર છે નામધાતુ :- "જ્યાં નામ જ પ્રત્યયોના સંબંધથી ધાતુપણાને પ્રાપ્ત કરેછે તે નામધાતુ કહેવાય છે" આ પ્રક્રિયામાં નામને ધાતુ બનાવીને દશે કાળમાં તેના રૂપોનું નિરૂપણ કરાયું છે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાં સૂત્ર ૩/૪/૨૨ થી ૩/૪/૪૫ ના સૂત્રો નામધાતુ પ્રક્રિયા અંગે છે.

(૧) દ્વિતીયાયાઃ કામ્યઃ ૩/૪/૨૨

★ વૃત્તિ :- દ્વિતીયાન્તાદિચ્છાયાં કામ્યો વા સ્યાત્ । ઇદમિચ્છતિ । ઇદંકામ્યતિ ।૪ ઐદંકામ્યીત્ ।૫ ઇદંકામ્યાઞ્ચકાર ।૬। ઇદંકામ્યિતા ।૮। ઇદંકામ્યિષ્યતિ ।૯। ઐદંકામ્યિષ્યત્ ।૧૦।

卐 વૃત્યર્થ :- દ્વિતીયાન્ત (બીજી વિભક્તિવાળા) નામને ઇચ્છા અર્થમાં કામ્ય પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે. ઇદમ્ ઇચ્છતે – ઇદંકામ્યતિ (ધા ૨. – 2 પ. ૪) આને ઇચ્છેછે ઇદમ્ + કામ્ય + શત્ + તિપ્

(૧-ક) ઇદંકામ્યતિ (૨-સ) ઇદંકામ્યેત્
(૩-સ) ઇદંકામ્યાતુ (૪-હ્ય) ઐદંકામ્યત્
(૫-અ) ઐદંકામ્યીત્ (૬-પ) ઇદંકામ્યાઞ્ચકાર

* આ રીતે દશે કાળના રૂપો કર્તરિ મુજબ સમજવા

★ અનુવૃત્તિ :- તુમર્હાદિ૦ ૩/૪/૨૧ થી ઇચ્છાયામ્

卐 વિશેષ :- 0 દ્વિતીયાન્ત કેમ કહ્યું ?
ઇદઃ પુત્રઃ ઇચ્છેલો પુત્ર-પુત્રઃ પ્રથમાન્ત છે માટે કામ્ય ન લાગે
0 ભ્રાતુઃ પુત્રમિચ્છતિ આ કામ્ય કેમ ન થયું ?
સાપેક્ષત્વાત્ – ભ્રાતૃની અપેક્ષા સાથે ભ્રાતૃનો એકાર્થક ભાવ અનુભવવો શક્ય નથી માટે કામ્ય ન લાગે
0 સૂત્રમાં વિકલ્પે લખ્યુ તે વિકલ્પ પક્ષમાં વાક્ય થાય તેમ સમજવું.
0 અન્ય ઉદાહરણ :-
પુત્રકામ્યતિ – પુત્રને ઇચ્છેછે કિંકામ્યતિ – શું ઇચ્છેછે
યશસ્કામ્યતિ-યશને ઇચ્છેછે ગીઃ કામ્યતિ-વાણીને ઇચ્છેછે

[૧૦૬૨]

(૨) અમાઽવ્યયાત્ ક્યન્ ચ ૩/૪/૨૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અમ્ – અવ્યયાત્ ક્યન્ ચ

★ વૃત્તિ :- માન્તાવ્યયવર્જાદ્ દ્વિતીયાન્તાદિચ્છાયાં ક્યન્ કામ્યશ્ચ વા સ્યાત્

卐 વૃત્યર્થ :- અન્તે મ્ હોય તેવા નામને તથા અવ્યયોને છોડીને અન્ય કોઇ દ્વિતીયાન્ત નામને ઇચ્છા અર્થમાં ક્યન અને કામ્ય બન્ને પ્રત્યયો વિકલ્પે લાગે છે. – ઉદા. સૂત્રઃ ૩ માં જુઓ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) દ્વિતીયાયાઃ કામ્યઃ
(૨) તમર્હાદિ૦ ૩/૪/૨૧ થી ઇચ્છાયામ

卐 વિશેષ : 0 અમ્ કેમ કહ્યું ?
ઇદમ્ ઇચ્છતિ – આને ઇચ્છે છે. મ્ દ્વારા. શબ્દ છે
0 અવ્યય વર્જન કેમ કર્યું ?
સ્વર્ ઇચ્છતિ-સ્વર્ગને ઇચ્છે છે. સ્વર્ અવ્યય છે.
ક્યન્ માં ન્ કાર ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨ સૂત્રના વિશેષણ રૂપે છે
0 *ક્યન્ માં ક કાર ક્વ ના સામાન્ય ગ્રહણને માટેછે જેમકે ક્વો વા ૪/૩/૮૧

[૧૦૬૩]

(૩) ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨

★ વૃત્તિ : અવર્ણાન્તસ્ય ક્યનિ ઈઃ સ્યાત્ ।
પુત્રમિચ્છતે પુત્રીયતિ ।૪। અપુત્રીયીત્, અપુત્રીયિષ્ટામ્ ।૫। પુત્રીયામાસ ।૬। પુત્રીયિતા ।૮। પુત્રીયિષ્યતિ ।૯।

卐 વૃત્યર્થ :- અ વર્ણાંત નામનાં અ કે આ નો ક્યન્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે ઈ થાયછે. પુત્રમ્ ઇચ્છતે પુત્રીયતિ (ધા ૨-15 પ ૧૨) પુત્રને ઇચ્છે છે.
0 પુત્ર + ક્યન્ + શત્ + તિપ્ = (આ સૂત્રથી ઈ થતાં) પુત્રી + ય + અતિ = પુત્રી + યૂ + અતિ (લુગસ્યાદેત્યપદે ૨/૧/૧૧૩ થી ય લોપ) પુત્રીયતિ
0 (૨-સ) પુત્રીયેત્ વગેરે રૂપો કર્તરિ મુજબ સમજવા – (જુઓ પરિશિષ્ટ)

★ અનુવૃત્તિ :- ઈઃ (ચ્વૌ) અવર્ણસ્ય...૪/૩/૧૧૧

* નોંધ – નામધાતુ કર્તરિ રૂપોનો જ અભ્યાસ કરવાનો છે પ્રેરક વગેરે પ્રક્રિયાને નહીં.

*ક્યન્...મધ્યમવૃત્તિ ભા. ૨, પૃ. ૩૩

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વિશેષ :- 0 ઈ આદેશ દીર્ઘત્વનો અપવાદ કરેછે -दीर्घश्विव्यङ्क्येषु च ४/३/१०८ થી દીર્ઘની પ્રાપ્તિ હતી.

0 અન્ય ઉદાહરણ :-

માલીયતિ - માળા ને ધારણ કરેછે છે સ્વર્વીયતિ - ખાટલીને ધારણ કરેછે છે. સુખીયતિ - સુખને ઈચ્છે છે.. ધર્મીયતિ - ધર્મને ધારણ કરે છે

[૨૦૬૪]

(૪) આધારાદ્યોપમાનાદાચારે ૩/૪/૨૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- આધારાત્ ચ ઉપમાનાત્ આચારે

★ વૃત્તિ :- માન્તાદ્વયવર્જાદુપમાનાદ્ દ્વિતીયાન્તાદાધારાશ્ચ નામ્ન આચારે क्यन् वा स्यात्। पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम्। प्रासादे इवाचरति प्रासादीयति कुट्यम्।

卐 વૃત્યર્થ :- म કારાન્ત નામ તેમજ અવ્યયોને છોડીને ઉપમાનવાચી એવા દ્વિતીયાન્ત નામને તથા આધાર અર્થવાળા નામને "આચાર" અર્થમાં क्यन् (य) પ્રત્યય થાયછે.

0 ઉપમા :- પુત્રમ્ ઇવ આચરતિ - પુત્રીયતિ છાત્રમ્ (ધા. ૨. 1 3-પૃ. ૬૭) પુત્રની જેમ વિદ્યાર્થીને માનેછે પુત્र + क्यन् + शव् + तिव् = पुत्री + य् + अ + ति = 0 આધાર :- પ્રાસાદે ઇવ આચરતિ-પ્રાસાદીયતિ કુટ્યામ્ (ધા. ૨.- 115-પૃ. ૬૮) ઝુંપડીને મહેલ સમજીને રહેછે (અન્તેમાં અ નો ઈ क्यनि ४/३/११२ થી થયો)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ઋમાવ્યયાત્ क्यन् ૩/૪/૨૩ (૨) નવા ૩/૪/૧૮ થી (૩) દ્વિતીયાયાઃ ૩/૪/૨૨

卐 વિશેષ :- 0 સિદ્ધહેમની વૃત્તિ મુજબ "આચાર" અર્થમાં સમસ્યન્ત નામ હોયતો क्यन् લાગેછે આધારાત્ કેમ કહ્યું ?

પરશુના દાત્રેણ ઇવ આચરતિ - પરશુને દાતરડાની જેમ વાપરે છે - આધાર અર્થ નથી માટે क्यन् न થાય

0 અ-માવ્યયાત્ કેમ કહ્યું ?

इदम् ઇવ આચરતિ - આની જેમ આચરે છે. म् અન્ત્યછે

0 અન્ય ઉદાહરણ :-

વસ્ત્રીયતિ કમ્બલમ્ - કામળાને વસ્ત્રની જેમ વાપરેછે.

[૨૦૬૫]

(૫) કર્તુઃ ક્વિપ્ ગલ્ભક્લીબહોડાદ્ તુ ડિત્ ૩/૪/૨૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- કર્તુઃ ક્વિપ્ ગલ્ભ-ક્લીબ હોડાત્ તુ ડિત્

★ વૃત્તિ :- કર્તુરુપમાનાદાચારેઽર્થે ક્વિપ્ વા સ્યાત્। ગલ્ભાદિભ્યસ્તુ स एव ङित्। अश्व इवाचरति अश्वति - प्रगल्भते - क्लीबते - होडते।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાનવાચી કર્તા સુબન્ત નામને "આચાર" અર્થમાં ક્વિપ્ વિકલ્પે થાયછે. ગલ્ભ, ક્લીબ, હોડ શબ્દને લાગેલ ક્વિપ્ પ્રત્યય ડિત્ જેવો સમજવો. અશ્વ ઇવ આચરતિ - અશ્વતિ (ધા. ૨. - 17 પૃ. ૪૪) ઘોડાની જેમ આચરેછે -ઘોડા જેવો લાગેછે.

(૧-વ) અશ્વતિ- અશ્વ + ક્વિપ્ + શવ્ (અ) + તિવ્ (તિ) = (ક્વિપ્ પ્રત્યય આખો ઇત્ છે તેથી) અશ્વ + અ + તિ = અતઃ થી અશ્વ્ + અતિ = અશ્વતિ

0 ડિત્-ક્વિપ્ ના ઉદાહરણ :-

(નોંધ :- ડિદિતઃ कर्तरि ૩/૩/૨૨ થી આત્મને પદ

(1) પ્રગલ્ભ ઇવ આચરતિ - પ્રગલ્ભતે - (ધા. ૨.-124 પૃ ૭૧) - હોશીયાર જેવો લાગેછે.

(2) ક્લીબતે (ધા. ૨.-125 પૃ. ૭૨) નપુ સક જેવો લાગેછે

(3) હોડતે (ધા ૨ -126 પૃ ૭૨) મુર્ખ જેવો લાગેછે.

★ અનુવૃત્તિ :- (આધારાદ્ય) ઉપમાનાદાચારે ૩/૪/૨૪

卐 વિશેષ :- 0 દ્વિતીયાયાં (બીજી વિભક્તિ વાળું નામ અનુવર્તે છે તે ખ્યાલ રાખવો

0 * ક્વિપ્ એ પૂર્વ પ્રસિદ્ધ અનુબંધ છે તેનાથી (સ્વમતે) ક્વિત્ કે પિત્ કાર્યો થતાં નથી.

0 અન્ય ઉદાહરણ :- (બધામાં ગુણ થયોછે)

ઇરિવાચરતિ-ઈ + ક્વિપ્ + તિવ્ = અયતિ, ઋ-અરતિ-ઋ ની જેમ આચરે છે. મરતિ - પૃથ્વી જેવું આચરે છે અનડોહતિ - બળદ જેવું આચરે છે.

[૨૦૬૬]

(૬) ક્યઙ્ ૩/૪/૨૬

★ વૃત્તિ :- कर्तुरुपमानादाचारे क्यङ् वा स्यात्। दीर्घश्चीति दीर्घे. हंसायते।४।

■ अहंसायिष्ट।५। हंसायाञ्चक्रे।६। हंसायिषीष्ट।७। (सो वा लुक् च क्यङि) पयायते पयस्यते। ओजोऽप्सरसो नित्यं स् लुक्। ओजायते। अप्सरायते। ऋतो रीः, मात्रीयते। क्यङ्मानिमित्तद्धिते इति पुद्भावे, इयेनीवाचरतीति श्येतायते काकः

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાનવાચી એવા કર્તા રૂપ નામને "આચાર" અર્થમાં ક્યઙ્ (य) પ્રત્યય વિકલ્પે

* ક્વિપ્ - બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨. ન્યાસ પૃ ૫૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

થાયછે. દીર્ઘશ્ચિવ યઙ્ યક્ ક્યેષુ ચ ૪/૩/૧૦૮ થી દીર્ઘ) હંસાયતે (ધા. ૨.-17 પૃ. ૭૮) હંસ ઇવ આચરતિ - હંસની જેમ આચરણ કરેછે. હંસ + ક્યઙ્ + અ + તે = હંસા + ય + તે (સ નો અ દીર્ઘ થયો. ય નો અ- લુગસ્યાદેત્યપદે થી લોપ)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) કર્તૃક્વિપ્...૩/૪/૨૫ થીકર્તૃ (૨) (અઘરચ્ચ) ઉપમાનાદાચારે ૩/૪/૨૪

卐 વિશેષ -: 0 ક્યઙ્ માં ઙ કાર આત્મને પદ માટે અને ક કાર સામાન્યના ગ્રહણને માટે છે.
0 ક્યઙ્ ક્વિપ્ તુલ્ય વિષયને કારણે પર્યાયવાચી પ્રયોગ થાય
0 ઉદાહરણ :-
અશ્વાયતે- ઘોડા જેવું વર્તન કરે છે
ગર્દભાયતે- ગધેડા જેવું વર્તન કરે છે.

■ શેષવૃત્તિ :- (૧) સો વા લુક્ ચ ૩/૪/૨૭ ઉપમાનવાચી કર્તા સૂત્રક સ્ કારાન્ત નામને આચાર અર્થમાં ક્યઙ્ વિકલ્પે થાયછે. અને સ્ નો લોપ થાયછે પયસ્ ઇવ આચરતિ = પયસ્યતે પક્ષે પયાયતે (ધા. ૨.- 92 93-પૃ ૧૦૦) પયસ + ક્યઙ્ = પયસ્યતે પક્ષે સ્ લોપ અને દીર્ઘશ્ચિવ યઙ્ થી દીર્ઘ પયાયતે [૫૩૨]
(૨) ઓજોઽપ્સરસ ૩/૪/૨૮ ઉપમાનવાચી કર્તૃસૂચક ઓજસ્ અને અપ્સરસ્ નામને "આચાર" અર્થમાં ક્યઙ્ (ય) પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે. અન્ત્ય સ્ નો લોપ થાયછે ઓજાયતે (ધા ૨. 90 પૃ ૯૯) અપ્સરાયતે-(ધા ૨ - 91. પૃ ૧૦૦) અપ્સરાની જેમ આચરે છે નિત્ય સ્ લોપ માટે આ પ્રમાણ બનાવેલ છે [૫૩૩]
0 ઋતો રીઃ (સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૧૦૫૪)- માતૃ માત્રીયતે માતાની જેમ આચરે છે. એજરીતે પિતૃ પિત્રીયતે (ધા. ૨.-41 પૃ ૮૪) પિતાની જેમ આચરે છે પિતૃ + ક્યઙ્ + તે = (આ સૂત્રથી રી) પિત્રી + યૂ + અ + તે થયું.
0 ક્યઙ્માનિપિત્તદ્ધિતે (સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૬૨૬) થી પુંવત્ ભાવ- શ્યેનીવાચરતિ ઇતિ શ્યેતાયતે કાકઃ શ્યેની= શ્વેત વર્ણ વાળી સ્ત્રી (સમાન રૂપ-એતાયતે ધા. ૨.- 25 પૃ. ૮૦) શ્યેની + ક્યઙ્ = (ક્યઙ્માનિ૦ ૩/૨/૫૦ થી પુંવત્ થતા *મૂળ શબ્દ) શ્યેત + ક્યઙ્ =(દીર્ઘશ્ચિવ યઙ્ થી દીર્ઘ) શ્યેતા + ય + શવ્ + તે

[૧૦૫૭]

* મૂળ શબ્દ - શ્યેત - જુઓ સૂત્ર શ્યેતૈત હરિત ભરત... નશ્ચ ૨/૪/૭૬

(૭) નં ક્યે ૧/૧/૨૨

★ વૃત્તિ :- નન્તં નામ ક્યે પરે પદં સ્યાત્ । રાજીયતિ / રાજાયતે ।

■ ય્યક્યે ઇત્યવાદેશે ગવ્યતિ/ગવ્યતે ।

卐 વૃત્યર્થ :- ન અન્તવાળા નામને ક્યઙ્, ક્યન્ કે ક્યઙ્ષ પ્રત્યય લાગે ત્યારે પદ સંજ્ઞા થાય છે રાજાનમ્ ઇચ્છતિ [1] રાજીયતિ (ધા. ૨. -95. પૃ. ૩૩) રાજાને ઈચ્છે છે રાજન્ + ક્યન્ (આ સૂત્રથી પદ સંજ્ઞા = (નામ્નોનો૦ ૨/૧/૯૧ થી અન્ત્ય ન્ લોપ) રાજ + ક્યન્ =(ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨ થી અ નો ઈ) રાજી + ય+ અ + તિ = રાજીયતિ પક્ષે ક્યઙ્ થી રાજાયતે - રાજેવ આચરતિ (ધા. ૨.-76 પૃ. ૯૪) રાજન્ + ક્યઙ્ = રાજ + ય (ઉપર મુજબ) = (દીર્ઘશ્ચિવ૦ થી દીર્ઘ) રાજા + ય + અ + તે = રાજાયતે - રાજાની જેમ વર્તે છે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) તદન્તં પદમ્ ૧/૧/૨૦
(૨) નામસિદયવ્યઞ્જને ૧/૧/૨૧

卐 વિશેષ :- 0 અય્ વ્યઞ્જને એવું જે ૧/૧/૨૧ સૂત્રમાં લખ્યું તેનો અપવાદ કરી આ સૂત્રમાં ન્ + ક્ય ને પદ સંજ્ઞા કરી
0 ક્ય ના સામાન્ય ગ્રહણથી ક્યન્, ક્યઙ્, ક્યઙ્ષ ત્રણેનું ગ્રહણ થશે.
0 નં કેમ કહ્યું ?
વાચ્યતિ અહીં અન્તે ચ્ છે માટે આ સૂત્રથી પદ સંજ્ઞા ન થાય પદ સંજ્ઞા ન થવાથી ચ્ નો ક્ પણ નથઈ શકે.
* [1] રાજીયતિ (૧) રાજાનમ્ ઇચ્છતિ = રાજન્ + ક્યન્ (અભાવ્યયાત્ક્યન્ ૩/૪/૨૩)
(૨) રાજા ઇવ આચરતિ-રાજન્ + ક્યઙ્ (ક્યઙ્ ૩/૪/૨૬)
(૩) ડાજ્લોહિતાદિભ્યઃ ષિદ્ ૩/૪/૩૦થી ક્યઙ્ષ પ્રત્યય લાગે આ સૂત્ર વડે પદ સંજ્ઞા થતા પૂર્વનો ન્ લોપ થાય.
-0- વિશેષણમન્તઃ ૭/૪/૧૧૩ પરિભાષાથી ન કારાન્ત એવો અર્થ થયો છે

■ શેષવૃત્તિ :- ય્યક્યે સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૫૬૧ મુજબ ઓ કે ઔ પછી (કર્મણી સિવાયનો) ક્ય આવેતો અવ્ -આવ્ અનુક્રમે થાય ગો +ક્યન્ =ગવ્યતિ-(ધા. ૨. -60 પૃ ૨૮) ગામ્ ઇચ્છતિ = ગાયને ઇચ્છે છે
ગવ્યતે-(ધા. ૨.-49 પૃ ૮૬) ગૌરિવાચરતિ ગો + ક્યઙ્ = ગવ્યતે

[૧૦૫૮]

* રાજીયતિઃ- તત્વ પ્રકાશિકા મહાર્ણવ ન્યાસ પાદ : ૧/૩૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૮) डाच् लोहितादिभ्यः षित् 3/4/30

★ **वृत्ति** :- एभ्यः कर्तृभ्यश्च्व्यर्थे षित् क्यङ् स्यात् ।

卐 **वृत्यर्थ** :- डाच् प्रत्ययान्त नाम तथा लोहितादि-लोहित वगेरे शब्दोने च्वि अर्थमां षित्-क्यङ् (क्यङ्ष्) प्रत्यय लागेछे. (ઉદા. सूत्रः ૯ मां जुओ)

★ **अनुवृत्ति** :- क्यङ् ३/४/२१

卐 **विशेष** :- 0 डाच् प्रत्ययना विधानो सूत्र ७/२/१३५ थी ७/२/१४५-सिद्धहेम ७५१. मांआपेलाछे.
0 लोहितादि (गण) - लोहित, जिह्वा, श्याम, धूम्र, चर्मन्, हर्ष, गर्व, सुख, दुःख, मूर्च्छा, निद्रा, कृपा, करुणा...वगेरे
0 सूत्रम मुकेल ज्ञ्य. आकृतिगण माटे छे.
0 च्वि अर्थ-ना जेवुं - जेमाटे पहेलां लाल न हतुं ते लाल थायछे. तेमज मात्र लोहितः भवति मा क्यङ्ष् न लागे

[२०५९]

(९) क्यङ्षो नवा 3/3/43

★ **वृत्ति** :- क्यङ्षन्तादात्मने पदं वा स्यात् ।
पटपटायति,पटपटायते। लोहितायति । लोहितायते ।इत्यादि।

卐 **वृत्यर्थ** :- अन्ते क्यङ्ष् प्रत्यय आवेलो होय (तेवा धातुने कर्तामां) विकल्पे आत्मनेपद थायछे.
0 पटपटायति पक्षे पटपटायते (धा. २-1 पृ. १२०)
* अपटत् पटत् भवति = (अव्यक्तानुकरण... द्विः च ७/२/१४५ थी डाच् प्रत्यय अने द्विर्भाव थता) पटत् पटत् + डाच् = (डाच्यादौ ७/२/१४९ थी पूर्वना पटत् नो त् लोप) पटपट् + डाच् = डित्यन्त्य स्वरादेः २/१/११४ थी अन्त्य स्वरादि लोप) पटपट् + आ (ड् अने च् ना इत् छे) = ३५ विकल्पे आत्मनेपद - क्यङ्ष् लागता थशे तेथी पटपटायते पक्षे पटपटायति
0 लोहितायते पक्षे लोहितायति (धा. २.-2, पृ १२०)
अलोहितः लोहितः भवति

★ **अनुवृत्ति** :- पराणि...३/३/२० थी आत्मने पदम्

卐 **विशेष** :- 0 २५४

[२०७०]

(१०) तपसः क्यन् 3/4/36

★ **वृत्ति** :- अस्मात् कर्मणः कृताबर्थे क्यन् वा स्यात् ।
तपः करोति । तपस्यति ।

卐 **वृत्यर्थ** :- (द्वितीयान्त) तपस् शब्दने कृत् अर्थमां (तप करवो अर्थमां) क्यन् विकल्पे थाय छे.
तपः करोति - तपस्यति (धा. २.-118. पृ ७८) तप करेछे. तपस् + क्यन् + शव् + तिव्

★ **अनुवृत्ति** :- (१) द्वितीयायाः काम्यः ३/४/२२ थी द्वितीयायाः (२) शब्दादेः कृतौ वा ३/४/३५ (३) युजादेर्नवा ३/४/१९ थी नवा

卐 **विशेष** :- 0 तपस् शब्द कर्मरूप होवो जोइएे - जेमाटे तपः करोति
0 क्यन् त्रण अर्थमां थयो :- (1) क्यन्-इच्छा अर्थ- (सूत्रः २), - (2) क्यन्-आचार अर्थमां (सूत्रः ४) (3) क्यन्-"तप" ने "करवुं" अर्थमां

[२०७१]

(११) नमोवरिवश्चित्रङोऽर्चासेवाश्चर्ये 3/4/37

★ **सूत्रपृथ०** :- नमस्-वरिवस्-चित्रङः अर्चा-सेवा-आश्चर्ये

★ **वृत्ति** :- एभ्यः कर्मभ्यो यथासंख्यमर्चादिष्वर्थेषु क्यन् वा स्यात् नमस्यति वरिवस्यति । चित्रीयते

卐 **वृत्यर्थ** :- नमस्, वरिवस् अने चित्रङ् (चित्र) शब्दने अनुक्रमे (अर्चा) पूजा सेवा अने आश्चर्य करवुं એ अर्थमां विकल्पे क्यन् प्रत्यय थायछे.
(1) नमस्यति-(धा. २.-119, पृ ७९) ते नमस्कार करेछे. नमस् + क्यन् + शव् (अ) + ति
(2) वरिवस्यति (धा. २.-120,-वरिवस करोतिसेवा करेछे
(3) चित्रीयते (धा. २.-121, पृ ७९) चित्रं करोति - चित्रङ् + क्यन् = (क्यनी ४/१/११२ थी ई) चित्री+ य =(चित्रङ् मां ङ कारथी आत्मनेपद) चित्रीयते आश्चर्य करेछे

★ **अनुवृत्ति** :- (१) तपसः क्यन् ३/४/३६ थी क्यन्
(२) शब्दादेः कृतौ वा ३/४/३५ थी कृतौ
(३) युजादेर्नवा ३/४/१९ थी नवा

卐 **विशेष** :- 0 अर्चा वगेरे केम कह्युं ?
(1) नमः करोति-नमस् शब्द बोलेछे माटे क्यन् न थाय
(2) चित्रं करोति-चित्र करेछे-आलेखन करेछे अर्थमां क्यन् न थाय
0 शक्तार्थ वषट् नमः० २/२/६८ थी नमस् ना योगे चतुर्थीनी प्राप्ति छतां अहीं द्वितीया थई ते * उपपद विभक्तेः कारक-विभक्ति-बलियसी न्याय मुजब कारक विभक्ति बळवान थता थई शक्यु - जेमाटे : देवाः आप तम् नमस्यन्ति-तम् - द्वितीया छे.

[२०७२]

* पटपटायति - साधनिका-मध्यमवृत्ति भा. २ पृ १०

* उपपद - न्याय - ४६ पृ ४३

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૨) ક્ષુત્તૃડ્ગર્દ્ધેઽશનાયોદન્યધનાયમ્ ૪/૩/૧૧૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષુત્-તૃડ્-ગર્દ્ધે અશનય ઉદન્ય ધનાયામ્

★ વૃત્તિ :- એષ્વર્થેષુ યથાસઙ્ખ્યમશનાયાદયઃ ક્યન્નન્તા નિપાત્યન્તે । અશનાયતિ । ઉદન્યતિ । ધનાયતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષુધ્ (ક્ષુધ્) તૃડ્ (તૃષા), ગર્દ્ધ (ગૃદ્ધ-લાલચ) અર્થમાં ક્યન્ અન્તવાળા અશનાય, ઉદન્ય અને ધનાય શબ્દ અનુક્રમે નિપાતન કરાયછે.

(1) અશનાયતિ-અશનમિચ્છતિ - ભોજનને ઇચ્છે છે.

(2) ઉદન્યતિ - ઉદકમિચ્છતિ - પાણીને ઇચ્છે છે.

(3) ધનાયતિ - ધનમિચ્છતિ - ધનને ઇચ્છે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨

卐 વિશેષ :- 0 ક્ષુધાદી કેમ કહ્યું ?

અશનીયતિ દાતુમ્-દેવાને માટે ભોજનને ઇચ્છે છે. અહીં દાતુમ્ અર્થ મુખ્ય છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

[૧૦૭૩]

(૧૩) વૃષાશ્વાન્મૈથુને સ્સોઽન્ત ૪/૩/૧૧૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વૃષ-અશ્વાત્ મૈથુને સ્સ અન્તઃ

★ વૃત્તિ :- આભ્યાં મૈથુનાર્થાભ્યાં ક્યનિ સ્સોઽન્તઃ સ્યાત્ । વૃષસ્યતિ ગૌઃ । અશ્વસ્યતિ વડવા

卐 વૃત્યર્થ :- વૃષ (બળદ) અને અશ્વ (ઘોડો) શબ્દને મૈથુન અર્થમાં ક્યન્ પ્રત્યય લાગતા નામને અન્તે "સ્" આગમ થાયછે.

0 વૃષસ્યતિ ગૌઃ (પા ૨.-27, પૃ ૧૫) ગાય મૈથુન માટે બળદને ઇચ્છે છે. - વૃષ + ક્યન્ = વૃષ + સ્ +ય + અ + તિ = વૃષસ્યતિ

0 અશ્વસ્યતિ વડવા (પા ૨ -29 પૃ ૧૬) ઘોડી મૈથુન માટે અશ્વને ઇચ્છે છે

★ અનુવૃત્તિ :- ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨

卐 વિશેષ :- 0 મૈથુને કેમ કહ્યું ?

વૃષીયતિ બ્રાહ્મણીઅ ક્ષત્રી સાંઢને ઇચ્છે છે. મૈથુન અર્થનથી

0 સૂત્રમાં સ્સ્ (બે સ્ કાર) મુકવાથી (નસ્સઃ ૨/૩/૫૯ થી) સ્ ના ષ્ નો નિષેધ થશે

0 મનુષ્ય જાતિ માટે પણ મૈથુન અર્થમાં વૃષસ્ય શબ્દ પ્રયોજાય છે -* ભિધાન ચિંતામણી વૃષસ્યન્તિ કામુકિ અર્થમાં વપરાયછે -મૈથુનની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રી

[૧૦૭૪]

* અભિધ ન ચિન્તામણી શ્લોક-૫૨૭-મર્ત્યકાણ્ડ પૃ ૧૨૦

(૧૪) અસ્ચ લૌલ્યે ૪ 3/૧૧૫

★ વૃત્તિ :- ભોગેચ્છાતિરેકે લૌલ્ય તત્ર ગમ્યે ક્યનિ પરે નામ્નઃ સ્સોઽસ્ ચાન્તઃ સ્યાત્ । દ્વિસકારપાઠાન્નાસ્ય ષત્વમ્ । દધિસ્યતિ । દધ્યસ્યતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :-લૌલ્ય-ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા નો અતિરેક તે લૌલ્ય લૌલ્ય અર્થમાં ક્યન્ પ્રત્યય લાગતા નામને અન્તે સ્ અને અસ્ આગમ થાયછે. (ન સ્સઃ ૨/૩/૫૯ સૂત્રને લીધે બે સ્ કાર (સ્સઃ) ષ ના નિષેધ માટેછે) 0 દધિસ્યતિ પક્ષે દધ્યસ્યતિ - ખૂબજ આસક્તિથી દહીં ખાયછે (પા ૨ -42-43, પૃ ૧૯) દધિ + ક્યન્ = દધિ + સ્ + ય + અ + તિ પક્ષે દધિ + અસ્ + ય + અ +તિ = દધિસ્યતિ પક્ષે દધ્યસ્યતિ (ય ના અ નો લુગસ્યા૦થી લો૫)

★ અનુવૃત્તિ - (૧) વૃષાશ્વાત્...૪/૩/૧૧૪ થી સ્સોન્તઃ (૨) ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨

卐 વિશેષ :- 0 લૌલ્ય કેમ કહ્યું ?

ક્ષીરીયતિ દાતુમ્ - આપવા માટે દુધને ઇચ્છે છે. અહીં દાતુમ્ અર્થ છે માટે સ્ આગમ ન થાય.

0 અસ્ વિધાન અન્-અ કારાન્ત નામ માટે છે કેમકે અ કારા. નામમાં તો લુગસ્યાદેત્યપદે ૧/૧/૧૧૭ થી પૂર્વ-અ લોપાયને એકજ રૂપ થવાનું છે. જેમકે ક્ષીરસ્યતિ (એટલેકે)

0 * સંક્ષેપમાં કહીએ તો (1) દધિમ્ ઇચ્છતિ (2) અમાવ્યયાત્ ૨/૪/૨૩ થી ક્યન્ (3) અશ્વ લૌલ્યે ૪/૩/૧૧૫ થી સ્, અસ્ આગમ (4) જો અસ્ નો વિકલ્પ લઇએ તો ઇવર્ણાદેઃ ૧/૧/૨૯ થી યત્વ વગેરે સિદ્ધ થશે તેથી દધ્યસ્ય થશે (5) અ કારાન્તમાં લુગસ્યા૦ ૨/૧/૧૧૭ થી પૂર્વ અ લોપ થશે.

[૧૦૭૫]

(૧૫) ણિજ્ બહુલં નામ્નઃ કૃગાદિષુ 3/૪/૪૨

★ વૃત્તિ :- કૃગાદીનાં ધાતૂનામર્થે ણિજ્ બહુલં સ્યાત્। અન્ત્યસ્ય સ્વરાદેરિત્યન્ત્ય સ્વરાદિ-લુકિ, મુણ્ડં કરોતિ, મુણ્ડયતિ છાત્રમ્ । પટુમાચષ્ટે, પટયતિ । વૃક્ષં રોપયતિ, વૃક્ષયતિ । કૃતં ગૃહ્ણાતિ, કૃતયતિ

卐 વૃત્યર્થ :- કૃગ્ વગેરે ધાતુઓના અર્થમાં કોઇપણ નામથી ણિચ્ પ્રત્યય બહુલતાએ (બહુલમ્) થાયછે. (અન્ત્યસ્ય સ્વરાદેઃ ૭/૪/૪૩ થી અન્ત્ય સ્વરનો લોપ થશે) મુણ્ડયતિ (પા ૨ -15 પૃ ૧૩૭) મુણ્ડં કરોતિ છાત્રમ્ વિદ્યાર્થીને મુંડેછે. (મુંડન કરેછે)

* દધિસ્યતિ-કેમ વિભ્રમ-શ્લોક ૮. પૃ. ૧૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 मुण्ड + णिच् (इ) + शव् (अ) + ति = मुण्ड + ए + आत = मुण्ड् + अय् + अति (અહીં ड ના अ નો લોપ ત્રત્ય स्वरादेः થી થયો) = मुण्डयति

0 पटयति (धा. २-108, पृ. १६१) पटुमाचष्टे હોશિયારને કહેછે - पटु + णिच् + शव् + तिव्

0 वृक्षयति (धा. २. 81, पृ. १४०) वृक्षम् रोपयति

0 कृतयति (धा. २-30, पृ १४०) कृतं गृह्णाति

卐 विशेष :- 0 बहुलम्-शब्द प्रयोग अनुसरवाने माटे छे. - तेनाथी-जे नाम जे विभक्ति साथे जे धातुमां देखाय ते नाम ते विभक्ति साथे ते धातुमांज णिच् प्रत्ययवाळु थायछे तेम समजवुं जेमके :- तिलकयति तेलोकयने तिलक करेछे. त्वचयति - त्वचाने ग्रहण करेछे उद्घाटयति-द्वार उघाडे छे. दण्डयति-दंड करेछे प्रमाणयति प्रमाणने करेछे -वगेरे.

0 कृञ् वगेरे - करवुं. बोलवुं. उघाडवुं ग्रहण करवुं वगेरे

[२०७५]

(१६) सत्यार्थ वेदस्याः ३/४ ४४

★ **सूत्रपृथ०** :- सत्य-अर्थ-वेदस्य आः

★ **वृत्ति** :- एषां णिच् संनियोगे आः स्यात्। सत्यापयति, अर्थापयति, वेदापयति।

■ प्रियस्थिरेत्यादिना प्राद्यादेशे, प्रियमाचष्टे प्रापयति इत्यादि स्थूलदूरेत्यादिना स्थूलमाचष्टे स्थवयति।

卐 वृत्यर्थ :- सत्य, अर्थ, वेद शब्दोने णिच् ना योगमां अन्त्य स्वरनो आ थायछे. - सत्यापयति (धा. २.-50, पृ. १४६) सत्यने कहेछे अथवा करेछे. सत्य + णिच् + अ + ति = (आ सूत्रथी अन्त्य स्वरनो आ) सत्या + ई + अ + ति = (अर्तिरीब्ली० ४/१/५१ थी पु आगम) सत्या + प् + इ + अ + ति = सत्यापयति એजरीते - अर्थापयति-अर्थने कहेछे. वेदापयति-वेदने कहेछे

★ **अनुवृत्ति** :- णिच् बहुलम् ३/४/४२ थी णिच्

卐 विशेष :- 0 आ कार. એवा विधान सामर्थ्यथी त्रत्यस्वरादेः ७/४/४३ थी अ कारनो लोप थतो नथी

■ **शेषवृत्ति** :- 0 प्रिय स्थिर स्फिरोरु...वृन्दम् ७/४/३८ (सળंग सूत्र क्रमांक-६०५) थी अनुक्रमे प्रा-स्था वगेरे आदेश थतां - प्रियमाचष्टे - प्रा + णिच् + अ + ति = प्रा + प् (अर्तिरीब्ली थी पु आगम) + इ + अति = प्रापयति-प्रियने कहेछे. (धा. २-48, पृ १४५)

0 स्थूल दूर युव...नामिनः ७/४/४२ (सળंग सूत्र क्रमांक ६०७) थी अन्त्यनो लोप अने गुण थतां-स्थूल+णिच् = स्थू + इ + अ + ति = (गुण) स्थो + इ + अति = स्थव् + अय् + अति = स्थवयति = स्थूળने कहेछे अथवा करेछे. (धा. २-73, पृ १५२)

[२०७७]

पू. महोपाध्याय श्री विनय विजयजी गणिवरे रचेल हैम लघुप्रक्रियानी नामधातु प्रक्रियानो .. अप्रतीम चारीत्र राशी पू. आ. देवश्री आनंदसागर सूरीश्वरजी ना शिष्य उदार दिल उपाध्याय पू. समासागरजी म. सा. ना सरल स्वभावी शिष्य पू. मुनिश्री ललीतसागरजी ना शिष्य नित्य तपस्वी पंन्यास पू. सुशीलसागरजी म.सा. ना संवेदशील मुनिराज पू. सुधर्मसागरजी म. सा. ना शिष्य मुनि दीपरत्न सागर (M. Com. M. Ed.) करेल गुजराती अनुवाद तथा ससंदर्भ विवरण समाप्त.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભાવ-કર્મણો પ્રક્રિયા

કર્તાની સક્રિયતા બતાવતું વાક્ય હોયતો કર્તરિ રચના કહેવાય જેમકે "રમેશ પુસ્તક લખેછે" – પણ કર્મની મુખ્યતા હોય અને કર્તા સાધન રૂપજ હોયતો તે કર્મણિ રચના કહેવાય. જેમકે "રમેશ વડે પુસ્તક લખાયછે" – અહીં "પુસ્તક" કર્મની મુખ્યતા છે.

જો સકર્મક ધાતુ હોયનો કર્મ હોયપણ અકર્મક ધાતુ હોયતો ત્યાં માત્ર ક્રિયાભાવની મુખ્યતા પ્રગટ થાય અને કર્તા ક્રિયાનો સહેનાર બને તે "ભાવે રચના" જેમકે રમેશ વડે લખાયછે અહીં કર્મની વિવક્ષા નથી માટે ભાવે પ્રયોગ ગણાય. — આ પ્રક્રિયામાં આવા કર્મણિ – ભાવે પ્રયોગનો અભ્યાસ છે.

(૧) तत्साप्यानाप्यात् कर्मभावे कृत्यक्तखलर्थाश्च ૩/૩/૨૧

★ સુત્ર પૃથ૦ :- तत् साप्य-अनाप्यात् कर्म-भावे कृत्य क्त – खल – अर्थाः च

★ વૃત્તિ :- तदात्मने पदं कृत्य कृतखलर्थाश्च प्रत्ययाः सकर्मकाद्धातोः कर्मणि अकर्मकादविवक्षितकर्मकाच्च भावेस्युः

卐 વૃત્યર્થ :- तत् – આત્મનેપદના પ્રત્યયો તથા कृत्य क्त અને खल અર્થવાળા પ્રત્યયો સકર્મક ધાતુથી કર્મણિ (કર્મ અર્થમાં) અને અકર્મક ધાતુથી તેમજ અવિવક્ષીત કર્મવાળા ધાતુથી ભાવ અર્થમાં થાયછે. (ઉદા સૂત્ર: ૨ જુઓ)

★ અનુવૃતિ :- पराणि कानानशौ च...૩/૩/૨૦થી આત્મને પદમ્

卐 વિશેષ :- 0 પ્રત્યયો :- क्त खल् અને खल् નો સમાનાર્થી अन (૫/૩/૧૩૯ થી ૧૪૧)

0 સકર્મક ધાતુ :- જેમાં કર્મની વિવક્ષા થઇ હોય તે દાત ચૈત્ર વડે સાદડી કરાઇ – અહીં "સાદડી" કર્મછે માટે "કરવું" कृ ધાતુ સકર્મક કહેવાય.

0 અકર્મક ધાતુ :- જે ધાતુને કર્મ ન હોય તે જેમકે ઊંઘવું – રડવું વગેરે

0 અવિવક્ષિત કર્મ :- ધાતુ સકર્મક હોય પણ પ્રયોગમાં કર્મ બોલવામાં ન આવે–જેમકે– "ચૈત્ર વડે કરાયછે" – कृ ધાતું સકર્મક છે પણ પ્રયોગ કરનાર કર્મની વિવક્ષા કરતા નથી.

0 અકર્મક અને અવિવક્ષિત કર્મવાળા બન્ને ધાતુ અકર્મક જ ગણાય – જો નિત્ય અકર્મક લખ્યું હોય તો ત્યાં અવિવક્ષિત કર્મક ધાતુ ન લેવા.

[૧૦૭૮]

(૨) क्यः शिति ૩/૪/૭૦

★ વૃત્તિ :- सर्वस्माद्धातोर्भावकर्मविहिते शिति क्यः स्यात्। अत्र कर्मणि प्रत्यय विधानेनोक्तत्वात् कर्मणि प्रथमा। कर्मापेक्षाण्यर्थवचनानि च। नीहृवहिकृषोण्यन्ताद्दुहिब्रूप्रच्छिचिरुधिशास्त्यर्थाः पचियाचिदण्डिकृग्रहिमथिजिप्रमुखा द्विकर्माणः गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्-वहाम्। बुद्धिभक्ष्यार्थयोः शब्द कर्मणा च निजेच्छया प्रयोज्य कर्मण्यनेषांण्यन्तातानामुक्ततामता पठ्यते ग्रन्थः शिष्येण, पठ्येते ग्रन्थौ पठ्यन्ते ग्रन्थाः। पठ्यसे त्वं, पठ्येऽहं

卐 વૃત્યર્થ :- સર્વ ધાતુઓને ભાવ અને કર્મ (ભાવ–કર્મણિ) પ્રયોગમાં शित् (કાળના) પ્રત્યય લાગતા क्य (य) પ્રત્યય થાયછે.

0 અહીં કર્મમાં પ્રત્યયના વિધાન વડે *ઉક્ત થવાથી કર્મણિ–કર્મને પ્રથમાં થાયછે. તેમજ કર્મની અપેક્ષાએ અર્થ અને વચન થાય.

0 [કર્મણિ પ્રયોગમાં કર્મની મુખ્યતાથી કર્મ જે પુરૂષ અને જે વચનમાં હોય તે પુરૂષ અને તે વચનનો પ્રત્યય ધાતુને લાગેછે કર્મને પ્રથમા–કર્તાને તૃતીયા થાય છે. જો ભાવે પ્રયોગ હોયતો ક્રિયાની મુખ્યતા હોયછે. તેથી ધાતુને ત્રીપુ એવ નો જ પ્રત્યય લાગેછે. – કર્તાને તૃતીયા થાયછે. તેમજ કર્મ હોતું નથી]

0 1 દ્વિકર્મક ધાતુઓ :- (અહીં માત્ર અર્થ છે વિશેષ વિવક્ષા માટે પરિશિષ્ટ જુઓ)

नी, हृ, वह्, कृष्, ण्यन्त, दुह्, ब्रू, प्रच्छ्, भिक्ष्, चि, रुध्, शास्, पच्, याच्, दण्ड, कृ, ग्रह्, मथ्, जि વગેરે ધાતુઓ દ્વિકર્મક છે. (તેમાં दुह् થી शास् સુધીના સાત

*उक्तार्थानामप्रयोगः न्याय-૨૮ न्यासं पृ. ૨૬ (नामार्थे प्रथमा)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધાતુઓના જેવા અર્થવાળા ધાતુઓપણ દ્વિકર્મક ગણાયછે
0 नी-हृ-वह्-कृष् ચાર ધાતુના મુખ્ય કર્મને કહે છે. તેથી તે ઉક્ત થતા મુખ્ય કર્મને પ્રથમા થાય – જ્યારે दुह् વગેરે બાકીની ધાતુ ગૌણ કર્મને કહેછે
0 "बुद्धि" – બોધ અર્થવાળા. भक्ष्य– આહાર અર્થ–વાળા शब्दकर्मक– જે ધાતુનું કર્મ શબ્દ–વચનરૂપ હોય તેવા ધાતુઓના પ્રધાન કે ગૌણ કર્મને પ્રથમા થાયછે
-0- निजेच्छया – સ્વેચ્છાથી જે ઉક્ત હોય (કહેવાયું હોય) તેને (મુખ્ય કે ગૌણને) પ્રત્યય થાય – (જેમકે बोध्यते शिष्यो धर्मम् पक्षे बोध्यते शिष्यं धर्मः
0 अन्येषां–અતિ–ગતિ અર્થવાળા કે અકર્મક જે णिगन्त ધાતુ તે। પ્રધાન કર્મમાં કર્મણિ પ્રત્યય થાયછે. જેમકે आस्यते मासं चैत्रः – ચૈત્ર મહિના સુધી બેસાડાય છે.
0 पठ्यते ग्रन्थः शिष्येण–શિષ્ય વડે ગ્રન્થ ભણાયછે... વગેરે पठ् (ગ-૧/૨/૩) ધાતુના કર્મણિના રૂપો છે. જેમકે :- पठ्यते, पठ्येते, पठ्यन्ते વગેરે (જુઓ પરિશિષ્ટ ધાતુ રૂપાવલી) – पठ् + क्य + ते = पठ्यते

★ અનુવૃત્તિ :- भाव कर्मणोः

卐 વિશેષ – 0 शित्-एताः शितः ૩/૩/૧૦ – વર્તમાના સપ્તમી, પંચમી હ્યસ્તની
0 क्य માં – क કાર – ગુણ નિષેધ માટે છે.
0 शित કેમ કહ્યું ?
पेठे पठ–પરોક્ષા ત્રી પુ. એ.વ. अशित् છે માટે क्य ન લાગે
0 भाव कर्मणो કેમ કહ્યું ?
पठति – તે ભણેછે. – કર્તરિ પ્રયોગ છે.
0 [1] દ્વિકર્મકની આ કારિકા અને પૂ કલિકાલ સર્વજ્ઞ કૃત્ વ્યાકરણની વૃત્તિમાં થોડો મતભેદ છે તે સ્પર્શેલ નથી

[૧૦૭૯]

(૩) * भावकर्मणोः ૩/૪/૬૮

★ વૃત્તિ :- सर्वस्माद्धातोर्भावकर्मविहितेऽद्यतन्यास्ते ञिच् स्यात् त लुक् च अपाठि

■ अपठिषाताम्, अपठिषत ।५। पेठे ।६। पठिषीष्ट ।७। पठिता ।८। पठिष्यते ।९। अपठिष्यत ।१०। ऋतोः रिः शक्याशीर्ये । क्रियते ।१। क्रियेत ।२। क्रियताम् ।३। अक्रियत ४।

*1 કર્મણિ-ભાવે પ્રયોગમાં શિત્ કાળમાં क्य લાગે અશિત્ કાળમાં સીધાંજ પ્રત્યયો લાગે
*૨ સૂત્ર: ૧ મુજબ આત્મનેપદી પ્રત્યયોજ લાગે

卐 વૃત્યર્થ :- સર્વ ધાતુને ભાવકર્મથી વિહિત કરાયા હોય (ભાવ–કર્મણિ પ્રયોગમાં કહેવાયેલા હોય) ત્યારે અદ્યતની ને त પ્રત્યય લાગતાં ञिच् (इ) પ્રત્યય થાયછે. અને તેનો લોપ થાયછે. अपाठि–તેના વડે ભણાયું (૫–अद्य.) पठ् + त = (આ સૂત્રથી ञिच् પ્રત્યય અને त લોપ થતા) पठ् + ञिच् (इ) = (ञ्णिति થી વૃદ્ધિ) पाठ् + इ = (अड्धातोः०) अ + पाठ् + इ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ञिच् ते...त लुक् च ૩/૪/૨૧ (૨) (सिच्)...अद्यतन्याम् ૩/૪/૫૩

卐 વિશેષ :- 0 भावे :- અકર્મક અથવા અવિવક્ષિત કર્મ – अपाठि तेन
0 कर्मणि :- સકર્મક :- ग्रन्थः अपाठि तेन
0 णिच् લાગે ત્યારે અદ્યતનીના सिच्, सक्, अङ्, इ કોઇજ પ્રત્યય ન થાય

■ શેષવૃત્તિ :- पठ् ના अशित् કાળના રૂપોનું નિદર્શન છે–જે પરિશિષ્ટમાં પણ આપેલ હોય બિનજરૂરી પુનરાવર્તન કરેલ નથી.
(૫–अद्य) अपठिषाताम् – पठ् + आताम् = अ + पठ् + इट् + सिच् + आताम् (सिच्, સેટ ધાતુ હોવાથી इट् अडधातो० થી अ આગમ) अपठिषाताम् રૂપ થયું
(૬–प) पेठे -पठ् + ए = (अनादेशादेरेक० ૪/૧/૨૪ થી अ નો ए દ્વિત્વ અભાવ = पठ् + ए = पेठे
0 कृ (ગ.-૧/888) કરવું – रिः शक्याशीर्ये ૪/૩/૧૧૦ થી ऋ નો रि (૧–व) कृ + य + ते = क्रि + य + ते = क्रियतें – કરાય છે.

[૧૦૮૭]

(૪) स्वरग्रहदृश्हन्भ्यः स्यसिजाशीः श्वस्तन्यां ञिड् वा ૩/૪/૬૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- स्वर-दृश-हन्भ्यः स्य-सिच्-आशीः ...श्वस्तन्यां ञिड् वा

★ વૃત્તિ :- स्वरान्ताद् ग्रहादेश्च स्यसिजाशीः श्वस्तनीषु ञिड् वा स्यात् । नाम्निनोऽकलिहलेरिति वृद्धौ । (अकारि) अकारिषाताम् /अकृषाताम् /अकारिषत/अकृषत ।५। (चक्रे) ।६।) कारिषीष्ट/कृषीष्ट ।७। कारिता/कर्ता ।८। कारिष्यते/करिष्यते ।९। अकारिष्यत/अकरिष्यत ।१०।

■ ईर्ष्यञ्जने यरि-दीयते

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વરાન્ત ધાતુઓને ग्रह, दृश्, हन् ધાતુને (ભાવે–કર્મણી પ્રયોગમા) स्य (ભવિષ્યન્તિ. ક્રિયાનિપત્તિનો), सिच् (અદ્યતનીનો) પ્રત્યય તેમજ आशीः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અને સ્રવસ્તની માં જિટ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે (જિટ્ થાય ત્યારે નમિનો કલિહલે૦ થી વૃદ્ધિ)

0 (૫ બ) અકારિષાતામ્ પક્ષે અકૃષાતામ્ કૃ + સિચ્ + આતામ્ = (કૃ સ્વરાન્ત ધાતુ હોય ને જિટ્ લાગેતો) કૃ + જિટ્ + સિચ્ + આમ્ = (વૃદ્ધિ) કાર્ + ઇ + ષ + આતામ્ = (અટ્ આગમથી) અકારિષાતામ્ ને જિટ્ ન લેતો-અકૃષાતામ થાય

0 (૭-બા) કારિષીષ્ટ પક્ષે કૃષીષ્ટ (જિટ્ લેતો) કૃ+જિટ્+સિષ્ટ

0 (૯-બ) કારિષ્યતે પક્ષે કરિષ્યતે કૃ+સ્યતે=(જિટ્ પક્ષે) કૃ + જિટ્ + સ્યતે = (વૃદ્ધિ) કાર્ + ઇ + સ્યતે = કારિષ્યતે પક્ષે (જિટ્ અભાવ) કૃ + ઇ + સ્યતે હનૃતઃ સ્યસ્ય ૪/૪/૪૯ થી ઇટ્) = (ગુણ) કર્ + ઇ + ષ્યતે = કરિષ્યતે

★ **અનુવૃત્તિ** :- ભાવકર્મણોઃ ૩/૪/૬૮

卐 **વિશેષ** :- 0 અસિત્ કાળના પરોક્ષા સિવાયના પાંચે કાળમાં આ નિયમ લાગ્યો છે

(૬-૫) ચક્રે થયું - કૃ - કૃ + એ = (દ્વિત્વ, ઋ નો અ, ક નો ચ) ચક્ર + એ = ચક્રે

0 જિટ્ વિકલ્પે હોવાથી બબ્બે રૂપો થયાછે. અકારિ માં જે એક રૂપ થયું તે - ભાવ કર્મણોઃ (સૂત્રઃ ૩) થી જિચ્ લાગીને થયું છે.

0 કૃ ધાતુ અનિટ્ છે માટે વિકલ્પ પક્ષમાં ઇટ્ નથી લાગી

0 આટલા નેજ "જિટ્" કેમ કહ્યું ?

પઠિષ્યતે - પઠ્ ધાતુ છે માટે જિટ્ ન લાગે.

0 ભાવકર્મણોઃ કેમ કહ્યું ?

ચેષ્યતે - કર્તરિ છે - જિટ્ ન લાગે.

0 સૂત્રમાં સ્વરાદિ પ્રકૃતિ અને સ્ય વગેરે પ્રત્યયો બન્ને માં વચન ભેદ કર્યો તે યથાસંખ્યમ્ ને અટકાવવા માટેછે

■ **શેષવૃત્તિ** :- 0 ઈર્ષ્યંજ્ઞત્રયપિ ૪/૩/૯૭ - સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક - ૧૦૫૨ થી દા વગેરેમાં આ નો ઈ થશે તેથી દા (ગણુ-૧/7) (૧-બ) દીયતે - અપાયછે દા + ય + તે = દી + ય + તે ય પ્રત્યય (ક્ય) કિત્ છે માટે ગુણ ન થાય.

[૧૦૮૧]

(૫) આત ઐઃ કૃઋૌ ૪/૩/૫૩

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- આતઃ ઐઃ કૃઋ-ઔ

★ **વૃત્તિ** :- આદન્તસ્ય ધાતોર્ઞિતિ કૃતિ ઔ ચ ઐઃ સ્યાત્ । અદાયિ, અદાવિષામ્ પક્ષે ઇશ્ચ સ્યાદઃ । અદિષાતામ્ ૫। દદે ૬। દાયિતા/દાતા ।૮। દાયિષીષ્ટ/દાસીષ્ટ ।૭। દાયિષ્યતે દાસ્યતે ।૯। ગૃહ્યતે ।૪। અગ્રાહી, અગ્રાહિષાતામ્ / અગ્રહીષાતામ્ । અગ્રાહિદ્વમ / અગ્રાહિધ્વમ્ । અગ્રહિદ્વમ જગૃહે ।૬। ગ્રાહિષીષ્ટ/ગ્રહીષીષ્ટ, ગ્રહીષીદ્વમ /ગ્રહિષીદ્વમ્ ૭। ગ્રાહિતા,ગ્રહીતા ।૮। ગ્રાહિષ્યતે/ગ્રહીષ્યતે ।૯। અદર્શિ,અદર્શિ - ષાતામ્ । અદક્ષાતામ ।૫ દદ્રશે ।૬। દર્શિષીષ્ટ/દૃક્ષીષ્ટ ૭। દર્શિતા /દ્રષ્ટા ૮ દર્શિષ્યતે/દ્રક્ષ્યતે ।૯। જિણવિધત્ । અઘાનિ, અઘાનિષાતામ । અઘ્નન્યાં વા ત્વાતમને ઇતિ વા વધાદેશો, અવધિ અવધિષાતામ / અહસાતામ ૫। જઘ્ને ૬। ઘાનિષીષ્ટ । હતો વધ આશિષ્યઞૌ । વધિષીષ્ટ ૭। ઘાનિતા /હન્તા ।૮ ઘાનિષ્યતે/હનિષ્યતે ૯।

卐 **વૃત્યર્થ** :- આ દ્વારા ધાતુને કૃદન્ત ના ઞિત્ કે ણિત્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે તથા ઞિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે (આ નો) ઐ થાયછે અદાયિ તેણે દીધું (૫-બ) દા + ત = (ભાવકર્મણોઃ ૩/૪/૮૬ થી ઞિચ્ અને ત લો૫(દા + ઞિચ્ (ઇ) = (આ સૂત્ર લાગીને) દૈ + ઇ = (ઐદૌતોયાયૂ થી આયૂ, અડ્ધાતો૦ થી અટ્) અ+ દાયૂ + ઇ = અદાયિ

0 અદાયિષાતામ પક્ષે અદિષાતામ (1) દા + આતામ્ = દા + (૫ત્ર ૪ થી) ઞિદ્ + સિચ્ + આતામ્ =(આ સૂત્રથી ઐ) દૈ + ઇ + ષ્ + આતામ્ = અદાયિષાતામ્ પક્ષે (2) દા = સિચ્ + આતામ = (ઇશ્ચસ્યાદઃ ૪/૩/૩૧ થી ઇ) દિ + ષ્ + આતામ્ = અદિષાતામ્

★ **અનુવૃત્તિ** :- ઞિતિ ૪/૩/૫૦

卐 **વિશેષ** :- 0 સૂત્રમા કૃઋૌ મુક્યું તે કૃત્ + ઔ છે ત્ ના સંયોગે વૃ થયોછે

0 ઔ - નિરનુબન્ધ ગ્રહણે સામાન્ય ગ્રહણમ્ ન્યાયથી ઞિચ્ અને ઞિદ્ બન્નેના ગ્રહણ માટે છે

0 કૃત્ કેમ કહ્યું ?

દદૌ-દા + ણંવ્ = (દ્વિત્વ હ્રસ્વ) દદા + આ (આતો ણવ ઔઃ ૪/૨/૧૧૦ થી ઔ) દદા + ઔ = દદૌ-આમ અહીં ણવ જે ણિત્ છે તે પરોક્ષાનો છે-કૃદન્તનો નહીં માટે આ નો ઐ ન થાય

0 ઔ કેમ કહ્યું :

(૬-૫) દદે - દા + એ = (દ્વિત્વ, હ્રસ્વ અને ઇડેત્યુસિ ચાતો૦ ૪/૩/૬૪ થી આ લો૫) દદ્ + એ = દદે (એ પ્રત્યય છે માટે સૂત્ર ન લાગે)

0 અન્ય ઉદાહરણ :-

(૮-બ૧) દાયિતા પક્ષે દાતા - દા + તા = (સ્વરગ્રહદૃશ ૩/૪/૬૯ થી ઞિદ્) દા + ઞિદ્ + તા = (આ સૂત્રથી)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दै + इ + ता = दायिता

■ શેષવૃત્તિ -: 0 दा ના બાકી રૂપો વૃત્તિ મુજબ થશે
0 ग्रह (ગ-૯/1517) (૧-ब) गृह्यते - ग्रह् + क्य + ते= (ग्रहव्रश्च० ૪/૧/૮૪ થી ग्वृत्) गृह् + य + ते (૫-अ) अग्राहि - ग्रह् + त = (भावकर्मणोः થી ञिच्)ग्रह् + ञिच्=(अट् આગમ, ઉપાન્ત્ય વૃદ્ધિ) अ+ग्राह् +इ=अग्राहि (૫-अ) अग्राहिषाताम् પક્ષે अग्रहीषाताम् अ + ग्रह्+ञिड् (વિકલ્પે) +सिच्+आताम्=अग्राहि+षू+आताम् = अग्राहिषाताम् પક્ષે-अ+ग्रह्+इट्+सिच्+आताम्=अग्रह + (गृह्णाऽपरोक्षायाम् થી દીર્ઘ) ई +षाताम्=अग्रहीषाताम्
(૬-प) जगृहे-ग्रह् + ए = (इन्ध्यसंयोगात्० ૪/૩/૨૧થી किद्वत् , ग्रहव्रश्च० થી ग्वृत् = गृह् + ए = (દ્વિત્વ ઋનો अ, ग् નો ज्) जगृहे
-0- आशीः વગેરેના રૂપો વૃત્તિ મુજબ થશે માત્ર-દીર્ઘ ई-गृह्णोऽपरोक्षायाम् થી થાય તે ખ્યાલમાં રાખવું
0 दृश् (ગ-૧/495-अनिट्) दृश्येते - દેખાય છે.
(૫-अ) -लघोरुपान्त्यस्य ૪/૩/૪ થી બધે ગુણ अदर्शि दृश् + ञिच् (त લોપ, अट् આગમ) अदर्शिषाताम् પક્ષે अदृक्षाताम् (અહીં स्वरग्रहदृश्० ૩/૪/૬૯ થી વિકલ્પે ञिड् થી બે રૂપો- (ञिड् ન લેતો) दृश् + सिच् +आताम् માં (यजसृज० થી ष्, षढोः कस्सि થી क नाम्यन्तस्था० થી ष् = दृक् + षाताम्=अदृक्षाताम्
0 हन् (ગ-૨/1100) हन्यते-हन् + क्य + ते
(૫-अ) વિકલ્પે ત્રણ રૂપો- (1) ञिणवि...૪/૩/૧૦૧ થી घन् આદેશ, स्वरग्रहहन्० ૩/૪/૬૯ થી વિકલ્પે ञिड् (ત્રી પુ એ વ. માં भावकर्मणो ૩/૪/૬૮ થી ञिच् વિકલ્પે (2) अद्यतन्यां वा त्वात्मने ૪/૪/૨૨ થી वध् આદેશ हन् + त = (૧) अघानि પક્ષે (૨) अवधि - (3) हना सिच् ૪/૩/૩૮ થી कित्व, नो व्यञ्जनस्था० ૪/૨/૪૫ થી न् લોપ (૧) अघानिषाताम् પક્ષે (૨) अवधिषाताम् પક્ષે (૩) अहसाताम्
નોધ :- न जन वधः ૪/૩/૫૪ થી વિકલ્પ (૨) અને (૩) માં अ નો आ ન થયો
(૬-प) जघ्ने-(૧)हन् + ए = (૨) (अङोहि हनो० ૪/૧/૩૪ થી ह નો घ, દ્વિત્વ (૩) द्वितीयतुर्ययो થી गघन् (૪) गहोर्जः થી जघन्) जघन् + ए = इन्ध्यसंयोगात् થી ए-किंतवत् गमहनजन्० ૪/૨/૪૪ થી ઉપાન્ત્ય अ લોપ) जघ्ने
(૭ अ) घानिषीष्ट પક્ષે वधिषीष्ट-हन् + सीष्ट-(1) ञिड् લાગેનો ञिणविघन् થી घन् આદેશ-વૃદ્ધિ (2) हनोवध० ૪/૪/૮૧થી आशीः માં वध આદેશ इट् (બાકી વૃત્તિ મુજબ)

[૧૦૮૨]

(૬) ये नवा ૪/૨/૬૨

★ વૃત્તિ :- खनिसनिजनां ये क्ङित्या वा स्यात् । खायते खन्यते । सायते/सन्यते जायते/जन्यते ।
■ तनः क्ये आ वा स्यात् । तायते/तन्यते । अमोकम्यमीति वा दीर्घो, अशामि/अशमि, । ण्यन्ताभावे -
卐 વૃત્યર્થ :- खन् , जन् , सन् , ધાતુઓને कित् ङित् એવા य કારાદિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે અન્ત્ય न् નો आ વિકલ્પે થાય खन् (ગ-૧/913) खायते પક્ષે खन्यते खन् + क्य + ते=खा + य + ते - ખવાય છે. सन् (ગ-૧/330) सायते પક્ષે सन्यते - દેવાય છે.
जन् (ગ-૪/1265) जायते પક્ષે जन्यते - જન્માય છે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) आ खनिसनि जनः ૪/૨/૬૦ (૨) यमिरमि० ૪/૦/૫૫ થી क्ङिति

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

■ શેષવૃત્તિ :- (૧) तनः क्ये ૪/૨/૬૩ तन् ધાતુને क्य પ્રત્યય લાગતા અન્ત્યનો વિકલ્પે आ થાયછે. तन्+ क्य + ते = ता + य + ते = तायते વિકલ્પે तन्यते (तन् ગણ-૮/499) [૫૩૪]
0 शम् (ગ-૪/1230) शम्यते - શાત થવાયછે
(૫-अ) - પ્રેરક કર્મણિનું રૂપ - अशामि પક્ષે अशमि
0 शम् + णिग्- [1] शम् + णिग् + त = [2] (भावकर्मणोः ૩/૪/૬૮) शम् + णिग् + ञिच् (त લોપાશે)= [3] (अमोऽकम्यमि चमः ૪/૨/૨૬ સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૧૦૦૪ થી णि + ञि પૂર્વ વિકલ્પે દીર્ઘ). (अड् આગમ) अशामि પક્ષે अशमि
0 જો णिगन्त ન હોયતો - માત્ર કર્મણીના રૂપ માટે જુઓ સૂત્ર : ૭

[૧૦૮૩]

(૭) मोऽकमियमिरमिनमिगमिवम्याचमः ૪/૩/૫૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- मः अ कमि-यमि-रमि-नमि-गमि वमि-आ चमः
★ વૃત્તિ :- कम्यादि वर्जमान्तस्य धातोर्ञ्णिति कृति ञौ च वृद्धि र्न स्यात् । अशमि-इति निषेधे अकामि
■ विश्रमेर्वा । व्यश्रामि/व्यश्रमि
卐 વૃત્યર્થ :- कम् , यम् , रम् , नम् , गम् ,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

वम् અને आचम् ધાતુઓને છોડીને અન્તે न् હોય તેવા અન્ય ધાતુઓને કૃદન્ત ના ञित् णित् પ્રત્યય કે ञि પ્રત્યય લાગે ત્યારે વૃદ્ધિ થતી નથી જેમકે शम् ધાતુ – (૫–अद्य) अशमि–शम् + त = शम् + ञिच् = अशमि-म કારા. છે માટે વૃદ્ધિ ન થાય

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) मृजोऽस्य वृद्धि ૪/૩/૪૨થી વૃધ્ધિ (૨) न जन वधः ૪/૩/૫૪ થી न (૩) ञ्णिति ૪/૩/૫૦

卐 વિશેષ – 0 कम्यादि વર્જન કેમ કર્યું ? अकामि – લેણે ઇચ્છા કરી – कम ધાતુ છે (ગ–૧/749) માટે આ સૂત્ર ન લાગે
0 ञ्णिति ૪/૩/૫૦ થી થતી વૃધ્ધિ (अ નો आ) નો આ સૂત્રથી નિષેધ કરેછે

■ શેષવૃત્તિ :- (૨) विश्रमेर्वा ૪/૩/૫૬ वि પૂર્વક श्रम् ધાતુને જો કૃદન્તનો ञित् णित् પ્રત્યય લાગ્યો હોય કે ञि (ભૂતકાળનો) લાગ્યો હોયતો વિકલ્પે વૃધ્ધિ થાય (श्रम ગણ-૪/1233) (૫–अद्य) व्यश्रामि પક્ષે व्यश्रमि – વિસામો કરાયો-(ञिच् પ્રત્યય લાગ્યો-સૂત્ર: ૩, त લોપથયો;

[૧૦૮૪] [૫૩૫]

(૮) ञिख्णमोर्वा ૪/૪/૧૦૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ञि ख्णमोः वा
★ વૃત્તિ :- लभः स्वरान्नोऽन्तो वा स्यात् । ञौ ख्णमि च । अलाभि/अलम्भि ।
■ भञ्जेर्ञौ वा लोपः स्यात् । अभाजि/अभञ्जि । भावो धात्वर्थस्तस्यैकत्वादात्मनेपदैकवचनम् । चैत्रेण भूयते ।१० लज्जासत्तास्थिति जागरणं, वृद्धिक्षभयजीवितमरणम् शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्था, धातव एतें कर्मविमुक्ताः अविवक्षित कर्मकोऽप्यकर्मक एव पच्यते अकर्मकोप्युपसर्ग वशात् सकर्मतामति । अनुभूयतें सुखं साधुना । अन्वभावि अन्वभविषाताम् / अन्वभाविषाताम् ।५।

卐 વૃત્યર્થ :- ञि અને ख्णम् પ્રત્યયો લાગે ત્યારે लभ् ધાતુના સ્વર પછી વિકલ્પે न् ઉમેરાય છે. अलाभि પક્ષે अलम्भि મેળવાયું – ધાતુ लभ् (ગ-૧/786) लभ्यते –(૫–अद्य) लभ् + त = (भावकर्मणोः થી ञिच् પ્રત્યય – त લોપ થતાં) (अ) + लभ् + ञिच् = (આ સૂત્રથી વિકલ્પે न् આગમ) अ + ल + न् + भ्+ ञि = (म्नां धुड० ૧/૩/૩૯) अ + ल + म् + भ् + ञि = अलम्भि પક્ષે (વૃધ્ધિ) अलाभि

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) लभः ૪/૪/૧૦૩
(૨) (उदितः) स्वरान्नोऽन्तः ૪/૪/૯૮

卐 વિશેષ :- 0 न આગમ થતાં ञ्णिति સૂત્ર લાગી શકે નહીં માટે પૂર્વે अ નો आ ન થયો

■ શેષવૃત્તિ :- (૩) भञ्जेर्ञौ वा ૪/૨/૪૮ भञ्ज् ધાતુને ञि પ્રત્યય લાગે ત્યારે न (ञ्) નો વિકલ્પે લોપ થાય भञ्ज् (ગ–૭/1468) [(૧-ब) भज्यते–भञ्ज्+क्य +ते (नो व्यञ्जनस्या० ૪/૨/૪૫ થી પૂર્વ न् (ञ्) લોપ) भज् + य + ते થયું] (૫–अ) अभाजि પક્ષે अभञ्जि આ સૂત્રથી વિકલ્પે લોપ–થતા બે રૂપો થયા भञ्ज्+ञिच् [૫૩૬]

0 ધાતુને ભાવ અર્થમાં (ભાવે પ્રયોગમાં) એકત્વને કારણે આત્મનેપદમાં એક વચન જ થાય જેમકે चैत्रेण भूयते–ચૈત્ર વડે થવાયછે भू ધાતુ અકર્મકછે. (ગણ–૧/1) (૧–ब) भूयते (૫–अ) अभावि (૬–प) बभूवे
0 અકર્મક :- लज्जा सता...कर्मविमुक्त શ્લોક અકર્મક ધાતુઓ જણાવે છે – લજ્જા સત્તા, સ્થિતિ, જાગરણ, વૃધ્ધિ ક્ષય, ભય, જીવિત, મરણ શયન, ક્રિડા, રુચિ, દીપ્તિ અર્થવાળા ધાતુઓ અકર્મક છે,
–0– અવિવક્ષિત કર્મ હોયતો પણ અકર્મક જ ગણાયછે
0 સકર્મક :- અકર્મક ધાતુને પણ ઉપસર્ગ લાગવાથી સકર્મક થાયછે જેમકે भू भूयते અકર્મક છે પણ अनु + भू સકર્મક છે દા. ત. अनुभूयते सुखं साधुना સાધુ વડે સુખ અનુભવાય છે. – અહીં सुख કર્મ છે – अद्यतनी માં अन्वभावि થયું – अनु + अ भू + ञिच् (त નો લોપ થયો છે.) તેમજ દ્વિ. વ. –(સૂત્ર ૪થી ञिड् વિકલ્પે લાગતાં) अन्वभाविषाताम् પક્ષે अन्वभविषाताम्
■ पच् (ગ–૧/892) पच्यते – પકાવાય છે.

[૧૦૮૫]

(૯) एकधातौ कर्मक्रिययैकाऽकर्मक्रिये ૩/૪/૮૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- एकधातौ कर्म क्रिययाएका अकर्मक्रिये
★ વૃત્તિ :- एकस्मिन् धातौ कर्मस्थक्रियया पूर्वदृष्टया एका अभिन्ना संप्रत्यकर्मिका क्रिया यस्य तस्मिन् कर्तरि कर्मकर्तृरूपे धातोर्ञिक्यात्मने पदानि स्युः । उक्तं च यत्र कर्मैव कर्तृत्वं याति कर्ता तु नोच्यते ञिक्यात्मनेपदं धातोरुक्तिः सा कर्मकर्तरि, अकारि ।
■ स्वरदुहो वा ञिच्–अकृत् क्रियते करिष्यते वा कटः स्वयमेव । पचिदुहेः अपाचि पच्यते पक्ष्यते वा ओदनः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સ્વયમેવ । અદોહિ દુગ્ધે અદુગ્ધ ગૌ: સ્વયમેવેત્યાદિ । ક્વચિન્ ઞિક્યૌ ન સ્યાતામ્ । અલમકૃત અલંકુરુતે કન્યા સ્વયમેવ।

卐 વૃત્યર્થ :- એકજ ધાતુમાં કર્મમાં રહેલી પૂર્વે જોવાયેલી એવી અને કર્મણાં વર્તમાન કાળે અભિન્ન એવી અકર્મક ક્રિયા છે જેને એવા કર્મકર્તૃરૂપ કર્તામાં પૂર્વે કહ્યા મુજબ ધાતુથી ઞિ ક્ય અને આત્મનેપદ થાય

0 ઉક્તં ચ :- જ્યાં કર્મજ કર્તા થાયછે અને કર્તા કહેવાતો નથી ધાતુને ઞિ, ક્ય, આત્મનેપદ કહેવાય તેજ કર્મ કર્તરિ થાય —

0 સ્પષ્ટીકરણ :- જે ધાતુનું કર્મ પોતે કર્તા થઈ ગયું હોય તેજ ધાતુને કર્તરિ પ્રયોગમાં ઞિ-ક્ય અને આત્મનેપદ થાયછે પણ કર્તરિ અને કર્મકર્તરિ પ્રયોગનો ધાતુ એકજ હોવો જોઇએ વળી કર્તરિ પ્રયોગમાં જોયેલી ક્રિયા છે તેજ ક્રિયા કર્મને કર્તા બનાવતી વખતે પ્રયોગમાં હોવી જોઇએ બીજું કર્તરિ પ્રયોગનો સકર્મક ધાતુ કર્મકર્તરિ પ્રયોગમા અકર્મક બને છે.

0 કર્મકર્તરિ એટલે એકજ ધાતુને આશ્રીને પુર્વે સકર્મક ક્રિયા જોયેલી હોય તેજ ક્રિયા પછી અકર્મક થાય એટલે કે કર્મને કર્તા બનાવી દેવાય છે અને કર્તા વિવક્ષા ન કરવામાં આવે તેને કર્મકર્તરિ કહેવાય દા. ત. ચૈત્રઃ ઓદનં પચતિ ને બદલે ઓદનઃ સ્વયમેવ પચ્યતે માં કર્મ (ઓદનં) કર્તા (ઓદનઃ) થયું - કર્તા (ચૈત્રઃ) ની વિવક્ષા ન કરી

0 કર્મકર્તારે પ્રયોગમાં પણ ભાવે-કર્મણિ પ્રયોગની જેમ આત્મનેપદ થાયછે તથા શિત્ કાળમાં ક્ય પ્રત્યય લાગેછે

0 કટઃ સ્વયમેવક્રિયતે - અકારિ કરિષ્યતે વા - ક્રિયતે (ક્ય), અકારિ (ઞિ) કરિષ્યતે (આત્મને૦)

卐 વિશેષ :- 0 બન્ને પ્રયોગમાં ભિન્ન ધાતુ હોયનો આ નિયમ ન લાગે જેમકે :- પચત્યોદનં ચૈત્રઃ, સિધ્ધ્યત્યોદનં સ્વયમેવ

0 કર્મજ કર્તા થવું જોઇએ કરણ કર્તા થાય તો આ નિયમ ન લાગે

0 નોંધ :- સૂત્ર થોડું - લાંબુ અને ક્લિષ્ટ હોવાથી વૃત્યર્થમાં સ્પષ્ટીકરણ આપેલ છે.

★ અનુવૃતિ :- સૃજા શ્રાદ્ધે...૩/૪/૮૪ થી ઞિ-ક્ય - આત્મને

■ શેષવૃતિ :-(૪) સ્વર દુહો વા ૩/૪/૯૦ સ્વરાન્ત ધાતુએ ને દુહ ધાતુને કર્મકર્તરિમા ઞિચ્ વિકલ્પે ન થાય અકૃત અકારિ વા કટઃ સ્વયમેવ-સાદડી પોતાની મેળેજ કરાઈ જે ઞિચ્ થાય તો અકારિ અન્યથા અકૃત [૫૩૭]

(૫) પચિદુહેઃ ૩/૪/૯૭ પચ્ અને દુહ ધાતુનું કર્મ જ્યારે કર્તા બને ત્યારે કર્મકર્તરિમાં (કર્મના સદ્ભાવમાં અકર્મકમાં કર્મના અભાવમાં) ઞિ, ક્ય, આત્મનેપદ થાયછે. (ઞિ) અપાચિ, [ક્ય] પચ્યતે, (આત્મને) પક્ષ્યતે ઓદનઃ સ્વયમેવ - ચોખા આપમેળે રંધાયા-રંધાયછે - રંધાશે —

0 દુહ - ગાય આપમેળે દોવાઈ [ઞિચ્] અદોહિ, દુગ્ધે, અદુગ્ધ [૫૩૯]

[૬] ભૂષાર્થે-સન્-ક્યાદિભ્યશ્ચ ઞિ-ક્યૌ ૩/૪/૯૩ ભુષા અર્થવાળા ધાતુઓને તથા સન્ પ્રત્યયવાળા. ક્રિ વગેરે સાત ધાતુને .. કર્મકર્તરિ પ્રયોગમાં ઞિ અને ક્ય પ્રત્યયો થતા નથી. અલમકૃત પક્ષે અલંકુરુતે કન્યા સ્વયમેવ - કન્યા આપમેળે શણગારાઇ અહીં ઞિ-ક્ય ન લાગતા માત્ર આત્મનેપદ જ થયું [૫૩૯]

[નોંધ :- લંબાણભયે શેષવૃત્તિનો સૂત્રાર્થજ આપેલછે]

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજી મણિવરે રચેલ હૈમ લઘુપ્રક્રિયાના ભાવ-કર્મણિ પ્રક્રિયાનો... .. સિદ્ધહસ્ત વ્યાખ્યાના પૂ. આ. દેવશ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજી ના શિષ્ય ઉદાર દિલ ઉપાધ્યાય પૂ. ક્ષમાસાગરજી મ. સા. ના સરલ સ્વભાવી શિષ્ય પૂ. મુનિશ્રી લલીતસાગરજી ના શિષ્ય નિત્ય તપસ્વી પંન્યાસ પૂ. સુશીલસાગરજી મ. સા. ના ભવલીક્ષ મુનિરાજ પૂ. સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્ન સાગર (M. Com. M. Ed.) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ अर्हम् ॥

કૃદન્ત પ્રક્રિયા

કૃદન્ત :- ધાતુને જે પ્રત્યયો લાગીને શબ્દો બનેછે તે પ્રત્યયો "કૃત્" પ્રત્યયો કહેવાય છે જે શબ્દોને અન્તે "કૃત્" પ્રત્યયો હોય તેને કૃદન્ત કહેવાય છે. ...સામાન્ય રીતે વ્યાકરણોમાં આવા કૃદન્તોને ઓળખવા માટે તેના વર્તમાન કૃદન્ત, ભૂત કૃદન્ત ભવિષ્ય કૃદન્ત વિદ્યર્થ કૃદન્ત, સંબંધક કૃદન્ત, હેત્વર્થ કૃદન્ત જેવા વિભાગો પાડવામાં આવેછે. પણ પ્રક્રિયા અભ્યાસમાં તો (સિદ્ધહેમની જેમ) પ્રત્યયોને આશ્રીને જ નિયમો બનાવાયા છે તે નોંધનીયછે.

કૃદન્ત એ ક્રિયા દર્શક પદો છે. તેમ છતાં ક્રિયાપદ ઉપરાંત સંજ્ઞા કે ક્રિયા વિશેષણ તરીકે પણ તેમનો ઉપયોગ થાયછે.

(૧) आतुमोत्यादिः कृत् (बहुलम्) ५/१/१

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- आ-तुमः अ-त्यादिः कृत् ५/१/१ [बहुलम् ५/१/२]

★ **વૃત્તિ** :- इत्यादि ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- *[નોંધ :- અહીં એક સૂત્રમાં બે સૂત્ર સાથે છે તેમજ इत्यादि સૂત્રથી ત્રીજા એક સૂત્રની હૈમ પ્રકાશમાં વાત કરીછે] તેથી ત્રણેની વૃત્તિ સાથે લઇને ચર્ચા કરીછે. અનુવૃત્તિ કે વિશેષ વિભાગ અલગ પાડેલ નથી

0 आतुमोत्यादिः कृत्-५/१/१ – સિદ્ધહેમના પાંચમાં અધ્યાયને અન્તે સૂત્રઃ૫/૪/૯૦ "तुम्" પ્રત્યયનું વિધાન કરેછે તે तुम પ્રત્યય સુધીના જેજે પ્રત્યયોનું વિધાનછે. (સો કરતાં વધુ પ્રત્યયો છે.) તે તમામ પ્રત્યયોની कृत् સંજ્ઞા થાય પણ त्यादि પ્રત્યયોને વર્જીને (त्यादि-सिव्, तस् વગેરે ક્રિયાપદના પ્રત્યયોની कृत् સંજ્ઞા ન થાય)-આ સંજ્ઞા સૂત્ર છે

(૧) बहुलम् ५/१/२-આ અધિકાર સૂત્ર છે – कृत्સંજ્ઞક પ્રત્યયો બહુલમ્ સમજવી बहुलम् અનિત્યતા દર્શાવે છે. જણાવેલા અર્થ સિવાય બીજા અર્થમાં પણ "कृत्" પ્રત્યયો વાપરી શકાય જેમકે मोहनीयं कर्म-માં अनीय પ્રત્યય "કર્મ" અર્થમાંછે પણ ક્યારેક "કરણ" અર્થ પણ સૂચવેછે [૫૪૦]

(૨) असरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्राक् क्तेः ५/१/१६ ઉત્સર્ગ :-સામાન્ય નિયમ. અપવાદ :- વિશેષ નિયમ આ સૂત્ર જણાવેછે કે અપવાદ લાગતો હોય ત્યા અમુક શરતે ઉત્સર્ગ સૂત્ર વિકલ્પે લાગુ પાડી શકાયછે. – જેમકે બન્ને પ્રકારના પ્રત્યયો असरूप- મળતાપણાં વિનાના હોય બીજું આ નિયમ अभिव्यप्तौ भावे अन्-ञिन् ५/३/९० સુધીજ લાગુ પડે છે — [૫૪૧]

0 આસૂત્રો અંગેના ઉદાહરણો હવે પછીના સૂત્રોમાં કહેવાશે

[૧૦૮૭]

(૨) कर्तरि ५/१/३

★ **વૃત્તિ** :- कृदर्थे विशेषोक्तिं विना कर्तरि स्यात् ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- कृत् પ્રત્યય વિશેષ અર્થમાં ન જણાવ્યો હોય ત્યા કર્તા અર્થમાં થાયછે

卐 **વિશેષ** :- 0 कर्ता-कृ+तृच् પ્રત્યય- (णकतृचौ ५/१/४८)-कृत्- પ્ર એ વ. कर्ता – સૂત્રમા કંઇ વિધાન નથી માટે કર્તા અર્થ સમજવો

[૧૦૮૮]

(૩) णकतृचौ ५/१/४८

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- णक – तृचौ

★ **વૃતિ** :- धातोरेतौ स्याताम् । करोतीति कारकः कर्ता । सेटां स्ताद्यशित इतीडागमे । एधिता धूगोदित इति वेटि गोप्ता,गोपिता । सहिवहेरिति सोढा, वोढा । ञ्णिति इत्युपान्त्य वृद्धौ । पाचकः

卐 **વૃત્યર્થ** :- ધાતુને णक (अक) અને तृच् (तृ) પ્રત્યય થાય છે

0 कर्ता :- (૧) कृ+तृच्=(नामिनो गुणो થી ગુણ) (૨)कर्+तृ=(૩) પ્રથમા એ વ कर्तृ+सि=(ऋदुशनस्...सेर्डाः १/४/८४ થી) (૪) कर्तृ+डा = (डित्यन्त्य० २/१/११४ થી) कर्तृ+आ=कर्ता – કરનાર

0 कारकः – करोति इति – જે કરેતે કારક-कृ+णक= कार्+अक (नामिनोऽ कलिहलेः ४/३/५१ થી વૃદ્ધિ થઇ છે) = પ્રથમા એ વ. – कारक + सि कारकः

卐 **વિશેષ** :- 0 णक માં ण् કાર વૃધ્ધિને માટેછે

* હૈમ પ્રકાશ – ઉતરાર્ધ – પૃ. ૮૩૭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 તૃચ્ માં ચ્ કાર–"अन्त्यस्वरादेः" ૭/૪/૪૩ થી સામાન્ય ગ્રહણને માટે છે જેથી તૃચ્ અને તૃન્ બન્ને ગ્રહણ થાય *1 अन्यथा-निरनुबन्ध ग्रहणे न सानुबन्धकस्य न्यायानुसार तृच् नुं જ ગ્રહણ થાત તૃન નું નહીં

■ **शेषवृत्ति :-** 0 सेट् धातु होयतो स्ताद्य शितो० ४/४/૩૨ થી इट् आगम थाय एधिता–વધનાર-एध् (ग–१/741) एध्+इ+तृच्= (પ્રથમા એ.વ.) एधिता

0 धूगेादितः થી વિકલ્પે इट् જો ત્યારે :– गोपिता પક્ષે गोप्ता –ગોપવનાર गुप् (गुपौ–ग–१/332, +इ+तृच्=गोप्+इ+तृ= गोपिता પક્ષે गोप्ता થશે

0 सहिवहेरोच्चाऽवर्णस्य १/૩/૪૩ થી સોઢા–સહેનાર, વોઢા –વહેનાર થયું सह्+तृच्=(१) હો ધુટ્ પદાન્તે – હ્ નો દ્ધ, (२) अघश्चतुर्थात० થી त् નો ध्, (૩)तवर्गस्य० १/૩/૬० થી ध् નોદ્ધ, (४) सहिवहे થી ધાતુના દ નો લોપ પૂર્વના અ નો ઓ-સોઢા થશે. એ-જ–રી–જો वह्+तृच्=वोढा

0 ञ्णिति ४/૩/૫० થી વૃદ્ધિ–पच्+णक्=पाचकः– પૂર્વના અ ની વૃદ્ધિ

0 पक्ता–पच्+तृ=पक्+तृ= પ્રથમા એ.વ.- पक्ता-પકાવનાર

[૧૦૮૯]

(४) अच् ५/१/४९

★ **वृत्ति :-** धातोरच् स्यात् । करः हरः

卐 वृत्यर्थ :-ધાતુને अच् પ્રત્યય લાગેછે(कर्तार्थे) करः - કરનાર हरः = હરનાર 0 कृ+अच् (करोति इति) ગુણથતાં कर्+अ=(પ્રથમા એ વ.) करः

0 हृ + अच् (हरति इति) = हर् + अ = हरः

卐 વિશેષ :- 0 च કાર–अचि ૩/४/१५ સૂત્ર ના વિશેષણને માટે છે.

0*2 પૂર્વના णक्-तृच् સાથે अच् નો સાધ્ય–સાધક નથી. બન્ને સૂત્રોની પ્રવૃત્તિ થઈ શકેછે

[૧૦૯૦]

(५) लिहादिभ्यः ५/१/५०

★ **वृत्ति :-** एभ्योऽच् स्यात् । लेहः । शेषः

卐 वृत्यर्थ :- लिह् વગેરે ધાતુને अच् (अ) પ્રત્યય થાયછે. लेहः = लिह्+अच् = (ગુણ) लेह्+अ નું પ્રથમા એ વ. लेहः – ચાટનારો

0 शिनष्टि इति – शिष् + अच् = शेषः

★ **अनुवृत्ति :-** अच् ५/१/४९

卐 વિશેષ :- 0 लिहादि ગણ :- लेहः, शेषः, सेवः, देवः, मेथः, मेघः, मेघः, देहः, प्ररोहः, न्ययोधः, कोपः गोपः, सर्पः, नर्तः दर्शः, श्वपचः, पारापतः, कद्वदः, यद्वदः, कन्यावरः, रघूद्वहः , रसावहः

0 સૂત્રમાં મુકેલ ન.વ આકૃતિ ગણને માટેછે તેનાથી नदी, मही, मषी, पल्वी, गरी, चरी, तरी, दरी, स्तरी, सूदी, देवी, सेवी, चोरी, गेही,–અહીં अच् લાગી गौरादिभ्यो० २/४/१९ થી ङी

0 * પુર્વ સૂત્રથી अच् પ્રત્યય સિધ્ધ હતો છતાં અહીં अच् નું વિધાન નિયમને માટે છે. ઉત્સર્ગ માર્ગે સર્વત્ર अच् પ્રત્યય થાયછે. – नाम्युपान्त्य...कः ५/१/५४ થી क नी પ્રાપ્તિ અને घ्वसो घमा दृशः शः ५/१/५८ થી श नी પ્રાપ્તિ નો બાધ કરવા આ સૂત્ર છે.

[૧૦૯૧]

(६) ब्रुवः ५/१/५१

★ **वृत्ति :-** ब्रूगोऽचि ब्रुवः स्यात् । ब्राह्मण ब्रुवः

卐 वृत्यर्थ :- ब्रूग् (ब्रू) ધાતુને अच् પ્રત્યય લાગતા ब्रुवः થાયછે.

0 ब्रू+अच्=ब्रुवः કહેનારો 0 आत्मानं ब्राह्मणं ब्रवीति इति – ब्राह्मणब्रुवः – પોતાને બ્રાહ્મણ કહેનારો

★ **अनुवृत्ति :-** अच् ५/१/४९

卐 વિશેષ :- 0 નિપાતન છે જે अण् પ્રત્યય वच् આદેશ અને ગુણના બાધક માટે છે.

0 (१) कर्मणोऽण् ५/१/७२ થી अण्

(२) अस्तिब्रुवोर्भूवच० ४/४/१ થી वच् આદેશ

[૧૦૯૨]

(७) नन्द्यादिभ्योऽनः ५/१/५२

★ **सूत्रपृथ० :-** नन्दि – आदिभ्यः अनः

★ **वृत्ति :-** नन्दनः, सहनः

卐 वृत्यर्थ :- (नन्द् – વગેરે ધાતુઓને अन प्रत्यय थायछे) नन्दन पुत्र, आनंद आपनार, सहनः સહેનાર

0 नन्दयति इति – नन्द् + अन = नन्दनः

0 सहते इति – सह् + अन = सहनः

卐 વિશેષ – 0 अन प्रत्यय वाळा नामो नामगणपाठमां गणावेला छे

*1 अन्यथा – बृहद्वृत्ति – भा. २. पृ २१९

*2 पूर्वना–सिद्धहेम – पंचमोऽध्याय – सूत्र ५/१/४९ नो बृ. न्या. जुओ

*पूर्वेण...मध्यमवृत्ति अवचूरि भा. २, पृ. १६६

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

* नन्दि वगेरे :-णि-अन्त-संज्ञामां-नन्दनः,(पुत्र) वाशन. (ऋषिनुं नाम) मदनः (कामदेव) दूषणः (राक्षसनुं नाम) साधन. (राजानुं नाम). वर्धनः (ऋषि). शोभनः (ऋषि). रोचनः (चन्द्रनी संज्ञा)...सहनः, रमणः, दमनः, रोचनः, विरोचनः,विकर्तन ,तपनः,प्रतर्दनः,दहनः,यवनः,पवनः,लवणः ...सक्रन्दनः,संकर्षणः, संहर्षणः,... सर्वदमनः, जनार्दनः, वित्तवनाशन , मधुसूदनः,

0 असंज्ञायाम्-रिपुदमनः, कुलदमनः, परार्दनः,रोगनाशनः, अरिसूदनः... 0 नर्दनः, विभिषण , भूषणः, दर्पणः, जल्पनः

0 सूत्रमां मुकेल બ વ આકૃતિગણ ને માટેછે. - તેથી સૂત્ર માં મુકેલ ધાતુ સિવાય અન્ય ધાતુઓ થી અન લાગેલા દેખાય તો તે આકૃતિગણ થી ગ્રહણ કરવું

[૧૦૯૩]

(૮) ग्रहादिभ्यो णिन् ૫/૧/૫૩

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- ग्रह - आदिभ्यः णिन्

★ **વૃત્તિ** :-गृह्णातीति ग्राही । तिष्ठतीति स्थायी

卐 **વૃત્યર્થ** :- (ग्रह વગેરેને णिन्-इन् પ્રત્યય થાયછે)

0 गृह्णाति इति - ग्रह्+णिन् = (वृद्धि) ग्राह्+इन् નું પ્રથમા એ.વ. ग्राही (शशिन् ના રૂપો જેવા થશે)

0 तिष्ठति इति-स्था+इन्=(आत ऐः कुञ्जौ ૪/૩/૫૧ થી) स्थै+इन्=स्थाय्+इन् નું પ્રથમા એ.વ स्थायी

卐 **વિશેષ** :- 0 ग्रहादि-આકૃતિગણને માટેછે

0 * 2 ग्राही વગેરે :- ग्राही,स्थायी,उपस्थायी,मन्त्री, संमर्दी, उपरोधी, अवरोधी, अपराधी,उत्साही,उद्दासी,उद्मासि,निश्रावी निशायी,निवासी,निवापी,निरक्षी, अव्याहारी, असंव्यवहारी, अयाची, अव्राजी, अवादी, अवासी,अकारी,अहारी, विभावी, अभिभावी, परिभावी, विशयी

[૧૦૯૪]

(૯) नाम्युपान्त्यप्रीकृगृज्ञः कः ૫/૧/૫૪

★ **સૂત્રપૃથ૦** : नामि-उपान्त्य-प्री-कृ-गृ ज्ञः कः

★ **વૃતિ** :- नाम्युपान्त्येभ्यः प्र्यादिभ्यश्चतुर्भ्यश्च कः स्यात् क्षिपः, प्रियः, किरः, गिरः, ज्ञः ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- નામિ સ્વર ઉપાન્ત્યમાં છે તેવા ધાતુઓને તથા प्री - कृ - गृ અને જ્ઞા ધાતુઓ ને કર્તાર્થે क (अ) પ્રત્યય થાય

0 નામિ ઉપાન્ત્ય - क्षिपति इति-क्षिपः ફેંકનાર क्षिप्+क= (कृ-इत् છે, ગુણ ન થાય) क्षिप्+अ= પ્રથમા એ વ क्षिपः

0 प्री - प्रिणाति इति - प्रियः प्रिय - प्री + क (अ)= संयोगात् ૨/૧/૫૨ થી प्रिय् + अ

0 कृ-किरति इति - किरः ભૂંડ-कृ+क (अ)= ऋतांक्ङिति થી किर् + अ

0 ज्ञा-जानाति इति-ज्ञः - પંડિત-ज्ञा+क (अ) = ज्ञ् + अ (इडेत्पुसि चातो० ૪/૩/૯૪ થી आ લો.પ) - ज्ञः

卐 **વિશેષ** :- 0 क પ્રત્યયમા कृ કાર कित् કાર્ય માટે છે - તેનાથી ગુણ નિષેધ થશે

[૧૦૯૫]

(૧૦) घ्राध्मापाद्घेदृशः श ૫/ ૧/૫૮

★ **સુત્રપૃથ૦** :- घ्रा - ध्मा - पा - द्घे - दृशः शः

★ **વૃત્તિ** :- एभ्यः शः स्यात् । शकार शित्कार्यार्थः । जिघ्रः, उद्धमः पिबः, उद्धयः, उत्पश्यः

卐 **વૃત્યર્થ** :- घ्रा, ध्मा, पा, द्घे, दृश् ધાતુઓ ને श(अ)પ્રત્યય થાયછે श માં श्-इत् છેતે शित् કાર્ય માટે

0 जिघ्रः - સુંઘનાર 0 उद्धमः - ધમનાર

0 पिबः-પિનાર 0 उद्धयः-ધાવનાર 0 उत्पश्यः-ઊંચેજોનાર

-0 घ्रा+श -जिघ्रति इति - (श्रौति कृवु० ૪/૨/૧૦૮થી जिघ्र આદેશ) जिघ्र्+अ=जिघ्रः એજરીતે ध्मा નો धम् પાનો पिब् दृश् નો पश्य આદેશ થશે

卐 **વિશેષ** :- 0 ઉપસર્ગ સહિત ધાતુપ્રયોગ છે. उद् + द्घे - उद्धयः

0 द्घे માં द् કાર ङी ને માટે છે તેથી (સ્ત્રીલિંગે) उद्+द्घे +श+ङी=उद्धय+ङी (अणञेयेकण्०૨/૪/૨૦થી ङी)उद्धयी

0 घ्रा વિ. ના સાહચર્યથી पी-पिब् ગણ - ૧ નું ગ્રહણ કરવું पा - पाति ગણ - ૨ નહીં

[૧૦૯૬]

(૧૧) साहिसातिवेद्युदेजिधारिपारिचेतेरनुपसर्गात् ૫/૧/૫૯

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- साही-साति-वेदि-उदेजि-धारि-पारि -चेतेः अनुपसर्गात्

★ **વૃત્તિ** :- एभ्योऽनुपसर्गेभ्यः ण्यन्तेभ्यः शः स्यात् । साहयः, सातयः, चेदयः, उदेजयः, धारयः, पारयः, चेतयः

卐 **વૃત્યર્થ** :- ઉપસર્ગ રહિત એવા णि અન્ત વાળા साहि,साति,वेदि, उदेजि, धारि, पारि, चेति ધાતુઓને श (अ) પ્રત્યય થાયછે.

* 1 नन्दि-नन्दनः વગેરે નામોની વ્યુત્પત્તિ માટે સિધ્ધહેમ પંચમોઽધ્યાય श. न्या. - પૃ. ૪૦ - જોવું

* 2 ग्राही વગેરે પ્રત્યેક નામોની વ્યુત્પત્તિ સિધ્ધહેમ - પંચમોઽધ્યાય - પૃ. ૪૧ માં જોવી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 साहयः સહન કરનાર 0 सातयः સુખ ઉત્પન કરનાર
0 वेदयः જાણનાર 0 उदेजयः કંપનાર
0 चेतय. ચેતનાર 0 साहयः સાધનિકા :-
साहयति इति=साहि+शव् (अ)=साहे+अ (ગુણ)=(एदैतो -याय થી) साहय्+अ=પ્રથમા એ.વ साहयः સહન કરનાર /કરાવનાર બે અર્થ કર્યા કારણકે णिगन्त – પ્રેરક હોયતો પ્રેરણા અર્થમાં "સહન કરાવનાર" થાય

★ અનુવૃત્તિ :- घ्रा ध्मा पा...शः ૫/૧/૫૮ થી शः

卐 વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?
प्रसाहिता प्र+साहि+तृच् (णकतृचौ ૫/૧/૪૮) કેમકે ઉપસર્ગ છે
0 વૃત્તિમાં णि અન્ત કેમ કહ્યું ?
મૂળધાતુ सह् વગેરે છે તેને णि લાગ્યોછે. – सह् + णि = साहि, विद् + णि = वेदि

[૧૦૯૭]

(૧૨) नृत्खन्रञ्जः शिल्पिन्यकट् ૫/૧/૬૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नृत् खन् रञ्ज; शिल्पिनि अकट्
★ વૃત્તિ :- एभ्यः शिल्पिनि कर्तर्यकट् स्याद् । नर्तकः, खनकः, रजकः

卐 વૃત્યર્થ :- नृत्, खन्, रञ्ज्, ધાતુઓને જો કર્તા શિલ્પી (કર્મકૌશલ વાળો) હોયતો अकट्(अक)પ્રત્યય
0 नर्तकः नर्तक = नृत्+अकट्=नर्त्+अक नृत्यति इति–
0 रञ्ज्+अकट्=(अकट्–घिनोश्च रञ्जे ૪/૨/૫૦ થી ઉપાન્ત્ય લોપ) रज् + अक = रजकः = રંગારો
0 खनकः = खन् + अकट् = ખોદનારો

卐 વિશેષ :- 0 नर्तिका (नृत्+णक्+ સ્ત્રીલિંગે आत् પ્રત્યય) નાચનારી અહીં કૌશલ્ય તરીકે નહીં પણ સામાન્ય કૃત્ય ગણતા णक પ્રત્યય થયો.
0 अकट् માં જે ट् इत् મુક્યો તે સ્ત્રીલિંગે ङी પ્રત્યય માટે – नृत् + अकट् + ङी = नर्तकी

[૧૦૯૮]

गस्थकः टनण् च ૫/૧/૬૬–૬૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- (૧) गः थकः ૫/૧/૬૬
(૨) टनण् ૫/૧/૬૭
★ વૃત્તિ :- गः शिल्पिनि कर्तर्येतौ स्याताम् । गाथकः ।
■ आत ऐः कृञ्जौ । गायनी

卐 વૃત્યર્થ :- શિલ્પી કર્તા હોયતો गा ધાતુને थक પ્રત્યય લાગેછે गायति इति=गा+थ=गाथकः ગવૈયો

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) नृत्खन्रञ्जः૦ ૫/૧/૬૫થી शिल्पिनि
(૨) कर्तरि

卐 વિશેષ :- 0 गै ધાતુનો અર્થ "ગાવું" થાયછે. – गाङ् ગતૌ ધાતુ ન લેવી

■ શેષવૃત્તિ :- (૩)टनण् च ૫/૧/૬૭ શિલ્પી કર્તા गा ધાતુને थक अन (टनण्) પ્રત્યય લાગે गायति इति–गा+टनण्=(आत ऐ कृञ्जौ ૪/૩/૫૩ થી) गै+अन=गायनः – ગવૈયો (સ્ત્રીલિંગે) गायनी ગાનારી [૫૪૨]

[૧૦૯૯]

(૧૪) तिक्कृतौ नाम्नि ૫/૧/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- तिक् कृतौ नाम्नि
★ વૃત્તિ :- आशीर्विषये संज्ञायां गम्यायां तिक्कृतश्च सर्वे प्रत्ययाः स्युः

卐 વૃત્યર્થ :- સંજ્ઞા અર્થ જણાતો હોય તો ધાતુને આશિષ અર્થમાં तिक् (ति) પ્રત્યય લાગેછે અને કૃદન્તના બીજા સર્વે પ્રત્યયો થાયછે (ઉદા જુઓ સૂત્ર:૧૫)

★ અનુવૃત્તિ :- आशिषि अकन ૫/૧/૭૦ થી आशिषि

卐 વિશેષ – 0 સ્પષ્ટ

[૧૧૦૦]

(૧૫) अहन्पञ्चमस्य क्वि क्ङिति ૪/૧/૧૦૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अहन् पञ्चमस्य क्वि – क्ङिति
★ વૃતિ :- हन्वर्जपञ्चमान्तस्य क्वौ धुडादौ क्ङिति च दीर्घः स्यात् । शम्या दित्याशास्यमानः शान्तिः
■ क्वचित्तिकि न दीर्घः । रन्तिः । वर्धतामित्या शास्यमानो वर्धमानः ।

卐 વૃત્યર્થ :- हन् ધાતુ સિવાયના પંચમ વ્યંજન (ङ्, ञ्, ण्, न्, म्) માનો કોઇપણ વ્યંજન અન્તે હોય તેવા ધાતુંને क्विप् પ્રત્યય લાગે ત્યારે અને આદિમા धुट् વ્યંજનવાળો कित् ङित् પ્રત્યય લાગે ત્યારે તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાયછે
0 शम्यात् इति–शम्+तिक् (ति)=આ સૂત્રથી પૂર્વસ્વર દીર્ઘ शाम्+ति=(म्नां धुड् वर्गे૦ થી) शान् + ति = शान्तिः

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) स्वर हन गम૦ ૪/૧/૧૦૪ થી धुटि (૨) दीर्घमवोऽन्त्यम् ૪/૧/૧૦૩ થી दीर्घम

卐 વિશેષ :- 0 अहन् કેમ કહ્યું ?
वृत्रहपि–हन् ધાતુ વર્જનછે માટે દીર્ઘત્વ ન થાય.(*न् नो ण् क वर्गैक स्वर वति ૨/૩/૭૬ થી થયો)

*वृत्रहणि–સંજ્ઞા હોયતો पूर्वपदस्था ૨/૩/૬૪ થી અને અસંજ્ઞામાં कवर्गैक૦ ૨/૩/૭૬ થી णत्व- બૃ.વૃ. ભા,૨ न्या, સ.પૃ.૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 પંચમ વર્ણ કેમ કહ્યું ?
પક્ત્વા – પચ્ + ક્ત્વા છે. અન્તે ચ્ છે.
0 ધુટ્ અમ કેમ કહ્યું ?
યમ્ ત – યમ્ + ક્ય – ય ધુટ્ નથી.

શેષવૃત્તિ :- (૪) ન તિકિ દીર્ઘશ્ચ ૪/૨/૫૯ યમ્ વગેરે (યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, હન્, મન્ અને વન્) તથા તનાદિ ધાતુઓને તિક્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે તેના અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ થતો નથી તેમજ પૂર્વસ્વર દીર્ઘ પણ નથાય
0 રમ + તિક્ = રન્તિ: = રંતિદેવ [૫૪૨]
0 વર્ધમાન: ચોવિશમાં તિર્થંકર વર્ધિષીષ્ટ ઇતિ વર્ધ+આનશ્ (શત્રાનશાવેષ્યતિ ૫/૨/૨૦ થી નિર્દિષ્ટ આનશ્ ૫/૧/૭૦ થી થયો) = (અતો મ આને ૪/૪/૧૧૪ થી અ થી પર મ્ આગમ) વર્ધ + માન = વર્ધમાન:

[૧૧૦૧]

(૧૬) કર્મણોઽણ્ ૫/૧/૭૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- કર્મણ: અણ્
★ વૃત્તિ :- કર્મણ: પરાદ્ધાતોરણ્ સ્યાત્ । કુમ્મં કરોતિ ઇતિ કુમ્ભકાર: ।

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર આવેલ ધાતુને અણ્ પ્રત્યય થાયછે કુમ્ભકાર = કુંભાર–કુમ્મં કરોતિ ઇતિ કુમ્ભ+કૃ+અણ્=(નામિનોઽકલિહલે થી વૃદ્ધિ) કુમ્ભ+કાર્+અ= કુમ્ભકાર: (* નોંધ :- કુમ્ભમ્-કુમ્ભ+અમ્ કર્મ છે. કૃ સાથે સમાસ થતાં ઐકાર્થ્યે ૩/૨/૮થી વિભક્તિ લોપ અને ઙસ્યુક્તં કૃતા ૩/૧/૪૯ થી સમાસ થયો. સિ પ્રત્યય લાગ્યો બધે આ રીતે પ્રક્રિયા જણાવી)

卐 વિશેષ :- 0 અણ્ માં ણ્ કાર વૃદ્ધિને માટેછે 0કર્તૃ વ્યાપ્યં કર્મ ૨/૨/૩ થી નિર્વર્ત્ય: ક્રિયા વડે ઉત્પન્ન કરવું વિકાર્ય :- ક્રિયા વડે વિકાર પામવો પ્રાપ્ય – ક્રિયા વડે પામવું ત્રણ અર્થમાં કર્મ થાયછે જેમકે પ્રાપ્ય :- સૂત્રં ધરતિ ઇતિ – સૂત્રધાર:

[૧૧૦૨]

(૧૭) આતો ડોઽહ્વાવામ: ૫/૧/૭૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- આત: ડ: અ – હ્વા – વા–મ:
★ વૃત્તિ :- કર્મણ: પરાદનુપસર્ગાત્ હ્વાવામાવર્જાદાદન્તાદ્ ધાતોર્ડ: સ્યાત્ । ગોદ: । અહ્વાવામ્ ઇતિ કિમ્ । સ્વર્ગહ્વાય: તન્તુવાય:, ધાન્યમાય: ।

卐 વૃત્યર્થ :- હ્વા-વા-મા ધાતુઓ સિવાય ઉપસર્ગ સહિત એવી આ કારા. ધાતુઓને કર્મથી પર ડ (અ) પ્રત્યય થાયછે.
0 ગોદ: = ગાય આપનારો – ગાં દદાતિ ઇતિ – ગો + દા + ડ = ગોદ્ + અ = ગોદ:
0 અહ્વાવામ્ કેમ કહ્યું ?
સ્વર્ગહ્વાય:=સ્વર્ગ હ્વયતે-સ્વર્ગની સ્પર્ધા કરનારો આ ધાતુનું વર્જન છે માટે "ડ" પ્રત્યય ન લાગે પણ અણ્ લાગે –0– તન્તુવાય: = વણકર ધાન્યમાય:= ધાન્ય માપનારો – બન્નેમાં ડ ન લાગ્યો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) ગાયોઽનુપસર્ગાદ્ ૫/૧/૭૪ થી અનુપસર્ગાત્ (૨) કર્મણોઽણ્ થી કર્મણ:

卐 વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?
ગોસંદાય: ગો-સં+દા –ઉપસર્ગ છે માટે કર્મણોઽણ્ થી અણ્ લાગશે. તથી સં+દા+અણ્=(આત ઐ: કુઞ્જૌ ૪/૩/૫૩) સં+દૌ + અણ્ = સં + દાય્ + અ = સંદાય:
0 ક્યારે હ્વા ને ડ પ્રત્યય લાગે છે મિત્રહ્વ-મિત્રં હ્વયતે–મિત્ર ની સ્પર્ધા કરેછે. અહીં મિત્ર+હ્વા+ડ=મિત્ર+હ્વ્+અ થયું

[૧૧૦૩]

(૧૮) આશિષિ હન: ૫/૧/૮૦

★ વૃત્તિ :- કર્મણ: પરાદ્ધન્તેરાશિષિ ગમ્યાયાં ડ: સ્યાત્ । શત્રુહ: ।

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર હન્ ધાતુને આશીર્વાદ અર્થમાં ડ (અ) પ્રત્યય થાય શત્રુહ: = શત્રું વધ્યાત્-શત્રુને હણો-શત્રુ+હન્+ડ= ડિન્યન્ત્ય સ્વરાદે: ૨/૧/૧૧૪ થી અનૂ લોપ) શત્રુ + હૂ + અ

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) આતો ડો...મ: ૫/૧/૭૬ થી ડ (૨) કર્મણોઽણ થી કર્મણ:

卐 વિશેષ :- 0 * ક્યારેક ગતિ અર્થમાં પણ હનૂ ને ડ પ્રત્યય લાગેછે ત્યારે ક્રોશં હન્તિ થી ક્રોશહ: એક કોશ (ગતિનું માપ) કાપેછે. – ચાલેછે – થાય.

[૧૧૦૪]

(૧૯) ક્લેશાદિભ્યોઽપાત્ ૫/૧/૮૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્લેશ – આદિભ્ય: અપાત્
★ વૃત્તિ :- ક્લેશાદે: કર્મણ: પરાદપપૂર્વાદ્ધન્તેર્ડ: સ્યાત્ । ક્લેશાપહ:, તમોપહ:

* નોંધ :- લઘુપ્રક્રિયા – ટીપ્પણ ૧૭, પૃ. ૩૭૦

* ક્વચિત્ – હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ પૃ. ૮૪૩

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :- ક્લેશ વગેરે કર્મ પછી અપ પૂર્વક હન્ ધાતુને ડ (અ) પ્રત્યય થાયછે ક્લેશાપહ: ક્લેશને હણનારો. ક્લેશમ્ અપહન્તિ=ક્લેશ+અપ+હન્+ડ=ક્લેશ+અપ+હ્+અ (અન્ત્ય અન્ લો.૫)=ક્લેશાપહ: એ-જ-રી-તે તમોપહ: અંધકારને હણનાર તમસ્+અપ+હન્+ડ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આતો ડો...મ: ૫/૧/૭૬ થી ડ (૨) આશિષિ...૫/૧/૮૦ થી હન:

卐 વિશેષ :- 0 ક્લેશાદિ-ક્લેશ, રોગ, તમસ્, દુ:ખ, દોષ, વાતપિત્તકફ, જ્વર, દર્પ

0 સૂત્રમાં બ.વ મુકવાથી અન્ય કર્મોથી પર પણ હન્ ને ડ પ્રાપ્ત થશે.

0 પૂર્વસૂત્રથી પણ ડ પ્રત્યયની પ્રાપ્તિ હતીછતાં આશીર્વાદ સિવાયના વિષયમાં પ્રાપ્તિ માટે આ સૂત્ર બનાવેલ છે.

[૨૧૦૫]

(૨૦) અચિત્તે ટક્ ૫/૧/૮૩

★ વૃત્તિ :- કર્મણ: પરાદ્ધન્તેરચિત્તવતિ કર્તરિ ટક્ સ્યાત્ વાતઘ્ન તૈલમ્। અચિત ઇતિ કિમ્। પાપઘાતો યતિ:

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર હન્ ધાતુને અચિત કર્તા હોયતો ટક્ (અ) થાયછે

0 વાતઘ્ન તૈલમ્ - વાયુને હણનાર તેલ - વાતં હન્તિ इति वात+हन्+टक्=वात+घ्न्+अ= (गमहन जन० ४/२/४४ थी हन् नो अ, लो.५, हनो ह्नो घ्नः २/१/११२ थी घ्न थशे.)

0 અચિત્ત કેમ કહ્યું ?

पापघातः यतिः = पापं हन्ति इति पाप+हन्+अण् (अ) = ञ्णिति घात् ४/३/१०० थी पाप+घात्+अ = पापघातः અહીં સચિત્ત કર્તા છે માટે ટક્ ન થયો

★ અનુવૃત્તિ :- આશિષિ હન: ૫/૧/૮૫ થી હન:

卐 વિશેષ :- 0 અચિત - ચૈતન્ય રહિત

0 क् इत् છે તે કિત્ કાર્ય માટે છે

0 ट् इत् છે તે સ્ત્રીલિંગે ङी પ્રાપ્તિ માટે છે

[૨૧૦૬]

(૨૧) બ્રહ્માદિભ્ય: ૫/૧/૮૫

★ વૃત્તિ :- एभ्य: कर्मभ्यः पराद्धन्तेष्टक् स्यात्। ब्रह्मघ्नः गोघ्नः पापी ।

■ राजघः निपातोऽयम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- બ્રહ્મ વગેરે કર્મથી પર હન્ ધાતુને ટક્ (અ) પ્રત્યય થાયછે. બ્રહ્મઘ્નઃ= બ્રહ્મને હણનારો બ્રહ્મહન્તિ = બ્રહ્મ+હન્+ટક્= (हन् नो ४/२/४४ थी ह, २/१/११२ થી ઘ્ન થતાં) બ્રહ્મ+ઘ્ન+ટક્ (અ) = બ્રહ્મઘ્ન:

0 गोघ्न: = ગાયને હણનારો. गां हन्ति

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આશિષિ હન: ૫/૧/૮૨થી હન: (૨) અચિત્તે ટક્ ૫/૧/૮૩ થી ટક્

卐 વિશેષ :- 0 બ્રહ્માદિ :- બ્રહ્મઘ્ન:, કૃતઘ્ન:, ગોઘ્ન:, શત્રુઘ્ન: ભ્રૂણઘ્ન:, બાલઘ્ન:, શશઘ્ની

0 બહુલ અધિકારથી સંપ્રદાન (ચતુર્થી) માં પણ આ સૂત્ર કયારેક લાગેછેજેમકે गोघ्नोऽतिथिः=गां हन्ति यस्मै आगताय दातुम् स - અહીં સંપ્રદાન :- यस्मै आगताय छे तेथी પણ ટક્ પ્રત્યય થયો

■ शेषवृत्ति :-(५) * राजघः ५/१/८८ राजन् કર્મથી પર हन् ધાતુને टक् પ્રત્યયાન્ત તથા (हन् નો) घ આદેશ કરી निपात કરાયછે राजन्+हन्+टक्=राजघः= રાજાને હણનાર

[૨૧૦૭] [૫૪૪]

(૨૨) कुक्ष्यात्मोदराद् भृगः खिः ५/१/९०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- कुक्षि-आत्म-उदराद् भृगः खिः

★ વૃત્તિ :- एभ्यः कर्मभ्यः पराद् भृगः खिः स्यात्। ख इत्।

卐 વૃત્યર્થ :- कुक्षि, आत्मन् અને उदर કર્મ પછી આવેલા भृग् (भृ) ધાતુને खि (इ) પ્રત્યય થાયછે खि માં ख-इत् ७ (उदा. सूत्रः २३ માં જુઓ)

卐 વિશેષ - 0 ख કાર મુકયો તે मुँ આગમ માટે છે खित्यनव्ययाऽरुषोमोऽन्ते,ह्रस्वश्च ३/२/१११ થી मुँ આગમ થાય

[૨૧૦૮]

(૨૩) खित्यनव्ययाऽरुषोमोऽन्ते,ह्रस्वश्च ३/२/१११

★ સૂત્રપૃથ૦ :- खिति अनु - अव्यय अरुषः मः अन्तः ह्रस्वश्च

★ વૃત્તિ :- स्वरान्तस्यानव्ययस्यारुषश्च खित्प्रत्ययान्ते उत्तरपदे मोऽन्तो यथाशंभवं ह्रस्वश्च स्यात् । कुक्षिम्भरिः आत्मम्भरिः, उदरम्भरिः

卐 વૃત્યર્થ :- અવ્યય સિવાયના સ્વરાન્ત શબ્દ પછી તેમજ અરુષ્ શબ્દ પછી ख-इत् વાળો પ્રત્યય ઉત્તરપદમાં હોયતો (પૂર્વપદને અન્તે) मुँ આગમ થાય છે. (જેમકે :- अरुस् નું अरुस्म् પછી म् લો.૫ अरुम्) અને પુર્વે દીર્ઘસ્વર હોયતો હ્રસ્વ થાયછે.

0 कुक्षिम्भरिः પેટભરો कुक्षिबिभर्ति इति-कुक्षि+भृ+खि (इ) कुक्षि+भर्+खि=कुक्षि+म्+भरि (આ સૂત्रथी मुँ आगम)

* राजघः જેમ પ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ - પૃ. ૮૪૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 આત્મમ્ભરિઃ પોતાનેજ પોષનારો આત્મન્+ભૃ+ખિ (અહીં સમાસ થયો આત્મન્+અમ્+ભૃ+ . ઐકાર્થ્યે ૩/૨/૮ થી વિભક્તિ લોપ, ૫૬ સંજ્ઞા થતાં નામ્નો નો૦ ૨/૧/૯૧થી અન્ત્ય ન્ લોપ) આત્મ+મ્+ભૃ+ઇ=આત્મમ્ભરિઃ

0 ઉદરમ્ભરિઃ પેટ ભરો – ઉદરં બિભર્તિ

卐 વિશેષ :– 0 ખિ કેમ કહ્યું ?

જ્ઞમાની–જ્ઞ+મન્+ણિ–જ્ઞમાન્+ઇન્ અહીં ણિન્ છે માટે મ આગમ ન થાય મન્યાણિનૂ ૫/૧/૧૧૬ થી ણિન્

0 અનવ્યય કેમ કહ્યું ?

દોષામન્યમ્ અહઃ પોતાને રાત માનતો દિવસ – દોષા અવ્યય છે માટે મ ન લાગ્યો

[૧૧૦૯]

(૨૪) અર્હોડ ચ્ ૫/૧/૯૧

★ **સૂત્રપૃથ૦** : અર્હઃ અચ્

★ **વૃત્તિ** :– કર્મણઃ પરાદર્હેરચ્ સ્યાત્ । પૂજાર્હઃ સાધુ। પૂજાર્હા સાધ્વી ।

卐 **વૃત્યર્થ** :– કર્મથી પર અર્હ ધાતુને અચ્ પ્રત્યય થયછે પૂજાર્હઃ સાધુઃ પૂજને યોગ્ય સાધુ–પૂજાર્હા સાધ્વી પૂજને યોગ્ય સાધ્વી

0 પૂજાર્હઃ = પૂજામ અર્હતિ – પૂજા+અર્હ+અચ્

0 પૂજાર્હા = પૂજાર્હ + આ (સ્ત્રીલિંગે આત્)

卐 વિશેષ :– 0 અણ્ પ્રત્યયનો અપવાદ કરી આ સૂત્ર બનાવેલ છે.

0* અચ્ અને અણ્ બન્ને સરૂપ હોવાથી નિત્ય અપવાદરૂપે છે

[૧૧૧૦]

(૨૫) ધનુર્દણ્ડત્સરૂલાઙ્ગલાઙ્કુશર્ષ્ટિયષ્ટિ શક્તિ તોમર ઘટાદ્ ગ્રહઃ ૫/૧/૯૨

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– ધનુર્ દણ્ડ-ત્સરુ-લાઙ્ગલ-અઙ્કુશ-ઋષ્ટ-યષ્ટિ-શક્તિ-તોમર-ઘટાદ્ ગ્રહઃ

★ **વૃત્તિ** :– એભ્યો દશભ્યઃ કર્મભ્યઃ પરાદ્ ગ્રહેરચ્ સ્યાત્ ધનુર્ગ્રહઃ

卐 **વૃત્યર્થ** :– ધનુર્ વગેરે દશ કર્મ (શબ્દ) થી પર ગ્રહ ધાતુને અચ્ (અ) પ્રત્યય થાયછે ધનુર્ગ્રહઃ ધનુષ્યને ગ્રહણ કરનાર ધનુર્ગૃહ્ણાતિ ઇતિ ધનુસ્+ગ્રહ+અચ્ એજરીતે દણ્ડગ્રહઃ = દંડ ગ્રહણ કરનાર. ત્સરુગ્રહઃ = તલવારની મૂઠ ગ્રહણ કરનાર. યષ્ટિગ્રહઃ = લાકડી ગ્રહણ કરનાર

★ **અનુવૃત્તે** :– અર્હોડચ્ ૫/૧/૯૧ થી અચ્

卐 **વિશેષ** : 0 ઘટીગ્રહ નું ગ્રહણ કેમ ? ઘટી (ઘડી–સમયમાપ) નું વિધાન સૂત્રમાં નથી પણ * નામ ગ્રહણે લિઙ્ગ વિશિષ્ટસ્યાપિ ગ્રહણમ્ એ ન્યાયે ઘટી શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે

[૧૧૧૧]

(૨૬) આયુધાદિભ્યો ધૃગોડદણ્ડાદેઃ ૫/૧/૯૪

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– આયુધ્-આદિભ્યઃ ધૃગઃ મ-દણ્ડાદેઃ

★ **વૃત્તિ** :– દણ્ડાદિ વર્જાદાયુધોદે પરાદ્ધૃગોડચ્ સ્યાત્ । ધનુર્ધરઃ, ભૂધરઃ, । અદણ્ડાદેરિતિ કિમ્ । દણ્ડધારઃ

卐 **વૃત્યર્થ** :– દણ્ડ વગેરે શબ્દો સિવાયના આયુધ વગેરે શબ્દોથી પર આવેલા ધૃ ધાતુને અચ્ (અ) પ્રત્યય થાયછે 0 ધનુર્ધરઃ = ધનુષને ધારણ કરનાર ધનુર્ધરતિ = ધનુ+ધૃ+અચ્ 0 ભૂધરઃ પર્વત

0 અદણ્ડાદેઃ કેમ કહ્યું ?

દણ્ડધારઃ = દણ્ડં ધરતિ - દણ્ડ+ધૃ+અણ્ ૬૨ ૫.૨૬ (અહીં અણ્ પ્રત્યય થયો

★ **અનુવૃત્તિ** :– અર્હોડચ્ ૫/૧/૯૧ થી અચ્

卐 **વિશેષ** :– 0 આયુધાદિ ગણ :– ધનુર્ધરઃ, શક્તિધરઃ, ચક્રધરઃ, શાર્ઙ્ગધરઃ, ગદાધરઃ, પશુંધરઃ, શૂલધરઃ, ખડ્ગધરઃ, વજ્રધરઃ, હલધરઃ

0 આદિ શબ્દથી—જલધરઃ, વિષધર, શશધરઃ, વિદ્યાધરઃ, શ્રીધરઃ, જટાધરઃ, પયોધરઃ વગેરે પણ ગ્રહણ થશે.

0 * સૂત્રમાં ધ વ મુકવાથી અન્ય કર્મથી પર પણ અચ્ થાય જેમકે :– યષ્ટિધરઃ, ફલકધરઃ, શઙ્કુધરઃ, ગોવર્ધનધરઃ, શ્રીવત્સધરઃ, તૂણીરધરઃ, પાશધરઃ, છત્રધરઃ

0 અદણ્ડાદેઃ કેમ કહ્યું ?

દણ્ડધારઃ, કર્ણધારઃ, સૂત્રધારઃ, છત્રધારઃ, કુણ્ડધારઃ, કર્મધારઃ – અહીં અણ્ પ્રત્યય થયોછે

[૧૧૧૨]

(૨૭) હૃગોવયોડનુદ્યમે ૫/૧/૯૫

★ **સૂત્રપૃથ૦** :– હૃગઃ વયઃ અનુદ્યમે

★ **વૃત્તિ** :– કર્મણઃ પરાદ્ધૃગો વયસ્યનુદ્યમે ગમ્યંડચ્ સ્યાત્ । અસ્થિહરઃ સ્વાઉદ્યમ ઉત્ક્ષેપણમાકાશસ્થસ્ય વા ધારણે તદભાવે–મનોહરા સ્ત્રક્ । ઉદ્યમે તુ ભારહાર ।

---

*1 નામ ગ્રહણે — ન્યાય – ૧૬ ૫ ૧૬

*2 બ. વ. – મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨. પૃ. ૧૭૪

*અચ્ અને...સિદ્ધહેમ બૃ વૃ પંચમોડધ્યાય-પૃ-૧૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

■ आङ. शीले । पुष्पहारः । दृति – नाथात्पशाविः । दृतिहरिः श्वा । नाथहरः सिंहः

卐 વૃત્યર્થ :– ઉંમર કે અનુદ્યમ અર્થ જણાતો હોય ત્યારે કર્મથી પર હૃ ધાતુને अच् (अ) પ્રત્યય થાયછે

0 ઉદ્યમ એટલે ઊંચે ફેંકવું અથવા આકાશમાં અધ્ધર રહેતા પદાર્થને હાથમાંધરી રાખવો–તેનો અભાવતે અનુદ્યમ

0 वय :– अस्थिहरः श्वा – હાંડકાને લઈ જનાર કુતરું – અહીં હાડકાને લઇ જવું તે કુતરાની બાલ્યાવસ્થા સૂચવેછે अस्ति हरति इति–अस्थि+हृ+अच्

0 अनुद्यम :– मनोहरा स्रक् મનોહર માળા मनः हरति इति – मनस्+हृ+अच्=मनोहर, સ્ત્રીલિંગે आत् मनोहरा મનને હરવામાં ઉદ્યમ નથી માટે अच् (मनस् ना स् નો રુ થઇ अतोऽतिरोरुः થી उ થઈ अ+उ થતાં ओ થયો)

0 अनुद्यम કેમ કહ્યું ?

ઉદ્યમ અર્થમાં भारहारः ભાર ઉપાડનાર भार+हृ+अण्

★ અનુવૃત્તિ :– अर्होऽच् ૫/૧/૯૧ થી अच्

卐 વિશેષ :– 0 વય :– પ્રાણીને કાળક્રમે કરી થતી (વધતી) ઊંમર અવસ્થા

0 * જ્યાં વય હોય ત્યાં ઉદ્યમ અર્થમાં પણ આ સૂત્ર લાગે જેમકે :– कवचहरः

■ શેષવૃત્તિ :– (૬) आङ. शीले ૫/૧/૯૬ આઙ્ સાથેના હૃ ધાતુને શીલ અર્થમાં अच् પ્રત્યય થાય છે. शील – સ્વભાવિક ક્રિયા – पुष्पाहरः ફૂલને ચૂંટનારો. पुष्पाणि आहरति – पुष्प+आ+हृ+अच् [૫૪૫]

(૭) दृतिनाथात् पशाविः ૫/૧/૯૭ दृति લેમજ नाथ શબ્દ પછી હૃ ધાતુ હોય અને પશુ કર્તા હોયતો इ થાયછે दृतिहरिः श्वा ચામડાની મસક લઇ જનારો કુતરો दृति+हृ+इ

0 नाथहरिः सिंहः માલિકને હરનાર સિંહ नाथ+हृ+इ

[૧૧૧૩] [૫૪૬]

(૨૮) रजः फले मलाद् ग्रहः ૫/૧/૯૮

★ વૃત્તિ :– एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहेरिः स्यात् । रजोग्रहिः फलेग्रहिः, मलग्रहिः

卐 વૃત્યર્થ :– रजस्, फले, मल કર્મ પછી ग्रह ધાતુને इ થાયછે. रजोग्रहिः રજ લેનારો – रजः गृह्णाति इति – रजस्+ग्रह्+इ એ-જ-રી-તે

0 फलेग्रहिः = फले + ग्रह + इ – ફળ લેનાર

0 मलग्रहिः = मल + ग्रह + इ – મળ લેનાર

* वयस्तत्र – બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨ ન્યા. સ. પૃ. ૨૨૯

★ અનુવૃત્તિ :– दृति नाथात् पशाविः ૫/૧/૯૭થી इ

卐 વિશેષ :– 0 फले-સૂત્રમાં ए कार નિર્દેશ હોવાથી फले કર્યું છે

[૧૧૧૪]

(૨૯) देववातादापः ૫/૧/૯૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :– देव वातात् आप

★ વૃત્તિ :– आभ्यामाप ई स्यात् । देवापिः, वातापिः

卐 વૃત્યર્થ :– देव અને वात કર્મ પછી આવેલ आप् ધાતુને इ પ્રત્યય થાયછે

0 देवापिः દૈત્ય કે અસુરનું નામ છે. देवान् आप्नोति देव + आप् + इ

0 वातापिः ઋષિ પુત્રનું નામ છે वातम् आप्नोति – वात + आप् + इ

★ અનુવૃત્તિ :– दृति नाथात्० ૫/૧/૯૭ થી इ

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૧૧૧૫]

(૩૦) शकृत्स्तम्बाद्वत्सव्रीहौ कृगः ૫/૧/૧૦૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शकृत् – स्तम्बात् वत्स – व्रीहौकृगः

★ વૃત્તિ :– आभ्यां कर्मभ्यामनयोः कर्त्रोः कृगः इः स्यात् शकृत्करिः वत्सः । स्तम्बकरिर्व्रीहिः

■ किंयत्तद् बहोः । किङ्करः, यत्करः, तत्करः, बहुकरः

卐 વૃત્યર્થ :– शकृत् (છાણ) स्तम्ब (ડુંડું) કર્મથી वत्स અને व्रीहि કર્તા હોયતો તેનાથી પર कृ ને इ થાય

0 शकृत् करिः वत्सः છાણ કરનારો વાછડો शकृत् करोति इति – शकृत् + कृ + इ

0 स्तम्ब करिर्व्रीहिः = ડુંડું કરનાર ચોખાનો છોડ स्तम्बं करोति – स्तम्ब + कृ + इ

★ અનુવૃત્તિ :– दृति नाथात्० ૫/૧/૯૭ થી इ

卐 વિશેષ :– 0 वत्सव्रीहौ કેમ કહ્યું ? शकृत् कारः वत्स કર્તા ન હોયતો अण् લાગે शकृत्+कृ+अण्

■ શેષવૃત્તિ :– (૮) किंयत्तद्बहोरः ૫/૧/૧૦૧ कि –यत्–तत्–बहु કર્મ પછી कृ ધાતુને अ પ્રત્યય થાયછે किङ्करः નોકર – किम् करोति इति–किम्+कृ+अ

0 यत्करः = यत्+कृ+अ 0 तत्करः = तत्+कृ + अ

0 बहुकरः = बहु + कृ + अ [૫૪૭]

[૧૧૧૫]

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૩૧) સહ્યસ્યાऽહર્દિવાવિભાનિશાપ્રભાભાસ્ત્વિત્રકર્ત્રાદ્યન્યાનન્તકાર બાહુરુર્ય નુનાન્દીલિપિલિવિવલિવક્તિક્ષેત્રજઙ્ઘાક્ષ્ણાક્ષણદારજનિ દોષાદિન દિવસાદ્ટઃ ૫/૧/૧૦૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સહ્યસ્યા-અહર્-દિવા-વિભા-નિશા-પ્રભા-ભાસ્-ચિત્ર કર્તૃ-આદિ-અન્ત-અનન્ત-કાર-બાહુ-અમર-ધનુર્-નન્દી-લિપિ-લિવિ-વલિ-ભક્તિ-ક્ષેત્ર-જઙ્ઘા-ક્ષ્ણા-ક્ષણદા-રજનિ-દોષા દિન-દિવસાત્ ટઃ

★ વૃત્તિ :- એભ્યોઽષ્ટાવિંશતેઃ પરાત્ કૃગષ્ટા સ્યાત્ । સહ્યસ્યાકર ઇત્યાદિ

卐 વૃત્યર્થ :- આ (સૂત્રપૃથ૦ મુજબના) ૨૮ શબ્દોથી પર કૃ ધાતુને ટ (અ) પ્રત્યય થાયછે જેમકે :- સહ્યસ્યાકરઃ સહ્યસ્યાં કરોતિ=સહ્યસ્યા+કૃ+ટ (અ) સંખ્યા કરનાર (બધાજ શબ્દો આ રીતે બનશે)

0 અન્ય ઉદાહરણો :- અહઃકરઃ= અહ કરોતિ અહન્+અસ્+કૃ+ ઐકાર્થી થી અસ્ લોપ, અંતવર્તિ વિભક્તિ અપેક્ષાએ પર થતાં હેતુપરિ થી અહર્+કૃ+ટ અતઃ કૃ કમિ ૨/૪/૫ થી ર્ ને સ્ થતાં અહસ્કરઃ થયું સૂર્ય, દિવાકરઃ=સૂર્ય, વિભાકરઃ=સૂર્ય, નિશાકરઃ=ચંદ્ર પ્રભાકરઃ=સૂર્ય, ભાસ્કરઃ=સૂર્ય, ચિત્રકરઃ=ચિત્રકાર, કર્તૃકરઃ = ઈશ્વર, આદિકરઃ=બ્રહ્મા, લિપિકરઃ=લહીયો વગેરે

卐 વિશેષ :- 0 ટ કાર કૃ માટે છે તેનાથી વિભાકરી વગેરે સિદ્ધ થાયછે. અન્યથા આત્થી આજ થયોહોત

[૧૧૧૭]

(૩૨) ક્ષેમપ્રિયમદ્રભદ્રાત્ ખાડણ્ ૫/૧/૧૦૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષેમ-પ્રિય-મદ્ર-ભદ્રાત્ ખ-ણ્

★ વૃત્તિ :- એભ્યશ્ચતુર્ભ્યઃ પરાત્કૃગઃ ખાડણૌ સ્યાતામ્ । ક્ષેમઙ્કરઃ । ક્ષેમકારઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષેમ,પ્રિય,મદ્ર,ભદ્ર શબ્દથી પર કૃ ધાતુને ખ અને ણ્ પ્રત્યય થાયછે ક્ષેમઙ્કરઃ પક્ષે ક્ષેમકારઃ કુશળ કરનાર ઇ0 ક્ષેમ+કૃ+ખ=(ખ ઇત્ છે તેથી મ આગમ ક્ષિત્સ્વનઃ સૂ૦ ૪/૪/૧૧૧) ક્ષેમ+મ+કૃ+ખ=(યુથ્વ) ક્ષેમ+મ+કર્+અ=ક્ષેમઙ્કરઃ પક્ષે ક્ષેમ+કૃ+ણ્=(વૃદ્ધિ) ક્ષેમ+કાર+અ=ક્ષેમકારઃ; એજરીતે-પ્રિયઙ્કરઃ, મદ્રઙ્કરઃ થાય

★ અનુવૃત્તે :- ૫/૧/૧૦૦ થી કૃગઃ

卐 વિશેષ :- 0 એભ્યઃ (આ ચારથી) કેમ ? 0- તીર્થકરઃ (હેતુતચ્છીલાઽનુકુલે૦ થી ટ તીર્થ+કૃ+ટ 0 ખ અને ણ્ વિકલ્પે કર્યા તે ટ ના બાધક માટેછે.

[૧૧૧૮]

(૩૩) મેઘર્તિભયાઽભયાત્ ખઃ ૫/૧/૧૦૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- મેઘ ઋતિ ભય અભયાત્ ખ.

★ વૃત્તિ :- એભ્યશ્ચતુર્ભ્યઃ પરાત્ કૃગઃ ખઃ સ્યાત્ । મેઘઙ્કરઃ ઋતિઙ્કરઃ । ભયઙ્કરઃ । અભયઙ્કરઃ ।

■ પ્રિયવશાદ્વદઃ ખઃ । પ્રિયંવદઃ । વશંવદઃ । દ્વિપતપરંતપૌ નિપાત્યૌ પરિમાણાર્થેભ્યોનખાત્ પચઃ ખઃ । પ્રસ્થંપચઃ । મિતંપચઃ । નખંપચઃ । કુલાભ્રકરીષાત્ કષઃ ખઃ । કૂલંકષા । કરીષંકષા ।

卐 વૃત્યર્થ :- મેઘ,ઋતિ,ભય અને અભય શબ્દથી પર કૃ ધાતુને ખ (અ) પ્રત્યય થાયછે મેઘઙ્કરઃ=મેઘમ્ કરોતિ-મેઘ+કૃ+ખ મેઘ+મ્+કર્+અ= (ત્રૌ મુમો વ્યઞ્જને૦ થી ઙ્) મેઘ+ઙ્+કર =મેઘઙ્કરઃ=મેઘ કરનાર એજરીતે ઋતિઙ્કરઃ = ઋતુપીડા કરનાર

卐 વિશેષ :- 0 હેત્વાદિ વિવક્ષાથી ટ પ્રત્યય નો પક્ષ બાધ થયછે

■ શેષવૃત્તિ :- (૯) પ્રિયવશાદ્વદઃ ૫/૧/૧૦૭ પ્રિય અને વશ શબ્દથી પર વદ્ ધાતુને ખ પ્રત્યય થાય

0 પ્રિયંવદઃ પ્રિય બોલનાર

0 વશંવદઃ - વશંવદ કે= આધીન [૫૪૮]

(૧૦) દ્વિપન્તપ-પરન્તપૌ ૫/૧/૧૦૮ દ્વિપંતપ અને પરંતપ બન્ને ખ પ્રત્યયવાળા નિપાતન કરાયાછે તપ્ = તપાવવું અર્થસૂચક ધાતુ છે. [૫૪૯]

(૧૧) પરિમાણાર્થેભ્યો-મિત નખાત્ પચઃ ૫/૧/૧૦૯ પરિમાણ-માપ અર્થક પ્રસ્થ વગેરે શબ્દો, મિત અને નખ થી પર પચ્ ધાતુને ખ (અ) પ્રત્યય થાયછે

0 પ્રસ્થંપચઃ=પ્રસ્થ માપ જેટલું રાંધનાર

0 મિતંપચઃ = પરિમિત રાંધનાર 0 નખનિકૃત્તપ્રમાણમપિ તેવું અતિ ઉષ્ણ રાંધનાર [૫૫૦]

(૧૨) કુલાભ્ર કરીષાત્ કષઃ ૫/૧/૧૧૦ કુલ,અભ્ર અને કરીષ શબ્દોથી પર કષ્ ધાતુને ખ પ્રત્યય થાયછે.

0 કૂલઙ્કષા - કોતરને તોડનાર (નદી) 0 અભ્રઙ્કષઃ -આભને અડે તેવું ઊંચું (મકાન) 0 કરીષઙ્કષા - છાણાને ઘસનારી (દાસી) [૫૫૧]

[૧૧૧૯]

(૩૪) સર્વાત્સહશ્ચ ૫/૧/૧૧૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સર્વાત્ સહઃ ચ

★ વૃત્તિ :- સર્વપૂર્વાત્સહેઃ કષેશ્ચ ખઃ સ્યાત્ । સર્વંસહઃ સર્વંકષઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સર્વ શબ્દ-કર્મથી પર સહ અને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

कष् धातुने ख प्रत्यय थाय सर्वन् सहते-सर्वंसहः= બધું સહન કરનારો એમ રીતે सर्वंकषः=બધાને દબાવનાર દુષ્ટ

★ અનુવૃત્તિ :- मेघर्तिभया० ૫/૧/૧૦૬ થી ख:

卐 વિશેષ :- 0 २५४

[૧૧૨૦]

(૩૫) मन्याण्णिन् ૫/૧/૧૧૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- मन्यात् णिन्

★ વૃત્તિ :- कर्मण: परात् मन्यतेर्णिन् स्यात् । पण्डितमानी बन्धो: ।

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર मन् ધાતુને णिन् (इन्) પ્રત્યય થાયછે (मन्य-गणु ચોથો) पण्डितमानी બન્ધો ભાઇને પંડિત માનનાર पण्डितं मन्यते इति-पण्डित+मन्+णिन्=पण्डित्+मान्+इन=પ્ર.એ.વ. पण्डितमानी (ङिति थी उपान्त्यनो आ, सि प्रत्यय लो૫ नाम्नोनो० थી अन्त्य न् लो૫)

卐 વિશેષ :- 0 બન્ધો. અહીં कर्मणि कृत: २/२/८३ થી ૫ષ્ઠી વ૪.

0 * इय निर्देश उत्तरार्थम् मन्यते मां च (इय) નિર્દેશ આગળના સૂત્ર માટેછે તેથી तुदादि બધુના मन् ધાતુનું ગ્રહણ થશે નહીં [૧૧૨૧]

(૩૬) कर्तु: खश् ૫/૧/૧૧૭

★ વૃત્તિ :- प्रत्ययार्थात् कर्तु: कर्मण: परान्मन्यते: खश् स्यात् । आत्मानं पण्डितं मन्यते इति पण्डितंमन्य:

卐 વૃત્યર્થ :-પ્રત્યયના નિમિત્તવાળા એવા कर्तृ-भूत કર્મથી પર રહેલાં मन् ધાતુથી खश् (अ) પ્રત્યય થાયછે. पण्डितंमन्य: आत्मानं पण्डितं मन्यते पण्डित + मन्य+खश्=पण्डित+म+मन्य+म=(तौमुमो व्यञ्जने) पण्डितं + मन्य: = पण्डितंमन्य:

★ અનુવૃત્તિ :- मन्याण्णिन् ૫/૧/૧૧૬ થી मन्यात्

卐 વિશેષ :- 0 कर्तु: કેમ કહ્યું ?

पद्ममानी चैत्रस्य (णिन्) ચૈત્રને ચતુર માનનારો – અહીં કર્તા પોતે પોતાને ચતુર માનનાર નથી માટે આસૂત્ર નલાગે 0 असत्त्व હોવાથી खश्ने બદલે णिन् પણ લાગેછે-पण्डितमानी 0 ख थी म आगम थाय. श-शित् કાર્યમાટે છે. તેથીજ गणપાઠને અનુકૂળ (વિકરણ) પ્રત્યયો થાય જેમકે :- मन् ને इय લાગી मन्य થયું

[૧૧૨૨]

(૩૭) एजे: ૫/૧/૧૧૮

★ વૃત્તિ :- कर्मण: परादेजे: खश् स्यात् । जनमेजय:

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર एज् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાયછે (एजि-णिजन्त छे) जनमेजय:=जनम् एजयति લોકોને ધ્રુજાવનાર एजि शुभ् एजे-एजयू)

★ અનુવૃત્તિ :- कर्तु: खश् ૫/૧/૧૧૭ થી खश्

卐 વિશેષ :- 0 एज् कम्पने (एज्) છે અહીં णि અન્તવાળું एजि ३५ કરેલ છે

[૧૧૨૩]

(૩૮) शुनीस्तनमुञ्जकूलास्यपुष्पाद्ध्वे: ૫/૧/૧૧૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :-शुनी-स्तन-मुञ्ज-कूल-आस्थ-पुष्पात् ध्वे:

★ વૃત્તિ :- एभ्य: परात् ध्वे: खश् स्यात् । शुनीन्धय: ।

卐 વૃત્યર્થ :- शुनी વગેરેથી ૫૨ ध्वे ધાતુને खश् (अ) પ્રત્યય થાયછે.

0 शुनीन्धय: – शुनीं धयती-शुनी+धे+शव्+खश्=शुनि+म+धे+म (मु आगम. नि ह्रस्व=(तौ मुमौ व्यञ्जने० थी न्) शुनि+न्+धे+म= * शुनिन्धय: કુતરીને ધાવનાર

★ અનુવૃત્તિ :- कर्तु: खश् ૫૧૧૭ થી खश्

卐 વિશેષ :- 0 ध्वे માં ध् કાર ડી કરવા માટે છે – જેમકે शुनिंधयी

0 અન્ય ઉદાહરણ :- स्तनंधय: સ્તનને ધાવનાર – ભાળક मुञ्जन्धय: મુંજને ખાનારું – હરણ

[૧૧૨૪]

(૩૯) नाडी घटी खरीमुष्टिनासिकावाताद् ध्मश्च ૫/૧/૧૨૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नाडी-घटी-खरी-मुष्टि – नासिका – वाताद् ध्म: च

★ વૃત્તિ :- एभ्य: षड्भ्यो ध्म: ध्वेश्च खश् स्यात् । नाडींधमः । नाडींधय:

■ पाणिकरात् ध्म: खश् । पाणिधम: बहाऽभ्रलिह: । बहंलिह:, अभ्रंलिह: बहुविध्वंसतिलात्तुद: । बहुतुद: । ललाबातशर्धात्तया जहाक: । ललाटंतप असूर्योग्राद् दह: । असूर्यंपश्या राजदारा: कूलादुद्रुजोद्वह: । कूलमुद्रुजोगज: । कूलमुद्वहा नदी । हरंमद: निपातोऽयम्

卐 વૃત્યર્થ :- નાડી વગેરે ૭ કર્મથી ૫૨ ધ્મા કે ધ્વે ધાતુને खश् (अ) પ્રત્યય થાયછે

* इय निर्देश-बृहद्वृत्ति भा. २ न्या. स २३३

* शुनिन्धय: લઘુવૃત્તિ, મધ્યમવૃત્તિ, બૃ.વૃ. બધામાં હ્રસ્વ ઇ છે. પ્રક્રિયામાં દીર્ઘ કેમ ?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 ધ્મા – नाडिन्धमः 0 ट्वे नाडिन्धयः
નાડીને ધમનાર/નાડીને પીનારો (અહીં ધ્મા નો ધમ્ આદેશ શ્રોત્ર કૃ વૃદ્ધિ ४/२/१०८ થી થયો, ख થી म् આગમ થયો)

★ અનુવૃત્તિ :- अतुः खश् ५/१/११७ થી खश्

卐 વિશેષ :- 0 નાડી-ઘટી શબ્દો ङी અન્ત વાળા નિર્દેશેલ છે नाडी શબ્દ ઉપપદમાં खश् પ્રત્યય, इतोऽकारवर्यात् २/४/३२ થી ङी વિકલ્પે, ङी અભાવે खश् પણ ન થાય જેમકે घट ધ્મः (અહીં आतो डो... ५/१/७६ થી ड થયો)
0 ધ્મા અને ધે બન્નેમાં खश् ના शित् પણાને લીધે शव् લાગતાં પૂર્વના अ નો લોપાદે २/१/११७ થી લોપ થશે
0 અન્ય ઉદાહરણ :-
घटिंधमः પક્ષે घटिंधयः खरिंधमः પક્ષે खरिंधयः

શબ્દવૃત્તિ :- (१३) पाणि क्रात् ५/१/१११ पाणि અને कर ક્રમ થી પર ધ્મા ને खश् પ્રત્યય થાય. पाणिं धमति – पाणिन्धमः હાથને ધમનારો [५५२]
(१४) वहाभ्राल्लिहः ५/१/१२३ वह અને अभ्र થી પર लिह् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાય वहंलिहः વાયુ ચાટનાર, अभ्रंलिहः આકાશ ચાટનાર [५५३]
(१५) बहु विध्वरुस् तिलात् तुदः ५/१/१२४ बहु – विधु-अरुस्-तिल ક્રમ પછી तुद् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાય बहुं तुदति-बहुतुदः ઘણાને પીડા કરનાર [५५४]
(१६) ललाट बातशर्धात् तपाऽज हाकः ५/१/१२५ ललाट પછી तप् ધાતુ बात પછી अज् ધાતુ शर्ध् પછી हाक् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાયછે ललाटं तपति – ललाट तपः = सूर्य [५५५]
(१७) असूर्योग्राद् दृशः ५/१/१२६ असूर्य કે उग्र પછી આવેલા दृश् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાય सूर्यमपि न पश्यति असूर्यम्पश्या राजदाराः સૂર્યને પણ ન જોનારી રાજજરાણી [५५६]
(१८) कुलादुदुजोद्वहः ५/१/१२२ कुल થી પર उद्+वह અને उद्+रुज् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાયછે. 0 कुलमुद्वहो गजः કાઠાને તોડનાર હાથી [५५७]
(१९) इरंमदः ५/१/१२७ इरा+मद् ને खश् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે इरम्मदः – દારૂડીયો [५५८]

[११२५]

(४०) नग्नपलितप्रियान्धस्थूलसुभगाढ्य तदन्ताच्चच्व्यर्थेऽच्वेर्भुव खिष्णु खुकञौ ५/१/१२८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नग्न-पलित-प्रिय-अन्ध-स्थूल-सूभग --आढ्य-तदन्तात् च्वि अर्थे अ-च्वेः भुवः खिष्णु खुकञौ
★ વૃત્તિ :- नग्नादिभ्यः सप्तभ्यस्तदन्तेभ्यश्चाच्वन्तेभ्यश्च्यर्थे वृत्तिभ्यः पराद् भुवः खिष्णुखुकञौ स्याताम् । अनग्नो नग्नो भवतीति नग्नंभविष्णुः, नग्नंभावुकः । तदन्ते सुनग्नंभविष्णुः, सुनग्नंभावुकः इत्यादि
卐 વૃત્યર્થ :- नग्न-पलित-प्रिय-अन्ध-स्थूल, सूभग आढ्य એ શબ્દોને અન્તે च्वि અર્થને સૂચવનાર પછી च्वि પ્રત्यय સિધ્ધનો પ્રત્યય લેવાનો તેન થી પર भू ધાતુને खिष्णु (इष्णु) અને खुकञ् (उक) પ્રત્યયો થાયછે
0 नग्नं भविष्णुः = अनग्नः नग्नः भवति नग्न+भू+खिष्णु= नग्न+भू+भव्+इष्णु (भू નો આગમ થયોછે. भू નો गुण भो થઈ पूर्वे स्वरे भव् થયું) પહેલાં નગ્ન નહતો પછી નગ્ન – લુચ્ચો થયો
0 नग्नं भावुकः (खिष्णु ને બદલે खुकञ् પ્રત્યય नग्न+भू+खुकञ्=(भू આગમ व् કાર થી भू ની વૃદ્ધિ થશે) नग्न+भू+भाव्+उक એમ રીતે-सुनग्नंभविष्णुः પક્ષેसुनग्नंभावुकः

卐 વિશેષ :- 0 अच्वेः ક્રેમ કર્યું ?
आढ्यी भविता(तृच् પ્રત્યય થયો) "आढ्यी ओ च्वि प्रत्ययान्त छे-कृम्बस्तिस्त्यां च्वेः ७/२/१२६ થી च्वि, इश्चवावर्णे स्या० ४/७/१११ થી य નો इ થયો
0 च्वि અર્થ ક્રેમ કર્યો ?
नग्नो भविता – नग्न થયો च्वि અર્થ નથી
0 च्वि અર्थ એટલે પૂર્વે નહોય અને પછી થાય તે ભાવ

[११२५]

(४१) कृगः खनट् करणे ५/१/१२९

★ વૃત્તિ :- नग्नादिसप्तकादच्वयन्ताच्च्यर्थवृत्तेः पराद् कृगः करणे खनट् स्यात् । अनग्नो नग्नः क्रियतेऽनेनेति नग्नंकरणं वृत्तम् । सुनग्नं करणम् ।
卐 વૃત્યર્થ :- च्वि અર્થના સૂચક પણ च्वि પ્રત્યયાન્ત ન હોય તેવા –नग्न-पलित-प्रिय-अन्ध-स्थूल -सुभग-आढ्य શબ્દો પછી कृ ધાતુને કરણ અર્થમાં खनट् (अन) પ્રત્યય થાય
0 नग्नं करणं वृत्तम्-अनग्नः नग्नः क्रियते अनेन=नग्न +कृ+खनट्=नग्न+अ+कर्+अन (ख હોવાથી ३/२/१११

* શબ્દવૃત્તિ :- હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ ૮૪૯

* આદ્યી સિદ્ધહેમ બૃ.વૃ. પંચમોऽધ્યાય – ન્યા. સ. પૃ. ७६

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લાગી મ્ આગમ કૃ નો ગુણ)=(રપૃવર્ણાન્નો૦ થી ણ્) નગ્ન કરણમ્-પહેલા જે નાગો ન હતો તે નાગો-બેહાલ કરાયછે તેવો જુગાર એ-જ-રી-તે પ્રિયંકરણમ્ શીલમ્

★ અનુવૃત્તિ :- નગ્નપલિત પ્રિયાન્ધ૦ ૫/૧/૧૨૮

卐 વિશેષ :- ૦ ક્વિ અર્થ કેમ કહ્યો ?
નગ્નં કરોતિ દ્યુતેન-જુગાર વડે બેહાલ કરેછે ક્વિ નથી
૦ અચ્વેઃ કેમ કહ્યું ?
નગ્ની કુર્વન્ત્યનેન-જેના વડે નગ્ન કરાયછે-ક્વિ અન્તવાળુંછે
૦ કર્તરિ ૫/૧/૩ ના અપવાદ રૂપે આ કરણનું સૂત્ર બનાવેલ

[૧૧૨૭]

(૪૨) નામ્નો ગમઃ ખડ્ડૌ ચ વિહાયસસ્તુ વિહઃ ૫/૧/૧૩૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- નામ્નઃ ગમઃ ખડ્ડૌ ચ વિહાયસઃ તુ વિહઃ

★ વૃત્તિ :- નામ્નઃ પરાદ્ ગમેઃ ખડ્ડુખાઃ સ્યુઃ વિહાયસો વિહશ્ચ । તુરઙ્ગ , વિહઙ્ગઃ । તુરગઃ, વિહગઃ । તુરઙ્ગમઃ વિહઙ્ગમઃ

卐 વૃત્યર્થ :- નામ પછી આવેલા ગમ્ ધાતુને ખડ્ (અ), ડ (અ) અને ખ (અ) પ્રત્યયો થાયછે તથા ગમ્ પૂર્વે વિહાયસ્ નામનો વિહ આદેશ થાયછે
૦ તુરઙ્ગઃ પક્ષે તુરઙ્ગમઃ પક્ષે તુરગ =ઘોડો-(ત્વરાર્થ જનારો) તુરઃ ગચ્છતિ ઇતિ-(ખડ્) તુર+ગમ્+ખડ્-ખ ઇત્ છે માટે મ્ આગમ અને ડ્-ઇત્ છે માટે અન્ત્ય સ્વરાદિ લોપ-તુર્+મ્+ગ+અ=તુરઙ્ગઃ પક્ષે (ખ) તુર+ગમ્+ખ પક્ષે (ડ) તુર્+ગમ્+ડ=તુરગઃ એ-જ-રી-તે વિહઙ્ગઃ પક્ષે વિહઙ્ગમઃ પક્ષે વિહગઃ (અહીં વિહાયસ્ નો વિહ આદેશ થયોછે

卐 વિશેષ :- ૦ સ્પષ્ટ
૦ અન્ય ઉદાહરણો બૃહદ્વૃત્તિમાં આપેલા છે જેના ઉપર મુજબના ત્રણ ત્રણ પ્રકારો છે.
જેમકે :- ભુજંગઃ પક્ષે ભુજગઃ પક્ષે ભુજંગમઃ

[૧૧૨૮]

(૪૩) શોકાપનુદતુન્દ પરિમૃજસ્તમ્બેરમકર્ણે જપં પ્રિયા-લસહસ્તિસૂચકે ૫/૧/૧૪૩

★ સુત્રપૃથ૦ :- શોકાપનુદ-તુન્દપરિમૃજસ્તમ્બેરમ-કર્ણેજપં ...પ્રિય-મલસ-હસ્તિ-સૂચકે

★ વૃત્તિ :- એતે ચત્વાર એષુ ચતુર્ષ્વર્થેષુ નિપાત્યાઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :- શોકાપનુદ - પ્રિય અર્થમાં, તુન્દપરિમૃજ્-આળસુ અર્થમાં. સ્તમ્બેરમ-હાથી અર્થમાં. કર્ણેજપ-ચાડીયા અર્થમાં ક (અ) પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે. જેમકે શોકાપનુદઃ શોક નિવારનાર પ્રિયજન, તુન્દપરિમૃજઃ પેટ પર હાથ ફેરવનાર - આળસુ

卐 વિશેષ :- ૦ આજ અર્થમા કેમ કહ્યું ?
શોકાપનોદઃ ધર્માચાર્ય. શોક નિવારનાર ધર્માચાર્ય-અહીં પ્રિયજન અર્થ નથી માટે ક પ્રત્યયાન્ત ન થતાં અણ્ પ્રત્યય થયો-શોક+અપ+નુદ્+અણ્=(ઉપાન્ત્યનો ગુણ થઇ) શોકાપ+નોદ્+અ=શોકાપનોદઃ થયું

[૧૧૨૯]

(૪૪) દુહેર્ડુઘઃ ૫/૧/૧૪૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- દુહેઃ ડુઘઃ

★ વૃત્તિ :- નામ્નઃ પરાદ્ દુહેર્ડુઘઃ સ્યાત્ । કામદુઘા

卐 વૃત્યર્થ :- નામથી પર દુહ્ ધાતુને ડુઘ (ઉઘ) પ્રત્યય થાય કામદુઘા=કામં દુગ્ધે=કામ+દુહ્+ડુઘ=(ડિત્યન્ત્ય૦ ઉહ્ લોપ થતાં) કામ+દ્+ઉઘ=(આત્ પ્રત્યય લાગીને) કામદુઘા ઇચ્છિતને પૂરનારી ગાય-કામધેનુ

卐 વિશેષ - ૦ ડુઘ નો ડ-ઇત્ છે જેના વડે ડિત્યન્ત્ય સ્વરાદેઃ લાગી શકે
૦ * અસરૂપ થી જો ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગેતો કામધુક્ થઇ શકે કામાન્ દોગ્ધિ ઇતિ ક્વિપ્-(૧) મ્વાદેર્દા૦ ૨/૧/૮૬ થી દુહ્ ના હ્ નો ઘ્ (૨) ગડદવાદેઃ ૨/૧/૮૭ થી દ્ નો ધ્ (૩) ઝટસ્તૃતીયઃ ૨/૧/૭૬ થી ધ્ નો ગ્ (૪) વિરામે વા ૧/૩/૫૧ થી ગ્ નો ક્ થયો

[૧૧૩૦]

(૪૫) ભજો વિણ્ ૫/૧/૧૪૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ભજઃ વિણ્

★ વૃત્તિ :- નામ્ન પરાદ્ભજો વિણ્ સ્યાત્ । અર્દ્ધં ભજતીતિ અર્દ્ધભાક્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- નામ પછી આવેલા ભજ્ ધાતુને વિણ્ પ્રત્યય થાયછે (વિણ્ પ્રત્યય ઇત્ છે) અર્દ્ધંભાક્-અડધું લેનારો અર્દ્ધં ભજતિ ઇતિ=અર્દ્ધં+ભજ્+વિણ્=અર્દ્ધં + ભાજ્ (વિણ્-ઇત્ છે. ણ્ કાર થી વૃદ્ધિ)=ચજઃ ક-ગમ્ ૨/૧/૮૬ થી જ્ નો ગ્, વિરામે વા થી ક્, દીર્ઘ-ડ્યાબ્ વ્યઞ્જનાત્ થી સિ પ્રત્યય લોપ) અર્દ્ધંભાક્ થયું

卐 વિશેષ :- ૦ વિણ્ અને ક્વપ્ બન્ને સરખા છે માટે વિકલ્પે ક્વિપ્ ન થાય
૦ વિણ્ માં ણ કાર ઉચ્ચારણ માટે અને ણ્ કાર વૃદ્ધિને માટે છે.

[૧૧૩૧]

*અસરૂપ...સિદ્ધહેમ બૃ.વૃ. પંચમોઽધ્યાય, ન્યા.સ. પૃ. ૬૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૪૬) मन्वन् क्वनिप् विच् ५/१/१४७

★ સૂત્રપૃથ૦ :- मन्-वन्-क्वनिप् विच् (क्वचित्)

★ વૃત્તિ :- क्वचिन्नाम्नः पराद्धातोरेते यथालक्ष्यं स्युः । सुदामा ।

卐 વૃત્યર્થ :- (क्वचित्-સિધ્ધહેમ શબ્દ નુશાસન વૃત્તિમાં આ શબ્દ સૂત્ર સાથે જોડેલછે.) નામથી પર ધાતુઓને ક્યારેક मन्, वन्, क्वनिप् અને विच् પ્રત્યયો યથાયોગ થાયછે सुदामा-सुष्ठु ददाति=सु+दा+मन्=सुदामन् +सि=(दीर्घङ्याब् १/४/४५ થી सि લોપ. नाम्नोनो २/१/९१ થી न् લોપ निदीर्घः १/४/८५ થી સ્વર દીર્ઘ) = सुदामा થયું

卐 વિશેષ :- 0 क्वनिप् પ્રત્યયમાં क કાર कित् કાર્યમાટે. प् કાર पित् કાર્યમાટે इ કાર ઉચ્ચારણ માટે 0 विच् પ્રત્યય આખો इत् છે.

[૧૧૩૨]

(૪૭) वन्याङ् पञ्चमस्य ४/२/६५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वनि आङ् पञ्चमस्य

★ વૃત્તિ:-वनि पञ्चमस्य आङ् स्यात् । विजायते इति विजावा

■ क्वनिप् सुधीवा । विच् शुभंयाः ।

卐 વૃત્યર્થ :- वन् પ્રત્યય લાગે ત્યારે ધાતુને અન્તે રહેલા પાંચમાં અક્ષરનો आ થાયછે. विजावा-વિશેષે પેદા થનારો-विशेषेण जायते-वि+जन्+वन= (આ સૂત્રથી आ થતાં:-) वि+जा+वन्=(સૂત્ર: ૪૬ મુજબ सि લોપ, न् લોપ પુર્વે દીર્ઘ) विजावा

卐 વિશેષ :- 0 आङ् એમ ङ કાર મુક્તા ङित् કાર્યો થશે જેમકે ગુણ નિષેધ થાય

0 પૂર્વ સૂત્રથી आ થતો હતો છતાં आ નું જે પુનર્ગ્રહણ કર્યું તે વિકલ્પે आ ની નિવૃત્તિ માટે છે.

■ શેષવૃત્તિ :- 0 क्वनिप्-सुष्ठु दधाति इति-सु+धा +वन् (क्वनिप्)-क्-प्-इत् છે इर्व्यञ्जने० ४/३/९७ થી ईः सुधीवा-સારી રીતે ધારણ કરનાર

0 विच् - शुभंयाः = शुभंयाति = शुभं + या + विच् ("विच्" - इत् છે)

[૧૧૩૩]

(૪૮) क्विप् ५/१/१४८

★ વૃત્તિ :- नाम्नः पराद्धातोर्यथालक्ष्यं क्विप् स्यात् । स्रंसध्वंसेत्यादिना दत्वे, उखास्रत् । प्रशाम्यतीति मो नो म्वोश्चेति नत्वे, प्रशान् ।

卐 વૃત્યર્થ :- નામ પછી આવેલ ધાતુને યથાયોગ (ધાતુના પ્રયોગાનુસાર) क्विप् થાયછે. उखास्रत् થાળી વડે ઝરનારૂં-स्रंस ध्वंस क्वस...दः २/१/६८થી द् (विरामेवा થી द् નો त्)-उखया स्रंसते इति क्विप् उखास्रस्+सि=(दीर्घङ्याब्० થી सि લોપ, नो व्यञ्जनस्या० ४/२/२५ થી અનુસ્વાર લોપ) स्रस्

0 प्रशान्-प्रशाम्यति इति क्विप् मोनोम्वोश्च २/१/६७ થી म् નો न्

卐 વિશેષ :- 0 क्विप् પ્રત્યય આખો-इत् છે. જેમાં क કાર कित् કાર્યમાટે. प કાર पित् કાર્યમાટેછે.

0 અન્ય ઉદાહરણો જેવાકે खलपूः, यवलूः, अक्षद्यूः વગેરે બૃહદ્વૃત્તિ કે મધ્યમવૃત્તિમાંથી જોઇ શકાશે

[૧૧૩૪]

(૪૯) दिद्युद्दृज्जगज्जुहूवाक्प्राट्धीश्रीशतद्रूसूज्वायतस्तूकटप्रूपरिव्राड्भ्राजादयः क्विपः ५/२/८३

★ સૂત્રપૃથ૦ :- दिद्युत्-दृत्-जगत्-जुहू-वाक्-प्राट्-धी-श्री-शत-द्रू-सू-जू आयतस्तू-कटप्रू-परिव्राट् - भ्राजादयः क्विप्

★ વૃત્તિ :- एते क्विबन्ता निपात्याः । तत्त्वप्राट्,तत्त्वप्राशौ

卐 વૃત્યર્થ :- दिद्युत् થી भ्राज् વગેરે શબ્દો क्विप् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયાછે-प्राट्-तत्वप्राट्,तत्वप्राशौ (श् નો यजसृज० થી श् નો ष्, धुटस्तृतीयः થી ड्, विरामेवा થી ट्)

0 બધા શબ્દો નિપાતન છે માટે વિશેષ ચર્ચા કરેલ નથી

0 दिद्युत्-દીપનારે. दृत्-ફાડનારો. जगत् - ગતિવાળું जूहूः - હોમનાર વગેરે

卐 વિશેષ :- 0 બહુલ અધિકારથી धीः सुधीः प्रधीः, आधीः...વગેરે થાય

0 *भ्राजादि ગણ :- भ्राज् -विभ्राट्, भाः पूः धूः ऊर्क्, पक्, शक्, मित्, वित् વગેરે

[૧૧૩૫]

(૫૦) त्यदाद्यन्य समानादुपमानात्व्याप्ये दृश ष्टक् सकौ च ५/१/१५२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- त्यदादि-अन्य-समानात्-उपमानात् - व्याप्ये-दृशः टक् सकौ च

★ વૃત્તિ :- एभ्य उपमानेभ्यो व्याप्येभ्यः पराद्दृशेर्व्याप्य एव टक् सकौ क्विप् च स्युः ।

* भ्राजादि-વ્યુત્પત્તિ માટે બૃહદ્ કે મધ્યમવૃત્તિ જોવી-જેમકે शक्नोति इति शक्

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાનવાચી કર્મ૩૫ ત્યદાદિ શબ્દો, અન્ય અને સમાન શબ્દથી પર દૃશ્ ધાતુને કર્મણી અર્થમાંજ ટક્, સક્ અને ક્વિપ્ પ્રત્યયો થાયછે (ઉદા, સૂત્રઃ ૫૧ માં જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :- ક્વિપ્ ૫/૧/૧૪૮

卐 વિશેષ :- 0 કર્મ કેમ કહ્યું ?

તેન ઇવ દૃશ્યતે-તે વડે જેવો દેખાયછે અહીં તદ્ શબ્દ કર્મ૩૫ નથી પણ તૃતીયાન્ત છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે

0 એત્યઃ કેમ કહ્યું ?

વૃક્ષ ઇવ દૃશ્યતે-વૃક્ષ શબ્દ સૂત્રમાં નથી માટે ટક્,સક્ ન થાય

0 ઉપમાનાત્ કેમ કહ્યું ?

સ દૃશ્યતે - તે દેખાયછે ઉપમા વાચી નથી

0 સૂત્રમાં જે વચનભેદ મૂક્યો તે યથાસ ખ્યમને અટકાવવા

0 ત્યદાદિઃ (સૂત્રઃ ૧/૪/૭) ત્યદ્, તદ્, યદ્, અદસ્, ઇદમ્, એતદ્, એક, દ્વિ, યુષ્મદ્, અસ્મદ્, ભવતુ, કિમ્

[૧૨૩૬]

(૫૧) અન્યત્યદાદેરાઃ ૩/૨/૧૫૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અન્ય ત્યદાદેઃ આઃ

★ વૃત્તિ :-અન્યસ્ય ત્યદાદેશ્ચ દૃગાદાવુત્તરપદે આ સ્યાત્ સ્ય ઇવ દૃશ્યતે ઇતિ ત્યાદૃશઃ ત્યાદૃશી । ત્યાદૃક્ષઃ ત્યાદૃક્ષી । ત્યાદૃક્ । એવમન્યાદૃશઃ । ઈદૃક્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- દૃક્,દૃશ્,દૃક્ષ ઉત્તર૫દમાં હોયતો અન્ય અને ત્યદાદિ શબ્દોના અન્ત વર્ણનો આ થાયછે ત્યાદૃશઃ - સ્યઃ ઇવ દૃશ્યતે તેના જેવા દેખાયછે- ત્યદ્+દૃશ=(આ સૂત્રથી) ત્યા+દૃશ્+ટક્ (પૂર્વ સૂત્રથી ટક્-અ લાગ્યો.) = ત્યાદૃશઃ

0 ત્યાદૃશી-તેના જેવી ત્યાદૃશ+ફી (ટ્-ઇત્ છે માટે ૨/૪/૨૦ થી ફી) ત્યાદૃશ્+ઈ

0 ત્યાદૃક્ષઃ, ત્યાદૃક્ષી -ત્યદ્+દૃક્ષ્+સક્=ત્યા+દૃક્ષ્+સ=ત્યા+દૃક્+ષ=ત્યાદૃક્ષ (સ્ નો ષ્ થયો, ષઢોઃ કસ્સિથી ષ્ નો ક્ નામ્યન્તરણ થી સ્ નો ષ્)

0 ત્યાદૃક્-ત્યદ્+દૃશ્+ક્વિપ્= આજરીતે અન્યાદૃશઃ બીજા જેવો (ઈદૃક્ - સૂત્ર - ૫૪ નું ઉદાહરણ છે)

★ અનુવૃત્તિ :- દૃક્ દૃશ્ દૃક્ષે

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૧૨૩૭]

(૫૨) દૃગદૃશદૃક્ષે ૩/૨/૧૫૧

★ વૃત્તિ :- સમાનસ્ય સઃ સ્યાત્ । સદૃક્, સદૃશઃ, સદૃક્ષઃ

卐 વૃત્યર્થ :- દૃગ્-દૃશ્-દૃક્ષ્ ઉત્તર૫દમાં હોય ત્યારે સમાન ને બદલે સ (આદેશ) થાયછે (સૂત્રઃ ૫૦ ત્યદાદ્ય ન્ય૦ થી દૃશ્ ને ક્વિપ્, ટક્, અને સક્ લાગીને અનુક્રમે દૃક્, દૃશ્, દૃક્ષ થયા છે

0 સમાન ઇવ દૃશ્યતે-(સમાન નો સ) (1) સદૃક્ (2)સદૃશઃ (3) સદૃક્ષ સરખા જેવું દેખાયછે

[0 ઈદૃશઃ, કિદૃશઃ માટે જુઓ સૂત્રઃ ૫૩]

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) સદૃસ્ય સો૦ ૩/૨/૧૪૩ થી સઃ (૨) સમાનસ્ય૦ ૩/૨/૧૪૯

卐 વિશેષ :- 0 દૃશ્ શબ્દને ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગતા દૃશ્ ૨/૧/૬૯ થી શ્ નો ગ્ - વિરામે વા થી ક્ થતાં દૃક્ [૧૨૩૮]

(૫૩) ઇદ કિમીત્ કી ૩/૨/૧૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ઇદમ્ કિમ્- ઈત્-કી

★ વૃત્તિ :- દૃગાદાવુત્તરપદે ઇદંકિમૌ ઈત્કીરુપૌ સ્યાતામ્। ઇદૃક્ । કીદૃક્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- દૃક્, દૃશ્, દૃક્ષ ઉત્તર૫દમાં હોયતો ઇદમ્ ને બદલે ઈ અને કિમ્ ને બદલે કી ૩૫ થાયછે

0 ઇદમ્-અયમ્ ઇવ દૃશ્યતે-આના જેવો દેખાયછે (સૂત્ર ૫૦ મુજબ અનુક્રમે ત્યદ્ ૩૫) ઈદૃક્, ઈદૃશઃ, ઈદૃક્ષઃ

0 કિમ્-ક ઇવ દૃશ્યતે-કોના જેવો દેખાય કીદૃક્,કીદૃશઃ,કીદૃક્ષઃ

★ અનુવૃત્તિ :- દૃક્ દૃશ્ દૃક્ષે ૩/૨/૧૫૧

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૧૨૩૯]

(૫૪) કર્તુર્ણિન્ ૫/૧/૧૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- કર્તુઃ ણિન્

★ વૃત્તિ:-કર્ત્રર્થાદુપમાનાત્ પરાદ્ધાતોર્ણિન્ સ્યાત્ ।ઉષ્ટ્રક્રોશે

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાન સૂચક કર્તા૩૫ પછી આવેલ ધાતુને (ઇન્) ણિન્ પ્રત્યય થાયછે ઉષ્ટ્રક્રોશી- ઊંટની જેમ બરાડો કરનાર ઉષ્ટ્ર ઇવ ક્રોશતિ ઇતિ ઉષ્ટ્ર+ક્રુશ્+ણિન્=ઉષ્ટ્ર+ક્રોશ્+ઇન્=(પ્રથમા એ વ.) ઉષ્ટ્રક્રોશી

★ અનુવૃત્તિ :- ત્યદાદ્યન્ય-સમાનાત્-ઉપમાનાત્ ૫/૧/૧૫૨ થી ઉપમાનાત્

卐 વિશેષ :- 0 કર્તુઃ કેમ કહ્યું ?

શાલીન્ ઇવ કોદ્રવાન્ મુહ્યક્તે ચોખાની જેમ કોદરા ખાયછે

■ ★૫વૃત્તિ :- ત્યાદૃક્ષી પ્રયોગ અનુમતે છે - જુઓ હૈમપ્રક્રિયા ઉત્તરાર્ધ પૃ. ૮૫૫ જિદ્હૈમ મતે તો ત્યાદૃક્ષાજ્યાય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અહીં શાલીન્ કર્તા નથી માટે ણિન્ ન થાય

0 उपमानात् કેમ કહ્યું ?

उष्ट्रः क्रोशती–ઉંટ આક્રોશ કરેછે. અહીં ઉપમા નથી

[૧૧૪૦]

(૫૫) अजातेः शीलेः ૫/૧/૧૫૪

★ વૃત્તિ :– अजातिवाचिनो नाम्नः परात् धातोः शीलेऽर्थे वर्तमानाण्णिन् स्यात् । उष्णभोजी । अजातेरिति किम् । शालीन् भोक्ता ।

■ साधोस्तथा । साधुकारी ।

卐 વૃત્યર્થ :– અજાતિવાચી (જાતિવાચક નહોય તેવા) નામ પછી આવેલ ધાતુને શીલ (સ્વભાવ, ટેવ) અર્થમાં णिन् (इन्) પ્રત્યય થાયછે

0 उष्णभोजी – ઊનું ખાવાના સ્વભાવવાળો– उष्णंभुङ्क्ते इति एव शीलः=उष्ण+भुज्+णिन्

0 अजातेः કેમ કહ્યું ?

शालीन् भोक्ता–ચોખાને ખાનાર અહીં શાલી નામ જાતિ વાચી છે માટે णिन् ન થયે (*तृन् થયો)

★ અનુવૃત્તિ :– कर्तृर्णिन् ૫/૧/૧૫૩ થી णिन्

卐 વિશેષ :– 0 शील કેમ કહ્યું ?

उष्ण भोज आतुरः ગરમ ખાવાને આતુર શીલ અર્થ નથી માટે णिन् ન થયો પણ कर्मणोऽण् ૫/૧/૭૨ થી अण् થયો

[૧૧૪૧]

(૫૬) ब्रह्मभ्रूणवृत्रात् क्विप् ૫/૧/૧૬૧

★ સુત્રપૃથ૦ :– ब्रह्म–भ्रूण–वृत्रात् क्विप्

★ વૃત્તિ :– एभ्यस्त्रिभ्यः कर्मभ्यः पराद् भूतार्थाद्धन्तेः क्विप् स्यात् । ब्रह्म हतवान् ब्रह्महा ।

卐 વૃત્યર્થ :– કર્મરૂપ ब्रह्म, भ्रूण અને वृत् શબ્દો પછી हन् ધાતુને ભૂતકાળ અર્થમાં क्विप् પ્રત્યય થાયછે ब्रह्महा–બ્રહ્મની જેણે હત્યા કરીછે તે–ब्रह्म हतवान् इति क्विप्=ब्रह्म+हन्+क्विप्=(दीर्घङ्याब् થી સિ લોપ, इन् हन् ૧/૪/૮૭ નૂ લોપ, नि दीर्घः થી પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થતાં ब्रह्महा થશે

એ–જ–રી–તે

0 भ्रूणहा – ગર્ભની જેણે હત્યા કરીછે તે

0 वृत्रहा – વૃત્રની જેણે હત્યા કરીછે તે

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) करणाद् भूते ૫/૧/૧૫૮ થી भूते (૨) हनो णिन् ૫/૧/૧૬૦ થી हन्

* तृन् शीलधर्म साधुषु ૫/૨/૨૭ થી तृन्

卐 વિશેષ – 0 क्विबन्त ૫/૧/૧૪૮ થી આ નિયમ સિધ્ધ હતો છતાં સૂત્ર બનાવવા થી ब्रह्म, भ्रूण् वृत्र થીજ हन् ધાતુને ભુત અર્થમા क्विप् થાયછે...નિયમ ચાર પ્રકારે કહ્યો-(૧) ધાતુ નિયમ (૨) ઉપપદ નિયમ (૩) કાલ નિયમ (૪) પ્રત્યય નિયમ...અહીં हन् માટે નો નિયમ ચાર પ્રકારે સિધ્ધ કરીએ તો (૧) ધાતુ–हन् (૨) ઉપપદ–भ्रूणादि (૩) પ્રત્યય–क्विप् (૪) કાળ–भूत

*1 જેમકે :– (૧) ધાતુ–ब्रह्मादिभ्यः થી પર हन् ને જ ભુતકાળમાં क्विप् થાય અન્યને નહીં

-0- *2 (૧) ધાતુ-हन् સિવાયની હોતતો अण् થાય (૨) ઉપપદ–ब्रह्मादि સિવાય દા.ત. पुरुष घातः ૫/૧/૧૪૮ થી क्विप् (૩) પ્રત્યય સામાન્ય કાળ અર્થમાં ब्रह्मादिभ्यः ૫/૩/૮૧ થી टक् (૪) કાળ – ભવિષ્યતિ – अण्

[૧૧૪૨]

(૫૭) कृगः सुपुण्यपापकर्ममन्त्रपदात् ૫/૧/૧૬૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– कृगः सु–पुण्य–पाप–कर्म–मन्त्र पदात्

★ વૃત્તિ :– सोः पुण्यादेः कर्मणश्च पराद् भूतार्थात् कृगः क्विप् स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– सु શબ્દ પછી અને કર્મરૂપ એવા पुण्य, पाप, कर्म, मन्त्र અને पद શબ્દો પછી રહેલા कृ ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં क्विप् થાયછે (ઉદાહરણ – જુઓ સુત્ર: ૫૮)

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) करणाद्...भूते ૫/૧/૧૫ થી भूते (૨) ब्रह्म...क्विप् ૫/૧/૧૬૧ થી क्विप्

卐 વિશેષ :– 0 આ સૂત્રમાં પણ ત્રણ નિયમ છે (૧) ઉપપદ (૨) પ્રત્યય (૩) કાળ– सु – ઉપપદ, क्विप्–પ્રત્યય ભુતકાળ જેમકે क्विप् પ્રત્યય થાય અન્ય નહીં

[૧૧૪૩]

(૫૮) ह्रस्वस्य तः पित्कृति ૪/૪/૧૧૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ह्रस्वस्य तः पित् कृति

★ વૃત્તિ :– ह्रस्वान्तस्य धातोः पिति कृति तोऽन्तः स्यात् सुष्ठु कृतवान् सुकृत्

卐 વૃત્યર્થ :– હ્રસ્વાન્ત ધાતુને पू–इत् (पित्) હોય તેવો કૃદ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે ધાતુને અન્તે त् આગમ થાયછે

0 सुकृत् – જેણે સારું કામ કર્યું છે તે सुष्ठु कृतवान्=

* 1 લઘુ પ્રક્રિયા – ટીપ્પણ ૫૧, પૃ. ૩૮૦

* 2 મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨ – પૃ.૧૮૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सु+कृ+क्विप् (कृग. सुपुण्य० ५/१/१६२थी क्विप्) આ સૂત્રથી त् આગમ क् इत् છે માટે ગુણ-અભાવ-सु+कृ+त्

卐 વિશેષ :- 0 ह्रस्वस्य કેમ કહ્યું ?
ग्राम+नी+क्विप्=ग्रामणीः ગામનો નેતા-અહીં नी દીર્ઘ છે માટે त् અગમ ન થાય
0 पित् એમ કેમ કહ્યું ?
चित्त+-चि+क्त છે - पित् નથી.

[૧૧૪૪]

(૫૯) दृशः क्वनिप् ५/१/१६६

★ વૃત્તિ :- व्याप्यात् पराद् भूतार्थाद् दृशः क्वनिप् स्यात् बहुदृश्वा ।

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર दृश् ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં क्वनिप् થાયછે बहुदृश्वा-बहुदृष्टवान्-बहु+दृश्+क्वनिप्=बहु+दृश्+वन् (क् प्-इत् છે)=बहुदृश्वन् (प्र. એ.વ) बहुदृश्वा

★ અનુવૃત્તિ :- करवाद् भूते ५/१/१५८ થી भूते

卐 વિશેષ :- 0 मन वन् क्वनिप् ५/१/१४७ એવા સામાન્ય સૂત્રથી क्वनिप् પ્રત્યય સિધ્ધ હોવા છતાં ભુતકાળના (अणादि ના) બાધન માટે આ સૂત્ર બનાવેલ છે-* मन्-वन्-विच्-अण् ના બાધન માટે છે.

[૧૧૪૫]

(૬૦) णस्वराघोषाद् वनोरश्च २/४/४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ण-स्वर-अघोषात् वनः रः च
★ વૃત્તિ :- एतदन्ताद्विहितो यो वन् तदन्तात् स्त्रियां ङीः स्यात् तद्योगे नस्य रश्च । बहुदृश्वरी ।

卐 વૃત્યર્થ :- ण કાર-સ્વર કે અઘોષ વ્યંજન અન્તે હોય તેવા શબ્દોને જ્યારે वन् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે તેમને સ્ત્રલિંગી બનાવવા ङी (ई) પ્રત્યય થાયછે. તેના યોગમાં वन् ના न् નો र् થાયછે
0बहुदृश्वरी-बहुदृश्वन्+ङी+बहुश्वर्+ई (दृश्માં અન્તે श् અઘોષ છે માટે આ સૂત્ર લાગ્યું)

★ અનુવૃત્તિ :- स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः २/४/१थी स्त्रियां ङीः

卐 વિશેષ :- 0 સ્વરાન્ત :- धी+वन्+ङी= धीवरी-માછીમારની સ્ત્રી
0 णस्वराघोषात् કેમ કહ્યું ?

* अणादि-बाधनार्थम्-सिध्धहेम-पंचमोऽध्याय-पृ. १०६

सहयुध्वा-सह+युध्+वन्-युध्ધમાં અન્તે ध છે તે ઘોષ છે માટે સૂત્ર નલાગે [૧૧૪૬]

(૬૧) सहराजभ्यां कृग् युधेः ५/१/१६७

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सह-राजभ्यां कृग् युधेः
★ વૃત્તિ :- आभ्यां कर्मभ्यां पराद् भूतार्थात् कृगः क्वनिप् स्यात् । सहकृत्वा, सहयुध्वा । राजकृत्वा, राजयुध्वा

卐 વૃત્યર્થ :- सह અને राजन् કર્મથી પર રહેલાં ભુતાર્થક એવા कृग्-(कृ) અને युध् ધાતુને क्वनिप् પ્રત્યય થાય
0 सहकृत्वा-સાથે કર્યું છે જેણે એવો सहकृत्वान् इति-सह+कृ+क्वनिप्=(ह्रस्वस्य तः पित्कृति થી त् આગમ) सह+कृ+त्+वन्-(પ્રથમા એ.વ મા) सहकृत्वा
0 એ-જ-રી-તે सहयुध्वा-સાથે લડાઇ કરીછે જેણે તેવો राजकृत्वा-રાજાને કર્યોછે જેણે राजयुध्वा-રાજાને લડાવ્યો છે જેણે તેવો (राजन् ના न् નો લોપ नाम्नोनो० २/१/९१થી)

★ અનુવૃત્તિ :-(१) दृश क्वनिप् (२) भूते-५/१/१५८

卐 વિશેષ :- 0 युधि णि અન્ત વાળો પ્રયોગ છે માટે युधेः કર્યું છે તેથી પ્રેરક અર્થમાં લડનારો. કરાવનારો એવો અર્થ કર્યો છે
0 અન્ય પ્રત્યયનો બાધ કરવા આ સુત્ર છે જેમકે :- मन् - वन् - विच् વગેરે
0 સુત્રમાં કરેલ વચનભેદ "यथासंख्यम्" ને અટકાવવા

[૧૧૪૭]

(૬૨) अनोर्जनेर्डः ५/१/१६८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अनोः जनेः डः
★ વૃત્તિ :-कर्मणः परादनु पूर्वाज्जनेर्भूतेऽर्थे वर्तमानाज्जनेर्डः स्यात् । आत्मानुजः

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર अनु પૂર્વક जन् ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં ड(अ)પ્રત્યય થાયછે आत्मानुजः =आत्मानम् अनुजातः પોતાના પછી જન્મેલો -आत्मन्+अनु+जन+ड=आत्मानु+ज्+अ (डित्यन्त्य० २/१/११४ થી अन् લોપ) आत्मानुजः

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૧૪૮]

(૬૩) सप्तम्याः ५/१/१६९

★ વૃત્તિ :- सप्तम्यन्तात् पराद् भूतेऽर्थे वर्तमानाज्जनेर्डः स्यात् । उपसरजः मन्दुरजः, अप्सुजातं अब्जम्
■ पञ्चम्यास्तथा । बुद्धिजः। क्वचित् यथालक्ष्यं जनेर्डः स्यात् । अनुजः किञ्जः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :- સપ્તમ્યન્ત નામ પછી આવેલા જન્ ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં ડ (અ) થાયછે
0 उपसरजः उपसरे जातः પશુના ગર્ભગ્રહણ કાળે જન્મેલો
0 मन्दुरे जातः – मन्दुर् + जन् + ड = मन्दुरजः તબેલામાં જન્મેલો-ઘોડો 0 अप्सु जातम्-अप्+जन+ड=अब्जम्

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) अनोर्जनेर्डः ૫/૧/૧૬૮થી जनेःडः (૨) भूते ૫/૧/૧૫૮

卐 વિશેષ :- 0 मन्दुरजः=मन्दुराङ्यापो बहुलं नाम्नि ૨/૪/૯૯ થી હ્રસ્વ
0 अब्जम् પક્ષે अप्सुजम्-वर्षाक्षर...૩/૨/૨૬ થી વિકલ્પે સપ્તમી લોપ

■ શેષવૃત્તિ :- (૨૦) अजातेः पञ्चम्या ૫/૧/૧૭૦ જાતિવાચક નામ સિવાય પંચમ્યન્ત નામ પછી जन् ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં ડ થાયછે बुद्धेः जातवान्=बुद्धि+जन्+ड=बुद्धज બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલ [૫૫૯]
(૨૧) क्वचित् ૫/૧/૧૭૧ કોઇપણ નામથી પર કોઇપણ ધાતુને ડ પ્રત્યય થાયછે अनुजातः= अनुजः નાનો ભાઇ, किं जातेन-किञ्जः જન્મ્યાથી શુ ? [૫૬૦]

[૧૧૪૯]

(૬૪) क्त क्तवतू ૫/૧/૧૭૪

★ વૃત્તિ :- भूतार्थाद्धातोरेतौ स्याताम् । तत्र तत्साप्यानाप्यात्कर्म भावे कृत्यक्तखलर्थाश्चेति वचनात् क्तः कर्मणि भावे च । क्रियते स्म । कृतः कटश्चैत्रेण । स्थित चैत्रेण । क्तवतुश्च कर्तरि । करोति स्म । कृतवान् कटं चैत्रः । स्थितवांश्चैत्रः ।

卐 વૃત્યર્થ :- ભુતકાળના અર્થમાં વર્તતા ધાતુને क्त, क्तवतु પ્રત્યયો થાયછે -0- तत्साप्यात्कर्म भावे कृत्य क्तखलर्थाश्च ૩/૩/૨૧ થી क्तः (त) પ્રત્યય કર્મણી અને ભાવે અર્થમાં થાયછે. 0 क्रियते स्म कृ+क्त=कृतः =કરેલો -0- कृतः कटः चैत्रेण-ચૈત્ર વડે સાદડી કરાઈ
0 स्थितः चैत्रेण ચૈત્ર વડે ઉભાયું स्था+कृत=(दो-सो-मा-स्थ इः ૪/૪/૧૧ થી आ નો इ) स्थि+त=स्थितम्
0 क्त क्तवतु-કર્તરિ ભૂત-करोति स्म-कृ+क्तवतु (तवत्) =कृतवान् (સાધનિકા :-(૧) कित् છે માટે ગુણ ન થાય (૨) अभ्वादेरत्वसः સૌ થી वत् નું वात् થયું (૩) ऋदुदितः ૧/૪/૭૦ થી न् આગમ (૪) पदस्य ૨/૧/૮૯ થી त् લોપ (૫) दीर्घङ्याब् થી सि લોપ - कृतवान्
0 स्थितवांश्चैत्रः ઉભેલો ચૈત્ર स्था+तवत्=(ઉપર મુજબ)

★ અનુવૃત્તિ :- करणाद् भूते ૫/૧/૧૫૮ થી भूते

卐 વિશેષ :- 0 કર્મણી-કર્તરિ બન્ને ભુતકૃદન્તમાં क्त-क्तवतु પ્રત્યયો થાયછે.

[૧૧૫૦]

(૬૫) श्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजॄभजेः क्त ૫/૧/૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- श्लिष-शीङ्-स्था-आस-वस-जन रुह-जॄ-भजेः क्त

★ વૃત્તિ :- एभ्यो नवभ्यः कर्तरि क्तो वा स्यात् । आश्लिष्टः कान्तां चैत्रः । आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण । अतिशयितो गुरुं शिष्यः । अतिशयितो गुरुः शिष्येण उपस्थितो गुरुं शिष्यः । उपस्थितो गुरुः शिष्येण । उपासितो गुरुं सः उपासितो गुरुस्तेन । अनूषितो गुरुं सः । अनूषितो गुरुस्तेन । अनुजातः तं सः । अनुजातः स तेन । आरूढोऽश्वं सः । आरूढोऽश्वस्तेन । अनुजीर्णस्तं सः । अनुजीर्णः स तेन । विभक्ताः स्वं ते । विभक्तं स्व तैः ।

卐 વૃત્યર્થ :- श्लिष् વગેરે નવ ધાતુઓને કર્તરિમાં વિકલ્પે क्त થાયછે
0 श्लिष् :- आश्लिष्टः कान्तां चैत्रः ચૈત્રે પત્નીને આલીંગન કર્યું आ+श्लिष्+क्त (आश्लिष्यति स्म) કર્મણી માં आश्लिष्यते स्म થાય
-0- સ્ત્રિલિંગે-आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण-આ કરા. કર્યું
0 शी-अति+शी+क्त-अतिशयितो गुरुं शिष्यः શિષ્યે ગુરૂનો અતિશય કર્યો -0- अतिशयितो शिष्यैः गुरुः શિષ્યો વડે ગુરૂ અતિશયિત થયા
0 स्था-उप+स्था+क्त=उपस्थितः= સેવાયેલા
0 वस्-अनु+वस्+क्त= य्वृत् થતાં व् નો उ, क्षुधवस... ૪/૪/૪૩ થી इट्=अनूषितः રહેવાયું
0 जन्-अनु+जन्+क्त=आः खनि सनि जनः ૪/૪/૪૩ થી आ अनु+जा+त=अनुजातः પછી જન્મેલો
0 रुह्-आ+रुह्+क्त=(हो धुट् पदान्ते) आरुह्+त्=(अधश्चतुर्थात्) आरुह+ध्=(तवर्गस्य०) आरुढ+ढ= (ढस्तड्ढे) आरूढः ચઢેલો
जॄ-अनु+जॄ+क्त+(ऋ નો ईर्, ऋल्वादेरेषां ૪/૨/૬૮થી तॄ નો न रषृवर्णान्नौ થી ण्-भ्वादेर्नामिनो થી स्वर दीर्घ
0 भज्-वि+भज्+क्त=चजः क-गम् થી ज् નો ग्, ग् નો क થઇ वि+भक्+त=विभक्त - વહેચવું

卐 વિશેષ :- 0 અકર્મક ધાતુ પણ ઉપસર્ગ પૂર્વક સકર્મક બનેછે તેથી अति+शी વગેરેના કર્મણી રૂપ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધ થયા અન્યથા: ગત્યર્થાકર્મક૦ ૫/૧/૧૧થી ક્ત થતો હતો જ

[૧૧૫૧]

(૬૬) આરમ્ભે ૫/૧/૧૦

★ **વૃત્તિ** :- આરમ્ભાર્થાદ્ધાતોઃ કર્તરિ ક્તો વા સ્યાત્ પ્રકૃતાઃ કટં તે । પ્રકૃતઃ કટસૌઃ ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- આરંભ અર્થવાળા ધાતુને કર્તરિ મા ક્ત વિકલ્પે થાયછે

0 પ્ર+કૃ+ક્ત=(કર્તરિ) પ્રકૃતાઃ કટાઃ તેઓએ સાદડી કરી (કર્મણી) પ્રકૃતઃ કટઃ તૈઃ તેઓ વડે સાદડી કરાઇ (કરવી એટલે આરંભવી અર્થમાં ક્ત થયોછે

★ **અનુવૃત્તિ** :-(૧) શ્લિષ શિઙ્...ક્તઃ ૫/૧/૯ થી ક્તઃ (૨) કર્તરિ ૫/૧/૩

卐 વિશેષ - 0 [સિદ્ધહેમ વ્યા ની વૃત્તિમાં ભૂતાદિ શબ્દ લખેલછે તેથી] * આદિ શબ્દના ગ્રહણથી વર્તમાના અને ભવિષ્યતિ માં પણ આ સૂત્ર ગ્રહણ કરાશે જેમકે :- જ્ઞાતુમ્ આરભતે ઇતિ-પ્ર+જ્ઞા+ક્ત=પ્રજ્ઞાતઃ

[૧૧૫૨]

(૬૭) ગત્યર્થાઽકર્મકપિબભુજેઃ ૫/૧/૧૧

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- ગત્યર્થ-અકર્મક-પિબ-ભુજેઃ

★ **વૃત્તિ** :- એભ્યઃ કર્તરિ ક્તો વા સ્યાત્ । ગતોઽસૌ ગ્રામમ્ । ગતો ગ્રામસ્તૈઃ । આસિતોઽસૌ, આસિતં તૈઃ । પીતાઃ પયસ્યતે,પીતં પયસ્યતૈઃ । ઇદં ભુક્તાસ્તે ઇદં ભુક્તં તૈઃ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- ગત્યર્થક, અકર્મક, પા (પિબ્) ગ.-૧-ભુજ્ ધાતુઓને કર્તા અર્થમાં ક્ત વિકલ્પે થાયછે

0 ગમ્+ક્ત=ગતઃ (મ્ નો લોપ-યમિરમિનમિઃ ૪/૨/૫૫થી

0 ગત્યર્થક :- ગતોઽસૌ ગ્રામમ્ ગામમાં આ ગામ ગયો (કર્મણીમાં] ગતો ગ્રામઃ તેના વડે ગામમાં જવાયું

0અકર્મક:- આસ્+ક્ત=આસિત=બેઠો (સેટ્ ધાતુ હોવાથી ઇટ્) આસિતોઽસૌ આ બેઠો-(ભાવેમાં) આસિતમ્ તૈઃ

0 પા-પા+ક્ત=(ઈર્ય્યઞ્જનેયપિ ૪/૩/૯૭ થી ઈ) પીતાઃ પયસ્તે=તેઓએ દુધ પીધું (કર્મણીમાં) પીતં પયસ્ તૈઃ

0 ભુજ્-ભુજ્+ક્ત=ઇદં ભુક્તાસ્તે આ તેઓએ ખાધું (કર્મણીમાં) ઇદં ભુક્તં તૈઃ

★ **અનુવૃત્તિ** :-(૧) શ્લિષ-શીઙ્...ક્તઃ ૫/૧/૯ (૨) કર્તરિ ૫/૧/૩

* આદિ - મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨, પૃ ૧૫૯

卐 વિશેષ :- 0 અવિવક્ષિત કર્મ પણ અકર્મક જ કહેવાય

0 કાલાધ્યભાવ ... ૨/૨/૨૩ થી સકર્મક સંજ્ઞા પણ અકર્મક બને છે

[૧૧૫૩]

(૬૮) જ્ઞાનેચ્છાર્ચાર્થઞીચ્છીલ્પાદિભ્યઃક્તઃ ૫/૨/૯૨

★ **સૂત્રપૃથ૦** જ્ઞાન-ઇચ્છા-અર્ચાર્થ-ઞીત્-શીલ્પાદિ-ભ્યઃ ક્તઃ

★ **વૃત્તિ** :- એભ્યઃ સદર્થેભ્યઃ ક્તઃ સ્યાત્ રાજ્ઞાં જ્ઞાતઃ ઇષ્ટ, પૂજિતઃ, ભિન્ન, શીલિતો રક્ષિતઃ ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- જ્ઞાનાર્થક ઇચ્છાર્થક અને અર્ચ (પૂજા) ર્થક ધાતુ તથા ઞિત્ (ઞ્ ઇત્ વાળા ધાતુઓને અને શીલ્ વગેરે ધાતુઓને વર્તમાનકાળ અર્થમાં ક્ત થાયછે રાજ્ઞાં...રાજાઓને

0 જ્ઞાન :- જ્ઞા + ક્ત = જ્ઞાતઃ જાણેછે

0 ઇચ્છા :- ઇષ્ + ક્ત = ઇષ્ટઃ ઇચ્છે છે

0 પૂજા :- પૂજ્ + ક્ત = પૂજિતઃ પૂજે છે

0 ઞિત્ :- ભિદ્+ત=ભિન્નઃ=સ્નેહ કરેછે (ઞિભિદાચ્-ધાતુ -ભિદ્) સૂત્રઃ ૭૦ થી દ્ નો ન્

0 શીલાદિ :- શીલ્+ઇ+ક્ત=શીલિતઃ શીલવાળો રક્ષિતઃ=રક્ષ્ +ઇ + ક્ત - રક્ષણ કરનાર

卐 વિશેષ :- 0 રાજ્ઞામ્-"રાજાઓને" શબ્દ બધાંજ પ્રયોગમાં સાથે ગણવો જેમકે 'રાજાઓને ઈષ્ટ'

0 બહુલ અધિકારથી ભુત અર્થમાં પણ ક્ત પ્રત્યય થાય

0 શીલ્પાદિ-શીલિતઃ,રક્ષિતઃ,ક્ષાન્ત, આક્રુષ્ટ, જુષ્ટ, રુષ્ટ રુષિત, હૃષ્ટઃ, પુષ્ટઃ, કાન્તઃ, સંયતઃ, શયિતઃ, આશિતઃ વગેરે

[૧૧૫૪]

(૬૯) ઋલ્વારૈષાં તોનોઽપ્રઃ ૪/૨/૬૮

★ **સૂત્રપૃથ૦** :- ઋ-લૂ-આદેઃ એષાં તઃ નઃ અ-પ્ર

★ **વૃત્તિ** :- પૃ વર્જાત્ ઋદન્તાત્ લ્વાદિભ્યશ્ચ પરેષાં ક્તિ ક્ત ક્તવતૂનાં તો નઃ સ્યાદ્ । તીર્ણઃ, તીર્ણવાન્ । લૂનઃ લૂનવાન્ । અપ્ર ઇતિ કિમ્ । પૂર્તઃ પૂર્તવાન્ ।

卐 **વૃત્યર્થ** :- પૃ ધાતુ સિવાયના દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુ લૂ-આદિ (લૂ-ધૂ-સ્તૃ-કૃ-વૃ) ધાતુઓ પછી ક્તિ, ક્ત, ક્તવતુ પ્રત્યય લાગ્યા હોય તેમના ત્ નો ન્ થાયછે 0 તૃ+ક્ત=(ઋતાંક્ઙિતીર્ થી) તિર-ભ્વાદેર્નામિ નો થી દીર્ઘ તીર્+ત=(આ સુત્રથી ન) તીર્+ન = તીર્ણ તરેલો -0- તૃ+ક્તવતુ=તીર્+તવત્=(1-આ સૂત્રથી - ત્ નો ન્, રષૃવર્ણન્નો૦ ૨/૩/૬૩ થી ન્ નો ણ્ પ્ર. એ.વ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માટે વત્ નું ૩૫ ન્ આગમ અને ત્ નો લોપ થઈ વાન્ થતાં) તીર્ણવાન્
0 લૂ=લૂ+ક્ત=લૂનઃ કાપેલો. -0- લૂ+તવત્ = લૂનવાન્ (અ-ને તૃ ના ૩૫મુ૪૫)
0 અ પ્ર કેમ કહ્યું ?
પૃ+ક્ત=પૂર્ણઃ, પૃ+ક્તવતુ=પૂર્ણવાન્ ભરેલો.-(૧) શ્રોઽયાદુર્ ૪/૪/૧૧૭ થી ઋ નો ઉર્ (૨) મ્બાદેર્નામિનો૦ ૨/૧/૬૩ થી પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) અપાત્...કૌ ૪/૨/૬૬થી કૌ (૨) હ્લાદો...તયોશ્ચ ૪/૨/૬૭ થી ક્ત-ક્તવતુ

卐 વિશેષ :- 0 લૂ આદિ-ક્રયાદિ ગણ : ૯ માં આ ધાતુઓ છે. ક્રમ :- 1519 થી 1539 લૂ-ધૂ-સૂ-કૃ-વૃ-ઙારી લી-વ્લી ઘ્લી ટુ-નૃ-શૃ-પૃ-વૃ-ભૃ-દૃ જૃ ઘૃ-ગૃ-ક્ષ

(૭૦) રદાસૂચ્છર્દઃ ક્તયોર્દસ્ય ચ ૪/૨/૬૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- રદાત્ અમૂચ્છર્-મદઃ ક્તયોઃ દસ્ય ચ
★ વૃત્તિ :- મૂચ્છર્મદ વર્જાદ્રદન્તાત્પરયોઃ ક્તયોસ્તસ્ય તદ્યોગે ધાતોર્દસ્ય ચ નઃ સ્યાત્ । પૂર્ણઃ, પૂર્ણવાન્ । ભિન્નઃ । ભિન્નવાન્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- મૂચ્છર્, મદ્ ધાતુ સિવાયના ર કા દ્રકા. ધાતુઓને લાગેલા ક્ત-ક્તવતુ ના આદિના ત કાર નો ન કાર થાયછે લેના યોગમાં ધાતુના દ્ નો પણ ન્ થાય
0 ર કારા.-પૂર્ણઃ=(આ સૂત્રથી ત નો ન થતાં) પૂર્+ન=પૂર્ણઃ=ભરેલો -0- પૂર્+તવત્=પૂર્ણવાન્ – ભરનાર
0 દ્ કારા -ભિદ્+ક્ત=ભિન્નઃ ભેદાયેલો. ભિદ્+ ક્તવતુ = ભિન્નવાન્ ભેદનાર. (અહીં દ્ તથા ત બન્નેનો ન્ થયેલ છે

★ અનુવૃત્તિ :- હ્લાદેઃ૦ થી તઃ નઃ

卐 વિશેષ :- 0 અમૂચ્છર્મદઃ કેમ કહ્યું ?
મૂચ્છર્+ક્ત=(રાલ્લુક્ ૪/૨/૧૧૦ થી ચ્છ લોપ થતાં મૂર્+ત=મૂર્ણઃ મૂર્ચ્છા પામેલો.
0 મદ્+ક્ત=(અઘોષે પ્રથમો થી) મત્તઃ છકેલો.
0 આદિમાં ત્ કેમ કહ્યું ?
ચર્+ઇ+ક્ત=ચરિતમ્ અહીં ત્ કારાદિ નથી ઇ+ક્ત છે
0 રદાત્ કેમ કહ્યું ?
ચિતઃ = ચિ + ક્ત – ઇ થી પર ક્ત છે
0 ક્ત-અ-ને ક્તવતુ (૫/૧/૧૭૪) પ્રકૃષ્ટ થશે

(૭૧) સૂયત્યાદ્યોદિતઃ ૪/૨/૭૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સૂયતિ-આદિ આત્-ઇતઃ
★ વૃત્તિ :- સૂયત્યાદિભ્યો નવભ્ય ઓદિદ્ભ્યશ્ચ પરયોઃ ક્તયોસ્તો નઃ સ્યાત્ । સૂનઃ । સૂનવાન્ । દૂનઃ, દૂનવાન્ । લગ્નઃ, લગ્નવાન્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સૂયતિ વગેરે નવ ધાતુઓ (ક્રમ -1242 થી 1250-સૂ, દૂ, દી, ધી, મી, રી લી, ડી, વ્રી,) તથા ઓદિત્ (ઓ-ઇત્ હોય તેવા) ધાતુઓને લાગેલા ક્ત, ક્તવતુ પ્રત્યયના ત્ નો ન્ થાય સૂ+ક્ત=સૂનઃ જન્મેલો સૂ+ક્તવતુ=સૂનવાન્=જન્મેલ (પ્રાપ્તિનિષ્ઠા -ઉપરોક્ત સૂત્રઃ ૭ · ધુ૪૫) એ-જ-રી-તે દૂ—→દૂન દૂનવાન્ – દૂભવેલો લસ્જ્ - (બોલવું) લગ્નઃ, લગ્નવાન્ –

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) રદાદમૂચ્છર્મદઃ ક્તયો ૪/૨/૬૬ થી ક્તયોઃ (૨) હ્લાદો...તોનઃ ૪/૨/૬૮ થી તો નઃ

卐 વિશેષ :- 0 ઘ્યઃ કેમ કહ્યું ?
પીતઃ -પા+ક્ત=(ઈર્ગાઞ્જનેષ્વપિ થી આ નો ઈ)=પીતઃ અહીં પા ધાતુ સૂયત્યાદિ કે ઓદિત્ નથી માટે સૂત્ર ન લાગે
0 લજ્જ કે લસ્જ-સંયોગાદસ્યાદૌ૦ ૩/૧/૮૮ થી સ્ લોપ (ચજઃ કગમ્ ૨/૧/૮૧ થી જ્ નો ગ્ થશે
0 સૂયતિ-દય નિર્દેશથી ગણઃ ૪ દિવાદિ નો જ લેવો. ગણઃ ૧ કે ગણઃ ૨ નો નહીં

(૭૨) વ્યઞ્જનાન્તસ્થાતોઽખ્યાધ્યઃ ૪/૨/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વ્યઞ્જન-અન્તસ્થા-ભાતઃ અ-ખ્યા-ધ્યઃ
★ વૃત્તિ :- વ્યઞ્જનાત્પરા યાઽન્તસ્થા તદન્તસ્ય ખ્યાધ્યા-વર્જસ્યક્તયોસ્તો નઃ સ્યાત્ । સ્ત્યાનઃ, સ્ત્યાનવાન્ । ઘ્રાણઃ । ગ્લાનઃ । અખ્યાધ્ય ઇતિ કિમ્ । ખ્યાતઃ । ધ્યાતઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :- (ધાતુમાં રહેલ) વ્યંજન થી પર ખ્યા અને ધ્યા સિવાયનો જે આ કારવાળો અન્તસ્થા (ય,ર,લ,વ) તેને લાગેલા ક્ત, ક્તવતુ ના ત નો ન થાયછે
0 સ્ત્યા-સ્ત્યા+ક્ત=સ્ત્યાનઃ જામી ગયેલો, સ્ત્યાનવાન્-જામી જયેલ (અન્તે યા છે માટે ત નો ન થયો)
0 ઘ્રા-ઘ્રાણઃ - ઘ્રા + ક્ત = ઉંધેલો
0 ગ્લા – ગ્લાનઃ = ગ્લા + ક્ત કરમાયેલો.
0 અખ્યાધ્ય કેમ કહ્યું ?
ખ્યા+ક્ત=ખ્યાતઃ કહેલો. ધ્યા+ક્ત=ધ્યાતઃ ધ્યાયેલો.

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) રદાદમૂચ્છર્...ક્તયોઃ ૪/૨/૬૬ થી ક્તયોઃ (૨) હ્લાદોઃ...તોનઃ ૪/૨/૬૮ થી તો નઃ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વિશેષ :- 0 વ્યંજનથી પર કેમ કહ્યું ?
ઘા+ક્ત=ઘાતઃ ગયેલો અહીં આદિમાં અન્તસ્થા છે
0 અન્તસ્થા કેમ કહ્યું ?
સ્નાતઃ સ્નાન કરેલો-અન્તસ્થા નથી
0 આ કાર કેમ કહ્યું ?
ચ્યુતઃ પડી ગયેલો. અન્તસ્થા છે. આ કાર નથી

[૧૧૫૮]

(૭૩) ક્ષેઃ ક્ષી ચાઽધ્યાર્થે ૪/૨/૭૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષેઃ ક્ષી ચ અ-ધ્યાર્થે
★ વૃત્તિ :- ક્ષેસ્તો નસ્તદ્યોગે ક્ષેઃ ક્ષીશ્ચ ન તુ ધ્યાર્થે । ક્ષીણઃ, ક્ષીણવાન્ । ધ્યાર્થે ઇતિ કિમ્ । ભાવકર્મક્તે ક્ષિતમસ્ય

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષિ ધાતુને લાગેલા ક્ત, ક્તવતુ ના ત નો ન થાયછે તેના યોગે ક્ષિ ના ક્ષી (દીર્ઘ ઈ) રૂપ થશે (પણ ભાવ અને કર્મણી અર્થનો સૂચક ધ્યણ્ પ્રત્યય તે ધ્યણ્ અર્થ સિવાય એટલે) ભાવ અને કર્મણી અર્થ સિવાય આ સૂત્ર લાગે ક્ષિ+ક્ત=ક્ષીણઃ ક્ષય પામેલે ક્ષિ+ક્તવતુ=ક્ષીણવાન્ (ત નો આ સૂત્રથી ન થઈ રષૃવર્ણાન્નો થી ણ)
0 અધ્યાર્થે કેમ કહ્યું ?
ભાવ-કર્મ-ક્ષિતમ્ અસ્ય - આનો ક્ષય થયો અહીં ભાવ એટલે ક્રિયા અર્થ હોવાથી સૂત્ર ન લાગે

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) રદાદમૂર્ચ્છ...ક્તયોઃ ૪/૨/૬૯થી ક્ત-ક્તવતુ (૨) ઋલ્વાદે તોનો૦ ૪/૨/૬૮થી ત નઃ

卐 વિશેષ :- 0 ક્ષીણઃ=ક્ષયતિ સ્મ ૫/૧/૧૧ ત્યાર્થાકર્મ૦ ૫/૧/૧૧ થી ક્તઃ

[૧૧૫૯]

(૭૪) ઋહ્રીઘ્રાધ્રાત્રોન્દનુદવિન્તેર્વા ૪/૨/૭૬

★ સૂત્રપૃથ૦:-ઋ-હ્રી ઘ્રા-ધ્રા ત્રા-ઉન્દૂ-નુદ-વિન્તેઃવા
★ વૃત્તિ :- એભ્યોઽષ્ટાભ્યઃ ક્તયોરતોન્વા સ્યાત્ । ઋણં ઋતમ્ । હ્રાથઃ, હ્રાણવાન્ । હ્રીતઃ, હ્રીતવાન્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઋ વગેરે આઠ ધાતુઓને લાગેલા ક્ત-ક્તવતુ પ્રત્યના ત્ નો ન્ વિકલ્પે થાયછે (ઋ) ઋ+ક્ત=ઋણમ્ પક્ષે ઋતમ્ (ઋણ-દેવું ઋત્ સત્ય, એજરીતે અર્થ લેવો વિકલ્પે નહીં)
(ી)-હ્રી+ક્ત=હ્રીણઃ પક્ષે હ્રીતઃ શરમાયેલો
-)- હ્રી+ક્તવતુ=હ્રીણવાન પક્ષે હ્રીતવાન

★ અનુવૃત્તિ :- રદાદમૂર્ચ્છ...ક્તયોઃ ૪/૨/૬૯થી ક્ત-ક્તવતુ

卐 વિશેષ :- 0 વા-વિકલ્પ વાચી નહીં પણ વ્યવસ્થિત વિભાષા વાચી છે જેથીજ દેવું અર્થે ઋણમ્ સત્યાર્થે ઋતમ્ થયું [૧૧૬૦]

(૭૫) ક્ષૈશુષિપચોમકવમ્ ૪/૨/૭૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષૈ-શુષિ-પચઃ મ-ક-વમ્
★ વૃત્તિ :- એભ્યસ્ત્રિભ્યઃ ક્તયોર્યથાસઙ્ખ્યં મકવાઃ સ્યુઃ ક્ષામઃ, ક્ષામવાન્ । શુષ્કઃ, શુષ્કવાન્ । પક્વઃ પક્વાન્ ।
■ નિર્વાણમવાતે । નિપાતોઽયમ્ । નિર્વાણો મુનિઃ । વાતે તુ કર્તરિ । નિર્વાતો વાતઃ એવં ક્ષીવાદયો નિપાતા જ્ઞેયાઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષૈ, શુષ્ અને પચ્ ધાતુને લાગેલા ક્ત, ક્તવતુ ના ત નો અનુક્રમે મ,ક,વ થાયછે
0 ક્ષૈ-ક્ષૈ+ક્ત (આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આ) ક્ષામઃ, ક્ષામવાન દુબળો (આ સૂત્રથી ત નો મ)
0 શુષ્ - શુષ્ + ક્ત = શુષ્કઃ સૂકાયેલો
0 પચ્ - પચ્ + ક્ત = (ચજઃ ક રામ્) = પક્+ત= (આ સૂત્રથી વ) પક્વ પક્વાન્ - પાકેલ

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) રદાદમૂર્ચ્છ...ક્તયોઃ ૪/૨/૬૯ થી ક્ત ક્તવતુ (૨) ઋલ્વાદેઃ તો નો૦ ૪/૨/૬૮થી તઃ નઃ

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

■ શેષવૃત્તિ :- *(૨૨) નિર્વાણમવાતે ૪/૨/૭૯ જો વાયુ કર્તા ન હોયતો નિર્+વા+ક્ત એ સ્થિતિમાં ત નો ન થાયછે 0 નિર્વાણો મુનિ-મુનિ શાંત થયો [૫૬૧]
(૨૩) અનુપસર્ગાઃ ક્ષિવોલ્લાથ કૃશપરિકૃશ ફુલ્લોત્ફુલ્લ સંફુલ્લાઃ ૪/૨/૮૦ અન્ય કોઇ ઉપસર્ગ લગ ડ્યા સિવાય ક્ષીવઃ છકેલો, ઉલ્લાઘઃ=સમર્થ, કૃશઃ=દૂબળો, પરિકૃશઃ =દૂબળો ફુલ્લઃ કે ઉત્ફુલ્લઃ કે સંફુલ્લઃ વિશરણ પામેલો - નિપાતન કરાયછે [૫૬૨]

[૧૧૬૧]

(૭૬) ક્ષુધવસસ્તેષામ ૪/૪/૪૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષુધ-વસઃ તેષામ્
★ વૃત્તિ :- આભ્યાં પરેષાં ક્તક્તવતુ-ક્ત્વામિટ્ સ્યાત્ ક્ષુધિતઃ । ઉષિતઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષુધ્ અને વસ્ ધાતુને ક્ત, ક્તવતુ, ક્ત્વા લાગે ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે ઇટ્ થાયછે
0 ક્ષુધ્+ક્ત=ક્ષુધ્+ઇ+ત=ક્ષુધિત=ભુખ્યો થયેલો
0 વસ્+ક્ત=(વ્યૃત્ થતાં) ઉષિત-રહેલા એ-જ-રી-તે ક્તવતુ - ક્ષુધિતવાન્

* શેષવૃત્તિ :- હેમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ-૫૮૫-૮૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) क्तयोः ૪/૪/૪૦
(૨) जॄ-व्रश्चः क्त्वः ૪/૪/૪૧ થી क्त्वा

卐 વિશેષ :- 0 क्षुध्-क्षुधं च बुभूक्षायाम्, वस् गसं निगासे-એજ લેવી
0 य्वृत् - यजादि गश गचः० ૪/૧/૭૨ થી

[૧૧૫૨]

(૭૭) लुभ्यञ्चेर्विमोहार्चे ૪/૪/૪૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- लुभि-अञ्चेः विमोह-अर्चे
★ વૃત્તિ :- आभ्यां यथासङ्ख्यं विमोहन पूजार्थाभ्यां क्त क्तवतुक्त्वामिट् स्यात् । विलुभितः । अञ्चितः ।

卐 વૃત્યર્થ :- लुभ् ધાતુને વિમોહન અર્થમાં અને अञ्च् ધાતુને પૂજા અર્થ क्त क्तवतु-क्त्वा લાગ્યા હોય ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે इट् થાય છે वि+लुभ्+क्त=वि+लुभ्+इ+त=विलुभितः - વિમોહન પામેલો
0 अञ्च्-अञ्च्+क्त=अञ्चितः પૂજાયેલો - अञ्चितवान्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्तयोः ૪/૪/૪૦
(૨) जॄ व्रश्चः...क्त्वः ૪/૪/૪૧ થી क्त्वा

卐 વિશેષ :- 0 વિમોહન કેમ કહ્યું ?
लुब्धः=लुभ्+क्त-અહીં લુબ્ધ અર્થ છે માટે इ ન લાગ્યો પણ अधश्चतुर्थात्० થી त् નો ध् થયો. तृतीयस्तृती० થી પૂર્વે भू નો ब् થયો
0 सह लुभेच्छ रुष ૪/૪/૪૬ થી लुभ् ને इट् વિકલ્પે થાય - તેના નિષેધમાં આ સૂત્ર છે

[૧૧૫૩]

(૭૮) ॠवर्णस्श्र्यूर्णुगः कितः ૪/૪/૫૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ॠ वर्ण-श्रि ऊर्णुगः कितः
★ વૃત્તિ :- ॠ वर्णान्तादेकस्वराद्धातोः श्रेरूर्णोश्च कित इट् न स्यात् वृतः श्रितः,ऊर्णुतः । एकस्वरादिति किम् जागरितः

卐 વૃત્યર્થ :- ॠ વર્ણાન્ત એકસ્વર ધાતુને તથા श्रि અને ऊर्णु ધાતુને લાગેલા कित् પ્રત્યયોની પૂર્વે इट् ન થાય वृ + क्त = वृतः = વરેલો, श्रितः સેવાયેલો, ऊर्णुतः - ઢાંકેલો
0 एक स्वरात् કેમ કહ્યું ?
जागरितः=જાગેલો जागृ ધાતુ એકસ્વરી નથી માટે इट् લાગ્યો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) न वृद्भ्यः ૪/૪/૫૫ થી न
(૨) ૪/૪/૩૬ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 कित् કેમ કહ્યું ?
वरिता-वृ+तृच्=वर्+इ+तृ (પ્રથમા એ વ) वरिता तृच् એ कित् નથી માટે वृ નો ગુણ થઇ इ લાગ્યો
0 વિહિત...વિશેષણ હોવાથી ॠ નો इर्-उर् આદેશ થયા પછી પણ આ નિયમથી इट् નહીં થાય तॄ+क्त्वा= तीर्+त्वा=तीर्त्वा - તરીને

[૧૧૫૪]

(૭૯) उवर्णात् ૪/૪/૫૮

★ વૃત્તિ :- उवर्णान्तादेकस्वराद्धातोर्विहितस्य कित इट् न भवति युतः । भूतः ।

卐 વૃત્યર્થ :- उ વર્ણાન્ત એવા એક સ્વરી ધાતુને कित् પ્રત્યય પૂર્વે इट् ન થાય यु+क्त=युतः મિશ્ર થયેલો भू+क्त=भूतः થયેલો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) न वृद्भ्यः ૪/૪/૫૫ થી न
(૨) ॠ वर्णश्रि० ૪/૪/૫૭ થી कितः (૩) ૪/૪/૩૬થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 कित् કેમ કહ્યું ?
लू+तृच्=लू+इ+तृ-लव्+इ+तृ=लविता - લણનાર

[૧૧૫૫]

(૮૦) पूङ्क्लिशिभ्यो नवा ૪/૪/૪૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- पूङ् क्लिशिभ्यः नवा
★ વૃત્તિ :- पूङ्क्लिशिभ्यां च क्तक्तवतु क्त्वामिट् वा स्यात् । पूतः । पवितः । क्लिष्टः क्लिशितः

卐 વૃત્યર્થ :- पूङ् અને क्लिश् ધાતુને क्त-क्तवतु અને क्त्वा પૂર્વે इट् વિકલ્પે થાય पू+क्त=पूतः પક્ષે (इट्) पवितः=પવિત્ર થયેલો
0 क्लिष्+क्त=क्लिष्टः પક્ષે क्लिशितः ક્લેશ પામેલો એ-જ-રી-તે पूतवान् પક્ષે पवितवान् થાય

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) क्तयोः ૪/૪/૪૦
(૨) जॄ-व्रश्चः क्त्वः ૪/૪/૪૧થી क्त्वा (૩) ૪/૪/૩૬થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 पूङ् નિર્દેશથી पूङ् पवने-લેવું અને क्लिशिभ्यः એમ બ.વ. માં નિર્દેશથી क्लिशिच् उपपाते અને क्लिशौच् विबाधने બન્ને ગ્રહણ કરવા
0 पूङ् માં उवर्णात् ૪/૪/૫૮ થી અપ્રાપ્તિ હતી क्लिश् માં નિત્ય इट् ની પ્રાપ્તિ હતી તે બન્નેનું આ સૂત્ર વિકલ્પે કરે છે

[૧૧૫૬]

(૮૧) डीयश्व्यैदितः क्तयोः ૪/૪/૬૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- डीय-श्वि-ऐदितः क्तयोः
★ વૃત્તિ :- दिवादिकस्य डीयतेः श्वेरैदिद्भ्यश्च धातुभ्यः परयोः क्तक्तवत्वोरिट् न स्यात् । त्रस्तः । डीनः श्वितः । लग्नः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :-डी (ગ.૪/1243), श्वि (ગ.-૧/997) અને ऐदेत् (ए-इत् હોય તેવા) ધાતુને લાગેલ क्त-क्तवतु પ્રત્યયની આદિમાં इट् થાય નહીં

0 डी→डी+क्त=डीनः ઉડેલો (આ સૂત્રથી इट् નિષેધ सूयत्याद्यो० ૪/૨/૭૦ થી नू)

0 श्वि* – (૧) सूयत्याद्यो० ૪/૨/૭૦ થી त નો न (૨) यजादि वचेः किति ૪/૧/૭૯ થી य्वृत् થયા બાદ दीर्घम-वोऽन्त्यम् થી દીર્ઘ शूनः, शूनवान् થશે

0 ऐदेत् (त्रसैच्) त्रस्+क्त=त्रस्तः ત્રાસ પામેલો– ओलस्जोङ्-लज् + क्त = लग्नः – લાગેલો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) न वृद्भ्यः ૪/૧/૫૧ થી न (૨) इट् सिजाशिषोः ૪/૪/૩૬ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 डीय – श्य નિર્દેશથી ચોથા ગણનો डी લેવો

0 क्तयोः કેમ કહ્યું ?

डी + तृच् = डी + इ + तृ = डयिता થયું

0 कृतैच्, नृतैच् વગેરેમાં વેટત્વ હતું પણ क्तयोः થી इट् નો પ્રતિષેધ થતો હતો છતાં અહીં ऐदेत् કહ્યું તે વઙ્લુઅન્તમાં પણ આ સૂત્રના ગ્રહણ માટે

[૧૧૫૭]

(૮૨) वेटोऽपतः ૪/૪/૬૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वा–इटः अ–पतः

★ વૃત્તિ :- पति वर्जनात् क्वचिद्विकल्पेधातोरेकस्वरात् परयोः क्तयोरिट् न स्यात् नशौच् नाशे नष्टः । अपत इति किम् । पतितः ।

卐 વૃત્યર્થ :- पत् (ભ્વાદિ-962) સિવાય જે ધાતુને ક્યારેક વિકલ્પે इट् ઉમેરાતે હોય તેવા એકસ્વરી ધાતુને લાગેલ क्त-क्तवतु પ્રત્યયની આદિમાં इट् નથાય

0 नशौच्–नश्+क्त=नष्+ट=नष्टः–નાશ પામેલો (અહીં औ–इट् છે માટે धुगौदितः થી વિકલ્પે इट् થાય તેમજ नश् ના श् નો ष् – यजसृजमृज० થી થયો તેના યોગે त નો ट થયો)

0 अपतः કેમ કહ્યું ?

पतितः = पत् + क्त = इट् લાગ્યો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) एकस्वरात्० ૪/૪/૫૬ (૨) डीयश्वि ...क्तयोः ૪/૪/૬૧ થી क्तयोः (૩) न वृद्भ्यः થી न

卐 વિશેષ :- 0 एकस्वरात् કેમ કહ્યું ?

दरिद्रितः=दरिद्राः+इ+क्त – અનેક સ્વરી છે માટે इट् થયો

[૧૧૫૮]

(૮૩) न डीङ्शीपूङ्धृषिक्ष्विदिस्विदि मिदः ૪/૩/૨૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- न डीङ् – शीङ् – पूङ् – धृषि – क्ष्विदि स्विदि – मिदः

★ વૃત્તિ :- एभ्यः सप्तभ्यः परौ सेटौ क्तौ किद्वन्न स्याताम् । डयितः । शयितः । पवितः डीङ् भ्वादिकः

卐 વૃત્યર્થ :- डी,शी,पू, धृष्, क्ष्विद्, स्विद्, मिद् એ સાત ધાતુઓને લાગેલા સેટ क्त–क्तवतु પ્રત્યયો कित्वत् ન સમજવા 0 डी+इ+क्त=डयितः ઉડેલો, 0 शी+इ+क्त=शय्+इ+त=शयितः=સૂતેલો 0 पू+इ+क्त=पवितः= પવિત્ર થયેલો 0 डीङ् ભ્વાદિકનો સમજવો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) उति शवर्ह ...क्तौ ૪/૩/૨૬ થી क्तौ ૨, इन्ध्यसंयोगात्० ૪/૩/૨૧ થી कित्वत् ૩, ૪/૩/૨૪ થી સેટ્

卐 વિશેષ :- 0 સેટ કેમ કહ્યું ?

डीनः=डी+क्त–અનિટ્ થી डीनः થયું (જુઓ સૂત્રઃ डीयश्च्यै दितः ૪/૪/૬૧)

0 श्लिषशीङ्...૫/૧/૯ થી क्त

0 पूङ् क्लिशिभ्यो० ૪/૪/૪૫ થી વિકલ્પે इट्

0 नवाऽऽरम्भे ૪/૪/૫૨ થી વિકલ્પે इट्

[૧૧૫૯]

(૮૪) उति शहर्हाद्भ्यः क्तौ भावारम्भे ૪/૩/૨૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- उति शव्-अर्ह अद्भ्यः क्तौ आरम्भे

★ વૃત્તિ :- उत्युपान्त्ये सति शवर्हेभ्योऽदादिभ्यश्च परौ भावारम्भे क्तक्तवतू सेटौ वा किद्वत् स्याताम् रुदितं । रोदितमेभिः । प्रद्युतितः, प्रद्योतितः । प्ररुदितः । शवर्हाद्भ्यः इति किम् । प्रगुधितः इत्यादि

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપાન્ત્યમાં उ વાળા અને शव् (कर्तर्यनद्भ्यः शव्) પ્રત્યયને યોગ્ય એવા ધાતુઓ તેમજ ગણઃ ૨ अदादि ના ધાતુઓને લાગેલા ભાવ અર્થના અને આરંભ અર્થના સૂચક સેટ् क्त – क्तवतु પ્રત્યયો વિકલ્પે कित्वत् થાયછે

0 અદાદિ :- 1 ભાવ :- रुदितम् પક્ષે रोदितम् – एभिः – એઓ વડે રડાયું વિકલ્પે कित्वत् થતાં વિકલ્પે ગુણ થયો रुद्+इ+क्त 2 આરંભ :- (प्र) रुदित् (प्र) रोदितः प्र+रुद् + क्त – રડવાનો આરંભ કરનાર

0 ઉપાન્ત્ય–उ–प्रद्युतितः પક્ષે प्रद्योतित; દીપવાનો આરંભ કર્યો (ધાતુ ભ્વાદિ-937

* પ્રક્રિયામાં श्वितः કેમ થયું તે ખોટું છે –બૃહદ્વૃત્તિ-મધ્યમવૃત્તિમાં પણ श्वितः નથી शूनः છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 शव् – अर्ह કેમ કહ્યું ?
गुध्-प्रगुधितः રોષે ભરાયેલો (ગણ: ૯ ક્ર્યાદિ એ शव् ને યોગ્ય નથી માટે कित्व અભાવ ન થયો–ગુણ ન થયો)

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) इन्ध्यसंयोगात्० ૪/૩/૨૬ થી किद्वत् (૨) ૪/૩/૨૪ થી सेट्

卐 વિશેષ :– 0 ઉપાન્ત્ય उ કેમ કહ્યો ?
श्विति तम् एभिः એઓ વડે ધોળા થવાયું અહીં ઉપાન્ત્ય उ નથી
0 भावारम्भ કેમ કહ્યું ?
रुचितः ગમેલો–કર્મ અર્થનો "क्त" પ્રત્યય છે
0 સેટ કેમ કહ્યું ?
रूढम् – ઉગેલો रुह्+क्त – अनिट् છે માટે વિકલ્પે कित्वत् ન થતાં નિત્ય किद्वत् થાય

[૧૧૭૦]

(૮૫) आदितः ૪/૪/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :– आत् – इतः
★ વૃત્તિ:–आदितो धातोः परयोः क्तयोरिट् नस्यात् । भिन्नः
卐 વૃત્યર્થ :– आ – इत् હોય તેવા ધાતુઓને લાગેલા क्त-क्तवतु પૂર્વે इट् ન થાય 0 भिन्न=भिद् + क्त= (रदादमूर्च्छ० ૪/૨/૬૯ થી द् નો न्, त् નો न् થતાં) भिन् + न થયું) भिद् માં મૂળ ધાતુ ञिभिदाच् માં आ-इत् છે તેથી આ સૂત્ર લાગ્યું

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) डीय श्वि...क्तयोः ૪/૪/૬૧ (૨) न वृद्भ्यः ૪/૪/૫૫ થી न (૩) इट् सिजाशिषो ૪/૪/૩૩ થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 वेटोऽपत् ૪/૪/૬૩ થી નિત્ય इट् નો પ્રતિષેધ સિદ્ધ જ હતો છતાં જુદું સૂત્ર બનાવ્યું તે * ન્યાય માટે છે

[૧૧૭૧]

(૮૬) नवाऽनयोः ૪/૪/૭૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– नवा–अनयोः (મૂળ–नवा भावाआरम्भे)
★ વૃત્તિ :–भावारम्भयोः क्ते तु वा । भिन्नं, भेदितम् ।
卐 વૃત્યર્થ :–(भा–इत् હો તેવા ધાતુઓને) ભાવ અને આરંભ અર્થમાં क्त – क्तवतु લાગ્યા હોય ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે इट् થાય.
0 भिद्+क्त=भिन्नम् પક્ષે (इट्) भेदितम्–ચીકાશવાળું થયેલ

* ન્યાય :– यदुपाधेर्विभाषा तदुपाधेः प्रतिषेध

0 क्तवतु :– भिन्नवान् પક્ષે भेदितवान्

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) आदितः ૪/૪/૭૧
(૨) डीय श्वि...क्तयोः ૪/૪/૬૧ થી क्तयोः
(૩) इट सिजाशिषो ૪/૪/૩૬ થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 મૂળ સૂત્ર नवाभावारम्भे છે પણ પ્રક્રિયાકારે नवानयोः કર્યું
0 आदित् કેમ કહ્યું ?
प्रविदितः જાણેલ–विदितम् अनेन–प्र+विद्+इ+क्त
0 आदितः સૂત્રથી નિત્ય अनिट् ધાતુને આ સૂત્રથી વિકલ્પે इट् થાયછે.

[૧૧૭૨]

(૮૭) श्वसजपवमरुषत्वरसंघुषास्वनामः ૪/૪/૭૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :– श्वस-जप–वम–रुष–त्वर–संघुष–आस्वन – अमः
★ વૃત્તિ :– एषामष्टानां क्तयोरिड्वा स्यात् । श्वस्तः । श्वसितः । जप्तः, जपितः । अहन्पञ्चमस्येति दीर्घे, वान्तः वमितः । रुष्टः, रुषितः । तूर्णः, त्वरितः संघुष्टः, संघुषितः आस्वान्तः, आस्वानितः । अम्यान्तः, अम्यमितः ।
卐 વૃત્યર્થ :– श्वस વગેરે આઠ ધાતુઓને क्त क्तवतु પ્રત્યય લાગે ત્યારે इट् વિકલ્પે થાયછે
0 श्वस् – श्वस्तः પક્ષે श्वसितः – શ્વાસ યુક્ત
0 जप् – जप्तः પક્ષે जपितः – જપ્ત કરેલો
0 रुष् – रुष्टः પક્ષે रुषितः – રોષ વાળો
0 वम् – वान्तः પક્ષે वमितः – વમેલ
(અહીં व નો वा થયો તે अहन्पञ्चम० ૪/૧/૧૦૭)
0 त्वर् – तूर्ण પક્ષે त्वरितः – ત્વરિત
0 संघुष्–संघुष्टः પક્ષે संघुषितः–સારીરીતે અવાજ કરનાર
0 आस्वान् – आस्वान्तः પક્ષે आस्वनितः અવાજવાળો
0 अमि+अम् – अम्यान्तः પક્ષે अम्यमितः –સામે ગયેલો

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) नवाभावाभारम्भे ૪/૪/૭૨થી नवा
(૨) इट सिजाशिषो ૪/૪/૬૬ થી इट्
(૩) डीय श्वि...क्तयोः ૪/૪/૬૧

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૧૧૭૩]

(૮૮) आः खनिसनिजनः ૪/૨/૬૦

★ વૃત્તિ :– खातः । सातः जातः
卐 વૃત્યર્થ :– (નોંધ :– આસૂત્ર *यङ्लुबन्त માં

* यङ्लुबन्त સૂત્ર: ૪, સળંગ સૂત્ર ૧૦૬૦ જુઓ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આવી ગયેલછે અહીં ફરીથી આપેલ છે-પણ વૃત્તિ નથી)
खन् सन्-जन् ને ઘુટ્ કિત્ પૂર્વે અન્ત્યનો આ થાયછે
0 खन् + क्त = खातः = ખોદેલો
0 सन्+क्त=सातः= આપેલો 0 जन्-क्त=जातः=જન્મેલો

★ અનુવૃત્તિ :- (यमिरमि)...घुटि क्ङिति ४/२/५५

卐 વિશેષ :- 0 ઘુડાદિ કેમ કહ્યું ?
जनित्वा-जन्+इ+त्वा - અહીં પૂર્વે इ છે ઘુડાદિ નથી.

[૧૧૭૪]

(૮૯) णौ दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्न सप्तम् ४/४/७४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- णौ-दान्त-शान्त-पूर्ण-दस्त-स्पष्ट-छन्न-सप्तम्

★ વૃત્તિ :- एते णौ क्तान्ता वा निपात्यन्ते दान्तः, दमितः । शान्तः, शमितः । पूर्णः, पूरितः । दस्तः, दासितः । स्पष्टः, स्पशितः । छन्नः, छादितः । सप्तः, सापितः ।

卐 વૃત્યર્થ :- णि હોતે છતે दम् વગેરે (ધાતુઓ) क्त અન્તવાળા (दान्तः વગેરે) વિકલ્પે નિપાત કરાયાછે
0 दम् - दान्तः પક્ષે दमितः દમાયેલ
0 शम् - शान्तः પક્ષે शमितः - શમન કરાયેલ
0 पृ - पूर्णः પક્ષે पूरितः - ભરાયેલ
0 दास् - दस्त પક્ષે दासितः - અપાયેલ
0 स्पश् - स्पष्टः પક્ષે स्पाशितः - ગ્રહણ કરેલ
0 छद् - छन्न પક્ષે छादितः - ઢાંકેલો

卐 વિશેષ :- 0 दान्त વગેરે અનિટ્ નિપાતન કરાયાછે णेरनिटि ४/२/८३ થી णि લોપ થયોછે

[૧૧૭૫]

(૯૦) सेट् क्तयोः ४/३/८४

★ સુત્રપૃથ૦ :- सेट् - क्तयोः
★ વૃત્તિ :- सेट्क्तयोः परयोणेर्लुक् स्यात् । कारितः । गणितः, गणितवान् ।
■ स्फायः स्फी वा । स्फीतः । स्फातः

卐 વૃત્યર્થ :- સેટ क्त-क्तवतु પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે णि નો લોપ થાયછે
0 कृ + णि + क्त = कार् + णि+इ+क्त=कार् + इत=कारितः કરાયેલો (આ સૂત્રથી णि લોપ થયો)
0 क्त ⟶ गण् = गणितः = ગણાયેલો
0 क्तवतु ⟶ गणितवान् = તેણે ગણેલું

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) णेरनिटि ४/३/८३
(૨) ४/३/७० થી लुक्

卐 વિશેષ :- 0 चुरादिभ्यो णिच् થી णि
0 સેટ્ કરવાનો હેતુજ લોપ માટેનો છે અન્યથા અનુસ્વાર થી इट् ન લાગે જેમકે डुकृंग करणे

■ શેષવૃત્તિ :- (૨૪) स्फायः स्फीवा ४/१/९४ क्त-क्तवतु પ્રત્યય લાગે ત્યારે स्फाय् ને બદલે स्फी વિકલ્પે થાય स्फाय्+क्त=स्फातः પક્ષે स्फीतः વધેલો [૫૬૩]

[૧૧૭૬]

(૯૧) क्तयोरनुपसर्गस्य ४/१/९२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- क्तयोः अनुपसर्गस्य
★ વૃત્તિ :- अनुपसर्गस्य प्यायः क्तयोः पीः स्यात् । पीनम् । पीनवन्मुखम् । अनुपसर्गस्येति किम् । प्रप्यानो मेघः

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ રહિત એવા प्याय् ધાતુને क्त क्तवतु લાગે ત્યારે पी થાયછે 0 प्याय्+क्त=पीनम्
0 प्याय्+क्तवतु=पी+तवत्=पीनवद् मुखम् - પુષ્ટ મુખ
0 अनुपसर्ग કેમ કહ્યું ?
प्रप्यानः मेघः ખૂબ ચડેલો મેઘ प्र+प्याय् છે पी ન થાય

★ અનુવૃત્તિ :- प्यायः पीः ४/१/९१

卐 વિશેષ :- 0 क्त પ્રત્યય - गत्यर्थाकर्मक पिबभुजेः ५/१/११ 0 सूयत्याद्यो० ४/२/७० થી त નો न
0 प्रप्यानः માં प्यान् નાં य् નો લોપ ४/४/१२१ य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक् થી થયો અને તેનો न-सूयत्या० ४/२/७० થી થયો

[૧૧૭૭]

(૯૨) प्रादागस्त्त आरम्भे क्ते ४/४/७

★ સૂત્રપૃથ૦ :- प्रात्-दागः त्तः आरम्भे क्ते
★ વૃત્તિ :- आरम्भार्थस्य प्रपूर्वस्य दागः क्ते परे त्त वा स्यात् । प्रदातुमारब्धः प्रत्तः પક્ષે दत् आदेशः । प्रदत्तः ।

卐 વૃત્યર્થ :- આરંભ અર્થવાળા प्र પૂર્વ દાગ્ ધાતુને क्त લાગે ત્યારે दा ને બદલે त्त વિકલ્પે થાયછે
0 प्र+दा+क्त= 1 प्र+त्त्+त=प्रत्तः પક્ષે 2 प्रदत्तः= આપવાને આરંભેલો

卐 વિશેષ :- 0 1 प्रत्तः માં प्र+त्त्+त છે - घुटोघुटिस्वेर्वा १/३/४८ થી त् લોપ 2 प्रदत्त માં दत् ४/४/१० સૂત્રથી दा નો दत् આદેશ થયોછે
0 दा-डुदांग् दाने - આપવું (ગણઃ ૩)
0 आरम्भे ५/१/१० થી क्त પ્રત્યય
प्रात् કેમ કહ્યું ? - परीतम्-परि+दा છે માટે આ સૂત્ર વિકલ્પે त्त ન થાય પણ स्वरात् उपसर्गात् ४/४/९ થી નિત્ય त्त થાય અને दस्ति ३/२/८८ થી इ દીર્ઘ થાય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 • બે ત્ત કારવાળો આદેશ થવાને સ્થાને કરવા માટેછે અન્યથા ષષ્ઠયાડન્ત્યસ્ય થી માત્ર અન્ત્યનોજ આદેશ થાય વળી એવડા ત્ત કારથી પ્રક્રિયા લાઘવ બનેછે અન્યથા અઘોષે પ્રથમો૦ થી સિદ્ધજ હતું

[૨૨૭૮]

(૯૩) નિવિસ્વન્વ વાન્ ૪/૪/૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- નિ-વિ-સુ-અનુ--અવાત્

★ વૃત્તિ :- એભ્યો દાગઃ ક્તે ત્તો વા સ્યાત્

卐 વૃત્યર્થ :- નિ-વિ-સુ-અનુ કે અવપૂર્વક દા ને ક્ત લાગે ત્યારે દા નો ત્ત વિકલ્પે થાય (ઉદા સૂત્રઃ ૯૪ માં જુઓ)

★અનુવૃત્તિ :-પ્રાત્-દાગઃ ક્તે ૪/૪/૭થી દાગઃ ત્ત ક્તે

卐 વિશેષ :- 0 સ્વરાદુપસર્ગાદ્...અઘોઃ ૪/૪/૯ થી ત્ત આદેશ નિત્ય પ્રાપ્ત હતો તે અહીં વિકલ્પે થયે

[૨૨૭૯]

(૯૪) દસ્તિ ૩/૨/૮૮

★ વૃત્તિ :-દો યસ્તાવિ રાદેશસ્તસ્મિન્ પરે નામ્યન્તસ્યોપસર્ગસ્ય દીર્ઘઃ સ્યાત્। નીત્તં। વીત્તં,વિદત્તમ્ । સૂત્તં, સુદત્તમ્ અનુત્તં, અનુદત્તમ્ । અવત્તં, અવદત્તમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- દા નો જે ત કારાદિ આદેશ થાય તે પરમાં (ઉત્તરપદમાં) હોય ત્યારે ઉપસર્ગનો નામી સ્વરનો દીર્ઘ થાયછે. નિ+દા+ક્ત=(૧) નીત્તમ્ નિરંતર આપેલું -દા નો ત્ત-ઉપરોક્ત સૂત્રઃ ૯૩ થી, આ સૂત્રથી ઉપસર્ગનો સ્વર દીર્ઘ થયો પક્ષે (૨) નિદત્તમ્ -સૂત્રઃ ૯૬ દત્ થી દા નો દત્ આદેશ થયો

0 વિ+દા+ક્ત = વિત્તમ્ પક્ષે વિદત્તમ્

0 સુ+દા+ક્ત=સૂત્તમ્ પક્ષે સુદત્તમ્

0 અનુ+દા+ક્ત = અનૂત્તમ્ પક્ષે અનુદત્તમ્

0 અવ+દા+ક્ત = અવત્તં પક્ષે અવદત્તમ્

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) ૩/૨/૭૧...થી દીર્ઘઃ (૨) ૩/૨/૮૬ ..થી ઉપસર્ગસ્ય(૧)૩/૨/૮૭...થી નામિન

卐 વિશેષ :- 0 દા કેમ કહ્યું ?

વિતીર્ણમ્-વિ+તૃ+ક્ત-અહીં તૃ છે

0 ત્ત કેમ કહ્યું ?

સુદત્તમ્-અહીં ત્ત આદેશ નથી થયો માટે સુ દીર્ઘ ન થયો

0 નામિન્ કેમ કહ્યું ?-પ્રત્તમ્ પ્ર+દા માં પુર્વ સ્વર નામિ નથી

[૨૨૮૦]

(૯૫) સ્વરાદુપસર્ગાદ્ દસ્તિકિત્યધઃ ૪/૪/૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :-સ્વરાદ્ ઉપસર્ગાદ્ દઃ તિ કિતિ અધઃ

★ વૃત્તિ :- સ્વરાન્તાદુપસર્ગાત્પરસ્યધાવર્જાસ્ય દા સંજ્ઞકસ્ય તાદૌ કિતિ ત્ત નિત્યં સ્યાત્ । પ્રત્તઃ

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વરાન્ત ઉપસર્ગ પછી ધા વર્જિત દા સંજ્ઞક ધાતુઓને ત કારાદિ કિત્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે દા નો ત્ત નિત્ય થાયછે.

0 પ્રત્તઃ આપનાર પ્ર+દા+ક્ત=પ્ર+ત્ત+ત=(ધુટોધુટિસ્વેવા)પ્રત્તઃ

卐 વિશેષ :- 0 સ્વરાત્ કેમ કહ્યું ?

નિર્દત્તમ્-નિર્+દા+ક્ત-અંજન થી પર દા છે

0 ઉપસર્ગાત્ કેમ કહ્યું ? – દત્તમ્ -ઉપસર્ગથી પર નથી

0 કિત્ કેમ કહ્યું ? -પ્રદાતા – પ્ર+દા+તૃચ્ – કિત્ નથી

0 અધઃ કેમ કહ્યું ? – ધાંગ્ – નિહિતઃ થયું

[૨૨૮૧]

(૯૬) દત્ ૪/૪/૧૦

★ વૃત્તિ :- અઘો દા સંજ્ઞસ્ય તાદૌ કિતિ દત્ સ્યાત્ । દત્તઃ

卐 વૃત્યર્થ :-ધા ૩૫ સિવાયના દા સંજ્ઞક ધાતુઓને ત કારાદિ કિત્ પ્રત્યય લાગતા દત્ થાયછે દા=ક્ત=દત્+ત= દત્તઃ દીધેલ

★ અનુવૃત્તિ :-(સ્વરાદ્...) દઃ તિ કિતિ અધઃ ૪/૪/૯

卐 વિશેષ – 0 અ-ધઃ કેમ કહ્યું ?

ધીતઃ = ધાવેલો – ધા + ક્ત – દત્ ન થયું

[૨૨૮૨]

(૯૭) દોસોમાસ્થ ઇઃ ૪/૪/૧૧

★ વૃત્તિ :- એષાં તાદૌ કિતિ ઇઃ સ્યાત્ । નિર્દિતઃ । સિતઃ । મિતઃ । સ્થિતઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :-દો-સો-મા-સ્થા ધાતુને ત કારાદિ કિત્ પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો (અન્ત્યસ્વરનો) ઇ થાયછે

0 નિર્દિતઃ - કાપી નાખેલ – નિર્+દો+ક્ત=નિર્+દિ+ત

0 સિતઃ – અંત કરેલ સો+ક્ત=સિ+ત

0 મિતઃ - માપેલ – મા+ક્ત=મિ+ત

0 સ્થિતઃ - ઉભો રહેલ – સ્થા+ક્ત=સ્થિ+ત

★ અનુવૃત્તિ :- (સ્વરાદ્...)દઃ તિ કિતિ અધઃ ૪/૪/૯ થી તિ કિતિ

卐 વિશેષ :- 0 ષષ્ઠયાડન્ત્યસ્ય અન્ત્ય સ્વરનો ...ઇ થાય 0 સામાન્યથી આ નિર્દેશથી માંકૂ-માને, માંક્ત માન શબ્દોઃ, મેકૂ પ્રતિદાને અર્થમાં થયું

[૨૨૮૩]

* દિસ્તકાર૦ બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨ ન્યા ૪ પૃ. ૧૭૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૯૮) છાશોર્વા ૪/૪/૧૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- છા - શોઃ વા

★ વૃત્તિ :- છો શો ઇત્યેતયોસ્તાદૌ કિતિ પ્રત્યયે ઇ ર્વા સ્યાત્ । અવચ્છિતઃ, અવચ્છાતઃ । નિશિતઃ નિશાતઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :-છો-શો ધાતુને ત કારાદિ કિત્ પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે અન્ત્ય સ્વરનો ઇ વિકલ્પે થાય

0 અવ+છો+ક્ત=અવ+છિ+ત વિકલ્પે ઇ થતાં-(૧)સ્વરેભ્યઃ ૧/૩/૩૦ થી છૂ નો ચ્છૂ-અવચ્છિતઃ પક્ષે (૨) આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ - અવચ્છાતઃ

0 શો - નિશિતઃ પક્ષે નિશાતઃ - સજાવેલ

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) (સ્વરાદ્)...તિ કિતિ (૨) દો સો મા...ઇઃ ૪/૪/૧૧

卐 વિશેષ :- 0 ક્તવતુ માં અવ+છો + તવત્ = (૧) અવચ્છિતવાન્ પક્ષે અવચ્છાતવાન્

[૧૧૮૪]

(૯૯) ધાગઃ ૪/૪/૧૫

★ વૃત્તિ :- તાદૌ કિતિ હિઃ સ્યાત્ । વિહિતઃ । પિહિતઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ત કારાદિ કિત્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય તો ધાગ્ (ધા) ધાતુને બદલે હિ થાયછે વિ+ધા+ક્ત=વિ+હિ+ત=વિહિતઃ વિધાન કરેલ [પિહિતઃ સૂત્ર: ૧૦૦નું ઉદા.છે)

★ અનુવૃતિ :-(૧) (સ્વરાદ્...) તિ કિતિ ૪/૪/૪૯ (૨) હાકઃ હિઃ ૪/૪/૧૪ થી હિઃ

卐 વિશેષ :- 0 ધાગ્ માં ગ્ કાર મુકવાથી દ્વે ધાતુને આ નિયમ લાગે

[૧૧૮૫]

(૧૦૦) વાઽવાપ્યોસ્તનિક્રીં ધાગ્નહોરપિ ૩/૨/૧૫૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વા અવ-અપ્યોઃ તનિ-ક્રી ધાગ-નહોઃ વ-પી

★ વૃત્તિ :- અવસ્યોપસર્ગસ્ય તનિક્રીણાત્યોઃ પરયોરપિ શબ્દસ્ય ધાગ્નહોઃ પરયોર્યથાસઙ્ખ્યં વપી ઇત્યાદેશૌ વા સ્યાતામ્ । અવતંસઃ, વતંસઃ । અવક્રયઃ, વક્રયઃ । અપિધાનમ્, પિધાનમ્ । અપિનદ્ધમ્, પિનદ્ધમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- અવ ઉપસર્ગ પછી તન્ કે ક્રી ધાતુ આવે અને અપિ ઉપસર્ગ પછી ધા કે નહ્ ધાતુ આવે તો (ઉપસર્ગનો) અનુક્રમે વ અને પિ આદેશ વિકલ્પે થાયછે (અવ્ નો વ્, અપિ નો પિ)

0 તન્ 1 અવતંસઃ પક્ષે વતંસઃ = છોમું

0 ક્રી 2 અવક્રયઃ પક્ષે વક્રયઃ = વકરો

0 ધા 3 અપિધાનમ્ પક્ષે પિધાનમ્ પક્ષે સૂત્ર: ૯૯ થી ધા નો હિ-પિહિતમ્ = ઢાંકેલું

0 નહ્ 4 અપિનદ્ધમ્ પક્ષે પિનદ્ધમ્ = પહેરેલું

卐 વિશેષ :- 0 1 અવતંસઃ = અવ+તન્+સ*= (શિઙ્હેઽનુસ્વારઃ) અવતંસઃ 2 અવક્રયઃ=અવ+ક્રી + અલ્= યુવર્ણ...વૃદ...ગ્રહઃ ૫/૩/૨૮ થી અલ્ = (ગુણ થતાં) અવ+ક્રય્+અ 3 અપિધાનમ્=અપિ+ધા+અનટ્ 4 અપિધાનમ્=અપિ+નહ્+ત=નહાહોર્ઘતૌ થી) અપિ+નધ્+ત=(અધશ્ચતુર્થાત્) અપિ+નધ્+ધ=અપિનદ્ + ધ = અપિનદ્ધ

[૧૧૮૬]

(૧૦૧) યપિ ચાઽદો જગ્ધ્ ૪/૪/૧૬

★ સૂત્રપૃથ૦:- યપિ ચ-અદઃ જગ્ધ્

★ વૃત્તિ :-તાદૌ કિતિ યપિ ચાદો જગ્ધ્ સ્યાત્ । જગ્ધઃ ।

■ યજાદિ વચેરિતિ ય્વૃતિ, ઇષ્ટં, ઊઢં, ઉક્તં, ઉષિતં આહૂતઃ, ઊતઃ, સુપ્તઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ત કારાદિ કિત્ પ્રત્યય અને યપ્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે અદ્ ને બદલે જગ્ધ્ રૂપ આદેશથાય

0 અદ્ + ક્ત = જગ્ધ્ + ત = (ત નો ધ, પૂર્વનો ધ લોપ થતાં) જગ્ધઃ

★ અનુવૃતિ :- (સ્વરાદ્...) તિ કિતિ ૪/૪/૯

卐 વિશેષ :- 0 ક્તવતુ - જગ્ધવાન્

0 યપ્ - પ્રજગ્ધ્ય - ખાઇને - પ્ર+અદ્+ક્ત

0 યપ્ - તિ કેમ કહ્યું ?

અદ્મિ-હું ખાઉં છું -મિ પ્રત્યય અદ્યાત્-અદ્+ક્યાત્ તિ ન

■ શેષવૃત્તિ :- યજાદિ વચેઃ કિતિ ૪/૧/૭૨ થી ય્વૃત - યજ્+તમ્=ઇષ્ટમ્ પૂજેલો (ય નો ઇ) (જ્ નો ષ્)

0 વપ્ + ત = ઉપ્તમ્ (વ નો ઉ) વાવેલો

0 વહ્ + ત = ઊઢમ્ = વહેલો

0 વચ્ + ત = ઉક્તમ્ = કહેલું

0 વસ્ + ત = ઉષિતમ્ = રહેલો

0 આહ્વે + ત = આહૂતમ્ = બોલાવેલો

[૧૧૮૭]

(૧૦૨) તત્ર ક્વસુકાનૌ તદ્વત્ ૫/૨/૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- તત્ર ક્વસુ-કાનૌ તદ્-વત્

★ વૃત્તિ :- પરોક્ષાયાં વિષયે ધાતોઃ ક્વસુ-કાનૌ સ્યાતૌ ચ પરોક્ષાવત્ । ચકૃવાન્, ચક્રાણઃ ।

* સ પ્રત્યય - વ્યવાભ્યાંતનેરીચ્યવેઃ ઉણાદિ સૂત્રઃ ૫ (પૃષ્ઠ : ૪૬) થી સ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :– પરોક્ષ ભૂતકાળના વિષયમાં ધાતુને क्वसु (वस्) અને कान (आन) પ્રત્યય થાયછે તે બન્ને પરોક્ષા જેવા ગણાયછે (પરોક્ષાને આ બાને થતું તમામ કાર્ય અહીં થાયછે)

कृ+क्वसु (वस्)=(દ્વિત્વ)कृकृ=(ऋतोऽत्)ककृ=(कङश्चञ्) चकृ = ऋदुदितः १/४/७० થી न् આગમ–चकृवन्स्=(न्स महतोः १/४/८६) चकृवान्स्=(पदस्य २/१/८९ થી) स् લોપ चकृवान्

0 कृ+कान=(ઉપર મુજબ) चकृ+कान (आन, = चक्राण; = જેણે કર્યું છે તેવો

★ અનુવૃત્તિ :– श्रुसदवसभ्यः० ५/२/१ થી परोक्षा

卐 વિશેષ :– 0 क्वसु પ્રત્યય પરસ્મૈપદી હોવાથી (शतृक्वसू च परस्मै पदम् ३/३/९ થી) કર્તરિ માં અને कान આત્મનેપદી (पराणि कानानशौ चात्मने पदम् ३/३/२९) હોવાથી કર્તરિમાં आ प ધાતુને તથા ભાવ-કર્મણીમાં તમામને થાયછે

0 क् કાર कित् કાર્ય માટેછે,

0 उ કાર इत् છે તે न् આગમ માટે

0 तत्र શબ્દથી પરોક્ષાનું ગ્રહણ કરેલછે

[૧૧૮૮]

(૧૦૩) घसेकस्वरातः क्वसोः ४/४/८२

★ સુત્રપૃથ૦ :– घस्-एकस्वर आतः क्वसोः

★ વૃત્તિ :– घसेरेकस्वरादादन्ताच्च धातोः परस्य क्वसोरिट् स्यात्। जक्षिवान्। आदिवान्। ययिवान्। पेचिवान्। पेचानः।

卐 વૃત્યર્થ :– घस् ધાતુ એકસ્વરી ધાતુ आ કારાન્ત ધાતુને क्वसु પ્રત્યય પૂર્વે इट् થાય 0 घस्+क्वसु =जक्षिवान् (१) દ્વિત્વ :– घघस् (२) દ્વિતીય–तुर्ययोः० गघस् (३) गहोर्जः – जघस् (४) આ સૂત્રથી इट्–जघस् +इट्+वस् (પ્રત્યય છે જ) (५) गमहनजन० १/२/४४ ઉપાન્ત્ય લોપ–जघ्स् (६) अघोषेप्रथमो–जक्स् (७) घस्वसः २/३/३६ –जक्ष्+इ+वस् (८) न् આગમ स् લોપ દીર્ઘત્વ जक्षिवान्

0 એકસ્વરી :–अद्+वस्=आद्+इ + वस् = आदिवान्= જ-મેલો (अस्यादेरा परोक्षायाम् ४/१/६८ થી अ નો आ

0 आ કારાન્ત :– या+वस्=ययिवान् ગયેલો (१) દ્વિત્વ –याया (२) હ્રસ્વ (यया+इट्+वस् ३) इडेत्युसिचातोलुक् यय्+इ+वस् (४) ઉપર મુજબ – ययिवान्

0 पेचिवान् – જેણે રાંધ્યું છે તેવો– पच्+वस्=अनादेशारेक० ४/१/२४ થી पच् નું पेच्

★ અનુવૃત્તિ :–(१) स्क्रसृवृभृ...परोक्षायाः ४/४/८१ થી परोक्षायाः (२) ऋवृव्ये...इट् ४/४/८० થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 પરોક્ષા કેમ કહ્યું ? विद्वान् અહીં विद्+क्वसु (वस्) વર્તમાનાનો છે તેથી इट् ન લાગે

0 क्वसो કેમ કહ્યું ? विभिदिव=भिद्+व પરોક્ષા પ.પુ દ્વિ.વ. वस् નથી

[૧૧૮૯]

(૧૦૪) गमहनविद्लृविशदृशो वा ४/४/८३

★ સૂત્રપૃથ૦ :– गम–हन–विद्लृ–विश–दृशः वा

★ વૃત્તિ :– एषां पञ्चानां क्वसोरिड् वा स्यात्। जग्मिवान्, जगन्वान्। जघ्निवान्, जघन्वान्। विविदिवान्, विविद्वान्। विविशिवान्, विविश्वान्। ददृशिवान्, ददृश्वान्

卐 વૃત્યર્થ :– गम्, हन्, विद्लृ (ગણ: ६/1322) विश् અને दृश् ધાતુઓને લાગેલા क्वसु પૂર્વે વિકલ્પે इट् થાય

0 गम् + वस् (क्वसु) = (१) દ્વિત્વ (२) गहोर्जः થી ज (३) इट् લે તો गमहनजन ४/२/४४ થી ઉપાન્ત્ય અ લોપ વિકલ્પે इट् ન લે તો मोनोम्वोश्च २/१/६७ થી म् નો न् → जग्मिवान् પક્ષે जगन्वान्

0 हन्+वस् – जघ्निवान् પક્ષે जघन्वान्

(१) દ્વિત્વ (२) गमहनजन० ४/२/४४ થી અ લોપ (३) हनो ह्वो घ्नः २/१/११२ થી घ्न (४) हनोज–जघ्न् +इ+वस् = जघ्निवान् પક્ષે (१) દ્વિત્વ (२) अङेहि हनो ४/१/३४ થી ह નો घ (३) गहोर्जः થી પૂર્વે ह નો ज जघन् + वस् = जघन्वान् એ-જ-રી-તે विविदिवान् પક્ષે विविद्वान् લાભ પામનાર

0 विविशिवान् પક્ષે विविश्वान् વગેરે

★ અનુવૃત્તિ :– (१) घसेकस्वरात्० ४/४/८८ થી क्वसोः (२) ऋवृव्ये० ४/४/८० થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 लृ કાર વાળો विद् ધાતુ ગ્રહણ કરવાથી "મેળવવું" અર્થવાળો विद् જ લેવો– જ્ઞાન અર્થમાં તો विविद्वान् જ થાય –

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સત્તા–વિચારણાઅર્થ વાળા માં તો આત્મનેપદથી क्वसु લાગેજ નહીં– *જેમ विश् નું સાહચર્ય છે તેમ हन् નું પણ સાહચર્ય છે તેથી अदादि–विद् લેવો કે अन्–अदादि એવી શંકાના નિવારણ માટે विद्ल મૂક્યું

[૧૧૯૦]

(૧૦૫) शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ ५/२/२०

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शतृ–आनशौ–एष्यति तु सस्यौ

★ વૃત્તિ :– वर्तमाने धातौ शत्रानशौ स्याताम् । भविष्यत्काले तु तौ सस्यौ । यान् । शयान । यास्यन् ।

卐 વૃત્યર્થ :– વર્તમાનામાં ધાતુને शतृ (अत्) आनश् (आन) પ્રત્યય થાય અને ભવિષ્ય કાળ માં स्य પૂર્વક આ પ્રત્યયો થાય (स्यतृ, स्यानश्)

0 या+शतृ=यान् જતો છતો – या+अत्=(ऋदुदितः १/४/७० થી न् આગમ) या+न्+त्=पदस्य २/१/८९ થી લોપ–यान्

0 शी+आनश्=शयानः – शी+अन शे+आन=शय्+आन =સૂતો છતો शीङ् एः शिति થી इ નો ए બન્ને વર્તમાન કૃદન્તના ઉદાહરણો છે.

0 ભવિષ્ય કૃદન્ત :– या+स्यत्+यास्यन् (न् આગમ – त् લોપ) પછી જનારો

★ અનુવૃત્તિ :– सति ५/२/१९ (वर्तमाना)

卐 વિશેષ :– 0 शतृ–आनश् માં श् કાર शित् કાર્ય માટે છે, ऋ કાર न् આગમ માટે છે

0 शित् છે માટે જે–તે ગણના (વિકરણ) પ્રત્યયો પણ લાગશે જેમકે गच्छतः गम्+शतृ (अत्)=गम्+शव् (अ) + अत् થયું – એટલે કે ગણઃ ૧ નો વિકરણ લાગ્યો

0 एष्यति થી ભવિષ્યન્તિ અર્થ લેવો

0 शतृ – પરસ્મૈપદમાં, आनश् – આત્મનેપદમાં થાય

[૧૧૯૧]

(૧૦૬) अतो म आने ४/४/११४

★ વૃત્તિ :– धातो र्विहिते आनोऽतो मोऽन्तः स्यात् । पचमानः शयिष्यमाणः ।

■ आसीनः । निपातोऽयम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– ધાતુથી વિહિત એવો आन પ્રત્યય अ કારાન્ત ધાતુને લાગતા म થી પર म् આગમ થાયછે (ભવિષ્ય કૃદન્ત :–) शी+स्य+आनश्=शी+स्य+आन=शी+इट्+स्य+आन=(આ સૂત્રથી अ થી પર म्) शी+इ+स्यमान=शयिष्यमाणः હવે પછી સૂનારો

0 (વર્તમાન કૃદન્ત) पच्+शव्+आनश्=पचमानः રાંધતો

卐 વિશેષ :– 0 अतः કેમ કહ્યું ?

शी + आन = शयानः અહીં ई થી પર છે

0 आन કેમ કહ્યું ?

पच् + अ + अत् = पचन् રાંધતો

■ શેષવૃત્તિ :–(૨૫) आसीनः ४/४/११५ आस्धातुनुं आन પ્રત્યયવાળું आसीनः રૂપ નિપાતન કરાયછે [૫૬૪]

[૧૧૯૨]

(૧૦૭) अवर्णान्तादश्नोऽन्तो वाऽतुरीङ्योः २/१/११५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– अवर्णान्तात् अश्नः अन्तः वा अतुः ई – ङ्योः

★ વૃત્તિ :– श्नावर्जादवर्णात्परस्य अतुरीङ्योः परयोरन्तो वा स्यात् । तुदती, तुदन्ती । भाती, भान्ती ।

■ श्यच्छवश्च नित्यम् । दीव्यन्ती । पचन्ती ।

卐 વૃત્યર્થ :– श्ना સિવાયના अ વર્ણાન્તથી પર अतृ પ્રત્યય પછી ई અથવા ङी પ્રત્યય હોયતો તે अत् નો अन्त् આદેશ વિકલ્પે થાય

0 तुदती પક્ષે तुदन्ती–तुद्+अ+अत+ङी (ई)=(लुगस्या० २/१/११४ થી अ લોપ) तुद्+अत्+ई=तुदती પક્ષે વિકલ્પે अन्त् થાયતો तुदन्ती પીડા કરતી સ્ત્રી

0 भाती પક્ષે भान्ती – भा+अत्+ई = (નપું. દ્વિ. વ. માં ई) = શોભતાં બે કુળ

卐 વિશેષ :– 0 अ વર્ણથી પર કેમ કહ્યું ?

अद्+अत्+ङी=अदती = ખાતી અહીં द् થી પર अत છે માટે अन्त् ન થાય

0 अश्नः કેમ કહ્યું ?

लूनति–लू+श्ना (न)+अत्+ङी श्ना પ્રત્યયછે માટે સૂત્ર ન લાગે

0 अतुः એટલે अत (शतृ) પ્રત્યયનો ષષ્ઠી એ.વ. થાય

0 ङी (ई) નારીજાતિ સૂચક

0 ई – નપુ લિંગ – દ્વિ. વ. (औरीः થી)

■ શેષવૃત્તિ :– (૨૬) श्यशवः २/१/११६ (ગણઃ ૪ નો) श्य અને (ગણઃ ૧ નો) शव् પ્રત્યય લાગે ત્યારે જો ई–ङी પરમાં હોયતો अत् નો अन्त् આદેશ નિત્ય થાય

0 दीव्यन्ती – ક્રીડા કરતી સ્ત્રી दिव्+य+अत्+ङी

0 पचन्ती – રાંધતા બે કુળો पच्+अ+क्रत्+ङी [૫૬૫]

[૧૧૯૩]

* यथा वेशेषा० पूर्वद्वृत्ति भा. २ न्या स, पृ. १९८

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૦૮) तौ माङ्-याक्रोशेषु ५/२/२१

★ સૂત્રપૃથ૦ :– तौ माङि आक्रोशेषुः

★ વૃત્તિ :– माङ्युपपदे आक्रोशे गम्ये तौ शत्रानशौ स्याताम् । मा पचन् जाल्मो ज्ञास्यति । मा पचमानः

■ वा वेत्तेः क्वसुर्वर्तमाने । त्वं विद्वान्, विदन् ।

卐 વૃત્યર્થ :– આક્રોશ અર્થ જણાતો હોય અને ધાતુ સાથે મા નો સંયોગ હોયતો (ધાતુને) શતૃ અને આનશ્ પ્રત્યય થાયછે.

0 मा पचन् जाल्मः ज्ञास्यति–રાંધતો નહીં-લુચ્ચો જાણશે –અહીં પચન માં પચ્+શવ્+શતૃ પ્રત્યય છે ऋदुदितः થી ન આગમ થઇ પદસ્ય થી તૂ લોપ થયો

0 मा पचमानः – ન રાંધતો – પચ્+આનશ્ પચ્+અ +માન (અતો મ આને થી અ પર મ આગમ થયો

★ અનુવૃત્તિ :– शत्रानशौ...(सस्यौ) ५/२/२०

卐 વિશેષ :– 0 आक्रोशेषु બાવ. થી વર્તમાન કાળ ઉપરાંત અન્ય કાળોમાં પણ આ પ્રત્યયો લાગશે તેમ સમજવું

■ શેષવૃત્તિ :– (૨૭) वा वेत्ते क्वसुः ५/२/२२ विद् ને વર્તમાના માં વિકલ્પે क्वसु પ્રત્યય થાય विद्+वस्=विद्वान् પક્ષે (शतृ) विद्वन् [५६६]

[૧૧૯૪]

(૧૦૯) वयः शक्ति शीले ५/२/२४

★ વૃત્તિ:–एषु गम्येषु सत्यर्थे वर्तमानाद्धातोः शानः स्यात् वयः कतीह शिखण्डं वहमानाः । शक्तिः कतीह स्त्रियं गच्छमानाः । शीलं कतीह परान् निन्दमानाः।

卐 વૃત્યર્થ :– वय–ઉમર, शक्तिशील–સ્વભાવ અર્થ જણાતો હોયતો ધાતુને વર્તમાન કાળમાં शान (आन) પ્રત્યય થાયછે

વય :– कतीह शिखण्ड वहमानाः કેટલાંક માથા પર વાળ ના જૂલફાં રાખનારા

શક્તિ :– 1 कतीह स्त्रियं गच्छमानाः કેટલાંક સ્ત્રિ પાસે જનારાઓ

સ્વભાવ :– कतीह परान् निन्द मानाः કેટલાંક બીજાંની નિન્દા કરનારા (પ્રત્યય–માન છે અતો મ આને થી આન નું માન થયું છે

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) पूङ् यज शानः ५/२/२३થી शानः (૨) सति ५/२/१९

卐 વિશેષ :– 0 1 નોંધ :– અહીં જે શક્તિનું ઉદાહરણ બતાવેલ છે તે સિદ્ધહેમ વ્યા. માં वय નું બતાવેલ છે સ્ત્રિયં गच्छमानाः સ્ત્રિ પાસે જનાર એ ઉંમરને આશ્રીને જ ઉચિત લાગેછે શક્તિ અર્થના ઉદાહરણમાં समश्नानाः સારી પેઠે ખાનાર (सम्+अश्+ना+आन)

[૧૧૯૫]

(૧૧૦ धारीङोऽकृच्छ्रेऽतृश् ५/२/२५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– धारि-इङः अ-कृच्छ्रे अतृश्

★ વૃત્તિ :– सुखसाध्येऽर्थे वर्तमानयोरनयोरतृश् स्यात् । धारयन्नाचारागमम् अधीयंस्तत्त्वार्थम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– સુખેથી સાધી શકાય એવા અર્થ માં धार् ધાતુને તથા इङ् ધાતુને વર્તમાન કાળના અર્થમાં कतृश् (अत्) પ્રત્યય લાગે છે धारयन् आचाराङ्गम् – આચારાંગ નામક સૂત્રને સુખેથી ધારણ કરતો धार्+इ +शव्+अत् = धारय्+अत्=(न् આગમ તૂ લોપ થતાં) धारयन्

0 अधीयंस्तत्त्वार्थम्–તત્વાર્થને જાણતો अधि+इ+अ (शव्) +अत् (धातोरिवर्णो वर्णस्ये થી इय्) अधीय्+अत् = अधीयन् (ઉપર મુજબ)

★ અનુવૃત્તિ :– सति ५/२/१९

卐 વિશેષ :– 0 अकृच्छ्र કેમ કહ્યું ? कृच्छ्रेण धारयति यति धर्मम्–यति–ધર્મને દુઃખેથી ધારણ કરે છે.

* इङ् જોકે આત્મનેપદી છે છતાં અત્રે વિધાન સામર્થ્યથી शतृ (अतृश्) પ્રત્યય થાય અને धार् ને ફળવાન કર્તા માં अकृच्छ्र અર્થમાં જ शतृ (अतृश्) થાય તેવા નિયમ ને માટે આ સૂત્ર છે.

[૧૧૯૬]

(૧૧૧) तृन् शील धर्म साधुषु ५/२/२७

★ વૃત્તિ :– शीलादिषु सदर्थाद्धातोस्तृन् स्यात् । कर्ता कटम् । शीलादि सदर्थोऽधिकार समाप्तिं यावदनुवर्त्तते ।

* इङ्...બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨, ન્યા. સ. ૫ ૨૫૮

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :- શીલ (સ્વભાવ) ધર્મ (કુળાચાર) સાધુ (સારું) અર્થ સૂચવાતો હોયતો ધાતુને વર્તમાન કાળના અર્થમાં તૃ (તૃન્) પ્રત્યય થાયછે. જેમકે :- કર્તા કટમ્ સાદડી કરનાર - કૃ+તૃન્=(ગુણ) કર્+તૃ+સિ =(સેર્ડા) કર્તૃ+ડા=કર્ત્+આ=કર્તા

0 શીલધર્મ સાધુષુ અધિકાર ૫/૨/૮૩ સૂત્ર સુધી અને અહીં પ્રક્રિયામાં સૂત્ર ૧૨૯ સુધી અનુવર્તે છે

★ અનુવૃત્તિ :- સતિ ૫/૩/૯

卐 વિશેષ :- 0 શીલાદિ કેમ કહ્યું ?

કર્તા કટસ્ય સાદડીનો કર્તા - અહીં શીલાદિ અર્થાભાવે ણકતૃચૌ ૫/૧/૪૮ થી તૃચ્ થયોછે.

સૂત્રમાં સાધુષુ એવું બાવ. કેમ ?

પછીના સૂત્ર સન્-ભિક્ષા શંસેરુ: ૫/૨/૩૦ માં યથાસંખ્યમ્ ન થાય તે માટે

0 નપ્તૃ-નેષ્ટૃ-શતૃ-હોતૃ-પોતૃ આ બધાં ઉણાદિ પ્રત્યયાન્ત શબ્દો છે તૃન પ્રત્યયાન્ત નહીં.

[૧૧૯૭]

(૧૧૨) भ्राज्यलंकृग्निराकृग्भूसहिरुचिवृतिवृधि चरि प्रजनापत्रप इष्णुः ૫/૨/૨૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- भ्राजि-अलंकृग्-निराकृग्-भू-सहि रुचि-वृति-वृधि-चरि-प्रजन अप त्रप इष्णुः

★ વૃત્તિ :- एभ्य एकादशभ्य इष्णुः स्यात् । भ्राजते इत्येवंशीलो भ्राजिष्णुः । अलंकरिष्णुः । निराकरिष्णुः । भविष्णुः सहिष्णुः । रोचिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । चरिष्णुः । प्रजनिष्णुः । अपत्रपिष्णु ।

卐 વૃત્યર્થ :- શીલાદિ અર્થમાં વર્તતા भ्राज् વગેરે ૧૧ ધાતુઓને इष्णु પ્રત્યય થાયછે - भ्राजिष्णुः સ્વભાવથી શોભતો भ्राजते इति एवं शीलः= भ्राज्+इष्णु નોંધ :- દરેક ઉદાહરણમાં સ્વભાવથી, કુળાચારથી, સારી રીતે ત્રણે અર્થ લેવા -

0 अलंकरिष्णुः અલંકૃત થનારો - કૃનો ગુણ થયો
0 निराकरिष्णुः નિરાકરણ કરનારો-निराकृ + इष्णु
0 भविष्णुः થનારો भ्रू+इष्णु
0 सहिष्णुः સહેનારો सह्+इष्णु
0 रोचिष्णुः વધનારો रुच्+इष्णु
0 वर्धिष्णुः રૂચિવાળો वृध्+इष्णु
0 प्रजनिष्णुः પેદા થાનારો प्रजन्+इष्णु
0 अपत्रपिष्णुः શરમાનારો अप+त्रप्+इष्णु

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૧૯૮]

(૧૧૩) उदः पचिपति पदि मदेः ૫/૨/૨૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- उदः पचि-पति-पदि-मदेः

★ વૃત્તિ :- उत्पूर्वेभ्य एभ्य इष्णुः स्यात् । उत्पचिष्णुः ।

■ भूजेः ष्णुक् । भूष्णुः जिष्णुः । स्थाग्लाम्ला पचिपरिमृजिक्षेः स्नुः/स्थास्नुः ग्लास्नुः, म्लास्नुः । पक्ष्णुः,परिमाक्ष्णुः, क्षेष्णुः । त्रसिगृधि धृषि क्षिपः क्नुः । त्रस्नुः, गृध्नुः, धृष्णुः, क्षिप्नुः ।

卐 વૃત્યર્થ :- उत् પૂર્વક पच्-पत्-पद्-मद् ધાતુઓને (શીલાદિ અર્થમાં વર્તમાના માં) इष्णु પ્રત્યય થાય

0 उत्पचिष्णुः રાંધનારો - उत्पचति इति
0 उत्पतिष्णुः ઉત્પન થવું - उत्+पत्+इष्णु

★ અનુવૃત્તિ :- भ्राज्यलंकृग्० ૫/૨/૨૮ થી इष्णु

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

■ શેષવૃત્તિ :- (૨૮) भूजेः ष्णुक् ૫/૨/૩૦ भू અને जि ધાતુને ष्णुक् પ્રત્યય થાય भू+ष्णुक्=भूष्णुः થનારો जि+ष्णुक्=जिष्णुः - જય પામનારો [૫૬૭]

(૨૯) स्था ग्लाम्ला पचि परिमृजि-क्षेः स्नुः ૫/૨/૩૧ स्था વગેરે છ ધાતુને स्नु પ્રત્યય થાય. स्था+स्नु=स्थास्नुः સ્થિર રહેનારો - तिष्ठते इति एवंशीलं

0 ग्लास्नुः = ग्ला + स्नु - ગ્લાનિ પામનારો
0 म्लास्नुः = म्ला+स्नु - મ્લાન થનારો
0 पक्ष्णुः = पच्+स्नु - રાંધનારો
0 परिमाक्ष्णुः=परिमृज्+स्नु - સાફ કરનારો [૫૬૮]

(૩૦) त्रसि-गृधि-धृषि क्षिपः क्नुः ૫/૨/૩૨ त्रस्, गृध्, धृष्, क्षिप् ધાતુઓને क्नु પ્રત્યય થાયછે

0 त्रस् + क्नु = त्रस्नुः - ડરનારો
0 गृध्नुः = લાલચુ गृध् + क्नु
0 धृष्णुः = બેશરમ - धृ+स्नु [૫૬૯]

[૧૧૯૯]

(૧૧૪) सन् भिक्षा शंसेरुः ૫/૨/૩૩

★ વૃત્તિ :- सन्नन्तादिभक्षाशंसिभ्यां च उः स्यात् । लिप्सुः । भिक्षुः ।

■ शृवन्देरारुः । विशरारुः । वन्दारुः शीङ्श्रद्धा निद्रा तन्द्रादयिपतिगृहि स्पृहेरालुः । शयालुः । आमन्ताल्वाय्येत्ययादेशे पतयालुः । स्पृहयालुः ।

卐 વૃત્યર્થ :- सन् અંતે હોય તેવા ધાતુઓને भिक्ष् ધાતુને, आ + शंस् (ઇચ્છા અર્થવાળા)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધાતુને ઉ પ્રત્યય થાયછે (શીલાદિ અર્થમાં-વર્તમાના માં હોય તો)

0 લિપ્સુ – લાભ ઇચ્છનારો લબ્ધુમ્ ઇચ્છતે ઇતિ – લભ્+સન્+ઉ=(રમલભશક...ઇ:૪/૧/૨૧ થી અ નો ઇ અને દ્વિત્વનિષેધ)-લિભ્+સ્+ઉ=(અઘોષે પ્રથમો થી ભ્ નો પ્) લિપ્સુ

0 ભિક્ષુ: = ભિક્ષ્ + ઉ = ભિક્ષા લેનારો

0 આશસુ: = આ + શંસ્ + ઉ = ઇચ્છા કરનારો

卐 વિશેષ :– 0 શંસ્ ધાતુ આઙ્: શસુઙ્ ઇચ્છાયામ્ – ભ્વાદિ – આત્મનેપદ જ લેવા

0 સન્ – તુમર્હાદિચ્છાયાં સન્ ૩/૪/૨૧

■ શેષવૃત્તિ :– (૩૧) શૃવન્દેરારુ: ૫/૨/૩૫ શૃ અને વન્દ્ ધાતુને આરુ પ્રત્યય થાય વિશરારુ:=વિ+શૃ+આરુ=નાશવંત

વન્દારુ: = વન્દ્+આરુ=વન્દન કરનાર [૫૭૦]

(૩૨) શીઙ્-શ્રદ્ધા-નિદ્રા-તન્દ્રા દયિ પતિ ગૃહિ સ્પૃહેરાલુ: ૫/૨/૩૭ શીઙ્ વગેરેને આલુ પ્રત્યય થાય શેત ઇતિ– શયાલુ: સૂનારો શી+આલુ = (ગુણ થઇને) શય્+આલુ

0 પતયાલુ: પતિ કરનાર પત્+ણિ+આલુ = (આમન્તાલુ આય્ય ૦ ૪/૩/૮૫ થી ણિ નો અય્) પત્+અય્+આલુ

0 સ્પૃહયાલુ:=સ્પૃહા કરનાર સ્પૃહ્+ણિ+આલુ [૫૭૧]

[૧૨૦૦]

(૧૧૫) ઙૌ સાસહિં વાવહિ ચાચલિપાપતિ: ૫/૨/૩૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ઙૌ સાસહિ–વાવહિ–ચાચલિ–પાપતિ:

★ વૃત્તિ :– એતે ઙ્યન્તા નિપાતા:

■ સસ્રિચક્રિદધિ જજ્ઞિ નેમિ: ૫/૨/૩૯ શૃકમગમહનવૃષભૂસ્થ ઉકણ્। લષપતપદસ્તથા। શારુક:,કામુક:। અભિલાષુક:

卐 વૃત્યર્થ :– યઙ્ પ્રત્યય વાળા ઙિ (ઇ) પ્રત્યયાન્ત એવા સાસહિં: ખૂબ કે વારંવાર સહન કરનારો ચાચલિ: ખૂબ ચાલનારો પાપતિ: વારંવાર પડનારો નિપાતન કરાય છે

卐 વિશેષ :– 0 સાસહ્યતે ઇતિ એવં શીલ:=સાસહિ:

0 વાવહ્યતે = વાવહિ: 0 ચાચલ્યતે = ચાચલિ:

■ શેષવૃત્તિ :– *(૩૨) સસ્રિ ચક્રિ દધિ જજ્ઞિ નેમિ: ૫/૨/૩૯ આ શબ્દો ઙિ અન્તવાળા શીલાદિ અર્થમાં નિપાતન કરાયા છે

સસ્રિ: ઘણું કે વારંવાર સરનારો – સરતિ ઇતિ એવં શીલ:

0 ચક્રિ: ઘણું કરનારો 0 દધિ: વારંવાર ધારણ કરનારો

0 જજ્ઞિ: ઘણું જાણનારો

0 નેમિ: ઘણું નમનારો [૫૭૨]

(૩૪) શૃકમગમહનવૃષભૂસ્થ ઉકણ્ ૫/૨/૪૦ શૃ–કમ્–ગમ્–હન્–વૃષ્–ભૂ–સ્થા ધાતુઓને ઉકણ્ (ઉક) પ્રત્યય થાયછે (વર્તમાનામાં)

0 શૃ–શારુક: નાશ કરનારો – શૃ + ઉકણ્

0 કમ્–કામુક:=કમ્+ઉકણ્ [૫૭૩]

(૩૫) લષપતપદ: ૫/૨/૪૧ લષ્–પત્ – પદ્ ધાતુઓને ઉકણ્ પ્રત્યય થાય

0 અભિલાષુક: – અભિલાષ કરનારો.

અભિ + લષ્ + ઉકણ્ [૫૭૪]

[૧૨૦૧]

(૧૧૬) દ્રમક્રમો યઙ: ૫/૨/૪૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :– દ્રમ – ક્રમ: યઙ:

★ વૃત્તિ :– યઙન્તાભ્યાંમાભ્યામન: સ્યાત્ । દન્દ્રમણ: । ચઙ્ક્રમણ: ।

卐 વૃત્યર્થ :– યઙન્ત એવા દ્રમ્ અને ક્રમ્ ધાતુઓને અન પ્રત્યય થાયછે

0 દન્દ્રમણ: = વાકું ચાલનારો– કુટિલ દ્રમતિ ઇતિ એવં શીલં– દ્રમ્+યઙ્=દ્રદ્રમ્=ય=મુરતોઽનુ૦ ૪/૧/૫૧ થી મુ–તૌ મુમો થી મ્ નો ન્ દન્દ્રમ્+ય+અન=(અત: ૪/૩/૮૨ થી અ લોપ યોઽશિતિ ૪/૪/૮૦ થી યૂ લોપ) દન્દ્રમન ન્ નો ણ્) પ્ર. એ વ. દન્દ્રમણ:

0 ચઙ્ક્રમણ: = વાકું ફરનારો ક્રમ્+યઙ્=કમ્ક્રમ્+ય+અન =ચમ્ક્રમ્+ય+અન=ચઙ્ક્રમ્ન+અન= ચઙ્ક્રમણ:

★ અનુવૃત્તિ :– ભૂષા ક્રોધાર્થ૦ થી અન

卐 વિશેષ :– 0 યઙ્ પ્રત્યય :– (1) ગત્યાર્થાત્ કુટિલે ૩/૪/૧૧ થી યઙ્ (2) મુરતોઽનુનાસિકસ્ય ૪/૧/૫૧ થી મ્ આગમ–આ સૂત્રથીજ ક્રમ્, દ્રમ માં પૂર્વે મ્ આગમ

0 તૌ મુમો ૧/૩/૧૪ થી મ્ નો સ્વ અનુનાસિક લેતા ન્ કે ઙ્

0 યઙન્ત અર્થ કેમ લીધો ?

પ્રત્યય પ્રકૃત્યાદે: થી પ્રત્યય પ્રકૃતિનું વિશેષણ બનેછે વિશેષણ મન્ત: થી અન્તનું ગ્રહણ થાયછે માટે યઙન્ત

[૧૧૦૨]

(૧૧૭) યજિ જપિ દંશિ વદાદૂક: ૫/૨/૪૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :– યજિ–જપિ–દંશિ–વદાદ્–ઊક:

★ વૃત્તિ :– યઙન્તેભ્ય એભ્યશ્ચતુર્ભ્ય ઊક: સ્યાત્ । યાયજૂક: જઞ્જપૂક: । દન્દશૂક: વાવદૂક:

* શેષવૃત્તિ – હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ – પૃ. ૮૭૯

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વૃત્યર્થ :– यङ् પ્રત્યયવાળા यज्, जप्, दंश्, वद् ધાતુઓને ऊक् પ્રત્યય થાયછે (शीलादिषु–वर्तमाना માં)

0 यज् :– पुन पुनः यजति=यायजूकः વારંવાર પૂજનારો (૧) यज्+यङ्=(૨) દ્વિત્વ–ययज् (૩) આ ગુણાવન્યાદેઃ થા ય નો यायज्-(૪) આ સૂત્રથી ऊक्-यायज्+य+ऊक् (૫) अतः, योऽशिति–य લોપ यायज्+ऊक=यायजूकः

0 जप् जञ्जपूकः=मृशं – पुनर्पुनर्वा जपति– ઘણું અથવા વારંવાર જપેછે जप्+यङ् –દ્વિત્વ–अनादि નો લોપ, जजप्+य=(जपञभ० ૪/૧/૫૩ થી म् આગમ ज ના યોગે ञ्) जञ्जप् + य = जञ्जपूकः

0 दश् दन्दशूकः = વારંવાર ડંસ દેનાર

0 वद्–वावदूक. = બહુ બોલનારો

★ અનુવૃત્તિ :– द्रमकमोर्यङः ૫/૨/૪૬ થી यङः

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૦૩]

(૧૧૮) जागुः ૫/૨/૪૮

★ વૃત્તિ :– तस्मादुकः स्यात् । जागरुकः

■ शमष्टकाद्युजादिभ्यश्च घिनण् वक्तव्यः

卐 વૃત્યર્થ :– जागृ ધાતુને ऊक પ્રત્યય થાયછે (વર્તમાનામા)

0 जागरुकः = જાગનારો–સાવચેત जागर्ति इति एवं शीलः = जागृ+ऊक=(जागुः किति ૪/૩/૬ થી ગુણ) जागर्+ऊक

★ અનુવૃતિ :– यजिजपि० ૫/૨/૪૭ થી ऊकः

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

■ શેષવૃત્તિ :– (૩૬) शम् अष्टकात् घिनण् ૫/૨/૪૯ અકર્મક એવા शव्–दम्–तम्–श्रम्–भ्रम् – क्षम्–मद्–क्लम् આઠ ધાતુઓને (વર્તમાનામાં) घिनण् (इन्) પ્રત્યય થાયછે

0 शम्+घिनण्=शम्+इन्=(પ્ર. એ.વ.) शमी–(અહીં मो ...यमिरमिनमि० ૪/૩/૫૫ થી વૃદ્ધિ નિષેધ છે.

0 दम्+घिनण्=(इन्) = दमी [૫૭૫]

[૧૨૦૪]

(૧૧૯) क्तेऽनिटश्चजोः कगौ घिति ૫/૨/૪૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :– क्ते अनिटः च–जोः क–गौ घिति

★ વૃત્તિ :– क्तेऽनिटो धातोश्चजोर्घिति प्रत्यये परे कगौ स्याताम् । शमी, योगी, भोगी । क्ते इति किम् । अर्च्यः

卐 વૃત્યર્થ :– क्त પ્રત્યય લાગતા જે अनिट् –(इट् ન લેતા) ધાતુઓ હોય તેવા ધાતુઓને घ–इत् હોય તેવા પ્રત્યય લાગતા च् નો क् અને ज् નો ग् થાયછે (शमी* – આ ઉદાહરણ ઉપરોક્ત સૂત્રની શેષવૃત્તિનું હોય ત્યાં નોંધેલ છે.)

0 योगी – युनक्ति इति – युज् + घिनण्

[(૩૬) युज–भुज–त्यज–रञ्ज–द्विष–दुष–द्रुह– दुहाऽभ्याहनः ૫/૨/૫૦ युज વગેરેને शीलादि અર્થમાં વર્તમાનામાં घिनण् પ્રત્યય થાયછે. [૫૭૬]

= (પ્રસ્તુત સૂત્રથી ज् નો ग् થતાં અને ગુણ થતાં) योग्+इन् = (પ્ર એ.વ. થી) योगी એ–જ–રી–તે भुज् + घिनण् = भोगी

0 क्ते કેમ કહ્યું ?

अर्च्य = અર્ચ્ય – अर्च्+ध्यण् = अर्च्य–(ऋवर्णव्यञ्जनाद् ध्यण् ૫/૧/૧૭ થી ध्यण्) – अर्च् ધાતુ क्त પર છતાં સેટ્ છે अर्चितः મતે ध्यण् લાગતા च् નો क् ન થયો

卐 વિશેષ :– 0 अनिटः કેમ કહ્યું ?

संकोचः=सम्+कुच्+घञ्– અહીં क्त લાગતા इट् લે છે માટે च् નો क् ન થાય.

0 युज्, भुज्, भज्, त्यज् વગેરે બધાં એકસ્વરી–વ્યંજનાન્ત અનિટ્ ધાતુઓ છે તેથી આ નિયમ લાગે

[૧૨૦૫]

(૧૨૦) वृङ्-भिक्षिलुण्टि जल्पिकुट्टाट्टकः ૫/૨/૭૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :–वृङ्-भिक्षि-लुण्टि-जल्पि-कुट्टाटात् टाक

★ વૃત્તિ :– स्पष्टम् । वराकः । भिक्षाकः

卐 વૃત્યર્થ :– वृङ् (क्र्यादि ગણ: ૯) भिक्ष्, लुण्ट्, जल्प्, कुट्ट ધાતુઓને टाक (आक) પ્રત્યય થાયછે. (शीलादि અર્થમાં–વર્તમાનામાં)

0 वराकः = બિચારો–वृणीते इति एवं शीलं –वृ+टाक् =(ગુણ) वर्+आक

0 भिक्षाकः = ભિખારી भिक्षू+टाक

0 लुण्टाकः = લુટારો 0 जल्पाकः = બોલનારો

卐 વિશેષ :– 0 ट्–इत् હોવાથી સ્ત્રીલિંગે ङी થાય (अणञेये० ૨/૪/૨૦ થી ङी) वराक+ङी–वराकी – દાસી (अस्यङ्यां लुक् થી वराक् + ई)

[૧૨૦૬]

* શમી વગેરેની નોંધ–અહીં કરી નથી – કેમકે પ્રક્રિયાકારે घित् ની અનુવૃત્તિ घिनण् ના સંદર્ભમાં કરીછે – પણ શમ વગેરેમાં પ્રાપ્તિ જ નથી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૨૧) સૃવસ્યદો મરક્ ૫/૨/૭૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સૃ-વસિ-અદ: મરક્

★ વૃત્તિ :- સૃમર: । વસ્મર: । અદ્મર:

卐 વૃત્યર્થ :- સૃ-વસ્ અને અદ્ ધાતુઓને મરક્ (મર) પ્રત્યય થાયછે (શીલાદિ અર્થમાં-વર્તમાનામાં)

0 સૃમર: = સર કરનાર સરતિ ઇતિ એવં શીલ: = સૃ+મરક્

0 વસ્મર = ખાનાર - વસ્+મરક્

0 અદ્મર. = ખાનાર - અદ્+મરક્

卐 વિશેષ :- 0 મરક્ માં ક્-ઇત્ છે તેથી ગુણ ન થાય માટેજ સૃ નો ગુણ ન થયો

[૧૨૦૭]

(૧૨૨) ભક્ષિભાસિમિદો ઘુર: ૫/૨/૭૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ભક્ષિ-ભાસિ-મિદ: ઘુર:

★ વૃત્તિ :- ભક્ષ્ણુરમ્, ભાસુરમ્, મેદુરમ્

卐 વૃત્યર્થ :- ભક્ષ્, ભાસ્, મિદ્ ધાતુઓને (શીલાદિ અર્થમાં-વર્તમાનામાં) ઘુર (ઉર) પ્રત્યય થાયછે.

0 ભક્ષ્ણુરમ્ = નાશ પામનારું ભક્ષ્+ઘુર=(ક્તેઽનિટશ્ચજો: ૪/૧/૧૧૫થી જ્ નો ગ્, ગ્ ના યોગે ક્ષ થયો ભક્ષ્ગ્+ઉર=

0 ભાસુરમ્ = તેજસ્વી ભાસ્ + ઘુર

0 મેદુરમ્ = હર્ષિત - મિદ્ + ઘુર

卐 વિશેષ :- 0 ઘ કાર મુકયો તે ચ્ નો ક્ અને જ્ નો ગ્ કરવા માટેછે

[૧૨૦૮]

(૧૨૩) વેત્તિચ્છિભિદ: કિત્ ઘુર: ૫/૨/૭૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :-વેત્તિ-ચ્છિદ્-ભિદ: કિત્ ઘુર:

★ વૃત્તિ :- વિદુર:, છિદુર:, ભિદુર:

卐 વૃત્યર્થ :- વિદ્, છિદ્, ભિદ્ ધાતુઓને કિત્-ઘુર પ્રત્યય થાયછે

0 વિદુર: = જાણનાર - વેત્તિ ઇતિ વિદ્+ઘુર - કિત્ હોવાથી ગુણ ન થયો

0 છિદુર: = છેદનાર - છિદ્ + ઘુર

0 ભિદુર: = ભેદનાર - ભિદ્ + ઘુર

卐 વિશેષ :- 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. માં સૂત્ર સાથે ઘુર શબ્દ નથી પણ ઉપરોક્ત સૂત્રની અનુવૃત્તિ લાવીછે અહીં પ્રક્રિયાકારે સાથેજ આપેલછે.

0 વેત્તિ થી વિદક્-જ્ઞાને જ લેવું અન્ય વિદ્ ધાતુ નહીં.

0 કિત્ થવાથી ગુણ થાય નહીં.

[૧૨૦૯]

(૧૨૪) ભિયોરુકલુકમ્ ૫/૨/૭૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ભિદા: રુ રુક લુક્મ

★ વૃત્તિ :- ભીરુ: । ભીરુક: । ભીલુક:

卐 વૃત્યર્થ :- ભી ધાતુને રુ, રુક, લુક પ્રત્યયો થાયછે 0 બિભેતિ ઇતિ ભી+રુ = ભીરુ: પીજ્ પક્ષે ભી+રુક = ભીરુક: પક્ષે ભી+લુક = ભીલુક:

★ અનુવૃત્તિ :- વેત્તિ ચ્છિભિદ: કિત્ ૫/૨/૭૫ થી કિમ્

卐 વિશેષ :- 0 કિત્ હોવાથી ગુણ ન થાય માટે ભી નો મે ન થયું

[૧૨૧૦]

(૧૨૫) સૃજીણૂનશષ્ટ્વરપ્ ૫/૨/૭૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સૃ-જિ-ઇણ્ નશ: ટ્વરપ્

★ વૃત્તિ :- એભ્ય: કિત્ ટ્વરપ્ સ્યાત્ । પ્રસૃત્વર:, જિત્વર: । ઇત્વર:, નશ્વર:

■ ગત્વર: । નિપાતોઽયમ્

卐 વૃત્યર્થ :- સૃ, જિ, ઇણ્, (ઇ), નશ્ ધાતુને કિત્ સંજ્ઞક ટ્વરપ્ (વર) પ્રત્યય થાયછે - પ્રસૃત્વર: ચાલનાર. પ્રસરતિ ઇતિ - પ્ર+સૃ+ટ્વરપ્ (વર)=(હ્રસ્વસ્ય ત: પિત્ કૃતિ ૪/૪/૧૧૩ થી ત્) પ્ર+સૃ+ત્+વર

0 જિત્વર: = જય પામનાર-જિ+ટ્વરપ્

0 ઇત્વર: = ગતિ કરનાર (ઇ-એતિ ગતૌ)

0 નશ્વર: = નાશ પામનાર - નશ્+વર (વ્યંજનાન્ત છે માટે ત્ આગમ ન થાય)

★ અનુવૃત્તિ :-વેત્તિ-ચ્છિ ભિદ: કિત્ ૫/૨/૭૫થી કિત્

卐 વિશેષ :- 0 ટ્વરપ્ પ્રત્યયમાં ટ્ સ્ત્રીલિંગે ઙી ની પ્રાપ્તિ માટે છે જેમકે નશ્વરી - નાશ પામનારી

પ્ - પિત્ હોય માટે છે માટે ત્ આગમ

■ શેષવૃત્તિ :- (૩૮) ગત્વર: ૫/૨/૭૮ ગમ ધાતુનું ટ્વરપ્ પ્રત્યયાન્ત ગત્વર એવું ૩૫ નિપાતન કરાયછે [૫૭૭]

[૧૨૧૧]

(૧૨૬) સ્મયજસહિંસદીપકમ્પકમનમો ર: ૫/૨/૭૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :-સ્મિ-અજસ-હિંસ દીપ કમ્પ-કમ-નમ: ર:

★ વૃત્તિ :- એભ્ય સપ્તભ્યો ર: સ્યાત્ । સ્મેર: । અજસ્રમ્ હિંસ્ર: । દીપ્ર: । કમ્પ્ર: । નમ્ર: ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્મિ વગેરે સાત ધાતુઓને ર પ્રત્યય થાયછે. સ્મયતિ ઇતિ એવં શીલ: સ્મિ + ર = (ગુણ) સ્મે+ર=સ્મેર: = વિકસિત

0 અજસ્રમ્ = સાતત્ય - અ + જસ્ + ર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 हिंस्रः = હિંસા કરનાર – हिंस् + र
0 दीप्रः = દીપનાર – दीप्यते इति
0 कम्प्रः = કંપનાર – कम्प् + र

卐 વિશેષ :– 0 બહુલમ અધિકારથી કર્મણીમાં પણ र થાયછે

[૧૨૧૨]

(૧૨૭) तृषिधृषिस्वपो नजिङ्- ૫/૨/૮૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– तृषि-धृषि-स्वपः नजिङ्
★ વૃત્તિ :– एभ्यो नजिङ् प्रत्ययः स्यात् । तृष्णक् । धृष्णक् । स्वप्नक् ।

卐 વૃત્યર્થ :– तृष्-धृष् स्वप् ધાતુઓને नजिङ् =तृष्+नज्=(रषृवर्णान्नो० થી न् નો ण्, चजः कगम् २/१/८६ થી ज् નો ग्, विरामे वा १/३/५३ થી क् सि પ્રત્યય લોપ થતા – तृष् + णक् – તૃષ્ણાવાળો
0 धृष्णक् = धृष्+नजिङ् (द्वि व ...धृषजौ)
0 स्वप्नक् = स्वप् + नजिङ् = સૂઈ રહેનાર

卐 વિશેષ :– 0 नजिङ् મા ङ् ङित् કાર્ય માટે છે તેથી ગુણ ન થાય – इ કાર ઉચ્ચારણ માટે છે

[૧૨૧૩]

(૧૨૮) स्थेशभासपिसकसो वरः ૫/૨/૮૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :– स्था-ईश-भास-पिस – कसः वरः
★ વૃતિ :– स्पष्टम् । स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः विकस्वरः ।

卐 વૃત્યર્થ :– स्था વગેરે ધાતુઓને वर પ્રત્યય तिष्ठति इति एवं शीलः=स्था+वर=स्थावर=સ્થિર રહેનારૂં ईश्वरः=ईष्टे इति एवं शीलः ईश्+वरट्= ઈશ્વર
0 भास्वरः = भास् + वर – દીપનાર
0 पेस्वरः = पिस् + वरः – ચાલનાર
0 विकस्वरः = विकस् + वर – વિકસનાર

卐 વિશેષ :– 0 સ્ત્રીલિંગે आत् પ્રત્યય લાગી स्थावरा વગેરે થઇ શકે
0 ईश्वरी કેમ થયું ?
ईश्+ *वरटी પ્રત્યય લાગી થયુંજે આ સૂત્રથી वर પ્રત્યય લાગીને નહીં

[૧૨૧૪]

(૧૨૯) शंसंस्वयंविप्राद् भुवो डुः ૫/૨/૮૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शम्-सम्-स्वयम्-वि-प्रात भुवः डुः

* वरटी–प्रश्नोरीच्चादेः ઉણાદિ સૂત્ર: ૪૪૨

★ વૃત્તિ :– एभ्यः पराद् भुवो डुः स्यात् शम्भुः । शम्भुः स्वयम्भुः । विभुः । प्रभुः ।

卐 વૃત્યર્થ :– शम्-सम्-स्वयम्-वि અથવા પૂર્વક भू ધાતુને (शीलादि અર્થે વર્તમાનામાં) डु (उ) પ્રત્યય થાયછે
0 शम्भुः=शम् भवति शम्+भू+डु=शम्+भू+उ–જેનાથી સુખ થાય તે – (મહાદેવ)
0 सम्भुः = सम्=भू+डु = સારી રીતે થનાર
0 स्वयम्भुः = સ્વયં થનાર–બ્રહ્મા
0 विभुः = वि+भू+डु 0 प्रभुः = प्र+भू+डु

卐 વિશેષ :– 0 ड् इत् અન્ત્ય સ્વરાદિનો લોપ માટે છે

[૧૨૧૫]

સૂત્ર: ૧૧૧ થી શરૂ થયેલ શીલ-ધર્મ-સાધુષુ નું અનુવૃત્તિ સમાપ્ત

(૧૩૦) उणादयः ૫/૨/૯૬

★ વૃત્તિ :– सदर्थाद्धातोरुणादयो बहुलं स्युः । कारुः । वायुः

卐 વૃત્યર્થ :– ધાતુઓને વર્તમાન કાળના અર્થમાં उण् વગેરે પ્રત્યયો बहुलम् (બહુલતાએ) લાગેછે
0 कारुः करोति इति-कृ+उण् (उ) = कार्+उ=કરનાર
0 वायुः वायति इति = वांक् (वा) + उण् = (आ ऐः ४/१/५३) वै+उ=वाय्+उ

卐 વિશેષ :– 0 बहुलम् અધિકારથી ક્યારે સૂત્ર લાગે ક્યારેક ન લાગે ક્યારેક વિકલ્પે લાગે–ક્યારે અન્ય પ્રવૃત્તિ થાય
(૧) સામાન્યથી સંજ્ઞા (નામ) હોય તો આ પ્રત્યય લાગે છે અસંજ્ઞા (નામ ન હોય તો પણ) આ પ્રત્યય લાગેછે
(૨) વર્તમાન કાળ વિદિત હોવાછતાં ક્યારેક ભૂતકાળમાં પણ પ્રત્યય લાગેછે જેમકે भसितं तदिति भस्मः
નોંધ :– *उण् વગેરે પ્રત્યયો અંગે ૧૦૦૬ સૂત્રોમાં "ઉણાદિ ગણ વિવરણ" નામક આખું અલગ પ્રકરણ છે. વ્યાકરણના પાંચ અંગોમાં આ એક અલગ અંગ છે જિજ્ઞાસુએ તે ગ્રન્થ ખાસ જોવો
0 उण् વગેરે પ્રત્યયો :– उण्-अ-अक् टिद् आक् इक ईक उक ऊक अइक इइक अविइक एलक आतु

* उणादि ગણ-વિવરણ-બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨ ને અન્તે-હેમ પ્રકાશ મહાવ્યાકરણના ઉત્તરાર્ધમાં પૃ ૮૮૫ થી ૯૫૦ છે તેમજ મનોહરવિજયજી નું અલગ પુસ્તક પણ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आणक आनक ईनक...વગેરે उणादि गणविवृति માં તેની અનુક્રમણિકા આપેલછે-વિસ્તારભયથી અત્રે નોધેલ નથી

[૧૨૧૫]

(૧૩૧) क्रियायां क्रियार्थायां तुम् णकच् भविष्यन्ती ५/३/१३

★ સૂત્રપૃથ૦ :-क्रियायां क्रियार्थायां तुम् णकच् भविष्यन्ती

★ વૃત્તિ :- यस्माद् धातोस्तुमादिविधि स्तद्वाच्या क्रियाऽर्थः प्रयोजनं यस्यास्तस्यां क्रियायामुपपदे वर्त्स्यदर्थाद्धातो स्तुमादयः स्युः। कर्तुम् कारकः कारिष्यामीति याति ।

卐 વૃત્યર્થ :- જે ધાતુથી तुम्-णकच्-भविष्यन्ती કરવા યોગ્ય છે તેનાથી વાચ્ય એવી ક્રિયા છે પ્રયોજન જેને એવી ક્રિયા ઉપપદમાં હોતે છતે ભવિષ્ય અર્થમાં વર્તતા ધાતુથી तुम् વગેરે પ્રત્યયો થાયછે (સંક્ષેપમાં→ જ્યાં એક ક્રિયા બીજી ક્રિયાના હેતુરૂપ જણાતી હોય ત્યાં પ્રથમ ક્રિયા સૂચક ધાતુને ભવિષ્યકાળના અર્થમાં तुम् णकच् (अक) અને भविष्यन्ती ના પ્રત્યયયો થાયછે

0 कर्तुम् - कृ+तुम्=कर्+तुम् - કરવા માટે (नामिनो गुणो થી ગુણ)

0 कारकः- कृ+णकच् (अक) = नामिनो कलि० થી વૃદ્ધિ = कार् + अक

करिष्यामि-कृ+स्यामि (ભવિ. પ.પુ. એ.વ.)= कर्+ (हनृत् स्यस्य થી इट्) इट्+स्यामि=करि+ष्यामि

અહીં ઉપપદમાં "या"-જવાની ક્રિયાછે તેનું પ્રયોજન "कृ" કરવાની ક્રિયાછે અને તે ભવિષ્ય અર્થમાં છે માટે 'तुम्' વગેરે પ્રત્યયો થયા

★ અનુવૃત્તિ :- ૫/૩/૧ થી वर्त्स्यति

卐 વિશેષ :- 0 क्रियायां કેમ કહ્યું ?

भिक्षिष्ये इति अस्य जटाः અહીં જટા ભિક્ષામાં હેતુરૂપછે પણ ક્રિયારૂપ નથી

0 क्रियार्थायां કેમ કહ્યું :

धावतस्ते पतिष्यति वासः દોડતાં તારૂં કપડું પડી જશે - અહીં દોડવાની ક્રિયા કપડું પડવાના હેતુરૂપ નથી

[૧૨૧૭]

(૧૩૨) तुमश्च कामे ३/२/१४०

★ સુત્રપૃથ૦ :- तुमः च कामे

★ વૃત્તિ :- तुमसमोर्मनसि कामे च परे म्लुप् स्यात् भोक्तुमनाः । गन्तुकामः

卐 વૃત્યર્થ :- तुम् અને सम् ના म નો मनस् અને काम શબ્દ ઉત્તરપદમાં હોય ત્યારે લોપ થાયછે. - भोक्तुमनाः=જમવા માટે મનવાળો भोक्तुम् मनोऽस्य=भोक्तुम् +मनाः (मनस् નું પ્રથમા એ.વ) = (આ સૂત્રથી म લોપ) भोक्तु + मनाः

0 गन्तुकामः=જવા માટે ઇચ્છાવાળો गन्तुम्+काम=गन्तु+काम બન્નેના પૂર્વપદમાં "तुम्" પ્રત્યય क्रियायां...भविष्यन्ति ५/३/१३ થી થયો છે

0 भुज्+तुम्=(ગુણ-જ્ નો ગ્ થઇ ક્ થતાં) भोक्+तुम् થયું

0 गम्+तुम् = (म्नां धुड् वर्गे०) गन् + तुम्

★ અનુવૃત્તિ :- समस्ततहितेवा ३/२/१३९ થી समः

卐 વિશેષ :- 0 सकामः = सम् + काम= स + काम = સારી ઇચ્છાવાળો

[૧૨૧૮]

(૧૩૩) क्त्वातुमम्भावे ५/१/१३

★ સૂત્રપૃથ૦ :- क्त्वा तुम्-अम् भावे

★ વૃત્તિ :- एते धात्वर्थ मात्रे स्युः ।

卐 વૃત્યર્થ :- (જે અર્થમાં ધાતુ હોય તે અર્થમાં) ધાતુના અર્થમાંજ क्त्वा (त्वा), तुम् અને अम् પ્રત્યયો થાયછે - 'भावे' ક્રિયા સૂચક છે. (ઉદાહરણ સૂત્ર: ૧૩૪ માં જુઓ)

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :- कृत्वा

[૧૨૧૯]

(૧૩૪) शकधृषज्ञारभलभसहार्हग्लाघटास्ति समर्थार्थे च तुम् ५/४/९०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- शक-धृष-ज्ञा-रभ-लभ-सह-अर्ह-ग्ला-घट-अस्ति-समर्थार्थे च तुम्

★ વૃત્તિ :-शक्याद्यर्थेषु इच्छार्थेषु च धातुषु समर्थार्थेषु च नामसूपपदेषु कर्मभूताद्धातोस्तुम् स्यात्। शक्नोति पारयति वा भोक्तुम् इच्छति पठितुम् समर्थो ग्रहीतुम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- शक्-धृष्-ज्ञा रभ्-लभ्-सह्-अर्ह्-ग्ला-घट्-अस्- અર્થવાળા ધાતુઓને તેમજ ઇચ્છા અર્થવાળા અને સમર્થ અર્થવાળા ધાતુઓ ઉપપદમાં હોતેછતે કર્મભૂત ધાતુઓને तुम થાયછે

0 शक्नोति - पारयति वा भोक्तुम् ભોજન કરવા માટે શક્તિમાન છે.

અહીં शक् ધાતુ અને તેનો સમાનાર્થી पार् બન્ને લીધાં છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 ઇચ્છાર્થક :- इच्छति-पठितुम् - ભણવા માટે ઇચ્છે છે (સમાનાર્થી वाञ्छ् = वाञ्छति

0 સમર્થ :- समर्थो ग्रहीतुम् = ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે

★ અનુવૃત્તિ :- ૫/૪/૮૯ થી कर्मणः इच्छार्थे

卐 વિશેષ :- 0 અન્ય ઉદાહરણ :-

0 ज्ञा-जानाति સમાનાર્થક - वेत्ति - જાણેછે

0 लभ्-लभते સમાનાર્થી - विन्दते = મેળવેછે.

0 रभ्-आरभते „ प्रकमते

0 अस्-अस्ति „ भवति - થવું-હોવું

[૧૨૨૦]

(૧૩૫) कालवेला समये तुम् वाऽवसरे ૫/૪/૩૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :-काल-वेला-समये- तुम् वा अवसरे

★ વૃત્તિ :- एषु त्रिषूपपदेष्वसरे गम्ये धातोस्तुम् वा स्यात् कालो भोक्तुम् । वेला भोक्तुम् । समयो भोक्तुम् । पक्षे कालोभोजनस्य ।

卐 વૃત્યર્થ :- काल वेला અને समय ત્રણમાંનો કોઈ (શબ્દ) ઉપપદમાં હોય અને અવસર અર્થ ગમ્યમાન હોયતો ધાતુથી तुम् પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે.

0 कालः भोक्तुम् = જમવાનો કાળ

0 वेला भोक्तुम् = જમવાની વેળા

0 समय - भोक्तुम् = જમવાનો સમય

ત્રણેમાં અવસર અર્થ છે માટે तुम् પ્રત્યય લાગી भुज् નું भोक्तुम् થયું પક્ષે कालो भोजनस्य એમ ષષ્ઠી વિભક્તિથી વાક્ય બનેછે

卐 વિશેષ :- 0 અવસરે કેમ કહ્યું ?

कालः पचति भूतानि કાળ-પ્રાણી માત્રને પકાવેછે અહીં काल અવસર અર્થમાં નથી માટે पच् ને तुम् ન લાગે

0 *પ્રૌષા-અનુજ્ઞા૦ ૫/૪/૨૯ થી तुम् પ્રત્યયની પ્રાપ્તિ હતી તે અહીં વિકલ્પે થઈ છે જેમકે भोक्तव्यस्य-भुज+तव्य + (ષષ્ઠીનો) स्य

[૧૨૨૧]

(૧૩૬) पदरुजविशस्पृशो घञ् ૫/૩/૧૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- पद-रुज-विश-स्पृशः घञ्

★ વૃત્તિ :- एभ्यश्चतुर्भ्यो घञ् । पद्यतेऽपादि पेदे वा पादः । एवं रोगः, वेशः स्पर्शः ।

卐 વૃત્યર્થ :- पद्, रुज्, विश्, स्पृश् ધાતુઓને घञ् (अ) પ્રત્યય થાયછે (કર્તરીમાં-ત્રણે કાળમાં) જેમકે पद्यते-अपादि-पेदे वा (સિદ્ધહેમ વ્યા માં पत्स्यते પણ લખ્યું છે)=पादः=પગ पद्+घञ् (अ)=ત્રણે અર્થમાં થશે ગતિ કરેછે પૂર્વે ગતિ કરેલી, ગતિ કરશે એ-જ-રી-તે रुज्+घञ्=रोगः=રોગ रुजति इति - જે પીડા કરેછે તે

0 वेशः=विश् +घञ्- विशति इति=નેપથ્ય (વેશ પરિવર્તન સ્થળ) ઘર

0 स्पर्शः = સ્પર્શ - स्पृश् + घञ्

卐 વિશેષ :- 0 घञ् (अ) પ્રત્યય चू નો कृ ज् નો गू કરવા માટે છે. ञ કાર વૃદ્ધિ માટે છે

0 अपादि લખ્યું તે અદ્યતનીનું રૂપ છે અને पेदे પરોક્ષાનું રૂપ છે.

[૧૨૨૨]

(૧૩૭) भावाऽकर्त्रोः ૫/૩/૧૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- भाव अ - कर्त्रोः

★ વૃત્તિ :- भावे कर्तृवर्जिते च कारके धातोर्घञ् स्यात् । पाकः । त्यागः । दायः । आयः । भावः

卐 વૃત્યર્થ :- ભાવ (ક્રિયા કે ધાત્વર્થ) અર્થ અર્થને સૂચવવા અને કર્તા સિવાયના કારક (કર્મ-કરણ -સંપ્રદાન-અપાદાન-અધિકરણ)ના અર્થને સૂચવવા ધાતુને घञ् પ્રત્યય થાયછે

0 ભાવ :- पाकः=રાંધવું पच्+घञ् (अ) (क्तेऽनिटश्चजो ૪/૧/૧૧૧ થી चू નો कृ, ञ्णिति થી अ નો आ पाकः

0 त्यागः=તજવું त्यज्+घञ्=त्याग्+अ (સાધનિકા ઉપરમુ

0 दायः -दा+घञ्=(आत ऐ कृञ्जौ થી आ નો ऐ) दै + अ = दाय् + अ

0 आयः = अय्+घञ्=आय्+अ = જવું

0 भावः=भू+घञ्=भौ+अ = भाव्+अ

★ અનુવૃત્તિ :- पदरुजविश૦ ૫/૩/૧૬ થી घञ्

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર અધિકાર સૂત્રો ભાવ અને અકર્તા કારક (કર્મ કરણાદિ પાંચ) ની અનુવૃત્તિ ૫/૩/૧૨૧ नाम्नि पुंसि च સુધી લઈ જવાની એટલે લઘુપ્રક્રિયામાં સૂત્રઃ ૧૫૯ पर्याया...णकः સુધી લઈ જવી તેમાં માત્ર जागुरश्च ૫/૩/૧૦૪ (સૂત્રઃ ૧૫ ની શેષવૃત્તિ માં ભાવ, કર્મ કરણ,ત્રણ અર્થમાં સમજ બાકી કારકમાં નહીં

[૧૨૨૩]

*પ્રૌષાऽનુજ્ઞા૦ બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨, ન્યા. સ. પૃ. ૩૧૮

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૩૮) भूश्र्यदोऽल् ५/३/२३

★ સૂત્રપૃથ૦ :- भू श्रि अदः अल्

★ વૃત્તિ :- एभ्यः सोपसर्गेभ्यो भावाऽकर्त्रोरल् स्यात्। प्रभवः । संश्रयः । विघसः

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ સહિત भू, श्रि અને अद् ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તૃ કારકમાં अल् (अ) પ્રત્યય થાયછે

0 ભાવ :- प्रभवः=થવું प्रभवणम्-प्र+भू+अल् (अ) =प्र+भव्+अ

0 આધાર :- संश्रयः=જ્યાં લોકો આશ્રય લે છે તે - संश्रीयते लोकैः यत्र सः सम् + श्रि + अ

0 विघसः=વિશેષ ખાવું =विशेषेण अदनम् = वि+अद्= (घस्लृ सन्० ४/४/१७ થી अद् ને બદલે घस्)वि+घस्+अ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भावाकर्त्रोः
(૨) ५/३/२२ થી उपसर्गात्

卐 વિશેષ :- 0 सोपसर्ग કેમ કહ્યું ?
भावः=भू+घञ् (भावाऽकर्त्रोः ५/३/१८ થી घञ्
0 भू-श्रि-अद् ને ઉપસર્ગ રહિતજ अल् થાય તે નિયમને માટે આ સૂત્ર છે.
0 સિદ્ધહેમમાં સૂત્ર ५/३/५३ उदः श्रेः સુધી अल् પ્રત્યય નો અધિકાર છે.

[૧૨૨૪]

(૧૩૯) युवर्णवृदृवशरणगमृद् ग्रहः ५/३/२८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- इ-उ वर्ण वृ-दृ-वश-रण-गम्-ऋद्-ग्रहः

★ વૃત્તિ :- इ वर्णो वर्णान्तेभ्यो व्रादेर्ऋदन्तेभ्यो ग्रहेश्च भावाकर्त्रोरल् स्यात्। चयः। क्रयः। रवः।लवः।वरः। आदरः

■ वर्षादयः क्लीबेऽलन्ता निपाताः। संमदप्रमदौ हर्षे निपातावित्यादि । निघादयोऽप्येवम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- इ વર્ણાન્ત, उ વર્ણાન્ત ધાતુઓ वृ, दृ, वश्, रण्, गम्, ग्रह्, ધાતુ તથા દીર્ઘ ऋ કારાન્ત ધાતુઓને अल् પ્રત્યય થાય

(इ) चि-चयः સંગ્રહ चयनम् चि+अल्=चय्+अ (ગુણથયો)
(ई) क्री-क्रयः ખરીદવું - क्री + अल्
(उ) रु-रवः અવાજ - रु + अल्
(ऊ) लू-लवः થોડો ભાગ - लू+ अल्
(वृ) वरः=વર व्रियते इति - वृ + अल्
(दृ) आ + दृ = आदरः = આદર
(वश्) वशः = ઇચ્છા, (रण्) रणः = અવાજ

★ અનુવૃત્તિ :- भूश्र्यदोऽल् ५/३/२३ થી अल्

卐 વિશેષ :- 0 वृ નું વારઃ કેમ કહ્યું ?
બહુલમ અધિકારથી घञ् પ્રત્યય લાગ્યો.

■ શેષવૃત્તિ :- (૩૯) वर्षादयः क्लीबे ५/३/२९ વર્ષ વગેરે શબ્દો अल् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે અને તે નપુંસક લિંગે વપરાયછે वर्षम् ,भयम् ,घनम् ,वनम् [५७८]
(૪૦) संमद प्रमदौ हर्षे ५/३/३३ હર્ષ અર્થમાં संमदः અને प्रमदः બન્ને अल् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન થાયછે [५७९]
(૪૧) निघोद्घ सङ्घोद्घ नापघनोपघ्नं निमित प्रशस्त गणाऽत्याधानाङ्गासन्नम् ५/३/३६ निघ શબ્દ નિમિત અર્થમાં, उद्घ પ્રશસ્ત અર્થમાં सङ्घ સમૂહ અર્થમાં उद्घन અત્યાઘાત અર્થમાં अपघन શરીરના કોઇ ભાગ અર્થમાં, उपघ्न નજીક કે નજીકનું અર્થમાં अल् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયાછે 0 निघाः वृक्षाः સઘન વૃક્ષો [५८०]

[૧૨૨૫]

(૧૪૦) मूर्तिनिचिताऽभ्रे घनः ५/३/३७

★ સૂત્રપૃથ૦ :- मूर्ति-निचित-अभ्रे घनः

★ વૃત્તિ :- मूर्तिः काठिन्यम् , निचितं निरन्तरम् , अभ्रा मेघाः, एष्वर्थेषु हन्तेरल् घनादेशश्च । दधिघनः घनाः केशाः घनो मेघः

卐 વૃત્યર્થ :- मूर्तिः કઠણ પદાર્થ निचितं-નિરંતર, अभ्रः મેઘ એ અર્થમાં हन् ધાતુને अल् પ્રત્યય લાગીને घन् આદેશ થાયછે
0 दधि घनः केशाः દહીં જેવા કઠણ (ઘટ્ટ) વાળ - हन्+अल् = घनः
0 घनो मेघः ઘન મેઘ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भूश्र्यदोऽल् ५/३/२३ થી अल्
(૨) ५/३/३४ થી हनः

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૨૬]

(૧૪૯) वेरशब्दे प्रथने ५/३/६९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वेः अ - शब्दे प्रथने

★ વૃત્તિ :- वेः परात् स्तृणातेरशब्दविषये विस्तीर्णत्वे घञ् स्यात् । विस्तारः पटस्य । शब्दे तु विस्तलः

卐 વૃત્યર્થ :- वि સહિત स्तृ ધાતુને અશબ્દ વિષયમાં વિસ્તાર અર્થમાં घञ् પ્રત્યય થાયછે.
0 विस्तारः पटस्य - કપડાંનો ફેલાવ - वि + स्तृ+ घञ् = वि + स्तार् + अ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 અ-શબ્દ કેમ કહ્યું ?
શબ્દમાં ઘઞ્ ન થાય જેમકે વિસ્તરઃ ઘાસનું છાદન-
વિ+સ્તૃ+અલ્

★ અનુવૃત્તિ :- યુ પૂ દ્રોઃ ઘઞ્ ૫/૩/૫૪ થી ઘઞ્

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૨૭]

(૧૪૨) ટ્વિતોઽથુઃ ૫/૩/૮૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ટુ-ઇતઃ અથુઃ
★ વૃત્તિ :- ટ્વિતો ધાતોર્ભાવાકર્ત્રોરથુઃ સ્યાત્ । વેપથુઃ । વમથુઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ટુ-ઇત્ હોય તેવા ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં અથુ પ્રત્યય થાય
0 વેપથુઃ કંપવું=વેપ્+અથુ (ટુવેપૃઙ્ ચલને-વેપૂ)
0 વમથુઃ=વમવું-વમ્+અથુ (ટુવમુઉદ્ગિરણે-વમ)

★ અનુવૃત્તિ :- ભાવાઽકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

卐 વિશેષ :- 0 અસરૂપ હોવાથી ઘઞ્, અલ્ પણ થાય. વેપઃ વેપૂ+ઘઞ્ ક્ષુ+અલ્ = ક્ષવઃ

[૧૨૨૮]

(૧૪૩) ડ્વિતસ્ત્રિમક્ તત્કૃતમ્ ૫/૩/૮૪

★ સુત્રપૃથ૦ :- ડુ-ઇતઃ ત્રિમક્ તત્ કૃતમ્
★ વૃત્તિ :- ડ્વિતો ધાતોર્ભાવા કર્ત્રોસ્ત્રિમક્ તેન કૃતમિત્યર્થે પાકેન કૃતં પક્ ત્રિમમ્ । કૃત્રિમમ્ । દાગસ્તા દેશે પરીત્રિમમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ડુ-ઇત્ હોય તેવા ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં ત્રિમક્ (ત્રિમ) પ્રત્યય થાયછે જો તેધાતુનાં "અર્થથી કરેલું" એવો અર્થ હોયતો -
0 પક્ ત્રિમમ્=પકાવેલું પાકેન કૃતમ્=પચ્+ત્રિમક્=પક્+ત્રિમ (ડુપચિંષ્ પાકે થી પચ્)
0 કૃત્રિમમ્=કૃ+ત્રિમક્ - કિંત્ પ્રત્યય હોવાની ગુણ ન થાય (ડુકૃંગ્ કરણે થી કૃ ધાતુ)
0 પરીત્રિમમ્=દાનથી થયેલું - પરિ+દા+ત્રિમમ્=(સ્વરાદુપસર્ગાદ૦ ૪/૪/૯ થી દા નો ત્ત) પરિ+ત્ત+ત્રિમ=(ધુટોધુટી સ્વેવા થી) પરિ+ત્ત+ત્રિમ દસ્તિ ૩/૨/ થી દીર્ઘ- પરી+ત + ત્રિમમ્ - (ડુદાંગ્ક્ દાને નો દા)

★ અનુવૃત્તિ :- ભાવાઽકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

卐 વિશેષ :- 0 પ્રત્યયમાં કૂ કાર કિત્ કાર્ય માટે છે તેથી ગુણ નિષેધ થશે

[૧૨૨૯]

(૧૪૪) યજિસ્વપિરક્ષિયતિપ્રચ્છી નઃ ૫/૩/૮૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- યજિ-સ્વપિ-રક્ષિ-યતિ પ્રચ્છઃ નઃ
★ વૃત્તિ :- એભ્યો ભાવાકર્ત્રા ર્ન સ્યાત્ । યજ્ઞઃ સ્વપ્નઃ રક્ષ્ણઃ । યત્નઃ । પ્રશ્નઃ

卐 વૃત્યર્થ :- યજ્, સ્વપ્, રક્ષ્, યત્, પ્રચ્છ્ ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તામાં ન પ્રત્યય થાયછે.
0 યજ્ઞઃ=યજ્ઞ-યજ્+ન=યજ્+ઞ= યજ્ઞઃ
0 સ્વપ્નઃ = સ્વપ્ન - સ્વપ્+ન
0 રક્ષ્ણઃ = રક્ષણ - રક્ષ્ + ન = રક્ષ્ + ણ
0 યત્નઃ = પ્રયાસ - યત્ + ન
0 પ્રશ્નઃ=પ્રશ્ન-પ્રચ્છ્+ન = (અનુનાસિકે ચ્છવઃ શૂટ થી ચ્છ્ નો શ્ પ્રશ્ + ન

★ અનુવૃત્તિ :- ભાવાઽકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૩૦]

(૧૪૫) ઉપસર્ગાદ્દઃ કિઃ ૫/૩/૮૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ઉપસર્ગાત્ દઃ કિઃ
★ વૃત્તિ :- સોપસર્ગાદ્ । સંજ્ઞાદ્ કિઃ સ્યાત્ આદિઃ । નિધિઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ સહિત દા સંજ્ઞાવાળા ધાતુઓને કિ (ઇ) પ્રત્યય થાયછે આદિઃ=આરંભ આ+દા+કિ (ઇ)=(ઇડેત્પુસિ ચાતો લુક્) આ+દ્+ઇ = આદિઃ
0 નિધિઃ ભંડાર - નિ + ધા + કિ

卐 વિશેષ :- 0 કિત્-આ કારના લોપ માટે છે - ઇડેત્પુસિચાતોલુક્ ૪/૩/૯૪
0 દા સંજ્ઞા-અવૌ દાધૌ દા સૂત્રથી દાંમ્, દેંઙ્, દાંગ્, દોંચ્, ટ્ધેં. ધાંગ્ લેવા
0 દે અને ધે નો આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આ કરવો

[૧૨૩૧]

(૧૪૬) વ્યાપ્યાદાધારે ૫/૩/૮૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વ્યાપ્યાત્ આધારે
★ વૃત્તિ :- વ્યાપ્યપૂર્વાદ્દાસંજ્ઞાધારે કિઃ સ્યાત્ । જલધિઃ
■ અન્તર્ધિઃ

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મ પછી આવેલા દા સંજ્ઞા ધાતુઓને આધાર અર્થમાં કિ (ઇ) પ્રત્યય થાયછે.
0 જલધિઃ = સમુદ્ર જલં ધીયતેઽસ્મિન્ન ઇતિ જલ+ધા કિ = જલ + ધૂ + ઇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ અનુવૃત્તિ :–उपसर्गादिः किः ५/३/८७ थी दः किः

卐 વિશેષ :– 0 अवौ दाधौ दा ३/३/५ थी दा संज्ञा

0 સૂત્રમાં કરેલ "आधार" નું ગ્રહણ અર્थान्तर निषेध માટે છે.

■ શેષવૃત્તિ :– (४३) अन्तर्धिः ५/३/८६ अन्तर् પછી धागृ (धा) धातुने किं (इ) प्रत्यय थाय अन्तर्+धा+किं= अन्तर्+ध्+इ=अन्तर्धिः અંતર્ધાન થવું [५८१]

[१२३२]

(१४७) स्त्रियां क्तिः ५/३/९१

★ વૃત્તિ :– भावाकर्त्रोः स्त्रियः क्तिः स्यात्। कृतिः। ऋल्वादेरिति नत्वे लूनिः। यपि चेते जग्ध्यादेशे जग्धिः

卐 વૃત્યર્થ :– ભાવ અને અકર્તા કારક અર્થમાં ધાતુને સ્ત્રીલિંગે क्तिं (ति) પ્રત્યય થાયछे

0 कृतिः કરવું कृ + क्तिं = कृ + ति – लुनिः કાપવું लू+क्तिं=ऋल्वादेरेषां० ४/२/१८ थी त् नो न् थयो

0 जग्धिः ખાવું अद्+क्तिं=(यपि चादः जग्ध्० ४/४/१६थी जग्ध्+ति=(मघश्रुर्यात्० थी त् नो ध् अने घुटोघुटि स्वैं बा थी ध् लोप थतां) जग्धिः

★ અનુવૃત્તિ :– भावाऽकर्त्रो

卐 વિશેષ :– 0 સ્ત્રીલિંગે કેમ કર્યું ? कारः કરવુ –कृ+घञ्–સ્ત્રીલિંગે નથી માટે क्तिं न લાગે

0 घञ् વગેરેનું આ અપવાદ સૂત્રछे

0 સ્ત્રીલિંગ અધિકાર ५/३/९१ थी ५/३/१२२ भावे सूत्र सुधी એટલે કે પ્રક્રિયા સૂત્ર १६० सुधी चालेछे

[१२३३]

(१४८) सातेहेतियूतिजूतिज्ञप्ति कीर्तिः ५/३/९४

★ વૃત્તિ :– एते भावाकर्त्रोः स्त्रियां निपात्याः। गापाघात्वेरीत्वं भावे। गीतिः। पीतेः स्यैं वा। श्यतिः आस्या।

卐 વૃત્યર્થ :–साति, हेति વગેરે ભાવ અને અકર્તા કારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે क्तिं પ્રત્યયान्त निपातन કરાયાछे

0 सातिः – સંબંધ 0 हेतिः = અસ્ત્ર

0 यूतिः – સંપર્ક 0 जूतिः = गति

0 ज्ञप्तिः – ज्ञापन 0 कीर्तिः = प्रीर्ति

★ અનુવૃત્તિ :–(१) भावाऽकर्त्रोः (२) स्त्रियां क्तिः

卐 વિશેષ :– 0 નિપાતન સૂત્રछे छता शब्दोनी व्युत्पत्ति "मध्यमवृत्ति के मुद्रण-अशुद्धियां जोवा मळे जेमछे :– ज्ञप्यतेऽनया ज्ञप्तिः વગેરે

■ શેષવૃત્તિ :– (४३) गापापचोभावे ५/३/९५ गा-पा-पच् धातुने भाव अर्थमां स्त्रीलिंगे क्तिं थाय.

0 गे+क्तिं=गीतेः भूण शास्त्र भाहने गावो गे+क्तिं (ति)= (थास्तन्थ्यसरस्य ४/२/१ थी) गा + ति = (ईर्ग्यङ्जनेऽ ४/३/६७ थी) गी+ति=गीतिः ऐ–अ–री–ते

पा + क्तिं = पीतिः [५८२]

(४४) स्थो वा ५/३/९६ स्था धातुने भाव अर्थमां स्त्रीलिंगे क्तिं विकल्पे थायछे. स्था+क्तिं=स्थितिः=स्थान पक्षे आस्था = अडा थशे – स्था+क्तिं = (दोसेाआस्थ इः ४/४/११ थी इ = स्थितिः पक्षे (उपसर्गादातः ५/३/११० थी अङ् प्रत्यय थतां) आ+स्था+अङ् = आस्था [५८३]

[१२३४]

(१४९) आस्यटिव्रज्यजः क्यप् ५/३/९७

★ सूत्रपृथ० :– आसि अटि व्रज् यजः क्यप्

★ વૃત્તિ :– एभ्यो भावे स्त्रियां क्यप् स्यात्। आस्या अट्या। व्रज्या। इज्या।

卐 વૃત્યર્થ :– आस्–अट्–व्रज्–यज् धातुओने स्त्रीलिंगे क्यप् प्रत्यय थाय

0 आस्या =બેસવું-आस्+क्यप्=आस्य+आ ऐ–अ–री–ते

अट्या-ફરવું अट्+क्यप्+आ

0 व्रज्याः–જવું – व्रज् + क्यप् + आ

0 इज्या-यज्ञ – यज् + क्यप् = आ (वृद्ध)

★ અનુવૃત્તિ :– स्त्रियां क्तिः ५/३/९१ थी स्त्रियां

卐 વિશેષ :– 0 क्यप् માં कृ-पू-इ छे कृ-कित् કાર્ય માટે. पू-णित् કાર્ય માટે

0 यज् ना ज नो इ – यजादि वचेः किति थी ग्रह थता थयो छे.

0 ते कृत्याः ५/१/९७ थी थतां जे पांच प्रत्ययो मां क्यप् छे तेमां आ क्यप् नुं ग्रहण न थाय

[१२३५]

* व्युत्पत्ति-मध्यमवृत्ति भा २, 223, न्यास. ५-214

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૫૦) કૃગઃ શ ચ વા ૫/૩/૧૦૦

★ વૃત્તિ :- કૃગો ભાવાકર્ત્રોઃ શઃ ક્યપ્ ચ વા સ્યાતામ્ ક્રિયા, કૃત્યા, કૃતિઃ

卐 વૃત્યર્થ :- કૃપ્ (કૃ) ધાતુને ભાવ અને અકર્તા કારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે શ (ય) અને ક્યપ્ વિકલ્પે થાયછે (શ)-ક્રિયા=કરવું-કૃ+અ (શ)+આ=(રિઃ શક્યાશીર્ ૪/૩/૧૧૦ થી) ક્રિ+આ=(સંયોગાત્ ૨/૧/૫૨થી) ક્રિય્+આ (ક્યપ્) કૃત્યા=કરવું કૃ+ક્યપ્+આ=(હ્રસ્વસ્યતઃ પિત્કૃતિ થી) કૃ+ત્+ય+આ=કૃત્યા

(ક્તિ) કૃતિઃ = કરવું કૃ + ક્તિ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ભાવાડકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮ (૨) સ્ત્રિયાં ક્તેઃ ૫/૩/૯૧ (૩) માસ્પટિવ્રજ૦ ૫/૩/૬૭ થી ક્યપ્

卐 વિશેષ :-0 ચ કારથી ક્યપ્નું ગ્રહણ થાયછે 0 આ - આત્ ૨/૪/૧૮ થી થયો

[૨૨૩૫]

(૧૫૧) મૃગયેચ્છાયાચ્ઞાતૃષ્ણાકૃપાભાશ્રદ્ધાડન્તર્દ્ધૌ ૫/૩/૧૦૧

★ સૂત્રપૃથક્ :- મૃગયા-ઇચ્છા-યાચ્ઞા-તૃષ્ણા-કૃપા-ભા શ્રદ્ધા-અન્તર્દ્ધા

★ વૃત્તિ :- એતે સ્ત્રિયાં નિપાત્યાઃ

卐 વૃત્યર્થ :- મૃગયા વગેરે શબ્દો સ્ત્રીલિંગે નિપાતન કરાય છે

0 મૃગયા - શિકાર (શ પ્રત્યય)
0 ઇચ્છા = ઇચ્છા (શ) 0 યાચ્ઞા = યાચના (ન)
0 તૃષ્ણ = તૃષ્ણા (ન) 0 કૃપા = કૃપા (ભક્તિ)
0 ભા = તેજ (ભક્તિ) 0 શ્રદ્ધા = શ્રદ્ધા (ભક્તિ)
0 અન્તર્ધા = અંતર્ધાન થવું (ભક્તિ)

卐 વિશેષ :- 0 ઇચ્છા શબ્દ ભાવ ભાવ અર્થમાં અને બીજા બધાં ભાવ તથા અકર્તા કારક અર્થમાં સમજવા
0 વ્યુત્પત્તિ :- મૃગયતેઃ શઃ મૃગયા વગેરે

[૨૨૩૭]

(૧૫૨) પરેઃ સૃચરેર્યઃ ૫/૩/૧૦૨

★ સૂત્રપૃથક્ :- પરેઃ સૃ-ચરેઃ યઃ

★ વૃત્તિ :- ભાવ્યાં પરિપૂર્વાભ્યાં યઃ સ્યાત્। પરેસર્યા। પરિચર્યા।

卐 વૃત્યર્થ :- પરિ પૂર્વક સૃ અને ચર્ ધાતુને ભાવ અને અકર્તા-કારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે ય પ્રત્યય થાય
0 પરિ + સૃ + ય + આ = પરિસર્યા - ગમન કરવું
0 પરિ + ચર્ + ય +આ = પરિચર્યા = સેવા

卐 વિશેષ :- 0 પરેઃ કેમ કહ્યું ?

[૨૨૩૮]

(૧૫૩) વાડટાટ્યાત્ ૫/૩/૧૦૩

★ સૂત્રપૃથક્ :- વા અટાટ્યાત્

★ વૃત્તિ :- અટે યંડન્તાદ્ વા યઃ। અટાટયા અટાટા।

■ જાગુરશ્ચ। જાગર્યા। જાગરા। શંસિ પ્રત્યયાત્। આશંસા ગોપાયા। કતેટો ગુરોર્વ્યંજનાદેઃ સ્વાત્। ઈહા, ઊહા।

卐 વૃત્યર્થ :- અટ્ પ્રત્યયાન્ત એવા અટ્ ધાતુને ભાવ અને અકર્તા કારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે ય વિકલ્પે થાય અટાટ્યા પક્ષે અટાટા=ખૂબ કે વારંવાર આથડવું-અટ્+યટ્ (અટ્યર્તિ૦ ૩/૪/૧૦ થી યટ્) = (સ્વરાદે દ્વિતીયઃ ૪/૧/૪ થી અટ્યટ્ય)=(વ્યઞ્જનસ્યાનાદે૦ ૪/૧/૪૮ આગુણાવૃદ્ધયાદેઃ થી આ) અટાટ્ય = (અતઃ ૪/૩/૮૨, યોડસિતિ ૪/૩/૮૦ થી ય લોપ) અટાટ્= (૧) શંસિ પ્રત્યાત્ ૫/૩/૧૦૫ થી અ = અટાટા પક્ષે (૨) આમ્પ્રત્ય થી ય-અટાટ્યા

★ અનુવૃત્તિ :- પરેઃ સૃચરેઃ યઃ ૫/૩/૧૦૨ થી યઃ

卐 વિશેષ :- 0 સ્ત્રીલિંગ હોવાથી આત્ સૂત્ર લગાડી અન્ત્ય આ થયોછે.

■ શેષવૃત્તિ :- (૪૫) જાગુરશ્ચ ૫/૩/૧૦૪ જાગૃ ધાતુને ભાવ અને અકર્તાકારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે શ અને ય પ્રત્યય થાયછે. (ય) જાગૃ+ય+આ=જાગર્યા પક્ષે (શ) જાગૃ+શ+આ = જાગરા = જાગરણ [૫૮૪]

(૪૬) શંસિ પ્રત્યયાત્ ૫/૩/૧૦૫ શંસ્ ધાતુ અને અન્તે પ્રત્યયવાળા ધાતુને ભાવ અને અકર્તાકારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે શ પ્રત્યય થાયછે.

0 આશંસા = આ+શંસ્+શ+આ = આશંસા
0 ગોપાયા-ગુપ્+આય્+શ+આ = રક્ષણ
(આય્ પ્રત્યયાન્ત છે.) [૫૮૫]

(૪૭) કતેટો ગુરોર્વ્યંઞ્જનાદ્ ક્ત પછી હૂ આવતી હોય એવો ધાતુ જો ગુરુ અક્ષરવાળો અને વ્યંજનાન્ત હોયતો તેને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે શ પ્રત્યય થાય

0 ઈહા = ચેષ્ટા - ઈહ્+શ+આ (અહીં ઈ ગુરુ અક્ષર છે, હ વ્યંજનાન્ત છે
0 ઊહા = ધારણા [૫૮૬]

[૨૨૩૯]

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૫૪) षितोऽङ् ૫/૩/૧૦૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- षितः अङ्

★ વૃત્તિ :- षिद्भ्यो धातुभ्यो भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ् स्यात् पचा ।

卐 વૃત્યર્થ :- षित् (षू-इत् હોય તેવા) ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે अङ् (अ) પ્રત્યય થાય पचा=રાંધવું - पच् + अङ् + आ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भावाऽकर्त्रोः ૫/૩/૧૮
(૨) स्त्रियां क्तिः ૫/૩/૯૧

卐 વિશેષ :- 0 ષ્ કાર કઈ રીતે ?
डुपचिंष् पाके માં ષૂ इत् વાળી पच् ધાતુ છે.
0 ङ કાર ङित् કાર્ય માટે છે.

[૧૨૪૦]

(૧૫૫) भिदादयः ૫/૩/૧૦૮

★ વૃત્તિ :- एते भावाकर्त्रोः स्त्रियामङन्ता निपात्याः । भिदा । छिदा ।

卐 વૃત્યર્થ :- भिदा વગેરે શબ્દો ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગ સૂચક अङ् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયા
0 भिदा= ભેદવું भिद् + अङ् + आ
0 छिदा = છેદવું छिद् + अङ् + आ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भावाकर्त्रोः ૫/૩/૧૮
(૨) स्त्रियां क्तिः ૫/૩/૯૧ થી स्त्रियां
(૩) षितोऽङ् ૫/૩/૧૦૭ થી अङ्

卐 વિશેષ :- 0 भिदादयः = भिदा, छिदा विदा, मृजा, क्षिपा, दया, रुजा, चुरा, पृच्छा...વગેરે
0 અર્થ વિશેષ भिदा વગેરે થયું અન્યત્ર क्ति પ્રત્યયાન્ત भितिः પણ થાય
0 બ.વ. મુક્યું તે આકૃતિ ગણને માટે છે તેનાથી चूर्णा વગેરે સિદ્ધ થાય છે
0 વિશેષથી વ્યુત્પત્તિ જોવા માટે-મધ્યમવૃત્તિ- અવચૂરિ ભા. ૨-૫ ૨૨૫-૨૬, બૃહદ્વૃત્તિ-પંચમોઽધ્યાય શ. ન્યા. પૃ. ૨૨૦-૨૨ જોવા-ક્રમકે * નિપાતનથી ત્રણ વસ્તુ સિદ્ધ છે (૧) ન કરાયાની ક્રિયા (૨) પ્રાપ્તિમાં બાધન (૩) અધિક અર્થની વિવક્ષા

[૧૨૪૧]

* अकृतस्य क्रियाचैव, प्राप्तेर्बाधनमेव च अधिकार्थ विवक्षाच त्रयमे निपातनात् - બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨, પૃ. ૨૯૬

(૧૫૬) क्रुत्संपदादिभ्यः क्विप् ૫/૩/૧૧૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- क्रुत् संपद्-आदिभ्यः क्विप्

★ વૃત્તિ :- क्रुध् । संपद्

■ भ्यादिभ्यो वा । भीः भीतिः

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ રહિત એવા क्रुध् વગેરે ધાતુઓ તથા सम् વગેરે ઉપસર્ગ પૂર્વક पद् વગેરે ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે क्विप् થાય છે.
0 क्रु-क्रुध्+क्विप्=ક્રોધ (विरामे वा ૧/૩/૫૦ થી त्)
0 संपद् = સંપત્તિ - सम्+पद्+क्विप्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भावाकर्त्रोः ૫/૩/૧૮
(૨) स्त्रियां क्ति ૫/૩/૯૧થી स्त्रियां (૨) उपसर्गात् ૫/૩/૧૧૦

卐 વિશેષ :- 0 क्रुधादि ગણ :- क्रुत्, युत्, क्षुत्, तुट्, रुट्, रुक्, शुक् मुत्, मृत्, गीः, त्राः, दिक्, स्रक् ...(पद्) संपत्, विपत्, आपत्, व्यापत्, प्रतिपत्, संसत् उपसत्, परिषत्, उपनिषत्, उपश्रुत्, प्रतिश्रुत्, उपानत्, प्रावृट्, नीवृत्, संयत्, समित्
0 શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ જોવા માટે બૃહદ્વૃત્તિ પંચમોઽધ્યાય શ. ન્યા પૃ. ૨૨૪

■ શેષવૃત્તિ :- (૪૮) भ्यादिभ्यो वा ૫/૩/૧૧૫ भी વગેરે ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે क्विप् વિકલ્પે લાગે છે
0 भीः પક્ષે भीतिः = ભય भी+क्विप् પક્ષે भी+क्ति
-0- भीतिः, ह्रीतिः, लूतिः, भूतिः, कृतिः, छित्तिः, तुत्तिः, दृष्टिः પક્ષે સર્વ क्विप् થી भीः ह्रीः, लूः વગેરે

[૧૨૪૨]

(૧૫૭) नञोऽनिः शापे ૫/૩/૧૧૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नञ. अनिः शापे

★ વૃત્તિ :- नञ्पूर्वाद्धातोः शापे गम्ये भावाकर्त्रोः स्त्रियामनिः स्यात् । अजननिस्ते भूयात् ।

卐 વૃત્યર્થ :- नञ् પૂર્વક ધાતુને શાપ અર્થ જણાતો હોયતો ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે अनि પ્રત્યય થાય છે.
अजननिः ते भूयात् - તારો જન્મ ન થાઓ
अजन्+अनि=अजननिः = न जन् इति अजन्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भावाऽकर्त्रोः ૫/૩/૧૮
(૨) स्त्रियां क्तिः ૫/૩/૯૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વિશેષ :- 0 નવ્ કેમ કહ્યું ?
મૃતિસ્તે જાલ્મ મૂયાત્ । હે લુચ્ચા તારૂ મોત થાઓ - શાપ અર્થ છે પણ નવ્ અર્થ નથી
0 શાપે કેમ કહ્યું ?
અકૃતિ: પટસ્ય કપડું ન કરવું - અહીં શાપ અર્થ નથી

[૧૨૪૩]

(૧૫૮) ગ્લાહાજ્ય: ૫/૩/૧૧૮

★ સૂત્રપૃથ0 :- ગ્લા - હા - જ્ય:
★ વૃત્તિ :- એભ્યોઽનિ: સ્યાત્ । ગલનિ: । હાનિ: જ્યાનિ:
卐 વૃત્યર્થ :- ગ્લા, હા, જ્યા ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગ સૂચક અનિ પ્રત્યય થાયછે.
0 ગ્લાનિ: = ગ્લાનિ - ગ્લા + અનિ
0 હાનિ: = હાનિ 0 જ્યાનિ = ક્ષય

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ભાવાકર્ત્રો: ૫/૩/૧૮
(૨) સ્ત્રિયાં ક્તિ: ૫/૩/૯૧ થી સ્ત્રિયાં
(૩) નઞોઽનિ: ૫/૩/૧૧૭ થી અનિ:

卐 વિશેષ :- 0 ગ્લૈ ધાતુ -આત્ સન્યઙશ્વરસ્ય ૪/૨/૧ થી ઐ નો આ

[૧૨૪૪]

(૧૫૯) પર્યાયાર્હર્ણોત્પતૌ ચ ણક: ૫/૩/૧૧૦

★ સૂત્રપૃથ0 :- પર્યાય-અર્હ-ઋણ-ઉત્પતૌ ચ ણક:
★ વૃત્તિ :- સ્પષ્ટમ્ । ભવત આસિકા । ઇક્ષુમક્ષિકા ।
卐 વૃત્યર્થ :- પર્યાય-ક્રમ,-અર્હ-યોગ્યતા, ઋણ દેવું ઉત્પતિ જન્મ તથા ચ કારથી પ્રશ્ન અને જવાબ અર્થ જણાતો હોયતો ધાતુને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે ણક પ્રત્યય થાયછે.
0 પર્યાય :- ભવત્ આસિકા=તમારો બેસવાનો ક્રમ (વારો) આસ્+ણક્+આ = (અસ્યાત0 ૨/૪/૧૧૧ થી અ નો ઇ થતાં) આસિકા
0 અર્હ :-ઇક્ષુ મક્ષિકામ્ તું શેરડી ખાવાને યોગ્યછે (અર્હ છે)
0 ઉત્પતિ - ઇક્ષુમક્ષિકા મે ઉદ્ભવાદિ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ભાવાઽકર્ત્રો ૫/૩/૧૮
(૨) સ્ત્રિયાં ક્તિ: ૫/૩/૯૧ થી સ્ત્રિયાં
(૩) પ્રશ્નાખ્યાને ૫/૩/૧૧૬

卐 વિશેષ :-0 અહ્વમ્ અધિકારથી કયારેક ણક્ ન થાય બુભુક્ષા મે ઉદ્ભવાદિ-મને ભુખ ઉત્પન્ન થઇ (અહીં શંસિ પ્રત્યયાત્ ૫/૩/૧૦૫ થી શ પ્રત્યય થયોછે.

[૧૨૪૫]

(૧૬૦) ભાવે ૫/૩/૧૨૨

★ વૃત્તિ :-ધાત્વર્થનિર્દેશે ભવે સ્ત્રિયાં ધાતોર્ણક: સ્યાત્ । શાયિકા: ।
卐 વૃત્યર્થ :- ભાવ અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે ણક્ પ્રત્યય થાય. શી+ણક્ = (ઇદ્ધિ) શૈ+અક્ = (અસ્યાયત0 ૨/૪/૧૧૧) શૈ+ઇક્=શાયિક્+આ=શાયિકા

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) સ્ત્રિયાં ક્તિ: ૫/૩/૯૧ થી સ્ત્રિયાં
(૨) પર્યાયર્હ0 ૫/૩/૧૧૦ થી ણક્

卐 વિશેષ :- 0 અહીં અકર્તા કારક અધિકાર સમાપ્ત થયોછે. માત્ર ભાવે અધિકાર ચાલુ રહેશે.
0 બહુલમ્ અધિકારથી ઇહા ઊહા વગેરેમા શ પ્રત્યય થશે

[૧૨૪૬]

(૧૬૧) ક્લીવે ક્ત: ૫/૩/૧૨૩

★ વૃત્તિ :- નપુંસકે ભાવે ક્ત: સ્યાત્ । તવ હસિતમ્
卐 વૃત્યર્થ :- ભાવ અર્થમાં ધાતુને નપુંસક લિંગે ક્ત પ્રત્યય થાયછે.
0 તવ હસિતમ્ તારૂં હાસ્ય-હસ્+ત-સેટ્ હોવાથી હસ્+ઇ+ત

★ અનુવૃત્તિ :- ભાવે ૫/૩/૧૨૨

卐 વિશેષ :- 0 ક્લીવે કેમ કહ્યું ?
હાસ: = હાસવું - હસ્+ઘઞ્ - પુલ્લિંગ વિવક્ષામાં ઘઞ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે.

[૧૨૪૭]

(૧૬૨) અનટ્ ૫/૩/૧૨૪

★ વૃત્તિ :- ભાવેઽર્થે ક્લીવે ધાતોરનટ્ સ્યાત્ । ગમનમ્ ।
卐 વૃત્યર્થ :- ભાવ અર્થમાં ધાતુને નપુંસક લિંગે અનટ્ (અન) પ્રત્યય થાયછે.
0 ગમનમ્ - ગમ્+અનટ્ - જવું

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ભાવે ૫/૩/૧૨૨
(૨) ક્લીવે ૫/૩/૧૨૪

卐 વિશેષ :- 0 પ્રત્યયમાં ટ કાર ફી પ્રત્યય માટે કર્યોછે (જોકે આ સૂત્રમાં તેનું પ્રયોજન નથી.)

[૧૨૪૮]

(૧૬૩) કરણાધારે ૫/૩/૧૨૯

★ સૂત્રપૃથ0 :- કરણ - આધારે
★ વૃત્તિ :- અનયોરર્થયોર્ધાતોરનટ્ સ્યાત્ । એષણી । સક્તુધાની ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

रम्यादिभ्यः क्लीबे अनट्। रमणी। क्वचिदन प्रत्ययसम्बन्धिनो नकारस्य यथायोगं णत्वं वक्तव्यम्। प्रेङ्खणम् प्रेङ्गणम्।

卐 વૃત્યર્થ :- કરણ અને આધાર અર્થમાં ધાતુને અનટ્ (અન) પ્રત્યય થાયછે.

0 एषणी - જે વડે તપાસ થાય તે - एष+अनट्+ङी - एष्यतेऽनया

0 सक्तुधानी - જેમાં સાથવો રખાય તે કામ - सक्तु+धा+अनट्+ङी

★ અનુવૃત્તિ :- अनट् ५/३/१२४

卐 વિશેષ :- 0 ङी પ્રત્યય - अणञेयेकण् नञ् स्नञ् टिताम् २/४/२० થી થયો

■ શેષવૃત્તિ :- (૫૦) रम्यादिभ्यः कर्तरि ५/३/१२४ रम् વગેરે ધાતુઓને કર્તાના અર્થમાં अनट् થાય.

रमणी-રમણી रम्+अनट्+ङी [૫૮૯]

0 ક્યારેક अन् પ્રત્યય સંબંધિ न કાર નો યથાયોગ્ય णत्व થાયછે. જેમકે :-

(૫૧) नाम्यादेरेव ने २/३/८६ दुर् સિવાયનો ઉપસર્ગમાં રહેલ र्-ष्, ऋ વર્ણથી પર न આગમ હોતેછતે નામ્યાદિ ધાતુથી પર કૃત્ પ્રત્યય વિષયના न् નો ण् થાયછે. - प्रेङ्खणम् = प्र+इङ्ख्+अनट्=प्रेङ्ख्+अण એ-જ-રી-તે प्रेङ्गणम् = જવું [૫૯૦]

[૧૨૪૯]

(૧૬૪) पुंनाम्नि घः ५/३/१३०

★ સુત્રપૃથ૦ :- पुम् नाम्नि घः

★ વૃત્તિ :- धातोः करणाधारयोर्घः स्यात्। पुंसि। दन्तच्छदः।

■ एकोपसर्गस्य च घे ४/२/३४ इति ह्रस्वः। आकरः। व्यञ्जनाद् घञ्। घस्यापवादः। लेखः। रागः। अवात्तृस्तृभ्याम्। अवतारः, अवस्तारः। उदङ्कस्तोये। आनायो जाले।

卐 વૃત્યર્થ :- કરણ અને આધાર અર્થમાં घ (अ) પ્રત્યય થાયછે. (पुंसि →) તૈયાર થયેલ શબ્દ કોઈ નરજાતિ વાળા પદાર્થનું નામ હોયતો -

0 दन्तच्छदः = હોઠનું વિશેષ નામછે दन्त+[1] छद्+घ (अ) - दन्तां छायते येन

0 आकरः ખાણ -एत्य कुर्वन्ति यस्मिन्- आ+कृ+घ = आकर्+अ

★ અનુવૃત્તિ :- करणाधारे ५/३/१२९

卐 વિશેષ :- 0[1] छद्-छदण् संचरणे-चुरादिभ्यो णिच् ३/४/१७ થી णिच् - छद्+णि - (વૃદ્ધિ) छाद्+णि घ પ્રત્યય લાગતાં णि લોપ થયો, एकोपसर्गस्य (જુઓ શેષવૃત્તિ) થી હ્રસ્વ થતાં - छद् બન્યું

0 घ કાર एकोपसर्गस्य ના વિશેષ અર્થ માટે છે.

0 नाम्नि કેમ કહ્યું ?

प्रहरणो दण्डः - અહીં घ ન લાગ્યો

0 *बहुल અધિકારથી ક્યારેક घ ન પણ લાગે જેમકે प्रसाधनः - અહીં णिगन्त થી अनट् પ્રત્યય લાગ્યોછે.

■ શેષવૃત્તિ :- (૫૨) एकोपसर्गस्य च घे ४/२/३४ णि પ્રત્યય થી પર घ લાગ્યો હોયતો માત્ર ઉપસર્ગ રહિત छद् ધાતુનો દીર્ઘસ્વર હ્રસ્વ થાયછે (छद् નો छद्) [૫૯૧]

(૫૩) अवात्तृस्तृभ्याम् ५/३/१३३ अव પૂર્વક तृ અને स्तृ ધાતુને નરજાતિનું કોઈ નામ હોયતો કરણ અને આધાર અર્થમાં घञ् પ્રત્યય થાય अवतारः અવતાર अव+तृ+घञ्, अवस्तारः ઓછાડ - अव+स्तृ+घञ् [૫૯૨]

(૫૪) व्यञ्जनाद् घञ् ५/३/१३२ વ્યંજનાન્ત ધાતુને કરણ અને આધાર અર્થમાં घञ् (अ) પ્રત્યય થાયછે.

0 लिख्+घञ्=लेखः લેખ- જે વડે લખાય તે

0 रागः = રાગ - रञ्ज्+घञ्=घञि भावकरणे ४/२/५२ થી उपान्त्य० न् લોપ - रज्+घञ्=(वृद्धि - ४/१/१११ થી ज् નો ग्) रागः [૫૯૩]

(૫૫) उदङ्कोऽतोये ५/३/१३५ उत् પૂર્વક अञ्च् ધાતુને કરણ અને આધાર અર્થમાં घञ् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે

0 उदङ्कः જેમકે तैलोदङ्कः = તેલ ભરવાનું ચામડાનું સાધન [૫૪૯]

(૫૬) आनायो जालम् ५/३/१३६ आ+नी ધાતુને કરણ અને આધાર અર્થમાં घञ् પ્રત્યયાન્ત आनायः નિપાતન થાયછે. आ+नी+घञ्=आनाय्+अ=आनायः = માછલા પકડવાની જાળ [૫૪૯]

[૧૨૫૦]

* प्रसाधनः - બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨, ન્યા સ, પૃ. ૩૦૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૬૫) गोचर संचर वह व्रज व्यज खलापण निगम बक भगकषाकष निकषम् ५/३/१३१

★ વૃત્તિ :- एते * घञन्ता (घान्ता) निपात्याः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- गोचरे વગેરે શબ્દો घ (अ) પ્રત્યય વાળા કરણ-આધાર અર્થમાં નિપાતન કરાયાછે જેમકે :- गोचरः આ પદાર્થ આંખનો વિષયછે.

गो + चर् + घ (अ) એ-જ-રી-તે

0 संचरः = શરીર 0 वहः બળદની ખાંધ

0 व्रजः = ગાયોનું વ્રજ 0 व्यजः = પંખો

0 खलः = ખળું 0 आपणः = દુકાન

0 निगमः = રસ્તો 0 बकः = બગલો

0 भगः = યોનિ 0 कषः = કસોટી પત્થર

0 आकषः = આકષ 0 निकषः = નિકષ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) पुंनाम्नि घः ५/३/१३०

(૨) करणाधारे ५/३/१२५

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ-વ્યુત્પત્તિ ખાસ જોવી

[૧૨૫૧]

(૧૬૬) न्यायाऽवायाऽध्यायद्यावसंहाराव हाराधारदार जारम् ५/३/१३४

★ સુત્રપૃથ૦ :- न्याय-अवाय-अध्याय-उद्याव-संहार अवहार-आधार-दार-जारम्

★ વૃત્તિ :- एते घञन्ता निपात्याः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ન્યાય વગેરે શબ્દો કરણ-આધાર અર્થમાં घञ् (अ) અન્તવાળા નિપાતન કરાયછે

0 न्याय = ન્યાય 0 अवायः = વણકરની શાળા

0 अध्यायः = અધ્યાય 0 उद्यावः = યજ્ઞ પાત્ર

0 संहारः = પ્રલયકાળ 0 आधारः = આધાર

0 अवहारः = દરિયાઇ પ્રાણિ 0 दारः = સ્ત્રી

0 जारः = જાર પુરૂષ

★ અનુવૃતિ :- (૧) करणाधारे ५/३/१२८

(૨) व्यञ्जनाद् ५/३/१३२ થી घञ्

卐 વિશેષ :- 0 વ્યુત્પત્તિ માટે બૃહદ્વૃત્તિ ખાસ જોવી - જેમકે दीर्यन्ते एभिः इति - दाराः

[૧૨૫૨]

(૧૬૭) इकिश्तिव् स्वरूपार्थे ५/३/१३८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- इ-कि-श्तिव् स्वरूपार्थे

* પ્રક્રિયાની વૃત્તિમાં घञ् પ્રત્યયાન્ત લખ્યું તે સૂત્ર: ૧૬૬ માટે છે - અહીં તો घ પ્રત્યયાન્તજ થશે

★ વૃતિ :- धातोः स्वरूपेऽर्थे च वाच्ये एते स्युः। भञ्जिः, क्रुधिः, वेत्तिः, भुजिः क्रियते, पचतिः परिवृतः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ધાતુનું સ્વરૂપ કે અર્થ સૂચવવો હોય ત્યારે इ, कि (इ) श्तिव् (ति) પ્રત્યયો લાગેછે

0 ધાતુનું સ્વરૂપ :- 0 भञ्ज्+इ = भञ्जिः भञ्ज् ધાતુ, 0 क्रुध्+कि (इ)=क्रुधिः क्रुध् ધાતુ 0 वेत्तिः=विद्+श्तिव् 0 ધાતુનો અર્થ :- भुजिः क्रियते - ભોજન કરાયછે.- भुज् + कि -

पचतिः परिवृतः પાક રસોઇ થવી पच्+श्तिव्=पच्+अ+ति

卐 વિશેષ :- 0 * पचति - બહુલતા એ અહીં ભાવ અર્થમાં પણ शव् થાયછે क्य નહીં

0 कि - क् - कित् કાર્ય માટે

0 श्तिव् - श्-व्-इत् છે તે शित्वित् કાર્ય માટે છે

[૧૨૫૩]

(૧૬૮) दुः स्वीषतः कृच्छ्रा कृच्छ्रार्थात् खल् ५/३/१३५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- दुः सु-ईषतः कृच्छ्र अ-कृच्छ्र-अर्थात् खल्

★ વૃત્તિ :- कृच्छ्रार्थाद् दुरोऽकृच्छ्रार्थाभ्यां स्वीषद्भ्यां च पराद्धातोः खल् स्यात्। दुः करः कटः। सुशये सुकरः ईषच्छयं ईषत्करः।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- कृच्छ्र (કષ્ટ) અર્થવાળા दुर् શબ્દ અને अकृच्छ्र (અકષ્ટ) અર્થવાળા सु અને ईषत् શબ્દ પછી ધાતુને खल् પ્રત્યય થાયછે (અકર્મક ધાતુને ભાવ અર્થમાં અને સકર્મક ધાતુને કર્મ અર્થમાં)

કર્મ :- दुः करः कटम् दुर्+कृ+खल् - કઠણ કામ (दुष्कर જ થાય)

ભાવ :- सुशयम्-સુખે સુવું-सु+शी+खल्=सु+शय्+अ

કર્મ :- सुकरः=સુખે કરી શકાય તેવું सु+कृ+खल् = सु+कर् + अ

ભાવ :- ईषच्छयम्-અકષ્ટે સુવું-ईषत्+शी+खल्=ईषच्छय + अ

કર્મ :- ईषत्करः સુખે કરી શકાય તેવું-ईषत्+कृ+खल्

卐 વિશેષ :- 0 अकृच्छ्र કેમ કહ્યું ? ईषल्लभ्यम् धनम् - થોડા શ્રમે મેળવવા જેવું ધન અહીં अकृच्छ्र અર્થ નથી માટે ५/१/१७ થી ध्यण् થયો ईषत् + लम् + ध्यण् -ख કાર મુક્યો તે म् આગમ માટે છે.

[૧૨૫૪]

* पचति - બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨ - न्या. स पृ. ३०१

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૬૯) शासियुधिदृशि धृषिमृषातोऽनः ५/३/१४१

★ સૂત્રપૃથ૦ :–शासि युधि दृशि–धृषि मृष–आतः अनः

★ વૃત્તિ :– कृच्छ्राकृच्छ्रार्थे दुः स्वीषत्पूर्वेभ्यः एभ्य आदन्ताच्च धातोरनः स्यात् । दुः शासनः, सुशासनः, ईषच्छासनः दुर्योधनः । दुर्दर्शनः दुर्धर्षणः । दुर्मर्षण, दुरुत्थानम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– कृच्छ्र અર્થમાં दुर् શબ્દ પછી અકૃચ્છ્ર અર્થમાં सु અને ईषत् શબ્દ પછી આવેલા शास्–युध्–दृश्–धृष्–मृष् અને આ કારાન્ત ધાતુઓને अन પ્રત્યય થાયછે.

0 दुः शासनः દુઃખેથી સમજાવી શકાય તેવો दुर्+शास्+अन

0 सुःशासनः સુખેથી સમજાવી શકાય તેવો

0 ईषच्छासनः થોડામાં સુખેથી સમજાવી શકાય તેવા–ईषत्+शास्+अन (प्रथमादधुटि शश्छः થી श् નો छ् થયોછે)

0 दुर्योधनः જેની સાથે દુઃખેથી લડી શકાય તેવો दुर्+युध्+अन

0 दुर्दर्शन – દુઃખેથી જોઇ શકાય તે – दुर्+दृश्+अन

0 दुर्धर्षणः દુઃખેથી સામનો કરી શકાય તે दुर्+धृष्+अन

0 दुर्मर्षणः દુઃખેથી સહન કરી શકાય તે

0 दुरुत्थानम्–દુઃખેથી ઉઠવું – दुर्+उत्+स्था+अन

★ અનુવૃત્તિ :– दुः स्वीषतः कृच्छ्रा कृच्छ्रार्थात्

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. મુજબ આ સૂત્ર ભાવ અને કર્મ અર્થમાં લાગેછે

0 ईषत् दरिद्रः કેમ કહ્યું ?

–0 दरिद्रा ધાતુના આ કારનો લોપ થાય કેમકે आशत्यस्० ४/३/७७ માં "अशिति' વિષય સાતમીછે આ સૂત્રથી अन લાગ્યા પૂર્વેજ આલોપ થાય अनन લાગતા खल् પ્રત્યયજ લાગે अशित्यस० ४/३/७७ થી अशित् પ્રત્યય વિષયમાં કાર લોપ

[૧૨૫૫]

(૧૭૦) प्राक्काले ५/४/४७

★ વૃત્તિ :–परकालेन धात्वर्थेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्तमानाद्धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् । आसित्वा भुङ्क्ते ।

■ हाको हिः किंत्वः । हित्वा । उवर्णादितीड् निषेधे भूत्वा । ईर्व्यञ्जनेऽयपीति । पीत्वा । गीत्वा यपि तु निपाय ।

卐 વૃત્યર્થ :– પર કાલવાળા ધાતુના અર્થથી સમાન કર્તાવાળા એવા प्राक् काल અર્થમાં વર્તતા ધાતુથી ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે क्त्वा પ્રત્યય લાગેછે (સંક્ષેપમાં–સંબંધક ભૂતકૃદન્તમાં क्त्वा પ્રત્યય થાયછે પ્રયોગમાંની બે ક્રિયામાં પૂર્વકાળની ક્રિયા – પરકાળની ક્રિયા સાથે સંબંધિત હોયતો સમાન કર્તાવાળી પૂર્વકાળની ક્રિયાને क्त्वा થાયછે)

0 आसित्वा भुङ्क्ते – બેસીને ખાયછે અહીં બેસવું–ખાવું બે ક્રિયાછે પ્રથમ બેસેછે પછી ખાયછે કર્તા એકજ છે માટે પૂર્વ ક્રિયાને क्त्वा લાગ્યો

★ અનુવૃત્તિ :–(૨) निषेधे अलम्...क्त्वा ५/४/४४ થી क्त्वा (૨) तुल्यकर्तृके ५/४/४६

卐 વિશેષ :– 0 क्त्वा ન લાગે ત્યારે आस्यते भोक्तुम्–ખાવા માટે બેસેછે–હેતુ દર્શાવ્યો માટે तुम् પ્રત્યય

0 भुज्यते – ખાયછે – અહીં કાળ વિવક્ષા કે ક્રિયા સંબંધ નથી માટે સૂત્ર ન લાગે

■ શેષવૃત્તિ :– (૫૭) हाको हिः कित्व ४/४/१४ त કારાદિ कित् –क्त्वा પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો हाक् ધાતુના हा નો हि થાયછે.

0 हा+क्त्वा=हि+क्त्वा=हित्वा= છોડીને [૫૯૬]

0 उवर्णात् ४/४/५८ સળંગ સૂત્ર: ११६५ – उवर्णं હોય તેવા ધાતુઓમાં कीत् સંજ્ઞક પ્રત્યય પુર્વે इट् થતો નથી भू+क्त्वा=भूत्वा=થઇને (इट् ન લાગ્યો)

0 ईर्व्यञ्जनेऽयपि ४/३/९७ कित्–ङित् अशित् પ્રત્યય લાગતા गा–पा–स्था–सा–दा–मा–हा – ના અન્ત્ય આ નો ई થાયછે – यप् પ્રત્યયને વર્જીને (જુઓ સળંગ સૂત્ર १०५२) पा–पीत्वा – પીને

गा–गीत्वा – ગાઇને (गै નું गा થયુંછે જો यप् પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો निपाय=नि+पा+क्त्वा=नि+पा+यप् (य) માં આ નો ई ન થયો.

[૧૨૫૬]

(૧૭૧) जॄ व्रश्चः क्त्वः ४/४/४१

★ વૃત્તિ :– आभ्यां परस्य क्त्वा इट् स्यात् । जरित्वा । व्रश्चितत्वा ।

■ उदितो वा इट् । दान्त्वा, दमित्वा । क्षुधवस्तेषामितीटि क्षुधित्वा, उषित्वा ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

लुभ्यञ्चेरिति। लुभित्वा, अञ्चित्वा पूङ्क्लिशिभ्यो नवेटि वेट। पूत्वा पवित्वा क्लिष्ट्वा, क्लिशित्वा।

卐 વૃત્યર્થ :- जॄ-व्रश्च થી પર क्त्वा પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો इट् થાયછે

0 जॄ+क्त्वा = जॄ + इ + क्त्वा = जरित्वा

0 व्रश्च + क्त्वा + व्रश्च + इ + क्त्वा = व्रश्चित्वा કાપીને

★ અનુવૃત્તિ :- इट् सिजाशिषो० ४/४/३६ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 जॄ માં ऋ वर्णश्र्यू० ४/४/५८ થી નિષેધમા અને व्रश्च् માં धुगौदितः ४/४/३८ થી વિકલ્પમાં इट् થતી હતી તે બન્નેને આ સૂત્રથી નિત્ય इट्

0 जॄ ધાતુ क्रयादि ગણનો અને व्रश्च् તુદાદિ ગણનો ગ્રહણ કરવો

0 सेट् - क्त्वा થવાથી य्वृत् પણ ન થાય

■ શેષવૃત્તિ :- (૫૮) ऊदितो वा ४/४/४२ દીર્ઘ ऊ-इत् હોય તેવા ધાતુને क्त्वा લાગે ત્યારે પુર્વે इट् વિકલ્પે ઉમેરાયછે दमूच्-(दम्)-दमित्वा પક્ષે दान्त्वा દમન કરીને-(अहन् पञ्चमस्य थी द नो दा થયોછે म्नां धुड् वर्गे थी म् नो न्) [૫૯૭]

0 क्षुधवसः तेषाम् ४/४/४६ સળંગ સૂત્ર: ૧૧૬૨- क्षुध् અને वस् ધાતુને क्त-क्तवतु-क्त्वा પૂર્વે इट् થાયછે क्षुध्-क्षुधित्वा-ભૂખ્યો થઇને वस् - उषित्वा (य्वृत् થતા उ) રહીને

0 लुभ्यञ्चेविमोहार्चे ४/४/४४ સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક : ૧૧૬૩ लुभ् અને अञ्च् ધાતુને અનુક્રમે વિમોહન તથા પૂજા અર્થમાં क्त क्तवतु અને क्त्वा પુર્વે इट् થાયછે.

0 लुभ् - लुभित्वा - વિમોહ પામીને

0 अञ्च् - अञ्चित्वा - પુજીને

0 पूङ्क्लिशिभ्यो नवा ४/४/४५ સળંગ સૂત્ર: ૧૧૬૬ पूङ् અને क्लिश् ધાતુને क्त-क्तवतु-क्त्वा પ્રત્યયો પુર્વે इट् વિકલ્પે થાયછે. पू पूत्वा પક્ષે पवित्वा-પવિત્ર થઇને क्लिश्-क्लिष्ट्वा પક્ષે क्लिशित्वा ક્લેશ પામીને

[૧૨૫૭]

(૧૭૨) क्त्वा (धातोः) ४/३/२९

★ વૃત્તિ :- धातोः क्त्वा सेट् किद्वन्न स्यात्। देवित्वा।

卐 વૃત્યર્થ :- ધાતુને લાગેલ સેટ क्त्वा-कित्वत् ન થાય देवित्वा-दिव्+इ+क्त्वा-રમીને (कित्वत् ન થવાથી ગુણ થયો)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) इन्ध्यसंयोगात्० ४/३/२१ થી कित्वत् (२) ज-नशः...क्त्वा ४/३/२३ થી क्त्वा (३) नडीङ्शीङ्० ४/३/२७ થી न (४) ऋत्तृषमृष० ४/३/२४ થી सेट्

卐 વિશેષ :- 0 સેટ્ જ કેમ કહ્યું ? कृत्वा કરીને સેટ્ નથી માટે कित्वत् થતાં ગુણ ન થયો

[૧૨૫૮]

(૧૭૩) स्कन्द स्यन्दः ४/३/३०

★ વૃત્તિ :- आभ्यां क्त्वा किद्वन्न स्यात्। स्कन्त्वा स्यन्त्वा।

卐 વૃત્યર્થ :- स्कन्द અને स्यन्द ધાતુઓને લાગેલા त् કારાદિ क्त्वा પ્રત્યયને कित्वत् ન સમજવો स्कन्द् - स्कन्त्वा - જઇને स्यन्द् - स्यन्त्वा - ઝરીને

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्त्वा ४/३/३० (२) न डीङ्शीङ्० ४/३/२७ થી न (३) इन्ध्यसंयोगात्० ४/३/२१ થી कित्वत्

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર अनिट् માટે છે. જો સેટ્ હોયતો स्यन्दित्वा જ થાય

[૧૨૫૯]

(૧૭૪) क्षुधक्लिशकुषगुधमृडमृदवद वसः ४/३/३१

★ સૂત્રપૃથ્ય० :- क्षुध-क्लिश-कुष-गुध-मृड-मृद-वद-वसः

★ વૃત્તિ :- एषामष्टानां सेट् क्त्वा कित् स्यात्। क्षुधवस इति इटि क्षुधित्वा, उदित्वा, उषित्वा।

■ रुदविदमुषेति क्त्वः कित्वे, रुदित्वा मुषित्वा, गृहित्वा, सुप्त्वा, पृष्ट्वा। वौ व्यञ्जनादेरिति वा कित्वे, द्युतित्वा, द्योतित्वा।

卐 વૃત્યર્થ :- क्षुध् વગેરે આઠ ધાતુને લાગેલ સેટ् क्त्वा-कित्वत् સમજવો

0 क्षुध्-क्षुधित्वा - ભુખ્યો થઇને

0 वद् - उदित्वा = બોલીને

0 वस् - उषित्वा = વસીને

0 क्लिश् - क्लिशित्वा - ક્લેશ કરીને

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्त्वा ४/३/२९ (२) इन्ध्यसंयोगात् ४/३/२१ થી कित्वत् (३) ऋत् तृष्मृष० ४/३/२४ થી सेट्

卐 વિશેષ :- 0 किद्वत् થવાથી क्षुधादि માં ગુણ ન થાય તેમજ वद्, वस्, यजादि वचेः થી य्वृत् થયા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શેષવૃત્તિ :– 0 રુદવિદમુષગ્રહ સ્વપ્ર પ્રચ્છઃસ ન્ ચ ૪/૩/૩૨ સળંગ સૂત્રઃ ૧૦૧૪ રુદાદિ ધાતુઓને લાગેલ ક્ત્વા અને સન્ બન્ને કિદ્વત્ સમજવા.

0 રુદ્-રુદિત્વા – રોઈને 0 મુષ્-મુષિત્વા – ચોરીને ગ્રહ્-ગૃહિત્વા – ગ્રહણ કરીને, 0 પ્રચ્છ્-પૃષ્ટ્વા – પૂછીને 0 સ્વપ્ – સુપ્ત્વા – સૂઈને

0 વૌ વ્યઞ્જનાદેઃ સન્ ચ અવ્યઃ ૪/૩/૨૫ સળંગ સૂત્ર ૧૦૨૧ વ્યંજનાદિ અને ઉપાન્ત્ય ઇ કે ઉ વાળા ધાતુને લાગેલ સેટ્ ક્ત્વા વિકલ્પે કિદ્વત્ સમજવો.

0 દ્યુત્-દ્યુતિત્વા પક્ષે દ્યોતિત્વા – દીપીને –કિદ્વત્ ન થાય તો ગુણ થાય.

[૧૨૬૦]

(૧૭૫) જનશોન્યુપાન્ત્યે તાદિઃ ક્ત્વા ૪/૩/૨૩

સૂત્રપૃથ૦ :– જ–નશઃ નિ–ઉપાન્ત્યે તાદિઃ ક્ત્વા

વૃત્તિ :– જન્તાન્નશેશ્ચ ન્યુપાન્ત્યે સતિ તાદિઃ ક્ત્વા કિદ્વદ્વા સ્યાત્ । રક્ત્વા, રઙ્ક્ત્વા । નષ્ટ્વા, નંષ્ટ્વા

વૃત્યર્થ :– જ કારાન્ત ધાતુ તથા નશ્ ધાતુને ન્ ઉપાન્ત્યમાં હોતે છતે ત કારાદિ ક્ત્વા પ્રત્યય લાગે હોયતો તેને વિકલ્પે કિદ્વત્ સમજવો.

0 રઞ્જ્-રઙ્ક્ત્વા – રંગીને પક્ષે રક્ત્વા–રઙ્ક્ત્વા – રઞ્જ્+ક્ત્વા=(ચજકગમ્ થી ગ્, દિરામેત્રા થી ક્, ક ના સંયોગે ન્ નો ઙ્ – થતાં રઙ્ક્ત્વા પક્ષે રક્ત્વા માં નો વ્યઞ્જનસ્યા૦ થી ઉપાન્ત્ય ન્ નો લો૫.

0 નશ્+ક્ત્વા–નષ્ટ્વા પક્ષે નંષ્ટ્વા નાશ પામીને નશોવ્યટિ ૪/૪/૧૦૮ થી ન્ આગમ –યજસૃજનૃજ૦ થી શ્ નો ષ્ થયો

અનુવૃત્તિ :– (૧) ઇન્ધ્યસંયોગાત્૦ ૪/૩/૨૧ થી કિદ્વત્ (૨) સ્વઞ્જેર્નવા ૪/૩/૨૨ થી નવા

વિશેષ :– 0 ન્યુપાન્ત્યે કેમ કહ્યું

0 ભુક્ત્વા – ખાઈને ભુજ્+ક્ત્વા – ઉપાન્ત્ય ન્ નથી

નિક્ત્વા – નિજ્ + ક્ત્વા

0 ત કારાદિ કેમ કહ્યું ?

વિભજ્ય–વિ+ભજ્+યપ્– વિભાગ કરીને અહીં ક્ત્વા નો યપ્ આદેશ થયોછે–અઞ્જિત્વા–આંજીને અઞ્જ્+ઇ+ત્વા છે

[૧૨૬૧]

(૧૭૬) ઋત્વ્યમૃષકૃશવઞ્ચલુઞ્ચ થફઃ સેટ્ ૪/૩/૨૪

સૂત્રપૃથ૦ :– ઋત્–તૃષ–મૃશ–કૃશ–વઞ્ચ–લુઞ્ચ–થ – ફઃ સેટ્

વૃત્તિ :– યથાસંભવ ન્યુપાન્ત્યે સત્યેભ્યઃ સેટ્ક્ત્વા કિદ્વદ્વા સ્યાત્ । ઋતિત્વા, અર્તિત્વા । તૃષિત્વા, તર્ષિત્વા । મૃષિત્વા મર્ષિત્વા । કૃશિત્વા, કર્શિત્વા । વઞ્ચિત્વા, વઞ્ચિત્વા । લુઞ્ચિત્વા, લુઞ્ચિત્વા । શ્લથિત્વા, શ્લન્થિત્વા । ગ્રથિત્વા, ગ્રન્થિત્વા । ગુફિત્વા, ગુમ્ફિત્વા ।

વૃત્યર્થ :– ઋત્ વગેરે ધાતુઓને તથા ન ઉપાન્ત્યવાળા થ કારાન્ત અને ફ કારાન્ત ધાતુઓને સેટ્ ક્ત્વા વિકલ્પે કિદ્વદ્ થાય

0 ઋત્–ઋતિત્વા પક્ષે અર્તિત્વા – જઈને

0 તૃષ્ – તૃષિત્વા પક્ષે તર્ષિત્વા – તરસીને

0 મૃષ્ – મૃષિત્વા પક્ષે મર્ષિત્વા – સહન કરીને

0 કૃશ્ – કૃશિત્વા પક્ષે કર્શિત્વા – પાતળું કરીને

0 વઞ્ચ્ – વઞ્ચિત્વા પક્ષે વચિત્વા – જઈને

0 લુઞ્ચ્ – લુઞ્ચિત્વા પક્ષે લુચિત્વા – દુર કરીને

0 શ્લથ – શ્લન્થિત્વા પક્ષે શ્લથિત્વા – શિથિલ થઈને

0 ગ્રન્થ્ – ગ્રન્થિત્વા પક્ષે ગ્રથિત્વા – ગૂંથીને

0 ગુમ્ફ્ – ગુમ્ફિત્વા પક્ષે ગુફિત્વા – ગૂંથીને

અનુવૃત્તિ :– (૧) જનશોન્યુ૦ ૪/૩/૨૩ થી ન્યુપાન્ત્યે, ક્ત્વા (૨) સ્વઞ્જેઃ ૪/૩/૨૨ થી નવા (૩) ઇન્ધ્યસંયોગાત્ ૪/૩/૨૧ થી કિદ્વત્

વિશેષ :– 0 કિત્વત્ થાયતો ગુણ ન થાય અને કિદ્વત્ ન થાય તો ગુણ થાય

0 કિદ્વત્ થાય તો વ્યઞ્જનસ્યા૦ થી ન્ લો૫ થાય જેમ બઞ્ચ નું વચિત્વા

0 ન્ – ઉપાન્ત્ય કેમ કહ્યું ?

કોથિત્વા–હિંસા કરીને કુથ્–શ્ કારા. છે પણ ઉપાન્ત્યમાં ન્ નથી

0 સેટ્ કેમ કહ્યું ?

વઞ્ચ્–વક્ત્વા – જઈને – ઇટ્ ન લાગેતો ક્ત્વા લાગી ઉપાન્ત્ય ન્ લો૫ થાય

[૧૨૬૨]

(૧૭૭) અનઃ ક્ત્વો યપ્ ૩/૨/૧૫૪

વૃત્તિ :– નઞ્ વર્જાત્ પૂર્વપદાત્ પરં યદુત્તરપદં તદવયસ્ય ક્ત્વો યપ્ સ્યાત્ । પ્રકૃત્ય, પ્રકાય । અનઞ ઇતિ કિમ્ અકૃત્વા

વૃત્યર્થ :– નઞ્ સિવાયના અવ્યવ વાળા પૂર્વપદથી પર જે ઉત્તરપદ ક્ત્વા પ્રત્યય વાળું હોય તે ક્ત્વા નો યપ્ થાયછે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 प्रकृत्य-प्रकर्षेण कृत्वा-प्र+कृ+त्वा=प+कृ+त्+यप्-પ્રસ્તુત કરીને

અહીં प्र - પૂર્વપદ છે - ઉત્તરપદમાં कृ ને क्त्वा લાગ્યો છે માટે આ સૂત્રથી त्व નો यप् આદેશ થયો-અને पू-इत् હોવાથી ह्रस्वस्य तः पित्कृति ૪/૪/૧૧૩થી त् આગમ

0 प्रदाय-પ્રદાન કરીને - प्र+दा+क्त्वा=प्र+दा+य

0 अ - नञ् કેમ કહ્યું

अकृत्वा-न कृत्वा इति अकृत्वा નહીં કરીને - नञ् પૂર્વપદ છે માટે यप् ન થયો

卐 વિશેષ :- 0 અવ્યય કેમ કહ્યું ?

परमकृत्वा - ઉત્તમ કરીને અહીં परम् એ અવ્યય નથી માટે त्वा નો यप् ન થાય.

0 अलंकृत्वा- કરીને શું ? (નહીં કરીને) અહીં સમાસ નથી માટે પૂર્વપદ-ઉત્તરપદ ન થાય તેથી त्वा નો यप् પણ ન થાય - भूषादरक्षेपे अलं० ૩/૧/૪ થી ગતિ સંજ્ઞા ન થતાં સમાસ ન થાય

[૧૨૫૩]

(૧૭૮) लघोर्यपि ૪/૩/૮૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- लघोः यपि

★ વૃત્તિ :- लघोः परस्य णेर्यप्यय् स्यात् । प्रशमय्य ।

卐 વૃત્યર્થ :- લઘુ અક્ષર પછી આવેલા णि નો यप् પર છતાં अय् થાયછે.

0 प्रशमय्य - શાંત કરીને प्रशम्+णि+यप्=प्रशम्+अय्+य =प्रशमय्य (मोऽकमियमि० ૪/૩/૫૫ થી शम् ના ઉપાન્ત્ય अ ની વૃદ્ધિ ન થાય)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) आमन्तालु० ૪/૩/૮૫થી अय् (૨) णेरनिटि ૪/૩/૮૩ થી णेः

卐 વિશેષ :- 0 लघोः કેમ કહ્યું ?

प्रतिपाद्य-પ્રતિપાદન કરીને प्रतिपद्+णि+यप् - प्रतिपादि - (ञ्णिति ૪/૩/૫૦ થી ઉપાન્ત્ય अ નો आ) आ થી પર णि છે અને आ લઘુ અક્ષર નથી માટે णि નો अय् ન થતાં णेरनिटि થી णि લોપ

0 * લઘુ અક્ષરથી પર કહેછે પણ शम्+णि માં તો अ થી પર म् છે પછી णि છે છતાં સૂત્ર લાગ્યું તે * વચન સામર્થ્ય થી થયું

[૧૨૫૪]

* वचन सामर्थ्यादेकेन...બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨, પૃ. ૧૬૩

(૧૭૯) वाऽऽप्नोः ૪/૩/૮૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वा - आप्नोः

★ વૃત્તિ :-आप्नोतेः परस्य णेर्यप्यय् वा स्यात् । प्रापय्य । प्राप्य ।

卐 मेङो वा मित् यपि । अपमित्य, अपमाय क्षेः क्षीः प्रक्षीय । यपि चादो जग्ध् । प्रजग्ध्य

卐 વૃત્યર્થ :-आप्नोति (आप्-ગણ-૫/1307 ધાતુથી પર णि નો પરમાં यप् આવેલો अय् વિકલ્પે થાયછે.

0 प्रापय्य પક્ષે प्राप्य=પ્રાપ્ત કરાવીને प्र+आप्+अय्+य =प्रापय्य પક્ષે प्र+आप्+णि+यप्=(णेरनिटि થી णि લોપ) प्राप्य

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) लघोर्यपि ૪/૩/૮૬ થી यपि (૨) आमन्तालु० ૪/૩/૮૫ થી अय् (૩) णेरनिटि થી- णेः

卐 વિશેષ :- 0 आप्नोति કેમ કહ્યું ?

अध्याप्य-ભણાવીને अधि+इ+णि=(णौक्रीजीडः ૪/૨/૧૦ થી इङ् નો आ, अर्तिरीव्ली० ૪/૨/૨૧ થી पू આગમ, अधि+आप्+णि+यप्-(અહીં आप् ધાતુ નથી પણ आ +प् છે માટે સૂત્ર ન લાગે) णि લોપ થઇ અધ્યાપ્ય થયું

■ શેષવૃત્તિ :- (૫૯) मेङो वा मित् ૪/૩/૮૮ यप् લાગતા मेङ् (ગણ : ૧/603) નું मित् વિકલ્પે થાય अप +मे+य=(૧) अप्+मित्+य=अपमित्य પક્ષે (૨) अप्+मा +य (आत्सन्ध्यक्षरस्य થી ए નો आ) अपमाय બદલે આપીને [૫૯૮]

(૬૦) क्षेः क्षीः ૪/૩/૮૯ यप् લાગતા (ગણ-૧/10) क्षि નું क्षी એવું દીર્ઘરૂપ થાય-प्र+क्षि+यप्=प्रक्षीय - क्षीण થઇને [૫૯૯]

0 यपि चादो जग्धः ૪/૪/૧૬ यप् પ્રત્યય લાગતા अद् નું जग्ध् થાય (જુઓ સળંગ સૂત્ર ૧૧૮૭) प्र+अद्+य=प्र+ जग्ध् + य = प्रजग्ध्य - ખાઇને

[૧૨૫૫]

(૧૮૦) यपि ૪/૨/૫૬

★ વૃત્તિ :- यम्यादीनां यपि लुक् स्यात् । प्रहत्य ।

卐 વૃત્યર્થ :-(यम्-रम्-नम्-गम्) हन्-मन्-वन् અને तनादि ગણ-૯ ના ધાતુઓને यप् પ્રત્યય લાગે ત્યારે (અન્ત્ય વ્યંજનનો) લોપ થાયછે

0 प्रहत्य-હણીને प्र+हन्+यप् = प्र+हृ+त्+य = प्रहत्य થયું (અહીં हन् ના न् નો આ સૂત્રથી લોપ, पित् પ્રત્યય થી त् આગમ થયો) એ-જ-રી-તે

0 मन् - प्रमत्य, वन् - प्रवत्य વગેરે થાય.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) યમિરમિનમિગમિ૦ ૪/૨/૫૫
(૨) ગમહનજન...લુક્ ૪/૨/૪૪

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર ન્ કારાન્ત ધાતુને જ લાગુ પડેછે કેમકે વા મઃ ૪/૨/૫૭ સૂત્રથી મ્ કારાન્ત ધાતુને તે વિકલ્પે લાગુ પડેછે - જુઓ સૂત્રઃ ૧૮૧
0 યપ્ કેમ કર્યું ?
હન્યતે - અહીં ક્ય છે માટે ન્ લોપ ન થાય.

[૧૨૫૬]

(૧૮૧) વાઽમ. ૪/૨/૫૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વા અમઃ
★ વૃત્તિ :- યમ્યાદીનામમન્તાનાં યપિ વા લુક્ । પ્રયત્ય, પ્રયમ્ય

卐 વૃત્યર્થ :-યમ્, રમ્, નમ્, ગમ્, અને તનાદિ ના મ્ કારાન્ત ધાતુઓને યપ્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે મ્ નો લોપ વિકલ્પે થાયછે.
0 યમ્-પ્રત્યય પક્ષે પ્રયમ્ય વિશેષ અટકીને-યમ્-મ્ કારા છે તેથી લોપ થાયતો (હ્રસ્વસ્ય તઃ) થી ત્ આગમ થશે એ-જ-રી-તે (રમ્) વિરમ્ય પક્ષે વિરત્ય વગેરે થાય

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) યમિરમિનમિગમિ...તનાદેઃ ૪/૨/૫૫ (૨) ગમહનજન...લુક્ ૪/૨/૪૪ (૩) યપિ ૪/૨/૫૬

卐 વિશેષ :- 0 યમાદિ અનુવૃત્તિ ચાલુછે પણ મ્ કારાન્ત કહેવાથી ન્ કારા. ધાતુની અનુવૃત્તિ લીધેલ નથી

[૧૨૫૭]

(૧૮૨) નિમીલ્યાદિમેઙસ્તુલ્યકર્તૃકે ૫/૪/૪૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- નિમીલ્યાદિ-મેઙઃ તુલ્યકર્તૃકે
★ વૃત્તિ :- તુલ્યો ધાત્વર્થાન્તરેણ કર્તા યસ્ય તદ્વૃત્તિભ્યો નિમીલ્યાદિભ્યો મેઙશ્ચ ધાતોઃ સમ્બન્ધે ક્ત્વા વા સ્યાત્ । આક્ષિણી નિમીલ્ય હસતિ । મુખં વ્યાદાય સ્વપિતિ । અપમિત્ય યાચતે । અપમાતું પ્રતિદાતું યાચતે ઇત્યર્થ।

卐 વૃત્યર્થ :- તુલ્ય કર્તાવાળા અર્થમાં વર્તતા એવા નિ+મીલ્ વગેરે ધાતુઓ તેમજ મેઙ્ ધાતુથી પર સંબંધમાં ક્ત્વા પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે (સંક્ષેપમાં ક્ત્વા સંબંધક ભૂતકૃદન્ત છે-બે ક્રિયાઓનો સમાન કર્તા હોય ત્યારે પરસ્પર સંબંધિત ક્રિયામાં પૂર્વક્રિયાને ક્ત્વા થાય)
0 આક્ષિણી નિમીલ્ય હસતિ - આંખો મીંચીને હસેછે-નિ+મીલ્+ક્ત્વા અનયઃ ક્ત્વો યપ્ ૩/૨/૧૫૪ થી યપ્ (ય) = નિમીલ્ + ય = નિમીલ્ય

0 મુખં વ્યાદાય સ્વપીતિ - મુખ પહોળું કરીને સુવેછે. વ્યા + દા + ક્ત્વા
0 અપમિત્ય યાચતે - બદલામાં આપીને માગેછે. અપ + મેઙ્+ક્ત્વા=(મેઙો ચામિત્ ૪/૩/૮૮ થી મિત્ આદેશ થતાં) અપ+મિત્+ય=ત્ આગમથી-અપમિત્ય
0 ક્ત્વા ન થાય અને હેતુ સૂચવતી ક્રિયા હોય ત્યારે તુમ્-અપમાતું યાચતે - બદલામાં આપવા માટે માગેછે અપ+મેઙ્+તુમ્ - એ-જ-રી-તે - પ્રતિદાતું

★ અનુવૃત્તિ :- નિષેધે અલમ્૦ ૫/૪/૪૪ થી ક્ત્વા

卐 વિશેષ :- 0 તુલ્યકર્તા કેમ કહ્યું ?
ચૈત્રસ્ય અક્ષિનિમિલને મૈત્ર હસતિ ચૈત્રની આંખ મીંચાય છે -મૈત્ર હસેછે બન્ને કર્તા ભિન્ન છે માટે ક્ત્વા ન થાય

[૧૨૫૮]

(૧૮૩) નિષેધેઽલં ખલ્વોઃ ક્ત્વા ૫/૪/૪૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- નિષેધે અલં - ખલ્વોઃ ક્ત્વા
★ વૃત્તિ :-નિષેધાર્થયોરલંખલ્વોરુપપદયોર્ધાતોઃ ક્ત્વા સ્યાત્ અલંકૃત્વા । ખલુકૃત્વા ।

卐 વૃત્યર્થ :- નિષેધ અર્થવાળા અલમ્-ખલુ ઉપપદમાં હોય ત્યારે ધાતુને ક્ત્વા પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે
0 અલંકૃત્વા - કરીને શું ? (ન કરવું એવો અર્થ અલમ્ +કૃ+ક્ત્વા એ-જ-રી-તે - ખલુકૃત્વા - કરીને શું ?

卐 વિશેષ :- 0 પક્ષે-વાક્ય અલંકૃત્વિતેન - રહીને શું ? - કૃતાદ્યૈઃ ૨/૨/૪૭ થી તૃતીયા
0 નિષેધ કેમ કહ્યું ?
અલંકારઃ=અલંકાર- અલં+કૃ+ઘઞ્ છે નિષેધ અર્થ નથી

[૧૨૫૯]

(૧૮૪) પરાવરે ૫/૪/૪૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- પર - અવરે
★ વૃત્તિ :- અસ્મિન્ ગમ્યે ક્ત્વા વા સ્યાત્। અતીત્ય અપ્રાપ્ય નદીં ગિરિઃ

卐 વૃત્યર્થ :- પર અને અવર અર્થ જણાતો હોય તો ક્ત્વા વિકલ્પે થાયછે (પર) અતીત્ય નદીં ગિરિઃ નદીથી પર પર્વત અતિક્રમ્ય - નદી ઓળંગીને (અવર) અપ્રાપ્ય નદીં ગિરિઃ નદીને પહોંચ્યા પૂર્વે પર્વત (ક્ત્વા નો ય થયો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ અનુવૃત્તિ :- નિષેધે અલમ્૦ ૫/૪/૪૪ થી ક્ત્વા

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૭૦]

(૧૮૫) ણ્ણમ્ ચાભીક્ષ્ણ્યે ૫/૪/૪૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ણ્ણમ્ ચ આભીક્ષ્ણ્યે

★ વૃત્તિ :- આભીક્ષ્ણ્યે પરકાલેન તુલ્યકર્તૃકે પ્રાક્કાલેઽર્થે ધાતોઃ ણ્ણમ્ ક્ત્વા ચ સ્યાત્। ભોજં ભોજં યાતિ ભુક્ત્વા ભુક્ત્વા વ્રજતિ।

■ ઘટાદેરિતિ વા દીર્ઘે ઘાટંઘાટમ્/ઘટમ્ ઘટમ્ । આભીક્ષ્ણ્યવ્યક્તય દ્વિર્વચનમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- આભીક્ષ્ણ્ય - વારંવાર અર્થમાં પરકાળથી તુલ્યકર્તા વાળા એવા પ્રાક્ કાલ અર્થ માં વર્તતા ધાતુથી, ધાતુનો સંબંધ હોતેછતે ણ્ણમ્ અને ક્ત્વા પ્રત્યય થાયછે (સંક્ષેપમાં બે ક્રિયા હોય-પરસ્પર સંબંધ હોય-સમાન કર્તા હોય-પૂર્વકાળની ક્રિયા વારંવાર થતી હોય તેને ણ્ણમ્ અને ક્ત્વા થાય) ભોજં ભોજં યાતિ વારંવાર ખાઇને જાયછે-ભુજ્+ણ્ણમ્=ભોજમ્

ભુજ્ એ પ્રાક્કાલની ક્રિયાછે-યા જવું એ પરકાળની ક્રિયા છે ણ્ણમ્ માં અમ્ છે ક્ત્વાતુમમ્ થી અવ્યય થતાં વિભક્તિ લોપ થશે (અવ્યયસ્ય)

ભુક્ત્વા ભુક્ત્વા વ્રજતિ - વારંવાર ખાઇને જાયછે - ભુજ્ + ક્ત્વા = ભુક્ + ત્વા

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) પ્રાક્કાલે ૫/૪/૪૭
(૨) નિમીલ્યાદિ૦ ૫/૪/૪૬ થી તુલ્યકર્તૃકે
(૩) નિષેધે અલમ્...૫/૪/૪૪ થી ક્ત્વા

卐 વિશેષ :- 0 ચકાર થી ક્ત્વા ની અનુવૃત્તિ લીધી છે

■ શેષવૃત્તિ :- 0 ઘટાદે હ્રસ્વઃ ૪/૨/૨૪ થી હ્રસ્વ ઘાટમ્ ઘાટમ્ પક્ષે ઘટમ્ ઘટમ્

0 આભીક્ષ્ણ્યની અભિવ્યક્તિમાં બે વચન થાયછે મૃશાભીક્ષ્ણ્ય અવિચ્છેદં દ્વિઃ ૭/૪/૪૩ થી બે વખત બોલાય

[૧૨૭૧]

(૧૮૬) અન્યથૈવંકથમિત્થમઃ કૃગોઽનર્થકાત્ ૫/૪/૫૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અન્યથા-એવમ્-કથમ્-ઇત્થમઃ કૃગઃ અનર્થકાત્

★ વૃત્તિઃ-એભ્યશ્ચતુર્ભ્યઃ પરાતુલ્યકર્તૃકાત્ કૃગોઽનર્થકાદ્ ધાતોઃ સમ્બન્ધે ણ્ણમ્ વા સ્યાત્। અન્યથાકારં, એવંકારં કથઙ્કારં, ઇત્થંકારં ભુઙ્ક્તે ।

卐 વૃત્યર્થ :- અન્યથા-એવમ્-કથત્-ઇથમ્ શબ્દથી પર રહેલાં તુલ્યકર્તૃક અર્થવાળા અનર્થક કૃ ધાતુથી ધાતુનો સંબંધ હોતેછતે ણ્ણમ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય (અન્યથા વગેરે ચારેમાં કૃ ધાતુનો અર્થ સમાવિષ્ટ હોવાથી કૃ અનર્થક કહ્યો)

0 અન્યથાકારં ભુઙ્ક્તે - ઉલ્ટુ (માથું) કરીને ખાયછે
0 એવંકારં - એમ કરીને 0 કથંકારં - કેમ કરીને
0 ઇત્થંકારં - આમ કરીને -
અન્યથા+કૃ+ણ્ણમ્

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) ણ્ણમ્ ચ૦ ૫/૪/૪૮ થી ણ્ણમ્
(૨) નિમીલ્યાદિ૦ ૫/૪/૪૬ થી તુલ્યકર્તૃકે
(૩) પ્રાક્કાલે ૫/૪/૪૭

卐 વિશેષ :- 0 ણ્ણમ્ પ્રત્યય છે આભીક્ષ્ણ્ય અર્થ નથી માટે દ્વિવચન ન થાય
0 ણ્ણમ્ ન થાયતો પક્ષે ક્ત્વા - અન્યથા કૃત્વા
0 અનર્થક કેમ કહ્યું ?
અન્યથા કૃત્વા શિરો ભુઙ્ક્તે - ઉલટું કરીને માથું ખાયછે અહીં કૃનો સંબંધ માથા સાથે છે માટે ણ્ણમ્ ન થાય

[૧૨૭૨]

(૧૮૭) સ્વાદ્વર્થાદ દીર્ઘાત્ ૫/૪/૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સ્વાદુ અર્થાત્ અ-દીર્ઘાત્

★ વૃત્તિ :-સ્વાદ્વર્થાદ દીર્ઘાન્તાદ્ વ્યાપ્યાત્ પરસ્માત્તુલ્યકર્તૃકાત્ કૃગો ધાતોઃ સમ્બન્ધે ણ્ણમ્ વા સ્યાત્ । સ્વાદુઙ્કારં મૃષ્ટઙ્કારં ભુઙ્ક્તે । પક્ષે સ્વાદુ કૃત્વા

■ વિદ્દૃગ્ભ્યઃ કાત્સ્ન્યેંણમ્ । અતિથિ વેદં ભોજયતિ । કન્યાદર્શં વરયતિ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વાદિષ્ટ અર્થવાળા એવા અને અન્તે દીર્ઘસ્વર વગરના કર્મથી પર તુલ્ય કર્તૃક અર્થવાળા કૃ ધાતુથી ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે ણ્ણમ્ વિકલ્પે થાયછે. સ્વાદુઙ્કારં ભુઙ્ક્તે - સ્વાદિષ્ટ કરીને ખાયછે- સ્વાદુમ્+કૃ+ણ્ણમ્ ખિત્ પ્રત્યય છે માટે ખિત્યનવ્યયા થી ન આગમ=સ્વાદુઙ્+કાર્+અમ્ પક્ષે સ્વાદુ કૃત્વા (ક્ત્વા પ્રત્યય)
0 મૃષ્ટઙ્કારં ભુઙ્ક્તે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) શાપે વ્યાપ્યાત્ ૫/૪/૫૨ થી વ્યાપ્યાત્ (૨) ણ્ણમ ચાભીક્ષ્ણ્યે ૫/૪/૪૮ થી ણ્ણમ્
(૩) અન્યથા એવમ૦ ૫/૪/૫૦ થી કૃગઃ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

卐 વિશેષ :- 0 અદીર્ઘાત્ કેમ કહ્યું ?
સ્વાદ્વીં કૃત્વા યવાગૂં ભુઙ્ક્તે-સ્વાદિષ્ટ કરીને રાબ ખાયછે અહીં યવાગૂં દીર્ઘસ્વર છે માટે પ્રાક્કાલે થી ક્ત્વા થયો (સ્વાદ્વીં - સ્ત્રીલિંગે ઈ લાગીને થયું છે)

■ શેષવૃત્તિ :-(૬૧)વિદ્દૃગ્ભ્યઃ કાત્સન્યેણમ્ ૫/૪/૫૪ કર્મથી પર વિદ્ અને દૃશ્ ને ણમ્ પ્રત્યય તુલ્યકર્તૃક અર્થમાં વિકલ્પે થાયછે-અતિથિ વેદં ભોજયતિ અતિથિ જાણીને જમાડે છે (જે-જે અતિથિ છે તે સર્વને)-વિદ્+ણમ્=વેદમ્
0 કન્યાદર્શં વરયતિ - કન્યા જાણીને પરણાવેછે (જેને જેને કન્યા રૂપે જુએ તે સર્વને) દૃશ્+ણમ્=દર્શમ્ [૬૦૦]

[૧૨૭૩]

(૧૮૮) વ્યાપ્યાચ્ચેવાત્ ૫/૪/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વ્યાપ્યાત્ ચ ઇવાત્
★ વૃત્તિ :- વ્યાપ્યાત્ કર્તુશ્ચોપમાનાત્ પરાદ્ ધાતોસ્તસ્યૈવ સમ્બન્ધે ણમ્ વા સ્યાત્ । સુવર્ણનિધાયં નિહિતઃ । કાકનાશં નષ્ટઃ
■ એવં યાવજ્જીવમધીતે । શુષ્કપેષં પિનષ્ટિ । જીવગ્રાહં ગૃહ્ણાતિ ઇત્યાદયાદયાઽપિ યથાયોગં ણમ્ પ્રત્યયાન્તા જ્ઞેયા

卐 વૃત્યર્થ :-ઉપમાનવાચી કર્મ અને ઉપમાન વાચી કર્તાથી પર ધાતુનેજ તેજ ધાતુનો સંબંધ હોતેછતે ણમ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે.
(કર્મ) સુવર્ણ નિધાયં નિહિતઃ સોનાની પેઠે સ્થાપિત કર્યો નિહિતમ્ - નિ+ધા=(ધાગઃ ૪/૪/૧૫ થી) હિ=નિહિતઃ (નિ+ધા+ણમ્)
(કર્તા) કાક નાશં નષ્ટઃ કાગડાની પેઠે નાસી ગયો નશ્+ણમ્

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) કર્તુઃ જીવપુરુષાત્૦ ૫/૪/૬૯ થી કર્તુઃ (૨) વિદ્દૃગ્ભ્યઃ ૫/૪/૫૪ થી ણમ્

卐 વિશેષ :- 0 ઇવ એટલે ઉપમાન

■ શેષવૃત્તિ :- (૬૨) યાવતો વિન્દ જીવઃ ૫/૪/૫૫ અતિશયતા સૂચક કર્મરૂપ યાવત્ પછી વિન્દ્ અને જીવ્ ધાતુઓને ણમ્ પ્રત્યય તુલ્યકર્તા અર્થમાં થાયછે
0 યાવજ્જીવમ્ અધીતે - જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી ભણેછે - જિવ્-ણમ્ [૬૦૧]
(૬૩) શુષ્ક-ચૂર્ણ-રૂક્ષાત્ પિષસ્તસ્યૈવ ૫/૪/૬૦ કર્મકારક રૂપ શુષ્ક-ચૂર્ણ અને રૂક્ષ શબ્દોથી પર પિષ્ ધાતુને ણમ્ વિકલ્પે થાયછે.
0 શુષ્કપેષં પિનષ્ટિ શુષ્ક થાય તે રીતે (વસ્તુને) પિસેછે પિષ્ + ણમ્ [૬૦૨]

(૬૪) કૃગ્ ગ્રહઃ અકૃત્-જીવાત્ ૫/૪/૬૧ કર્મકારક અકૃત્ શબ્દથી પર કૃ ધાતુ અને જીવ શબ્દથી પર ગ્રહ્ ધાતુ હોય અને તેજ ધાતુ સાથે સંબંધ હોય તો ણમ્ વિકલ્પે થાય જીવગ્રાહં ગૃહ્ણાતિ-જીવતો પકડેછે. ગ્રહ્+ણમ્ [૬૦૩]

ક્ત્વાદિ અધિકાર સમાપ્ત

[૧૨૭૪]

ભાવ-કર્મણ; પાંચ કૃત્ય પ્રત્યયો

સકર્મક ધાતુને કર્મ અર્થમાં અને અકર્મક ધાતુને ભાવે અર્થમાં કૃત્ય પ્રત્યય લાગી કૃત્ય (વિદ્યર્થ) કૃદન્ત થાયછે
સૂત્ર :- તે કૃત્યાઃ ૫/૧/૪૭ થી ધ્યણ્ તવ્ય-અનીય-ય-ક્યપ્ ની કૃત્ય સંજ્ઞા

(૧૮૯) ઋ વર્ણ વ્યઞ્જનાદ્ ધ્યણ્ ૫/૧/૧૭

★ વૃત્તિ :- ઋ વર્ણાન્તાદ્ વ્યઞ્જનાન્તાચ્ચ ધાતોર્ધ્યણ્ સ્યાત્ કાર્યમ્

卐 વૃત્યર્થ :- ઋ વર્ણાન્ત અને વ્યંજનાન્ત ધાતુવ ધ્યણ્ (ય) પ્રત્યછે થાયછે
0 કૃ+ધ્યણ્=કાર્+ય=કાર્યમ્ - કરવા જેવું

卐 વિશેષ :-0 ઘ કાર-ક્તેઽનિટ ૪/૧/૧૧૧ ના વિશેષ અર્થમાં છે જેમકે પચ્+ધ્યણ્=પાક્યમ્-રાંધવાજેવું
0 ણ કાર વૃદ્ધિ માટે છે - (ઞ્ણિતિ)

[૧૨૭૫]

(૧૯૦) વચોઽશબ્દ નામ્નિ ૪/૧/૧૧૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- વચઃ અ શબ્દ નામ્નિ
★ વૃત્તિ :- અશબ્દસંજ્ઞાયાં વચેર્ધ્યણિકો ન સ્યાત્ । વાચ્યમ્ । શબ્દસંજ્ઞાયાં તુ વાક્યમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- શબ્દની કોઇ પ્રકારની સંજ્ઞા ના અર્થને ન સૂચવતું એવું વચ્ ધાતુથી બનેલ ધ્યણ્ પ્રત્યયાન્ત નામ હોયતો ચ્ નો ક્ થાય નહીં
0 વાચ્યમ્-વચ્ + ધ્યણ્ = કહેવાનું
0 શબ્દ સંજ્ઞામાં વાક્યમ્ થાય વચ્+ધ્યણ્ નું વાક્+ય થયું - વાક્ય શબ્દ બને

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ક્તેઽનિટ ચજોઃ કગો ધિતિ ૪/૧/૧૧૧ થી ચઃ કઃ (૨) ન વચઃ ગતૌ ૪/૧/૧૩ થી ન (૩) ૪/૧/૧૧૫ થી ધ્યણિ

卐 વિશેષ :- 0 વાક્ય-સવિશેષણમ્ । ખ્યાતે વાક્યમ્

[૧૨૭૬]

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(૧૯૧) निप्राद्युजः शक्ये ४/१/११६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नि-प्राद् युजः शक्ये

★ વૃત્તિ :- आभ्यां युजः शक्ये गम्ये घ्यणि गो न स्यात् । नियोज्यः प्रयोज्यः शक्य इति किम् । नियोग्य

卐 વૃત્યર્થ :- नि અને प्र પછી આવેલા युज् ધાતુને 'શક્ય' અર્થ જણાતો હોય ત્યારે ઘ્યણ્ પ્રત્યય લાગતા ज् નો ग् ન થાય

0 नियोज्यः=नि+युज्+घ्यण्=नि+योज्+य = જોડાવાને શક્ય એ-જ-રી-તે प्रयोज्यः = પ્રયોજવાને શક્ય

0 शक्य કેમ કહ્યું ?

नियोग्यः = नि+युज्+घ्यण् = હુકમ આપવાને યોગ્ય-શક્ય અર્થ નથી માટે ज् નો ग् થયો

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्तेऽनिट चजोः कगो घिति ४/१/१११ થી जः गः (२) न वञ्चेः ४/१/११३ થી न (३) घ्यणि ४/१/१५

卐 વિશેષ :- 0 शक्तार्हे कृत्याश्च ५/४/३५ થી घ्यण् પ્રત્યય

[૧૨૭૭]

(૧૯૨) भुजो भक्ष्ये ४/१/११७

★ વૃત્તિ :- भक्ष्येऽर्थे भुजो घ्यणि गो न स्यात् । भोज्यं पयः । अपक्ष्ये तु भोग्या भूः

卐 વૃત્યર્થ :- 'लक्ष्य' અર્થવાળા भुज् ધાતુને 'घ्यण्' પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે ज् નો ग् ન થાય

0 भोज्यं पयः ખાવા લાયક દુધ भुज् + घ्यण्

0 अभक्ष्य અર્થમાં ग् થાય भोग्या भूः ભોગવવા લાયક પૃથ્વી-भुज्+घ्यण्=भोग्+य (भु નો ગુણ, ज् નો ग् થયો)

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) क्तेऽनिट चजोः कगो घिति ४/१/१११ થી जः गः (२) न वञ्चेः गतौ ४/१/११३ થી न (३) घ्यणि ४/१/११५

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૭૮]

(૧૯૩) त्यज्यजप्रवचः ४/१/११८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- त्यज् यज् प्र - वचः

★ વૃત્તિ :- एषां घ्यणि कगौ न स्याताम् त्याज्यं,याज्यं, प्रवाच्यः ।

卐 વૃત્યર્થ :- त्यज्, यज्, प्र+वच् ધાતુને घ्यण् પ્રત્યય લાગતા च् નો क् અને ज् નો ग् ન થાય

0 त्याज्यम्-त्यज्+घ्यण्=त्याज्+य=તજવાને લાયક એ-જ-રી-તે याज्यम्=यज्+घ्यण्=પૂજવા લાયક

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्तेऽनिटः चजोः कगौ घिति ४/१/१११ થી चजोः कगौ (२) न वञ्चेः गतौ ४/१/११३ થી न (३) घ्यणि ४/१/११५

卐 વિશેષ :- 0 प्रवचि કેમ ?

શબ્દ સંજ્ઞાને ઉપસર્ગના નિયમને માટે છે પ્ર પૂર્વક નો वच् હોયતો જ क् ન થાય અન્ય ઉપસર્ગોમાં નિષેધ છે

0 ञ्णिति થી ઉપાન્ત્ય અ ની વૃદ્ધિ થઈ

[૧૨૭૯]

(૧૯૪) उवर्णादावश्यके ५/१/१९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- उवर्णात् आवश्यके

★ વૃત્તિ :- अवश्यंभावे द्योत्ये उवर्णान्ताद् धातोर्घ्यण् स्यात्

卐 વૃત્યર્થ :- "अवश्यं भावे" અવશ્ય કરવાનું અર્થ જણાતો હોયતો उवर्णान्त ધાતુને घ्यण् પ્રત્યય થાય (ઉદા સૂત્ર: ૧૯૫ માં)

★ અનુવૃત્તિ :- ऋवर्णव्यञ्जनाद् घ्यण् ५/१/१७ થી घ्यण्

卐 વિશેષ :- 0 ઉદા સૂત્ર: ૧૯૫ માં જેમકે लाव्यम्-लू+घ्यण्=लो+य=लाव्यम् અવશ્ય લણવા જેવું-એ-જ-રી-તે लू+य=लव्यम्

0 आवश्यके કેમ કહ્યું ?

लव्यम् - लू + य (य एचोऽतः ५/१/२८)

[૧૨૮૦]

(૧૯૫) कृत्येऽवश्यमो लुक् ३/२/१३८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- कृत्ये अवश्यमः लुक्

★ વૃત્તિ :- कृत्यान्ते उत्तरपदेऽवश्यमो लुक् स्यात् । अवश्यलाव्यम् ।

■ घ्यणावश्यके चगोः कगौ न स्याताम् अवश्यपाच्यं अवश्यरज्जम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- कृत्य પ્રત્યયાન્ત ઉત્તરપદ હોય ત્યારે अवश्यम् ના म् નો લોપ થાય છે.

0 अवश्य लाव्यम्-લણવા જેવું - अवश्यम्=लू+घ्यण् (અહીં - ५/१/१९ થી घ्यण् થયો છે)

卐 વિશેષ :- 0 कृत्य પ્રત્યયો :- घ्यण् तव्य अनीय, य क्यप्

0 कृत्य કેમ કહ્યું ?

अवश्यम् लावकः અવશ્ય કાપનારો अवश्य+लू+णक-कृत्य પ્રત્યય નથી માટે म् લોપ ન થયો

0 षष्ठ्याऽन्त्यस्य પરિભાષા લાગીને म् લોપ થયો છે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

■ શેષવૃત્તિ :- (૬૫) ધ્યણ્યાવશ્યકે ૪/૧/૧૧૫ અવશ્ય કરવું એવા અર્થ સાથે સંબંધિત ધ્યણ્ પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે ચજ નો કગ ન થાય.

0 અવશ્ય યાચ્યમ્-અવશ્યમ્+યાચ્+ધ્યણ્ (૫/૧/૧૭ થી) =(૪/૨/૧૨૮ મૂ લોપ) અવશ્ય+યાચ્ય=અવશ્ય યાચ્યમ્ અવશ્ય માંગવા જેવું

0 અવશ્ય રજ્જૂયમ્-અવશ્ય રંજવા જેવું રજ્જ્+ધ્યણ્ [૬૦૪]

[૧૨૮૧]

(૧૯૬) તવ્યાઽનીયૌ ૫/૧/૨૭

★સૂત્રપૃથ૦ :- તવ્ય અનીયૌ

★ વૃત્તિ :- ધાતોરેતૌ સ્તઃ । કર્તવ્યઃ, કરણીયઃ કટઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :-ધાતુને તવ્ય-અનીય પ્રત્યય થાયછે.

0 કર્તવ્યઃ=કૃ+તવ્ય=કર્+તવ્ય = કરવા યોગ્ય

0 કરણીયઃ કટઃ = સાદડી કરવા યોગ્યછે કૃ+અનીય - કર્ + અનીય

卐 વિશેષ :-0 સપ્ટ

[૧૨૮૨]

(૧૯૭) ય એચ્ચાતઃ ૫/૧/૨૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ય એત્ ચ્ આતઃ

★ વૃત્તિ :- સ્વરાન્તાદ્ધાતોર્યઃ સ્યાત્ । આત એશ્ચ । ધેયમ્, દેયમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વરાન્ત ધાતુને "ય" પ્રત્યય થાય છે આ કારાન્ત ધાતુના આ નો એ થાયછે - ચેયમ્-ચિ+ય =(ગુણ) ચે+ય - સંગ્રહ કરવા યોગ્ય

0 દેયમ - દા+ય = (આ સૂત્રથી) દે+ય = દેવા યોગ્ય

卐 વિશેષ :- 0 ઋવર્ણ વ્યઞ્જનાદ્ ધ્યણ્ ૫/૧/૧૭ થી ઋ વર્ણાન્ત ધાતુને ધ્યણ્ થાયછે માટે બાકીની સ્વરાન્ત ધાતુને ય પ્રત્યય થાય તેમ સમજવું

0 લૂ નું લવ્યમ્ કેમ થયું

વ્યક્યે ૧/૧/૨૫ થી અવ્ આદેશ થતા લૂ+ય=લવ્+ય થયું

[૧૨૮૩]

(૧૯૮) શકિ કિચકિંયતિશસિસહિયજિભજિ પવર્ગાત્ ૫/૧/૨૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- શકિ-તકિ-ચતિ-યતિ-શસિ-સહિ-યજિ-ભજિ પ-વર્ગાત્.

★ વૃત્તિ :- એભ્યોઽષ્ટાભ્યઃ પવર્ગાન્તાચ્ચયઃ સ્યાત્ । શક્યં ગમ્યમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- શકૃ-તકૃ (હરવું), ચત્ (માંગવું) યત્ (પ્રયાસ), શમ્ (પ્રયત્ન), સહ્ (સહેવું) યજ્ (પૂજવું) ભજ્ (ભજવું) ધાતુઓને તથા પ વર્ગાન્ત ધાતુઓને 'ય' પ્રત્યય થાયછે.

0 શક્યમ્ - શક્ + ય = શક્ય

0 ગમ્યમ્=ગમ્+ય (પ વર્ગાન્ત ધાતુછે) ગમન કરવા યોગ્ય એ-૮-રી-તે તક્યમ્, ચત્યમ્ વગેરે થાય

★ અનુવૃત્તિ :- ય એચ્ચાતઃ ૫/૧/૨૮ થી ય

卐 વિશેષ :- 0 પ વર્ગાન્ત- પ્, ફ્, બ્, ભ્, મ્ અન્તે હોય તે

0 ધ્યણ્ પ્રત્યયનો અપવાદ કરેછે

0 બહુલતાએ ક્યારેક ધ્યણ્ પણ થાય જેમકે યજ્ - યાચ્યમ્ - પૂજવા યોગ્ય

[૧૨૮૪]

(૧૯૯) યમમદગદોઽનુપસર્ગાત્ ૫/૧/૩૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- યમ-મદ-ગદઃ અનુપસર્ગાત્

★ વૃત્તિ :- એભ્યોઽનુપસર્ગેભ્યો યઃ સ્યાત્ । યમ્યં, મદ્યં, ગદ્યમ્

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ રહિત એવા યમ, મદ્, ગદ્ ધાતુઓને ય પ્રત્યય થાયછે

0 યમ્યમ્ - યમ્ + ય = નિવૃત્તિને યોગ્ય

0 મદ્યમ્ - મદ્ + ય - મદ્ય

0 ગદ્યમ્ - ગદ્ + ય = ગદ્ય

★અનુવૃત્તિ :- ય એચ્ચાતઃ ૫/૧/૨૮ થી ય

卐 વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું

આયામ્યમ્ -લાંબુ કરવા યોગ્ય-આ+યમ્+ધ્યણ્-ઉપસર્ગ છે માટે ધ્યણ્ પ્રત્યય થાય.

0 બહુલમ અધિકારથી ક્યારેક ઉપસર્ગ સહિત ધાતુને પણ ય લાગે 0 નિયમ્યમ્ નિ+યમ્+ય

0 * અનુપસર્ગથી જ ધાતુને યમ્ લાગ્યો એ કોઈ વિપરીત નિયમ નથી પણ-અહીં શકિ તકિ૦ ૫/૧/૨૯ નું ઉપસર્ગ વાળા વગરના બન્નેને ય લાગતો હતો તેનું પદ્ય બહુલ કરવાનું નથી માટે માત્ર નિયમને માટે સૂત્રછે કે ઉપસર્ગ રહિતજ ધાતુને ય લાગે - * છતાં નિયમ્યમ્ થયું તે બહુલા અધિકારથી સમજવું

[૧૨૮૫]

(૨૦૦) ક્ષય્યજય્યૌ શક્તૌ ૪/૩/૯૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષય્-જય્યૌ શક્તૌ

* 1 પ વર્ગાન્ત૦ બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨ ન્યા સ. ૫ ૨૧૫

* 2 નિયમ્યમ્ - પંચમોઽધ્યાય ન્યાસ પૃ. ૨૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

★ **સૂત્ર :-** શક્તૌ ગમ્યાયામેતૌ નિપાત્યૌ ક્ષય્યો વ્યાધિઃ જય્યઃ શત્રુઃ

■ **ક્રય્યઃ ક્રયાર્થે ।** ક્રયાય પ્રસારિતઃ ક્રય્યોઽર્થઃ

卐 વૃત્યર્થ :- "શક્તૌ" શક્ય અર્થ ગમ્યમાન હોય ત્યારે ક્ષિ અને જિ ધાતુને ય પ્રત્યય લાગતા ક્ષય્ય અને જય્ય નિપાતન કરાયછે

0 ક્ષિ+ય=ક્ષય્ય - ક્ષીણ કરવી શક્ય વ્યાધિ

0 જિ+ય=જય્ય - જિતવો શક્ય હોય તેવો શત્રુ

卐 વિશેષ :- 0 અન્ત્ય ઇ નો અય્ આદેશ નિપાતન કર્યો છે

0 ય એચ્વાતઃ ૫/૧/૨૮ થી ય પ્રત્યય

0 શક્તાર્હે કૃત્યાશ્ચ ૫/૪/૩૫ થી ય

0 શક્તૌ કેમ કહ્યું ?

અર્હે ક્ષેયમ્ - યોગ્યતા અર્થમાં અય્ આદેશ ન થાય

■ **શેષવૃત્તિ :- (૬૬)** ક્રય્યા ક્રયાર્થે ૪/૩/૬૧ ક્રી ધાતુને ય લાગે ત્યારે વેચવાના અર્થમાં અન્ત્યનો અય્ આદેશ થાયછે -ક્રી+ય=ક્રય્+ય=ક્રય્ય. [૧૦૫]

[૨૨૮૫]

(૨૦૧) નામ્નો વદઃ ક્યપ્ ચ ૫/૧/૩૫

★ **સૂત્રપૃથ૦ :-** નામ્નઃ વદઃ ક્યપ્ ચ

★ **વૃત્તિ :-** અનુપસર્ગાન્નામ્નઃ પરાદ્વદેઃ ક્યપ્પૌ સ્યાતામ્ બ્રહ્મોદ્યમ્, બ્રહ્મવદ્યમ્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ સિવાયના નામથી પર વદ ધાતુને ક્યપ્ અને ય પ્રત્યયો થાયછે

0 બ્રહ્મોદ્યમ્-પ્રકર્ષ વચન બ્રહ્મ+વદ્+ક્યપ્=(યજાદિ વચેઃ થી ઋત્) બ્રહ્મ+ઉદ્+ય થશે.

0 બ્રહ્મ + વદ્ + ય = બ્રહ્મવદ્યમ્

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) યસ્મદ ગદેા૦ ૫/૧/૩૦ થી અનુપસર્ગાત્ (૨) ય એચ્વાતઃ થી ય

卐 વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?

0 પ્રવાદ્યમ્-પ્રકર્ષે બોલવા જેવું-ઉપસર્ગ છે માટે ક્યપ્ થયો

0 નામ્નઃ કેમ કહ્યું ?

વાદ્યમ્ = વાદ્ય નામથી પર નથી માટે ક્યપ્

[૨૨૮૭]

(૨૦૨) હત્યાભૂયં ભાવે ૫/૧/૩૬

★ **વૃત્તિ :-** અનુપસર્ગાન્નામ્નઃ પરાવેતૌ ભાવે ક્યબન્તૌ નિપાત્યૌ । બ્રહ્મહત્યા, દેવભૂયં ગતઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ રહિત એવા નામથી પર હત્યા તથા ભૂય શબ્દો ભાવ અર્થમાં ક્યપ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયા છે

0 હત્યા - હત્યા - હન્+ક્યપ્ (ન્ નો ત્ થયો)

0 દેવભૂયં ગતઃ - દેવપણું પામ્યો - દેવ+ભૂ+ક્યપ્

★ **અનુવૃત્તિ :-** (૧) નામ્નઃ (વદ.) ક્યપ્ (૨) યસ્મદગદેા૦ ૫/૧/૩૦ થી અનુપસર્ગાત્

卐 વિશેષ :- 0 ભાવે કેમ કહ્યું ?

શ્વઘાત્યા-તેણી કુતરા વડે હણવા યોગ્ય છે (ઘ્યણ્) શ્વ+હન્+ઘ્યણ્ (જિઘાંસતિ ઘાત્ ૪/૩/૧૦ થી ઘાત્) કર્મ છે માટે ક્યપ્ ન લાગે

0 બહુલમ અધિકારથી હન્ ને ભાવ અર્થમાં ઘ્યણ્ ન થાય

0 નામ :- અધાતુવિભક્તિ વાક્યમર્થવત્ નામ

[૨૨૮૮]

(૨૦૩) અગ્નિચિત્યાખેયમૃષોદ્યે ૫/૧/૩૭-૩૮

★ **સૂત્રપૃથ૦ :-** અગ્નિચિત્વા (૩૭) ખેયમૃષોદ્યે (૩૮)

★ **વૃત્તિ :-** એતે નિપાત્યાઃ

卐 વૃત્યર્થ :- અગ્નિચિત્યા ૫/૧/૩૭- અગ્નિ શબ્દથી પર ચિ ધાતુને સ્ત્રીલિંગ ભાવ અર્થમાં ક્યપ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે. અગ્નિ+ચિ+ક્યપ્ - અગ્નિનો સંગ્રહ

■ **શેષવૃત્તિ :- (૬૭)** ખેયમૃષોદ્યે ૫/૧/૩૮ ખન્ ધાતુ નો ખેય અને મૃષા થી પર વદ્ ધાતુનો મૃષોદ્ય શબ્દ ક્યપ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે

0 નિખેયમ્-ખોદવા યોગ્ય 0 મૃષોદ્ય :-ખોટું બોલવું [૧૦૬]

★ **અનુવૃત્તિ :-** નામ્નો વદઃ થી ક્યપ્

卐 વિશેષ :- 0 ક્રિત્વ થવાથી અગ્નિ ચિત્યા માં ચિ નો ગુણ ન થયો

0 ખેયમૃષોદ્યે-અહીં ૫/૧/૩૫ થી મૃષોદ્યમ્ પ્રાપ્ત હતું પણ વિકલ્પને બદલે નિત્ય ક્યપ્ કરવા આ સૂત્ર બન્યું

[૨૨૮૯]

(૨૦૪) કુપ્યભિદ્યોદ્યસિદ્ધ્યતિક્ષ્યપુષ્યયુધ્યાજ્યસૂર્યં નામ્નિ ૫/૧/૩૯

★ **સૂત્રપૃથ૦ :-** કુપ્ય-ભિદ્ય-ઉદ્ય-સિદ્ધ્ય-તિક્ષ્ય-પુષ્ય યુધ્ય-આજ્ય-સૂર્યમ્ નામ્નિ

★ **વૃત્તિ :-** એતે ક્યબન્તાઃ સંજ્ઞાયાં નિપાત્યાઃ

卐 વૃત્યર્થ :- કુપ્ય વગેરે શબ્દો સંજ્ઞા વિષયમાં ક્યપ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે

* વિશેષ :- બૃહદ્વૃત્તિ-પંચમોઽધ્યાય શ ન્યા પૃ ૩૦

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 કુપ્યમ્ – ધન – ગોપાય્યતે તદ્ ઇતિ કુપ્યમ્
0 મિત્રઃ – કાંઠા તોડી નાખે તેવો નદ-સરોવર
0 સિધ્યઃ, પૂષ્યા, તિષ્યઃ – ત્રણે નક્ષત્રો
0 યુગ્યમ્ – હાથી ઘોડા વગેરે વાહન

★ અનુવૃત્તિ :– નામ્નો વદઃ ૫/૧/૩૫

卐 વિશેષ :– 0 ઉપરોક્ત યોગસૂત્ર અર્થમાં સંજ્ઞા ના વિષયમાં આખ્યા શબ્દો નિપાતન કરાયા છે.* વ્યુત્પત્તિ માટે બૃહદ્વૃત્તિ – પંચમોઽધ્યાય – ન્યાસ જોવો.

[૧૨૯૦]

(૨૦૫) દૃવૃગસ્તુજુષેતિ શાસઃ ૫/૧/૪૦

★ સૂત્રપૃથ0 :– દૃ-વૃગ્-સ્તુ-જુષ્-એતિ શાસઃ

★ વૃત્તિ :– એભ્યઃ ક્યપ્। આદૃત્યઃ, આદૃત્યઃ, સ્તુત્યઃ, જુષ્યા। એતીતિ ઇણિકોગ્રહણમ્ ઇત્યઃ, અધીત્યઃ। શાસઃ, શિષ્યા। આશાસેસ્તુ આસ્યમ્।

卐 વૃત્યર્થ :– દૃ-વૃગ્-સ્તુ-જુષ્-ઇ અને શાસ્ ધાતુઓને ક્યપ્ થાયછે

0 આદૃત્યઃ = આદરવા યોગ્ય આ+દૃ+ક્યપ્= આ+દૃ+ત્+ય (ત્ આગમ થયો)
0 આવૃત્યઃ = આવરવા યોગ્ય આ+વૃ+ક્યપ્
0 સ્તુત્યઃ = સ્તુત્ય – સ્તુ+ક્યપ્
0 જુષ્યઃ = પ્રીતિ કરવા યોગ્ય – જુષ્ + ક્યપ્
0 એતિ થી ઇણ્-ઇક્ ધાતુને ગ્રહણ કરવા – ઇત્યઃ જવા યોગ્ય, અધીત્યઃ ભણવા યોગ્ય
શાસ્+ક્યપ્=શિષ્યા = અનુશાસન યોગ્ય (ઇસાસઃ શાસોઽઙ ૪/૪/૧૧૮ થી આ નો ઇ)
0 આ+શાસ્ નું આશાસ્યમ્ = ઇચ્છવા યોગ્ય

★ અનુવૃત્તિ :– નામ્નો વદઃ ૫/૧/૩૫ થી ક્યપ્

卐 વિશેષ :– 0 એતિ કહ્યું તેથી ઇકારનું ગ્રહણ ન થાય અધ્યેયમ્ – અધિ+ઇ+ય (ય એચ્ચાતઃ થી ય પ્રત્યય, ઇ નો ગુણ એ)

[૧૨૯૧]

(૨૦૬) ઋદુપાન્ત્યાદકૃપિ ચૃદૃચઃ ૫/૧/૪૧

★ સૂત્રપૃથ0 :–ઋદ્ ઉપાન્ત્યાત્ ચ-કૃપિ ચૃત્ ઋચઃ

★ વૃત્તિ :–કૃપ્યાદિ વર્જાદૃદુપાન્ત્યાત્ ક્યપ્ સ્યાત્। કૃત્યમ્ કૃપ્યાદિ વર્જનાત્ કલ્પ્યમ્

વ્યુત્પત્તિ :– જેમાં સિધ્યન્તિ યસ્મિન્ કાર્યાણિ ઇતિ સિધ્+ક્યપ્ = સિધ્યઃ

卐 વૃત્યર્થ :–કૃપ્-ચૃત્-ઋચ્ ધાતુ અને વળી ઋ કાર ઉપાન્ત્યમાં હોય તેવા ધાતુઓને ક્યપ્ પ્રત્યય થાયછે

0 વૃત્યમ્ – વર્તવા યોગ્ય વૃ+ક્યપ્
0 કૃપ્યાદિ વર્જન કેમ કર્યું ?
કૃપ્+ય=કર્પ્+ય=(૨ નો લ્) કલ્પ્+ય= કલ્પ્યમ્ કલ્પવા યોગ્ય

★ અનુવૃત્તિ :– નામ્નો વદઃ ૫/૧/૩૫ થી ક્યપ્

卐 વિશેષ :– 0 કૃપ્+ય (શકિતકિ0 ૫/૧/૨૯ થી ય, નામિનો ગુણો થી ગુણ ઋલ્લ્લં0 ૨/૩/૬૯ થી ૨ નો લ્) કલ્પ્ થયું

[૧૨૯૨]

(૨૦૭) કૃવૃપિમૃજિશંસિગુહિદુહિ જપો વા ૫/૧/૪૨

★ સૂત્રપૃથ0 :–કૃ-વૃધિ-મૃજિ-શંસિ-ગુહિ-દુહિ જપઃ વા

★ વૃત્તિ :– એભ્યો સપ્તમ્યઃ ક્યપ્ વા સ્યાત્। કૃત્યં, કાર્યં વૃષ્યં, વર્ષ્યં, મૃજ્યં, માર્જ્યં, શસ્યં, ગુહ્યં, ગોહ્યં, દુહ્યં, દોહ્યં જપ્યં, જાપ્યમ્।

卐 વૃત્યર્થ :– કૃ-વૃગ્ વગેરે ધાતુને ક્યપ્ વિકલ્પે થાયછે. 0 કૃ+ક્યપ્=કૃત્યમ્= કરવા યોગ્ય પક્ષે કૃ+ઘ્યણ્=કાર્યમ્
0 મૃજ્–મૃજ્યમ્ પક્ષે માર્જ્યમ્ –સાફ કરવા યોગ્ય (ક્તેડનિટો ૪/૧/૧૨૧ થી જ્ નો ગ્, મૃજેરડસ્ય વૃદ્ધિઃ ૪/૩/૪૩થી મા
0 શંસ્–શસ્યમ્ પક્ષે શંસ્યમ્ –નિ ગ્યઞનસ્યા0 ૪/૨/૪૫ થી ન્ લોપ)
0 ગુહ્–ગુહ્યમ્ પક્ષે ગોહ્યમ્ = ગુપ્ત રાખવા જેવું
0 દુહ્–દુહ્યમ્ પક્ષે દોહ્યમ્ – દોહવા યોગ્ય
0 જપ્–જપ્યમ્ પક્ષે જાપ્યમ્ = જપવા યોગ્ય

★ અનુવૃત્તિ :– નામ્નો વદઃ0 ૫/૧/૩૫ થી ક્યપ્

卐 વિશેષ :– 0 ક્યપ્ પક્ષે ઘ્યણ્ સમજવું

[૧૨૯૩]

(૨૦૮) શક્તાઽર્હે કૃત્યાશ્ચ ૫/૪/૩૫

★ સૂત્રપૃથ0 :– શક્ત-અર્હે કૃત્યાઃ ચ

★ વૃત્તિ :–શક્તેઽર્હે ચ કર્તરિ ગમ્યે ધાતોઃ કૃત્યાઃ સપ્તમ્યો ચ સ્યુઃ। ભવતા ખલુ ભારો વાહ્યઃ। ભવાન્ હિ શક્તઃ। ભવતા ખલુ કન્યા વાહ્યા। ભવાનેવ તદર્હતિ।

卐 વૃત્યર્થ :– કર્તા 'શક્ત' અથવા 'યોગ્ય' જણાતો હોયતો ધાતુને કૃત્ય પ્રત્યયો અને સપ્તમી (૫મુ) થાય
0 શક્ત–(કૃત્ય) ભવતા ખલુ ભાર વાહ્યઃ; આપ ભાર વહન કરવો જોઇએ વહ+ઘ્યણ્ = વાહ્ય પક્ષે (સપ્તમી) ભવાન ભારં વહેત્, ભવાન્ હિ શક્તઃ આપ ભાર વહન કરો કેમકે આપ શક્ત છે–વહ+ઈત્ સપ્તમી ત્રી. પુ. એ. વ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

0 યોગ્ય-(કૃત્ય) भवता खलु कन्या वाह्या આપ વડે કન્યા પરણવી જોઇએ પક્ષે (सप्तमी) भवता खलु कन्या वहेत् भावानेव तदर्हति આપ કન્યાને વહો (પરણો) કેમકે આપ જ તેને યોગ્ય છે

★ અનુવૃતિ :- सप्तमीयदि ५/४/३४ થી सप्तमी

卐 વિશેષ :-0 कृत्याः એવું બ વ મુક્યું તે यथासङ्ख्यम ને અટકાવવા માટે છે.

0 कृत्याः ण्यण्, तव्य, अनीय, य, क्यप्

0 सप्तमी ३/३/७ ईत् ईयाताम् ईरन् વગેરે

[૧૨૯૪]

(૨૦૯) व्याप्ये घुर केलिम कृष्ट-पच्यम् ५/१/४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- व्याप्ये घुर-केलिम्-कृष्ट-पच्यम्

★ વૃત્તિ:-घुरकेलिमौ प्रत्ययौ कृष्टपच्य शब्दश्च प्रत्यये कर्तरि स्यु । स्वयं भज्यते इति भङ्गुरं काष्ठम् । पचेलिमा माषाः । कृष्ट पच्या शालयः

卐 વૃત્યર્થ :- घुर् (उर्) केलिम् (एलिम्) બન્ને પ્રત્યયો તથા कृष्ठ पच्य શબ્દ કર્મ-કર્તામાં થાય છે

0 भङ्गुरं काष्ठम्-स्वयं भज्यते આપોઆપ ભાંગતું લાકડું भञ्ज्+घुर् (उर्)=क्तेऽनिट० ४/१/११ થી ज् નો ग्, તેના યોગે न् (ञ्) નો ङ् (म्नां घुडवर्गे० १/३/३९) થી થયો - भङ्ग्+उर्

0 पचेलिमा माषाः આપોઆપ પાકવા યોગ્ય અળધ-पच् +केलिम (एलिम)=पचेलिम-(બ વ) पचेलिमा

0 कृष्ट पच्याः शालयः - ખેડાયેલા ખેતરમાં આપમેળે પાકના ચોખા

★ અનુવૃત્તિ :- कर्तरि ५/१/३

卐 વિશેષ :- 0 व्याप्ये कर्तरि-કર્મરૂપ કર્તરિ

0 घुर प्रत्यय - भञ्जिभासि मिदो घुर - ५/२/७४

0 केलिम - ઉણાદિ સૂત્ર विहाविशाणचि मिद्यादे केलिम सूत्रः ३५४

0 कृष्ट पच्याः વચનથી य પ્રત્યય છે (કર્મ કર્તરિ નિપાતન य)

[૧૨૯૫]

પૂ. મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી રચિત કૃદન્ત પ્રકરણનો .... પૂ. ધ્યાનસ્થ ગુરૂદેવ શ્રી આનંદ સાગર સૂરીશ્વરજીના સમુદાયવર્તી પૂ. તપસ્વી પંન્યાસ શ્રી સુશીલસાગરજી મણિવર્ય ના નિડર વકતા પૂ. મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગરે (M. Com. M. Ed) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત

"અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા" ભાગ : ૪ સમાપ્ત

ભાગ : ૧ — સંજ્ઞા-પરિભાષા-સન્ધિ-ષટ્લિંગ—અવ્યવ

ભાગ : ૨ — સ્ત્રીપ્રત્યય - કારક - સમાસ - તદ્ધિત

ભાગ : ૩ — આખ્યાત્ પ્રક્રિયા દશે ગણ-કર્તરિરૂપો

ભાગ : ૪ — પ્રક્રિયાઓ ણિગન્ત સનન્ત યઙ્ન્ત-યઙ્લુબન્ત-નામધાતુ-ભાવે-કર્મણોન્કૃદન્ત

તદુપરાંત :—

(૧) નામ રૂપાવલી (૨) સાતે પ્રક્રિયાની ધાતુ રૂપાવલી ૩) કૃદન્ત માળા (૪) અકારાદિ સૂત્રક્રમ (૫) સિધ્ધહેમ સૂત્રક્રમ (૬) સંદર્ભ સૂચિ (૭) સેટ અનિટ કારિકા ૮ અનુબંધ ફળ (૯) વૃત્ત ગણફળ (૧૦) ધાતુ સંખ્યાસમુચ્ચય વગેરે પરિશિષ્ટોથી શોભતું...

— "હૈમ લઘુપ્રક્રિયાનું" સપ્તાંગ વિવરણ સમાપ્ત —

આ અભિનવ લઘુપ્રક્રિયાના ચારે ભાગના સરળ અનુવાદ - વિશદ્ વિવેચન યુક્તની સંપાદિત ગુજરાતી ટીકાના પઠન પાઠન પૂર્વક શાસ્ત્રાભ્યાસ પ્રતિ ગતિ કરી વિશુદ્ધ આચરણની દૃષ્ટિ પૂર્વક સાધના માર્ગના ધ્યેયની સફળતા પામો — મુનિ દીપરત્ન સાગર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

।। अथ णिजन्तप्रक्रिया ।।

1 । भू सत्तायाम् ।

व.	भावयति	भावयतः	भावयन्ति
	भावयसि	भावयथः	भावयथ
	भावयामि	भावयावः	भावयामः
स.	भावयेत्	भावयेताम्	भावयेयुः
	भावयेः	भावयेतम्	भावयेत
	भावयेयम्	भावयेव	भावयेम ।
प.	भावयतुः/भावयतात्	भावयताम्	भावयन्तु
	भावय/ ,,	भावयतम्	भावयत
	भावयानि	भावयाव	भावयाम ।
अ	अभावयत्	अभावयताम्	अभावयन्
	अभावयः	अभावयतम्	अभावयत
	अभावयम्	अभावयाव	अभावयाम ।
अ.	अबीभवत्	अबीभवताम्	अबीभवन्
	अबीभवः	अबीभवतम्	अबीभवत
	अबीभवम्	अबीभवाव	अबीभवाम ।
प.	भावयाञ्चकार	भावयाञ्चक्रतुः	भावयाञ्चक्रुः
	भावयाञ्चकर्थ	भावयाञ्चक्रथुः	भावयाञ्चक्र
	भावयाञ्चकार/कर	भावयाञ्चकृव	भावयाञ्चकृम ।
	भावयाम्बभूव ।	भावयामास	
आ	भाव्यात्	भाव्यास्ताम्	भाव्यासुः
	भाव्याः	भाव्यास्तम्	भाव्यास्त
	भाव्यासम्	भाव्यास्व	भाव्यास्म ।
भ.	भावयिता	भावयितारौ	भावयितारः
	भावयितासि	भावयितास्थः	भावयितास्थ
	भावयितास्मि	भावयितास्वः	भावयितास्मः ।
भ.	भावयिष्यति	भावयिष्यतः	भावयिष्यन्ति
	भावयिष्यसि	भावयिष्यथः	भावयिष्यथ
	भावयिष्यामि	भावयिष्यावः	भावयिष्यामः ।
क्रि.	अभावयिष्यत्	अभावयिष्यताम्	अभावयिष्यन्
	अभावयिष्यः	अभावयिष्यतम्	अभावयिष्यत
	अभावयिष्यम्	अभावयिष्याव	अभावयिष्याम ।
ध.	भावयते	भावयेते	भावयन्ते
	भावयसे	भावयेथे	भावयध्वे
	भावये	भावयावहे	भावयामहे ।
स.	भावयेत	भावयेयाताम्	भावयेरन्
	भावयेथाः	भावयेयाथाम्	भावयेध्वम्
	भावयेय	भावयेवहि	भावयेमहि ।
प.	भावयताम्	भावयेताम्	भावयन्ताम्
	भावयस्व	भावयेथाम्	भावयध्वम्
	भावयै	भावयावहै	भावयामहै ।
अ	अभावयत	अभावयेताम्	अभावयन्त
	अभावयथाः	अभावयेथाम्	अभावयध्वम्
	अभावये	अभावयावहि	अभावयामहि ।
अ.	अबीभवत	अबीभवेताम्	अबीभवन्त
	अबीभवथाः	अबीभवेथाम्	अबीभवध्वम्
	अबीभवे	अबीभवावहि	अबीभवामहि ।
प.	भावयाञ्चक्रे	भावयाञ्चक्राते	भावयाञ्चक्रिरे
	भावयाञ्चकृषे	भावयाञ्चक्राथे	भावयाञ्चकृढ्वे
	भावयाञ्चक्रे	भावयाञ्चकृवहे	भावयाञ्चकृमहे ।
	भावयाम्बभूव ।	भावयामास	
आ.	भावयिषीष्ट	भावयिषीयास्ताम्	भावयिषीरन्
	भावयिषीष्ठाः	भावयिषीयास्ताम्	भावयिषीढ्वम्
			भावयिषीध्वम्
	भावयिषीय	भावयिषीवहि	भावयिषीमहि ।
भ.	भावयिता	भावयितारौ	भावयितारः
	भावयितासे	भावयितासाथे	भावयिताध्वे
	भावयिताहे	भावयितास्वहे	भावयितास्महे ।
भ.	भावयिष्यते	भावयिष्येते	भावयिष्यन्ते
	भावयिष्यसे	भावयिष्येथे	भावयिष्यध्वे
	भावयिष्ये	भावयिष्यावहे	भावयिष्यामहे ।
क्रि.	अभावयिष्यत्	अभावयिष्येताम्	अभावयिष्यन्त
	अभावयिष्यथाः	अभावयिष्येथाम्	अभावयिष्यध्वम्
	अभावयिष्ये	अभावयिष्यावहि	अभावयिष्यामहि ।

2 पां [पा] पाने ।

व.	पाययति	पाययतः	पाययन्ति
	पाययसि	पाययथः	पाययथ
	पाययामि	पाययावः	पाययामः ।
स.	पाययेत्	पाययेताम्	पाययेयुः
	पाययेः	पाययेतम्	पाययेत
	पाययेयम्	पाययेव	पाययेम ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	पाययतु/पाययतात्	पाययताम्	पाययन्तु
	पायया: ,,	पाययतम्	पाययत
	पाययानि	पाययाव	पाययाम ।
ह्य	अपाययत्	अपाययताम्	अपाययन्
	अपायया:	अपाययतम्	अपाययत
	अपाययम्	अपाययाव	अपाययाम ।
भ.	अपीप्यात्	अपीप्यताम्	अपीप्यान्
	अपीप्या:	अपीप्यतम्	अपीप्यात
	अपीप्याम्	अपीप्याव	अपीप्याम ।
प.	पाययाञ्चकार	पाययाञ्चक्रतु:	पाययाञ्चक्रु:
	पाययाञ्चकर्थ	पाययाञ्चक्रथु:	पाययाञ्चक्र
	पाययाञ्चकार/कर	पाययाञ्चकृव	पाययाञ्चकृम
	पाययाम्बभूव ।	पाययामास	
आ.	पाय्यात्	पाय्यास्ताम्	पाय्यासु:
	पाय्या:	पाय्यास्तम्	पाय्यास्त
	पाय्यासम्	पाय्यास्व	पाय्यास्म ।
भ.	पाययिता	पाययितारौ	पाययितार:
	पाययितासि	पाययितास्थ:	पाययितास्थ
	पाययितास्मि	पाययितास्व:	पाययितास्म: ।
भ.	पाययिष्यति	पाययिष्यत:	पाययिष्यन्ति
	पाययिष्या:	पाययिष्यथ:	पाययिष्यथ
	पाययिष्यामि	पाययिष्याव:	पाययिष्याम: ।
क्रि.	अपाययिष्यत्	अपाययिष्यताम्	अपाययिष्यन्
	अपाययिष्य:	अपाययिष्यतम्	अपाययिष्यत
	अपाययिष्यम्	अपाययिष्याव	अपाययिष्याम ।
व.	पाययते	पाययेते	पाययन्ते
	पाययसे	पाययेथे	पाययध्वे
	पायये	पाययावहे	पाययामहे ।
स	पाययेत	पाययेयाताम	पाययेरन्
	पाययेथा:	पाययेयथाम्	पाययेध्वम्
	पाययेय	पाययेवहि	पाययेमहि ।
प	पाययताम्	पाययेताम्	पाययन्ताम्
	पाययस्व	पाययेथाम्	पाययध्वम्
	पायये	पाययावहै	पाययामहै ।
ह्य	अपाययत	अपायथेताम्	अपाययन्त
	अपाययथा:	अपायथेथाम्	अपाययध्वम्
	अपाययि	अपाययावहि	अपाययामहि ।

अ.	अपीप्यत	अपीप्येताम्	अपीप्यन्त
	अपीप्यथा:	अपीप्येथाम	अपीप्यध्वम्
	अपीप्ये	अपीप्यावहि	अपीप्यामहि ।
प.	पाययाञ्चक्रे	पाययाञ्चक्राते	पाययाञ्चक्रिरे
	पाययाञ्चकृषे	पाययाञ्चक्राथे	पाययाञ्चकृढ्वे
	पाययाञ्चक्रे	पाययाञ्चकृवहे	पाययाञ्चकृमहे
	पाययाम्बभूव ।	पाययामास	
आ.	पायय्यिषीष्ट	पायय्यिषीयास्ताम्	पायय्यिषीरन्
	पायय्यिषीष्ठा:	पायय्यिषीयास्थाम्	पायय्यिषीढ्वम्
			पायय्यिषीध्वम्
	पायय्यिषीय	पायय्यिषीवहि	पायय्यिषीमहि ।
भ.	पायय्यिता	पायय्यितारौ	पायय्यितार:
	पायय्यितासे	पायय्यितासाथे	पायय्यिताध्वे
	पायय्यिताहे	पायय्यितास्वहे	पायय्यितास्महे ।
भ.	पायय्यिष्यते	पायय्यिष्येते	पायय्यिष्यन्ते
	पायय्यिष्यसे	पायय्यिष्येथे	पायय्यिष्यध्वे
	पायय्यिष्ये	पायय्यिष्यावहे	पायय्यिष्यामहे ।
क्रि.	अपायय्यिष्यत	अपायय्यिष्येताम्	अपायय्यिष्यन्त
	अपायय्यिष्यथा:	अपायय्यिष्येथाम्	अपायय्यिष्यध्वम्
	अपायय्यिष्ये	अपायय्यिष्यावहि	अपायय्यिष्यामहि

3 घ्रां [घ्रा] गन्धोपादाने

व.	घ्रापयति	घ्रापयत:	घ्रापयन्ति
	घ्रापयसि	घ्रापयथ:	घ्रापयथ
	घ्रापयामि	घ्रापयाव:	घ्रापयाम: ।
स.	घ्रापयेत्	घ्रापयेताम्	घ्रापयेयु:
	घ्रापये	घ्रापयेतम्	घ्रापयेत
	घ्रापयेयम्	घ्रापयेव	घ्रापयेम ।
प.	घ्रापयतु/घ्रापयतात्	घ्रापयताम्	घ्रापयन्तु
	घ्रापय/ ,,	घ्रापयतम्	घ्रापयत
	घ्रापयाणि	घ्रापयाव	घ्रापयाम ।
ह्य	अघ्रापयत्	अघ्रापयताम्	अघ्रापयन्
	अघ्रापय:	अघ्रापयतम्	अघ्रापयत
	अघ्रापयम्	अघ्रापयाव	अघ्रापयाम ।
भ.	अजिघ्रपत्	अजिघ्रपताम्	अजिघ्रपन्
	अजिघ्रप:	अजिघ्रपतम्	अजिघ्रपत
	अजिघ्रपम्	अजिघ्रपाव	अजिघ्रपाम ।
	अजिघ्रपत्	अजिघ्रपाव	अजिघ्रपाम ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	ग्रापयाञ्चकार	ग्रापयाञ्चक्रतुः	ग्रापयाञ्चक्रुः
	ग्रापयाञ्चकर्थ	ग्रापयाञ्चक्रथुः	ग्रापयाञ्चक्र
	ग्रापयाञ्चकार/कर	ग्रापयाञ्चकृव	ग्रापयाञ्चकृम ।
	ग्रापयाम्बभूव ।	ग्रापयामास	
आ.	ग्राप्यात्	ग्राप्यास्ताम्	ग्राप्यासुः
	ग्राप्याः	ग्राप्यास्तम्	ग्राप्यास्त
	ग्राप्यासम्	ग्राप्यास्व	ग्राप्यास्म ।
श्व.	ग्रापयिता	ग्रापयितारौ	ग्रापयितारः
	ग्रापयितासि	ग्रापयितास्थः	ग्रापयितास्थ
	ग्रापयितास्मि	ग्रापयितास्वः	ग्रापयितास्मः ।
भ.	ग्रापयिष्यति	ग्रापयिष्यतः	ग्रापयिष्यन्ति
	ग्रापयिष्यसि	ग्रापयिष्यथः	ग्रापयिष्यथ
	ग्रापयिष्यामि	ग्रापयिष्यावः	ग्रापयिष्यामः ।
क्रि	अग्रापयिष्यत्	अग्रापयिष्यताम्	अग्रापयिष्यन्
	अग्रापयिष्यः	अग्रापयिष्यतम्	अग्रापयिष्यत
	अग्रापयिष्यम्	अग्रापयिष्याव	अग्रापयिष्याम ।
व.	ग्रापयते	ग्रापयेते	ग्रापयन्ते
	ग्रापयसे	ग्रापयेथे	ग्रापयध्वे
	ग्रापये	ग्रापयावहे	ग्रापयामहे ।
स.	ग्रापयेत	ग्रापयेयाताम्	ग्रापयेरन्
	ग्रापयेथाः	ग्रापयेथाम्	ग्रापयेध्वम्
	ग्रापयेय	ग्रापयेवहि	ग्रापयेमहि ।
प.	ग्रापयताम्	ग्रापयेताम्	ग्रापयन्ताम्
	ग्रापयस्व	ग्रापयेथाम्	ग्रापयध्वम्
	ग्रापयै	ग्रापयावहै	ग्रापयामहै ।
ङ.	अग्रापयत	अग्रापयेताम्	अग्रापयन्त
	अग्रापयथाः	अग्रापयेथाम्	अग्रापयध्वम्
	अग्रापये	अग्रापयावहि	अग्रापयामहि ।
भ.	अजिग्रपत	अजिग्रपेताम्	अजिग्रपन्त
	अजिग्रपथाः	अजिग्रपेथाम्	अजिग्रपध्वम्
	अजिग्रपे	अजिग्रपावहि	अजिग्रपामहि ।
	अजिघ्रपत	अजिघ्रपेताम्	अजिघ्रपन्त इ.।
प	ग्रापयाञ्चक्रे	ग्रापयाञ्चक्राथे	ग्रापयाञ्चक्रिरे
	ग्रापयाञ्चकृषे	ग्रापयाञ्चक्राथे	ग्रापयाञ्चकृढ्वे
	ग्रापयाञ्चक्रे	ग्रापयाञ्चकृवहे	ग्रापयाञ्चकृमहे
	ग्रापयाम्बभूव	ग्रापयामास	

आ.	ग्रापयिषीष्ट	ग्रापयिषीयास्ताम्	ग्रापयिषीरन्
	ग्रापयिषीष्ठाः	ग्रापयिषीयास्थाम्	ग्रापयिषीढ्वम्
			ग्रापयिषीध्वम्
	ग्रापयिषीय	ग्रापयिषीवहि	ग्रापयिषीमहि ।
श्व.	ग्रापयिता	ग्रापयितारौ	ग्रापयितारः
	ग्रापयितासे	ग्रापयितासाथे	ग्रापयिताध्वे
	ग्रापयिताहे	ग्रापयितास्वहे	ग्रापयितास्महे ।
भ.	ग्रापयिष्यते	ग्रापयिष्येते	ग्रापयिष्यन्ते
	ग्रापयिष्यसे	ग्रापयिष्येथे	ग्रापयिष्यध्वे
	ग्रापयिष्ये	ग्रापयिष्यावहे	ग्रापयिष्यामहे ।
क्रि.	अग्रापयिष्यत	अग्रापयिष्येताम्	अग्रापयिष्यन्त
	अग्रापयिष्यथाः	अग्रापयिष्येथाम्	अग्रापयिष्यध्वम्
	अग्रापयिष्ये	अग्रापयिष्यावहि	अग्रापयिष्यामहि ।

5 ष्ठां [स्था] गतिनिवृत्तौ ।

व.	स्थापयति	स्थापयतः	स्थापयन्ति
	स्थापयसि	स्थापयथः	स्थापयथ
	स्थापयामि	स्थापयावः	स्थापयामः ।
स.	स्थापयेत्	स्थापयेताम्	स्थापयेयुः
	स्थापयेः	स्थापयेतम्	स्थापयेत
	स्थापयेयम्	स्थापयेव	स्थापयेम ।
प.	स्थापयतु/स्थापयतात्	स्थापयताम्	स्थापयन्तु
	स्थापय ,,	स्थापयतम्	स्थापयत
	स्थापयानि	स्थापयाव	स्थापयाम ।
ङ.	अस्थापयत्	अस्थापयताम्	अस्थापयन्
	अस्थापयः	अस्थापयतम्	अस्थापयत
	अस्थापयम्	अस्थापयाव	अस्थापयाम ।
भ.	अतिष्ठिपत्	अतिष्ठिपताम्	अतिष्ठिपन्
	अतिष्ठिपः	अतिष्ठिपतम्	अतिष्ठिपत
	अतिष्ठिपम्	अतिष्ठिपाव	अतिष्ठिपाम ।
प.	स्थापयाञ्चकार	स्थापयाञ्चक्रतुः	स्थापयाञ्चक्रुः
	स्थापयाञ्चकर्थ	स्थापयाञ्चक्रथुः	स्थापयाञ्चक्र
	स्थापयाञ्चकार/कर	स्थापयाञ्चकृव	स्थापयाञ्चकृम
	स्थापयाम्बभूव ।	स्थापयामास ॥	
आ.	स्थाप्यात्	स्थाप्यास्ताम्	स्थाप्यासुः
	स्थाप्याः	स्थाप्यास्तम्	स्थाप्यास्त
	स्थाप्यासम्	स्थाप्यास्व	स्थाप्यास्म ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श.	स्थापयिता	स्थापयितारौ	स्थापयितारः
	स्थापयितासि	स्थापयितास्थः	स्थापयितास्थ
	स्थापयितास्मि	स्थापयितास्वः	स्थापयितास्मः ।
भ	स्थापयिष्यति	स्थापयिष्यतः	स्थापयिष्यन्ति
	स्थापयिष्यसि	स्थापयिष्यथः	स्थापयिष्यथ
	स्थापयिष्यामि	स्थापयिष्यावः	स्थापयिष्यामः ।
क्रि.	अस्थापयिष्यत्	अस्थापयिष्यताम्	अस्थापयिष्यन्
	अस्थापयिष्यः	अस्थापयिष्यतम्	अस्थापयिष्यत
	अस्थापयिष्यम्	अस्थापयिष्याव	अस्थापयिष्याम
व.	स्थापयते	स्थापयेते	स्थापयन्ते
	स्थापयसे	स्थापयेथे	स्थापयध्वे
	स्थापये	स्थापयावहे	स्थापयामहे ।
स.	स्थापयेत	स्थापयेयाताम्	स्थापयेरन्
	स्थापयेथाः	स्थापयेयाथाम्	स्थापयेध्वम्
	स्थापयेय	स्थापयेवहि	स्थापयेमहि ।
प.	स्थापयताम्	स्थापयेताम	स्थापयन्ताम्
	स्थापयस्व	स्थापयेथाम	स्थापयध्वम
	स्थापयै	स्थापयावहै	स्थापयामहै ।
ह्य.	अस्थापयत	अस्थापयेताम्	अस्थापयन्त
	अस्थापयथाः	अस्थापयेथाम्	अस्थापयध्वम्
	अस्थापये	अस्थापयावहि	अस्थापयामहि ।
अ.	अतिष्ठिपत	अतिष्ठिपेताम्	अतिष्ठिपन्त
	अतिष्ठिपथाः	अतिष्ठिपेथाम	अतिष्ठिपध्वम्
	अतिष्ठिपे	अतिष्ठिपावहि	अतिष्ठिपामहि।
प.	स्थापयाञ्चक्रे	स्थापयाञ्चक्राते	स्थापयाञ्चक्रिरे
	स्थापयाञ्चकृषे	स्थापयाञ्चक्राथे	स्थापयाञ्चकृढ्वे
	स्थापयाञ्चक्रे	स्थापयाञ्चकृवहे	स्थापयाञ्चकृमहे
	स्थापयाम्बभूव । स्थापयामास		
आ.	स्थापयिषीष्ट	स्थापयिषीयास्ताम्	स्थापयिषीरन्
	स्थापयिषीष्ठाः	स्थापयिषीयास्थाम्	स्थापयिषीढ्वम् स्थापयिषीध्वम्
	स्थापयिषीय	स्थापयिषीवहि	स्थापयिषीमहि
भ.	स्थापयिता	स्थापयितारौ	स्थापयितारः
	स्थापयितासे	स्थापयितासाथे	स्थापयिताध्वे
	स्थापयिताहे	स्थापयितास्वहे	स्थापयितास्महे
भ.	स्थापयिष्यते	स्थापयिष्येते	स्थापयिष्यध्वे
	स्थापयिष्यसे	स्थापयिष्येथे	स्थापयिष्यन्ते
	स्थापयिष्ये	स्थापयिष्यावहे	स्थापयिष्यामहे ।
क्रि.	अस्थापयिष्यत	अस्थापयिष्येताम्	अस्थापयिष्यन्त
	अस्थापयिष्यथाः	अस्थापयिष्येथाम	अस्थापयिष्यध्व
	अस्थापयिष्ये	अस्थापयिष्यावहि	अस्थापयिष्याम

11 इं [इ] गतौ ।

व.	आययति	आययतः	आययन्ति
	आययसि	आययथः	आययथ
	आययामि	आययावः	आययामः ।
स.	आययेत्	आययेताम्	आययेयुः
	आययेः	आययेतम	आययेत
	आययेयम्	आययेव	आययेम ।
प.	आययतु/आययतात्	आययताम्	आययन्तु
	आयय/ ,,	आययतम	आययत
	आययानि	आययाव	आययाम ।
ह्य	आययत्	आययताम्	आययन्
	आयय:	आययतम्	आययत
	आययम्	आययाव	आययाम ।
अ.	आयियत्	आयियताम	आयियन्
	आयियः	आयियतम्	आयियत
	आयियम्	आयियाव	आयियाम ।
प.	आययाञ्चकार	आययाञ्चक्रतुः	आययाञ्चक्रुः
	आययाञ्चकर्थ	आययाञ्चक्रथुः	आययाञ्चक्र
	आययाञ्चकार/चकर	आययाञ्चकृव	आययाञ्चक्र
	आययाम्बभूव	आययामास	
आ.	आय्यात्	आय्यास्ताम्	आय्यासुः
	आय्याः	आय्यास्तम्	आय्यास्त
	आय्यासम्	आय्यास्व	आय्यास्म ।
भ.	आययिता	आययितारौ	आययितारः
	आययितासि	आययितास्थः	आययितास्थ
	आययितास्मि	आययितास्वः	आययितास्मः
भ.	आययिष्यति	आययिष्यतः	आययिष्यन्ति
	आययिष्यसि	आययिष्यथः	आययिष्यथ
	आययिष्यामि	आययिष्यावः	आययिष्यामः
क्रि.	आययिष्यत्	आययिष्यताम्	आययिष्यन्
	आययिष्यः	आययिष्यतम्	आययिष्यत
	आययिष्यम्	आययिष्याव	आययिष्याम
व	आययते	आययेते	आययन्ते
	आययसे	आययेथे	आययध्वे
	आययै	आययावहे	आययामहे ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स.	आययेत	आययेयाताम्	आययेरन्
	आययेथाः	आययेयाथाम्	आययेध्वम्
	आययेय	आययेवहि	आययेमहि ।
प.	आययताम्	आययेताम्	आययन्ताम्
	आययस्व	आययेथाम्	आययध्वम्
	आययै	आययावहै	आययामहै ।
ह्य.	आययत	आययेताम्	आययन्त
	आययथाः	आययेथाम्	आययध्वम्
	आययै	आययावहि	आययामहि ।
अ.	आयियत	आयियेताम्	आयियन्त
	आयियथाः	आयियेथाम्	आयियध्वम्
	आयिये	आयियावहि	आयियामहि ।
प.	आययाञ्चक्रे	आययाञ्चक्राते	आययाञ्चक्रिरे
	आययाञ्चकृषे	आययाञ्चक्राथे	आययाञ्चकृढ्वे
	आययाञ्चक्रे	आययाञ्चकृवहे	आययाञ्चकृमहे
	आययाम्बभूव । आययामास		
आ.	आयियिषीष्ट	आयियिषीयास्ताम्	आयियिषीरन्
	आयियिषीष्ठाः	आयियिषीयास्थाम्	आयियिषीढ्वम्-ध्वम्
	आयियिषीय	आयियिषीवहि	आयियिषीमहि ।
भ.	आयियिता	आयियितारौ	आयियितारः
	आयियितासे	आयियितासाथे	आयियिताध्वे
	आयियिताहे	आयियितास्वहे	आयियितास्महे ।
भ.	आयियिष्यते	आयियिष्येते	आयियिष्यन्ते
	आयियिष्यसे	आयियिष्येथे	आयियिष्यध्वे
	आयियिष्ये	आयियिष्यावहे	आयियिष्यामहे ।
क्रि.	आयियिष्यत	आयियिष्येताम्	आयियिष्यन्त
	आयियिष्यथाः	आयियिष्येथाम्	आयियिष्यध्वम्
	आयियिष्ये	आयियिष्यावहि	आयियिष्यामहि

18 स्मृ [स्मृ] चिन्तायाम्

व	स्मारयति	स्मारयतः	स्मारयन्ति
	स्मारयसि	स्मारयथः	स्मारयथ
	स्मारयामि	स्मारयावः	स्मारयामः ।
स.	स्मारयेत्	स्मारयेताम्	स्मारयेयुः
	स्मारयेः	स्मारयेतम्	स्मारयेत
	स्मारयेयम्	स्मारयेव	स्मारयेम ।
प.	स्मारयतु/स्मारयताद्	स्मारयताम्	स्मारयन्तु
	स्मारय/ ,,	स्मारयतम्	स्मारयत
	स्मारयाणि	स्मारयाव	स्मारयाम ।
ह्य.	अस्मारयत्	अस्मारयताम्	अस्मारयन्
	अस्मारयः	अस्मारयतम्	अस्मारयत
	अस्मारयम्	अस्मारयाव	अस्मारयाम ।
भ.	असस्मरत्	असस्मरताम्	असस्मरन्
	असस्मरः	असस्मरतम्	असस्मरत
	असस्मरम्	असस्मराव	असस्मराम ।
प.	स्मारयाञ्चकार	स्मारयाञ्चक्रतुः	स्मारयाञ्चक्रुः
	स्मारयाञ्चकर्थ	स्मारयाञ्चक्रथुः	स्मारयाञ्चक्र
	स्मारयाञ्चकार/चकर	स्मारयाञ्चकृव	स्मारयाञ्चकृम
	स्मारयाम्बभूव । स्मारयामास		
आ.	स्मार्यात्	स्मार्यास्ताम्	स्मार्यासुः
	स्मार्याः	स्मार्यास्तम्	स्मार्यास्त
	स्मार्यासम्	स्मार्यास्व	स्मार्यास्म ।
भ.	स्मारयिता	स्मारयितारौ	स्मारयितारः
	स्मारयितासि	स्मारयितास्थः	स्मारयितास्थ
	स्मारयितास्मि	स्मारयितास्वः	स्मारयितास्मः ।
भ.	स्मारयिष्यति	स्मारयिष्यतः	स्मारयिष्यन्ति
	स्मारयिष्यसि	स्मारयिष्यथः	स्मारयिष्यथ
	स्मारयिष्यामि	स्मारयिष्यावः	स्मारयिष्यामः ।
क्रि.	अस्मारयिष्यत्	अस्मारयिष्यताम्	अस्मारयिष्यन्
	अस्मारयिष्यः	अस्मारयिष्यतम्	अस्मारयिष्यत
	अस्मारयिष्यम्	अस्मारयिष्याव	अस्मारयिष्याम
व.	स्मारयते	स्मारयेते	स्मारयन्ते
	स्मारयसे	स्मारयेथे	स्मारयध्वे
	स्मारये	स्मारयावहे	स्मारयामहे ।
स.	स्मारयेत	स्मारयेयाताम्	स्मारयेरन्
	स्मारयेथाः	स्मारयेयाथाम्	स्मारयेध्वम्
	स्मारयेय	स्मारयेवहि	स्मारयेमहि ।
प.	स्मारयताम्	स्मारयेताम्	स्मारयन्ताम्
	स्मारयस्व	स्मारयेथाम्	स्मारयध्वम्
	स्मारयै	स्मारयावहै	स्मारयामहै ।
ह्य	अस्मारयत	अस्मारयेताम्	अस्मारयन्त
	अस्मारयथाः	अस्मारयेथाम्	अस्मारयध्वम्
	अस्मारये	अस्मारयावहि	अस्मारयामहि
भ.	असस्मरत	असस्मरेताम्	असस्मरन्त
	असस्मरथाः	असस्मरेथाम्	असस्मरध्वम्
	असस्मरे	असस्मरावहि	असस्मरामहि ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	स्मारयाञ्चक्रे	स्मारयाञ्चक्राते	स्मारयाञ्चक्रिरे
	स्मारयाञ्चकृषे	स्मारयाञ्चक्राथे	स्मारयाञ्चकृढ्वे
	स्मारयाञ्चक्रे	स्मारयाञ्चकृवहे	स्मारयाञ्चकृमहे
	स्मारयाम्बभूव	स्मारयामास	
आ.	स्मारयिषीष्ट	स्मारयिषीयास्ताम्	स्मारयिषीरन्
	स्मारयिषीष्ठाः	स्मारयिषीयास्थाम्	स्मारयिषीढ्वम् स्मारयिषीध्वम्
	स्मारयिषीय	स्मारयिषीवहि	स्मारयिषीमहि
ऋ.	स्मारयिता	स्मारयितारौ	स्मारयितारः
	स्मारयितासे	स्मारयितासाथे	स्मारयिताध्वे
	स्मारयिताहे	स्मारयितास्वहे	स्मारयितास्महे
भ.	स्मारयिष्यते	स्मारयिष्येते	स्मारयिष्यन्ते
	स्मारयिष्यसे	स्मारयिष्येथे	स्मारयिष्यध्वे
	स्मारयिष्ये	स्मारयिष्यावहे	स्मारयिष्यामहे
क्रि.	अस्मारयिष्यत	अस्मारयिष्येताम्	अस्मारयिष्यन्त
	अस्मारयिष्यथाः	अस्मारयिष्येथाम्	अस्मारयिष्यध्वम्
	अस्मारयिष्ये	अस्मारयिष्यावहि	अस्मारयिष्यामहि

आध्याने घटादित्वात्स्मरयतीत्यादि ।

---

26 ऋं [ऋ] प्रापणे च । चकाराद्गतौ

व.	अर्पयति	अर्पयतः	अर्पयन्ति
	अर्पयसि	अर्पयथः	अर्पयथ
	अर्पयामि	अर्पयावः	अर्पयामः ।
ङ.	अर्पयेत्	अर्पयेताम्	अर्पयेयुः
	अर्पयेः	अर्पयेतम्	अर्पयेत
	अर्पयेयम्	अर्पयेव	अर्पयेम ।
प.	अर्पयतु/अर्पयतात्	अर्पयताम्	अर्पयन्तु
	अर्पय/अर्पयतात्	अर्पयतम्	अर्पयत
	अर्पयाणि	अर्पयाव	अर्पयाम ।
ङ	अर्पयत्	अर्पयताम्	अर्पयन्
	अर्पयः	अर्पयतम्	अर्पयत
	अर्पयम	अर्पयाव	अर्पयाम
अ.	आर्पिपत्	आर्पिपताम्	आर्पिपन्
	आर्पिपः	आर्पिपतम	आर्पिपत
	आर्पिपम्	आर्पिपाव	आर्पिपाम ।
प.	अर्पयाञ्चकार	अर्पयाञ्चक्रतुः	अर्पयाञ्चक्रुः
	अर्पयाञ्चकर्थ	अर्पयाञ्चक्रथुः	अर्पयाञ्चक्र
	अर्पयञ्चकार/चकर	अर्पयाञ्चकृव	अर्पयाञ्चकृम
	अर्पयाम्बभूव । अर्पयामास		

आ	अर्प्यात्	अर्प्यास्ताम्	अर्प्यासुः
	अर्प्याः	अर्प्यास्तम्	अर्प्यास्त
	अर्प्यासम्	अर्प्यास्व	अर्प्यास्म ।
ऋ.	अर्पयिता	अर्पयितारौ	अर्पयितारः
	अर्पयितासि	अर्पयितास्थः	अर्पयितास्थ
	अर्पयितास्मि	अर्पयितास्वः	अर्पयितास्मः ।
भ.	अर्पयिष्यति	अर्पयिष्यतः	अर्पयिष्यन्ति
	अर्पयिष्यसि	अर्पयिष्यथः	अर्पयिष्यथ
	अर्पयिष्यामि	अर्पयिष्यावः	अर्पयिष्यामः ।
क्रि.	आर्पयिष्यत्	आर्पयिष्यताम्	आर्पयिष्यन्
	आर्पयिष्यः	आर्पयिष्यतम्	आर्पयिष्यत
	आर्पयिष्यम्	आर्पयिष्याव	आर्पयिष्याम ।
व.	अर्पयते	अर्पयेते	अर्पयन्ते
	अर्पयसे	अर्पयेथे	अर्पयध्वे
	अर्पये	अर्पयावहे	अर्पयामहे ।
ङ.	अर्पयेत	अर्पयेयाताम्	अर्पयेरन्
	अर्पयेथाः	अर्पयेयाथाम्	अर्पयेध्वम्
	अर्पयेय	अर्पयेवहि	अर्पयेमहि ।
प.	अर्पयताम्	अर्पयेताम्	अर्पयन्ताम्
	अर्पयस्व	अर्पयेथाम्	अर्पयध्वम्
	अर्पयै	अर्पयावहै	अर्पयामहै ।
ङ.	आर्पयत	आर्पयेताम्	आर्पयन्त
	आर्पयथाः	आर्पयेथाम्	आर्पयध्वम्
	आर्पये	आर्पयावहि	आर्पयामहि ।
अ.	आर्पिपत	आर्पिपेताम्	आर्पिपन्त
	आर्पिपथाः	आर्पिपेथाम्	आर्पिपध्वम्
	आर्पिपे	आर्पिपावहि	आर्पिपामहि ।
प.	अर्पयाञ्चक्रे	अर्पयाञ्चक्राते	अर्पयाञ्चक्रिरे
	अर्पयाञ्चकृषे	अर्पयाञ्चक्राथे	अर्पयाञ्चकृढ्वे
	अर्पयाञ्चक्रे	अर्पयाञ्चकृवहे	अर्पयाञ्चकृमहे
	अर्पयाम्बभूव	अर्पयामास	
आ.	अर्पयिषीष्ट	अर्पयिषीयास्ताम्	अर्पयिषीरन्
	अर्पयिषीष्ठाः	अर्पयिषीयास्थाम्	अर्पयिषीढ्वम्-ध्वम्
	अर्पयिषीय	अर्पयिषीवहि	अर्पयिषीमहि ।
ऋ.	अर्पयिता	अर्पयितारौ	अर्पयितारः
	अर्पयितासे	अर्पयितासाथे	अर्पयिताध्वे
	अर्पयिताहे	अर्पयितास्वहे	अर्पयितास्महे ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भ.	अर्पयिष्यते	अर्पयिष्येते	अर्पयिष्यन्ते
	अर्पयिष्यसे	अर्पयिष्येथे	अर्पयिष्यध्वे
	अर्पयिष्ये	अर्पयिष्यावहे	अर्पयिष्यामहे ।
क्रि.	अर्पयिष्यत	अर्पयिष्येताम्	अर्पयिष्यन्त
	अर्पयिष्यथाः	अर्पयिष्येथाम्	अर्पयिष्यध्वे
	अर्पयिष्ये	अर्पयिष्यावहि	अर्पयिष्यामहि

47 ओवैं [वै] शोषणे

व.	वापयति	वापयतः	वापयन्ति
	वापयसि	वापयथः	वापयथ
	वापयामि	वापयावः	वापयामः
स.	वापयेत्	वापयेताम्	वापयेयुः
	वापयेः	वापयेतम्	वापयेत
	वापयेयम्	वापयेव	वापयेम ।
प.	वापयतु/वापयतात्	वापयताम्	वापयन्तु
	वापय/ ,,	वापयतम्	वापयत
	वापयानि	वापयाव	वापयाम ।
ह्य	अवापयत्	अवापयताम्	अवापयन्
	अवापयः	अवापयतम्	अवापयत
	अवापयम्	अवापयाव	अवापयाम ।
भ.	अवीवपत्	अवीवपताम्	अवीवपन्
	अवीवपः	अवीवपतम्	अवीवपत
	अवीवपम्	अवीवपाव	अवीवपाम ।
प.	वापयाञ्चकार	वापयाञ्चक्रतुः	वापयाञ्चक्रुः
	वापयाञ्चकर्थ	वापयाञ्चक्रथुः	वापयाञ्चक्र
	वापयाञ्चकार/चकर	वापयाञ्चकृव	वापयाञ्चकृम
	वापयाम्बभूव ।	वापयामास	
आ.	वाप्यात्	वाप्यास्ताम्	वाप्यासुः
	वाप्याः	वाप्यास्तम्	वाप्यास्त
	वाप्यासम्	वाप्यास्व	वाप्यास्म
भ.	वापयिता	वापयितारौ	वापयितारः
	वापयितासि	वापयितास्थः	वापयितास्थ
	वापयितास्मि	वापयितास्वः	वापयितास्मः ।
भ.	वापयिष्यति	वापयिष्यतः	वापयिष्यन्ति
	वापयिष्यसि	वापयिष्यथः	वापयिष्यथ
	वापयिष्यामि	वापयिष्यावः	वापयिष्यामः ।
क्रि.	अवापयिष्यत्	अवापयिष्यताम्	अवापयिष्यन्
	अवापयिष्यः	अवापयिष्यतम्	अवापयिष्यत
	अवापयिष्यम्	अवापयिष्याव	अवापयिष्याम ।

व.	वापयते	वापयेते	वापयन्ते
	वापयसे	वापयेथे	वापयध्वे
	वापये	वापयावहे	वापयामहे ।
स.	वापयेत	वापयेयाताम्	वापयेरन्
	वापयेथाः	वापयेयाथाम्	वापयेध्वम
	वापयेय	वापयेवहि	वापयेमहि ।
प.	वापयताम्	वापयेताम्	वापयन्ताम्
	वापयस्व	वापयेथाम्	वापयध्वम्
	वापयै	वापयावहै	वापयामहै
ह्य	अवापयत	अवापयेताम्	अवापयन्त
	अवापयथाः	अवापयेथाम्	अवापयध्वम्
	अवापये	अवापयावहि	अवापयामहि
भ.	अवीवपत	अवीवपेताम्	अवीवपन्त
	अवीवपथाः	अवीवपेथाम्	अवीवपध्वम्
	अवीवपे	अवीवपाव	अवीवपाम ।
प.	वापयाञ्चक्रे	वापयाञ्चक्राते	वापयाञ्चक्रिरे
	वापयाञ्चकृषे	वापयाञ्चक्राथे	वापयाञ्चकृढ्वे
	वापयाञ्चक्रे	वापयाञ्चकृवहे	वापयाञ्चकृमहे
	वापयाम्बभूव ।	वापयामास	
आ.	वापयिषीष्ट	वापयिषीयास्ताम्	वापयिषीरन्
	वापयिषीष्ठाः	वापयिषीयास्थाम्	वापयिषीढ्वम्-ध्वम्
	वापयिषीय	वापयिषीवहि	वापयिषीमहि ।
भ.	वापयिता	वापयितारौ	वापयितारः
	वापयितासे	वापयितासाथे	वापयिताध्वे
	वापयिताहे	वापयितास्वहे	वापयितास्महे ।
भ.	वापयिष्यते	वापयिष्येते	वापयिष्यन्ते
	वापयिष्यसे	वापयिष्येथे	वापयिष्यध्वे
	वापयिष्ये	वापयिष्यावहे	वापयिष्यामहे ।
क्रि.	अवापयिष्यत	अवापयिष्येताम्	अवापयिष्यन्त
	अवापयिष्यथाः	अवापयिष्येथाम्	अवापयिष्यध्वम्
	अवापयिष्ये	अवापयिष्यावहि	अवापयिष्यामहि

137 व्रजु [व्रज्] गतौ ।

व.	व्राजयति	व्राजयतः	व्राजयन्ति
	व्राजयसि	व्राजयथः	व्राजयथ
	व्राजयामि	व्राजयावः	व्राजयामः
स.	व्राजयेत्	व्राजयेताम्	व्राजयेयुः
	व्राजयेः	व्राजयेतम्	व्राजयेत
	व्राजयेयम्	व्राजयेव	व्राजयेम ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	व्राजयतु/व्राजयतात्	व्राजयताम्	व्राजयन्तु
	व्राजय/ ,,	व्राजयतम्	व्राजयत
	व्राजयानि	व्राजयाव	व्राजयाम ।
ह्य.	अव्राजयत्	अव्राजयताम्	अव्राजयन्
	अव्राजयः	अव्राजयतम्	अव्राजयत
	अव्राजयम्	अव्राजयाव	अव्राजयाम ।
अ.	अविव्रजत्	अविव्रजताम्	अविव्रजन्
	अविव्रजः	अविव्रजतम्	अविव्रजत
	अविव्रजम्	अविव्रजाव	अविव्रजाम ।
प.	व्राजयाञ्चकार	व्राजयाञ्चक्रतुः	व्राजयाञ्चक्रुः
	व्राजयाञ्चकर्थ	व्राजयाञ्चक्रथुः	व्राजयाञ्चक्र
	व्राजयाञ्चकार/चकर	व्राजयाञ्चकृव	व्राजयाञ्चकृम
	व्राजयाम्बभूव	व्राजयामास	
आ.	व्राज्यात्	व्राज्यास्ताम्	व्राज्यासुः
	व्राज्याः	व्राज्यास्तम्	व्राज्यास्त
	व्राज्यासम्	व्राज्यास्व	व्राज्यास्म ।
श्व.	व्राजयिता	व्राजयितारौ	व्राजयितारः
	व्राजयितासि	व्राजयितास्थः	व्राजयितास्थ
	व्राजयितास्मि	व्राजयितास्वः	व्राजयितास्मः
भ.	व्राजयिष्यति	व्राजयिष्यतः	व्राजयिष्यन्ति
	व्राजयिष्यसि	व्राजयिष्यथः	व्राजयिष्यथ
	व्राजयिष्यामि	व्राजयिष्यावः	व्राजयिष्यामः ।
क्रि.	अव्राजयिष्यत्	अव्राजयिष्यताम्	अव्राजयिष्यन्
	अव्राजयिष्यः	अव्राजयिष्यतम्	अव्राजयिष्यत
	अव्राजयिष्यम्	अव्राजयिष्याव	अव्राजयिष्याम
व.	व्राजयते	व्राजयेते	व्राजयन्ते
	व्राजयसे	व्राजयेथे	व्राजयध्वे
	व्राजये	व्राजयावहे	व्राजयामहे ।
स.	व्राजयेत	व्राजयेयाताम्	व्राजयेरन्
	व्राजयेथाः	व्राजयेयाथाम्	व्राजयेध्वम्
	व्राजयेय	व्राजयेवहि	व्राजयेमहि ।
प.	व्राजयताम्	व्राजयेताम्	व्राजयन्ताम्
	व्राजयस्व	व्राजयेथाम्	व्राजयध्वम्
	व्राजयै	व्राजयावहै	व्राजयामहै ।
ह्य.	अव्राजयत	अव्राजयेताम्	अव्राजयन्त
	अव्राजयथाः	अव्राजयेथाम्	अव्राजयध्वम्
	अव्राजये	अव्राजयावहि	अव्राजयामहि ।

अ.	अविव्रजत	अविव्रजेताम्	अविव्रजन्त
	अविव्रजथाः	अविव्रजेथाम्	अविव्रजध्वम्
	अविव्रजे	अविव्रजावहि	अविव्रजामहि
प.	व्राजयाञ्चक्रे	व्राजयाञ्चक्राते	व्राजयाञ्चक्रिरे
	व्राजयाञ्चकृषे	व्राजयाञ्चक्राथे	व्राजयाञ्चकृढ्वे
	व्राजयाञ्चक्रे	व्राजयाञ्चकृवहे	व्राजयाञ्चकृमहे
	व्राजयाम्बभूव	व्राजयामास	
आ	व्राजयिषीष्ट	व्राजयिषीयास्ताम्	व्राजयिषीरन्
	व्राजयिषीष्ठाः	व्राजयिषीयास्थाम्	व्राजयिषीढ्वम्-ध्वम्
	व्राजयिषीय	व्राजयिषीवहि	व्राजयिषीमहि
श्व.	व्राजयिता	व्राजयितारौ	व्राजयितारः
	व्राजयितासे	व्राजयितासाथे	व्राजयिताध्वे
	व्राजयिताहे	व्राजयितास्वहे	व्राजयितास्महे
भ.	व्राजयिष्यते	व्राजयिष्येते	व्राजयिष्यन्ते
	व्राजयिष्यसे	व्राजयिष्येते	व्राजयिष्यध्वे
	व्राजयिष्ये	व्राजयिष्यावहे	व्राजयिष्यावहे
क्रि.	अव्राजयिष्यत	अव्राजयिष्येताम्	अव्राजयिष्यन्त
	अव्राजयिष्यथाः	अव्राजयिष्येथाम्	अव्राजयिष्यध्वम्
	अव्राजयिष्ये	अव्राजयिष्यावहि	अव्राजयिष्यामहि

320 षिधू [सिध्] गत्याम्

व.	सेधयति	सेधयतः	सेधयन्ति
	सेधयसि	सेधयथः	सेधयथ
	सेधयामि	सेधयावः	सेधयामः
स.	सेधयेत्	सेधयेताम्	सेधयेयुः
	सेधयेः	सेधयेतम्	सेधयेत
	सेधयेयम्	सेधयेव	सेधयेम ।
प.	सेधयतु/सेधयतात्	सेधयताम्	सेधयन्तु
	सेधय/ ,,	सेधयतम्	सेधयत
	सेधयानि	सेधयाव	सेधयाम ।
ह्य.	असेधयत्	असेधयताम्	असेधयन्
	असेधयः	असेधयतम्	असेधयत
	असेधयम्	असेधयाव	असेधयाम ।
अ.	असीषिधत्	असीषिधताम्	असीषिधन्
	असीषिधः	असीषिधतम्	असीषिधत
	असीषिधम्	असीषिधाव	असीषिधाम ।
प.	सेधयाञ्चकार	सेधयाञ्चक्रतुः	सेधयाञ्चक्रुः
	सेधयाञ्चकर्थ	सेधयाञ्चक्रथुः	सेधयाञ्चक्र
	सेधयाञ्चकार/चकर	सेधयाञ्चकृव	सेधयाञ्चकृम
	सेधयाम्बभूव	सेधयामास	

નોધ :– વ્ર ન હોવાથી વ્ર જોડાક્ષર કરેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आ.	सेध्यात्	सेध्यास्ताम्	सेध्यासुः
	सेध्याः	सेध्यास्तम्	सेध्यास्त
	सेध्यासम्	सेध्यास्व	सेध्यास्म
श्व.	सेधयिता	सेधयितारौ	सेधयितारः
	सेधयितासि	सेधयितास्थः	सेधयितास्थ
	सेधयितास्मि	सेधयितास्वः	सेधयितास्मः
भ.	सेधयिष्यति	सेधयिष्यतः	सेधयिष्यन्ति
	सेधयिष्यसि	सेधयिष्यथः	सेधयिष्यथ
	सेधयिष्यामि	सेधयिष्यावः	सेधयिष्यामः ।
क्रि.	असेधयिष्यत्	असेधयिष्यताम्	असेधयिष्यन्
	असेधयिष्यत्	असेधयिष्यतम्	असेधयिष्यत
	असेधयिष्यम्	असेधयिष्याव	असेधयिष्याम
व.	सेधयते	सेधयेते	सेधयन्ते
	सेधयसे	सेधयेथे	सेधयध्वे
	सेधये	सेधयावहे	सेधयामहे ।
स.	सेधयेत	सेधयेयाताम्	सेधयेरन्
	सेधयेथाः	सेधयेयाथाम्	सेधयेध्वम्
	सेधयेय	सेधयेवहि	सेधयेमहि ।
प.	सेधयताम्	सेधयेताम्	सेधयन्ताम्
	सेधयस्व	सेधयेथाम्	सेधयध्वम्
	सेधयै	सेधयावहै	सेधयामहै ।
अ.	असेधयत	असेधयेताम्	असेधयन्त
	असेधयथाः	असेधयेथाम्	असेधयध्वम्
	असेधये	असेधयावहि	असेधयामहि ।
अ.	असीषिधत	असीषिधेताम्	असीषिधन्त
	असीषिधथाः	असीषिधेथाम्	असीषिधध्वम्
	असीषिधे	असीषिधावहि	असीषिधामहि
प.	सेधयाञ्चक्रे	सेधयाञ्चक्राते	सेधयाञ्चक्रिरे
	सेधयाञ्चकृषे	सेधयाञ्चक्राथे	सेधयाञ्चकृढ्वे
	सेधयाञ्चक्रे	सेधयाञ्चकृवहे	सेधयाञ्चकृमहे
	सेधयाम्बभूव	सेधयामास	
आ.	सेधयिषीष्ट	सेधयिषीयास्ताम्	सेधयिषीरन्
	सेधयिषीष्ठाः	सेधयिषीयास्थाम्	सेधयिषीढ्वम्-ध्वम्
	सेधयिषीय	सेधयिषीवहि	सेधयिषीमहि
श्व.	सेधयिता	सेधयितारौ	सेधयितारः
	सेधयितासे	सेधयितासाथे	सेधयिताध्वे
	सेधयिताहे	सेधयितास्वहे	सेधयितास्महे
भ.	सेधयिष्यते	सेधयिष्येते	सेधयिष्यन्ते
	सेधयिष्यसे	सेधयिष्येथे	सेधयिष्यध्वे
	सेधयिष्ये	सेधयिष्यावहे	सेधयिष्यामहे ।
क्रि.	असेधयिष्यत	असेधयिष्येताम्	असेधयिष्यन्तसे
	असेधयिष्यथाः	असेधयिष्येथाम्	असेधयिष्यध्वम्
	असेधयिष्ये	असेधयिष्यावहि	असेधयिष्यामहि

328 वन [वन्] शब्दे ।

व.	वानयति	वानयतः	वानयन्ति
	वानयसि	वानयथः	वानयथ
	वानयामि	वानयावः	वानयामः ।
स.	वानयेत्	वानयेताम्	वानयेयुः
	वानयेः	वानयेतम्	वानयेत
	वानयेयम्	वानयेव	वानयेम ।
प.	वानयतु/वानयतात्	वानयताम्	वानयन्तु
	वानय/ ,,	वानयतम्	वानयत
	वानयानि	वानयाव	वानयाम
अ.	अवानयत्	अवानयताम्	अवानयन्
	अवानयः	अवानयतम्	अवानयत
	अवानयम्	अवानयाव	अवानयाम ।
अ.	अवीवनत्	अवीवनताम्	अवीवनन्
	अवीवनः	अवीवनतम्	अवीवनत
	अवीवनम्	अवीवनाव	अवीवनाम ।
प.	वानयाञ्चकार	वानयाञ्चक्रतुः	वानयाञ्चक्रुः
	वानयाञ्चकर्थ	वानयाञ्चक्रथुः	वानयाञ्चक्र
	वानयाञ्चकार/चकर	वानयाञ्चकृव	वानयाञ्चकृम ।
	वानयाम्बभूव	वानयामास	
आ.	वान्यात्	वान्यास्ताम्	वान्यासुः
	वान्याः	वान्यास्तम्	वान्यास्त
	वान्यासम्	वान्यास्व	वान्यास्म ।
श्व.	वानयिता	वानयितारौ	वानयितारः
	वानयितासि	वानयितास्थः	वानयितास्थ
	वानयितास्मि	वानयितास्वः	वानयितास्मः ।
भ.	वानयिष्यति	वानयिष्यतः	वानयिष्यन्ति
	वानयिष्यसि	वानयिष्यथः	वानयिष्यथ
	वानयिष्यामि	वानयिष्यावः	वानयिष्यामः
क्रि.	अवानयिष्यत्	अवानयिष्यताम्	अवानयिष्यन्
	अवानयिष्यः	अवानयिष्यतम्	अवानयिष्यत
	अवानयिष्यम्	अवानयिष्याव	अवानयिष्याम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

व.	वानयते	वानयेते	वानयन्ते
	वानयसे	वानयेथे	वानयध्वे
	वानये	वानयावहे	वानयामहे
स.	वानयेत	वानयेताम्	वानयेरन्
	वानयेथाः	वानयेयाथाम्	वानयेध्वम्
	वानयेय	वानयेवहि	वानयेमहि ।
प.	वानयताम्	वानयेताम्	वानयन्ताम्
	वानयस्व	वानयेथाम्	वानयध्वम्
	वानयै	वानयावहै	वानयामहै ।
ह्य.	अवानयत	अवानयेताम्	अवानयन्त
	अवानयथाः	अवानयेथाम्	अवानयध्वम्
	अवानये	अवानयावहि	अवानयामहि
अ.	अवीवनत	अवीवनेताम्	अवीवनन्त
	अवीवनथाः	अवीवनेथाम्	अवीवनध्वम्
	अवीवने	अवीवनावहि	अवीवनामहि
प.	वानयाञ्चक्रे	वानयाञ्चक्राते	वानयाञ्चक्रिरे
	वानयाञ्चकृषे	वानयाञ्चक्राथे	वानयाञ्चकृढ्वे
	वानयाञ्चक्रे	वानयाञ्चकृवहे	वानयाञ्चकृमहे
	वानयाम्बभूव	वानयामास	
आ.	वानयिषीष्ट	वानयिषीयास्ताम्	वानयिषीरन्
	वानयिषीष्ठाः	वानयिषीयास्थाम्	वानयिषीढ्वम्-ध्वम्
	वानयिषीय	वानयिषीवहि	वानयिषीमहि
भ.	वानयिता	वानयितारौ	वानयितारः
	वानयितासे	वानयितासाथे	वानयिताध्वे
	वानयिताहे	वानयितास्वहे	वानयितास्महे
भ.	वानयिष्यते	वानयिष्येते	वानयिष्यन्ते
	वानयिष्यसे	वानयिष्येथे	वानयिष्यध्वे
	वानयिष्ये	वानयिष्यावहे	वानयिष्यामहे
क्रि.	अवानयिष्यत	अवानयिष्येताम्	अवानयिष्यन्त
	अवानयिष्यथाः	अवानयिष्येथाम्	अवानयिष्यध्वम्
	अवानयिष्ये	अवानयिष्यावहि	अवानयिष्यावहि

339 चय [चप्] सान्त्वने

व.	चापयति	चापयतः	चापयन्ति
	चापयसि	चापयथः	चापयथ
	चापयामि	चापयावः	चापयामः
स.	चापयेत्	चापयेताम्	चापयेयुः
	चापयेः	चापयेतम्	चापयेत
	चापयेयम्	चापयेव	चापयेम ।
प.	चापयतु/चापयतात्	चापयताम्	चापयन्तु
	चापय/चापयतात्	चापयतम्	चापयत
	चापयानि	चापयाव	चापयाम ।
ह्य.	अचापयत्	अचापयताम्	अचापयन्
	अचापयः	अचापयतम्	अचापयत
	अचापयम्	अचापयाव	अचापयाम ।
अ.	अचीचपत्	अचीचपताम्	अचीचपन्
	अचीचपः	अचीचपतम्	अचीचपत
	अचीचपम्	अचीचपाव	अचीचपाम ।
प.	चापयाञ्चकार	चापयाञ्चक्रतुः	चापयाञ्चक्रुः
	चापयाञ्चकर्थ	चापयाञ्चक्रथुः	चापयाञ्चक्र
	चापयाञ्चकार/चकर	चापयाञ्चकृव	चापयाञ्चकृम
	चापयाम्बभूव	चापयामास	
आ.	चाप्यात्	चाप्यास्ताम्	चाप्यासुः
	चाप्याः	चाप्यास्तम्	चाप्यास्त
	चाप्यासम्	चाप्यास्व	चाप्यास्म
भ.	चापयिता	चापयितारौ	चापयितारः
	चापयितासि	चापयितास्थः	चापयितास्थ
	चापयितास्मि	चापयितास्वः	चापयितास्मः ।
भ.	चापयिष्यति	चापयिष्यतः	चापयिष्यन्ति
	चापयिष्यसि	चापयिष्यथः	चापयिष्यथ
	चापयिष्यामि	चापयिष्यावः	चापयिष्यामः ।
क्रि.	अचापयिष्यत्	अचापयिष्यताम्	अचापयिष्यन्
	अचापयिष्यः	अचापयिष्यतम्	अचापयिष्यत
	अचापयिष्यम्	अचापयिष्याव	अचापयिष्याम
व	चापयते	चापयेते	चापयन्ते
	चापयसे	चापयेथे	चापयध्वे
	चापये	चापयावहे	चापयामहे ।
स.	चापयेत	चापयेयाताम्	चापयेरन्
	चापयेथाः	चापयेयाथाम्	चापयेध्वम्
	चापयेय	चापयेवहि	चापयेमहि ।
प.	चापयताम्	चापयेताम्	चापयन्ताम्
	चापयस्व	चापयेथाम्	चापयध्वम्
	चापयै	चापयावहै	चापयामहै ।
ह्य	अचापयत	अचापयेताम्	अचापयन्त
	अचापयथाः	अचापयेथाम्	अचापयध्वम्
	अचापये	अचापयावहि	अचापयामहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अ.	अचीचपत	अचीचपेताम्	अचीचपन्त
	अचीचपथाः	अचीचपेथाम्	अचीचपध्वम्
	अचीचपे	अचीचपावहि	अचीचपामहि
प.	चापयाञ्चक्रे	चापयाञ्चक्राते	चापयाञ्चक्रिरे
	चापयाञ्चकृषे	चापयाञ्चक्राथे	चापयाञ्चकृढ्वे
	चापयाञ्चक्रे	चापयाञ्चकृवहे	चापयाञ्चकृमहे
	चापयाम्बभूव	चापयामास	
आ.	चापयिषीष्ट	चापयिषीयास्ताम्	चापयिषीरन्
	चापयिषीष्ठाः	चापयिषीयास्थाम्	चापयिषीढ्वम्
	चापयिषीय	चापयिषीवहि	चापयिषीमहि ।
भ.	चापयिता	चापयितारौ	चापयितारः
	चापयितासे	चापयितासाथे	चापयिताध्वे
	चापयिताहे	चापयितास्वहे	चापयितास्महे
भ	चापयिष्यते	चापयिष्येते	चापयिष्यन्ते
	चापयिष्यसे	चापयिष्येथे	चापयिष्यध्वे
	चापयिष्ये	चापयिष्यावहे	चापयिष्यामहे
क्रि.	अचापयिष्यत	अचापयिष्येताम्	अचापयिष्यन्त
	अचापयिष्यथाः	अचापयिष्येथाम्	अचापयिष्यध्वम्
	अचापयिष्ये	अचापयिष्यावहि	अचापयिष्यामहि

396 गम्लृ [गम्] गतौ

व.	गमयति	गमयतः	गमयन्ति
	गमयसि	गमयथः	गमयथ
	गमयामि	गमयावः	गमयामः
स.	गमयेत्	गमयेताम्	गमयेयुः
	गमयेः	गमयेतम्	गमयेत
	गमयेयम्	गमयेव	गमयेम
ए.	गमयतु/गमयतात्	गमयताम्	गमयन्तु
	गमय/ ,,	गमयतम्	गमयत
	गमयानि	गमयाव	गमयाम
ह.	अगमयत्	अगमयताम्	अगमयन्
	अगमयः	अगमयतम्	अगमयत
	अगमयम्	अगमयाव	अगमयाम
अ	अजीगमत्	अजीगमताम्	अजीगमन्
	अजीगमः	अजीगमतम्	अजीगमत
	अजीगमम्	अजीगमाव	अजीगमाम
ए.	गमयाञ्चकार	गमयाञ्चक्रतुः	गमयाञ्चक्रुः
	गमयाञ्चकर्थ	गमयाञ्चक्रथुः	गमयाञ्चक्र
	गमयाञ्चकार/चकर	गमयाञ्चकृव	गमयाञ्चकृम
	गमयाम्बभूव	गमयामास	

आ.	गम्यात्	गम्यास्ताम्	गम्यासुः
	गम्याः	गम्यास्तम्	गम्यास्त
	गम्यासम्	गम्यास्व	गम्यास्म
भ.	गमयिता	गमयितारौ	गमयितारः
	गमयितासि	गमयितास्थः	गमयितास्थ
	गमयितास्मि	गमयितास्वः	गमयितास्मः
भ.	गमयिष्यति	गमयिष्यतः	गमयिष्यन्ति
	गमयिष्यसि	गमयिष्यथः	गमयिष्यथ
	गमयिष्यामि	गमयिष्यावः	गमयिष्यामः
क्रि.	अगमयिष्यत्	अगमयिष्यताम्	अगमयिष्यन्
	अगमयिष्यः	अगमयिष्यतम्	अगमयिष्यत
	अगमयिष्यम्	अगमयिष्याव	अगमयिष्याम
व.	गमयते	गमयेते	गमयन्ते
	गमयसे	गमयेथे	गमयध्वे
	गमये	गमयावहे	गमयामहे
स.	गमयेत	गमयेयाताम्	गमयेरन्
	गमयेथा	गमयेयाथाम्	गमयेध्वम्
	गमयेय	गमयेवहि	गमयेमहि
प.	गमयताम्	गमयेताम्	गमयन्ताम्
	गमयस्व	गमयेथाम्	गमयध्वम्
	गमयै	गमयावहै	गमयामहै
ह.	अगमयत	अगमयेताम्	अगमयन्त
	अगमयथाः	अगमयेथाम्	अगमयध्वम्
	अगमये	अगमयावहि	अगमयामहि
अ.	अजीगमत	अजीगमेताम्	अजीगमन्त
	अजीगमथाः	अजीगमेथाम्	अजीगमध्वम्
	अजीगमे	अजीगमावहि	अजीगमामहि
ए.	गमयाञ्चक्रे	गमयाञ्चक्राते	गमयाञ्चक्रिरे
	गमयाञ्चकृषे	गमयाञ्चक्राथे	गमयाञ्चकृढ्वे
	गमयाञ्चक्रे	गमयाञ्चकृवहे	गमयाञ्चकृमहे
	गमयाम्बभूव	गमयामास	
आ.	गमयिषीष्ट	गमयिषीयास्ताम्	गमयिषीरन्
	गमयिषीष्ठाः	गमयिषीयास्थाम्	गमयिषीढ्वम्-ध्वम्
	गमयिषीय	गमयिषीवहि	गमयिषीमहि ।
भ.	गमयिता	गमयितारौ	गमयितारः
	गमयितासे	गमयितासाथे	गमयिताध्वे
	गमयिताहे	गमयितास्वहे	गमयितास्महे

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भ.	गमयिष्यते	गमयिष्येते	गमयिष्यन्ते
	गमयिष्यसे	गमयिष्येथे	गमयिष्यध्वे
	गमयिष्ये	गमयिष्यावहे	गमयिष्यामहे
क्रि.	अगमयिष्यत	अगमयिष्येताम्	अगमयिष्यन्त
	अगमयिष्यथाः	अगमयिष्येथाम्	अगमयिष्यध्वम्
	अगमयिष्ये	अगमयिष्यावहि	अगमयिष्यामहि

588 डीङ् [डी] विहायसां गतौ

व.	डाययति	डाययतः	डाययन्ति
	डाययसि	डाययथः	डाययथ
	डाययामि	डाययावः	डाययामः
स.	डाययेत्	डाययेताम्	डाययेयुः
	डाययेः	डाययेतम्	डाययेत
	डाययेयम्	डाययेव	डाययेम
प.	डाययतु/डाययतात्	डाययताम्	डाययन्तु
	डाययः/ ,,	डाययतम्	डाययत
	डाययानि	डाययाव	डाययाम
अ.	अडाययत्	अडाययताम्	अडाययन्
	अडाययः	अडाययतम्	अडाययत
	अडाययम्	अडाययाव	अडाययाम
अ.	अडीडयत्	अडीडयताम्	अडीडयन्
	अडीडयः	अडीडयतम्	अडीडयत
	अडीडयम्	अडीडयाव	अडीडयाम
प.	डाययाञ्चकार	डाययाञ्चक्रतुः	डाययाञ्चक्रुः
	डाययाञ्चकर्थ	डाययाञ्चक्रथुः	डाययाञ्चक्र
	डाययाञ्चकार/चकर	डाययाञ्चकृव	डाययाञ्चकृम
	डाययाम्बभूव	डाययामास	
आ.	डाय्यात्	डाय्यास्ताम्	डाय्यासुः
	डाय्याः	डाय्यास्तम्	डाय्यास्त
	डाय्यासम्	डाय्यास्व	डाय्यास्म
भ.	डाययिता	डाययितारौ	डाययितारः
	डाययितासि	डाययितास्थः	डाययितास्थ
	डाययितास्मि	डाययितास्वः	डाययितास्मः
भ.	डाययिष्यति	डाययिष्यतः	डाययिष्यन्ति
	डाययिष्यसि	डाययिष्यथः	डाययिष्यथ
	डाययिष्यामि	डाययिष्यावः	डाययिष्यामः
क्रि.	अडाययिष्यत्	अडाययिष्यताम्	अडाययिष्यन्
	अडाययिष्यः	अडाययिष्यतम्	अडाययिष्यत
	अडाययिष्यम्	अडाययिष्याव	अडाययिष्याम

व.	डाययते	डाययेते	डाययन्ते
	डाययसे	डाययेथे	डाययध्वे
	डाययै	डाययावहे	डाययामहे
स.	डाययेत	डाययेयाताम्	डाययेरन्
	डाययेथाः	डाययेयाथाम्	डाययेध्वम्
	डाययेय	डाययेवहि	डाययेमहि
प.	डाययताम्	डाययेताम्	डाययन्ताम्
	डाययस्व	डाययेथाम्	डाययध्वम्
	डाययै	डाययावहै	डाययामहै
अ.	अडाययत	अडाययेताम्	अडाययन्त
	अडाययथाः	अडाययेथाम्	अडाययध्वम्
	अडाययै	अडाययावहि	अडाययामहि
अ.	अडीडयत	अडीडयेताम्	अडीडयन्त
	अडीडयथाः	अडीडयेथाम्	अडीडयध्वम्
	अडीडये	अडीडयावहि	अडीडयामहि
प.	डाययाञ्चक्रे	डाययाञ्चक्राते	डाययाञ्चक्रिरे
	डाययाञ्चकृषे	डाययाञ्चक्राथे	डाययाञ्चकृढ्वे
	डाययाञ्चक्रे	डाययाञ्चकृवहे	डाययाञ्चकृमहे
	डाययाम्बभूव	डाययामास	
आ.	डाययिषीष्ट	डाययिषीयास्ताम्	डाययिषीरन्
	डाययिषीष्ठाः	डाययिषीयास्थाम्	डाययिषीढ्वम्/ध्वं
	डाययिषीय	डाययिषीवहि	डाययिषीमहि
भ.	डाययिता	डाययितारौ	डाययितारः
	डाययितासे	डाययितासाथे	डाययिताध्वे
	डाययिताहे	डाययितास्वहे	डाययितास्महे
भ.	डाययिष्यते	डाययिष्येते	डाययिष्यन्ते
	डाययिष्यसे	डाययिष्येथे	डाययिष्यध्वे
	डाययिष्ये	डाययिष्यावहे	डाययिष्यामहे
क्रि.	अडाययिष्यत	अडाययिष्येताम्	अडाययिष्यन्त
	अडाययिष्यथाः	अडाययिष्येथाम्	अडाययिष्यध्वम्
	अडाययिष्ये	अडाययिष्यावहि	अडाययिष्यामहि

661 भ्राजि [भ्राज्] दीप्तौ

व.	भ्राजयति	भ्राजयतः	भ्राजयन्ति
	भ्राजयसि	भ्राजयथः	भ्राजयथ
	भ्राजयामि	भ्राजयावः	भ्राजयामः
स.	भ्राजयेत्	भ्राजयेताम्	भ्राजयेयुः
	भ्राजयेः	भ्राजयेतम्	भ्राजयेत
	भ्राजयेयम्	भ्राजयेव	भ्राजयेम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	भ्राजयतु/भ्राजयतात्	भ्राजयताम्	भ्राजयन्तु
	भ्राजय/ ,,	भ्राजयतम्	भ्राजयत
	भ्राजयानि	भ्राजयाव	भ्राजयाम
ह्य.	अभ्राजयत्	अभ्राजयताम्	अभ्राजयन्
	अभ्राजयः	अभ्राजयतम्	अभ्राजयत
	अभ्राजयम्	अभ्राजयाव	अभ्राजयाम
अ.	अबिभ्रजत्	अबिभ्रजताम्	अबिभ्रजन्
	अबिभ्रजः	अबिभ्रजतम्	अबिभ्रजत
	अबिभ्रजम्	अबिभ्रजाव	अबिभ्रजाम
	अबभ्राजत्	अबभ्राजतम्	अबभ्राजन् इ.
प.	भ्राजयाञ्चकार	भ्राजयाञ्चक्रतुः	भ्राजयाञ्चक्रुः
	भ्राजयाञ्चकर्थ	भ्राजयाञ्चक्रथुः	भ्राजयाञ्चक्र
	भ्राजयाञ्चकार/चकर	भ्राजयाञ्चकृव	भ्राजयाञ्चकृम
	भ्राजयाम्बभूव	भ्राजयामास	
आ.	भ्राज्यात्	भ्राज्यास्ताम्	भ्राज्यासुः
	भ्राज्याः	भ्राज्यास्तम्	भ्राज्यास्त
	भ्राज्यासम्	भ्राज्यास्व	भ्राज्यास्म
श्व.	भ्राजयिता	भ्राजयितारौ	भ्राजयितारः
	भ्राजयितासि	भ्राजयितास्थः	भ्राजयितास्थ
	भ्राजयितास्मि	भ्राजयितास्वः	भ्राजयितास्मः
भ.	भ्राजयिष्यति	भ्राजयिष्यतः	भ्राजयिष्यन्ति
	भ्राजयिष्यसि	भ्राजयिष्यथः	भ्राजयिष्यथ
	भ्राजयिष्यामि	भ्राजयिष्यावः	भ्राजयिष्यामः
क्रि.	अभ्राजयिष्यत्	अभ्राजयिष्यताम्	अभ्राजयिष्यन्
	अभ्राजयिष्यः	अभ्राजयिष्यतम्	अभ्राजयिष्यत
	अभ्राजयिष्यम्	अभ्राजयिष्याव	अभ्राजयिष्याम
व.	भ्राजयते	भ्राजयेते	भ्राजयन्ते
	भ्राजयसे	भ्राजयेथे	भ्राजयध्वे
	भ्राजये	भ्राजयावहे	भ्राजयामहे
स.	भ्राजयेत	भ्राजयेयाताम्	भ्राजयेरन्
	भ्राजयेथाः	भ्राजयेयाथाम्	भ्राजयेध्वम्
	भ्राजयेय	भ्राजयेवहि	भ्राजयेमहि
प.	भ्राजयताम्	भ्राजयेताम्	भ्राजयन्ताम्
	भ्राजयस्व	भ्राजयेथाम्	भ्राजयध्वम्
	भ्राजयै	भ्राजयावहै	भ्राजयामहै
ह्य	अभ्राजयत	अभ्राजयेताम्	अभ्राजयन्त
	अभ्राजयथाः	अभ्राजयेथाम्	अभ्राजयध्वम्
	अभ्राजये	अभ्राजयावहि	अभ्राजयामहि

अ.	अबिभ्रजत	अबिभ्रजेताम्	अबिभ्रजन्त
	अबिभ्रजथाः	अबिभ्रजेथाम्	अबिभ्रजध्वम्
	अबिभ्रजे	अबिभ्रजावहि	अबिभ्रजामहि
	अबभ्राजत	अबभ्राजेतम्	अबभ्राजन्त इ.
प.	भ्राजयाञ्चक्रे	भ्राजयाञ्चक्राते	भ्राजयाञ्चक्रिरे
	भ्राजयाञ्चकृषे	भ्राजयाञ्चक्राथे	भ्राजयाञ्चकृढ्वे
	भ्राजयाञ्चक्रे	भ्राजयाञ्चकृवहे	भ्राजयाञ्चकृमहे
	भ्राजयाम्बभूव	भ्राजयामास	
आ.	भ्राजयिषीष्ट	भ्राजयिषीयास्ताम्	भ्राजयिषीरन्
	भ्राजयिषीष्ठाः	भ्राजयिषीयास्थाम्	भ्राजयिषीढ्वम्-ध्वम्
	भ्राजयिषीय	भ्राजयिषीवहि	भ्राजयिषीमहि
श्व.	भ्राजयिता	भ्राजयितारौ	भ्राजयितारः
	भ्राजयितासे	भ्राजयितासाथे	भ्राजयिताध्वे
	भ्राजयिताहे	भ्राजयितास्वहे	भ्राजयितास्महे
भ.	भ्राजयिष्यते	भ्राजयिष्येते	भ्राजयिष्यन्ते
	भ्राजयिष्यसे	भ्राजयिष्येथे	भ्राजयिष्यध्वे
	भ्राजयिष्ये	भ्राजयिष्यावहे	भ्राजयिष्यामहे
क्रि.	अभ्राजयिष्यत	अभ्राजयिष्येताम्	अभ्राजयिष्यन्त
	अभ्राजयिष्यथाः	अभ्राजयिष्येथाम्	अभ्राजयिष्यध्वम्
	अभ्राजयिष्ये	अभ्राजयिष्यावहि	अभ्राजयिष्यामहि

★ भ्र न होवाथी भ्र जोडाक्षर करेल छे

670 चेष्टि [चेष्ट्] चेष्टायाम्

व.	चेष्टयति	चेष्टयतः	चेष्टयन्ति
	चेष्टयसि	चेष्टयथः	चेष्टयथ
	चेष्टयामि	चेष्टयावः	चेष्टयामः
स.	चेष्टयेत्	चेष्टयेताम्	चेष्टयेयुः
	चेष्टयेः	चेष्टयेतम्	चेष्टयेत
	चेष्टयेयम्	चेष्टयेव	चेष्टयेम
प.	चेष्टयतु/चेष्टयतात्	चेष्टयताम्	चेष्टयन्तु
	चेष्टय/ ,,	चेष्टयतम्	चेष्टयत
	चेष्टयानि	चेष्टयाव	चेष्टयाम
ह्य	अचेष्टयत्	अचेष्टयताम्	अचेष्टयन्
	अचेष्टयः	अचेष्टयतम्	अचेष्यत
	अचेष्टयम्	अचेष्टयाव	अचेष्टयाम
अ.	अचिचेष्टत्	अचिचेष्टताम्	अचिचेष्टन्
	अचिचेष्टः	अचिचेष्टतम्	अचिचेष्टत
	अचिचेष्टम्	अचिचेष्टाव	अचिचेष्टाम
	अचचेष्टत्	अचचेष्टताम्	अचचेष्टन् इ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	चोष्टयाञ्चकार	चोष्टयाञ्चक्रतुः	चोष्टयाञ्चक्रुः
	चोष्टयाञ्चकर्थ	चोष्टयाञ्चक्रथुः	चोष्टयाञ्चक्र
	चोष्टयाञ्चकार/चकर	चोष्टयाञ्चकृव	चोष्टयाञ्चकृम
	चोष्टयाम्बभूव	चोष्टयामास	
आ.	चोष्टयात्	चोष्टयास्ताम्	चोष्टयासुः
	चोष्टयाः	चोष्टयास्तम्	चोष्टयास्त
	चोष्टयासम्	चोष्टयास्व	चोष्टयास्म
भ.	चोष्टयिता	चोष्टयितारौ	चोष्टयितारः
	चोष्टयितासि	चोष्टयितास्थः	चोष्टयितास्थ
	चोष्टयितास्मि	चोष्टयितास्वः	चोष्टयितास्मः
भ	चोष्टयिष्यति	चोष्टयिष्यतः	चोष्टयिष्यन्ति
	चोष्टयिष्यसि	चोष्टयिष्यथः	चोष्टयिष्यथ
	चोष्टयिष्यामि	चोष्टयिष्यावः	चोष्टयिष्यामः
क्रि.	अचोष्टयिष्यत्	अचोष्टयिष्यताम्	अचोष्टयिष्यन्
	अचोष्टयिष्यः	अचोष्टयिष्यतम्	अचोष्टयिष्यत
	अचोष्टयिष्यम्	अचोष्टयिष्याव	अचोष्टयिष्याम
व.	चोष्टयते	चोष्टयेते	चोष्टयन्ते
	चोष्टयसे	चोष्टयेथे	चोष्टयध्वे
	चोष्टये	चोष्टयावहे	चोष्टयामहे
वि.	चोष्टयेत	चोष्टयेयाताम्	चोष्टयेरन्
	चोष्टयेथाः	चोष्टयेयाथाम्	चोष्टयेध्वम्
	चोष्टयेय	चोष्टयेवहि	चोष्टयेमहि
ल.	चोष्टयताम्	चोष्टयेताम्	चोष्टयन्ताम्
	चोष्टयस्व	चोष्टयेथाम्	चोष्टयध्वम्
	चोष्टयै	चोष्टयावहै	चोष्टयामहै
ङ.	अचोष्टयत	अचोष्टयेताम्	अचोष्टयन्त
	अचोष्टयथाः	अचोष्टयेथाम्	अचोष्टयध्वम्
	अचोष्टये	अचोष्टयावहि	अचोष्टयामहि
अ.	अचिचोष्टत	अचिचोष्टेताम्	अचिचोष्टन्त
	अचिचोष्टथाः	अचिचोष्टेथाम्	अचिचोष्टध्वम्
	अचिचोष्टे	अचिचोष्टावहि	अचिचोष्टामहि
	अचचोष्टत	अचचोष्टेताम्	अचचोष्टन्त इ.
प.	चोष्टयाञ्चक्रे	चोष्टयाञ्चक्राते	चोष्टयाञ्चक्रिरे
	चोष्टयाञ्चकृषे	चोष्टयाञ्चक्राथे	चोष्टयाञ्चकृढ्वे
	चोष्टयाञ्चक्रे	चोष्टयाञ्चकृवहे	चोष्टयाञ्चकृमहे
	चोष्टयाम्बभूव	चोष्टयामास	

आ.	चोष्टयिषीष्ट	चोष्टयिषीयास्ताम्	चोष्टयिषीरन्
	चोष्टयिषीष्ठाः	चोष्टयिषीयास्थाम	चोष्टयिषीढ्वम्-ध्वम्
	चोष्टयिषीय	चोष्टयिषीवहि	चोष्टयिषीमहि
भ.	चोष्टयिता	चोष्टयितारौ	चोष्टयितारः
	चोष्टयितासे	चोष्टयितास्थे	चोष्टयिताध्वे
	चोष्टयिताहे	चोष्टयितास्वहे	चोष्टयितास्महे
भ.	चोष्टयिष्यते	चोष्टयिष्येते	चोष्टयिष्यन्ते
	चोष्टयिष्यसे	चोष्टयिष्येथे	चोष्टयिष्यध्वे
	चोष्टयिष्ये	चोष्टयिष्यावहे	चोष्टयिष्यामहे
क्रि.	अचोष्टयिष्यत	अचोष्टयिष्येताम्	अचोष्टयिष्यन्त
	अचोष्टयिष्यथाः	अचोष्टयिष्येथाम्	अचोष्टयिष्यध्वम्
	अचोष्टयिष्ये	अचेष्टयिष्यावहि	अचेष्टयिष्यामहि

795 चयि [चय्] गतौ

व	चाययति	चाययतः	चाययन्ति
	चाययसि	चाययथः	चाययथ
	चाययामि	चाययावः	चाययामः
वि.	चाययेत्	चाययेताम्	चाययेयुः
	चाययेः	चाययेतम्	चाययेत
	चाययेयम्	चाययेव	चाययेम
प.	चाययतु/चाययतात्	चाययताम्	चाययन्तु
	चायय/ ,,	चाययतम्	चाययत
	चाययानि	चाययाव	चाययाम
ङ.	अचाययत्	अचाययताम्	अचाययन्
	अचायय:	अचाययतम्	अचाययत
	अचाययम्	अचाययाव	अचाययाम
अ.	अचीचयत्	अचीचयताम्	अचीचयन्
	अचीचयः	अचीचयतम्	अचीचयत
	अचीचयम्	अचीचयाव	अचीचयाम
प.	चाययाञ्चकार	चाययाञ्चक्रतुः	चाययाञ्चक्रुः
	चाययाञ्चकर्थ	चाययाञ्चक्रथुः	चाययाञ्चक्र
	चाययाञ्चकार/चकर	चाययाञ्चकृव	चाययाञ्चकृम
	चाययाम्बभूव	चाययामास	
आ.	चाय्यात्	चाय्यास्ताम्	चाय्यासुः
	चाय्याः	चाय्यास्तम्	चाय्यास्त
	चाय्यासम्	चाय्यास्व	चाय्यास्म
भ.	चाययिता	चाययितारौ	चाययितारः
	चाययितासि	चाययितास्थः	चाययितास्थ
	चाययितास्मि	चाययितास्वः	चाययितास्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भ	चाययिष्यति	चाययिष्यतः	चाययिष्यन्ति
	चाययिष्यसि	चाययिष्यथः	चाययिष्यथ
	चाययिष्यामि	चाययिष्यावः	चाययिष्यामः
क्रि.	अचाययिष्यत्	अचाययिष्यताम्	अचाययिष्यन्
	अचाययिष्यः	अचाययिष्यतम्	अचाययिष्यत
	अचाययिष्यम्	अचाययिष्याव	अचाययिष्याम
व.	चाययते	चाययेते	चाययन्ते
	चाययसे	चाययेथे	चाययध्वे
	चाययै	चाययावहे	चाययामहे
स.	चाययेत	चाययेयाताम्	चाययेरन्
	चाययेथाः	चाययेयाथाम्	चाययेध्वम्
	चाययेय	चाययेवहि	चाययेमहि
प.	चाययताम्	चाययेताम्	चाययन्ताम्
	चाययस्व	चाययेथाम्	चाययध्वम्
	चाययै	चाययावहै	चाययामहै
ह्य.	अचाययत	अचाययेताम्	अचाययन्त
	अचाययथाः	अचाययेथाम्	अचाययध्वम्
	अचाययै	अचाययावहि	अचाययामहि
अ.	अचीचयत	अचीचयेताम्	अचीचयन्त
	अचीचयथाः	अचीचयेथाम्	अचीचयध्वम्
	अचीचये	अचीचयावहि	अचीचयामहि
प.	चाययाञ्चक्रे	चाययाञ्चक्राते	चाययाञ्चक्रिरे
	चाययाञ्चकृषे	चाययाञ्चक्राथे	चाययाञ्चकृढ्वे
	चाययाञ्चक्रे	चाययाञ्चकृवहे	चाययाञ्चकृमहे
	चाययाम्बभूव	चाययामास	
आ.	चाययिषीष्ट	चाययिषीयास्ताम्	चाययिषीरन्
	चाययिषीष्ठाः	चाययिषीयास्थाम्	चाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	चाययिषीय	चाययिषीवहि	चाययिषीमहि
श.	चाययिता	चाययितारौ	चाययितारः
	चाययितासे	चाययितासाथे	चाययिताध्वे
	चाययिताहे	चाययितास्वहे	चाययितास्महे
भ.	चाययिष्यते	चाययिष्येते	चाययिष्यन्ते
	चाययिष्यसे	चाययिष्येथे	चाययिष्यध्वे
	चाययिष्ये	चाययिष्यावहे	चाययिष्यामहे
क्रि.	अचाययिष्यत	अचाययिष्येताम्	अचाययिष्यन्त
	अचाययिष्यथाः	अचाययिष्येथाम्	अचाययिष्यध्वम्
	अचाययिष्ये	अचाययिष्यावहि	अचाययिष्यामहि

803 क्ष्माषौड़ः [क्ष्माय्] विधूनने ।

व	क्ष्मापयति	क्ष्मापयतः	क्ष्मापयन्ति
	क्ष्मापयसि	क्ष्मापयथः	क्ष्मापयथ
	क्ष्मापयामि	क्ष्मापयावः	क्ष्मापयामः
स.	क्ष्मापयेत्	क्ष्मापयेताम्	क्ष्मापयेयुः
	क्ष्मापयेः	क्ष्मापयेतम्	क्ष्मापयेत
	क्ष्मापयेयम्	क्ष्मापयेव	क्ष्मापयेम
प.	क्ष्मापयतु/क्ष्मापयतात्	क्ष्मापयताम्	क्ष्मापयन्तु
	क्ष्मापय/ ,,	क्ष्मापयतम्	क्ष्मापयत
	क्ष्मापयानि	क्ष्मापयाव	क्ष्मापयाम
ह्य	अक्ष्मापयत्	अक्ष्मापयताम्	अक्ष्मापयन्
	अक्ष्मापयः	अक्ष्मापयतम्	अक्ष्मापयत
	अक्ष्मापयम्	अक्ष्मापयाव	अक्ष्मापयाम
अ.	अचिक्ष्मपत्	अचिक्ष्मपताम्	अचिक्ष्मपन्
	अचिक्ष्मपः	अचिक्ष्मपतम्	अचिक्ष्मपत
	अचिक्ष्मपम्	अचिक्ष्मपाव	अचिक्ष्मपाम
प.	क्ष्मापयाञ्चकार	क्ष्मापयाञ्चक्रतुः	क्ष्मापयाञ्चक्रुः
	क्ष्मापयाञ्चकर्थ	क्ष्मापयाञ्चक्रथुः	क्ष्मापयाञ्चक्र
	क्ष्मापयाञ्चकार/चकर	क्ष्मापयाञ्चकृव	क्ष्मपयाञ्चकृम
	क्ष्मापयाम्बभूव	क्ष्मापयामास	
आ.	क्ष्माप्यात्	क्ष्माप्यास्ताम्	क्ष्माप्यासुः
	क्ष्माप्याः	क्ष्माप्यास्तम्	क्ष्माप्यास्त
	क्ष्माप्यासम्	क्ष्माप्यास्व	क्ष्माप्यास्म
श.	क्ष्मापयिता	क्ष्मापयितारौ	क्ष्मापयितारः
	क्ष्मापयितासि	क्ष्मापयितास्थः	क्ष्मापयितास्थ
	क्ष्मापयितास्मि	क्ष्मापयितास्वः	क्ष्मापयितास्मः
भ.	क्ष्मापयिष्यति	क्ष्मापयिष्यतः	क्ष्मापयिष्यन्ति
	क्ष्मापयिष्यसि	क्ष्मापयिष्यथः	क्ष्मापयिष्यथ
	क्ष्मापयिष्यामि	क्ष्मापयिष्यावः	क्ष्मापयिष्यामः
क्रि.	अक्ष्मापयिष्यत्	अक्ष्मापयिष्यताम्	अक्ष्मापयिष्यन्
	अक्ष्मापयिष्यः	अक्ष्मापयिष्यतम्	अक्ष्मापयिष्यत
	अक्ष्मापयिष्यम्	अक्ष्मापयिष्याव	अक्ष्मापयिष्याम
व.	क्ष्मापयते	क्ष्मापयेते	क्ष्मापयन्ते
	क्ष्मापयसे	क्ष्मापयेथे	क्ष्मापयध्वे
	क्ष्मापये	क्ष्मापयावहे	क्ष्मापयामहे
स.	क्ष्मापयेत	क्ष्मापयेयाताम्	क्ष्मापयेरन्
	क्ष्मापयेथाः	क्ष्मापयेयाथाम्	क्ष्मापयेध्वम्
	क्ष्मापयेय	क्ष्मापयेवहि	क्ष्मापयेमहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	क्षमापयताम्	क्षमापयेताम्	क्षमापयन्ताम्
	क्षमापयस्व	क्षमापयेथाम्	क्षमापयध्वम्
	क्षमापयै	क्षमापयावहै	क्षमापयामहै
ह्य.	अक्षमापयत	अक्षमापयेताम्	अक्षमापयन्त
	अक्षमापयथाः	अक्षमापयेथाम्	अक्षमापयध्वम्
	अक्षमापये	अक्षमापयावहि	अक्षमापयामहि
अ.	अचिक्षमपत	अचिक्षमपेताम्	अचिक्षमपन्त
	अचिक्षमपथाः	अचिक्षमपेथाम्	अचिक्षमपध्वम्
	अचिक्षमपे	अचिक्षमपावहि	अचिक्षमपामहि
प.	क्षमापयाञ्चक्रे	क्षमापयाञ्चक्राते	क्षमापयाञ्चक्रिरे
	क्षमापयाञ्चकृषे	क्षमापयाञ्चक्राथे	क्षमापयाञ्चकृढ्वे
	क्षमापयाञ्चक्रे	क्षमापयाञ्चकृवहे	क्षमापयाञ्चकृमहे
	क्षमापयाम्बभूव	क्षमापयामास	
आ	क्षमापयिषीष्ट	क्षमापयिषीयास्ताम्	क्षमापयिषीरन्
	क्षमापयिषीष्ठाः	क्षमापयिषीयास्थाम्	क्षमापयिषीढ्वम्-ध्वम्
	क्षमापयिषीय	क्षमापयिषीवहि	क्षमापयिषीमहि
भ.	क्षमापयिता	क्षमापयितारौ	क्षमापयितारः
	क्षमापयितासे	क्षमापयितासाथे	क्षमापयिताध्वे
	क्षमापयिताहे	क्षमापयितास्वहे	क्षमापयितास्महे
भ.	क्षमापयिष्यते	क्षमापयिष्येते	क्षमापयिष्यन्ते
	क्षमापयिष्यसे	क्षमापयिष्येथे	क्षमापयिष्यध्वे
	क्षमापयिष्ये	क्षमापयिष्यावहे	क्षमापयिष्यामहे
क्रि.	अक्षमापयिष्यत	अक्षमापयिष्येताम्	अक्षमापयिष्यन्त
	अक्षमापयिष्यथाः	अक्षमापयिष्येथाम्	अक्षमापयिष्यध्वम्
	अक्षमापयिष्ये	अक्षमापयिष्यावहि	अक्षमापयिष्यामहि

804 स्फायौङ्- [स्फाय्] वृद्धौ ।

व.	स्फावयति	स्फावयतः	स्फावयन्ति
	स्फावयसि	स्फावयथः	स्फावयथ
	स्फावयामि	स्फावयावः	स्फावयामः
वि.	स्फावयेम्	स्फावयेताम्	स्फावयेयुः
	स्फावयेः	स्फावयेतम्	स्फावयेत
	स्फावयेयम्	स्फावयेव	स्फावयेम
प.	स्फावयतु/स्फावयतात्	स्फावयताम्	स्फावयन्तु
	स्फावय/ ,,	स्फावयतम्	स्फावयत
	स्फावयानि	स्फावयाव	स्फावयाम
ह्य.	अस्फावयत्	अस्फावयताम्	अस्फावयन्
	अस्फावयः	अस्फावयतम्	अस्फावयत
	अस्फावयम्	अस्फावयाव	अस्फावयाम

अ.	अपिस्फवत्	अपिस्फवताम्	अपिस्फवन्
	अपिस्फवः	अपिस्फवतम्	अपिस्फवत
	अपिस्फवम्	अपिस्फवाव	अपिस्फवाम
प.	स्फावयाञ्चकार	स्फावयाञ्चक्रतुः	स्फावयाञ्चक्रुः
	स्फावयाञ्चकर्थ	स्फावयाञ्चक्रथुः	स्फावयाञ्चक्र
	स्फावयाञ्चकार/चकर	स्फावयाञ्चकृव	स्फावयाञ्चकृमः
	स्फावयाम्बभूव	स्फावयामास	
आ.	स्फाव्यात्	स्फाव्यास्ताम्	स्फाव्यासुः
	स्फाव्याः	स्फाव्यास्तम्	स्फाव्यास्त
	स्फाव्यासम्	स्फाव्यास्व	स्फाव्यास्म
भ.	स्फावयिता	स्फावयितारौ	स्फावयितारः
	स्फावयितासि	स्फावयितास्थः	स्फावयितास्थ
	स्फावयितास्मि	स्फावयितास्वः	स्फावयितास्मः
भ.	स्फावयिष्यति	स्फावयिष्यतः	स्फावयिष्यन्ति
	स्फावयिष्यसि	स्फावयिष्यथः	स्फावयिष्यथ
	स्फावयिष्यामि	स्फावयिष्यावः	स्फावयिष्यामः
क्रि.	अस्फावयिष्यत्	अस्फावयिष्यताम्	अस्फावयिष्यन्
	अस्फावयिष्यः	अस्फावयिष्यतम्	अस्फावयिष्यत
	अस्फावयिष्यम्	अस्फावयिष्याव	अस्फावयिष्याम
व.	स्फावयते	स्फावयेते	स्फावयन्ते
	स्फावयसे	स्फावयेथे	स्फावयध्वे
	स्फावये	स्फावयावहे	स्फावयामहे
वि.	स्फावयेत	स्फावयेयाताम्	स्फावयेरन्
	स्फावयेथाः	स्फावयेयाथाम्	स्फावयेध्वम्
	स्फावयेय	स्फावयेवहि	स्फावयेमहि
प.	स्फावयताम्	स्फावयेताम्	स्फावयन्ताम्
	स्फावयस्व	स्फावयेथाम्	स्फावयध्वम्
	स्फावयै	स्फावयावहै	स्फावयामहै
ह्य.	अस्फावयत	अस्फावयेताम्	अस्फावयन्त
	अस्फावयथाः	अस्फावयेथाम्	अस्फावयध्वम्
	अस्फावये	अस्फावयावहि	अस्फावयामहि
अ.	अपिस्फवत	अपिस्फवेताम्	अपिस्फवन्त
	अपिस्फवथाः	अपिस्फवेथाम्	अपिस्फवध्वम्
	अपिस्फवे	अपिस्फवावहि	अपिस्फवामहि
प.	स्फावयाञ्चक्रे	स्फावयाञ्चक्राते	स्फावयाञ्चक्रिरे
	स्फावयाञ्चकृषे	स्फावयाञ्चक्राथे	स्फावयाञ्चकृढ्वे
	स्फावयाञ्चक्रे	स्फावयाञ्चकृवहे	स्फावयाञ्चकृमहे
	स्फावयाम्बभूव	स्फावयामास	

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आ.	स्फावयिषीष्ट	स्फावयिषीयास्ताम्	स्फावयिषीरन्
	स्फावयिषीष्ठाः	स्फावयिषीयास्थाम्	स्फावयिषीढ्वम्-ध्वम्
	स्फावयिषीय	स्फावयिषीवहि	स्फावयिषीमहि
श्व.	स्फावयिता	स्फावयितारौ	स्फावयितारः
	स्फावयितासे	स्फावयितासाथे	स्फावयिताध्वे
	स्फावयिताहे	स्फावयितास्वहे	स्फावयितास्महे
भ.	स्फावयिष्यते	स्फावयिष्येते	स्फावयिष्यन्ते
	स्फावयिष्यसे	स्फावयिष्येथे	स्फावयिष्यध्वे
	स्फावयिष्ये	स्फावयिष्यावहे	स्फावयिष्यामहे
क्रि.	अस्फावयिष्यत	अस्फावयिष्येताम्	अस्फावयिष्यन्त
	अस्फावयिष्यथाः	अस्फावयिष्येथाम्	अस्फावयिष्यध्वम्
	अस्फावयिष्ये	अस्फावयिष्यावहि	अस्फावयिष्यामहि

888 डुकृंग् [कृ] करणे

व.	कारयति	कारयतः	कारयन्ति
	कारयसि	कारयथः	कारयथ
	कारयामि	कारयावः	कारयामः
स.	कारयेत्	कारयेताम्	कारयेयुः
	कारयेः	कारयेतम्	कारयेत
	कारयेयम्	कारयेव	कारयेम
प.	कारयतु/कारयतात्	कारयताम्	कारयन्तु
	कारय/ ,,	कारयतम्	कारयत
	कारयाणि	कारयाव	कारयाम
ह्य.	अकारयत्	अकारयताम्	अकारयन्
	अकारयः	अकारयतम्	अकारयत
	अकारयम्	अकारयाव	अकारयाम
अ.	अचीकरत्	अचीकरताम्	अचीकरन्
	अचीकरः	अचीकरतम्	अचीकरत
	अचीकरम्	अचीकराव	अचीकराम
प.	कारयाञ्चकार	कारयाञ्चक्रतुः	कारयाञ्चक्रुः
	कारयाञ्चकर्थ	कारयाञ्चक्रथुः	कारयाञ्चक्र
	कारयाञ्चकार/चकर	कारयाञ्चकृव	कारयाञ्चकृम
	कारयाम्बभूव	कारयामास	
आ.	कार्यात्	कार्यास्ताम्	कार्यासुः
	कार्याः	कार्यास्तम्	कार्यास्त
	कार्यासम्	कार्यास्व	कार्यास्म
श्व.	कारयिता	कारयितारौ	कारयितारः
	कारयितासि	कारयितास्थः	कारयितास्थ
	कारयितास्मि	कारयितास्वः	कारयितास्मः
भ.	कारयिष्यति	कारयिष्यतः	कारयिष्यन्ति
	कारयिष्यसि	कारयिष्यथः	कारयिष्यथ
	कारयिष्यामि	कारयिष्यावः	कारयिष्यामः
क्रि.	अकारयिष्यत्	अकारयिष्यताम्	अकारयिष्यन्
	अकारयिष्यः	अकारयिष्यतम्	अकारयिष्यत
	अकारयिष्यम्	अकारयिष्याव	अकारयिष्याम
व.	कार्यते	कार्येते	कार्यन्ते
	कार्यसे	कार्येथे	कार्यध्वे
	कार्ये	कार्यावहे	कार्यामहे
स.	कार्येत	कार्येयाताम्	कार्येरन्
	कार्येथाः	कार्येयाथाम्	कार्येध्वम्
	कार्येय	कार्येवहि	कार्येमहि
प.	कार्यताम्	कार्येताम्	कार्यन्ताम्
	कार्यस्व	कार्येथाम्	कार्यध्वम्
	कार्यै	कार्यावहै	कार्यामहै
ह्य.	अकार्यत	अकार्येताम्	अकार्यन्त
	अकार्यथाः	अकार्येथाम्	अकार्यध्वम्
	अकार्ये	अकार्यावहि	अकार्यामहि
अ.	अचीकरत	अचीकरेताम्	अचीकरन्त
	अचीकरथाः	अचीकरेथाम्	अचीकरध्वम्
	अचीकरे	अचीकरावहि	अचीकरामहि
प.	कारयाञ्चक्रे	कारयाञ्चक्राते	कारयाञ्चक्रिरे
	कारयाञ्चकृषे	कारयाञ्चक्राथे	कारयाञ्चकृढ्वे
	कारयाञ्चक्रे	कारयाञ्चकृवहे	कारयाञ्चकृमहे
	कारयाम्बभूव	कारयामास	
आ.	कारयिषीष्ट	कारयिषीयास्ताम्	कारयिषीरन्
	कारयिषीष्ठाः	कारयिषीयास्थाम्	कारयिषीढ्वम्-ध्वम्
	कारयिषीय	कारयिषीवहि	कारयिषीमहि
श्व.	कारयिता	कारयितारौ	कारयितारः
	कारयितासे	कारयितासाथे	कारयिताध्वे
	कारयिताहे	कारयितास्वहे	कारयितास्महे
भ.	कारयिष्यते	कारयिष्येते	कारयिष्यन्ते
	कारयिष्यसे	कारयिष्येथे	कारयिष्यध्वे
	कारयिष्ये	कारयिष्यावहे	कारयिष्यामहे
क्रि.	अकारयिष्यत	अकारयिष्येताम्	अकारयिष्यन्त
	अकारयिष्यथाः	अकारयिष्येथाम्	अकारयिष्यध्वम्
	अकारयिष्ये	अकारयिष्यावहि	अकारयिष्यामहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

893 राजृग् [राज्] दीप्तौ ।

व.	राजयति	राजयतः	राजयन्ति
	राजयसि	राजयथः	राजयथ
	राजयामि	राजयावः	राजयामः
स.	राजयेत्	राजयेताम्	राजयेयुः
	राजयेः	राजयेतम्	राजयेत
	राजयेयम	राजयेव	राजयेम
प.	राजयतु/राजयतात्	राजयताम्	राजयन्तु
	राजय/ ,,	राजयतम्	राजयत
	राजयानि	राजयाव	राजयाम
ह.	अराजयत्	अराजयताम्	अराजयन्
	अराजयः	अराजयतम्	अराजयत
	अराजयम्	अराजयाव	अराजयाम
भ.	अरराजत्	अरराजताम्	अरराजन्
	अरराजः	अरराजतम्	अरराजत
	अरराजम्	अरराजाव	अरराजाम
प.	राजयाञ्चकार	राजयाञ्चक्रतुः	राजयाञ्चक्रुः
	राजयाञ्चकर्थ	राजयाञ्चक्रथुः	राजयाञ्चक्र
	राजयाञ्चकार/चकर	राजयाञ्चकृव	राजयाञ्चकृम
	राजयाम्बभूव	राजयामास	
आ.	राज्यात्	राज्यास्ताम्	राज्यासुः
	राज्याः	राज्यास्तम्	राज्यास्त
	राज्यासम्	राज्यास्व	राज्यास्म
भ.	राजयिता	राजयितारौ	राजयितारः
	राजयितासि	राजयितास्थ	राजयितास्थ
	राजयितास्मि	राजयितास्वः	राजयितास्मः
भ.	राजयिष्यति	राजयिष्यतः	राजयिष्यन्ति
	राजयिष्यसि	राजयिष्यथः	राजयिष्यथ
	राजयिष्यामि	राजयिष्यावः	राजयिष्यामः
क्रि.	अराजयिष्यत्	अराजयिष्यताम्	अराजयिष्यन्
	अराजयिष्यः	अराजयिष्यतम्	अराजयिष्यत
	अराजयिष्यम्	अराजयिष्याव	अराजयिष्याम
व.	राजयते	राजयेते	राजयन्ते
	राजयसे	राजयेथे	राजयध्वे
	राजये	राजयावहे	राजयामहे
स.	राजयेत	राजयेयाताम्	राजयेरन्
	राजयेथाः	राजयेयाथाम्	राजयेध्वम्
	राजयेय	राजयेवहि	राजयेमहि
प.	राजयताम्	राजयेताम्	राजयन्ताम्
	राजयस्व	राजयेथाम्	राजयध्वम्
	राजयै	राजयावहै	राजयामहै
ह.	अराजयत	अराजयेताम्	अराजयन्त
	अराजयथाः	अराजयेथाम्	अराजयध्वम्
	अराजये	अराजयावहि	अराजयामहि
भ.	अरराजत	अरराजेताम्	अरराजन्त
	अरराजथाः	अरराजेथाम्	अरराजध्वम्
	अरराजे	अरराजावहि	अरराजामहि
प.	राजयाञ्चक्रे	राजयाञ्चक्राते	राजयाञ्चक्रिरे
	राजयाञ्चकृषे	राजयाञ्चक्राथे	राजयाञ्चकृढ्वे
	राजयाञ्चक्रे	राजयाञ्चकृवहे	राजयाञ्चकृमहे
	राजयाम्बभूव	राजयामास	
आ.	राजयिषीष्ट	राजयिषीयास्ताम्	राजयिषीरन्
	राजयिषीष्ठाः	राजयिषीयास्थाम्	राजयिषीढ्वम्
	राजयिषीय	राजयिषीवहि	राजयिषीमहि
भ.	राजयिता	राजयितारौ	राजयितारः
	राजयितासे	राजयितासाथे	राजयिताध्वे
	राजयिताहे	राजयितास्वहे	राजयितास्महे
भ.	राजयिष्यते	राजयिष्येते	राजयिष्यन्ते
	राजयिष्यसे	राजयिष्येथे	राजयिष्यध्वे
	राजयिष्ये	राजयिष्यावहे	राजयिष्यामहे
क्रि.	अराजयिष्यत	अराजयिष्येताम्	अराजयिष्यन्त
	अराजयिष्यथाः	अराजयिष्येथाम्	अराजयिष्यध्वम्
	अराजयिष्ये	अराजयिष्यावहि	अराजयिष्यामहि

932 असी [अस्] गत्यादानयोश्च

व.	आसयति	आसयतः	आसयन्ति
	आसयसि	आसयथः	आसयथ
	आसयामि	आसयावः	आसयामः
स.	आसयेत्	आसयेताम्	आसयेयुः
	आसयेः	आसयेतम्	आसयेत
	आसयेयम्	आसयेव	आसयेम
प.	आसयतु/आसयतात्	आसयताम्	आसयन्तु
	आसय/ ,,	आसयतम्	आसयत
	आसयानि	आसयाव	आसयाम
ह.	आसयत्	आसयताम्	आसयन्
	आसयः	आसयतम्	आसयत
	आसयम्	आसयाव	आसयाम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भ.	आसिसत्	आसिसताम्	आसिसन्
	आसिसः	आसिसतम्	आसिसत
	आसिसम्	आसिसाव	आसिसाम
ए.	आसयाञ्चकार	आसयाञ्चक्रतुः	आसयाञ्चक्रुः
	आसयाञ्चकर्थ	आसयाञ्चक्रथुः	आसयाञ्चक्र
	आसयाञ्चकार/चकर	आसयाञ्चकृव	आसयाञ्चकृम
	आसयाम्बभूव	आसयामास	
आ.	आस्यात्	आस्यास्ताम्	आस्यासुः
	आस्याः	आस्यास्तम्	आस्यास्त
	आस्यासम्	आस्यास्व	आस्यास्म
भ.	आसयिता	आसयितारौ	आसयितारः
	आसयितासि	आसयितास्थः	आसयितास्थ
	आसयितास्मि	आसयितास्वः	आसयितास्मः
भ.	आसयिष्यति	आसयिष्यतः	आसयिष्यन्ति
	आसयिष्यसि	आसयिष्यथः	आसयिष्यथ
	आसयिष्यामि	आसयिष्यावः	आसयिष्यामः
क्रि.	आसयिष्यत्	आसयिष्यताम्	आसयिष्यन्
	आसयिष्यः	आसयिष्यतम्	आसयिष्यत
	आसयिष्यम्	आसयिष्याव	आसयिष्याम
व.	आसय्यते	आसयेते	आसयन्ते
	आसयसे	आसयेथे	आसयध्वे
	आसये	आसयावहे	आसयामहे
स.	आसयेत	आसयेयाताम्	आसयेरन्
	आसयेथाः	आसयेयाथाम्	आसयेध्वम्
	आसयेय	आसयेवहि	आसयेमहि
प्र.	आसयताम्	आसयेताम्	आसयन्ताम्
	आसयस्व	आसयेथाम्	आसयध्वम्
	आसयै	आसयावहै	आसयामहै
अ.	आसयत	आसयेताम्	आसयन्त
	आसयथाः	आसयेथाम्	आसयध्वम्
	आसये	आसयावहि	आसयामहि
भ.	आसिसत	आसिसेताम्	आसिसन्त
	आसिसथाः	आसिसेथाम्	आसिसध्वम्
	आसिसे	आसिसावहि	आसिसामहि
प्र.	आसयाञ्चक्रे	आसयाञ्चक्राते	असयाञ्चक्रिरे
	आसयाञ्चकृषे	आसयाञ्चक्राथे	आसयाञ्चकृढवे
	आसयाञ्चक्रे	आसयाञ्चकृवहे	आसयाञ्चकृमहे
	आसयाम्बभूव	आसयामास	

आ.	आसयिषीष्ट	आसयिषीयास्ताम्	आसयिषीरन्
	आसयिषीष्ठाः	आसयिषीयास्थाम्	आसयिषीढ्वम्-ध्वम्
	आसयिषीय	आसयिषीवहि	आसयिषीमहि
भ.	आसयिता	आसयितारौ	आसयितारः
	आसयितासे	आसयितासाथे	आसयिताध्वे
	आसयिताहे	आसयितास्वहे	आसयितास्महे
भ	आसयिष्यते	आसयिष्येते	आसयिष्यन्ते
	आसयिष्यसे	आसयिष्येथे	आसयिष्यध्वे
	आसयिष्ये	आसयिष्यावहे	आसयिष्यामहे
क्रि.	आसयिष्यत	आसयिष्येताम्	आसयिष्यन्त
	आसयिष्यथाः	आसयिष्येथाम्	आसयिष्यध्वम्
	आसयिष्ये	आसयिष्यावहि	आसयिष्यामहि

935 गुहौङ् [गुह्] संवरणे ।

व.	गूहयति	गूहयतः	गूहयन्ति
	गूहयसि	गूहयथः	गूहयथ
	गूहयामि	गूहयावः	गूहयामः
स.	गूहयेत्	गूहयेताम्	गूहयेयुः
	गूहयेः	गूहयेतम्	गूहयेत
	गूहयेयम	गूहयेव	गूहयेम
प्र.	गूहयतु/गूहयतात्	गूहयताम्	गूहयन्तु
	गूहय/ ,,	गूहयतम्	गूहयत
	गूहयानि	गूहयाव	गूहयाम
अ.	अगूहयत्	अगूहयताम्	अगूहयन्
	अगूहयः	अगूहयतम्	अगूहयत
	अगूहयम्	अगूहयाव	अगूहयाम
भ.	अजूगुहत्	अजूगुहताम्	अजूगुहन्
	अजूगुहः	अजूगुहतम्	अजूगुहत
	अजूगुहम्	अजूगुहाव	अजूगुहाम
ए.	गूहयाञ्चकार	गूहयाञ्चक्रतुः	गूहयाञ्चक्रुः
	गूहयाञ्चकर्थ	गूहयाञ्चक्रथुः	गूहयाञ्चक्र
	गूहयाञ्चकार/चकर	गूहयाञ्चकृव	गूहयाञ्चकृम
	गूहयाम्बभूव	गूहयामास	
आ.	गूह्यात्	गूह्यास्ताम्	गूह्यासुः
	गूह्याः	गूह्यास्तम्	गूह्यास्त
	गूह्यासम्	गूह्यास्व	गूह्यास्म
भ.	गूहयिता	गूहयितारौ	गूहयितारः
	गूहयितासि	गूहयितास्थः	गूहयितास्थ
	गूहयितास्मि	गूहयितास्वः	गूहयितास्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भ.	गूहयिष्यति	गूहयिष्यतः	गूहयिष्यन्ति
	गूहयिष्यसि	गूहयिष्यथः	गूहयिष्यथ
	गूहयिष्यामि	गूहयिष्यावः	गूहयिष्यामः
क्रि.	गूहयिष्यत्	गूहयिष्यताम्	गूहयिष्यन्
	गूहयिष्यः	गूहयिष्यतम्	गूहयिष्यत
	गूहयिष्यम्	गूहयिष्याव	गूहयिष्याम
व.	गूहयते	गूहयेते	गूहयन्ते
	गूहयसे	गूहयेथे	गूहयध्वे
	गूहये	गूहयावहे	गूहयामहे
स.	गूहयेत	गूहयेयाताम्	गूहयेरन्
	गूहयेथाः	गूहयेयाथाम्	गूहयेध्वम्
	गूहयेय	गूहयेवहि	गूहयेमहि
प.	गूहयताम्	गूहयेताम्	गूहयन्ताम्
	गूहयस्व	गूहयेथाम्	गूहयध्वम्
	गूहयै	गूहयावहै	गूहयामहै
ह्य.	अगूहयत	अगूहयेताम्	अगूहयन्त
	अगूहयथाः	अगूहयेथाम्	अगूहयध्वम्
	अगूहये	अगूहयावहि	अगूहयामहि
अ.	अजूगुहत	अजूगुहेताम्	अजूगुहन्त
	अजूगुहथाः	अजूगुहेथाम्	अजूगुहध्वम्
	अजूगुहे	अजूगुहावहि	अजूगुहामहि
प.	गूहयाञ्चक्रे	गूहयाञ्चक्राते	गूहयाञ्चक्रिरे
	गूहयाञ्चकृषे	गूहयाञ्चक्राथे	गूहयाञ्चकृढ्वे
	गूहयाञ्चक्रे	गूहयाञ्चकृवहे	गूहयाञ्चकृमहे
	गूहयाम्बभूव	गूहयामास	
आ.	गूहयिषीष्ट	गूहयिषीयास्ताम्	गूहयिषीरन्
	गूहयिषीष्ठाः	गूहयिषीयास्थाम्	गूहयिषीढ्वम्-ध्वम्
	गूहयिषीय	गूहयिषीवहि	गूहयिषीमहि
भ.	गूहयिता	गूहयितारौ	गूहयितारः
	गूहयितासे	गूहयितासाथे	गूहयिताध्वे
	गूहयिताहे	गूहयितास्वहे	गूहयितास्महे
भ.	गूहयिष्यते	गूहयिष्येते	गूहयिष्यन्ते
	गूहयिष्यसे	गूहयिष्येथे	गूहयिष्यध्वे
	गूहयिष्ये	गूहयिष्यावहे	गूहयिष्यामहे
क्रि.	अगूहयिष्यत	अगूहयिष्येताम्	अगूहयिष्यन्त
	अगूहयिष्यथाः	अगूहयिष्येथाम्	अगूहयिष्यध्व
	अगूहयिष्ये	अगूहयिष्यावहि	अगूहयिष्याम

955 वृतूङ् [वृत्] वर्तने ।

व.	वर्तयति	वर्तयतः	वर्तयन्ति
	वर्तयसि	वर्तयथः	वर्तयथ
	वर्तयामि	वर्तयावः	वर्तयामः
स.	वर्तयेत्	वर्तयेताम्	वर्तयेयुः
	वर्तयेः	वर्तयेतम्	वर्तयेत
	वर्तयेयम्	वर्तयेव	वर्तयेम
प.	वर्तयतु/वर्तयतात्	वर्तयताम्	वर्तयन्तु
	वर्तय/ ,,	वर्तयतम्	वर्तयत
	वर्तयानि	वर्तयाव	वर्तयाम
ह्य.	अवर्तयत्	अवर्तयताम्	अवर्तयन्
	अवर्तयः	अवर्तयतम्	अवर्तयत
	अवर्तयम्	अवर्तयाव	अवर्तयाम
अ.	अवीवृतत्	अवीवृतताम्	अवीवृतन्
	अवीवृतः	अवीवृततम्	अवीवृतत
	अवीवृतम्	अवीवृताव	अवीवृताम
	अववर्तत्	अववर्तताम्	अववर्तन्
प.	वर्तयाञ्चकार	वर्तयाञ्चक्रतुः	वर्तयाञ्चक्रुः
	वर्तयाञ्चकर्थ	वर्तयाञ्चक्रथुः	वर्तयाञ्चक्र
	वर्तयाञ्चकार/चकर	वर्तयाञ्चकृव	वर्तयाञ्चकृम
	वर्तयाम्बभूव	वर्तयामास	
आ.	वर्त्यात्	वर्त्यास्ताम्	वर्त्यासुः
	वर्त्याः	वर्त्यास्तम्	वर्त्यास्त
	वर्त्यासम्	वर्त्यास्व	वर्त्यास्म
भ.	वर्तयिता	वर्तयितारौ	वर्तयितारः
	वर्तयितासि	वर्तयितास्थः	वर्तयितास्थ
	वर्तयितास्मि	वर्तयितास्वः	वर्तयितास्मः
भ.	वर्तयिष्यति	वर्तयिष्यतः	वर्तयिष्यन्ति
	वर्तयिष्यसि	वर्तयिष्यथः	वर्तयिष्यथ
	वर्तयिष्यामि	वर्तयिष्यावः	वर्तयिष्यामः
क्रि.	अवर्तयिष्यत्	अवर्तयिष्यताम्	अवर्तयिष्यन्
	अवर्तयिष्यः	अवर्तयिष्यतम्	अवर्तयिष्यत
	अवर्तयिष्यम्	अवर्तयिष्याव	अवर्तयिष्याम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ब.	वर्तयते	वर्तयेते	वर्तयन्ते
	वर्तयसे	वर्तयेथे	वर्तयध्वे
	वर्तये	वर्तयावहे	वर्तयामहे
स.	वर्तयेत	वर्तयेयाताम्	वर्तयेरन्
	वर्तयेथाः	वर्तयेयाथाम्	वर्तयेध्वम्
	वर्तयेय	वर्तयेवहि	वर्तयेमहि
प.	वर्तयताम्	वर्तयेताम्	वर्तयन्ताम्
	वर्तयस्व	वर्तयेथाम्	वर्तयध्वम्
	वर्तयै	वर्तयावहै	वर्तयामहै
ह.	अवर्तयत	अवर्तयेताम्	अवर्तयन्त
	अवर्तयथाः	अवर्तयेथाम्	अवर्तयध्वम्
	अवर्तये	अवर्तयावहि	अवर्तयामहि
अ.	अवीवृतत	अवीवृतेताम्	अवीवृतन्त
	अवीवृतथाः	अवीवृतेथाम्	अवीवृतध्वम्
	अवीवृते	अवीवृतावहि	अवीवृतामहि
	अववर्तत	अववर्तेताम्	अववर्तन्त इ.
प.	वर्तयाञ्चक्रे	वर्तयाञ्चक्राते	वर्तयाञ्चक्रिरे
	वर्तयाञ्चकृषे	वर्तयाञ्चक्राथे	वर्तयाञ्चकृढ्वे
	वर्तयाञ्चक्रे	वर्तयाञ्चकृवहे	वर्तयाञ्चकृमहे
	वर्तयाम्बभूव	वर्तयामास	
आ.	वर्तयिषीष्ट	वर्तयिषीयास्ताम्	वर्तयिषीरन्
	वर्तयिषीष्ठाः	वर्तयिषीयास्थाम्	वर्तयिषीढ्वम्-ध्वम्
	वर्तयिषीय	वर्तयिषीवहि	वर्तयिषीमहि
ब.	वर्तयिता	वर्तयितारौ	वर्तयितारः
	वर्तयितासे	वर्तयितासाथे	वर्तयिताध्वे
	वर्तयिताहे	वर्तयितास्वहे	वर्तयितास्महे
भ.	वर्तयिष्यते	वर्तयिष्येते	वर्तयिष्यन्ते
	वर्तयिष्यसे	वर्तयिष्येथे	वर्तयिष्यध्वे
	वर्तयिष्ये	वर्तयिष्यावहे	वर्तयिष्यामहे
क्रि.	अवर्तयिष्यत	अवर्तयिष्येताम्	अवर्तयिष्यन्त
	अवर्तयिष्यथाः	अवर्तयिष्येथाम्	अवर्तयिष्यध्वम्
	अवर्तयिष्ये	अवर्तयिष्यावहि	अवर्तयिष्यामहि

989 रमिं [रम्] क्रीडायाम् ।

व.	रमयति	रमयतः	रमयन्ति
	रमयसि	रमयथः	रमयथ
	रमयामि	रमयावः	रमयामः
ल.	रमयेत्	रमयेताम्	रमयेयुः
	रमयेः	रमयेतम्	रमयेत
	रमयेयम्	रमयेव	रमयेम
लो.	रमयतु/रमयतात्	रमयताम्	रमयन्तु
	रमय/ ,,	रमयतम्	रमयत
	रमयाणि	रमयाव	रमयाम
ङ.	अरमयत्	अरमयताम्	अरमयन्
	अरमयः	अरमयतम्	अरमयत
	अरमयम्	अरमयाव	अरमयाम
ङ.	अरीरमत्	अरीरमताम्	अरीरमन्
	अरीरमः	अरीरमतम्	अरीरमत
	अरीरमम्	अरीरमाव	अरीरमाम
लि.	रमयाञ्चकार	रमयाञ्चक्रतुः	रमयाञ्चक्रुः
	रमयाञ्चकर्थ	रमयाञ्चक्रथुः	रमयाञ्चक्र
	रमयाञ्चकार/चकर	रमयाञ्चकृव	रमयाञ्चकृम
	रमयाम्बभूव	रमयामास	
लि.	रम्यात्	रम्यास्ताम्	रम्यासुः
	रम्याः	रम्यास्तम्	रम्यास्त
	रम्यासम	रम्यास्व	रम्यास्म
लृ.	रमयिता	रमयितारौ	रमयितारः
	रमयितासि	रमयितास्थः	रमयितास्थ
	रमयितास्मि	रमयितास्वः	रमयितास्मः
लृ.	रमयिष्यति	रमयिष्यतः	रमयिष्यन्ति
	रमयिष्यसि	रमयिष्यथः	रमयिष्यथ
	रमयिष्यामि	रमयिष्यावः	रमयिष्यामः
क्रि.	अरमयिष्यत्	अरमयिष्यताम्	अरमयिष्यन्
	अरमयिष्यः	अरमयिष्यतम्	अरमयिष्यत
	अरमयिष्याम्	अरमयिष्याव	अरमयिष्याव
व	रमयते	रमयेते	रमयन्ते
	रमयसे	रमयेथे	रमयध्वे
	रमये	रमयावहे	रमयामहे
स.	रमयेत	रमयेयाताम्	रमयेरन्
	रमयेथाः	रमयेयाथाम्	रमयेध्वम्
	रमयेय	रमयेवहि	रमयेमहि
प.	रमयताम्	रमयेताम्	रमयन्ताम्
	रमयस्व	रमयेथाम	रमयध्वम्
	रमयै	रमयावहै	रमयामहै

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ह्य.	अरमयत	अरमयेताम्	अरमयन्त
	अरमयथाः	अरमयेथाम्	अरमयध्वम्
	अरमये	अरमयावहि	अरमयामहि
भ.	अरीरमत	अरीरमेताम्	अरीरमन्त
	अरीरमथाः	अरीरमेथाम्	अरीरमध्वम्
	अरीरमे	अरीरमावहि	अरीरमामहि
प.	रमयाञ्चक्रे	रमयाञ्चक्राते	रमयाञ्चक्रिरे
	रमयाञ्चकृषे	रमयाञ्चक्राथे	रमयाञ्चकृढ्वे
	रमयाञ्चक्रे	रमयाञ्चकृवहे	रमयाञ्चकृमहे
	रमयाम्बभूव	रमयामास	
आ.	रमयिषीष्ट	रमयिषीयास्ताम्	रमयिषीरन्
	रमयिषीष्ठाः	रमयिषीयास्थाम्	रमयिषीढ्वम्-ध्वम्
	रमयिषीय	रमयिषीवहि	रमयिषीमहि
श.	रमयिता	रमयितारौ	रमयितारः
	रमयितासे	रमयितासाथे	रमयिताध्वे
	रमयिताहे	रमयितास्वहे	रमयितास्महे
भ	रमयिष्यते	रमयिष्येते	रमयिष्यन्ते
	रमयिष्यसे	रमयिष्येथे	रमयिष्यध्वे
	रमयिष्ये	रमयिष्यावहे	रमयिष्यामहे
क्रि.	अरमयिष्यत	अरमयिष्येताम्	अरमयिष्यन्त
	अरमयिष्यथाः	अरमयिष्येथाम्	अरमयिष्यध्वम्
	अरमयिष्ये	अरमयिष्यावहि	अरमयिष्यामहि

994 ह्वेंग् [ह्वे] स्पर्द्धाशब्दयोः ।

व.	ह्वाययति	ह्वाययतः	ह्वाययन्ति
	ह्वाययसि	ह्वाययथः	ह्वाययथ
	ह्वाययामि	ह्वाययावः	ह्वाययामः
स.	ह्वाययेत्	ह्वाययेताम्	ह्वाययेयुः
	ह्वाययेः	ह्वाययेतम्	ह्वाययेत
	ह्वाययेयम्	ह्वाययेव	ह्वाययेम
प.	ह्वाययतु/ह्वाययतात्	ह्वाययताम्	ह्वाययन्तु
	ह्वायय/	,, ह्वाययतम्	ह्वाययत
	ह्वाययानि	ह्वाययाव	ह्वाययाम
ह्य.	अह्वाययत्	अह्वाययताम्	अह्वायय्न्
	अह्वाययः	अह्वाययतम्	अह्वाययत
	अह्वाययम्	अह्वाययाव	अह्वाययाम
भ.	अजूहवत्	अजूहवताम्	अजूहवन्
	अजूहवः	अजूहवतम्	अजूहवत
	अजूहवम्	अजूहवाव	अजूहवाम
	अजुहावत्	अजुहावताम्	अजुहावन् इ

र.	ह्वाययाञ्चकार	ह्वाययाञ्चक्रतुः	ह्वाययाञ्चक्रुः
	ह्वाययाञ्चकर्थ	ह्वाययाञ्चक्रथुः	ह्वाययाञ्चक्र
	ह्वाययाञ्चकार/चकर	ह्वाययाञ्चकृव	ह्वाययाञ्चकृम
	ह्वाययाम्बभूव	ह्वाययामास	
आ.	ह्वाययिषीष्ट	ह्वाययिषीयास्ताम्	ह्वाययिषीरन्
	ह्वाययिषीष्ठाः	ह्वाययिषीयास्थाम्	ह्वाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	ह्वाययिषीय	ह्वाययिषीवहि	ह्वाययिषीमहि
श.	ह्वाययिता	ह्वाययितारौ	ह्वाययितारः
	ह्वाययितासि	ह्वाययितास्थः	ह्वाययितास्थ
	ह्वाययितास्मि	ह्वाययितास्वः	ह्वाययितास्मः
भ.	ह्वाययिष्यति	ह्वाययिष्यतः	ह्वाययिष्यन्ति
	ह्वाययिष्यसि	ह्वाययिष्यथः	ह्वाययिष्यथ
	ह्वाययिष्यामि	ह्वाययिष्यावः	ह्वाययिष्यामः
क्रि.	अह्वाययिष्यत्	अह्वाययिष्यताम्	अह्वाययिष्यन्
	अह्वाययिष्यः	अह्वाययिष्यतम्	अह्वाययिष्यत
	अह्वाययिष्यम्	अह्वाययिष्याव	अह्वाययिष्याम
व.	ह्वाययते	ह्वाययेते	ह्वाययन्ते
	ह्वाययसे	ह्वाययेथे	ह्वाययध्वे
	ह्वाययै	ह्वाययावहे	ह्वाययामहे
स.	ह्वाययेत	ह्वाययेयाताम	ह्वाययेरन्
	ह्वाययेथाः	ह्वाययेयाथाम्	ह्वाययेध्वम्
	ह्वाययेय	ह्वाययेवहि	ह्वाययेमहि
प.	ह्वाययताम्	ह्वाययेताम्	ह्वाययन्ताम्
	ह्वाययस्व	ह्वाययेथाम्	ह्वाययध्वम्
	ह्वाययै	ह्वाययावहै	ह्वाययामहै
ह्य.	अह्वाययत	अह्वाययेताम्	अह्वाययन्त
	अह्वाययथाः	अह्वाययेथाम्	अह्वाययध्वम्
	अह्वाययै	अह्वाययावहि	अह्वाययामहि
भ.	अजूहवत	अजूहवेताम्	अजूहवन्त
	अजूहवथाः	अजूहवेथाम्	अजूहवध्वम्
	अजूहवे	अजूहवावहि	अजूहवामहि
प.	ह्वाययाञ्चक्रे	ह्वाययाञ्चक्राते	ह्वाययाञ्चक्रिरे
	ह्वाययाञ्चकृषे	ह्वाययाञ्चक्राथे	ह्वाययाञ्चकृढ्वे
	ह्वाययाञ्चक्रे	ह्वाययाञ्चकृवहे	ह्वाययाञ्चकृमहे
	ह्वाययाम्बभूव	ह्वाययामास	
आ.	ह्वाययिषीष्ट	ह्वाययिषीयास्ताम्	ह्वाययिषीरन्
	ह्वाययिषीष्ठाः	ह्वाययिषीयास्थाम्	ह्वाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	ह्वाययिषीय	ह्वाययिषीवहि	ह्वाययिषीमहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श.	ह्वाययिता	ह्वाययितारौ	ह्वाययितारः
	ह्वाययितासे	ह्वाययितासाथे	ह्वाययिताध्वे
	ह्वाययिताहे	ह्वाययितास्वहे	ह्वाययितास्महे
भ.	ह्वाययिष्यते	ह्वाययिष्येते	ह्वाययिष्यन्ते
	ह्वाययिष्यसे	ह्वाययिष्येथे	ह्वाययिष्यध्वे
	ह्वाययिष्ये	ह्वाययिष्यावहे	ह्वाययिष्यामहे
क्रि.	अह्वाययिष्यत	अह्वाययिष्येताम्	अह्वाययिष्यन्त
	अह्वाययिष्यथाः	अह्वाययिष्येथाम्	अह्वाययिष्यध्वम्
	अह्वाययिष्ये	अह्वाययिष्यावहि	अह्वाययिष्यामहि

997 ट्वोश्वि [श्वि] गतिवृद्धयोः ।

व.	श्वाययति	श्वाययतः	श्वायय्न्ति
	श्वाययसि	श्वाययथः	श्वाययथ
	श्वाययामि	श्वाययावः	श्वाययामः
ङ.	श्वाययेत्	श्वाययेताम्	श्वाययेयुः
	श्वाययेः	श्वाययेतम्	श्वाययेत
	श्वाययेयम्	श्वाययेव	श्वाययेम
ल.	श्वाययतु/श्वाययतात्	श्वाययताम्	श्वायय्न्तु
	श्वायय/ ,,	श्वाययतम्	श्वाययत
	श्वाययानि	श्वायय्याव	श्वाययाम
अ.	अश्वाययत्	अश्वाययताम्	अश्वायय्न्
	अश्वायय:	अश्वाययतम्	अश्वाययत
	अश्वाययम्	अश्वायय्याव	अश्वाय्याम
अ.	अशू शुवत्	अशू शुवताम्	अशू शुवन्
	अशू शुवः	अशू शुवतम्	अशू शुवत
	अशू शुवम्	अशू शुवाव	अशू शुवाम
	अशिश्वयत्	अशिश्वयताम्	अशिश्वयन् इ.
प.	श्वायय्याञ्चकार	श्वायय्याञ्चक्रतुः	श्वायय्याञ्चक्रुः
	श्वायय्याञ्चकर्थ	श्वायय्याञ्चक्रथुः	श्वायय्याञ्चक्र
	श्वायय्याञ्चकार/चकर	श्वायय्याञ्चकृव	श्वायय्याञ्चकृम
	श्वायय्याम्बभूव	श्वाययामास	
आ.	श्वाय्यात्	श्वाय्यास्ताम्	श्वाय्यासुः
	श्वाय्याः	श्वाय्यास्तम्	श्वाय्यास्त
	श्वाय्यासम्	श्वाय्यास्व	श्वाय्यास्म
भ	श्वाययिता	श्वाययितारौ	श्वाययितारः
	श्वाययितासि	श्वाययितास्थः	श्वाययितास्थ
	श्वाययितास्मि	श्वाययितास्वः	श्वाययितास्मः
भ.	श्वाययिष्यति	श्वाययिष्यतः	श्वाययिष्यन्ति
	श्वाययिष्यसि	श्वाययिष्यथः	श्वाययिष्यथ
	श्वाययिष्यामि	श्वाययिष्यावः	श्वाययिष्यामः
क्रि.	अश्वाययिष्यत्	अश्वाययिष्यताम्	अश्वाययिष्यन्
	अश्वाययिष्यः	अश्वाययिष्यतम्	अश्वाययिष्यत
	अश्वाययिष्यम्	अश्वाययिष्याव	अश्वाययिष्याम
व.	श्वाययते	श्वाययेते	श्वाययन्ते
	श्वाययसे	श्वाययेथे	श्वाययध्वे
	श्वाययै	श्वाययावहे	श्वाययामहे
ङ.	श्वाययेत	श्वाययेयाताम्	श्वाययेरन्
	श्वाययेथाः	श्वाययेयाथाम्	श्वाययेध्वम्
	श्वाययेय	श्वाययेवहि	श्वाययेमहि
ल.	श्वाययताम्	श्वाययेताम्	श्वाययन्ताम्
	श्वाययस्व	श्वाययेथाम्	श्वाययध्वम्
	श्वाययै	श्वाययावहै	श्वाययामहै
अ.	अश्वाययत	अश्वाययेताम्	अश्वाययन्त
	अश्वायथाः	अश्वाययेथाम्	अश्वाययध्वम्
	अश्वाययि	अश्वाययावहि	अश्वाययामहि
अ.	अशू शुवत	अशू शुवेताम्	अशू शुवन्त
	अशू शुवथाः	अशू शुवेथाम्	अशू शुवध्वम्
	अशू शुवे	अशू शुवावहि	अशू शुवामहि
	अशिश्वयत्	अशिश्वयेताम्	अशिश्वयन्त इ.
प.	श्वायय्याञ्चक्रे	श्वायय्याञ्चक्राते	श्वायय्याञ्चक्रिरे
	श्वायय्याञ्चकृषे	श्वायय्याञ्चक्राथे	श्वायय्याञ्चकृढ्वे
	श्वायय्याञ्चक्रे	श्वायय्याञ्चकृवहे	श्वायय्याञ्चकृमहे
	श्वायय्याम्बभूव	श्वायय्यामास	
आ.	श्वाययिषीष्ट	श्वाययिषीयास्ताम्	श्वाययिषीरन्
	श्वाययिषीष्ठाः	श्वाययिषीयास्थाम्	श्वाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	श्वाययिषीय	श्वाययिषीवहि	श्वाययिषीमहि
भ.	श्वाययिता	श्वाययितारौ	श्वाययितारः
	श्वाययितासे	श्वाययितासाथे	श्वाययिताध्वे
	श्वाययिताहे	श्वाययितास्वहे	श्वाययितास्महे
भ.	श्वाययिष्यते	श्वाययिष्येते	श्वाययिष्यन्ते
	श्वाययिष्यसे	श्वाययिष्येथे	श्वाययिष्यध्वे
	श्वाययिष्ये	श्वाययिष्यावहे	श्वाययिष्यामहे
क्रि.	अश्वाययिष्यत	अश्वाययिष्येताम्	अश्वाययिष्यन्त
	अश्वाययिष्यथाः	अश्वाययिष्येथाम्	अश्वाययिष्यध्वम्
	अश्वाययिष्ये	अश्वाययिष्यावहि	अश्वाययिष्यामहि

1000 घटिचू [घट्] चेष्टायाम्

व.	घटयति	घटयतः	घटयन्ति
	घटयसि	घटयथः	घटयथ
	घटयामि	घटयावः	घटयामः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स.	घटयेत्	घटयेताम्	घटयेयुः
	घटयेः	घटयेतम्	घटयेत
	घटयेयम्	घटयेव	घटयेम
प.	घटयतु/घटयतात्	घटयताम्	घटयन्तु
	घटय/ ,,	घटयतम्	घटयत
	घटयानि	घटयाव	घटयाम
ङ.	अघटयत्	अघटयताम्	अघटयन्
	अघटयः	अघटयतम्	अघटयत
	अघटयम्	अघटयाव	अघटयाम
अ	अजीघटत्	अजीघटताम्	अजीघटन्
	अजीघटः	अजीघटतम्	अजीघटत
	अजीघटम्	अजीघटाव	अजीघटाम
ट.	घटयाञ्चकार	घटयाञ्चक्रतुः	घटयाञ्चक्रुः
	घटयाञ्चकर्थ	घटयाञ्चक्रथुः	घटयाञ्चक्र
	घटयाञ्चकार/चकर	घटयाञ्चकृव	घटयाञ्चकृम
	घटयाम्बभूव	घटयामास	
आ.	घटयात्	घटयास्ताम्	घटयासुः
	घटयाः	घटयास्तम्	घटयास्त
	घटयासम्	घटयास्व	घटयास्म
ऌ.	घटयिता	घटयितारौ	घटयितारः
	घटयितासि	घटयितास्थः	घटयितास्थ
	घटयितास्मि	घटयितास्वः	घटयितास्मः
ऌ.	घटयिष्यति	घटयिष्यतः	घटयिष्यन्ति
	घटयिष्यसि	घटयिष्यथः	घटयिष्यथ
	घटयिष्यामि	घटयिष्यावः	घटयिष्यामः
क्रि.	अघटयिष्यत्	अघटयिष्यताम्	अघटयिष्यन्
	अघटयिष्यः	अघटयिष्यतम्	अघटयिष्यत
	अघयिष्यम्	अघटयिष्याव	अघटयिष्याम
व.	घटयते	घटयेते	घटयन्ते
	घटयसे	घटयेथे	घटयध्वे
	घटये	घटयावहे	घटयामहे
वि.	घटयेत	घटयेयाताम्	घटयेरन्
	घटयेथाः	घटयेयाथाम्	घटयेध्वम्
	घटयेय	घटयेवहि	घटयेमहि
प	घटयताम्	घटयेताम्	घटयन्ताम्
	घटयस्व	घटयेथाम्	घटयध्वम्
	घटयै	घटयावहै	घटयामहै

ङ.	अघटयत	अघटयेताम्	अघटयन्त
	अघटयथाः	अघटयेथाम्	अघटयध्वम्
	अघटये	अघटयावहि	अघटयामहि
अ.	अजीघटत	अजीघटेताम्	अजीघटन्त
	अजीघटथाः	अजीघटेथाम्	अजीघटध्वम्
	अजीघटे	अजीघटावहि	अजीघटामहि
ट	घटयाञ्चक्रे	घटयाञ्चक्राते	घटयाञ्चक्रिरे
	घटयाञ्चकृषे	घटयाञ्चक्राथे	घटयाञ्चकृढ्वे
	घटयाञ्चक्रे	घटयाञ्चकृवहे	घटयाञ्चकृमहे
	घटयाम्बभूव	घटयामास	
आ.	घटयिषीष्ट	घटयिषीयास्ताम्	घटयिषीरन्
	घटयिषीष्ठाः	घटयिषीयास्थाम्	घटयिषीढ्वम्-ध्वम्
	घटयिषीय	घटयिषीवहि	घटयिषीमहि
ऌ.	घटयिता	घटयितारौ	घटयितारः
	घटयितासे	घटयितासाथे	घटयिताध्वे
	घटयिताहे	घटयितास्वहे	घटयितास्महे
ऌ	घटयिष्यते	घटयिष्येते	घटयिष्यन्ते
	घटयिष्यसे	घटयिष्येथे	घटयिष्यध्वे
	घटयिष्ये	घटयिष्यावहे	घटयिष्यामहे
क्रि.	अघटयिष्यत	अघटयिष्येताम्	अघटयिष्यन्त
	अघटयिष्यथाः	अघटयिष्येथाम्	अघटयिष्यध्वम्
	अघटयिष्ये	अघटयिष्यावहि	अघटयिष्यामहि

1088 ञिष्वप् शये [स्वप्]

व.	स्वापयति	स्वापयतः	स्वापयन्ति
	स्वापयसि	स्वापयथः	स्वापयथ
	स्वापयामि	स्वापयावः	स्वापयामः
स.	स्वापयेत्	स्वापयेताम्	स्वापयेयुः
	स्वापयेः	स्वापयेतम्	स्वापयेत
	स्वापयेयम्	स्वापयेव	स्वापयेम
प.	स्वापयतु/स्वापयतात्	स्वापयताम्	स्वापयन्तु
	स्वापय/ ,,	स्वापयतम्	स्वापयत
	स्वापयानि	स्वापयाव	स्वापयाम
ङ	अस्वापयत्	अस्वापयताम्	अस्वापयन्
	अस्वापयः	अस्वापयतम्	अस्वापयत
	अस्वापयम्	अस्वापयाव	अस्वापयाम
अ.	असू षुपत्	असू षुपताम्	असू षुपन्
	असू षुपः	असू षुपतम्	असू षुपत
	असू षुपम्	असू षुपाव	असू षुपाम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प.	स्वापयाञ्चकार	स्वापयाञ्चक्रतुः	स्वापयाञ्चक्रुः
	स्वापयाञ्चकर्थ	स्वापयाञ्चक्रथुः	स्वापयाञ्चक्र
	स्वापयाञ्चकार/चकर	स्वापयाञ्चकृव	स्वापयाञ्चकृम
	स्वापयाम्बभूव	स्वापयामास	
आ	स्वाप्यात्	स्वाप्यास्ताम्	स्वाप्यासुः
	स्वाप्याः	स्वाप्यास्तम्	स्वाप्यास्त
	स्वाप्यासम्	स्वाप्यास्व	स्वाप्यास्म
श्व	स्वापयिता	स्वापयितारौ	स्वापयितारः
	स्वापयितासि	स्वापयितास्थः	स्वापयितास्थ
	स्वापयितास्मि	स्वापयितास्वः	स्वापयितास्मः
भ.	स्वापयिष्यति	स्वापयिष्यतः	स्वापयिष्यन्ति
	स्वापयिष्यसि	स्वापयिष्यथः	स्वापयिष्यथ
	स्वापयिष्यामि	स्वापयिष्यावः	स्वापयिष्यामः
क्रि.	अस्वापयिष्यत्	अस्वापयिष्यताम्	अस्वापयिष्यन्
	अस्वापयिष्यः	अस्वापयिष्यतम्	अस्वापयिष्यत
	अस्वापयिष्यम्	अस्वापयिष्याव	अस्वापयिष्याम
व.	स्वापयते	स्वापयेते	स्वापयन्ते
	स्वापयसे	स्वापयेथे	स्वापयध्वे
	स्वापये	स्वापयावहे	स्वापयामहे
ध.	स्वापयेत	स्वापयेयाताम्	स्वापयेरन्
	स्वापयेथाः	स्वापयेयाथाम्	स्वापयेध्वम्
	स्वापयेय	स्वापयेवहि	स्वापयेमहि
प.	स्वापयताम्	स्वापयेताम्	स्वापयन्ताम्
	स्वापयस्व	स्वापयेथाम्	स्वापयध्वम्
	स्वापयै	स्वापयावहै	स्वापयामहै
ङ.	अस्वापयत	अस्वापयेताम्	अस्वापयन्त
	अस्वापयथाः	अस्वापयेथाम्	अस्वापयध्वम्
	अस्वापये	अस्वापयावहि	अस्वापयामहि
अ.	असू षुपत	असू षुपेताम्	असू षुपन्त
	असू षुपथाः	असू षुपेथाम्	असू षुपध्वम्
	असू षुपे	असू षुपावहि	असू षुपामहि
ल	स्वापयाञ्चक्रे	स्वापयाञ्चक्राते	स्वापयाञ्चक्रिरे
	स्वापयाञ्चकृषे	स्वापयाञ्चक्राथे	स्वापयाञ्चकृढ्वे
	स्वापयाञ्चक्रे	स्वापयाञ्चकृवहे	स्वापयाञ्चकृमहे
	स्वापयाम्बभूव	स्वापयामास	
लि.	स्वापयिषीष्ट	स्वापयिषीयास्ताम्	स्वापयिषीरन्
	स्वापयिषीष्ठाः	स्वापयिषीयास्थाम्	स्वापयिषीढ्वम्-ध्वम्
	स्वापयिषीय	स्वापयिषीवहि	स्वापयिषीमहि

श्व.	स्वापयिता	स्वापयितारौ	स्वापयितारः
	स्वापयितासे	स्वापयितासाथे	स्वापयिताध्वे
	स्वापयिताहे	स्वापयितास्वहे	स्वापयितास्महे
भ.	स्वापयिष्यते	स्वापयिष्येते	स्वापयिष्यन्ते
	स्वापयिष्यसे	स्वापयिष्येथे	स्वापयिष्यध्वे
	स्वापयिष्ये	स्वापयिष्यावहे	स्वापयिष्यामहे
क्रि.	अस्वापयिष्यत्	अस्वापयिष्येताम्	अस्वापयिष्यन्त
	अस्वापयिष्थाः	अस्वापयिष्येथाम्	अस्वापयिष्यध्वम्
	अस्वापयिष्ये	अस्वापयिष्यावहि	अस्वापयिष्यामहि

1100 हनंकृ [हन्] हिंसागत्योः ।

व	घातयति	घातयतः	घातयन्ति
	घातयसि	घातयथः	घातयथ
	घातयामि	घातयावः	घातयामः
ध.	घातयेत्	घातयेताम्	घातयेयुः
	घातयेः	घातयेतम्	घातयेत
	घातयेयम्	घातयेव	घातयेम
प.	घातयतु/घातयतात्	घातयताम्	घातयन्तु
	घातय/ ,,	घातयतम्	घातयत
	घातयानि	घातयाव	घातयाम
ङ.	अघातयत्	अघातयताम्	अघातयन्
	अघातयः	अघातयतम्	अघातयत
	अघातयम्	अघातयाव	अघातयाम
अ.	अजीघतत्	अजीघतताम्	अजीघतन्
	अजीघतः	अजीघततम्	अजीघतत
	अजीघतम्	अजीघताव	अजीघताम
प.	घातयाञ्चकार	घातयाञ्चक्रतुः	घातयाञ्चक्रुः
	घातयाञ्चकर्थ	घातयाञ्चक्रथुः	घातयाञ्चक्र
	घातयाञ्चकार/चकर	घातयाञ्चकृव	घातयाञ्चकृम
	घातयाम्बभूव	घातयामास	
आ.	घात्यात्	घात्यास्ताम्	घात्यासुः
	घात्याः	घात्यास्तम्	घात्यास्त
	घात्यासम्	घात्यास्व	घात्यास्म
श्व.	घातयिता	घातयितारौ	घातयितारः
	घातयितासि	घातयितास्थः	घातयितास्थ
	घातयितास्मि	घातयितास्वः	घातयितास्मः
भ	घातयिष्यति	घातयिष्यतः	घातयिष्यन्ति
	घातयिष्यसि	घातयिष्यथः	घातयिष्यथ
	घातयिष्यामि	घातयिष्यावः	घातयिष्यामः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

क्रि.	अघातयिष्यत्	अघातयिष्यताम्	अघातयिष्यन्
	अघातयिष्यः	अघातयिष्यतम्	अघातयिष्यत
	अघातयिष्यम्	अघातयिष्याव	अघातयिष्याम
व.	घातयते	घातयेते	घातयन्ते
	घातयसे	घातयेथे	घातयध्वे
	घातये	घातयावहे	घातयामहे
स.	घातयेत	घातयेयाताम्	घातयेरन्
	घातयेथाः	घातयेयाथाम्	घातयेध्वम्
	घातयेय	घातयेवहि	घातयेमहि
ए	घातयताम्	घातयेताम्	घतयन्ताम्
	घातयस्व	घातयेथाम्	घातयध्वम्
	घातयै	घातयावहै	घातयामहै
अ	अघातयत	अघातयेताम्	अघातयन्त
	अघातयथाः	अघातयेथाम्	अघातयध्वम्
	अघातये	अघातयावहि	अघातयामहि
अ.	अजीघतत	अजीघतेताम्	अजीघतन्त
	अजीघतथाः	अजीघतेथाम्	अजीघतध्वम्
	अजीघते	अजीघतावहि	अजीघतामहि
ए.	घातयाञ्चक्रे	घातयाञ्चक्राते	घातयाञ्चक्रिरे
	घातयाञ्चकृषे	घातयाञ्चक्राथे	घातयाञ्चकृढ्वे
	घातयाञ्चक्रे	घातयाञ्चकृवहे	घातयाञ्चकृमहे
	घातयाम्बभूव	घातयामास	
आ.	घातयिषीष्ट	घातयिषीयास्ताम्	घातयिषीरन्
	घातयिषीष्ठाः	घातयिषीयास्थाम्	घातयिषीढ्वम्-ढ्वम्
	घातयिषीय	घातयिषीवहि	घातयिषीमहि
भ.	घातयिता	घातयितारौ	घातयितारः
	घातयितासे	घातयितासाथे	घातयिताध्वे
	घातयिताहे	घातयितास्वहे	घातयितास्महे
भ.	घातयिष्यते	घातयिष्येते	घातयिष्यन्ते
	घातयिष्यसे	घातयिष्येथे	घातयिष्यध्वे
	घातयिष्ये	घातयिष्यावहे	घातयिष्यामहे
क्रि.	अघातयिष्यत	अघातयिष्येताम्	अघातयिष्यन्त
	अघातयिष्यथाः	अघातयिष्येथाम्	अघातयिष्यध्वम्
	अघातयिष्ये	अघातयिष्यावहि	अघातयिष्यामहि

1143 विष्लृक्ङी [विष्] व्याप्तौ ।

व	वेषयति	वेषयतः	वेषयन्ति
	वेषयसि	वेषयथः	वेषयथ
	वेषयामि	वेषयावः	वेषयामः
स.	वेषयेत्	वेषयेताम्	वेषयेयुः
	वेषयेः	वेषयेतम्	वेषयेत
	वेषयेयम्	वेषयेव	वेषयेम
ए.	वेषयतु/वेषयतात्	वेषयताम्	वेषयन्तु
	वेषय/ ,,	वेषयतम्	वेषयत
	वेषयाणि	वेषयाव	वेषयाम
अ.	अवेषयत्	अवेषयताम्	अवेषयन्
	अवेषयः	अवेषयतम्	अवेषयत
	अवेषयम्	अवेषयाव	अवेषयाम
अ.	अवीविषत्	अवीविषताम्	अवीविषन्
	अवीविषः	अवीविषतम्	अवीविषत
	अवीविषम्	अवीविषाव	अवीविषाम
ए.	वेषयाञ्चकार	वेषयाञ्चक्रतुः	वेषयाञ्चक्रुः
	वेषयाञ्चकर्थ	वेषयाञ्चक्रथुः	वेषयाञ्चक्र
	वेषयाञ्चकार/चकर	वेषयाञ्चकृव	वेषयाञ्चकृम
	वेषयाम्बभूव	वेषयामास	
भ	वेष्यात्	वेष्यास्ताम्	वेष्यासुः
	वेष्याः	वेष्यास्तम्	वेष्यास्त
	वेष्यासम्	वेष्यास्व	वेष्यास्म
भ.	वेषयिता	वेषयितारौ	वेषयितारः
	वेषयितासि	वेषयितास्थः	वेषयितास्थ
	वेषयितास्मि	वेषयितास्वः	वेषयितास्मः
भ.	वेषयिष्यति	वेषयिष्यतः	वेषयिष्यन्ति
	वेषयिष्यसि	वेषयिष्यथः	वेषयिष्यथ
	वेषयिष्यामि	वेषयिष्यावः	वेषयिष्यामः
क्रि.	अवेषयिष्यत्	अवेषयिष्यताम्	अवेषयिष्यन्
	अवेषयिष्यः	अवेषयिष्यतम्	अवेषयिष्यत
	अवेषयिष्यम्	अवेषयिष्याव	अवेषयिष्याम
व.	वेषयते	वेषयेते	वेषयन्ते
	वेषयसे	वेषयेथे	वेषयध्वे
	वेषये	वेषयावहे	वेषयामहे
स.	वेषयेत	वेषयेयाताम्	वेषयेरन्
	वेषयेथाः	वेषयेयाथाम्	वेषयेध्वम्
	वेषयेय	वेषयेवहि	वेषयेमहि
ए.	वेषयताम्	वेषयेताम्	वेषयन्ताम्
	वेषयस्व	वेषयेथाम्	वेषयध्वम्
	वेषयै	वेषयावहै	वेषयामहै

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ह.	अदेषयत	अदेषयेताम्	अदेषयन्त
	अदेषयथाः	अदेषयेथाम्	अदेषयध्वम्
	अदेषये	अदेषयावहि	अदेषयामहि
भ.	अदीदिषत	अदीदिषेताम्	अदीदिषन्त
	अदीदिषथाः	अदीदिषेथाम्	अदीदिषध्वम्
	अदीदिषे	अदीदिषावहि	अदीदिषामहि
ए	देषयाञ्चक्रे	देषयाञ्चक्राते	देषयाञ्चक्रिरे
	देषयाञ्चकृषे	देषयाञ्चक्राथे	देषयाञ्चकृढ्वे
	देषयाञ्चक्रे	देषयाञ्चकृवहे	देषयाञ्चकृमहे
	देषयाम्बभूव	देषयामास	
आ.	देषयिषीष्ट	देषयिषीयास्ताम्	देषयिषीरन्
	देषयिषीष्ठाः	देषयिषीयास्थाम्	देषयिषीध्वम्
	देषयिषीय	देषयिषीवहि	देषयिषीमहि
भ.	देषयिता	देषयितारौ	देषयितारः
	देषयितासे	देषयितासाथे	देषयिताध्वे
	देषयिताहे	देषयितास्वहे	देषयितास्महे
भ.	देषयिष्यते	देषयिष्येते	देषयिष्यन्ते
	देषयिष्यसे	देषयिष्येथे	देषयिष्यध्वे
	देषयिष्ये	देषयिष्यावहे	देषयिष्यामहे
कि.	अदेषयिष्यत	अदेषयिष्येताम्	अदेषयिष्यन्त
	अदेषयिष्यथाः	अदेषयिष्येथाम्	अदेषयिष्यध्वम्
	अदेषयिष्ये	अदेषयिष्यावहि	अदेषयिष्यामहि

1209 दुषंचू [दुष्] वैकृत्ये ।

व.	दूषयति	दूषयतः	दूषयन्ति
	दूषयसि	दूषयथः	दूषयथ
	दूषयामि	दूषयावः	दूषयामः
वि.	दूषयेत्	दूषयेताम्	दूषयेयुः
	दूषयेः	दूषयेतम्	दूषयेत
	दूषयेयम्	दूषयेव	दूषयेम
प.	दूषयतु/दूषयतात्	दूषयताम्	दूषयन्तु
	दूषय/ ,,	दूषयतम्	दूषयत
	दूषयाणि	दूषयाव	दूषयाम
ह.	अदूषयत्	अदूषयताम्	अदूषयन्
	अदूषयः	अदूषयतम्	अदूषयत
	अदूषयम्	अदूषयाव	अदूषयाम
भ.	अदू दुषत्	अदू दुषताम्	अदू दुषन्
	अदू दुषः	अदू दुषतम्	अदू दुषत
	अदू दुषम्	अदू दुषाव	अदू दुषाम

प.	दूषयाञ्चकार	दूषयाञ्चक्रतुः	दूषयाञ्चक्रुः
	दूषयाञ्चकर्थ	दूषयाञ्चक्रथुः	दूषयाञ्चक्र
	दूषयाञ्चकार/चकर	दूषयाञ्चकृव	दूषयाञ्चकृम
	दूषयाम्बभूव	दूषयामास	
आ.	दूष्यात्	दूष्यास्ताम्	दूष्यासुः
	दूष्याः	दूष्यास्तम्	दूष्यास्त
	दूष्यासम्	दूष्यास्व	दूष्यास्म
भ.	दूषयिता	दूषयितारौ	दूषयितारः
	दूषयितासि	दूषयितास्थः	दूषयितास्थ
	दूषयितास्मि	दूषयितास्वः	दूषयितास्मः
भ.	दूषयिष्यति	दूषयिष्यतः	दूषयिष्यन्ति
	दूषयिष्यसि	दूषयिष्यथः	दूषयिष्यथ
	दूषयिष्यामि	दूषयिष्यावः	दूषयिष्यामः
कि.	अदूषयिष्यत्	अदूषयिष्यताम्	अदूषयिष्यन्
	अदूषयिष्यः	अदूषयिष्यतम्	अदूषयिष्यत
	अदूषयिष्यम्	अदूषयिष्याव	अदूषयिष्याम
व	दूषयते	दूषयेते	दूषयन्ते
	दूषयसे	दूषयेथे	दूषयध्वे
	दूषये	दूषयावहे	दूषयामहे
वि.	दूषयेत	दूषयेयाताम्	दूषयेरन्
	दूषयेथाः	दूषयेयाथाम्	दूषयेध्वम्
	दूषयेय	दूषयेवहि	दूषयेमहि
प.	दूषयताम्	दूषयेताम्	दूषयन्ताम्
	दूषयस्व	दूषयेथाम्	दूषयध्वम्
	दूषयै	दूषयावहै	दूषयामहै
ह.	अदूषयत	अदूषयेताम्	अदूषयन्त
	अदूषयथाः	अदूषयेथाम्	अदूषयध्वम्
	अदूषये	अदूषयावहि	अदूषयामहि
भ.	अददुषत	अददुषेताम्	अददुषन्त
	अददुषथाः	अददुषेथाम्	अददुषध्वम्
	अददुषे	अददुषावहि	अददुषामहि
ए	दूषयाञ्चक्रे	दूषयाञ्चक्राते	दूषयाञ्चक्रिरे
	दूषयाञ्चकृषे	दूषयाञ्चक्राथे	दूषयाञ्चकृढ्वे
	दूषयाञ्चक्रे	दूषयाञ्चकृवहे	दूषयाञ्चकृमहे
	दूषयाम्बभूव	दूषयामास	

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आ.	दूषयिषीष्ट	दूषयिषीयास्ताम्	दूषयिषीरन्
	दूषयिषीष्ठाः	दूषयिषीयास्थाम्	दूषयिषीढ्वम्-ध्वम्
	दूषयिषीय	दूषयिषीवहि	दूषयिषीमहि
ऋ.	दूषयिता	दूषयितारौ	दूषयितारः
	दूषयितासे	दूषयितासाथे	दूषयिताध्वे
	दूषयिताहे	दूषयितास्वहे	दूषयितास्महे
भ	दूषयिष्यते	दूषयिष्येते	दूषयिष्यन्ते
	दूषयिष्यसे	दूषयिष्येथे	दूषयिष्यध्वे
	दूषयिष्ये	दूषयिष्यावहे	दूषयिष्यामहे
कि.	अदूषयिष्यत	अदूषयिष्येताम्	अदूषयिष्यन्त
	अदूषयिष्यथाः	अदूषयिष्येथाम्	अदूषयिष्यध्वम्
	अदूषयिष्ये	अदूषयिष्यावहि	अदूषयिष्यामहि

1248 लीङ्-च् [ली] श्लेषणे । लियो नोन्तः स्नेहद्रवे इति ने ।

व.	विलीनयति	विलीनयतः	विलीनयन्ति
	विलीनयसि	विलीनयथः	विलीनयथ
	विलीनयामि	विलीनयावः	विलीनयामः
स.	विलीनयेत्	विलीनयेताम्	विलीनयेयुः
	विलीनयेः	विलीनयेतम्	विलीनयेत
	विलीनयेयम्	विलीनयेव	विलीनयेम
ए.	विलीनयतु/विलीनयतात्	विलीनयताम्	विलीनयन्तु
	विलीनय/ ,,	विलीनयतम्	विलीनयत
	विलीनयानि	विलीनयाव	विलीनयाम
अ.	व्यलीनयत्	व्यलीनयताम्	व्यलीनयन्
	व्यलीनयः	व्यलीनयतम्	व्यलीनयत
	व्यलीनयम्	व्यलीनयाव	व्यलीनयाम
अ.	व्यलीलिनत्	व्यलीलिनताम्	व्यलीलिनन्
	व्यलीलिनः	व्यलीलिनतम्	व्यलीलिनत
	व्यलीलिनम्	व्यलीलिनाव	व्यलीलिनाम
प.	विलीनयाञ्चकार	विलीनयाञ्चक्रतुः	विलीनयाञ्चक्रुः
	विलीनयाञ्चकर्थ	विलीनयाञ्चक्रथुः	विलीनयाञ्चक्र
	विलीनयाञ्चकार/चकर	विलीनयाञ्चकृव	विलीनयाञ्चकृम
	विलीनयाम्बभूव	विलीनयामास	
आ.	विलीन्यात्	विलीन्यास्ताम्	विलीन्यासुः
	विलीन्याः	विलीन्यास्तम्	विलीन्यास्त
	विलीन्यासम्	विलीन्यास्व	विलीन्यास्म

ऋ.	विलीनयिता	विलीनयितारौ	विलीनयितारः
	विलीनयितासि	विलीनयितास्थः	विलीनयितास्थ
	विलीनयितास्मि	विलीनयितास्वः	विलीनयितास्मः
भ.	विलीनयिष्यति	विलीनयिष्यतः	विलीनयिष्यन्ति
	विलीनयिष्यसि	विलीनयिष्यथः	विलीनयिष्यथ
	विलीनयिष्यामि	विलीनयिष्यावः	विलीनयिष्यामः
कि.	व्यलीनयिष्यत्	व्यलीनयिष्यताम्	व्यलिनयिष्यन्
	व्यलीनयिष्यः	व्यलीनयिष्यतम्	व्यलीनयिष्यत
	व्यलीनयिष्यम्	व्यलीनयिष्याव	व्यलीनयिष्याम
व.	विलीनयते	विलीनयेते	विलीनयन्ते
	विलीनयसे	विलीनयेथे	विलीनयध्वे
	विलीनये	विलीनयावहे	विलीनयामहे
स.	विलीनयेत	विलीनयेयाताम्	विलीनयेरन्
	विलीनयेथाः	विलीनयेयाथाम्	विलीनयेध्वम्
	विलीनयेय	विलीनयेवहि	विलीनयेमहि
ए.	विलीनयताम्	विलीनयेताम्	विलीनयन्ताम्
	विलीनयस्व	विलीनयेथाम्	विलीनयध्वम्
	विलीनयै	विलीनयावहै	विलीनयामहै
अ.	व्यलीनयत	व्यलीनयेताम्	व्यलीनयन्त
	व्यलीनयथाः	व्यलीनयेथाम्	व्यलीनयध्वम्
	व्यलीनये	व्यलीनयावहि	व्यलीनयामहि
अ.	व्यलीलिनत	व्यलीलिनेताम	व्यलीलिनन्त
	व्यलीलिनथाः	व्यलीलिनेथाम्	व्यलीलिनध्वम्
	व्यलीलिने	व्यलीलिनावहि	व्यलीलिनामहि
प.	विलीनयाञ्चक्रे	विलीनयाञ्चक्राते	विलीनयाञ्चक्रिरे
	विलीनयाञ्चकृषे	विलीनयाञ्चक्राथे	विलीनयाञ्चकृढ्वे
	विलीनयाञ्चक्रे	विलीनयाञ्चकृवहे	विलीनयाञ्चकृमहे
	विलीनयाम्बभूव	विलीनयामास	
आ.	विलीनयिषीष्ट	विलीनयिषीयास्ताम्	विलीनयिषीरन्
	विलीनयिषीष्ठाः	विलीनयिषीयास्थाम्	विलीनयिषीढ्वम्-ध्वम्
	विलीनयिषीय	विलीनयिषीवहि	विलीनयिषीमहि
ऋ.	विलीनयिता	विलीनयितारौ	विलीनयितारः
	विलीनयितासे	विलीनयितासाथे	विलीनयिताध्वे
	विलीनयिताहे	विलीनयितास्वहे	विलीनयितास्महे
भ.	विलीनयिष्यते	विलीनयिष्येते	विलीनयिष्यन्ते
	विलीनयिष्यसे	विलीनयिष्येथाम्	विलीनयिष्यध्वे
	विलीनयिष्ये	विलीनयिष्यावहे	विलीनयिष्यामहे

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

कि.	व्यलीनयिष्यत	व्यलीनयिष्येताम्	व्यलीनयिष्यन्त
	व्यलीनयिष्यथाः	व्यलीनयिष्येथाम्	व्यलीनयिष्यध्वम्
	व्यलीनयिष्ये	व्यलीनयिष्यावहि	व्यलीनयिष्यामहि

॥ नागमभावे ॥

१.	लाययति	लाययतः	लाययन्ति
	लाययसि	लाययथः	लाययथ
	लाययामि	लाययावः	लाययामः
२.	लाययेत्	लाययेताम्	लाययेयुः
	लाययेः	लाययेतम्	लाययेत
	लाययेयम्	लाययेव	लाययेम
३.	लाययतु/लाययतात्	लाययताम्	लाययन्तु
	लाययः/ ,,	लाययतम्	लाययत
	लाययानि	लाययाव	लाययाम
४.	अलाययत्	अलाययताम्	अलाययन्
	अलाययः	अलाययतम्	अलाययत
	अलाययम्	अलाययाव	अलाययाम
५.	अलीलयत्	अलीलयताम्	अलीलयन्
	अलीलयः	अलीलयतम्	अलीलयत
	अलीलयम्	अलीलयाव	अलीलयाम
६.	लाययाञ्चकार	लाययाञ्चक्रतुः	लाययाञ्चक्रुः
	लाययाञ्चकर्थ	लाययाञ्चक्रथुः	लाययाञ्चक्र
	लाययाञ्चकार/चकर	लाययाञ्चकृव	लाययाञ्चकृम
	लाययाम्बभूव	लाययामास	
आ.	लाय्यात्	लाय्यास्ताम्	लाय्यासुः
	लाय्याः	लाय्यास्तम्	लाय्यास्त
	लाय्यासम्	लाय्यास्व	लाय्यास्म
७.	लाययिता	लाययितारौ	लाययितारः
	लाययितासि	लाययितास्थः	लाययितास्थ
	लाययितास्मि	लाययितास्वः	लाययितास्मः
८.	लाययिष्यति	लाययिष्यतः	लाययिष्यन्ति
	लाययिष्यसि	लाययिष्यथः	लाययिष्यथ
	लाययिष्यामि	लाययिष्यावः	लाययिष्यामः
कि.	अलाययिष्यत्	अलाययिष्यताम्	अलाययिष्यन्
	अलाययिष्यः	अलाययिष्यतम्	अलाययिष्यत
	अलाययिष्यम्	अलाययिष्याव	अलाययिष्याम

1291 धूगट् [धू] कम्पने

१.	धूनयति	धूनयतः	धूनयन्ति
	धूनयसि	धूनयथः	धूनयथ
	धूनयामि	धूनयावः	धूनयामः
२.	धूनयेत्	धूनयेताम्	धूनयेयुः
	धूनयेः	धूनयेतम्	धूनयेत
	धूनयेयम्	धूनयेव	धूनयेम
३.	धूनयतु/धूनयतात्	धूनयताम्	धूनयन्तु
	धूनय/ ,,	धूनयतम्	धूनयत
	धूनयानि	धूनयाव	धूनयाम
४.	अधूनयत्	अधूनयताम्	अधूनयन्
	अधूनयः	अधूनयतम्	अधूनयत
	अधूनयम्	अधूनयाव	अधूनयाम
५.	अदूधुनत्	अदूधुनताम्	अदूधुनन्
	अदूधुनः	अदूधुनतम्	अदूधुनत
	अदूधुनम्	अदूधुनाव	अदूधुनाम
६.	धूनयाञ्चकार	धूनयाञ्चक्रतुः	धूनयाञ्चक्रुः
	धूनयाञ्चकर्थ	धूनयाञ्चक्रथुः	धूनयाञ्चक्र
	धूनयाञ्चकार/चकर	धूनयाञ्चकृव	धूनयाञ्चकृम
	धूनयाम्बभूव	धूनयामास	
आ.	धून्यात्	धून्यास्ताम्	धून्यासुः
	धून्याः	धून्यास्तम्	धून्यास्त
	धून्यासम्	धून्यास्व	धून्यास्म
७.	धूनयिता	धूनयितारौ	धूनयितारः
	धूनयितासि	धूनयितास्थः	धूनयितास्थ
	धूनयितास्मि	धूनयितास्वः	धूनयितास्मः
८.	धूनयिष्यति	धूनयिष्यतः	धूनयिष्यन्ति
	धूनयिष्यसि	धूनयिष्यथः	धूनयिष्यथ
	धूनयिष्यामि	धूनयिष्यावः	धूनयिष्यामः
कि.	अधूनयिष्यत्	अधूनयिष्यताम्	अधूनयिष्यन्
	अधूनयिष्यः	अधूनयिष्यतम्	अधूनयिष्यत
	अधूनयिष्यम्	अधूनयिष्याव	अधूनयिष्याम

1546 ज्ञांश् [ज्ञा] अवबोधने ।

१.	ज्ञापयति	ज्ञापयतः	ज्ञापयन्ति
	ज्ञापयसि	ज्ञापयथः	ज्ञापयथ
	ज्ञापयामि	ज्ञापयावः	ज्ञापयामः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स.	ज्ञापयेत्	ज्ञापयेताम्	ज्ञापयेयुः
	ज्ञापयेः	ज्ञापयेतम्	ज्ञापयेत
	ज्ञापयेयम्	ज्ञापयेव	ज्ञापयेम
ऐ	ज्ञापयतु/ज्ञापयतात्	ज्ञापयताम्	ज्ञापयन्तु
	ज्ञापय/ ,,	ज्ञापयतम्	ज्ञापयत
	ज्ञापयानि	ज्ञापयाव	ज्ञापयाम
ङ	अज्ञापयत्	अज्ञापयताम्	अज्ञापयन्
	अज्ञापयः	अज्ञापयतम्	अज्ञापयत
	अज्ञापयम्	अज्ञापयाव	अज्ञापयाम
अ	अजिज्ञपत्	अजिज्ञपताम्	अजिज्ञपन्
	अजिज्ञपः	अजिज्ञपतम्	अजिज्ञपत
	अजिज्ञपम्	अजिज्ञपाव	अजिज्ञपाम
र	ज्ञापयाञ्चकार	ज्ञापयाञ्चक्रतुः	ज्ञापयाञ्चक्रुः
	ज्ञापयाञ्चकर्थ	ज्ञापयाञ्चक्रथुः	ज्ञापयाञ्चक्र
	ज्ञापयाञ्चकार/चकर	ज्ञापयाञ्चकृव	ज्ञापयाञ्चकृम
	ज्ञापयाम्बभूव	ज्ञापयामास	
आ.	ज्ञाप्यात्	ज्ञाप्यास्ताम्	ज्ञाप्यासुः
	ज्ञाप्याः	ज्ञाप्यास्तम्	ज्ञाप्यास्त
	ज्ञाप्यासम्	ज्ञाप्यास्व	ज्ञाप्यास्म
ऋ	ज्ञापयिता	ज्ञापयितारौ	ज्ञापयितारः
	ज्ञापयितासि	ज्ञापयितास्थः	ज्ञापयितास्थ
	ज्ञापयितास्मि	ज्ञापयितास्वः	ज्ञापयितास्मः
भ.	ज्ञापयिष्यति	ज्ञापयिष्यतः	ज्ञापयिष्यन्ति
	ज्ञापयिष्यसि	ज्ञापयिष्यथः	ज्ञापयिष्यथ
	ज्ञापयिष्यामि	ज्ञापयिष्यावः	ज्ञापयिष्यामः
क्रि.	अज्ञापयिष्यत्	अज्ञापयिष्यताम्	अज्ञापयिष्यन्
	अज्ञापयिष्यः	अज्ञापयिष्यतम्	अज्ञापयिष्यत
	अज्ञापयिष्यम्	अज्ञापयिष्याव	अज्ञापयिष्याम
ब.	ज्ञापयते	ज्ञापयेते	ज्ञापयन्ते
	ज्ञापयसे	ज्ञापयेथे	ज्ञापयध्वे
	ज्ञापये	ज्ञापयावहे	ज्ञापयामहे
स.	ज्ञापयेत	ज्ञापयेयाताम्	ज्ञापयेरन्
	ज्ञापयेथाः	ज्ञापयेयाथाम्	ज्ञापयेध्वम्
	ज्ञापयेय	ज्ञापयेवहि	ज्ञापयेमहि
ए.	ज्ञापयताम्	ज्ञापयेताम्	ज्ञापयन्ताम्
	ज्ञापयस्व	ज्ञापयेथाम्	ज्ञापयध्वम्
	ज्ञापयै	ज्ञापयावहै	ज्ञापयामहै

ङ	अज्ञापयत	अज्ञापयेताम्	अज्ञापयन्त
	अज्ञापयथाः	अज्ञापयेथाम्	अज्ञापयध्वम्
	अज्ञापये	अज्ञापयावहि	अज्ञापयामहि
अ	अजिज्ञपत	अजिज्ञपेताम्	अजिज्ञपन्त
	अजिज्ञथाः	अजिज्ञपेथाम्	अजिज्ञपध्वम्
	अजिज्ञपे	अजिज्ञपावहि	अजिज्ञपामहि
प.	ज्ञापयाञ्चक्रे	ज्ञापयाञ्चक्राते	ज्ञापयाञ्चक्रिरे
	ज्ञापयाञ्चकृषे	ज्ञापयाञ्चक्राथे	ज्ञापयाञ्चकृढ्वे
	ज्ञापयाञ्चक्रे	ज्ञापयाञ्चकृवहे	ज्ञापयाञ्चकृमहे
	ज्ञापयाम्बभूव	ज्ञापयामास	
आ.	ज्ञापयिषीष्ट	ज्ञापयिषीयास्ताम्	ज्ञापयिषीरन्
	ज्ञापयिषीष्ठाः	ज्ञापयिषीयास्थाम्	ज्ञापयिषीढ्वम्-ध्व
	ज्ञापयिषीय	ज्ञापयिषीवहि	ज्ञापयिषीमहि
ऋ	ज्ञापयिता	ज्ञापयितारौ	ज्ञापयितारः
	ज्ञापयितासे	ज्ञापयितासाथे	ज्ञापयिताध्वे
	ज्ञापयिताहे	ज्ञापयितास्वहे	ज्ञापयितास्महे
भ.	ज्ञापयिष्यते	ज्ञापयिष्येते	ज्ञापयिष्यन्ते
	ज्ञापयिष्यसे	ज्ञापयिष्येथे	ज्ञापयिष्यध्वे
	ज्ञापयिष्ये	ज्ञापयिष्यावहे	ज्ञापयिष्यामहे
क्रि.	अज्ञापयिष्यत	अज्ञापयिष्येताम्	अज्ञापयिष्यन्त
	अज्ञापयिष्यथाः	अज्ञापयिष्येथाम्	अज्ञापयिष्यध्वम्
	अज्ञापयिष्ये	अज्ञापयिष्यावहि	अज्ञापयिष्यामहि

मारणतोषणनिशाने तु ज्ञपयति । अजिज्ञपत् ।

1568 चुरणू [चुर्] स्तेये ।

व	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति
	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः
स.	चोरयेत्	चोरयेताम्	चोरयेयुः
	चोरयेः	चोरयेतम्	चोरयेत
	चोरयेयम्	चोरयेव	चोरयेम
ए.	चोरयतु/चोरयतात्	चोरयताम्	चोरयन्तु
	चोरय/ ,,	चोरयतम्	चोरयत
	चोरयाणि	चोरयाव	चोरयाम
ङ.	अचोरयत्	अचोरयताम्	अचोरयन्
	अचोरयः	अचोरयतम्	अचोरयत
	अचोरयम्	अचोरयाव	अचोरयाम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अ.	अचूचुरत्	अचूचुरताम्	अचूचुरन्
	अचूचुरः	अचूचुरतम्	अचूचुरत
	अचूचुरम्	अचूचुराव	अचूचुराम
प.	चोरयाञ्चकार	चोरयाञ्चक्रतुः	चोरयाञ्चक्रुः
	चोरयाञ्चकर्थ	चोरयाञ्चक्रथुः	चोरयाञ्चक्र
	चोरयाञ्चकार/चकर	चोरयाञ्चकृव	चोरयाञ्चकृम
	चोरयाम्बभूव	चोरयामास	
आ.	चोर्यात्	चोर्यास्ताम्	चोर्यासुः
	चोर्याः	चोर्यास्तम्	चोर्यास्त
	चोर्यासम्	चोर्यास्व	चोर्यास्म
भ.	चोरयिता	चोरयितारौ	चोरयितारः
	चोरयितासि	चोरयितास्थः	चोरयितास्थ
	चोरयितास्मि	चोरयितास्वः	चोरयितास्मः
भ	चोरयिष्यति	चोरयिष्यतः	चोरयिष्यन्ति
	चोरयिष्यसि	चोरयिष्यथः	चोरयिष्यथ
	चोरयिष्यामि	चोरयिष्यावः	चोरयिष्यामः
क्रि.	अचोरयिष्यत्	अचोरयिष्यताम्	अचोरयिष्यन्
	अचोरयिष्यः	अचोरयिष्यतम्	अचोरयिष्यत
	अचोरयिष्यम्	अचोरयिष्याव	अचोरयिष्याम
ब	चोरयते	चोरयेते	चोरयन्ते
	चोरयसे	चोरयेथे	चोरयध्वे
	चोरये	चोरयावहे	चोरयामहे
ब	चोरयेत	चोरयेयाताम्	चोरयेरन्
	चोरयेथाः	चोरयेयाथाम्	चोरयेध्वम्
	चोरयेय	चोरयेवहि	चोरयेमहि

ब	चोरयताम्	चोरयेताम्	चोरयन्ताम्
	चोरयस्व	चोरयेथाम्	चोरयध्वम्
	चोरयै	चोरयावहै	चोरयामहै
अ.	अचोरयत	अचोरयेताम्	अचोरयन्त
	अचोरयथाः	अचोरयेथाम्	अचोरयध्वम्
	अचोरये	अचोरयावहि	अचोरयामहि
अ.	अचूचुरत	अचूचुरेताम्	अचूचुरध्वम्
	अचूचुरथाः	अचूचुरेथाम्	अचूचुरन्त
	अचूचुरे	अचूचुरावहि	अचूचुरामहि
प.	चोरयाञ्चक्रे	चोरयाञ्चक्राते	चोरयाञ्चक्रिरे
	चोरयाञ्चकृषे	चोरयाञ्चक्राथे	चोरयाञ्चकृढवे
	चोरयाञ्चक्रे	चोरयाञ्चकृवहे	चोरयाञ्चकृमहे
	चोरयाम्बभूव	चोरयामास	
आ.	चोरयिषीष्ट	चोरयिषीयास्ताम्	चोरयिषीरन्
	चोरयिषीष्ठाः	चोरयिषीयास्थाम्	चोरयिषीढ्वम्-ध्वम्
	चोरयिषीय	चोरयिषीवहि	चोरयिषीमहि
भ.	चोरयिता	चोरयितारौ	चोरयितारः
	चोरयितासे	चोरयितासाथे	चोरयिताध्वे
	चोरयिताहे	चोरयितास्वहे	चोरयितास्महे
भ.	चोरयिष्यते	चोरयिष्येते	चोरयिष्यन्ते
	चोरयिष्यसे	चोरयिष्येथे	चोरयिष्यध्वे
	चोरयिष्ये	चोरयिष्यावहे	चोरयिष्यामहे
क्रि.	अचोरयिष्यत	अचोरयिष्येताम्	अचोरयिष्यन्त
	अचोरयिष्यथाः	अचोरयिष्येथाम्	अचोरयिष्यध्वम्
	अचोरयिष्ये	अचोरयिष्यावहि	अचोरयिष्यामहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સન્નન્ત પ્રક્રિયા

१ भू सत्तायाम् । भवितुमिच्छतीति

१ बुभूष- ति तः न्ति सि थः थ बुभूषा- मि वः मः
२ बुभूषे- त् ताम् युः : तम त यम् व म
३ बुभूष-तु तात् ताम् न्तु " तात् तम् त बुभूषा-णि व म
४ अबुभूष- त् ताम् न् : तम् त म् अबुभूषा- व म
५ अबुभू- षीत् षिष्टाम् षिषुः षिष्टम षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ बुभूषाञ्च कार कृतुः कुः कर्थ कृथुः क कार कर कृव कृम

बुभूषाम्बभूव बुभूषामास

७ बुभूष्या- त स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ बुभूषिता- " रौ रः मि स्थ. स्थ स्मि स्वः स्मः
९ बुभूषिष्य- ति तः न्ति सि थ. थ बुभूषिष्या मि
वः मः
१० अबुभूषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
(अबुभूषिष्या- व म

७ दांम् [दा] दाने ।

१ दित्स- ति तः न्ति सि थः थ दित्सा - मि वः मः
२ दित्से- त् ताम् युः : तम त यम् व म
३ दित्स- तु तात् ताम् न्तु " तात् तम त दित्सा - नि व म
४ अदित्स- त् ताम् न् : तम् त म् अदित्सा व म
५ अदित्- सीत् सिष्टाम् सिषुः सी सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ दित्साञ्च- कार कृतुः कुः कर्थ कृथुः क कार कर कृव कृम

दित्साम्बभूव दित्सामास

७ दित्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ दित्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ दित्सिष्य- ति तः न्ति सि थः थ दित्सिष्या- मि
वः मः
१० अदित्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
(अदित्सिष्या- व म

२६ ऋं [ऋ] प्रापणे ।

१ अरिरिष-ति त न्ति सि थः थ अरिरिषा- मि वः मः
२ अरिरिषे- त् ताम युः : तम् त यम् व म
३ अरिरिष- तु तात् ताम् न्तु " तात् तम त
आरिरिषा- णि व म
४ आरिरिष- त् ताम् न् : तम् त म् अरिरिषा- व म
५ आरिरि-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ अरिरिषाम्बभू- व वतुः विथ वथु व व विव विम

अरिरिषाञ्चकार अरिरिषामास

७ अरिरिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ अरिरिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अरिरिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ अरिरिष्या-मि
वः मः
१० आरिरिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
(आरिरिषिष्या व म

१९४ अट [अट्] गतौ ।

१ अटिटिष- ति तः न्ति सि थः थ अटिटिषा-मि वः मः
२ अटिटिषे- त् ताम् युः : तम त यम् व म
३ अटिटिष- तु तात् ताम् न्तु " तात् तम् त
अटिटिषा- णि व म
४ आटिटिष- त् ताम् न् : तम् त म् आटिटिषा- व म
५ आटिटि-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ अटिटिषाम्बभूव- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम

अटिटिषाञ्चकार अटिटिषामास

७ अटिटिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ अटिटिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अटिटिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ अटिटिषिष्या-मि
वः मः
१० आटिटिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
(आटिटिषिष्या- व म

२१३ पठ [पठ्] व्यक्तायां वाचि ।

१ पिपठिष-ति तः न्ति सि थः थ पिपठिषा- मि वः मः
२ पिपठिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ पिपठिष- तु तात् ताम् न्तु " तात् तम् त
पिपठिषा- णि व म
४ अपिपठिष-त् ताम् न् :तम् त म् अपिपठिषा-व म
५ अपिपठि-षीत् षिष्टाम षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ पिपठिषाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम

पिपठिषाञ्चकार पिपठिषामास

७ पिपठिष्या- त् स्ताम् सुः स्तम् स्त सम् स्व स्म

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

८ पिपठिषिता- " रौ रः सि स्थः स्मि स्वः स्मः
९ पिपठिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ पिपठिषिष्या - मि वः मः
१० अपिपठिषिष्य त् ताम् न् : तम् त म्
(अपिपठिषिष्या-व म

३३० षन [सन्] भक्तौ ।

१ सिसनिष-ति तः न्ति सि थः थ सिसनिषा- मि वः मः
२ सिसनिषे त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ सिसनिष- तु/तात् ताम् न्तु "/ तात् तम् त
सिसनिषा- णि व म
४ असिसनिष-त् ताम् न् : तम् त म् असिसनिषा-व म
५ असिसनि- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ सिसनिषाञ्च- कार क्रतुः क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार कर कृव कृम
सिसनिषाम्बभूव सिसनिषामास
७ सिसनिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ सिसनिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ सिसिनिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ सिसनिषिष्या- मि वः मः
१० असिसनिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
(असिसनिषिष्या- व म

३९६ गम्लृं [गम] गतौ

१ जिगमिष-ति तः न्ति सि थः थ जिगमिषा- मि व मः
२ जिगमिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ जिगमिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
जिगमिषा- णि व म
४ अजिगमिष त ताम् न् : तम् त म् अजिगमिषा- व म
५ अजिगमि -षीत् षीष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ जिगमिषाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
जिगमिषाञ्चकार जिगमिषामास
७ जिगमिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ जिगमिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ जिगमिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ जिगमिषिष्या- मि वः मः
१० अजिगमिषिष्य त् ताम् न् : तम् त म्
(अजिगमिषिष्या- व म

नोध :- इंक् 1074 ना ३५ गम भुजम

७४१ मानि [मान्] पूजायाम्

विचारे-
१ मीमांसि-षते षेते षन्ते षसे षेथे षध्वे षे षावहे षामहे
२ मीमांसिषे त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ मीमांसि-षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै षावहै षामहै
४ अमीमांसि- षत षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे षायहि षामहि
५ अमीमांसिषि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ढ्वम् ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ मीमांसिषाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
मीमांसिषाञ्चक्रे मीमांसिषामास
७ मीमांसिषिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
(य वहि महि
८ मीमांसिषिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ मीमांसिषि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अमीमांसिषि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

८८६ भृंग् [भृ] भरणे ।

१ बिभरिष-ति तः न्ति सि थः थ बिभरिषा-मि वः मः
२ बिभरिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ बिभरिष- तु तात् ताम् न्तु " तात् तम् त
बिभरिषा- णि व म
४ अबिभरिष- त् ताम् न् : तम् त म् अबिभरिषा- व म
५ अबिभरि- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ बिभरिषाम्बभू व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
बिभरिषाञ्चकार बिभरिषामास
७ बिभरिषिष्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ बिभरिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ बिभरिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ बिभरिषिष्या-मि वः मः
१० अबिभरिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अबिभरिषिष्या- व म
पक्षे बिभरि-स्थाने बुभूर-इति ज्ञेयम्

१ बिभरि षते षेते षन्ते षसे षेथे षध्वे षे षावहे षामहे
२ बिभरिषे-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ बिभरि-षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै षावहै षामहै

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

४ अबिभरि- षत षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे षावहि षामहि
५ अबिभरिषि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् ध्वम्
६ बिभरिषाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
बिभरिषाम्बभूव बिभरिषामास
७ बिभरिषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ बिभरिषिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ बिभरिषि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अबिभरिषि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम्
ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

८८८ डुकृंङ् [कृ] करणे

१ चिकीर्ष- ति तः न्ति सि थः थ चिकीर्षा-मि वः मः
२ चिकीर्षे- त ताम् युः : तम् त यम् व म
३ चिकीर्ष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
चिकीर्षा- णि व म
४ अचिकीर्ष- त ताम् न : तम् त म अचिकीर्षा- व म
५ अचिकीर्-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ चिकीर्षाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
चिकीर्षाञ्चकार चिकीर्षामास
७ चिकीर्ष्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ चिकीर्षिता- " रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ चिकीर्षिष्य-ति तः न्ति सि थ थ चिकीर्षिष्या-मि वः मः
१० अचिकीर्षिष्य- त ताम न : तम त म्
अचिकीर्षिष्या- व म

१ चिकीर्- षत षेत षन्त षसे षेथ षध्वे षे षावहे षामहे
२ चिकीर्षे- त यातम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
६ चिकीर्-षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै
षावहै षामहै
४ अचिकीर्- षत् षेत ष षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे
षावहि षामहि
५ अचिकीर्षि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् ध्वम्
षि ष्वहि ष्महि
६ चिकीर्षामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
चिकीर्षाञ्चक्रे चिकीर्षामास
७ चिकीर्षिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ चिकीर्षिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ चिकीर्षि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अचिकीर्षि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम्
ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

९५५ वृतूङ् [वृत्] वर्तने ।

१ विवर्ति- षते षेते षन्ते षसे षेथे षध्वे षे षावहे षामहे
२ विवर्ति षे- त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ विवर्ति-षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै
षावहै षामहै
४ अविवर्ति- षत षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे
षावहि षामहि
५ अविवर्तिषि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् ध्वम्
षि ष्वहि ष्महि
६ विवर्तिषाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
विवर्तिषाञ्चक्रे विवर्तिषामास
७ विवर्तिषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ विवर्तिषिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ विवर्तिषि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अविवर्तिषि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम्
ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१ विवृत्स- ति तः न्ति सि थः थ विवृत्सा- मि वः मः
२ विवृत्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ विवृत्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
विवृत्सा- नि व म
४ अविवृत्स-त् ताम् न : तम् त त म् अविवृत्सा- व म
५ अविवृत्स-सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम्
सिष्व सिष्म
६ विवृत्साम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
विवृत्साञ्चकार विवृत्सामास
७ विवृत्स्या- त स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ विवृत्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ विवृत्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ विवृत्सिष्या-मि वः मः
१० अविवृत्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अविवृत्सिष्या- व म

१०५९ अदं [अद्] भक्षणे

१ जिघत्स- ति तः न्ति सि थः थ जिघत्सा- मि वः मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२ जिघत्से-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ जिघत्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
जिघत्सा- नि व म
४ अजिघत्स-त् ताम् न् : तम् त म् अजिघत्सा-व म
५ अजिघत्स- सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ जिघत्सामा - स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
जिघत्साञ्चकार जिघत्सामास
७ जिघत्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ जिघत्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ जिघत्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ जिघत्सिष्या-मि वः मः
१० अजिघत्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अजिघत्सिष्या- व म

१०८० युक् [यु] मिश्रणे
१ युयूष ति तः न्ति सि थः थ युयूषा- मि वः मः
२ युयूषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ युयूष- तु /तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
युयूषा- नि व म
४ अयुयूष- त् ताम् न् : तम् त म् अयुयूषा-व म
५ अयुयू- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ युयूषामा स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
युयूषाञ्चकार युयूषाम्बभूव
७ युयूष्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ युयूषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ युयूषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ युयूषिष्या-मि वः मः
१० अयुयूषिष्य त् ताम् न् : तम् त म्
अयुयूषिष्या- व म

नोध - विहल्पे इट् आगे त्यारे यियविष अंगमनी यियविषति पगेरे रूपो थाय-क्रियारत्न समुच्चय पृ १५० पंक्ति १-२

१०८७ रुदृक् [रुद्] अश्रुविमोचने ।
१ रुरुदिष- ति तः न्ति सि थः थ रुरुदिषा-मि वः मः
२ रुरुदिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ रुरुदिष तु तात् ताम् न्तु " तात् तम् त
रुरुदिषा- नि व म
४ अरुरुदिष- त् ताम् न् : तम् त म् अरुरुदिषा-व म
५ अरुरुदिं- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ रुरुदिषाम्बभू-व वतुः वु विथ वथुः व व विव विम
रुरुदिषाञ्चकार रुरुदिषामास
७ रुरुदिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ रुरुदिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ रुरुदिषिष्य -ति तः न्ति सि थः थ रुरुदिषिष्या-मि वः मः
१० अरुरुदिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अरुरुदिषिष्या- व म

१०८८ ञिष्वपंक् [स्वप्] शये ।
१ सुषुप्स- ति तः न्ति सि थः थ सुषुप्सा- मि वः मः
२ सुषुप्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ सुषुप्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
सुषुप्सा- नि व म
४ असुषुप्स- त् ताम् न्- तम् त म् असुषुप्सा-व म
५ असुषु- सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ सुषुप्सामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
सुषुप्साञ्चकार सुषुप्साम्बभूव
७ सुषुप्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ सुषुप्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ सुषुप्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ सुषुप्सिष्या-मि वः मः
१० असुषुप्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
असुषुप्सिष्या- व म

११०० हनंक् [हन्] हिंसागत्योः ।
१ जिघांस- ति तः न्ति सि थः थ जिघांसा- मि वः मः
२ जिघांसे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ जिघांस- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
जिघांसा- नि व म
४ अजिघांस- त् ताम् न् : तम् त म अजिघांसा-व म
५ अजिघां-सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ जिघांसामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
जिघांसाञ्चकार जिघांसाम्बभूव
७ जिघांस्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ जिघांसिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

९ जिघांसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ जिघांसिष्या-मि व. म.
१० अजिघांसिष्य-त् ताम् न् : तम् त म्
अजिघांसिष्या- व म

११०४ इंङ्-क् [इ] अध्ययने ।

१ अधिजिगां सते सेते सन्ते ससे सेथे सध्वे से सावहे सामहे
२अधिजिगांसे-त यातम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ अधिजिगां-स ताम् सेताम् सन्ताम् सस्व सेथाम् सध्वम् सै सावहै सामहै
४ अध्यजिगां-सत सेताम् सन्त सथाः सेथाम् सध्वम् से सावहि सामहि
५ अध्यजिगांसि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ अधिजिगांसामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
अधिजिगांसाञ्चक्रे अधिजिगांसाम्बभूव
७ अधिजिगांसिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ अधिजिगांसिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ अधिजिगांसि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अध्यजिगांसि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

११२३ ऊर्णुञ् [ऊर्णु] आच्छादने । प्रपूर्वोऽयम्
१ प्रोर्णु नू-षते षेते षन्ते षसे षेथे षध्वे षे षावहे षामहे
२ प्रोर्णु नूषे त यातम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ प्रोर्णु नू-षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै षावहै षामहै
४ प्रोर्णु नू- षत षताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे षावहि षामहि
५ प्रोर्णु नूषि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
६ प्रोर्णु नूषाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
प्रोर्णु नूषाम्बभूव प्रोर्णु नूषामास
७ प्रोर्णु नूषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ प्रोर्णु नूषिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ प्रोर्णु नूषि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० प्रोर्णुनूषि- ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

पक्षे प्रोर्णु नू-स्थाने प्रौर्णु नू स्थाने प्रोर्णु नवि प्रौर्णु नवि प्रोर्णु नुवि प्रौर्णु नुवे इति ज्ञेयम्

१ प्रोर्णुनूष-ति तः न्ति सि थः थ प्रोर्णुनूषा-मि वः मः
२ प्रोर्णुनूषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ प्रोर्णुनूष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
प्रोर्णुनूषा- णि व म
४ प्रौर्णुनूष- त् ताम् नू : तम् त म् प्रौर्णुनूषा- व म
५ प्रौर्णु नू- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ प्रोर्णुनूषामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
प्रोर्णु नूषाञ्चकार प्रोर्णु नूषाम्बभूव
७ प्रोर्णु नूष्या- त् स्ताम् सुः स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ प्रोर्णु नूषिता- " रौ रः सि स्थ स्थ स्मि स्वः स्मः
९ प्रोर्णु नूषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ प्रोर्णु नूषिष्या-मि वः मः
१० प्रोर्णु नूषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म
प्रोर्णु नूषिष्या- व म
पक्षे प्रोर्णु नु-स्थाने प्रोर्णु नुवि प्रोर्णु नवि प्रौर्णु नु स्थाने प्रौर्णु नुवि प्रौर्णु नवि

११४४ दिवूचू [दिव्] क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिस्तुतिगतिषु ।

१ दिदेविष- ति तः न्ति सि थ थ दिदेविषा मि वः मः
२ दिदेविषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ दिदेविष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
दिदेविषा- णि व म
४ अदिदेविष- त् ताम् न् : तम् त म् अदिदेविषा- व म
५ अदिदेवि- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म
६ दिदेविषामा- स सतुः सु सिथ सथुः स स सिव सिम
दिदेविषाञ्चकार दिदेविषाम्बभूव
७ दिदेविष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ दिदेविषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ दिदेविषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ दिदेविषिष्या-मि वः मः
१० अदिदेविषिष्य- त् ताम् न : तम् त म्
अदिदेविषिष्या- व म
पक्षे दिदेवि-स्थाने दुयू-इति ज्ञेयम्

११५२ नृतौच् [नृत्] नर्तने ।

१ निनर्तिष- ति तः न्ति सि थः थ निनर्तिषा-मि वः मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२ निनर्तिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ निनर्तिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
निनर्तिषा- णि व म
४ अनिनर्तिष- त् ताम् न् : तम् त म् अनिनर्तिषा-व म
५ अनिनर्ति- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ निनर्तिषाञ्च-कार क्रतु क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार/कर कृवकृम
निनर्तिषाम्बभूव निनर्तिषामास
७ निनर्तिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ निनर्तिषिता " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ निनर्तिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ निनर्तिषिष्या-मि
वः मः
१० अनिनर्तिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अनिनर्तिषिष्या- व म

---

१ निनृत्स- ति तः न्ति सि थः थ निनृत्सा-मि वः मः
२ निनृत्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ निनृत्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
निनृत्सा- नि व म
४ अनिनृत्स-त् ताम् न् : तम् त म् अनिनृत्सा-व म
५ अनिनृत्-सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम्
सिष्व सिष्म
६ निनृत्सास्बभू-व बतुः बुः बिथ बथुः ब ब बिव बिम
निनृत्साञ्चकार निनृत्सामास
७ निनृत्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ निनृत्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ निनृत्सिष्य- ति तः न्ति सि थः थ निनृत्सिष्या-मि
वः मः
१० अनिनृत्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अनिनृत्सिष्या- व म

११५६ राधंच् [राध्] वृद्धौ ।

१ रिरात्स-ति तः न्ति सि थः थ रिरात्सा-मि वः मः
२ रिरात्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ रिरात्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
रिरात्सा- नि व म
४ अरिरात्स- त् ताम् न् : तम् त म अरिरात्सा- व म
५ अरिरात्-सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम्
सिष्व सिष्म
६ रिरात्साम्बभू-व बतुः बुः बिथ बथुः ब ब बिव बिम
रिरात्सामास रिरात्साञ्चकार
७ रिरात्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ रिरात्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ रिरात्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ रिरात्सिष्या-मि
वः मः
१० अरिरात्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अरिरात्सिष्या- व म

११८६ ऋधूंच् [ऋध्] वृद्धौ ।

१ अर्दिधिष- ति तः न्ति सि थः थ अर्दिधिषा-मि वः मः
२ अर्दिधिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ अर्दिधिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
अर्दिधिषा-णि व म
४ आर्दिधिष- त् ताम् न् : तम् त म आर्दिधिषा-वम
५ आर्दिधि- षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ अर्दिधिषाम्बभू-व बतुः बुः बिथ बथुः ब ब बिव बिम
अर्दिधिषाञ्चकार अर्दिधिषामास
७ अर्दिधिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ अर्दिधिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अर्दिधिषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ अर्दिधिषिष्या-
मि वः मः
१० आर्दिधिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
आर्दिधिषिष्या-व म

---

१ ईर्त्स- ति तः न्ति सि थ थ ईर्त्सा- मि वः मः
२ ईर्त्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ ईर्त्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
ईर्त्सा- नि व म
४ ऐर्त्स त् ताम न् : तम् त म् ऐर्त्सा- व म
५ ऐर्त्- सीत् सिष्टाम सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम्
सिष्व सिष्म
६ ईर्त्सास्बभू-व बतुः बुः बिथ बथुः ब ब बिव बिम
ईर्त्साञ्चकार ईर्त्सामास
७ ईर्त्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ ईर्त्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ ईर्त्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ ईर्त्सिष्या-मि वः मः
१० ऐर्त्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म
ऐर्त्सिष्या- व म

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१२४३ दीङ्-च् [दी] क्षये

१ दिदी- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ दिदीथे-त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ दिदी- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अदिदी-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अदिदीषि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ढ्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ दिदीषाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व ब विव विम
दिदीषाञ्चक्रे दिदीषामास
७ दिदीषिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ दिदीषिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ दिदीषि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अदिदीषि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

---

१ दिदा- सते सेते सन्ते ससे सेथे सध्वे से सावहे सामहे
२ दिदासे- त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ दिदा- सताम् सेताम् सन्ताम् सस्व सेथाम् सध्वम् सै सावहै सामहै
४ अदिदा- सत सेताम् सन्त सथाः सेथाम् सध्वम् से सावहि सामहि
५ अदिदासि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ढ्ढ्वम् / ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ दिदासाम्बभू- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
दिदासाञ्चक्रे दिदासाम्बभूव
७ दिदासिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ दिदासिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ दिदासि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अदिदासि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१२८० शकींच् [शक्] मर्षणे ।

१ शिक्- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ शिक्षे- त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
४ शिक्- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अशिक्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अशिक्षि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ढ्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ शिक्षामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
शिक्षाञ्चक्रे शिक्षाम्बभूव
७ शिक्षिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ शिक्षिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ शिक्षि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अशिक्षि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

---

१ शिक्ष- ति तः न्ति सि थः थ शिक्षा- मि वः मः
२ शिक्षे- त् ताम् युः तम् त ष्वम् व म
३ शिक्ष- तु / तात् ताम् न्तु " / तात् तम् त शिक्षा- णि व म
४ अशिक्ष- त् ताम् न् : तम् त म अशिक्षा-व म
५ अशिक्- षीत् शिष्टाम् शिषुः षीः शिष्टम् शिष्ट शिष्म शिष्व शिष्म
६ शिक्षाम्बभू-व वतुः वुः विथ वथुः व ब विव विम
शिक्षाञ्चकार शिक्षामास
७ शिक्ष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् सम् स्व स्म
८ शिक्षिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ शिक्षिष्य-ति तः न्ति सि थः थ शिक्षिष्या-मि वः मः
१० अशिक्षिष्य- त् ताम् न् : तम् त म् अशिक्षिष्या- व म

१२९० चिंगट् [चि] चयने

१ चिची- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ चिचीषे-त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहिं महि
३ चिची- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अचिची- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् ये यावहि यामहिं
५ अचिचीषिं-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ढ्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहिं ष्महिं

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

६ चिचीषामा- स सतुः सुः सिथ सथुः सिव सिम

चिचीषाञ्चक्रे चिचीषाम्बभूव

७ चिचीषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि

८ चिचीषिता- " रौ र. से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे

९ चिचीषि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे

१० अचिचीषि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

पक्षे चिची - स्थाने चिकी - इति ज्ञेयम्

---

१ चिचीष- ति तः न्ति सि थः थ चिचीषा-मि वः मः

२ चिचीषे- त् ताम् युः : तन् त यम् वम

३ चिचीष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त चिचीषा- णि व म

४ अचिचीष- त् ताम् न् : तम् त म् अचिचीषा-व म

५ अचिची-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म

६ चिचीषाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम

चिचीषाञ्चकार चिचीषामास

७ चिचीष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ चिचीषिता " रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

९ चिचीषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ चिचीषिष्या-मि वः मः

१० अचिचीषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म् अचिचीषिष्या- व म

पक्षे चिची-स्थाने चिकी-इति ज्ञेयम्

१२९४ वृगट् [वृ] वरणे ।

१ विवरि- षते षेते षन्ते षसे सेथे षध्वे षे षावहे षमहे

२ विवरिषे-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि

३ विवरि- षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै षावहै षामहै

४ अविवरि-षते षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे षावहि षामहि

५ अविवरिषि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि

६ विवरिषाञ्च क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे

विवरिषाम्बभूव विवरिषामास

७ विवरिषिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि

८ विवरिषिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे

९ विवरिषि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे

१० अविवरिषि-षत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

पक्षे विवरि-स्थाने विवरी-इति वुवूर् इति च ज्ञेयम्

---

१ विवरिष ति तः न्ति सि थः थ विवरिषा- मि वः मः

२ विवरिषे- त् ताम् युः ; तम् त यम् व म

३ विवरिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त विवरिषा- णि व म

४ अविवरिष- त् ताम् न् : तम् त म् अविवरिषा-व म

५ अविवरि-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम् षिष्व षिष्म

६ विवरिषाम्बभू-व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम

विवरिषाञ्चकार विवरिषामास

७ विवरिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ विवरिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

९ विवरिषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ विवरिषिष्या - मि वः मः

१० अविवरिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म् अविवरिषिष्या- व म

पक्षे विवरि-स्थाने विवरी-इति वुवूर् इति च ज्ञेयम्

१३०४ राधंट् [राध्] संसिद्धौ । राधंच्

११५६ इतिवद्रूपम् । वधे तु—

१ रित्स- ति तः न्ति सि थः थ रित्सा- मि वः मः

२ रित्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म

३ रित्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त रित्सा- नि व म

४ अरित्स- त् ताम् न् : तम् त म् अरित्सा- व म

५ अरित्- सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म

६ रित्साञ्च-कार क्रतुः क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार/कर कृव कृम

रित्साम्बभूव रित्सामास

७ रित्स्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ रित्सिता- " रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

९ रित्सिष्य-ति तः न्ति सि थ. थ रित्सिष्या-मि वः मः
१० अरित्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म
अरित्सिष्या- व म

१३०९ दम्भूद [दम्भ्] दम्भे

१ दिदम्भिष-ति तः न्ति सि थः थ दिदम्भिषा-मि वः मः
२ दिदम्भिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ दिदम्भिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
दिदम्भिषा- णि व म
४ अदिदम्भिष-त् ताम् न् : तम् त म अदिदम्भिषा व म
५ अदिदम्भि-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ दिदम्भिषामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
दिदम्भिषाञ्चकार दिदम्भिषाम्बभूव
७ दिदम्भिष्या- त् स्ताम् सुः स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ दिदम्भिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ दिदम्भिषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ दिदम्भिषिष्या-
मि वः मः
१० अदिदम्भिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अदिदम्भिषिष्या- व म

१ घीप्स-ति तः न्ति सि थः थ घीप्सा-मि वः मः
२ घीप्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ घीप्स- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
घीप्सा- नि व म
४ अघीप्स - त् ताम् न् : तम् त म् अघीप्सा- व म
५ अघीप्- सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम्
सिष्व सिष्म
६ घीप्साम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
घीप्साञ्चकार घीप्सामास
७ घीप्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ घीप्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ घीप्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ घीप्सिष्या-मि वः मः
१० अघीप्सिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अघीप्सिष्या- व म
पक्षे घीप् स्थाने घिप्-इति ज्ञेयम्

१३१६ भ्रस्जीं त् [भ्रस्ज्] पाके ।
१ बिभ्रज्जि- शते षेते न्ते षसे षेथे ध्वे षे षावहे षामहे
२ बिभ्रज्जिषे-त यताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि मही
३ बिभ्रज्जि-शताम् षेताम् न्ताम् धस्व षेथाम् धध्वम् षै
षावहै षामहै
४ अबिभ्रज्जि-शत षेताम् न्त थाः षेथाम् धध्वम् षे
षावहि षामहि
५ अबिभ्रज्जिषि-ष्ट षाताम् शत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्व
षि ष्वहि ष्महि
६ बिभ्रज्जिषाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे कृवहे कृम
बिभ्रज्जिषाम्बभूव बिभ्रज्जिषामास
७ बिभ्रज्जिषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ बिभ्रज्जिषिता- " रौ रः से साथे ध्वेहे स्वहे स्महे
९ बिभ्रज्जिषि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अबिभ्रज्जिषि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्व
ष्ये ष्यावहि ष्यामहि
पक्षे बिभ्रज्ज-स्थाने बिभर्जि इति बिभर्क्-इति
बिभ्रक् इति च ज्ञेयम्

१ बिभ्रज्जिष-ति तः न्ति सि थः थ बिभ्रज्जिषा-मि वः म
२ बिभ्रज्जिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ बिभ्रज्जिष - तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
बिभ्रज्जिषा- णि व म
४ अबिभ्रज्जिष-त् ताम् न् : तम् त म् अबिभ्रज्जिषा-व
५ अबिभ्रज्जि-षीत् षिष्टाम् षिषुः षीः षिष्टम् षिष्ट षिषम्
षिष्व षिष्म
६ बिभ्रज्जिषाञ्च-कार कृतुः कुः कर्थ कृथुः क्र कार/कर कृवः
बिभ्रज्जिषाम्बभूव बिभ्रज्जिषामास
७ बिभ्रज्जिष्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ बिभ्रज्जिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ मि स्वः स्मः
९ बिभ्रज्जिषिष्य ति तः न्ति सि थः थ बिभ्रज्जिषिष्य
मि वः मः
१० अबिभ्रज्जिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म
अबिभ्रज्जिषिष्या- व म
पक्षे बिभ्रज्ज स्थाने बिभर्जि इति बिभर्क्
इति बिभ्रक् इति च ज्ञेयम

१३२ मुच्लृं ती [मुच्] मोक्षणे ।
१ मुमुक्- शते षेते न्ते षसे षेथे ध्वे षे षावहे षामहे
२ मुमुक्षे- त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३ मुमुक्- षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै षावहै षामहै
४ अमुमुक्- षत षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे षावहि षामहि
५ अमुमुक्षि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ मुमुक्षाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे

मुमुक्षाम्बभूव मुमुक्षामास

७ मुमुक्षिषि- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ मुमुक्षिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ मुमुक्षि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अमुमुक्षि-ष्यत ष्येताम् ष न्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

पक्षे मुमु स्थाने मो इति ज्ञेयम्

१३३६ लिखन् [लिख्] अक्षरविन्यासे

१ लिलेखिष-ति तः न्ति सि थः थ लिलेखिषा-मि वः मः
२ लिलेखिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ लिलेखिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
लिलेखिषा- णि व म
४ अलिलेखि ष- त् ताम् न् : तम् त म् अलिलेखिषा-व म
५ अलिलेखि - षीत् सिष्टाम् सिषुः षीः सिष्ट सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ लिलेखिषाञ्च कार क्रतुः क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार/करकृवकृम

लिलेखिषाम्बभूव लिलेखिषामास

७ लिलेखिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ लिलेखिषिता -" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ लिलेखिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ लिलेखिषिष्या-मि वः मः
१० अलिलेखिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म् अलिलेखिषिष्या व म

पक्षे लिले स्थाने लिलि-इति ज्ञेयम

१३४७ प्रछंत [प्रच्छ्] ज्ञीप्सायाम ।

१ पिपृच्छिष-ति तः न्ति सि थः थ पिपृच्छिषा-मि वः मः
२ पिपृच्छिषे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ पिपृच्छिष- तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त
पिपृच्छिषा- णि व म
४ अपिपृच्छिष-त् ताम् न् : तम् त म अपिपृच्छिषा-व म
५ अपिपृच्छि षीत् सिष्टाम् सिषुः षीः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ पिपृच्छिषाम्बभू-व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम

पिपृच्छिषाञ्चकार पिपृच्छिषामास

७ पिपृच्छिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ पिपृच्छिषिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ पिपृच्छिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ पिपृच्छिषिष्या-मि वः मः
१० अपिपृच्छिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म् अपिपृच्छिषिष्या- व म

१४९९ तनूयी [तन्] विस्तारे ।

१ तितनिष- ति तः न्ति सि थ थ तितनिषा-मि वः मः
२ तितनिषे- त् ताम् युः : तम त यम् व म
३ तितनिष- तु/तात् ताम न्तु "/तात् तम् त
तितनिषा- णि व म
४ अतितनिष-त् ताम् न : तम् त म् अतितनिषा-व म
५ अतितन- षीत् सिष्टाम् सिषुः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्म
६ तितनिषाञ्च-कार क्रतुः क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार/करकृवकृम

तितनिषाम्बभूव तितनिषामास

७ तितनिष्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ तितनिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ तितनिषिष्य- ति तः न्ति सि थः थ तितनिषिष्या-मि वः मः
१० अतितनिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म् अतितनिषिष्या- व म

---

१ तितंस- ति तः न्ति सि थः थ तितंसा-मि वः मः
२ तितंसे- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ तितंस- तु तात् ताम न्तु "/तात् तम् त
तितंसा- नि व म
४ अतितंस - त् ताम् न : त म् अतितंसा- व म
५ अतितं-सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम् सिष्व सिष्व
६ तितंसाञ्च-कार क्रतुः क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार/कर कृव कृम

तितंसाम्बभूव तितंसामास

७ तितंस्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ तितंसिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

९ तितंसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ तितंसिष्या-मि वः मः
१० अतितंसिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अतितंसिष्या- व म
पक्षे तितं स्थाने तितां-इति ज्ञेयम्

---

१ तितनि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ तितनिषे-त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ तितनि- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अतितनि- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अतितनिषि-ष्ट याताम् यत ष्ठाः याथाम् ड्ढ्वम्/ध्वम् षि ध्वहि ध्महि
६ तितनिषामा- स सतुः सुः सथुः स स सिव सिम
तितनिषाञ्चक्रे तितनिषाम्बभूव
७ तितनिषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ तितनिषिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ तितनिषि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अतितनिषिष्य-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

---

१ तितं-सते सेते सन्ते ससे सेथे सध्वे से सावहे सामहे
२ तितंसे-त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ तितं- सताम् सेताम् सन्ताम् सस्व सेथाम् सध्वम् सै सावहै सामहै
४ अतितं-सत सेताम् सन्त सथाः सेथाम् सध्वम् से सावहि सामहि
५ अतितंसि-ष्ट साताम् सत ष्ठाः साथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ध्वहि ध्महि
६ तितंसाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
तितंसाम्बभूव तितंसामास
७ तितंसिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ तितंसिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ तितंसि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अतितंसि-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
पक्षे तितं-स्थाने तितां-इति ज्ञेयम्

१५०० षणूयी [सन्] दाने ।

१ सिसनि- षते षेते षन्ते षसे षेथे षध्वे षे षावहे षामहे
२ सिसनिषे-त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ सिसनि- षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै षावहै षामहै
४ असिसनि-षत षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे षावहि षामहि
५ असिसनिषि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम्/ध्वम् षि ध्वहि ध्महि
६ सिसनिषामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
सिसनिषाञ्चक्रे सिसनिषाम्बभूव
७ सिसनिषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ सिसनिषिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ सिसनिषि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० असिसनिषि-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

---

१ सिषा- सते सेते सन्ते ससे सेथे सध्वे से सावहे सामहे
२ सिषासे- त यातां रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ सिषा- सताम् सेताम् सन्ताम् सस्व सेथाम् सध्वम् सै सावहै सामहै
४ असिषा-सत सेताम् सन्त सथाः सेथाम् सध्वम् से सावहि सामहि
५ असिषासि-ष्ट साताम् सत ष्ठाः साथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ध्वहि ध्महि
६ सिषासाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
सिषासाम्बभूव सिषासामास
७ सिषासिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ सिषासिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ सिषासि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० असिषासि-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

१५१३ युगश् [यु] बन्धने

१ यियवि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ यियषे- त याताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ यियवि- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

४ अयियवि षत षेताम् षन्त षथाः षेथाम् षध्वम्
षावहि षामहि
५ अयियविषि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
षि ष्वहि ष्महि
६ यियविषाम्बभू-व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
यियविषाञ्चक्रे यियविषामास
७ यियविषिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ यियविषिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ यियविषि ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अयियविषि- ष्यत ष्येताम ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम्
ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यमहि

पक्षे यियवि-स्थाने युयू-इति ज्ञेयम्
परस्मैपदे तु युक् १०८० वर्दूपाणि

१५१७ ग्रहीश् [ग्रह्] उपादाने

१ जिघृक्ष-न्ति तः न्ति सि थः थ जिघृक्षा-मि वः मः
२ जिघृक्षे- त् ताम् युः तम् त यम् व म
३ जिघृक्ष- तु/तात् ताम् न्तु " / तात् तम् त
जिघृक्षा - णि व म
४ अजिघृक्ष- त् ताम् न : तम् त म अजिघृक्षा-व म
५ अजिघृक्-षीत् क्षिष्टाम् क्षिषुः क्षीः क्षिष्टम् क्षिष्ट क्षिषम्
क्षिष्व क्षिष्म
६ जिघृक्षाञ्च कार क्रतुः क्रुः कर्थ क्रथुः क्र कार/क्रकृवक्रम
जिघृक्षाम्बभूव जिघृक्षामास
७ जिघृक्ष्या- त स्ताम् सुः : स्तम् स्त स्म् स्व स्म
८ जिघृक्षिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ जिघृक्षिष्य न्ति तः न्ति सि थः थ जिघृक्षिष्या मि वः मः
१० अजिघृक्षिष्य - त ताम् न : तम् त म
अजिघृक्षिष्या- व म

---

१ जिघृक्-षते षेते षन्ते षसे षेथे षध्वे षे षावहे षामहे
२ जिघृक्षे- त षाताम रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ जिघृक्-षताम् षेताम् षन्ताम् षस्व षेथाम् षध्वम् षै
षावहै षामहै
४ अजिघृक्- षत षेताम षन्त षथाः षेथाम् षध्वम् षे
षावहि षामहि
५ अजिघृक्षि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
षि ष्वहि ष्महि
६ जिघृक्षामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
जिघृक्षाञ्चक्रे जिघृक्षाम्बभूव
७ जिघृक्षिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ जिघृक्षिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ जिघृक्षि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अजिघृक्षि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम्
ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१७२० ज्ञाण् [ज्ञा] मारणादिनियोजनेषु

१ जिज्ञपयिष न्ति तः न्ति सि थः थ जिज्ञपयिषा-मि वः मः
२ जिज्ञपयिषे- त् ताम् युः तम् त यम् व म
३ जिज्ञपयिष- तु/तात् ताम् न्तु "/ तात् तम् त
जिज्ञपयिषा- णि व म
४ अजिज्ञपयिष त् ताम् न् : तम् त म् अजिज्ञपयिषा- वम
५ अजिज्ञपयि-षीत् क्षिष्टाम् क्षिषुः क्षीः क्षिष्टम् क्षिष्ट क्षिषम्
क्षिष्व क्षिष्म
६ जिज्ञपयिषामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
जिज्ञपयिषाञ्चकार जिज्ञपयिषाम्बभूव
७ जिज्ञपयिष्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ जिज्ञपयिषिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ जिज्ञपयिषिष्य-ति तः न्ति सि थः थ जिज्ञपयिषिष्या-
मि वः मः
१० अजिज्ञपयिषिष्य- त् ताम् न् : तम् त म्
अजिज्ञपयिषिष्या- व म

---

१ ज्ञीप्स- ति तः न्ति सि थः थ ज्ञीप्सा-मि वः मः
२ ज्ञीप्से- त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ ज्ञीप्स-तु/तात् ताम् न्तु "/ तात् तम् त ज्ञीप्सा-णि वम
४ अज्ञीप्स-त् ताम् न् : तम् त म् अज्ञीप्सा- व म
५ अज्ञीप्-सीत् सिष्टाम् सिषुः सीः सिष्टम् सिष्ट सिषम्
सिष्व सिष्म
६ ज्ञीप्सामा- स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
ज्ञीप्साञ्चकार ज्ञीप्साम्बभूव
७ ज्ञीप्स्या- त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ ज्ञीप्सिता- " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ ज्ञीप्सिष्य-ति तः न्ति सि थः थ ज्ञीप्सिष्या-मि वः मः
१० अज्ञीप्सिष्य-त् ताम् न : तम् त म्
अज्ञीप्सिष्या- व म

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१ भू – सत्तायाम्

१ बोभू- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ बोभूये-त यताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ बोभू- यताम येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अबोभू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अबोभूयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ बोभूयाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
बोभूयाम्बभूव बोभूयामास
७ बोभूयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ बोभूयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ बोभूयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अबोभूयि-ष्यत ष्येताम ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

३ घ्रां [घ्रा] गन्धोपादाने

१ जेघ्री-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ जेघ्रीये-त याताम रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ जेघ्री-यताम् येताम् यन्ताम यस्व येथाम यध्वम यै यावहै यामहै
४ अजेघ्री-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अजेघ्रीयि-ष्ट षाताम षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ जेघ्रीयामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
जेघ्रीयाञ्चक्रे जेघ्रीयाम्बभूव
७ जेघ्रीयिषी-ष्ट यास्ताम रन् ष्ठाः यास्थाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ जेघ्रीयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे हे स्वहे स्महे
९ जेघ्रीयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अजेघ्रीयि-ष्यत ष्येथाम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१७ स्मृं [स्मृ] चिन्तायाम्

१ सास्मर्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ सास्मर्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ सास्मर्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ असास्मर्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ असास्मरि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ सास्मराञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे कृवहे कृमहे
सास्मराम्बभूव सास्मरामास
७ सास्मरिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ सास्मरिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ सास्मरि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० असास्मरि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

३५ ऋं [ऋ] प्रापणे ।

१ अरार्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ अरार्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ अरार्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ आरार्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ आरारि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ अरराञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
अरराम्बभूव अरारामास
७ अरारिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ अरारिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ अरारि- ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अरारि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यथाम ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२६ तॄ [तॄ] प्लवनतरणयोः ।

१ तेतीर्- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ तेतीर्ये- त यातां रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ तेतीर्- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अतेतीर्- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अतेतीरि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ड्ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ तेतीराम्बभूव व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
तेतीराञ्चक्रे तेतीरामास
७ तेतरिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ तेतीरिता " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ तेतिरि- य्यते य्येते य्यन्ते य्यसे य्येथे य्यध्वे य्ये य्यावहे य्यामहे
१० अतेतीरि- य्यत य्येताम् य्यन्त य्यथाः य्येथाम् य्यध्वम् य्ये य्यावहि य्यामहि

३६ गै [गै] शब्दे

१ जेगी यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ जेगीये- त यातां रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ जेगी- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अजेगी- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अजेगीयि ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ड्ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ जेगीयाम्बभू- व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
जेगीयाञ्चक्रे जेगीयामास
७ जेगीयिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ जेगीयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ जेगीयि- य्यते य्येते य्यन्ते य्यसे य्येथे य्यध्वे य्ये य्यावहे य्यामहे
१० अजेगीयि- य्यत य्येताम् य्यन्त य्यथाः य्येथाम् य्यध्वम् य्ये य्यावहि य्यामहि

९५ वञ्चू [वञ्चू] गतौ ।

१ वनीवच्- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ वनीवच्ये- त यातां रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ वनीवच्- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अवनीवच्- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अवनीवचि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ वनीवचामा- म सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
वनीवचाञ्चक्रे वनीवचाम्बभूव
७ वनीवचिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ वनीवचिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ वनीवचि- य्यते य्येते य्यन्ते य्यसे य्येथे य्यध्वे य्ये य्यावहे य्यामहे
१० अवनीवचि- य्यत य्येताम् य्यन्त य्यथाः य्येथाम् य्यध्वम् य्ये य्यावहि य्यामहि

१७९ अट [अट्] गतौ ।

१ अटाट्- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ अटाट्ये- त यातां रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ अटाट्- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ आटाट्- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ आटाटि- ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ अटाटाञ्च्- क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
अटाटाम्बभूव अटाटामास
७ अटाटिषी- ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ अटाटिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ अटाटि- य्यते य्येते य्यन्ते य्यसे य्येथे य्यध्वे य्ये य्यावहे य्यामहे
१० आटाटि- य्यत य्येताम् य्यन्त य्यथाः य्येथाम् य्यध्वम् य्ये य्यावहि य्यामहि

३१० जप [जप्] व्यक्ते वचने ।

१ जंजप्- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ जंजप्ये- त यातां रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ जंजप्- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

४ अजं जप्- यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अजं जपि-ष्ट षाताम् षत ष्ठा षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ जं जपाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे जं जपाम्बभूव जं जपामास
७ जं जपिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ जं जपिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ जं जपि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अजं जपि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

३५६ क्रमू [क्रम्] पादविक्षेपे ।

१ चंक्रम्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ चंक्रम्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ चंक्रम्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अचंक्रम्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अचंक्रमि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ चंक्रमाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे चंक्रमाम्बभूव चंक्रमामास
७ चंक्रमिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ चंक्रमिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ चंक्रमि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अचंक्रमि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

३७६ चर [चर्] भक्षणे च

१ चंचूर्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ च चूर्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ चंचूर्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अचंचुर्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अचंचूरि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ चंचूरामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम चंचूराञ्चक्रे चंचूराम्बभूव
७ चंचूरिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ चंचूरिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ चंचूरि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अचंचूरि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

८२० डुकृंग् [कृ] करणे ।

१ चेक्री- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ चेक्रीये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ चेक्री- यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अचेक्री-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अचेक्रीयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ चेक्रीयामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम चेक्रीयाञ्चक्रे चेक्रीयाम्बभूव
७ चेक्रीयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् ढ्वम् य वहि महि
८ चेक्रीयिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ चेक्रीयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अचेक्रीयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

८२३ डुपचींष् [पच्] पाके ।

१ पापच्- यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ पापच्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ पापच्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यावहै
४ अपापच्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अपापचि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

६ पापचाम्बभूव-व वतुः बुः विथ बथुः व व विव विम
पापचाञ्चक्रे पापचामास
७ पापचिषीष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम्
य वहि महि
८ पापचिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ पापचि ध्यते ध्येते ध्यन्ते ध्यसे ध्येथे ध्यध्वे ध्ये
ध्यावहे ध्यामहे
१० अपापचि-ध्यत ध्येताम् ध्यन्त ध्यथाः ध्येथाम् ध्यध्वम्
ध्ये ध्यावहि ध्यामहि

---

८४८ चायृग् [चाय्] पूजानिशामनयोः ।
१ चेकी-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ चेकीये-त यताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ चेकी-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अचेकी-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अचेकीयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
/ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ चेकीयाम्-स सतुः सुः स्थ सथुः स स सिव सिम
चेकीयाञ्चक्रे चेकीयाम्बभूव
७ चेकीयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
८ चेकीयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ चेकीयि-ध्यते ध्येते ध्यन्ते ध्यसे ध्येथे ध्यध्वे ध्ये
ध्यावहे ध्यामहे
१० अचेकीयि-ध्यत ध्येताम् ध्यन्त ध्यथाः ध्येथाम् ध्यध्वम्
ध्ये ध्यावहि ध्यामहि

ष्वेंग् [ष्वे] संवरणे ।
१ वेवी-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ वेवीये-त यताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ वेवी-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अवेवी-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अवेवीयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
/ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ वेवीयाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
वेवीयाम्बभूव वेवीयामास
७ वेवीयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
८ वेवीयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ वेवीयि-ध्यते ध्येते ध्यन्ते ध्यसे ध्येथे ध्यध्वे ध्ये
ध्यावहे ध्यामहे
१० अवेवीयि-ध्यत ध्येताम् ध्यन्त ध्यथाः ध्येथाम् ध्यध्वम्
ध्ये ध्यावहि ध्यामहि

---

५२३ ट्वोश्वि [श्वि] गतिवृद्ध्योः ।
१ शेश्वी-यते येते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ शेश्वीये-त यताम् ये रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ शेश्वि-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अशेश्वी-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अशेश्वीयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् / ध्वम्
/ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ शेश्वीयाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
शेश्वीयाम्बभूव शेश्वीयामास
७ शेश्वीयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
८ शेश्वीयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ शेश्वीयि-ध्यते ध्येते ध्यन्ते ध्यसे ध्येथे ध्यध्वे ध्ये
ध्यावहे ध्यामहे
१० अशेश्वीयि-ध्यत ध्येताम् ध्यन्त ध्यथाः ध्येथाम् ध्यध्वम्
ध्ये ध्यावहि ध्यामहि
पक्षे शोश्यूयते

१०१७ हनंक् [हन्] हिंसागत्योः । वधे
१ जेघ्नी-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ जेघ्नीये-त यताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ जेघ्नी-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अजेघ्नी-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अजेघ्नीयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
/ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ जेघ्नीयाञ्च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
जेघ्नीयाम्बभूव जेघ्नीयामास
७ जेघ्नीयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

८ जेघ्नीयिता " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ जेघ्नीयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अजेघ्नीयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

अन्यत्र जङ्घन्यते

१०१८ वशक् [वश्] कान्तौ ।

१ वावश्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ वावश्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ वावश्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अवावश्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अवावशि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ वावशाञ्च्-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
वावशाम्बभूव वावशामास
७ वावशिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ वावशिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्व स्महे
९ वावशि-ष्यते ष्येते ष्यन्से ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अवावशि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१०२० शीङ्कृ [शी] स्वप्ने ।

१ शाशय्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ शाशय्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ शाशय्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अशाशय्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अशाशयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ शाशयाम्बभू-व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
शाशयाञ्चक्रे शाशयामास
७ शाशयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ शाशयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ शाशयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अशाशयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

यस्य सानुनासिकत्वे शंशय्यते

१०३४ ऊर्णुगक् [ऊर्णु] आच्छादने ।

१ ऊर्णोनू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ ऊर्णोनूये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ ऊर्णोनू-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ और्णोनू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ और्णोनूयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ ऊर्णोनूयामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
ऊर्णोनूयाञ्चक्रे ऊर्णोनूयाम्बभूव
७ ऊर्णोनूयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ ऊर्णोनूयिता- " रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ ऊर्णोनूयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० और्णोनूयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१०३४ ष्टुंगक् [स्तु] स्तुतौ ।

१ तोष्टू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ तोष्टूये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ तोष्टू-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अतोष्टू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये /यावहि यामहि
५ अतोष्टूयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ अतोष्टूयामा-स सतुः सुः सिथ सथुः स स सिव सिम
तोष्टूयाञ्चक्रे तोष्टूयाम्बभूव
७ तोष्टूयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् /ढ्वम् य वहि महि
८ तोष्टूयिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ तोष्टूयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

१० अतोष्टूयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१०६३ नृतैच् [नृत्] नर्तने ।

१ नरीनृत्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ नरीनृत्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ नरीनृत्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अनरीनृत्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अनरीनृति-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ नरीनृताम्बभूव-व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
नरीनृताञ्चक्रे नरीनृतामास
७ नरीनृतिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ नरीनृतिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ नरीनृति-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अनरीनृति-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१२२४ षिचींत् [सिचृ] क्षरणे ।

१ सेसिच्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ सेसिच्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ सेसिच्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ असेसिच्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ असेसिचि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ सेसिचाञ्च-क्रेक्राते क्रिरे कृषे क्राथे कृढ्वे क्रेकृवहे कृमहे
सेसिचाम्बभूव सेसिचामास
७ सेसिचिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ सेसिचिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ सेसिचि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० असेसिचि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१२३७ कॄ [कृ] विक्षेपे ।

१ चेकीर्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ चेकीर्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ चेकीर्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अचेकीर्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अचेकीरि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ चेकीराम्बभूव-व वतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
चेकीराञ्चक्रे चेकीरामास
७ चेकीरिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् /ढ्वम् य वहि महि
८ चेकीरिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ चेकीरि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अचेकीरि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

१२३८ गॄ [गृ] निगरणे । तत्र गर्ह्ये

१ जेगिल यतें येते यन्तें यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ जेगिलयें-त याताम् रन् थाः याथाम् यध्वम् य वहि महि
३ जेगिल-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अजेगिल-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अजेगिलि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ जेगिलाम्बभूव-ब बतुः वुः विथ वथुः व व विव विम
जेगिलाञ्चक्रे जेगिलामास
७ जेगिलिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ जेगिलिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ जेगिवि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अजेगिलि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

यङ्लुबन्त प्रक्रिया

॥ १ भू सत्तायाम् ॥

व	वोभवीति/वोभोति	वोभूतः,	वोभुवति ।
	वोभवीषि/वोभोषि	वोभूथः,	वोभूथ ।
	वोभवीमि/वोभोमि	वोभूवः,	वोभूमः ।
स.	वोभूयात्	वोभूयाताम्	वोभूयुः
	वोभूयाः	वोभूयातम्	वोभूयात
	वोभूयासम्	वोभूयाव	वोभूयास ।
ए	वोभवीतु/वोभोतु/वोभूतात्	वोभूताम्	वोभुवतु ।
	वोभूहि/वोभूतात्	वोभूतम्	वोभूत ।
	वोभवानि	वोभवाव	वोभवाम ।
ह.	अवोभवीत्/अवोभोत्	अवोभूताम्	अवोभवुः
	अवोभवीः/अवोभोः	अवोभूतम्	अवोभूत ।
	अवोभवम्	अवोभूव	अवोभूम
भ.	अवोभोत्,	अवोभोताम्	अवोभूवन्
	अवोभोः	अवोभोतम्	अवोभोत
	अवोभूवम्	अवोभोव	अवोभोम
	केचित्तु अवोभूवीत्/अवोभोत्	अवोभूताम्	अवोभूवुः
	अवोभूवीः/अवोभोः	अवोभूतम्	अवोभूत
	अवोभूवम्	अवोभूव	अवोभूम
व	वोभवाञ्चकार	वोभवाञ्चक्रतुः	वोभवाञ्चक्रुः
	वोभवाञ्चकर्थ	वोभवाञ्चक्रथुः	वोभवाञ्चक्र
	वोभवाञ्चकार/कर	वोभवाञ्चकृव	वोभवाञ्चकृम
	वोभवाम्बभूव	वोभवाम्बभूवतुः	वोभवाम्बभूवुः
	वोभवाम्बभूविथ	वोभवाम्बभूवथुः	वोभवाम्बभूव
	वोभवाम्बभूव	वोभवाम्बभूविव	वोभवाम्बभूविम
	वोभवामास	वोभवामासतुः	वोभवामासुः
	वोभवामासिथ	वोभवामासथुः	वोभवामास
	वोभवामास	वोभवामासिव	वोभवामासिम
आ	वोभूयात्	वोभूयास्ताम्	वोभूयासुः
	वोभूयाः	वोभूयास्तम्	वोभूयास्त
	वोभूयासम्	वोभूयास्व	वोभूयास्म
भ	वोभविता	वोभवितारौ	वोभवितारः
	वोभवितासि	वोभवितास्थः	वोभवितास्थ
	वोभवितास्मि	वोभवितास्वः	वोभवितास्मः
भ.	वोभविष्यति	वोभविष्यतः	वोभविष्यन्ति
	वोभविष्यसि	वोभविष्यथः	वोभविष्यथ
	वोभविष्यामि	वोभविष्यावः	वोभविष्यामः
कि.	अवोभविष्यत्	अवोभविष्यताम्	अवोभविष्यन्
	अवोभविष्यः	अवोभविष्यतम्	अवोभविष्यत
	अवोभविष्यम्	अवोभविष्याव	अवोभविष्याम

३६६ गम्लृं [गम्] गतौ ।

१ ज-ङ्गमीति ङ्गन्ति ङ्गत ङ्गमति ङ्गमीषि ङ्गसि ङ्गथः
ङ्गथ ङ्गमीमि ङ्गन्मि ङ्गन्व ङ्गन्मः

२ जङ्गम-यात यातम् युः, याः यातम् यात यामम् याव याम

३ जङ्ग-मितु न्तु तात्, ताम् मतु हि/तात्
तम् त, मानि माव माम

४ अजङ्ग-मीत् न् ताम्, मुः मीः न्
तम् त मम् न्व न्म

५ अजङ्गम्-ईत् इष्टाम् इषुः, ईः इष्टम् इष्ट, इषम् इष्व इष्म

६ जङ्गमा-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ.

७ जङ्गम्या-त् स्ताम् सुः, ः स्तम् स्त, सम् स्व स्म

८ जङ्गमिता-" रौ रः, सि स्थः स्थ, स्मि स्वः स्मः

९ जङ्गमिष्य्-अति अतः अन्ति, असि अथः अथ
आमि आवः आमः

१० अजङ्गमिष्य्-अत् अताम् अन्, अः अतम् अत
अम आव आम

८२१ डुकृंग् [कृ] करणे ॥

१ चरी-करीति कर्तिं कृतः, क्रति करीषि कर्षि, कृथः,
कृथ करीमि कर्मि कृवः कृमः

२ चरीकृ-यात यातम् युः, याः यातम् यात, याम् याव याम

३ चरी-करीतु कर्तुं कृतात्, कृताम् क्रतु कृहि, कृतात्
कृतम् कृत, कराणि कराव कराम

४ अचरी-करीत् कः कृताम्, करुः करीः कः,
कृतम् कृत करम्, कृव कृम

५ अचरीकार् ईत् इष्टाम् इषुः, ईः इष्टम् इष्ट,
इषम् इष्व इष्म

६ चरीकरा-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ. ।

७ चरीक्रिया-त् स्ताम् सुः, ः स्तम् स्त, सम् स्व स्म

८ चरीकरिता-" रौ रः, सि स्थः स्थ, स्मि स्वः स्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

९ चरीकरिष्य्-अति अतः अन्ति, असि अथः अथ आमि आवः आमः

१० अचकरीष्य्-अत् अताम् अन्, अः अतम् अत अम् आव आम

पक्षे चरी-स्थाने 'चरी' इति 'चर्' इति च ज्ञेयम्

८४४ बुधृग् [बुध्] बोधने ।

१ बो-बोद्धि बुधीति बुद्ध, बुधति बुधीषि भोत्सि बुद्ध बुद्ध बुधीमि, बोध्मि बुध्वः बुध्मः

२ बोबुध्-यात् याताम् युः याः यातम् यात याम् याव याम

३ बोबुद्धु/बोबु-धीतु द्धात् द्धाम् धतु द्धि द्धात् द्धम् द्ध धानि धाव धाम

४ अबो-भोत् बुधीत् बुद्धाम् बुधुः बुधीः भोः भोम् बुद्धम् बुद्ध बुधम् बुध्व बुध्म

५ अबोबोध्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म

६ बोबोधा-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ । मास इ.

७ बोबुध्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ बोबोधिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

९ बोबोधिष्य्-अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः

१० अबोबोधिष्य्-अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

८४५ खनूग् [खन्] अवदारणे ।

१ चङ्-खनीति खन्ति खातः ख्नति खनीषि खंसे खाथः खाथ खनीमि खन्मि खन्वः खन्मः

२ चङ्खन्-यात् याताम् युः याः यातम् यात याम् याव याम

३ चङ्-खनीतु खन्तु खातात् खाताम् ख्नतु खाहि खातात् खातम् खात खनानि खनाव खनाम

४ अचङ्-खनीत् खन् खाताम् ख्नुः खनीः खन् खातम् खात खनम् खन्व खन्म

५ अचङ्खान्/अचङ्खन्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म

६ चङ्खना-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ ।

७ चङ्खन्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ चङ्खनिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

९ चङ्खनिष्य्-अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः

१० अचङ्खनिष्य्-अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

पक्षे चङ्-स्थाने चं इति ज्ञेयम्

१०६४ नृतैच् [नृत्] नर्तने ।

१ नरी नृतीति/नर्त्ति नृत्तः नृतति/नृतीषि नर्त्सि नृत्थः नृत्थ नृतीमि/नर्त्मि नृत्वः नृत्मः

२ नरीनृत्-यात् यताम् युः याः यातम् यात याम् याव याम

३ नरीनर्तु/नरीनृ-तीतु/त्तात् त्ताम् ततु द्धि/त्तात् त्तम् त्त तानि ताव ताम

४ अनरी नृतीत् नर्त् नृत्ताम् नृतुः नृतीः नर्त् नृत्तम् नृत्त नृतम् नृत्व नृत्म

५ अनरीनर्त्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म

६ नरीनर्ता ञ्चकार इ. । म्बभूव इ । मास इ. ।

७ नरीनृत्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ नरीनर्तिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः

९ नरीनर्त्तिष्य्/नरीनर्त्स्य्-अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः

१० अनरीनर्त्तिष्य्/अनरीनर्त्स्य्-अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

पक्षे नरी-स्थाने नरि इति नर् इति च ज्ञेयम्

क्रियारत्ने तु शेषं वृतूङ्वदित्युक्तमिति नरिनर्तिष्यतीत्येकमेव तदभिप्रेतम्, परन्तु वैकल्पिकेट्प्राप्तेस्तच्चिन्त्यम् ॥

१०९६ गृधूच् [गृध्] अभिचाङ्क्षायाम् ।

१ जरी-गर्द्धि गृधीति गृद्धः गृधति गृधीषि धर्त्सि गृद्धः गृद्ध गृधीमि गर्ध्मि गृध्व गृध्मः

२ जरीगृध्-यात् याताम् युः याः यातम् यात याव याम

३ जरीगद्धु/जरीगृ-धीतु द्धात् द्धाम् धतु द्धि द्धात् द्धम् द्ध धानि धाव धाम

४ अजरी-धर्त् गृधीत् गृद्धाम् गृधुः गृधीः धाः धर्त् गृद्धम् गृद्ध गृधम् गृध्व गृध्म

५ अजरीगर्ध्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म

६ जरीगर्धा-ञ्चकार इ । म्बभूव इ । मास इ. ।

७ जरीगृध्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म

८ जरीगर्धिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्व स्म

७ जरीगर्धिष्य्-अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः

१० अजरीगर्धिष्य्-अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

१२४७ प्रछंत् [प्रछ्] ज्ञीप्सायाम्

१ परी-पर्ष्टि पृच्छीति पृष्टः पृच्छति पृच्छीषि पर्क्षि पृष्ठः पृष्ठ पृच्छीमि पर्श्मि पृच्छ्वः पृश्वः पृश्मः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

२ परीपृच्छ्–यात् यातां युः याः यातम् यात याम् याव याम
३ परीपष्टुं/परिपृ–च्छीष्ट ष्टात् ष्टाम् च्छुः द्धिढ ष्टात् ष्टम् ष्ट च्छानि च्छाव च्छाम
४ अपरी–पट्टं पृच्छीत् पृष्टाम् पृच्छुः पृच्छीः पट्टं पृष्टम् पृष्ट पृच्छम् पृच्छ्व पृष्व पृष्म
५ अपरीपृच्छ्–ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ परीपृच्छा–ञ्चकार इ. । म्बभूव इ । मास इ.
७ परीपृच्छ्या–त् स्ताम् सुः स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ परीपृच्छिता–" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ परीपृच्छिष्य्–अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः
१० अपरीपृच्छिष्य्–अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

पक्षे परी–स्थाने परि इति पर् इति ज्ञेयम्
अन्यमते–पाप्र–च्छीति ष्टि ष्टः इत्यादि ।

१३६८ भिदृी [भिद्] विदारणे ।

१ वे–भेत्ति/भिदीति भित्तः भिदति भिदीषि/भेत्सि भित्थः भित्थ भिदीमि भेद्मि भिद्वः भिद्मः
२ वेभिद्–यात् याताम् युः याः यातम् यात याम् याव याम
३ वेभेत्तु/वेभि–दीतु/त्तात् त्ताम् दतु द्धि त्तात् त्तम् त्त दानि दाव दाम
४ अवे–भेत् /भिदीत् भित्ताम् भिदुः भिदीः भेत् भेः भित्तम् भित्त भिदम् भिद्व भिद्म
५ अवेभेद्–ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ वेभेदा–ञ्चकार इ । म्बभूव इ. । मास इ.
७ वेभिद्या–त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ वेभिदिता–" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ वेभिदिष्य्–अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः
१० अवेभेदिष्य्–अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

१४०४ ग्रहीश् [ग्रह्] उपादाने ।

१ जरी–गृहीति/गर्द्धि गृहः गृह्णति गृहीषि/गर्क्षि गृढः गृढ गृहीमसि/गर्ह्मि गृह्णः गृह्मः
२ जरीगृह्–यात् याताम् युः याः यातम् यात याम् याव याम
३ जरीगर्द्धु/जरीगृ–हीतु/ढात् ढाम् हतु द्धि/ढात् ढम् ढ हाणि हाव हाम
४ अजरी–घट्/गृहीत् गृढाम् गृहुः गृहीः घट्/गृढम् गृढ गृह्म गृह्व गृह्म
५ अजरीगर्ह्–ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ जरीगर्हा–ञ्चकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ.
७ जरीगृह्या–त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ जरीगर्हिता–" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ जरीगर्हिष्य्–अति अतः अन्ति असि अथः अथ आमि आवः आमः
१० अजरीगर्हिष्य्–अत् अताम् अन् अः अतम् अत अम् आव आम

पक्षे जरी–स्थाने जरि इति जर् इति च ज्ञेयम् ।
अन्यमते जा–ग्रहीति ग्राहि गृढः इत्यादि ।

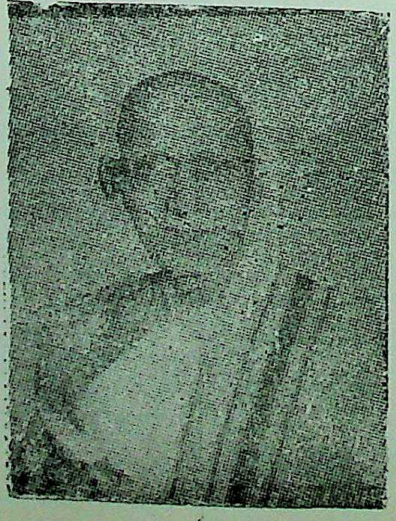

अप्रतिम संयमरागी
ज्ञानपिपासु
पू. गच्छाधिपति आ. देवश्री
देवेन्द्रसागरसूरिश्वर म. सा.

જેઓશ્રીની નિશ્રામાં જામનગર
મુકામે પાઠશાળાના હોલમાં
"અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા"
ભાગ-૧ ના વિમોચનનો
શાનદાર કાર્યક્રમ યોજાયો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નામધાતુ પ્રક્રિયા

इदम्, इमाम, इमं वेच्छतीति इदंकाम्यति ।
२ इदंकाम्य-धातोरूपाणि ।

१ इदंकाम्य-ति तः न्ति सि थः थ थ मि वः मः
२ इदंकाम्ये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ इदंकाम्य-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व मः
४ ऐदंकाम्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म
५ ऐदंकाम्य्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ इदंकाम्या-ञ्चकार इ । म्बभूव इ । मास इ ।
७ इदंकाम्या/इदंकाम्य्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम स्व स्म
८ इदंकाम्यिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ इदंकाम्यिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० इदंकाम्यिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म

पुत्रमिच्छतीति पुत्रीयति ।
१५ पुत्रीय - धातोरूपाणि ।

१ पुत्रीय-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ पुत्रीये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ पुत्रीय - तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म
४ अपुत्रीय - त् ताम् न् : तम् त म् व म
५ अपुत्रीय् ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ पुत्रीया-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ । मास इ ।
७ पुत्रीय्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ पुत्रीयिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ पुत्रीयिष्य ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अपुत्रीयिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म

२१ अशनाय-धातोरूपाणि ॥

१ अशनाय-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ अशनाये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ अशनाय-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म
४ आशनाय-त् ताम् न् : तम् त म् व म
५ आशनाय्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ अशनाया-ञ्चकार इ । म्बभूव इ । मास इ.
७ अशनाय्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ अशनायिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अशनायिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० आशनायिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म

मैथुने अश्वमिच्छतीति अश्वस्यति ।
२९ अश्वस्य-धातोरूपाणि ॥

१ अश्वस्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ अश्वस्ये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ अश्वस्ये-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म
४ आश्वस्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म
५ आश्वस्य् /आश्वस्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ अश्वस्या/अश्वसा-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ. ।
७ अश्वस्य्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम स्व स्म
८ अश्वस्यिता/अश्वसिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अश्वस्यिष्य/अश्वसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० आश्वस्यिष्य/आश्वसिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म

अत्राश्वशब्दो मैथुने वर्तते - इति पूर्वमुक्तमेव ।

मैथुनमिन्नेच्छायाम, अश्वमिच्छतीति अश्वीयात ।
३० अश्वीय - धातोरूपाणि ।

१ अश्वीय-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ अश्वीये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ अश्वीय-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म
४ आश्वीय-त् ताम् न् : तम् त म् व म
५ आश्वीय्-ईत् इष्टाम् इषु ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ अश्वीया-ञ्चकार इ. । म्बभूव इ । मास इ. ।
७ अश्वीय्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ अश्वीयिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अश्वीयिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० आश्वीयिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म

भोक्तुममिलाषातिरेके, दधि इच्छतीति
दधिस्यति, दध्यस्यति वा
४२ दधिस्य-धातोरूपाणि

१ दधिस्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ दधिस्येत् ताम् युः : तम् त यम् व म

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

३ दधिस्य-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त आनि आव आम
४ अदधिस्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम
५ अदधिस्/अदधिस्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ दधिस्या/दधिसा-ऋकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ. ।
७ दधिस्यया/दधिस्या त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ दधिस्यिता/दधिसिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ दधिष्यिष्य/दधिसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अदधिष्यिष्य/अदधिसिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम

अस् च लोप्ये ॥ ४ । ३ । ११५ ॥ इति स्से द धिष्यति ॥

४३ दध्यस्य-धातोरूपाणि ।

१ दध्यस्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ दध्यन्ते-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ दध्यस्य तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त आनि आव आम
४ अदध्यस्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम
५ अदध्यस्/अदध्यस्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ दध्यस्या/दध्यसा-ऋकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ ।
७ दध्यस्यया/दध्यस्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ दध्यस्यिता, दध्यसिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ दध्यस्यिष्य/दध्यसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अदध्यस्यिष्य/अदध्यसिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम

अस् च लोप्ये ॥ ४ ३ ११५ ॥ इति असि दध्यस्यति ॥

गामिच्छतीति गव्यति ।

६० गव्य-धातोरूपाणि ।

१ गव्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ गव्ये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ गव्य-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त आनि आव आम
४ अगव्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम
५ अगव्य्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ गव्या-ऋकार इ । म्बभूव इ. । मास इ. ।
७ गव्यया/गव्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ गव्यिता " रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ गव्यिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अगव्यिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम

सन्नियोगपरिभाषया क्यनो लुप् भवति

तपः करोतीति तपस्यति ।

११८ तपस्य-धातोरूपाणि ॥

१ तपस्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः ।
२ तपस्ये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ तपस्य-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त आनि आव आम
४ अतपस्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम
५ अतपस्य्/अतपस्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ तपस्या/तपसा-ऋकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ. ।
७ तपस्यया/तपस्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ तपस्यिता/तपसिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ तपस्यिष्य/तपसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अतपस्यिष्य/अतपसिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम

अर्चायाम्, नमः करोतीति नमस्यति ।

११९ नमस्य-धातोरूपाणि ।

१ नमस्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ नमस्ये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ नमस्य-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त आनि आव आम
४ अनमस्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम
५ अनमस्य्-अनमस्-ईत् इष्टाम् इषुः ईः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ नमस्या/नमसा-ऋकार इ. । म्बभूव इ. । मास इ. ।
७ नमस्यया/नमस्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ नमस्यिता/नमसिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ नमस्यिष्य/नमसिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अनमस्यिष्य/अनमसिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम

अश्व इवाचरतीति अश्वति ।

१७ अश्व-धातोरूपाणि ।

१ अश्व-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ अश्वे-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ अश्व-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त आनि आव आम
४ आश्व-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम
५ आश्व्-ईत् इष्टाम् इषुः इष्टम् इष्ट इषम् इष्व इष्म
६ अश्वा-ऋकार इ । म्बभूव इ । मास इ. ।
७ अश्वया त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त सम् स्व स्म
८ अश्विता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अश्विष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० आश्विष्य-त् ताम् न् : तम् त म् आव आम

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

गल्भ इव प्रत्युत्पन्नमतिरिवाचरतीति गल्भते ।

१२४ गल्भ-धातोरूपाणि ॥

१ गल्भ्-अते एते अन्ते असे एथे अध्वे ए आवहे आमहे
गल्भे-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
२ अगल्भ्-अताम एताम् अन्ताम् अस्व एथाम् अध्वम्
ऐ आवहै आमहैं
४ अगल्भ्-अत एताम् अन्त अथाः एथाम् अध्वम् ए
आवहि आमहि
५ अगल्भि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् ध्वम्
षि ष्वहि ष्महि
६ गल्भा अक्रे इ । म्बभूव इ. । मास इ ।
७ गल्भिषी ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ गल्भिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ गल्भिष्य्-अते एते अन्ते असे एथे अध्वे ए आवहे आमहे
१० अगल्भिष्य्-अत एताम् अन्त अथाः एथाम् अध्वम्
ए आवहि आमहि

१ अवगल्भते २ अवगल्भेत ३ अवगल्भताम्
४ अवागल्भत ५ अवागल्भिष्ट ६ अवगल्भाञ्चक्रे/
अवगल्भाम्बभूव /अवगल्भामास ७ अवगल्भिषीष्ट
८ अवगल्भिता ९ अवगल्भिष्यते १० अवागल्भिष्यत

हंस इवाचरतीति हंसायतें वकः

१७ हंसाय-धातो रूपाणि ।

१ हंसा-यते येते यन्ते यसे येथे ध्वे ये यावहे यामहे
२ हंसाये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ हंसा-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् ध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अहंसा-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् ध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अहंसायि-ष्ट षाताम षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम्
/ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ हंसाया अक्रे इ । म्बभूव इ । मास इ ।
७ हंसायिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
८ हंसायिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ हंसायि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अहंसायि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम्
ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

एती कर्बुरवर्णयुक्ता स्त्री,सा इवाचरतीति एतायते ।

२५ एताय-धातोरूपाणि ।

१ एता-यते येते यन्ते यसे येथे ध्वे ये यावहे यामहे
२ एताये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ एता-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् ध्वम् यै
यावहै यामहै
४ ऐता-यत येताम यन्त यथाः येथाम् ध्वम् ये
यावहि यामहि
५ ऐतायि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम्
/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ एताया- अक्रे इ. । म्बभूव इ. । मास इ ।
७ एतायिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
८ एतायिता-" रौ रः से साये ध्वे हे स्वहे स्महे
९ एतायि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० एतायि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम्
ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

क्यङ्मानिनिवृत्तिद्धिते॥३।२।५०॥ इति पुंवद्भावः ।एवम् ,श्येनी शुक्लवर्णयुक्ता स्त्री सेवाचरतीति श्येतायते । अत्रापि पुंवद्भावः ।

पितेवाचरतीति पित्रीयते

४२ पित्रीय-धातोरूपाणि ।

१ पित्री-यते येते यन्ते यसे येथे ध्वे ये यावहे यामहे
२ पित्रीये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ पित्री-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् ध्वम् यै यावहै यामहै
४ अपित्री-यत येताम यन्त यथाः येथाम् ध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अपित्रीयि-ष्ट षाताम षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम्
/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ पित्रीया - अक्रे इ. । म्बभूव इ. । मास इ ।
७ पित्रीयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
८ पित्रीयिता-" रौ रः से साये ध्वे हे स्वहे स्महे
९ पित्रीयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये
ष्यावहे ष्यामहे
१० अपित्रीयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम्
ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

ऋतो रीः ॥ ४ । ३ । १०९ ॥ इति रीः

* मातेवाचरतीति मात्रीयते

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पितृरिव पितृशब्दस्य ऋकार इवाचरतीति पितृयते ।

४३ पितृय-धातोरूपाणि ॥

१ पितृ-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ पितृये-त यताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ पितृ-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अपितृ-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अपितृयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ पितृया-च्विक्रे इ । भ्वभूव इ । मास इ ।
७ पितृयिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ पितृयिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ पितृयि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अपितृयि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

ओजस्वीव आचरतीति ओजायते

९० ओजाय-धातोरूपाणि ।

१ ओजा-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ ओजाये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ ओजा-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ औजा-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ औजयि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ ओजाया-च्विक्रे इ । भ्वभूव । मास इ ।
७ ओजायिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ ओजायिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ ओजायि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० औजायि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

ओजोऽप्सरसः ॥३।४।२८॥ इति सलुक् ।

गौरिवाचरतीति गव्यते ।

४९ गव्य-धातोरूपाणि ।

१ गव्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ गव्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ गव् यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् ये यावहै यामहै
४ अगव् यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अगव्यि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ गव्या-च्विक्रे इ । भ्वभूव इ । मास इ ।
७ गव्यिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ गव्यिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ गव्यि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अगव्यि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

सन्निपातपरिभाषया क्यङो लुग्न भवति ।

अप्सरा इवाचरतीति अप्सरायते

९१ अप्सराय-धातोरूपाणि ।

१ अप्सरा-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ अप्सराये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् ये वहि महि
३ अप्सरा-यत येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ आप्सरा-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ आप्सरायि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ अप्सराया-च्विक्रे इ । भ्वभूव इ । मास इ ।
७ अप्सरायिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ अप्सरायिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ अप्सरायि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० आप्सरायि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

ओजोऽप्सरसः ॥३।४।२८॥ इति सलुक् ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पय इवाचरतीति पयायते पयस्यते ।

९२ पयस्य-धातोरूपाणि ।

१ पयस्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ पयस्ये-त यताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ पयस्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अपयस्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अपयस्यि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ पयस्या/पयसा-च्व्यक्रे इ. । भ्वभूव इ. । मास इ. ।
७ पयस्यिषी--ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् ढ्वम् य वहि महि
७ पयस्यिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ पयस्यिता/पयसिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ पयस्यि/पयसि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अपयस्यि/अपयसि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

सो वा लुक् च ॥३।४।२७॥ इति सलुगभावपक्षे निरुक्तरूपाणि -सलुकितिभमानि ।

९३ पयाय-धातोरूपाणि ॥

१ पया-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ पयाये-त यताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ पया-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अपया-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अपयायि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ पयाया-च्व्यक्रे इ. । भ्वभूव इ । मास इ. ।
७ पयायिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
८ पयायिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ पयायि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अपयायि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

मतान्तरेऽप्यरस एव सलोप इति अन्यत्र सकारविशिष्टान्येव 'पयस्यते' इत्यादिनिरूपाणि भवन्ति ।

अलोहिती लोहीती भवतीति लोहितायते । लोहितायति

२ लोहिताय-धातोरूपाणि ।

१ लोहिताय-ति तः न्ति सि थः थः मि वः मः
२ लोहितायें-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ लोहिताय-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म
४ अलोहिताय-त् ताम् न् : तम् त म व म
५ अलोहिताय्-ईत् ईष्टाम् ईषुः ईः ईष्टम् ईष्ट ईषम् ईष्व ईष्म
६ लोहिताया-च्चकार इ. । भ्वभूव इ. । मास इ. ।
७ लोहितायया-त् स्तात् सुः : स्तम् स्त सम स्व स्म
८ लोहितायिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ लोहितायिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अलोहितायिष्य त् ताम् न् : तम् त म व म

आत्मनेपदे

१ लोहिता-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ लोहितायें-त यताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ लोहिता-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अलोहिता-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अलोहितायि-ष्ट षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ लोहिताया-च्चक्रे इ. । भ्वभूव इ । मास इ. ।
७ लोहितायिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ लोहितायिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ लोहितायि-ष्यते ष्येते ष्यन्ते ष्यसे ष्येथे ष्यध्वे ष्ये ष्यावहे ष्यामहे
१० अलोहितायि-ष्यत ष्येताम् ष्यन्त ष्यथाः ष्येथाम् ष्यध्वम् ष्ये ष्यावहि ष्यामहि

अर्थमाचष्टे करोति वा इति अर्थापयति ।

३६ अर्थापि-धातोरूपाणि ।

१ अर्थापय-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ अर्थापये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ अर्थापय-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म
४ आर्थापय-त् ताम् न् : तम् त म व म
५ आर्तिथप-त् ताम् न् : तम् त म व म
६ अर्थापया-च्चकार इ । भ्वभूव इ । मास इ. ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

७ अर्थाप्या-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त स्म् स्व स्म
८ अर्थापयिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ अर्थापयिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० आर्थापयिष्य-त् ताम् न् : तम् त म् व म
"सत्यार्थवेदस्थाः" [३, ४, ४४] इत्याकारे पुसि च अर्थापयति । मतान्तरे ५-आर्तयप-त् । "अर्त्तिरीव्ली ह्रीक्नूयक्ष्माय्यातः पुः ॥ ४-२-२१-इत्यत्र बहुवचनस्य ण्यर्थेन नाम्नोऽपि पुर्वधानम् । आर्तीयपदित्येके ।

४ अपटय-त् ताम् न् : तम् त म् व म
५ अपीपट-त् ताम् न् : तम् त म् व म
६ पटया-ञ्चकार इ । म्बभूव इ. । मास इ. ।
७ पटया-त् स्ताम् सुः : स्तम् स्त स्म् स्व स्म
८ पटयिता-" रौ रः सि स्थः स्थ स्मि स्वः स्मः
९ पटयिष्य-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
१० अपटयिष्य-त् ताम् न् । तम् त म् व म
"नामिनोऽकलिहले:" [४, ३, ५१] इति वृद्धौ अन्त्यस्वरादिलोपे च पटयति । अपीपटत्, अत्र पूर्वमेवे कारस्य वृद्धौ कृतायामन्त्यस्वरादिलोपे समानलोपाभावात् "असमानलोपे०" [४, १, ६३) इति सन्वद्भावः अन्ये तु नाम्नो वृद्धेमनिच्छन्तः समानलोपित्वात् सन्वद्भावाभावे -अपपटत् इति मन्यन्ते ॥

पटुमाचष्टे करोति वा पटयति ।

१०८ पटि-धातोरूपाणि ॥

१ पटय-ति तः न्ति सि थः थ मि वः मः
२ पटये-त् ताम् युः : तम् त यम् व म
३ पटय-तु/तात् ताम् न्तु "/तात् तम् त नि व म

भाव-कर्मणो प्रक्रिया

१ भू सत्तायाम् ॥

भावे ३५

१ वर्तमाना-भूयते
२ सप्तमी/विध्यर्था-भूयेत
३ पञ्चमी/आज्ञार्था-भूयताम्
४ ह्यस्तनी-अभूयत
५ अद्यतनी-अभावि
६ परोक्षा-बभूवे
७ आशी.-भाषीष्ट/भाविषीष्ट
८ श्वस्तनी-भाविता/भविता
९ भविष्यन्ती - भाविष्यते/भविष्यते
१० क्रियातिपत्तिः-अभाविष्यत/अभविष्यत

भावे च युष्मदस्मत्सम्बन्धिनोः कर्तृकर्मणोरभावात् प्रथममेव त्रयं भवति, तत्रापि साध्यरूपत्वात् संख्यायोगो नास्तीति औत्सर्गिकमेकव, तस्य संख्यानपेक्षत्वात् । एवमन्यत्रापि ॥

निपाताश्चोपसर्गाश्च धातवश्चेत्यमी त्रयः
अनेकार्थाः स्मृताः सर्वे पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥ १ ॥

इत्यनेकार्थतायामर्थान्तरे कर्मणि—

कर्मणि ३५

१ वर्तमाना-

भूयते	भूयेते	भूयन्ते
भूयसे	भूयेथे	भूयध्वे
भूये	भूयावहे	भूयामहे

२ सप्तमी/विध्यर्था-

भूयेत	भूयेताम्	भूयेरन्
भूयेथाः	भूयेथाम्	भूयेध्वम्
भूयेय	भूयेवहि	भूयेमहि

३ पञ्चमी/आज्ञार्था-

भूयताम्	भूयेताम्	भूयन्ताम्
भूयस्व	भूयेथाम्	भूयध्वम्
भूयै	भूयावहै	भूयामहै

४ ह्यस्तनी-

अभूयत	अभूयेताम्	अभूयन्त
अभूयथाः	अभूयेथाम्	अभूयध्वम्
अभूये	अभूयावहि	अभूयामहि

५ अद्यतनी-

अभावि अभाविषाताम् /अभविंषाताम्
अभाविषत/ अभविषत
अभाविष्ठाः/अभविष्ठाः अभाविषाथाम् /अभविषाथाम्
अभाविढ्वम्/ अभाविढ्वम् /अभविढ्वम्
अभाविद्वम् /अभविध्वम्

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अभाविषि/अभविषि अभाविष्वहि/अभविष्वहि
अभाविष्महि/अभविष्महि

६ परोक्षा–
बभूवे बभूवाते बभूविरे
बभूविषे बभूवाथे बभूविढ्वे/बभूविध्वे
बभूवे बभूविवहे बभूविमहे

७ आशीः–
भाविषीष्ट/भविषीष्ट भाविषीयास्ताम् /भविषीयास्ताम्
भाविषीरन् /भविषीरन्
भाविषीष्ठाः/भविषीष्ठाः भाविषीयास्थाम् /भविषीयास्थाम्
भाविषीढ्वम् /भाविषीध्वम् /भविषीढ्वम् /भविषीध्वम्
भाविषीय/भविषीय भाविषीवहि/भविषीवहि
भाविषीमहि/भविषीमहि

८ श्वस्तनी–
भाविता/भविता भाविनारौ/भवितारौ भाविनारः/भवितारः
भावितासे/भवितासे भावितासाथे/भवितासाथे
भावितास्वे/भवितास्वे
भावितास्महे/भवितास्महे

९ भविष्यन्ति–
भाविष्यते/भविष्यते भाविष्येते/भविष्येते
भाविष्यन्ते/भविष्यन्ते
भाविष्यसे/भविष्यसे भाविष्येथे/भविष्येथे भाविष्यध्वे/भविष्यध्वे
भाविष्ये/भविष्ये भाविष्यावहे/भविष्यावहे

१० क्रियातिपत्ति–
अभाविष्यत/अभविष्यत अभाविष्येताम् /अभविष्येताम्
अभाविष्यन्त/अभविष्यन्त
अभाविष्यथा /अभविष्यथाः अभाविष्येथाम् /अभविष्येथाम्
अभाविष्यध्वम् /अभविष्यध्वम्
अभाविष्ये/अभविष्ये अभाविष्यावहि/अभविष्यावहि
अभाविष्यामहि/अभविष्यामहि

७ दांम् [दा] दाने ।

१ दी–यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ दीये–त यताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ दी यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ भदी–यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अदायि–" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम्
षि ष्वहि ष्महि
अदायि/अदि–षाताम् षत थाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम्
/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ ददे–ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ दायिषी–ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम्
य वहि महि
दासी–ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ दायिता/दाता–" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ दायिष्यै/दास्यै–यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये
यावहे यामहे
१० अदायिष्यै/अदास्यै–यत येताम् यन्त यथाः येथाम्
यध्वम् ये यावहि यामहि

२१३ पठ [पठ्] व्यक्तायां वाचि ॥

१ पठ्–यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ पठये–त यताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ पठ्–यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अपठ्–यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अपाठि/अपठि–षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम्
/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ पेठ्–ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ पठिषी–ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ पठिता–" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ पठिष्यै–यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अपठिष्यै–यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहे यामहे

४९५ दृशूं [दृश्] प्रेक्षणे ।

१ दृश्–यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ दृशये–त यताम् रन् थाः यायाम् ध्वम् य वहि महि
३ दृश्–यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै
यावहै यामहै
४ अदृश्–यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये
यावहि यामहि
५ अदर्शि–" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम्
क्षि क्ष्वहि क्ष्महि
अदर्शि–अट्–क्षाताम् क्षत ष्ठाः क्षाथाम् ड्ढ्वम् /ग्ड्ढ्वम्
क्षि क्ष्वहि क्ष्महि
६ ददृश्–ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

७ दर्शिषी/द्रक्षी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ दर्शिता-द्रष्टा-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ दर्शिषू/द्रक्षू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अदर्शिष्/अद्रक्षू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

७८६ डुलभिष् [लभ्] प्राप्तौ ॥

१ लभ् यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ लभ्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ लभ्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अलभ्-यत येताम् यन्त यथा येथाम् यध्वम् यावहि यामहि
५ अलाभि/अलम्भि/अल प्साताम् प्सत ध्वाः प्साथाम् ध्वम् /द्ध्वम् प्सि प्स्वहि प्स्महि
६ लेभ् ए आते इरे इषे आथें इध्वे ए इवहे इमहे
७ लप्सि-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ लब्धा-" रौ रः से साथें ध्वे हे स्वहे स्महे
९ लप्सू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अलप्सू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

७८९ कमूङ् [कम्] कान्तौ ॥

१ काम्-कम्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ काम्ये/कम्ये/त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ काम्/कम्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अकाम्-अकम्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अकामि,अकामयि-षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि स्वहि स्महि
अकामि,अकामि-अकमि-षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् /ध्वम् षि स्वहि स्महि
६ कामया-चक्रे इ । म्बभूवे इ । माहे इ । चकम् ए आते इरे इषे आथें इध्वे ए इवहे इमहे
७ कामयिषी ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठा यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
कामिषी/कमिषी ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ कामयिता/कामिता/कमिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ कामयिष्/कामिष्/कमिष्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अकामयिष्/अकामिष्/अकमिष्-यत येताम् यन्त येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

८८८ डुकृंग् [कृ] करणे ।

१ क्रि-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ क्रिये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ क्रि-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अक्रि-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अकारि-" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् /ढ्वम् षि स्वहि स्महि
अकारि,अक्रु-षाताम् षत थाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् षि स्वहि स्महि
६ च-क्रे क्राते क्रिरे कृषे क्राथें कृढ्वे क्रे कृवहे कृमहे
७ कारिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् /ध्वम् य वहि महि
कृषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ढ्वम् य वहि महि
८ कारिता-कर्ता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ कारिष्-करिष्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अकारिष्-अकरिष्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

८९२ डुपचींष् [पच्] पाके ।

१ पच्-यते येतें यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ पच्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ पच्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अपच्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अपाचि,अप-क्षाताम् क्षत क्थाः क्षाथाम् ग्ढ्वम् /ग्ध्वम् क्षि क्स्वहि क्स्महि
६ पेच्-ए आते इरे इषे आथें इध्वे ए इवहें इमहे
७ पक्षी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ पक्ता-" रौ रः से साथें ध्वे हे स्वहे स्महे

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

९ पक्षू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अपक्षू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

९१३ खनूग् [खन्] अवदारणे ।

१ खा/खन्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ खाये/खन्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ खा/खन्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अखा/अखन्-यत येताम् यन्ताम् यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अखानि,अखनि-षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढवम्/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ चखन्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ खनिषी ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ खनिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ खनिषू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अखनिषू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

११०० हनंक् [हन्] हिंसागत्योः ।

१ हन्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ हन्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ हन्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अहन्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अघानि-" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढवम्/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
अघानि,अह साताम् सत थाः साथाम् ध्वम्/ड्ढवम् षि स्वहि स्महि
अवधि-" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ध्वम्/ड्ढवम् षि ष्वहि ष्महि
६ जघ्न्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ घानिषी/वधिषी ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ घानिता/हन्ता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ घानिष्/हनिषू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अघानिष्/अहनिषू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

११२७ दुहींक् [दुह्] क्षरणे ।

१ दुह्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ दुह्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ दुह्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अदुह्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अदोहि,अधुक्षाताम् क्षन्त क्षथाः/अदुग्धाः अधुक्षाथाम् अदुग्ध्वम्/अधुक्षध्वम् क्षि अदुह्वहि/अधुक्षावहि महि
६ दुदुह्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे/इढवे ए इवहे इमहे
७ धुक्षी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ दोग्धा-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ धोक्षू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अधोक्षू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि याममहि

१२३० शमू [शम्] उपशमे ।

१ शम्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ शम्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ शम्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अशम्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अशमि-" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढवम्/ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ शेम्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ शमिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ शमिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ शमिषू-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अशमिषू-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

१२६५ जनैचि [जन्] प्रादुर्भावे ।

१ जन्/जा-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ जन्ये/जाये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ जन्/जा-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

४ अजन् /अजा यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अजनि-" षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ जञ्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ जनिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ जनिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ जनिष्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अजनिष्-यत येताम् यन्त यथा. येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

१४८६ भञ्जोंप् [भञ्ज्] आमर्दने ।

१ भज्-यते येते यन्तें यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ भज्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ भज्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहैं
४ अभज्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अभाजि/अभङ्क्षि-अभङ्क्षाताम् क्षन्त क्थाः क्षाथाम् /ग्ध्वम् /ग्ढ्वम क्षि क्ष्वहि क्ष्महि
६ बभञ्ज्-ए आतें इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ भङ्क्षी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ भङ्क्ता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ भङ्क्ष्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अभङ्क्ष्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

१५०० षणूंयी [सन्] दाने ।

१ सन् /सा-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ सन्ये/सायें-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ सन् /सा यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहैं यामहैं
४ असन् /असा-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् यावहि यामहि
५ असानि असनि-षाताम् षत ष्ठाः अषाथाः/ असथा. असनि-षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ सेन्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहे इमहे
७ सनिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ सनिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ सनिष्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० असनिष्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

१४९९ तनूयी [तन्] विस्तारे ।

१ तन् /ता-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ तन्ये/तायें-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ तन् /ता-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहैं यामहै
४ अतन् /अता-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अतानि,अतनि-षाताम् षत ष्ठाः अतथाः/अतनि-षाथाम् ड्ढ्वम् /ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ तेन्-ए आते इरे इषे आथे इध्वे ए इवहें इमहे
७ तनिषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम् ध्वम् य वहि महि
८ तनिता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहे स्महे
९ तनिष्-यते येतें यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अतनिष्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि

१५१७ ग्रहीश् [ग्रह्] उपादाने ।

१ गृह्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
२ गृह्ये-त याताम् रन् थाः याथाम् ध्वम् य वहि महि
३ गृह्-यताम् येताम् यन्ताम् यस्व येथाम् यध्वम् यै यावहै यामहै
४ अगृह्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् ये यावहि यामहि
५ अग्राहिं,अग्राहि/अग्रहीं-षाताम् षत ष्ठाः षाथाम् ड्ढ्वम् /ढ्वम् ध्वम् षि ष्वहि ष्महि
६ अगृह्-ए आते इरे इषे आथे इढ्वे/इध्वे ए इवहे इमहे
७ ग्राहिषी ग्रहीषी-ष्ट यास्ताम् रन् ष्ठाः यास्थाम्
८ ग्राहिता/ग्रहीता-" रौ रः से साथे ध्वे हे स्वहें स्महे
९ ग्राहिष्/ग्रहीष्-यते येते यन्ते यसे येथे यध्वे ये यावहे यामहे
१० अग्राहिष्/अग्रहीष्-यत येताम् यन्त यथाः येथाम् यध्वम् यै यावहि यामहि

णीगन्त, – सनन्त, – यङन्त, यङ्लुगन्त नामधातु अने भाव-कर्मणो ७ प्रक्रियानी रूपावली समाप्त

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધાતુ રૂપાવલી અનુક્રમ

(णिगन्त)

अस्	१२२
इं	१०८
ऋं	११०
कृ	१२१
क्षमाय्	११०
गम्	११५
गुह्	१२३
घट्	१२७
घ्रा	१०६
चप्	११४
चय्	११८
चर्	१३४
चेष्ट्	११७
ज्ञा	१३३
डी	१११
दुष्	१३१
धू	१३३
पा	१०५
भू	१०५
भ्राज्	११६
रम्	१२५
राज्	१२२
ली	१३२
वन्	११३
विष्	१३०
वृत्	१२४
वै	१११
व्रज्	१११
श्वि	१२७
सिध्	११२
स्था	१०७
स्फाय्	१२०
स्मृ	१०६
स्वप्	१२८
हन्	१२६
ह्वे	१२६

(सनन्त)

अद्	१३६
अद्	१३८
इंइक्	१४०
ऊर्णु	१४०
ऋ	१३६
ऋभ्	१४१
कृ	१३८
गम्	१३७
ग्रह्	१४७
चि	१४२
ज्ञा	१४७
तन्	१४५
दम्भ्	१४४
दो	१३६
दी	१४२
दिव्	१४०
नृत्	१४०
पठ्	१३६
प्रच्छ्	१४५
भू	१३६
भृ	१३७
भ्रस्ज्	१४४
मान्	१३७
मुच्	१४४
यु	१३९
यु	१४६
राध्	१४१
राध्	१४३
रुद्	१३६
लिख्	१४५
वृ	१४३
वृत्	१३८
शक्	१४२
सन्	१३७
सन्	१४६
स्वप्	१३६
हन्	१३६

(यङन्त)

अट	१४६
ऊर्णु	१५२
ऋ	१४८
कृ	१५०
कृ	१५३
क्रम्	१५०
गृ	१५३
गै	१४६
घ्रा	१४८
चर्	१५०
चाय्	१५१
जर्	१४६
तृ	१४६
नृत्	१५३
पच्	१५०
भू	१४८
वञ्च्	१४६
वश्	१५२
व्ये	१५१
शी	१५२
श्वि	१५१
सिच्	१५३
स्तृ	१५२
स्मृ	१४८
हन्	१५१

(यङ्लुबन्त)

कृ	१५४
खन्	१५५
गम्	१५४
गृध्	१५५
ग्रह्	१५६
नृत्	१५५
प्रच्छ्	१५५
बुध्	१५५
मिद्	१५६
भू	१५४

(नामधातु)

अप्सराय	१६०
अर्थाप	१६१
अशनाय	१५७
अश्व	१५८
अश्वस्य	१५७
अश्वीय	१५७
इदंकाम्य	१५७
एताय	१५९
ओजाय	१६०
गल्भ	१५९
गव्य	१५८
गव्य	१६०
तपस्य	१५८
दधिस्य	१५७
दध्यस्य	१५८
नमस्य	१५८
पटि	१६२
पयस्य	१६१
पयाय	१६१
पितृय	१६०
पित्रीय	१५९
पुत्रीय	१५७
लोहिताय	१६१

(भावकर्मणो)

कम्	१६४
कृ	१६४
खन्	१६५
ग्रह	१६१
वन्	१६५
तन्	१६१
दा	१६३
दुह्	१६५
दृश्	१६३
पच्	१६४
पठ्	१६३
भञ्ज्	१६१
भू	१६२
लभ्	१६४
शक्	१६५
सन्	१६१
हन्	१६५

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

DIVYAHEM DIVYAHEM DIVYAHEM DIVYAHEM DIVYAHEM DIVYAHEM

કૃદન્ત માલા

કૃદન્ત પ્રકાર	પ્રત્યય	ધાતુ			
		(૧) અદ્	(૨) અર્ચ્	(૩) અશ્	(૪) અશ્ ગ-૬
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	क्त	जग्ध	अर्चित	अष्ट	अशित
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	क्तवत्	जग्धवान्	अर्चितवान्	अष्टवान्	अशितवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	क्त्वा	जग्ध्वा	अर्चित्वा	अष्ट्वा/ अशित्वा	अशित्वा —
(૪) હેત્વર્થ કૃ	तुम् —	अत्तुम् —	अर्चितुम् —	आट्टुम् / अशितुम्	अशितुम् —
(૫) પ. કર્તરિ ભૂ કૃ.	क्वसु	जक्षिवान् आदिवान्	आनर्च्वान्	—	आशिवस्
(૬) પ. ,, ,,	कान	—	—	आनशानः	—
* (૭) પ. કર્મણિ ,,	कान —	जक्षाण / आदान	आनर्चान —	आनशान —	आशान —
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	स्यत्	अत्स्यन्	अर्चिष्यन्	—	अशिष्यन्
(૯) ,, ,,	स्यमान	—	—	अक्ष्यमाण/ अशिष्यमाण	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	स्यमान	अत्स्यमान	अर्चिष्यमाण	,, / ,,	अशिष्यमाण
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ.	तव्य	अत्तव्य	अर्चितव्य	अट्टव्य/ अशितव्य	अशितव्य
(૧૨) ,, ,,	अनीय	अदनीय	अर्चनीय	अशनीय	अशनीय
(૧૩) ,, ,,	ण्यण्-य-क,प्	आद्य	अर्च्य	आश्य	आश्य
(૧૪) કર્તૃસૂચક	णक्	आदक	अर्चक	अशक	आशक
(૧૫) ,,	तृच्	अत्ता	अर्चिता	अष्टा / अशिता	अशिता
(૧૬) ,,	अच्-ड-क	अद	अर्च	अश	अश
(૧૭) કર્તરિ વ કૃ.	शतृ	अदन्	अर्चन्	—	अश्नन्
(૧૮) ,, ,,	आनश्	—	—	अश्नुवान	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	,,	अद्यमानम्	अर्च्यमानम्	अश्यमानः	अश्यमानः
(૨૦) ભાવાર્થક	घञ्-अल्	घासः	अर्चः	आशः	आशः
(૨૧) ,,	क्ति	जग्धिः	अर्चितिः	अष्टिः/ अशितिः	अशितिः
(૨૨) ,,	अनट्	अदनम्	अर्चनम्	अशनम्	अशनम्
(૨૩) શિલાદ્યર્થક	तृन्	अत्ता अद्भरः	अर्चिता	अष्टा अशिता	अशिता

* કૃ – કૃદન્ત મૂ – મૂત સંબં. – સંબંધક પ – પરોક્ષા વ – વર્તમાના ભ – ભવિષ્ય.

નોંધ :- આજ ૨૩ ક્રમાંક સુજબ કૃદન્તો નોંધેલ છે તેથી પ્રત્યયોની નોંધ હવે પછીના પૃષ્ઠોમાં કરેલ નથી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૫) અસ્	(૬) ઉદ્+ઇ	(૭) અધિ+ઇંક્	(૮) અધિ+ઇઙ્ક્	(૯) ઇષ્ક્
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	भूतः	उदितः	अधीतः	अधीतः	इतः
[૨] કર્તરિ ,,	भूतवान्	उदितवान्	अधीतवान्	अधीतवान्	इतवान्
[૩] સંબંધક ,,	भूत्वा	उदित्य	अधीत्य	अधीत्य	इत्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ.	भवितुम्	उदेतुम्	अध्येतुम्	अध्येतुम्	एतुम्
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	बभूवान्	उदीयिवान्	अधीयिवान्	—	ईयिवान्
[૬] . ,, ,,	—	—	—	अधीयानः	—
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	बभूवानम्	उदीयानम्	अधीयानम्	अधीयानः	ईयानम्
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	भविष्यन्	उदेष्यन्	अध्येष्यन्	—	एष्यन्
[૯] . ,	—	—	—	अध्येष्यमानः	—
[૧૦] . કર્મણિ	भविष्यमाणम्	उदेष्यमाणम्	अध्येष्यमाणम्	अध्येष्यमाणः	एष्यमाणः
—	भाविष्यमाणम्	उदायिष्यमाणम्	—	—	—
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	भवितव्यम्	उदेतव्यम्	अध्येतव्यम्	अध्येतव्यम्	एतव्यम्
[૧૨] ,, ,,	भवनीयम्	उदयनीयम्	अध्ययनीयम्	अध्ययनीयम्	अयनीयम्
[૧૩] ,, ,,	भाव्यम् / भव्यम्	उदेयम्	अध्येयम्	अध्येयम्	इत्यम्-एयम्
—					
[૧૪] કર્તૃસૂચક	भावकः	उदायकः	अध्यायकः	अध्यायकः	आयकः
[૧૫] ,,	भविता	उदेता	अध्येता	अध्येता	एता
[૧૬] ,,	भवः	उदयः	अध्ययः	अध्ययः	अयः
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	सन्	उदयन्	अधियन् / अधीयन्	—	यन्
[૧૮] ,, ,,	—	—	—	अधीयानः	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	भूयमानम्	उदीयमानम्	अधीयमानम्	अधीयमानः	ईयमानम्
[૨૦] ભાવાર્થક	भवः / भावः	उदयः	अध्यायः	अधीत्	अयः/इत्या
[૨૧] ,,	भूतिः	उदितिः	अधीतिः	अधीतिः	इतिः
[૨૨] ,,	भवनम्	उदयनम्	अध्ययनम्	अध्ययनम्	अयनम्
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	भविष्णुः	उदेता	अध्येता	अध्येता	एता
,,	भूष्णु / भावुकः				अर्या/इत्वरः

॥ अर्हम् ॥

પરિશિષ્ટ : ધાતુ અને પ્રત્યયના અનુબંધનું ફળ - વિવેચન સહિત

અનુબંધની વ્યાખ્યા – 'अनुबध्यंते कार्यार्थं संबध्यते इत्यनुबन्धः' એ વ્યુત્પત્યર્થને અનુસારે. અમુક કાર્ય માટે જે યોજાય - જોડાય તે અનુબંધ અર્થાત્ ઉપદેશ અવસ્થામાં જે આપેલ હોય છતાં પ્રયોગ અવસ્થામાં જે ન દેખાતો હોય તે **અનુબંધ** કહેવાય છે

અકાર કે અકારરૂપ અવર્ણ સંબંધી જે પ્રથમ અક્ષર તે ઉચ્ચારણમાં આવે છે અર્થાત્ **અકાર અનુબંધ** મુખાકારી ઉચ્ચારણ માટે જાણવો. જેમકે तक (तक्) હસને ॥

આકાર છે તે क्त ને क्तवतु પ્રત્યયની આદિમાં इट् પ્રત્યયના નિષેધમાં આવે છે. અર્થાત્ **આકાર क्त-क्तवतु** ની આદિમાં થતા इट् ના ઇકારનો નિષેધક છે. જેમકે-'हुर्छा (हूर्छ्) कौटिल्ये' એ ધાતુથી **क्त-क्तवतु** પ્રત્યય પર છતા इट् નો નિષેધ થવાથી हूर्णः **જેમજ** हूर्णवान् પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૦) ઇક્ષ્	(૧૧) ઇષ્	(૧૨) કથ્	(૧૩) કૃ	(૧૪) કૃત્
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	ઈક્ષિતઃ	ઇષ્ટઃ	કથિતઃ	કૃતઃ	કૃત્તઃ
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	ઈક્ષિતવાન્	ઇષ્ટવાન્	કથિતવાન્	કૃતવાન્	કૃત્તવાન્
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	ઈક્ષિત્વા	ઇષ્ટ્વા	કથયિત્વા	કૃત્વા	કર્તિત્વા
—	—	એષિત્વા	—	—	—
(૪) હેત્વર્થ કૃ.	ઈક્ષિતુમ્	એષ્ટુમ્	કથયિતુમ્	કર્તુમ્	કર્તિતુમ્
(૫) પ. કર્તરિ ભૂ કૃ.	—	ઈષિવાન્	કથયાઞ્ચકૃવાન્ /	ચકૃવાન્	ચકૃત્વાન્
(૬) પ. ,, ,,	ઈક્ષાઞ્ચક્રાણઃ	—	કથયામ્બભૂવાન્	ચક્રાણઃ	ચકૃતાનઃ
—	ઈક્ષામ્બભૂવાન્	—	—	—	—
—	ઈક્ષામાસિવાન્	—	—	—	—
(૭) પ. કર્મણિ ,,	ઈક્ષાઞ્ચક્રાણમ્	ઈષાણઃ	કથયાઞ્ચક્રાણઃ	ચક્રાણઃ	ચકૃતાનઃ
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	—	એષિષ્યન્	કથયિષ્યન્	કરિષ્યન્	કર્ત્સ્યન્
—	—	—	—	—	કર્તિષ્યન્
(૯) ,, ,,	ઈક્ષિષ્યમાણઃ	—	—	કરિષ્યમાણમ્	કર્ત્સ્યમાનઃ
—	—	—	—	—	/કર્તિસ્યમાણ
(૧૦) ,, કર્મણિ	ઈક્ષિષ્યમાણમ્	એષિષ્યમાણઃ	કથયિષ્યમાણઃ	કરિષ્યમાણમ્ /	કર્ત્સ્યમાનઃ
—	—	—	—	/કારિષ્યમાણમ્	/કર્તિષ્યમાણઃ
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ	ઈક્ષિતવ્યમ્	એષિતવ્યઃ	કથયિતવ્યઃ	કર્તવ્યમ્	કર્તિતવ્યઃ
(૧૨) ,, ,,	ઈક્ષણિયમ્	એષણીયઃ	કથનીયઃ	કરણીયમ્	કર્તનીયઃ
(૧૩) ,, ,,	ઈક્ષ્યઃ	એષ્યઃ	કથ્યઃ	કૃત્યમ્ /કાર્યમ્	કૃત્યઃ
(૧૪) કર્તૃસૂચક	ઈક્ષકઃ	એષકઃ	કથકઃ	કારકઃ	કર્તકઃ
(૧૫) ,,	ઈક્ષિતા	એષિતા	કથયિતા	કર્તા	કર્તિતા
(૧૬) ,,	ઈક્ષઃ	ઇષઃ	કથઃ	કરઃ	કૃતઃ/કર્તનઃ
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	—	ઇચ્છન્	કથયન્	કુર્વન્	કૃન્તન્
(૧૮) ,, ,,	ઈક્ષમાણઃ	—	—	કુર્વાણઃ	કૃન્તમાનઃ
(૧૯) કર્મણિ ,,	ઈક્ષ્યમાણમ્	ઇષ્યમાણઃ	કથ્યમાન	ક્રિયમાણમ્	કૃત્યમાન
(૨૦) ભાવાર્થક	ઈક્ષા	એષા/ઇચ્છા	કથા	કારઃ/કૃત્રિમમ	કૃત્
—	—	—	—	ક્રિયા / કૃત્યા	—
(૨૧) ,,	(?)	ઇષ્ટિઃ	કથના	કૃત્તિઃ	કૃતિઃ
(૨૨) ,,	ઈક્ષણમ્	એષણમ્	કથનમ્	કરણમ્	કર્તનમ
(૨૩) શિલાદ્યર્થક	ઈક્ષિતા	એષિતા/ઇચ્છુઃ	કથયિતા/કથકઃ	કર્તા/ચક્રિઃ	કર્તિતા

ઇકાર થી આત્મનેપદ થાય છે. જેમકે – 'ક્વકિ (કક્) લૌલ્યે' અહિં ઇકાર ના પ્રતાપે આ ધાતુ આત્મનેપદના પ્રત્યયો લે છે ककते ઇત્યાદિ.

ઈકાર થી ઉભય (પદી પ્રત્યયો) થાય છે. અર્થાત્ ઈકાર અનુબંધવાળો ધાતુ ઉભયપદી કહેવાય છે. જેમકે–'भजी (भज्) सेवायाम्' અહિં ઈકાર હોવાથી પરસ્મૈપદી તેમજ આત્મનેપદી (એમ ઉભયપદી) પ્રત્યયો થાય છે. भजति, भजते ઇત્યાદિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૫) क्रुध्	(૧૬) कृत्	(૧૭) कृ	(૧૮) कृत्	(૧૯) कल्प
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	क्रुद्धः	कृष्टः	कीर्णः	कीर्तितः	कल्पितः
[૨] કર્તરિ ..	क्रुद्धवान्	कृष्टवान्	कीर्णवान्	कीर्तितवान्	कल्पितवान्
[૩] સંબંધક ..	क्रुद्ध्वा	कृष्ट्वा	कीर्त्वा	कीर्तयित्वा	कल्पित्वा/
—	—	—	—	—	कल्पित्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ	क्रोद्धुम्	कर्ष्टुम् /	करीतुम् /	कीर्तयितुम्	कल्पितुम् /
—	—	कर्ष्टुम्	करितुम्	—	कल्पितुम्
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	चुक्रुध्वान्	चकृष्वान्	चिकीर्वान्	कीर्तयाञ्चक्रुवान्	—
[૬]	—	—	—	—	चक्लृपानः
[૭] ૫ કર્મણિ ..	चुक्रुधानन्	चकृष्राणम्	चकिराणः	कीर्तयाञ्चक्राणः	चक्लृपानम्
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	क्रोत्स्यन्	कर्क्ष्यत् /	करिष्यन् /	कीर्तयिष्यन्	कल्पस्यन्
—	—	कर्क्ष्यत्	करीष्यन्	—	—
[૯] . .	क्रुत्स्यमान्	—	—	—	कल्पस्यमानः
—	—	—	—	—	कल्पिष्यमाणः
[૧૦] .. કર્મણિ	क्रोत्स्यमान	कर्क्ष्यमाणम् /	करिष्यमाणम्	कीर्तयिष्यमाणः	कल्पस्यमानम्
—	—	कर्क्ष्यमाणम्	करीष्यमाणम्	—	कल्पिष्यमाणम्
—	—	—	करीष्यमाणम्	—	—
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	क्रोद्धव्यम्	कर्ष्टव्यम् /	करितव्यः	कीर्तयितव्यः	कल्पितव्यः
—	—	कार्ष्टव्यम्	करीतव्यः	—	—
[૧૨]	क्रोधनीयम्	कर्षणीयम्	करणीयः	कीर्तनीयः	कल्पनीयम्
[૧૩]	क्रोध्यम्	कृत्यम्	कार्यम्	कीर्त्यः	कल्प्यम्
[૧૪] કર્તૃસુચક	क्रोधकः	कर्षकः	कारकः	कीर्तकः	कल्पकः
[૧૫] ..	क्रोद्धा	कर्ष्टा / कर्त्ता	करीता/करिता	कर्तयिता	कल्पिता
[૧૬] ..	क्रुधः	कृषः	किरः / कीः	कीर्तः	कल्पः
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	क्रुध्यन्	कर्षन्	किरन्	कीर्तयन्	—
[૧૮]	क्रुध्यमान	कर्षमाण	—	—	कल्पमानः
[૧૯] કર્મણિ ..	क्रुध्यमानम्	कृष्यमान	कीर्यमाणः	कीर्त्यमानः	कल्प्यमानम्
[૨૦] ભાવાર્થક	क्रोधः / क्रुध्	कर्षः	कीरः	कीर्तना	कल्पः
[૨૧] ..	क्रुद्धिः	कृष्टिः	कीर्तिः	कीर्त्तिः	कल्प्तिः
[૨૨] ..	क्रोधनम्	कर्षणम्	करणम्	कीर्तनम्	कल्पनम्
[૨૩] શીલાર્થક	क्रोद्धा	कर्ष्टा	करीता	कर्तयिता	कल्पिता
—	क्रोधनः	कर्ष्टा	—करिता	कीर्तकः	—कल्पनः

ઉકાર છે તે. "उदितः स्वरान्नोन्तः" એ સૂત્રથી उदित् યાને ઉકાર અનુબંધવાળા ધાતુના સ્વરથી પર ન આગમ કરવા માટે છે. અર્થાત્ ઉકાર ઉક્ત સૂત્રથી નકાર આગમ કરે છે જેમકે – "तकु (तक्) कृच्छ्रजीवने" આ उदित् હોવાથી ન આગમ થઈ 'तक्-तनक्-तङ्क' બને છે, तङ्कति ઇત્યાદિ રૂપોની સિદ્ધિ થાય છે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૨૦) ક્રમ્	(૨૧) ક્રી	(૨૨) ક્રીડ્	(૨૩) ક્લિદ્	(૨૪) ક્ષુધ્
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	क्रान्तः	क्रीतः	क्रीडितः	क्लिन्नः	क्षुधितः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	क्रान्तवान्	क्रीतवान्	क्रीडितवान्	क्लिन्नवान्	क्षुधितवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ.	क्रान्त्वा	क्रीत्वा	क्रीडित्वा	क्लित्वा	क्षुधित्वा
—	– क्रन्त्वा	—	—	– क्लिदित्वा	—
—	– क्रमित्वा	—	—	– क्लेदित्वा	—
(૪) હેત્વર્થ કૃ	क्रमितुम्	क्रेतुम्	क्रीडितुम्	क्लेदितुम् /क्लेत्तुम्	क्षोद्धुम्
(૫) ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	चक्रन्वान्	चिक्रीवान्	चिक्रीडानः	चिक्लिद्वान्	चुक्षुध्वान्
(૬) ૫.	—	चिक्रियाणः	—	चिक्लिदानः	चुक्षुधान
(૭) ૫. કર્મણિ ..	चक्रमाणः	चिक्रियाणः	चिक्रीडानः	चिक्लिदानः	चुक्षुधान
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	क्रमिष्यन्	क्रेष्यन्	क्रीडिष्यन्	क्लेदिष्यन्	क्षोत्स्यन्
—	—	—	—	क्लेत्स्यन्	—
(૯)	क्रंस्यमानः	क्रेष्यमाणः	—	क्लेदिष्यमाणः	क्षोत्स्यमान
—	—	—	—	– क्लेत्स्यमाणः	—
(૧૦) .. કર્મણિ	क्रंस्यमानम्	क्रेष्यमाणः	क्रीडिष्यमाणम्	क्लेदिष्यमाणः	क्षोत्स्यमान
—	—	– क्रायिष्यमाणः	—	– क्लेत्स्यमाणः	—
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ.	क्रमितव्यम्	क्रेतव्यः	क्रीडितव्यम्	क्लेदितव्यम्	क्षोद्धव्यम्
—	—	—	—	– क्लेत्तव्यम्	—
(૧૨)	क्रमणीयम्	क्रयणीयः	क्रीडनीयम्	क्लेदनीयम्	क्षोधनीयम्
(૧૩)	क्राम्यः	क्रेयः/क्रय्यः	क्रीड्यम्	क्लेद्यम्	क्षोध्यम्
(૧૪) કર્તૃસૂચક	क्रमकः	क्रायकः	क्रीडकः	क्लेदकः	क्षोधकः
(૧૫) ..	क्रमिता	क्रेता	क्रीडीता	क्लेदिता/क्लेत्ता	क्षोद्धा
(૧૬) ..	क्रमः	क्रयः	क्रीडः	चिक्लिदः	क्षुधः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	क्रामन्	क्रीणन्	क्रीडन्	क्लिद्यन्	क्षुध्यन्
(૧૮)	क्रममाणः	क्रीणानः	—	क्लिद्यमानः	क्षुध्यमान
(૧૯) કર્મણિ ..	क्रम्यमाणम्	क्रीयमाणः	क्रीड्यमानम्	क्लिद्यमानम्	क्षुध्यमान
(૨૦) ભાવાર્થક	क्रमः	क्रयः/क्रीत्रिमम्	क्रीडः	क्लेदः	क्षुत्
(૨૧) ..	क्रान्तिः	क्रीतिः	क्रीडितिः	क्लित्तिः	क्षुद्धिः
(૨૨) ..	क्रमणम्	क्रयणम्	क्रीडनम्	क्लेदनम्	क्षोधनम्
(૨૩) શિલાર્થક	क्रमिता	क्रेता	क्रीडिता	क्लेदिता	क्षोद्धा
—	—	—	आक्रीडी	– क्लेता	क्षोधुकः

ઊકાર છે તે, क्त्वा પ્રત્યયની આદિમાં इट् (નો ઇકાર) વિકલ્પે કરે છે. જેમકે-'वञ्चू (वञ्चु) गतौ,' આ ધાતુ ઊદિત્ હોવાથી "ऊदितो वा" એ સૂત્રથી इट् વિકલ્પે થાય છે 'वञ्चु+क्त्वा' અહિં इट् ન કરીએ ત્યારે वक्त्वा એવું રૂપ થાય અને इट् કરીએ ત્યારે (क्त्वा વિકલ્પે कित् થતો હોવાથી) चचित्वा અને वञ्चित्वा એવા બે રૂપો થાય છે.

ઋકારથી ક્ત પ્રત્યય (=ક પર णि પ્રત્યય) પર છતાં ऋदित् (=ऋ અનુબંધવાળા) ધાતુઓના ઉપાન્ત્ય (સ્વર) નો હ્રસ્વ આદેશ થતો નથી જેમકે-'ओख् (ओखृ) शेषणाल्पर्थयोः' આ ધાતુ ऋदित् હોવાથી, मा भवान् ओचिखत्। એ ઠેકાણે ક્ત (પર णि) પર છતાં ઉપાન્ત્યનો હ્રસ્વ થયો નહિં; વળી તેવી જ રીતે 'राखृ' ધાતુના अरराखत् પ્રયોગમાં પણ થયેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૨૫) ख्या	(૨૬) गण्	(૨૭) गम्	(૨૮) गॄ (र)	(૨૯) गॄ (ल)
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	ख्यातः	गणितः	गतः	गीर्णः	—
[૨] કર્તરિ ,,	ख्यातवान्	गणितवान्	गतवान्	गीर्णवान्	—
[૩] સંબંધક ,,	ख्यात्वा	गणयित्वा	गत्वा	गीर्त्वा	—
[૪] હેત્વર્થ કૃ	ख्यातुम्	गणयितुम्	गन्तुम्	गरीतुम् / गरितुम्	गलीतुम् / गलितुम्
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	चख्यिवान्	गणयाञ्चकृवान्	जग्मिवान्	जिगीर्वान्	—
—	—	गणयाम्बभूवान्	जगन्वान्	—	—
[૬] ,, ,,	—	गणयामासिवान्	—	—	—
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	चख्यानम्	गणयाञ्चक्राणः	जग्मानम्	जगिराणः	जगिलाणः
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	ख्यास्यन्	गणयिष्यन्	गमिष्यन्	गरीष्यन्	गलीष्यन्
—	—	—	—	गरिष्यन्	गलिष्यन्
[૯] ,, ,,	—	—	—	—	—
[૧૦] ,, કર્મણિ	ख्यास्यमानः	गणयिष्यमाणः	गंस्यमानम्	गरीष्यमाणः	गलीष्यमाणः
—	ख्यायिष्यमाणम्	—	—	गरिष्यमाणः	गलिष्यमाणः
—	—	—	—	गारिष्यमाणः	गालिष्यमाणः
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	ख्यातव्यम्	गणयितव्यः	गन्तव्यम्	गरितव्यः	गलितव्यः
—	—	—	—	गरीतव्यः	गलीतव्यः
[૧૨] ,, ,,	ख्यानीयम्	गणनीयः	गमनीयम्	गरणीयः	गलनीयः
[૧૩] ,, ,,	ख्येयम्	गण्यः	गम्यः	गार्ह्यम्	—
[૧૪] કર્તૃસુચક	ख्यायकः	गणकः	गमकः	गारकः	गालकः
[૧૫] ,,	ख्याता	गणयिता	गन्ता	गरिता/गरीता	गलिता/गलीता
[૧૬] ,,	ख्यायः	गणः	गमः	गीः/गरः/गिरः	गलः / गिलः
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	ख्यान्	गणयन्	गच्छन्	गिरन्	गिलन्
[૧૮] ,, ,,	—	—	—	गिरमाणः	गिलमानः
[૧૯] કર્મણિ ,,	ख्यायमानम्	गण्यमानः	गम्यमानम्	गीर्यमाणः	—
[૨૦] ભાવાર્થક	ख्यायः	गणा	गमः	गीरः/गरः/निगारः	गलः/निगालः
[૨૧] ,,	ख्यातिः	गणना	गतिः	गीर्णिः	—
[૨૨] ,,	ख्यानम्	गणनम्	गमनम्	गरणम्	गलनम्
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	ख्याता	गणयिता	गन्ता	गरीता/गलीता	गरिता/गलिता
,,	—	गणकः	गत्वरः/गामुकः	—	—

ऋकार थी अङ् વિકલ્પે થાય છે, અર્થાત્ ऋ અનુબંધવાળા ધાતુઓથી अङ् પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે જેમકે – 'च्युतॄ (च्युत्) आसेचने' આ ધાતુ ऋदित् હોવાથી अच्युतत् ને अच्योतीत् એ અદ્યતનીના બન્ને પ્રયોગમાં, પહેલામાં अङ् થયેલ છે અને બીજામાં अङ् થયેલ નથી. તેથી બે રૂપો થયા છે.

लकार થી अङ् પ્રત્યય આવે છે. જેમકે–'गम्लॄं (गम्) गतौ' એ ધાતુ लदित् હોવાથી "लदिद्-द्युतादिभ्यः" એ સૂત્રથી अङ् પ્રત્યય આવી अगमत् એવું રૂપ થાય છે

એકાર છે તે, सिच् પ્રત્યય પર છતાં વૃદ્ધિનો નિષેધ કરે છે. જેમકે-'कटे (कट्) वर्षावरणयोः' અહિં एदित् પણું હોવાથી "ठ्यञ्नादेर्वोपान्त्यस्य" એ સૂત્રથી પ્રાપ્ત વૃદ્ધિનો "न-ष्वि-जागृ०" એ સૂત્રથી નિષેધ થઇ अकटीत् એવું રૂપ બનેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૨૯) ग्रह्	(૩૦) घ्रा	(૩૧) *चक्ष्	પક્ષે *क्शा	પક્ષે ख्या
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	गृहीतः	घ्रातः/घ्राणः	चक्षितः	क्शातः	ख्यातः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	गृहीतवान्	घ्रातवान्	चक्षितवान्	क्शातवान्	ख्यातवान्
—	—	–घ्राणवान्	—	—	—
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	गृहीत्वा	घ्रात्वा	चक्षित्वा	क्शात्वा	ख्यात्वा
(૪) હેત્વર્થ કૃ	ग्रहितुम्	घ्रातुम्	चक्षितुम्	क्शातुम्	ख्यातुम्
(૫) ५. કર્તરિ ભૂ કૃ.	जगृहवान्	जघ्रिवान्	—	चक्शिवान्	चख्यिवान्
(૬) ५.	जगृहाणः	—	चचक्षाणः	चक्शानः	चख्यानः
(૭) ५. કર્મણિ ..	जगृहाणः	जघ्राणम्	चचक्षाणम्	चक्शानम्	चख्यानम्
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	ग्रहीष्यन्	घ्रास्यन्	—	क्शास्यन्	चख्यास्यन्
(૯)	ग्रहीष्यमाणः	—	चक्षिष्यमाणः	क्शास्यमानः	ख्यास्यमानः
(૧૦) .. કર્મણિ	ग्रहीष्यमाणः	घ्रास्यमानम्	चक्षिष्यमाणम्	क्शास्यमाणम्	ख्यास्यमाणम्
—	–ग्रहीष्यमाणः	–घ्रास्यिष्यमाणम्	—	—	—
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ.	ग्रहीतव्यः	घ्रातव्यम्	चक्षितव्यः	क्शातव्यः	ख्यातव्यः
(૧૨)	ग्रहणीयः	घ्रानीयम्	चक्षणीयः	क्शानीयः	ख्यानीयः
(૧૩)	ग्राह्यः / ग्रह्यः	घ्रेयम्	चक्ष्यः	क्शेयः	ख्येयः
(૧૪) કર્તૃસ્થક	ग्राहकः	घ्रायकः	चक्षकः	क्शायकः	ख्यायकः
(૧૫) ..	ग्रहीता	घ्राता	चक्षिता	क्शाता	ख्याता
(૧૬) ..	ग्रहः / ग्राहः	जिघ्रः	चक्षः	क्शायः	ख्यायः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	गृह्णन्	जिघ्रन्	चक्षाणः	—	—
(૧૮)	गृह्णानः	—	—	—	—
(૧૯) કર્મણિ ..	गृह्यमाणः	घ्रायमाणम्	चक्ष्यमाणः	क्शायमानः	ख्यायमानः
(૨૦) ભાવાર્થક	ग्रहः	घ्रायः	चक्षः	क्शायः	ख्यायः
(૨૧) ..	गृहीतिः	घ्रातिः	चक्षितिः	क्शातिः	ख्यातिः
(૨૨) ..	ग्रहणम्	घ्राणम्	चक्षणम्	क्शानम्	ख्यानम्
(૨૩) ક્રિયાવાચક	ग्रहीता	घ्राता	चक्षिता	क्शाता	ख्याता
—	—	—	चक्षणः	—	—

*નોંધ :– ધાતુ : ૩૧માં ઉપર ત્રણ વિકલ્પો આવેલા છે તે ઉપરાંત વિકલ્પ : ૪ चख्यू ના ૩ પ્રો. चक्षू જેવા અને વિકલ્પ : ૫ ख्या ના ૩ પ્રો. क्शा જેવા થશે.

ઐકાર क्त ને क्तवतु પ્રત્યયની આદિમાં इट् પ્રત્યયનો નિષેધ છે જેમકે – 'कटै (कट्) गतौ' અહિં ऐदित् પણ હોવાથી, "डीयश्नैदितः क्त्वोः" એ સૂત્રથી क्त – क्तवतु ની આદિમાં इट् નો નિષેધ થવાથી कट्टः, कट्टवान् પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે.

ઓકાર ને અનુબંધમાં હોય તો, क्त – क्तवतु ના તકારનો નકાર થાય છે. જેમકે – 'ओर्वै (व्यै) शोषणे' અહિં ओदित् પણ હોવાથી "सूयत्यादि०" એ સૂત્રથી क्त – क्तवतु ના તકારનો નકાર આદેશ થવાથી वानः, वानवान् પ્રયોગ બનેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૩૨) चर्	(૩૩) चुर्	(૩૪) चि	(૩૫) जन्	(૩૬) जागृ
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	चरितः	चोरितः	चितः	जातः	जागरितः
[૨] કર્તરિ ,,	चरितवान्	चोरितवान्	चितवान्	जातवान्	जागरितवान्
[૩] સંબંધક ,,	चरित्वा	चोरयित्वा	चित्वा	जनित्वा	जागरित्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ	चरितुम्	चोरयितुम्	चेतुम्	जनितुम्	जागरितुम्
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	चेरिवान्	चोरयाञ्चक्रुवान्	चिचिवान्	—	—
—	—	—	– चिकिवान्	—	—
[૬] ,, ,, ,,	—	—	चिच्यानः	जज्ञानः	—
—	—	—	– चिक्यानः	—	—
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	चेराणम्	चोरयाञ्चक्राणः	चिच्यानः/ ,,	जज्ञानम्	जजाग्राणः
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	चरिष्यन्	चोरयिष्यन्	चेष्यत्	—	जागरिष्यन्
[૯] ,, ,,	—	—	चेष्यमाणः	जनिष्यमाणः	—
[૧૦] ,, કર્મણિ	चरिष्यमाणम्	चोरयिष्यमाणः	चेष्यमाणः	जनिष्यमाणम्	—
—	—	—	–चायिष्यमाणः	—	—
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	चरितव्यम्	चोरयितव्यः	चेतव्यः	जनितव्यः	जागरितव्यम्
[૧૨] ,, ,,	चरणीयम्	चोरणीयः	चयनीयः	जननीयः	जागरणीयम्
[૧૩] ,, ,,	चर्यन्	चोर्यः	चेयः	जन्यः	जागर्यम्
[૧૪] કર્તૃસૂચક	चारकः	चोरकः	चायकः	जनकः	जागरकः
[૧૫] ,,	चरिता	चोरयिता	चेता	जनिता	जागरिता
[૧૬] ,,	चरः	चोरः	चयः	जनः	जागरः
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	चरन्	चोरयन्	चिन्वन्	—	जाग्रत्
[૧૮] ,, ,,	—	—	चिन्वानः	जन्यमानः	—
—	—	—	—	–जायमानः	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	चर्यमाणम्	चोर्यमाणः	चीयमानः	जायमानम्	जागर्यमाणम्
—	—	—	—	–जन्यमानम्	—
[૨૦] ભાવાર્થક	चारः/चर्या	चोरः/चुरा	चयः / कायः	जनः	जागरा
,,	—	–चोरणा	—	—	जागर्या
[૨૧] ,,	चुर्तिः	—	चितिः	जातिः	जागर्तिः
[૨૨] ,,	चरणम्	चोरणम्	चयनम्	जननम्	जागरणम्
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	चरिता	चोरयिता	चेता	जनिता/जननः	जागरिता
	चरिष्णुः	चोरकः	—	प्रजनिष्णुः	जागरूकः

ઔકાર છે તે इट् પ્રત્યયને વિકલ્પે કરે છે. અર્થાત् औ અનુબંધવાળા ધાતુ વેદ કહેવાય છે. જેમકે– 'औस्वृ (स्वृ) शब्दोपतापयोः' અહિં औदित् પણું હોવાથી "धृगौदितः" એ સૂત્રથી વિકલ્પે इट् થઈ स्वर्त्ता, स्वरिता; सुस्वूर्षति, सिस्वरिषति ઇત્યાદિ પ્રયોગો બને છે.

ં-બિન્દુરૂપ અનુસ્વાર ધાતુના અનિટ્ પણાને જણાવે છે. અર્થાત્ અનુસ્વાર અનુબંધવાળો ધાતુ અનિટ્ મનાય છે. એટલે કે અનુસ્વારેત્ ધાતુથી इट् પ્રત્યય થતો નથી. જેમકે–'पां (पा) पाने' અહિં અનુસ્વાર અનુબંધ (હોવાથી અને તે) इत् હોવાથી, "स्तायशितो०" એ સૂત્રથી પ્રાપ્ત इट् પ્રત્યયનો "एकस्वरादनुस्वारेतः" એ સૂત્રથી નિષેધ થાય છે, અને તેથી पाता, पास्यति ઇત્યાદિ રૂપોની સિદ્ધિ થાય છે.

લકાર અને વિસર્ગ આ બન્ને અનુબંધ થતા નથી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૩૭) જ્ઞા	(૩૮) તક્ષ્	(૩૯) તન્	(૪૦) તુદ્	(૪૧) તૃષ્
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	જ્ઞાતઃ	તષ્ટઃ	તતઃ	તુન્નઃ	તૃષિતઃ
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	જ્ઞાતવાન્	તષ્ટવાન્	તતવાન્	તૃન્નવાન્	તૃષિતવાન્
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	જ્ઞાત્વા	તષ્ટ્વા	તત્વા	તુત્વા	તર્ષિત્વા
—	—	– તક્ષિત્વા	– તનિત્વા	—	– તૃષિત્વા
(૪) હેત્વર્થ કૃ.	જ્ઞાતુમ્	તષ્ટુમ્	તનિતુમ્	તોત્તુમ્	તર્ષિતુમ્
—	—	– તક્ષિતુમ્	—	—	—
(૫) ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	જજ્ઞિવાન્	તતક્ષ્વાન્	તેનિવાન્	તુતુદ્વાન	તતૃષ્વાન્
(૬) ૫. ,, ,,	જજ્ઞાનઃ	—	તેનાનઃ	તુતુદાનઃ	—
(૭) ૫. કર્મણિ ,,	જજ્ઞાનઃ	તતક્ષાણમ્	તેનાનઃ	તુતુદાનઃ	તતૃષાણઃ
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	જ્ઞાસ્યત્	તક્ષિષ્યન્	તનિષ્યન્	તોત્સ્યન્	તર્ષિષ્યન્
(૯) ,, ,,	જ્ઞાસ્યમાનઃ	—	તનિષ્યમાણઃ	તોત્સ્યમાનઃ	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	,,	તક્ષિષ્યમાણમ્	તનિષ્યમાણઃ	તોત્સ્યમાનઃ	તર્ષિષ્યમાણમ્
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ.	જ્ઞાતવ્યઃ	તક્ષિતવ્યમ્	તનિતવ્યઃ	તોત્તવ્યઃ	તર્ષિતવ્યમ્
(૧૨) ,, ,,	જ્ઞાનીયઃ	તક્ષણીયમ્	તનનીયઃ	તોદનીયઃ	તર્ષણીયમ્
(૧૩) ,, ,,	જ્ઞેયઃ	તક્ષ્યઃ	તાન્યઃ	તોદ્યમ્	તૃષ્યમ્
(૧૪) કર્તૃસૂચક	જ્ઞાયકઃ	તક્ષકઃ	તાનકઃ	તોદકઃ	તર્ષકઃ
(૧૫) ,,	જ્ઞાતા	તક્ષિતા	તનિતા	તોત્તા	તર્ષિતા
(૧૬) ,,	જ્ઞઃ	તક્ષઃ	તાનઃ	તુદઃ	તૃષઃ
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	જાનન્	તક્ષન્	તન્વન્	તુદત્	તૃષ્યન્
—	—	– તક્ષ્ણુવાન્	—	—	—
(૧૮) ,, ,,	જાનાનઃ	—	તન્વાનઃ	તુદમાનઃ	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	જ્ઞાયમાનઃ	તક્ષ્યમાણમ્	તન્યમાનઃ	તુદ્યમાનઃ	તૃષ્યમાણમ્
—	—	—	– તાયમાનઃ	—	—
(૨૦) ભાવાર્થક	પ્રજ્ઞા	તક્ષઃ	તાનઃ	તોદઃ/તુત્	તર્ષઃ/તૃદ્
(૨૧) ,,	જ્ઞાતિઃ	તષ્ટિઃ/તક્ષિતિઃ	તતિઃ	તુત્તિઃ	—
(૨૨) ,,	જ્ઞાનમ્	તક્ષણમ્	તननમ્	તોદનમ્	તર્ષણમ્
(૨૩) શિલાર્થક	જ્ઞાતા	તક્ષિતા	તનિતા	તોત્તા	તર્ષિતા
—	જજ્ઞિઃ	– તષ્ટા	—	—	તૃષ્ણક્

ક્કાર જો ધાતુમાં હોય તો તે ધાતુ અદાદિ થાય છે. (=અદાદિગણ નો ગણાય છે.) એની રીતે ક્કાર જો પ્રત્યયમાં હોય તો, તે પ્રત્યય પર છતાં ધાતુ ગુણી થતો નથી, યાને તે ધાતુના સ્વરનો ગુણ થતો નથી. જેમકે-'હનંક્ (હન્) હિંસાગત્યોઃ' આ ધાતુને કિત્ કરવાથી અદાદિ પણું આવ્યું. અને તેથી "કર્ત્તર્યનદ્યતઃ શવ્" એ સૂત્રમાં અદાદિ નું વર્જન કરેલ હોવાથી શવ્ પ્રત્યય થતો નથી, અને તેથી હન્તિ ઇત્યાદિ રૂપો સિદ્ધ થાય છે. આ ધાતું સંબંધ ક્કાર નું ફળ બતાવ્યું. હવે પ્રત્યય સંબંધ ક્કાર નું ફળ બતાવીએ છીએ. જેમકે – 'ભૂ સત્તાયામ્' એ ધાતુથી ક્યાત્ પ્રત્યય લાવ્યા. તે કિત્ હોવાથી, અને "નામિનો ગુણોઽઙ્ક્ઝિતિ" એ સૂત્રમાં કિત્ નું વર્જન હોવાથી ગુણ થતો નથી, અને તેથી ભૂયાત્ રૂપ તૈયાર થાય છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૪૨) त्यज्	(૪૩) तॄ	(૪૪) त्रस्	(૪૫) दा (૧)	(૪૬) दा (૨)
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	त्यक्तः	तीर्णः	त्रस्तः	दत्तः	दत्तः
[૨] કર્તરિ ,,	त्यक्तवान्	तीर्णवान्	त्रस्तवान्	दत्तवान्	दत्तवान्
[૩] સંબંધક ,,	त्यक्त्वा	तीर्त्वा	त्रसित्वा	दत्त्वा	दत्त्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ	त्यक्तुम्	तरितुम्	तसितुम्	दातुम्	दातुम्
—	—	– तरीतुम्	—	—	—
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	तत्यज्वान्	तितीर्वान्	त्रेसिवान्	ददिवान्	ददिवान्
—	—	—	– तत्रस्वान्	—	—
[૬] ,, ,, ,,	—	—	—	—	ददानः
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	तत्यजानम्	तितिराणम्	त्रेसानः	ददानः	ददानम्
—	—	—	– तत्रसानः	—	—
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	त्यक्ष्यन्	तरिष्यन्	त्रसिष्यन्	दास्यन्	दास्यन्
—	—	– तरीष्यन्	—	—	—
[૯] ,, ,,	—	—	—	दास्यमान	दास्यमानः
[૧૦] ,, કર્મણિ	त्यक्ष्यमाणम्	तरीष्यमाणम्	त्रसिष्यमाणम्	दास्यमान	दास्यमानम्
—	—	–तरिष्यमाणम्	—	– दायिष्यमाणः	दायिष्यमाणम्
—	—	–तारिष्यमाणम्	—	—	—
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	त्यक्तव्यम्	तरितव्यम्	त्रसितव्यम्	दातव्यः	दातव्यम्
—	—	– तरीतव्यम्	—	—	—
[૧૨] ,, ,,	त्यजनीयम्	तरणीयम्	त्रसनीयम्	दानीयः	दानीयम्
[૧૩] ,, ,,	त्याज्यम्	तार्यम्	त्रास्यम्	देयः	देयम्
[૧૪] કર્તૃસુચક	त्यजकः	तारकः	त्रासकः	दायकः	दायकः
[૧૫] ,,	त्यक्ता	तरिता/तरीता	त्रसिता	दाता	दातृ
[૧૬] ,,	त्यजः	तरः	त्रसः	दः/दायः	दः/दायः
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	त्यजन्	तरन्	त्रसन्/त्रस्यन्	यच्छत्	ददत्
[૧૮] ,, ,,	—	—	—	—	ददानः
[૧૯] કર્મણિ ,,	त्याज्यमानम्	तीर्यमाणम्	त्रस्यमानम्	दीयमानः	दीयमानम्
[૨૦] ભાવાર્થક	त्यागः	तरः/तारा	त्रासः	प्रदा	दीत्रिमम्
[૨૧] ,,	त्यक्तिः	तीर्णिः	त्रस्तिः	दत्तिः	दत्तिः
[૨૨] ,,	त्यजनम्	तरणम्	त्रसनम्	दानम्	दानम्
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	त्यक्ता	तरीता/तरिता	त्रसिता/त्रस्नुः	दाता	दाता
—	त्यागी	—	अपत्रविष्णुः	दारुः	दारुः

ખકાર પૂર્વને મુમાગમ કરે છે મુમ્ એ મ્ ની પ્રાચીન સંજ્ઞા છે. તેથી મુમાગમ એટલે મ્ આગમ સમજવો. સાર એ કે ખિત્ પ્રત્યય પર છતાં પૂર્વ વર્ણને મ્ આગમ થાય છે. જેમકે-'मनिंच् (मन्) ज्ञाने' એ ધાતુથી "कर्तुः खश्" એ સૂત્રથી खश् પ્રત્યય થયે છતે "खित्यनव्ययo" એ સૂત્રથી મ આગમ થવાથી पटुमात्मानं मन्यते એ અર્થમાં पटुमन्यः એ પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૪૭) दिव्	(૪૮) दुह्	(૪૯) दृश्	(૫૦) दो	(૫૧) द्युत्
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	द्यूतः	दुग्धः	दृष्टः	दितः	द्योतितः
—	—	—	—	—	द्युतितः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	द्यूतवान्	दुग्धवान्	दृष्टवान्	दितवान्	द्योतितवान्
—	—	—	—	—	–द्युतितवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ.	द्यूत्वा	दुग्ध्वा	दृष्ट्वा	दित्वा	द्योतित्वा/द्युतित्वा
(૪) હેત્વર્થ કૃ	देवितुम्	दोग्धुम्	द्रष्टुम्	दातुम्	द्योतितुम्
(૫) ५. કર્તરિ ભૂ કૃ.	दिदिवान्	दुदुहवान्	ददृश्वान्	ददिवान्	—
—	—	—	–ददृशिवान्	—	—
(૬) ५. ,, ,,	—	दुदुहानः	—	—	दिद्युतानः
(૭) ५. કર્મણિ ,,	दिदिवानः	दुदुहानः	ददृशानम्	ददानः	दिद्युतानः
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	देविष्यन्	धोक्ष्यन्	द्रक्ष्यन्	दास्यन्	—
(૯) ,, ,,	—	धोक्ष्यमाणः	—	—	द्योतिष्यमाणः
(૧૦) ,, કર્મણિ	देविष्यमाणः	धोक्ष्यमाणम्	द्रक्ष्यमाणम्	दास्यन्	—
—	—	—	—	–दायिष्यन्	द्योतिष्यमाणः
(૧૧) विद्यर्थ कृ.	देवितव्यः	दोग्धव्यम्	द्रष्टव्यम्	दातव्यः	द्योतितव्यम्
(૧૨) ,, ,,	देवनीयः	दोहनीयम्	दर्शनीयम्	दानीयः	द्योतनीयम्
(૧૩) ,, ,,	देव्यः	दुह्यम्/दोह्यम्	दृश्यः	देयः	द्योत्यः
(૧૪) कर्तृसूत्र	देवकः	दोहकः	दर्शकः	दायकः	द्योतकः
(૧૫) ,,	देविता	दोग्धा	द्रष्टा	दाता	द्योतिता
(૧૬) ,,	देवः	दुहः	दर्शः/दृक्	दायः	द्युतः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	दीव्यन्	दुहन्	पश्यन्	द्यन्	—
(૧૮) ,, ,,	—	दुहानः	—	—	द्योतमानः
(૧૯) કર્મણિ ,,	दीव्यमानः	दुह्यमानम्	दृश्यमानम्	दीयमानम्	द्युत्यमानः
(૨૦) ભાવાર્થક	देवः	दोहाः	दृक्/दर्शः	दायः	द्योतः
(૨૧) ,,	द्युतिः	दुग्धिः	दृष्टिः	दितिः	—
(૨૨) ,,	देवनम्	दोहनम्	दर्शनम्	दानम्	द्योतनम्
(૨૩) शिलाद्यर्थक	देविता	दोग्धा	द्रष्टा	दाता	द्योतिता
—	—	दोही	—	दारुः	द्योतनः/दिद्युत्

ગકાર અનુબંધથી ધાતુ ઉભયપદી કહેવાય છે. જેમકે–'श्रिञ् (श्रि) सेवायाम्' અહિં ञ् અનુબંધ હોવાથી ફળવાન્ કર્તા અર્થમાં "ईगितः०" એ સૂત્રથી આત્મનેપદ અને અન્યત્ર "शेषात् परस्मै" એ સૂત્રથી પરસ્મૈપદ થવાથી ઉભયપદ થાય છે. તેથી श्रयते, श्रयति ઇત્યાદિ ઉભયપદી રૂપો બને છે.

ઘકાર જો અનુબંધ હોય તો च् ને જ્ નો અનુક્રમે क् ને ग् આદેશ થાય છે. જેમકે–'डुपचिष् (पच्) पाके' એ ધાતુથી ભાવમાં घञ् પ્રત્યય (पच्+घञ्) કરવાથી पचनं पाकः શબ્દ બને છે, તેમાં घञ् પ્રત્યય घित् હોવાથી ધાતુના च् નો क् આદેશ થયો છે. તથા यजीं (यज्) 'देवपूजासंगतिकरणदानेषु'। यजनं (यज्+घञ्) यागः। ઉક્ત બન્ને પ્રયોગોમાં અહિં "क्ङिति च" એ સૂત્રથી च् નો क् અને જ્ નો ग् થયેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૫૨) દ્વિષ્	(૫૩) ઘા	(૫૪) ધૂ	(૫૫) ધૃ	(૫૬) ધે
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	દ્વિષ્ટઃ	હિતઃ	ધૂતઃ	ધૃતઃ	ધીતઃ
[૨] કર્તરિ ,,	દ્વિષ્ટવાન્	હિતવાન્	ધૂતવાન્	ધૃતવાન્	ધીતવાન્
[૩] સંબંધે ,,	દ્વિષ્ટ્વા	હિત્વા	ધૂત્વા	ધૃત્વા	ધીત્વા
[૪] હેત્વર્થ કૃ	દ્વેષ્ટુમ્	ધાતુમ્	ધોતુમ્	ધર્તુમ્	ધાતુમ્
—	—	—	– ધવિતુમ્	—	—
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	દિદ્વિષ્વાન્	દધિવાન્	દુધુવસ્	દધૃવાન્	દધિવાન્
[૬] ,, ,, ,,	દિદ્વિષાણઃ	દધાનઃ	દુધુવાનઃ	દધ્રાણઃ	—
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	દિદ્વિષાણઃ	દધાનઃ	દુધુવાનઃ	દધ્રાણમ્	દધાનમ્
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	દ્વેક્ષ્યન્	ધાસ્યન્	ધોષ્યન્	ધરિષ્યમ્	ધાસ્યન્
—	—	—	– ધવિષ્યન્	—	—
[૯] . ,,	દ્વેક્ષ્યમાણઃ	ધાસ્યમાનઃ	ધોષ્યમાણઃ	ધરિષ્યમાણઃ	—
—	—	—	– ધવિષ્યમાણઃ	—	—
[૧૦] ,, કર્મણિ	દ્વેક્ષ્યમાણમ્	ધાસ્યમાનમ્	ધોષ્યમાણમ્	ધરિષ્યમાણમ્	ધાસ્યમાનમ્
—	—	–ધવિષ્યમાણમ્	–ધવિષ્યમાણ ર્	—	– ધવિષ્યમાણમ્
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	દ્વેષ્ટવ્યમ્	ધાતવ્યમ્	ધવિતવ્યમ્	ધર્ત્તવ્યમ્	ધાતવ્યમ્
—	—	—	– ધોતવ્યમ્	—	—
[૧૨] ,, ,,	દ્વેષણીયમ્	ધાનીયમ્	ધવનીયમ્	ધરણીયમ્	ધાનીયમ્
[૧૩] ,, ,,	દ્વેષ્યઃ	ધેયમ્	ધવ્યમ્ /ધાવ્યમ્	ધાર્યમ્	ધેયમ્
[૧૪] કર્તૃસુચક	દ્વેષકઃ	ધાયકઃ	ધાવકઃ	ધારકઃ	ધાયકઃ
[૧૫] ,,	દ્વેષ્ટા	ધાતા	ધવિતા/ધોતા	ધર્ત્તા	ધાતા
[૧૬] ,,	દ્વિષઃ/દ્વિટ્	ધાયઃ	ધવઃ	ધરઃ	ધયઃ
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	દ્વિષન્	દધત્	ધુન્વત્	ધરત્	ધયત્
[૧૮] ,, ,,	દ્વિષાણઃ	દધાનઃ	ધુન્વાનઃ	ધરમાણઃ	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	દ્વિષ્યમાણમ્	ધીયમાનમ્	ધૂયમાનમ્	ધ્રિયમાણમ્	ધીયમાનમ્
[૨૦] ભાવાર્થક	દ્વેષઃ/દ્વિટ્	ધાયઃ/હિત્રિમમ્	ધવઃ	ધાર	પ્રધા
[૨૧] ,,	દ્વિષ્ટિઃ	હિતિઃ	ધૂતિઃ	ધૃતિઃ	ધીતિઃ
[૨૨] ,,	દ્વેષણમ્	ધાનમ્	ધવનમ્	ધરણમ્	ધાનમ્
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	દ્વેષ્ટા	ધાતા	ધોતા/ધવિતા	ધર્તા	ધાતા
,,	દ્વેષી	ધારુઃ/દધિઃ	—	—	ધારુઃ/ધાત્રી

ડકાર આત્મનેપદ માટે તેમજ ગુણનો નિષેધ કરવા માટે છે. વાને ડકાર અનુબંધથી આત્મનેપદી પ્રત્યયો આવે છે અને ગુણનો નિષેધ થાય છે, જેમકે-'ગાઙ્ (ગા) ગતૌ' આ ધાતુ ઙિત્ હોવાથી "ઇક્તિઃ૦" એ સૂત્રથી આત્મનેપદ પ્રત્યય થવાથી ગાતે ઇત્યાદિ રૂપો સિદ્ધ થાય છે. તથા 'ધુતિ (ધુત્) દીપ્તૌ' એ ધાતુથી અદ્યતનીમાં (ધુત્+અઙ્) ઙિત્ એવો અઙ્ પ્રત્યય થાય છે, અને "નામિનો ગુણોઽઙ્કિતિ" એ સૂત્રમાં ઙિત્ વર્જિત હોવાથી ગુણ થતો નથી, અને તેથી અદ્યુતત્ એવું રૂપ બને છે.

ચકાર જો અનુબંધ હોય તો દિવાદિગણ થાય છે, વાને જે ધાતુને ચ્ અનુબંધ હોય તે દિવાદિગણનો ધાતુ જાણવો. જેમકે-'કુથચ્ (કુથ્) પૂતિભાવે' આ ધાતુમાં ચ્ અનુબંધ હોવાથી દિવાદિ થયો, અને તેથી "દિવાદે૦" એ સૂત્રથી ય પ્રત્યય થઇને કુથ્યતિ રૂપ બને છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૫૭) ध्मा	(૫૮) नश्	(૫૯) निन्द्	(૬૦) नी	(૬૧) नृत्
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	ध्मातः	नष्टः	निन्दितः	नीतः	नृत्तम्
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	ध्मातवान्	नष्टवान्	निन्दितवान्	नीतवान्	नृतवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	ध्मात्वा	नष्ट्वा /	निन्दित्वा	नीत्वा	नर्तित्वा
—	—	नंष्ट्वा / नशित्वा	—	—	—
(૪) હેત્વર્થ કૃ.	ध्मातुम्	नशितुम्	निन्दितुम्	नेतुम्	नर्तितुम्
—	—	– नंष्टुम्	—	—	—
(૫) પ. કર્તરિ ભૂ કૃ.	दध्मिवान्	नेशिवान्	निनिद्वान्	निन्यिवान्	ननृत्वान्
(૬) પ. ,, ,,	—	—	—	निन्यानः	—
(૭) પ. કર્મણિ ,,	दध्मानः	नेशानम्	निनिन्दानः	निन्यानः	नृत्यानः
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	ध्मास्यन्	नङ्क्ष्यत्	निन्दिष्यत्	नेष्यनः	नर्तिष्यन्
—	—	– नशिष्यत्	—	—	– नर्त्स्यन्
(૯) ,, ,,	—	—	—	नेष्यमाणः	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	ध्मास्यमानम्	नङ्क्ष्माणम्	निन्दिष्यमाणः	नेष्यमाणम्	नर्त्स्यमानम्
—	–ध्मायिष्यमानम्	—	—	—	– नर्तिष्यमाणम्
(૧૧) વિદ્યર્થ કૃ.	ध्मातव्यम्	नंष्टव्यम्	निन्दितव्यम्	नेतव्यम्	नर्तितव्यम्
—	—	– नशितव्यम्	—	—	—
(૧૨) ,, ,,	ध्मानीयम्	नशनीयम्	निन्दनीयम्	नयनीयम्	नर्तनीयम्
(૧૩) ,, ,,	ध्मेयम्	नाश्यम्	निन्द्यः	नेयम्	नृत्यम्
(૧૪) કર્તૃસૂચક	ध्मायकः	नाशकः	निन्दकः	नायकः	नर्तकः
(૧૫) ,,	ध्माता	नंष्टा/नशिता	निन्दिता	नेतृ	नर्तिता
(૧૬) ,,	धमः	नशः	निन्दः	नयः / नीः	नर्तः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	धमन्	नश्यन्	निन्दन्	नयन्	नृत्यन्
(૧૮) ,, ,,	—	नश्यमान	—	नयमानः	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	ध्मायमानम्	नश्यमानम्	निन्द्यमानम्	नीयमानम्	नृत्यमानम्
(૨૦) ભાવાર્થક	ध्मायः	नाशः / नक्	निन्दा	नयः	नर्तः
(૨૧) ,,	ध्माति	नष्टिः	निन्दितिः	नीतिः	नृत्ति
(૨૨) ,,	ध्मानम्	नशनम्	निन्दनम्	नयनम्	नर्तनम्
(૨૩) શિલાદ્યર્થક	ध्माता	नंष्टा / नशिता	निन्दिता	नेता	नर्तिता
,,	—	नश्वरः	निन्दकः	—	—

ञकार વૃદ્ધિ કરે છે અને ञकारથી ઉપલક્ષિત ञि જો હોય તો ધાતુથી વર્ત્તમાન અર્થમાં क्त પ્રત્યય થાય છે. જેમકે–'भू सत्तायाम्' अनु+क+भू+ञिच् = अन्वभावि । આ પ્રયોગમાં "ञ्णिति" એ સૂત્રથી વૃદ્ધિ થયેલ છે. તથા 'ञिक्ष्विदा' (क्ष्विद्) अव्यक्ते शब्दे' આ ધાતુમાં ञकारથી ઉપલક્ષિત ञि હોવાથી "ज्ञानेच्छार्चा०" એ સૂત્રથી વર્ત્તમાન અર્થમાં क्त પ્રત્યય થવાથી (क्ष्विद्यते એ અર્થમાં) क्ष्विण्णः પ્રયોગ સિધ્ધ થાય છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૨) पच्	(૧૩) पत्	(૧૪) पा	(૧૫) पुष्	(૧૬) पृ
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	पक्वः	पतितः	पीतः	पुष्टः	पृतः
[૨] કર્તરિ ,,	पक्ववान्	पतितवान्	पीतवान्	पुष्टवान्	पृतवान्
[૩] સંબંધક ,,	पक्त्वा	पतित्वा	पीत्वा	पुष्ट्वा	पृत्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ.	पक्तुम्	पतितुम्	पातुम्	पोष्टुम्	पर्त्तुम्
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	पेचिवान्	पेतिवान्	पपिवान्	पपुष्वान्	पपृवान्
[૬] .. ,, ,,	पेचानः	—	—	—	—
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	पेचानः	पेतानः	पपानः	पपुषाणः	पप्राणः
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	पक्ष्यन्	पतिष्यन्	पास्यन्	पोक्ष्यन्	परिष्यन्
[૯] , ,,	पक्ष्यमाणः	—	—	—	—
[૧૦] ,, કર્મણિ	पक्ष्यमाणः	पतिष्यमाणः	पास्यमानः	पोक्ष्यमाणः	परिष्यमाणः
—	—	—	— पास्यिष्यमानः	—	— पारिष्यमाणः
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	पक्तव्यः	पतितव्यः	पातव्यः	पोष्टव्यः	पर्त्तव्यः
[૧૨] ,, ,,	पाचनीयः	पतनीयः	पानीयः	पोषणीयः	परणीयः
[૧૩] ,, ,,	पाक्यः	पात्यः	पेयः	पोष्यः/पुष्यः	पार्यः
[૧૪] કર્તૃસુચક	पाचकः	पातकः	पायकः	पोषकः	पारकः
[૧૫] ,,	पक्ता	पतिता	पाता	पोष्टा	पर्त्ता
[૧૬] ,,	पचः/पक्	पतः/पात्	पाः/पिबः	पुषः	परः
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	पचन्	पतन्	पिबन्	पुष्यन्	पिप्रत्
[૧૮] ,, ,,	पचमानः	—	—	—	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	पच्यमानः	पत्यमानः	पीयमानः	पुष्यमाणः	पियमाणः
[૨૦] ભાવાર્થક	पचा/पाकः	पातः	पायः	पोषः	पारः
[૨૧] ,,	पक्तिः	पत्तिः	पीतिः	पुष्टिः	पृतिः
[૨૨] ,,	पचनम्	पतनम्	पानम्	पोषणम्	परणम्
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	पक्ता	पतिता	पाता	पोष्टा	पर्त्ता
,,	पक्णुः	उत्पतिष्णुः	—	—	—
—	—	पातुकः	—	—	—

ટકાર અનુબંધ સ્વાદિપણું જણાવે છે. જેમકે-'ષિઞ્ (सि) અભિષવે' એ ધાતુ ટિત્ હોવાથી સ્વાદિ થયો. અને તેથી "સ્વાદેઃ સ્નુઃ" એ સૂત્રથી સ્નુ પ્રત્યય થઈને सिनुते પ્રયોગ સિદ્ધ થયો. (પ્રસંગોપાત જણાવવું જોઈએ કે-'टः स्वादिष्ठ्युकारकः' એ પાઠ અશુદ્ધ છે કારણ કે-ઠ અનુબંધ હોઈપણ ઠેકાણે આવતો નથી. વળી ષ્યુકારક થી ષ્યુરૂપ કાર્યની પણ કોઈપણ ઠેકાણે પ્રાપ્તિ નથી, તેથી 'टः स्वादिरयुकारकः' એવો પાઠ હોવો જોઈએ અને તે સંગત થતો હોવાથી વ્યાજબી પણ છે. એનો અર્થ એ થાય છે કે-ટકાર જો એકલો હોય તો સ્વાદિ-પણું જણાવે છે, અને ઉકાર સહિત હોય તો અયુ કરે છે.) જેમકે-'ટુવપીં (वप्) બીજસન્તાને' એ ધાતુથી "ટ્વિતોઽથુઃ" એ સૂત્રથી અથુ થવાથી वपथुः એ પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે.

ડકાર (ઉકાર થી ઉપલક્ષિત ડકાર=ડુ) છે તે, ત્રિમક્ પ્રત્યયને માટે આવે છે. જેમકે-'ડુપચીષ્ (पच्) पाके' ધાતુ ડ્વિત્ પણું હોવાથી ત્રિમક્ પ્રત્યય થઈ पाकेन निर्वृत्तम् એ અર્થમાં पक्त्रिमम् પ્રયોગ બને છે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૬૭) प्रच्छ्	(૬૮) बुध्	(૬૯) ब्रू	(૭૦) भज्	(૭૧) भञ्ज्
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	पृष्टः	बुद्धः	उक्तः	भक्तः	भग्नः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	पृष्टवान्	बुद्धवान्	उक्तवान्	भक्तवान्	भग्नवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ.	पृष्ट्वा	बुद्ध्वा	उक्त्वा	भक्त्वा	भक्त्वा
—	—	—	—	—	– भङ्क्त्वा
(૪) હેત્વર્થ કૃ.	प्रष्टुम्	बोद्धुम्	वक्तुम्	भक्तुम्	भङ्क्तुम्
(૫) પ. કર્તરિ ભૂ કૃ.	पपृच्छ्वान्	—	ऊचिवान्	भेजिवान्	बभज्वान्
(૬) પ. ,, ,,	—	बुबुधानः	ऊचानः	भेजानम्	—
(૭) પ. કર્મણિ ,,	पपृच्छानः	बुबुधानः	ऊचानम्	भेजानम्	बभजानः
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	प्रक्ष्यन्	—	वक्ष्यन्	भक्ष्यन्	भङ्क्ष्यन्
(૯) ,, ,,	—	भोत्स्यमानः	वक्ष्यमाणः	भक्ष्यमाणः	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	प्रक्ष्यमाणः	भोत्स्यमानः	वक्ष्यमाणम्	भक्ष्यमाणः	भङ्क्ष्यमाणः
(૧૧) વિદ્યર્થ કૃ.	प्रष्टव्यः	बोद्धव्यः	वक्तव्यम्	भक्तव्यम्	भङ्क्तव्यः
(૧૨) ,, ,,	प्रच्छनीयः	बोधनीयः	वचनीयम्	भजनीयम्	भञ्जनीयः
(૧૩) ,, ,,	प्रच्छ्यः	बोध्यः	वाक्यम्	भाग्यम्	भङ्ग्यः
(૧૪) કર્તૃસૂચક	प्रच्छकः	बोधकः	वाचकः	भाजकः	भञ्जकः
(૧૫) ,,	प्रष्टा	बोद्धा	वक्ता	भक्ता	भङ्क्ता
(૧૬) ,,	प्रच्छः	बुधः	वचः	भजः	भञ्जः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	पृच्छन्	—	ब्रुवन्	भजन्	भञ्जन्
(૧૮) ,, ,,	—	बुध्यमानः	ब्रुवाणः	भजमानः	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	पृच्छ्यमानः	बुध्यमानः	उच्यमानम्	भज्यमानः	भज्यमानः
(૨૦) ભાવાર્થક	प्रज्नः/पृच्छा	बोधः	वाचः	भागः	भङ्गः
(૨૧) ,,	पृष्टिः	बुद्धिः	उक्तिः	भक्तिः	भङ्क्तिः
(૨૨) ,,	प्रच्छनम्	बोधनम्	वचनम्	भजनम्	भञ्जनम्
(૨૩) શિલાદ્યર્થક	प्रष्टा	बोद्धा	वक्ता	भक्ता	भङ्क्ता
,,	– प्राट्	बोधनः	– वाक्	भागी	भङ्गुरः

णकार જો અનુબંધમાં હોય તો ધાતુ चुरादि ગણનો ગણાય છે, તેમજ વૃદ્ધિ કરનારો પણ મનાય છે જેમકે – 'वल्कण् (वल्क्) भाषणे' આ ધાતુ णित् (=ण् અનુબંધવાળો) હોવાથી चुरादि થયો અને તેથી "चुरादिभ्यः" એ સૂત્રથી णिच् પ્રત્યય થઇ वल्कयति પ્રયોગ બન્યો તથા 'दुं (दु) गतौ' એ ધાતુથી णव् પ્રત્યય લાવીએ ત્યારે તે णित् હોવાથી વૃદ્ધિ થઇને दुदाव પ્રયોગ સિધ્ધ થાય છે.

तकार तुदादि પણું જણાવે છે. અર્થાત્ त् અનુબંધવાળો ધાતુ तुदादि ગણનો જાણવો. જેમકે–'क्षिपीत (क्षिप्) प्रेरणे' એ ધાતુ तित् હોવાથી "तुदादेः शः" એ સૂત્રથી श પ્રત્યય થઇ क्षिपति પ્રયોગ સિધ્ધ થાય છે.

नकार છે તે. "इञ्चापुंसोऽनित्क्याप्परे" એ સૂત્રમાં વિશેષણ માટે છે, અર્થાત્ તે સૂત્રના વિષયમાં ઉપયોગી છે જેમકે-खट्विका, खट्वाका । अनिदिति किप् । दुर्गका

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૭૨) મિદ્	(૭૩) મી	(૭૪) મૂ	(૭૫) મૃ	(૭૬) ભ્રમ્
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	મિન્નઃ/મિત્તઃ	મીતઃ	મૂતઃ	મૃતઃ	ભ્રાન્તઃ
[૨] કર્તરિ ,,	મિન્નવાન્	મીતવાન્	મૂતવાન્	મૃતવાન્	ભ્રાન્તવાન્
[૩] સંબંધક ,,	મિત્ત્વા	મીત્વા	મૂત્વા	મૃત્વા	ભ્રાન્ત્વા
—	—	—	—	—	– ભ્રમિત્વા
[૪] હેત્વર્થ કૃ	મેત્તુમ્	મેતુમ્	મવિતુમ	મર્ત્તુંમ્	ભ્રમિતુમ્
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	વિમિદ્વાન્	વિમીવાન્	વમૂવાન્	વમૃવાન્	ભ્રેમિવાન્
—	—	વિમરાઞ્ચકૃવાન્	—	–વિમરાઞ્ચકૃવાન્	–વભ્રન્વાન્
[૬] ,, ,, ,,	વિમિદાનઃ	વિમરાઞ્ચમૂવાન્	—	વભ્રાણઃ	—
—	—	વિમરામાસિવાન્	—	વિમરાઞ્ચક્રાણઃ	—
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	વિમિદાનઃ	વિમ્યાનઃ	—	—	ભ્રેમાણઃ
—	—	વિમયાઞ્ચક્રાણઃ	—	—	–વભ્રમાણઃ
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	મેત્સ્યન્	મેષ્યન્	મવિષ્યન્	મરિષ્યન્	ભ્રમિષ્યન્
[૯] , ,,	મેત્સ્યમાનઃ	—	—	મરિષ્યમાણઃ	—
[૧૦] ,, કર્મણિ	મેત્સ્યમાનઃ	મેષ્યમાણમ્	મવિષ્યમાણમ્	મરિષ્યમાણમ્	ભ્રમિષ્યમાણમ્
—	—	—	મવિષ્યમાણમ્	મરિષ્યમાણમ્	—
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	મેત્તવ્યઃ	મેતવ્યઃ	મવિતવ્યમ્	મર્ત્તવ્યમ્	ભ્રમિતવ્યમ્
[૧૨] ,, ,,	મેદનીયઃ	મયનીયઃ	મવનીયમ્	મરણીયમ્	ભ્રમણીય
[૧૩] ,, ,,	મિદ્યઃ	મેયઃ	મવ્યમ્/મવ્યમ્	મૃત્યમ્/મર્ય્યમ્	ભ્રમ્યમ્
[૧૪] કર્તૃસુચક	મેદકઃ	માયકઃ	માવકઃ	મારકઃ	ભ્રામકઃ
[૧૫] ,,	મેત્તા	મેતૃ	મવિતા	મર્ત્તા	ભ્રમિતા
[૧૬] ,,	મિદઃ	મયઃ	મવઃ	મરઃ	ભ્રમઃ
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	મિન્દન્	વિમ્યન્	મવન્	વિભ્રત્	ભ્રમન્/ભ્રામ્યન્
[૧૮] ,, ,,	મિન્દાનઃ	—	—	વિભ્રાણઃ	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	મિદ્યમાનઃ	મીયમાનમ્	મૂયમાનમ્	મ્રિયમાણમ્	ભ્રમ્યમાણમ્
[૨૦] ભાવાર્થક	મેદઃ/મિદા	મયમ્/મી	મવઃ/માવઃ	મારઃ/મૃત્યા /મૃત્રિમમ્	ભ્રમઃ
—	—	—	—	—	—
[૨૧] ,,	મિત્તિઃ	મીતિઃ	મૂતિઃ	મૃતિઃ	ભ્રાન્તિઃ
[૨૨] ,,	મેદનમ્	મયનમ્	મવનમ્	મરણમ્	ભ્રમણમ્
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	મેત્તા	મેતા/મીરુઃ	મવિતા	મર્તા	ભ્રમિતા
,,	– મિદુરઃ	મીરુકઃ/મીલુકઃ	મૂષ્ણુઃ/માવુક	—	ક્ષમી
—	—	—	મવિષ્ણુઃ	—	—

પકાર અનુબંધથી ધાતું રુધાદિ ગણાય છે અને તેથી ન આગમ થાય છે. જેમ–'રિચિંપી (રિચ્) વિરેચને' એ ધાતુથી "રુધાં સ્વરા૦" એ સૂત્રથી ન પ્રત્યય થવાથી રિણક્તિ પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે. [પરંતુ ધાતુપાઠમાં 'રુધાદૌ નાગમે પો હિ' છે, તેને બદલે 'રુધાદૌ તાગમે પો હિ' એવો પાઠ કરવામાં આવે તો વધુ સારું. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે–પકાર છે તે રુધાદિ વિષયક છે. અર્થાત્ ધાતુ સંબંધ પકાર ધાતુનું રુધાદિત્વ જણાવે છે અને પ્રત્યય સંબંધ પકાર તાગમનો પ્રયોજક છે જેમ–આદૃત્ય। આ પ્રયોગમાં આદ્ ઉપસર્ગથી પર રહેલા 'દૃઙ્-ન્ (દ) આદરે' એ ધાતુથી "દૃવૃગ્સ્તુજુપેતિશાસઃ" એ સૂત્રથી ક્યપ્ પ્રત્યય થઈ "હ્રસ્વસ્ય તઃ પિત્કૃતિ" એ સૂત્રથી ત આગમ થયેલો જણાય છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૭૭) ભ્રસ્જ્ પક્ષે વૈકલ્પિકરૂપ	(૭૮) મુચ્	(૭૯) મુહ્	(૮૦) યજ્
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	ભ્રષ્ટઃ —	મુક્તઃ	મૂઢઃ / મુગ્ધઃ	ઇષ્ટઃ
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	ભ્રષ્ટવાન્ —	મુક્તવાન્	મૂઢવાન્ /	ઇષ્ટવાન્
—	— —	—	મુગ્ધવાન્	—
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	ભૃષ્ટ્વા —	મુક્ત્વા	મુગ્ધ્વા/મૂઢ્વા	ઇષ્ટ્વા
(૪) હેત્વર્થ કૃ	ભ્રષ્ટુમ્ ભ્રષ્ટ્રુમ્	મોક્તુમ્	મોગ્ધુમ્ /મોઢુમ્	યષ્ટુમ્
(૫) ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	બભૃજ્વાન્ બભૃજ્વાન્	મુમુચ્વાન્	મુમુહ્વાન્	ઈજિવાન્
(૬) ૫.	બભૃજ્વાનઃ બભૃજાનઃ	મુમુચ્વાનઃ	—	ઈજ્વાનઃ
(૭) ૫. કર્મણિ ..	બભૃજ્જાનઃ બભૃજાનઃ	મુમુચ્વાનઃ	મુમુહ્વાનમ્	ઈજ્વાનમ્
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	ભ્રક્ષ્યન્ મર્ક્ષ્યન્	મોક્ષ્યન્	મોક્ષ્યન્	યક્ષ્યન્
(૯)	ભ્રક્ષ્યમાણઃ મર્ક્ષ્યમાણઃ	મોક્ષ્યમાણઃ	—	યક્ષ્યમાણઃ
(૧૦) .. કર્મણિ	ભ્રક્ષ્યમાણમ્ મર્ક્ષ્યમાણમ્	મોક્ષ્યમાણઃ	મોક્ષ્યમાણમ્	યક્ષ્યમાણમ્
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ	ભ્રષ્ટવ્યમ્ મર્ષ્ટવ્યમ્	મોક્તવ્ય.	મોદ્ધવ્યમ્	યષ્ટવ્યમ્
—	— —	—	– મોગ્ધવ્યમ્	—
(૧૨)	ભ્રજનીયમ્ મર્જનીયમ્	મોચનીયઃ	મોહનીયમ્	યજનીયમ્
(૧૩)	ભ્રજ્યમ્ મર્જ્યમ્	મોચ્યઃ	મોહ્યમ્	યજ્યમ્
—	— —	—	—	– યાજ્યમ્
(૧૪) કર્તૃસૂચક	ભ્રજ્જકઃ મર્જકઃ	મોચકઃ	મોહકઃ	યાજકઃ
(૧૫) ..	ભ્રષ્ટા મર્ષ્ટા	મોક્તા	મોગ્ધા / મોઢા	યષ્ટા
(૧૬) ..	ભ્રજ્જઃ મર્જઃ	મુચઃ	મુહઃ	યજઃ
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	ભૃજ્જન્ —	મુઞ્ચન્	મુહ્યન્	યજન્
(૧૮)	— —	મુઞ્ચમાનઃ	—	યજમાનઃ
(૧૯) કર્મણિ ..	ભૃજ્યમાનમ્ —	મુઞ્ચમાનમ્	મુહ્યમાણમ્	ઇજ્યમાનમ્
(૨૦) ભાવાર્થક	ભર્ગઃ મર્ગઃ	મોચઃ	મોહઃ	યજ્ઞઃ/યાગઃ
—	— —	—	—	યજ્યા
(૨૧) ..	મૃષ્ટિઃ —	મુક્તિઃ	મુગ્ધિઃ / મૂઢિઃ	ઇષ્ટિઃ
(૨૨) ..	ભ્રજ્જનમ્ મર્જનમ્	મોચનમ્	મોહનમ્	યજનમ્
(૨૩) ક્રિયાવાચક	ભ્રષ્ટા મર્ષ્ટા	મોક્તા	મોગ્ધા/મોઢા	યષ્ટા
,,	— —	—	પરિમોહી	—

મકાર અનુબંધ છે તે, "दामः सम्प्रदानेऽधर्म्ये आत्मने च" એ સૂત્રમાં વિશેષણ માટે છે. માને ઉપયોગી છે જેમકે – दास्या सम्प्रयच्छते कामुकः । આ પ્રયોગમાં सम् ઉપસર્ગથી પર રહેલા 'दाम् दाने' એ મકાર અનુબંધવાળા દા ધાતુથી अधर्म्य સંપ્રદાન અર્થમાં વર્તમાન (દાસી એ) નામથી તૃતીયા વિભક્તિ થઈ છે અને તેના સંનિયોગમાં આત્મનેપદ થયેલ જોવામાં આવે છે.

યકાર તનાદિનો સૂચક છે. અર્થાત્ ય અનુબંધવાળા ધાતુઓ તનાદિ ગણના જાણવા. જેમકે-ક્ષણુથી (क्षण्) हिंसायाम् એ ધાતુથી "कृञ्तनादेरुः" એ સૂત્રથી उ થઈને क्षणोति, क्षणुते વગેરે પ્રયોગ બને છે.

રકાર અનુબંધ પુંવદ્ભાવ રૂપ અર્થનો સૂચક છે. જેમકે–પટુજાતીયા । અહિં પટ્વી પ્રકારોઽસ્યાઃ એ અર્થમાં પટુ શબ્દથી "प्रकारे जातीयर्" એ સૂત્રથી जातीयर् પ્રત્યય થઈ "रिति" એ સૂત્રથી પુંવદ્ભાવ થયેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૮૧) याच्	(૮૨) युध्	(૮૩) रञ्ज्	(૮૪) रम्	(૮૫) रुद्
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	याचितः	युद्धः	रक्तः	रतः	रुदितः/रोदितः
[૨] કર્તરિ ,,	याचितवान्	युद्धवान्	रक्तवान्	रतवान्	रुदितवान्
—	—	—	—	—	रोदितवान्
[૩] સંબંધક ,,	याचित्वा	युद्ध्वा	रक्त्वा	रत्वा	रुदित्वा
—	—	—	– रङ्क्त्वा	—	– रोदित्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ	याचितुम्	योद्धुम्	रङ्क्तुम्	रन्तुम्	रोदितुम्
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	ययाच्वान्	—	रेजित्वान्	—	रुरुद्वान्
[૬] ,, ,, ,,	ययाचानः	युयुधानः	रेजानः	रेमाणः	—
[૭] ૫. કર્મણિ ,,	ययाचानः	युयुधानः	रेजानय	रेमाणः	रुरुदानम्
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	याचिष्यत्	—	रङ्क्ष्यन्	—	रोदिष्यन्
[૯] ,, ,,	याचिष्यमाणः	योत्स्यमानः	रङ्क्ष्यमाणः	रंस्यमानः	—
[૧૦] ,, કર્મણિ	याचिष्यमाणम्	योत्स्यमानः	रङ्क्ष्यमाणम्	रंस्यमानः	रोदिष्यमाणम्
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	याचितव्यम्	योद्धव्यः	रङ्क्तव्यम्	रन्तव्यम्	रोदितव्यम्
[૧૨] ,, ,,	याचनीयम्	योधनीयः	रञ्जनीयम्	रमणीयम्	रोदनीयम्
[૧૩] ,, ,,	याज्यम्	योध्यः	रङ्ग्यम्	रम्यः	रोद्यम्
[૧૪] કર્તૃવાચક	याचकः	योधकः	रञ्जकः	रमकः	रोदकः
[૧૫] ,,	याचिता	योद्धा	रङ्क्ता	रन्ता	रोदिता
[૧૬] ,,	याचः	युधः	रङ्गः	स्त्रः/रामः	रुधः
—	—	—	—	रमणः	—
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	याचन्	—	रजन्	—	रुदन्
[૧૮] ,, ,,	याचमानः	युध्यमानः	रजमानः	रममाणः	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	याचमानः	युध्यमानः	रज्यमानः	रम्यमाणः	रुद्यमानम्
[૨૦] ભાવાર્થક	याचित्रिमम्	योधः	रागः	रामः	रोदः
—	याच्मा	—	—	—	—
[૨૧] ,,	नास्ति	युद्धिः	रक्तिः	रतिः	रोदितिः
[૨૨] ,,	याचनम्	योधनम्	रञ्जनम्	रमणम्	रोदनम्
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	याचिता	योद्धा	रङ्क्ता	रन्ता	रोदिता
,,	—	योधनः	रागी	रमणः	—

લકાર સ્ત્રીલિંગ અર્થમાં આવે છે અર્થાત્ ल અનુબંધથી સ્ત્રીલિંગ થાય છે. જેમકે – जनानां समूहो जनता । અહિં तल् પ્રત્યય ल-અનુબંધવાળો હોવાથી સ્ત્રીત્વ થયેલ છે માને સ્ત્રીલિંગ પ્રયોગ બન્યો છે.

વકાર અનુબંધ "उत और्विति व्यञ्जनेऽद्धे" એ સૂત્રમાં વિશેષણ માટે છે. યાને એ સૂત્રના વિષયમાં ઉપયોગી છે જેમકે - द्योति । અહિં द्युङ् (द्यु) અભિગમને એ ધાતુના ઉકારનો वित् (વ અનુબંધવાળો વ્યંજનાદિ એવો तिवु પ્રત્યય પર છતાં औ આદેશ થયેલ છે

શકાર અનુબંધ ધાતુનું ક્રયાદિપણું બતાવે છે અને "क्यशिति" એ સૂત્રમાં વિશેષણ માટે છે એટલે કે ઉપયોગી છે જેમકે-सिनाति । અહિં 'षिञ् (सि) बन्धने' એ ધાતુ शित् (=श् અનુબંધવાળો) હોવાથી તેમથી ક્રયાદિ પણું આવ્યું અને તેથી "क्रयादेः" એ સૂત્રથી श्ना પ્રત્યય થવાથી ઉક્ત પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે તથા भूयते એ પ્રયોગમાં "क्यः शिति" એ સૂત્રથી ભાવકર્મ અર્થમાં વિહિત शित् પ્રત્યય પર છતાં क्य પ્રત્યય થયેલો જોવામાં આવે છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૮૬) रुध्	(૮૭) लभ्	(૮૮) लस्ज्	(૮૯) लुभ्	(૯૦) वच्
(૧) કર્મણિ ભૂ કૃ.	रुद्धः	लब्धः	लग्नः	लुब्धः	उक्तः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	रुद्धवान्	लब्धवान्	लग्नवान्	लुब्धवान्	उक्तवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	रुद्ध्वा	लब्ध्वा	लज्जित्वा	लुब्ध्वा	उक्त्वा
—	—	—	—	– लोभित्वा	—
(૪) હેત્વર્થ કૃ	रोद्धुम्	लब्धुम्	लज्जितुम्	लोब्धुम्	वक्तुम्
—	—	—	—	लोभितुम्	—
(૫) પ. કર્તરિ ભૂ કૃ.	रुरुद्वान्	—	—	लुलुभ्वान्	ऊचिवान्
(૬) પ. ,, ,,	रुरुधानः	लेभानः	ललज्जानः	—	—
(૭) પ. કર્મણિ ,,	रुरुधानः	लेभानः	ललज्जानम्	लुलुभानः	ऊचानम्
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	रोत्स्यन्	—	—	लोभिष्यन्	वक्ष्यन्
(૯) ,, ,,	रोत्स्यमानः	लप्स्यमानः	लज्जिष्यमाणः	—	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	रोत्स्यमानः	लप्स्यमानः	लज्जिष्यमाणम्	लोभिष्यमाणः	वक्ष्यमाणः
(૧૧) વિદ્યર્થ કૃ	रोद्धव्यः	लब्धव्यम्	लज्जितव्यम्	लोभितव्यम्	वक्तव्यम्
—	—	—	—	लोब्धव्यम्	—
(૧૨) ,, ,,	रोधनीयः	लभनीयम्	लज्जनीयम्	लोभनीयम्	वचनीयम्
(૧૩) ,, ,,	रोध्यः	लभ्यम्	लज्ज्यम्	लोभ्यम् /लुभ्यम्	वाक्यम्
(૧૪) કર્તૃસૂચક	रोधकः	लाभकः	लज्जकः	लोभकः	वाचकः
(૧૫) ,,	रोद्धा	लब्धा	लज्जिता	लोब्धा/लोभिता	वक्तृ
(૧૬) ,,	रुधः	लभ	लज्जः	लुभः	वचः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	रुन्धन्	—	—	लुभ्यन्	वचन्
(૧૮) ,, ,,	रुन्धानः	लभमानः	लज्जमानम्	—	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	रुध्यमानः	लभ्यमानः	लज्ज्यमानम्	लुभ्यमानम्	उच्यमानम्
(૨૦) ભાવાર્થક	रोधः	लाभः/लभा	लज्जा	लोभः	वाचः
—	—	लभू	—	—	—
(૨૧) ,,	रुद्धिः	लब्धिः	लज्जितिः	लुब्धिः/लोभितिः	उक्तिः
(૨૨) ,,	रोधनम्	लभनम्	लज्जनम्	लोभनम्	वचनम्
(૨૩) શિલાદ્યર્થક	रोद्धा	लब्धा	लज्जिता	लोब्धा	वक्ता
,,	अवरोधी	लभनः	लज्जनः	– लोभिता	वाक्

षकार અનુબંધ "षितोऽङ्" એ સૂત્રમાં વિશેષણાર્થ છે, યાને ઉપયોગી છે. જેમકે – 'डुपचीष् (पच्) पाके' એ ष અનુબંધવાળા ધાતુથી पच्यते असौ એ અર્થમાં पचा એ પ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે.

सकार અનુબંધ પદત્વનો પ્રયોજક છે. અર્થાત્ स અનુબંધ પરંપરાએ પદસંજ્ઞાનું કારણ બને છે. જેમકે – भवदीयः । અહિં भवत् શબ્દથી "भवतोरिकणियसौ" એ સૂત્રથી ईयस् પ્રત્યય થયેલો છે. તે स અનુબંધવાળો હોવાથી "नाम सिद्यव्यञ्जने" એ સૂત્રથી પદસંજ્ઞા થઇ અને તેથી "घुटस्तृतीयः" એ સૂત્રથી न् નો द् આદેશ થઇને भवदीयः પ્રયોગ બનેલ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૯૧) વહ્	(૯૨) વસ્ (૧)	(૯૩) વસ્ (૨)	(૯૪) વહ્	(૯૫) વિશ્
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	ઉદિતઃ	ઉષિતઃ	વસિતઃ	ઊઢઃ	વિષ્ટઃ
[૨] કર્તરિ ,,	ઉદિતવાન્	ઉષિતવાન્	વસિતવાન્	ઊઢવાન્	વિષ્ટવાન્
[૩] સંબંધક ,,	ઉદિત્વા	ઉષિત્વા	વસિત્વા	ઊઢ્વા	વિષ્ટ્વા
[૪] હેત્વર્થ કૃ	વદિતુમ્	વસ્તુમ્	વસિતુમ્	વોઢુમ્	વેષ્ટુમ્
[૫] પ. કર્તરિ ભૂ કૃ	ઉદિવાન્	ઉષિવાન્	—	ઊહિવાન્	વિવિશિવાન્
—	—	—	—	—	વિવિશ્વાન્
[૬] .. ,, ,,	ઉદાનઃ	—	વસાનઃ	ઊહાનઃ	—
[૭] પ. કર્મણિ ..	ઉદાનમ્	ઉષાણમ્	વસાનમ	ઊહાનઃ	વિવિશાનઃ
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	વદિષ્યન્	વત્સ્યન્	—	વક્ષ્યન્	વેક્ષ્યન્
[૯] . ,,	વદિષ્યમાણઃ	—	વસિષ્યમાણઃ	વક્ષ્યમાણઃ	—
[૧૦] .. કર્મણિ	વદિષ્યમાણમ્	વત્સ્યમાનઃ	વસિષ્યમાણમ્	વક્ષ્યમાણમ્	વેક્ષ્યમાણઃ
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	વદિતવ્યમ્	વસ્તવ્યમ્	વસિતવ્યમ્	વોઢવ્યમ્	વેષ્ટવ્યઃ
[૧૨] ,, ,,	વદનીયમ્	વસનીયમ્	વસનીયમ્	વહનીયમ્	વેશનીયઃ
[૧૩]	વાચ્યમ્	વાસ્યમ્	વાસ્યમ્	વહ્યમ્ / વાહ્યમ્	વેશ્યઃ
[૧૪] કૃત્ સુચક	વાદકઃ	વાસકઃ	વાસકઃ	વાહકઃ	વેશકઃ
[૧૫] ,,	વદિતા	વસ્તા	વસિતા	વોઢા	વેષ્ટા
[૧૬] ..	વદઃ	વસઃ	વસઃ	વહઃ	વિશઃ
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	વદન્	વસન્	—	વહન્	વિશન્
[૧૮] ,, ,,	વદમાનઃ	—	વસાનઃ	વહમાનઃ	—
[૧૯] કર્મણિ ,,	ઉદ્યમાનમ્	ઉષ્યમાનમ્	વસ્યમાનમ્	ઉહ્યમાનમ્	વિશ્યમાન
[૨૦] ભાવાર્થક	વાદઃ	વાસઃ	વાસઃ	વાહઃ / વહઃ	વેશઃ
[૨૧] ,,	ઉક્તિઃ	ઉષ્ટિઃ	વસિતિઃ	ઊઢિઃ	વિષ્ટિઃ
[૨૨] ..	વદનમ્	વસનમ્	વસનમ્	વહનમ્	વેશનમ્
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	વદિતા	વસ્તા	વસિતા	વોઢા	વેષ્ટા
,,	—	સંવાસી	વસનઃ	—	—

વળી આ અનુબંધ કારિકામાં જે જે અક્ષરો અનુબંધરૂપે કહ્યા નથી, તે અનુબંધરૂપ થતા નથી એમ સમજવું. અનુબંધો તો આટલાં જ છે. અર્થાત્ કારિકામાં જે જે ગ્રહણ કરેલા છે તેટલા જ અનુબંધો છે. પરંતુ અહિં અનુબંધોનું જે જે ફળ બતાવ્યું છે, તેથી બીજા પ્રયોજનો (અન્ય ફળો) પણ ઉપલક્ષિત થાય છે. અર્થાત્ દર્શાવેલ ફળ અન્ય ફળનું ઉપલક્ષણ બને છે. દાખલા તરીકે-કારિકામાં ટકારનું પ્રયોજન (=ફળ) સ્વાદિપણું જ કહ્યું છે, તો પણ 'દૃધેં (ધે) પાને' એ ધાતુમાં રહેલો (અનુબંધરૂપ) ટકાર શુનિનન્દ્યયી વગેરે પ્રયોગમાં ની પ્રત્યયનો જનક બને છે. એવી રીતે ઙકાર અનુબંધ અન્ત્ય સ્વરાદિલોપ વગેરે પ્રયોજન પણ સ્વબુદ્ધિથી વિચારવું.

(પૂ. આ. દેવ વિજય ભદ્રસૂરીજી સંપાદિત લઘુવૃત્તિમાંથી સાભાર સ્વીકાર.)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૯૬) विद् (૨)	(૯૭) विद् (૬)	(૯૮) वृ	(૯૯) वृत्	(૧૦૦) वृज्
(૧) કર્મણિ ભૂ. કૃ.	विदितः	विन्नः/वित्त	वृतः	वृत्तः	वृक्णः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	विदितवान्	विन्नवान्	वृतवान्	वृतवान्	वृक्णवान्
—	—	वित्तवान्	—	—	—
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	विदित्वा	वित्त्वा	वृत्वा	वृत्वा/वर्ति	व्रश्चित्वा
(૪) હેત્વર્થ કૃ	वेदितुम्	वेत्तुम्	वरितुम	वर्त्तितुम्	व्रष्टुम्
—	—	—	– वरीतुम्	—	– व्रश्चितुम
(૫) ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	विविद्वान्	विविद्वान्	ववृवान्	—	ववृश्चवान्
—	—	विविदिवान्	—	—	—
(૬) ૫. ,, ,,	—	विविदानः	वव्राणः	ववृतानः	ववृश्चानः
(૭) ૫. કર્મણિ ,,	विविदानः	विविदानः	वव्राणः	ववृतानः	ववृश्चवानः
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	वेदिष्यन्	वेत्स्यन्	वरिष्यन्	वर्त्स्यन्	व्रश्चिष्यन्
—	—	—	– वरीष्यन्	—	– व्रक्ष्यन्
(૯) ,, ,,	—	वेत्स्यमानः	वरिष्यमाणः	वर्तिष्यमाणः	—
—	—	—	वरीष्यमाणः	—	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	वेदिष्यमाणम्	वेत्स्यमानः	वरिष्यमाणः	वर्तिष्यमाणम्	व्रश्चिष्यमाणः
—	—	—	– वरीष्यमाणः	—	– व्रक्ष्यमाणः
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ.	वेदितव्यम्	वेत्तव्यः	वरितव्यः	वर्तितव्यम्	व्रश्चितव्यः
—	—	—	– वरीतव्यः	—	– व्रष्टव्यः
(૧૨) ,, ,,	वेदनीयम्	वेद्नीयः	वरणीयः	वर्तनीयम्	व्रश्चनीयः
(૧૩) ,, ,,	वेद्यम्	वेद्यः	वर्यम्/वृत्यम्	वृत्यः	व्रश्च्यः
(૧૪) કર્તૃસૂચક	वेदकः	वेदकः	वारकः	वर्त्तकः	व्रश्चकः
(૧૫) ,,	वेदिता	वेत्ता	वरिता/वरीता	वर्तिता	व्रश्चिता/व्रष्टा
(૧૬) ,,	णिदः	णिदः	णरः	वृतः	व्रश्चः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	णिदन्/णिद्वान्	णिन्दन्	वृण्वन्	—	वृश्चन्
(૧૮) ,, ,,	—	णिन्दमानः	वृण्वानः	वर्तमानः	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	विद्यमानम्	णिद्यमानः	व्रियमानः	वृत्यमानम्	वृश्च्यमानः
(૨૦) ભાવાર્થક	वेदः/णिद्या	वेदः/णित्	णरः	वर्तः/नीवृत्	व्रश्चः
—	वित्	—	—	—	—
(૨૧) ,,	वित्तिः	वित्तिः	वृतिः	वृत्तिः	वृक्तिः
(૨૨) ,,	वेदनम्	वेदनम्	वरणम्	वर्तनम्	व्रश्चनम्
(૨૩) જિજ્ઞાસાર્થક	वेत्ता	वेत्ता	वरिता/	वर्तिता/वर्तनः	व्रश्चिता/
,,	विदुरः	विन्दुः	– वरीता	वर्तिष्णुः	– व्रष्टा

जि – ધાતુ :- (૧) जितः (૨) जितवान् (૩) जित्वा (૪) जेतुम् (૫) जिगीवान् (૬) — (૭) जिगीषक (૮) जेष्यन् (૯) — (૧૦) जेष्यमाणम्/जायिष्यमाणम् (૧૧) जेतव्यम् (૧૨) जयनीय (૧૩) जेयः/जय्यः (૧૪) — (૧૫) जेता (૧૬) जयः (૧૭) जयन् (૧૮) — (૧૯) जीयमानम् (૨૦) जयः (૨૧) जितिः (૨૨) जयनम् (૨૩) जेता/जित्वर/जयी/जिष्णु (ત્રેવીસે રૂપો ઉપરના કર્મણિ ભૂ. કૃ. વગેરે ક્રમાનુસાર સમજવા.)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૦૧) વ્યે	(૧૦૨) શક્	(૧૦૩) શમ્	(૧૦૪) આ+શાસ્	(૧૦૫) શી
[૧] કર્મણિ ભૂ. કૃ.	વીતઃ	શક્તઃ	શાન્તઃ	આશાસ્તઃ	શયિતઃ
[૨] કર્તરિ ,,	વીતવાન્	શક્તવાન્	શાન્તવાન્	આશાસ્તવાન્	શયિતવાન્
[૩] સંબંધક ,,	વીત્વા	શક્ત્વા	શાન્ત્વા	આશાસિત્વા	શયિત્વા
—	—	—	– શમિત્વા	– આશાસ્ત્વા	—
[૪] હેત્વર્થ કૃ	વ્યાતુમ્	શક્તુમ્	શમિતુમ્	આશાસિતુમ્	શયિતુમ્
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ	વિવીવાન્	શેકિવાન્	શેમિવાન્	—	—
[૬] ,, ,, ,,	વિધ્યાનઃ	—	—	આશાસાનઃ	શિદ્યાનઃ
[૭] ૫. કર્મણિ ,,	વિધ્યમાનમ્	શેક્યમાનમ્	શમિધ્યમાણમ્	આશાશાસનઃ	શિદ્યાનમ્
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	વ્યાસ્યન્	શક્ષ્યન્	શમિષ્યન્	—	—
[૯] . ,,	વ્યાસ્યમાનઃ	—	—	આશાસિષ્યમાણઃ	શયિષ્યમાણઃ
[૧૦] ,, કર્મણિ	વ્યાસ્યમાનઃ	શક્ષ્યમાણઃ	શમિષ્યમાણમ્	આશાસિષ્યમાણઃ	શયિષ્યમાણમ્
—		—	—	—	શાયિષ્યમાણમ્
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	વ્યાતવ્યમ્	શક્તવ્યમ્	શમિતવ્યમ્	આશાસિતવ્યમ્	શયિતવ્યમ્
[૧૨] ,, ,,	વ્યાનીયમ્	શકનીયમ્	શમનીયમ્	આશાસનીયમ્	શયનીયમ્
[૧૩] ,, ,,	વ્યેયમ્	શક્યમ્	શમ્યમ્	આશાસ્યમ્	શેયમ્
[૧૪] કર્તૃ પ્રત્યય	વ્યાયકઃ	શાકકઃ	શમકઃ	આશાસકઃ	શાયકઃ
[૧૫] ,,	વ્યાતા	શક્તા	શમિતા	આશાસિતા	શયિતા
[૧૬] ,,	વ્યાયઃ/વ્યઃ	શક્તઃ	શમઃ	આશાસઃ	—
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	વ્યયન્	શક્નુવન્	શામ્યન્	—	—
[૧૮] ,, ,,	વ્યયમાનઃ	—	શમ્યમાનઃ	આશાસનઃ	શયાનઃ
[૧૯] કર્મણિ ,,	વ્યયમાનમ્	શક્યમાનઃ	શમ્યમાનમ્	આશાસ્યમાનમ્	શય્યમાનમ્
[૨૦] ભાવાર્થક	વ્યાયઃ	શકઃ/શક્	શમઃ	આશાસઃ/આશીઃ	શયઃ/શય્યા
[૨૧] ,,	વીતિઃ	શક્તિઃ	શાન્તિઃ	આશાસ્તિઃ	શયિતિ
[૨૨] ,,	વ્યાનમ્	શકનમ્	શમનમ્	આશાસનમ્	શયનમ્
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	વ્યાતા	શક્તા	શમિતા	આશાસિતા	શયિતા
,,	—	—	શમી	આશાસનઃ	શયાલુઃ

अदादयः कानुबन्धाश्चानुबन्धा दिवादयः;
स्वादयष्टानुबन्धा-स्तानुबन्धास्तुदादयः ॥ १ ॥
रुधादयः पानुबन्धा यानुबन्धास्तनादयः;
क्रयादयः शानुबन्धा णानुबन्धाश्चुरादय ॥ २ ॥

અર્થ :- ક્ અનુબંધવાળા ધાતુઓ અદાદિ કહેવાય છે ચ્ અનુબંધવાળા ધાતુઓ દિવાદિ, ટ્ અનુબંધવાળા સ્વાદિ, ત્ અનુબંધવાળા તુદાદિ, પ્ અનુબંધવાળા રુધાદિ, ય્ અનુબંધવાળા તનાદિ, શ્ અનુબંધવાળા ક્રયાદિ તથા ણ્ અનુબંધવાળા ચુરાદિ ગણના ધાતુઓ ગણાય છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૦૬) श्रम्	(૧૦૭) श्रि	(૧૦૮) श्रु	(૧૦૯) श्लिष्	(૧૧૦) श्वि
(૧) કર્મણિ ભૂ. કૃ.	श्रान्तः	श्रितः	श्रुतः	श्लिष्टः	श्यूतः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	श्रान्तवान्	श्रितवान्	श्रुतवान्	श्लिष्टवान्	श्यूतवान्
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ	श्रान्त्वा	श्रित्वा	श्रुत्वा	श्लिष्ट्वा	*श्वयित्वा
—	– श्रमित्वा	—	—	—	—
(૪) હેત્વર્થ કૃ.	श्रमितुम्	श्रयितुम्	श्रोतुम्	*श्लेष्टुम्	*श्वयितुम्
(૫) ૫. કર્તરિ ભૂ કૃ.	शश्रम्वान्	शिश्रियान्	शुश्रुवान्	शिश्लिष्वान्	शिश्वियान्
—	—	—	—	—	शुशूवान्
(૬) ૫. ,, ,,	—	शिश्रियाणः	—	—	—
(૭) ૫. કર્મણિ ,,	शश्रमाणम्	शिश्रियाणः	शुश्रुवाणः	शिश्लिषाणम्	शिश्वियानम्
—	—	—	—	—	शुशुवानम्
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	श्रमिष्यन्	श्रयिष्यन्	श्रोष्यन्	*श्लेक्ष्यन्	*श्वयिष्यन्
(૯) ,, ,,	—	श्रयिष्यमाणः	—	—	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	श्रमिष्यमाणम्	श्रयिष्यमाणः	श्रोष्यमाणः	*श्लेक्ष्यमाणम्	*श्वयिष्यमाणम्
(૧૧) વિધ્યર્થ કૃ.	श्रमितव्यम्	श्रयितव्यः	श्रोतव्यः	*श्लेष्टव्यम्	*श्वयितव्यम्
(૧૨) ,, ,,	श्रमणीयम्	श्रयणीयः	श्रवणीयः	*श्लेषणीयम्	*श्वयनीयम्
(૧૩) ,, ,,	श्रम्यम्	श्रेयः	श्रव्यः/श्रव्यः	श्लेष्यम्	श्वेयम्
(૧૪) કર્તૃસૂચક	श्रमकः	श्रायकः	श्रावकः	श्लेषकः	श्वायकः
(૧૫) ,,	श्रमिता	श्रयिता	श्रोता	श्लेष्टा	श्वयिता
(૧૬) ,,	श्रमः	श्रयः	श्रवः	श्लेषः	श्वयः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	श्राम्यन्	श्रयन्	शृण्वन्	श्लिष्यन्	श्वयनू
(૧૮) ,, ,,	श्रम्यमान	श्रयमाणः	शृण्वान्	—	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	श्रम्यमाणः	श्रीयमाणः	श्रूयमाणः	श्लिष्यमाणम्	श्रूयमानम्
(૨૦) ભાવાર્થક	श्रमः	श्रयः/श्रायः	श्रवः	श्लेषः	श्वयः / श्वयथुः
(૨૧) ,,	श्रान्तिः	श्रितिः	श्रुतिः	श्लिष्टिः	श्यूतिः
—	—	—	– प्रतिश्रुत्	—	—
(૨૨) ,,	श्रमणम्	श्रयनम्	श्रवणम्	श्लेषणम्	श्वयनम्
(૨૩) ક્રિયાદ્યર્થક	श्रमिता	श्रयिता	श्रोता	श्लेष्टा	श्वयिता
,,	श्रमी	विश्रयी	—	—	—
—	श्रमणः	श्रीः	—	—	—

जागृ धातुना कृदन्तो :- (૧) जागरितः (૨) जागरितवान् (૩) जागरित्वा (૪) जागरितुम् (૫) जजागृवान् (૬) — (૭) जजाग्राणः (૮) जागरिष्यन् (૯) — (૧૦) जागरिष्यमाणम् (૧૧) जागरितव्यम् (૧૨) जागरणीयम् (૧૩) जाग्र्यम् (૧૪) जागरकः (૧૫) जागरिता (૧૬) जागरः (૧૭) जाग्रत् (૧૮) — (૧૯) जाग्र्यमाणम् (૨૦) जागर/जागर्या (૨૧) जागर्तिः (૨૨) जागरणम् (૨૩) जागरिता जागरूकः (આ ૨૩ ક્રમના કૃદન્તો ઉપરના ક્રમાનુસારજ સમજવા)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૧૧) सह (1)	(૧૧૨) सह (10)	(૧૧૩) सु	(૧૧૪) सृज्	(૧૧૫) सेव्
[૧] કર્મણિ ભૂ કૃ.	सोढः	साहितः	सुतः	सृष्टः	सेवितः
[૨] કર્તરિ ,,	सोढवान्	साहितवान्	सुतवान्	सृष्टवान्	सेवितवान्
[૩] સંબંધક ,,	सोढ्वा/सहित्वा	साहित्वा	सुत्वा	सृष्ट्वा	सेवित्वा
[૪] હેત્વર્થ કૃ	सोढुम् / सहितुम्	साहयितुम्	सोतुम्	स्रष्टुम्	सेवितुम्
[૫] ૫ કર્તરિ ભૂ કૃ	—	साहयाञ्चक्रुवान्	सुषुवान्	ससृजान्	—
—	—	साहयाम्बभूवान्	—	—	—
—	—	साहयामासिवान्	—	—	—
[૬] ,, ,, ,,	सेहानः	—	—	—	सिषेवाणः
[૭] ૫ કર્મણિ ,,	सेहासनः	साहयाञ्चक्राणः	सुषुवानः	ससृजानः	सिषेवाणः
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	—	साहयिष्यन्	सोष्यन्	स्रक्ष्यन्	—
[૯] ' ,,	सहिष्यमाणः	—	—	—	सेविष्यवाणः
[૧૦] ,, કર્મણિ	सहिष्यमाणम्	साहयिष्यमाणः	सोष्यमाणः	स्रक्ष्यमाणः	सेविष्यमाणः
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	सोढव्यम्	साहयितव्यः	सोतव्यम्	स्रष्टव्यः	सेवितव्यम्
—	– सहितव्यम्	—	—	—	—
[૧૨] ,, ,,	सहनीयम्	साहनीयः	सवनीयम्	सर्जनीयः	सेवनीयम्
[૧૩] ,, ,,	सह्यम्	साह्यः	सव्यम् /साव्यम्	सर्ज्यः	सेव्यम्
[૧૪] કૃત્ સુચક	साहकः	साहकः	सावकः	सर्जकः	सेवकः
[૧૫] ,,	सोढा / सहिता	साहयिता	सोता	स्रष्टा	सेविता
[૧૬] ,,	सहः / साहः	साहयः	सवः	सृजः	सेवः
—	सहनः	—	—	—	—
[૧૭] કર્તરિ વર્ત. કૃ.	—	साहयन्	सुवन्	सृजत्	—
[૧૮] ,, ,,	सहमानः	—	—	—	सेवमानः
[૧૯] કર્મણિ ,,	सह्यमानः	साह्यमानः	सूयमानम्	सृज्यमानम्	सेव्यमानः
[૨૦] ભાવાર્થક	साहः	साहना	सवः/सुत्वा	सर्गः/स्रक्	सेवा
[૨૧] ,,	(?)	साहितिः	आसुतिः	स्रष्टिः	सेवितिः
[૨૨] ,,	सोढा / सहिता	साहनम्	सवनम्	सर्जनम्	सेविता
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	सहनः	साहकः	सविता	स्रष्टा	सेवनः
,,	– सहिष्णु	—	—	संसर्जी	—

अनुबंध ज्ञापक – કોઠો

અનુબંધ નામ	અનુબંધનું ફળ	અનુબંધ નામ	અનુબંધનું ફળ
૧ અ	ઉચ્ચારણાર્થ છે.	૭ ઋ	इ (૫૨ णि) ૫૨ છતાં ઉપાન્ત્ય સ્વરના હ્રસ્વ આદેશનો નિષેધ કરે છે
૨ આ	क्त અને क्त्वतु ની આદિમાં इट् નો નિષેધ	૮ ऋ	अट् વિકલ્પે કરે છે.
૩ ઇ	આત્મનેપદ કરે છે	૯ ऌ	अट् પ્રત્યય કરે છે.
૪ ઈ	ઉભયપદ કરે છે	૧૦ એ	सिच् પ્રત્યય ૫૨ છતાં વૃદ્ધિનો નિષેધ.
૫ ઉ	"उदितः स्वरान्नोऽन्तः" એ સૂત્રથી સ્વરની ૫૨ नकार આગમ કરે છે.	૧૧ ઐ	क्त ને क्त्वतु ની આદિમાં इट् નો નિષેધ.
૬ ઊ	क्त्वा પ્રત્યયની આદિમાં इट् વિકલ્પે.	૧૨ ઓ	क्त ને क्त्वतु ના તકારનો નકાર આદેશ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૧૬) स्था	(૧૧૭) स्पृश्	(૧૧૮) स्फाय्	(૧૧૯) स्मृ	(૧૨૦) स्वप्
(૧) કર્મણિ ભૂ. કૃ.	स्थितः	स्पृष्टः	स्फातः/स्फीतः	स्मृतः	सुप्तः
(૨) કર્તરિ ભૂ કૃ.	स्थितवान्	स्पृष्टवान्	स्फातवान्	स्मृतवान्	सुप्तवान्
—	—	—	– स्फीतवान्	—	—
(૩) સંબંધક ભૂ કૃ.	स्थित्वा	स्पृष्ट्वा	स्फायित्वा	स्मृत्वा	सुप्त्वा
(૪) હેત્વર્થ કૃ.	स्थातुम्	स्प्रष्टुम्	स्फायितुम्	स्मर्तुम्	स्वप्तुम्
(૫) પ. કર્તરિ ભૂ કૃ.	तस्थिवान्	पस्पृश्वान्	—	सस्मृवान्	सुषुप्वान्
(૬) પ. ,, ,,	—	—	पस्फायानः	—	—
(૭) પ. કર્મણિ ,,	तस्थानः	पस्पृशानः	पस्फायानम्	सस्म्राणम्	सुषुपानम्
(૮) ભવિષ્ય કર્તરિ	स्थास्यन्	स्प्रक्ष्यन्/स्पर्क्ष्यन्	—	स्मरिष्यन्	स्वप्स्यन्
(૯) ,, ,,	—	—	स्फायिष्यमाणः	—	—
(૧૦) ,, કર્મણિ	स्थास्यमानम्	स्प्रक्ष्यमाणः	स्फायिष्यमाणम्	स्मरिष्यमाणम्	स्वप्स्यमानः
—	स्थायिष्यमाणम्	–स्पर्क्ष्यमाणः	—	– स्मारिष्यमाणम्	—
(૧૧) વિદ્યર્થ કૃ	स्थातव्यम्	स्प्रष्टव्यः/स्पर्ष्टव्यः	स्फायितव्यम्	स्मर्त्तव्यम्	स्वप्तव्यम्
(૧૨) ,, ,,	स्थानीयम्	स्पर्शनीयः	स्फायनीयम्	स्मरणीयम्	स्वपनीयम्
—	—	—	—	– स्मारणीयम्	—
(૧૩) ,, ,,	स्थेयम्	स्पर्श्यम्	स्फाय्यम्	स्मार्य्यम्	स्वप्यम्
(૧૪) કર્તૃસૂચક	स्थायकः	स्पर्शकः	स्फायकः	स्मारकः	स्वापकः
(૧૫) ,,	स्थाता	स्प्रष्टा/स्पर्ष्टा	स्फायिता	स्मर्त्ता	स्वप्ता
(૧૬) ,,	प्रस्थः/स्थायी	स्पृशः	स्फायः	स्मरः	स्वपः
(૧૭) કર્તરિ વર્ત. કૃ.	तिष्ठन्	स्पृशन्	—	स्मरन्	स्वपन्
(૧૮) ,, ,,	—	—	स्फायमानः	—	—
(૧૯) કર્મણિ ,,	स्थीयमानम्	स्पृश्यमानः	स्फाय्यमानः	स्मर्य्यमाणम्	सुप्यमानम्
(૨૦) ભાવાર્થક	आस्था	स्पृक्/स्पर्शः	स्फायः	स्मरः/स्मारः	स्वापः/स्वप्नः
(૨૧) ,,	स्थितिः	स्पृष्टिः	स्फातिः	स्मृतिः	सुप्तिः
(૨૨) ,,	स्थानम्	स्पर्शनम्	स्फायनम्	स्मरणम्	स्वपनम्
(૨૩) શિલાદ્યર્થક	स्थाता	स्प्रष्टा	स्फायिता	स्मरिता	स्वप्ता
,,	स्थायुकः	– स्पर्ष्टा	स्फायनः	—	स्वप्नक्
—	स्थावरः/स्थास्तुः				

અનુબંધ નામ	અનુબંધનું ફળ
૧૩ औ	इट् વિકલ્પે કરે છે અર્થાત્ ધાતુને वेट् બનાવે
૧૪ ं	(અનુસ્વાર) ધાતુને अनिट् તરીકે ઓળખાવે
૧૫ क्	જો ધાતુમાં હોય તો તે ધાતુ अदादि (ગણનો) ગણાય છે, અને પ્રત્યયમાં હોય તો તે પ્રત્યય પર છતાં ધાતુના સ્વરનો ગુણ થતો નથી
૧૬ ख्	પૂર્વને मुम् (=म्) આગમ કરે છે
૧૭ ग्	ધાતુને ઉભયપદી બનાવે છે.
૧૮ घ्	च्ને ज्નો અનુક્રમ क्ને ग् આદેશ કરે છે.
૧૯ ङ्	ધાતુને આત્મપદી બનાવે, ગુણનો નિષેધ કરે
૨૦ च्	दिवादि ગણનો ધાતુ જણાવે છે.
૨૧ ञ्	વૃદ્ધિ કરે છે અને ञ् ઉપલક્ષિત ञि જો હોય તો ધાતુથી વર્તમાન અર્થમાં क्त પ્રત્યય કરે.
૨૨ ट्	ધાતુને स्वादि ગણનો જણાવે છે અને ઉકાર લહિત ट् (टु) હોય તો अथुने કરે છે. તથા સ્ત્રીલિંગમાં ङी કરે છે.
૨૩ ड्	(ઉકારથી ઉપલક્ષિત डकार=डु છે તે) त्रिमक् પ્રત્યય કરે છે તથા ड् અંત્યસ્વરાદિનો લોપ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કૃદન્ત પ્રકાર	(૧૨૧) હન્	(૧૨૨) હા	(૧૨૩) હા	(૧૨૪) હુ	(૧૨૫) હૃ
[૧] કર્મણિ ભૂ.કૃ.	હતઃ	હીનઃ	હાનઃ	હુતઃ	હૃતઃ
[૨] કર્તરિ ,,	હતવાન્	હીનવાન્	હાનવાન્	હુતવાન્	હૃતવાન્
[૩] સંબંધક ,,	હત્વા	હિત્વા	હાત્વા	હુત્વા	હૃત્વા
[૪] હેત્વર્થ કૃ.	હન્તુમ્	હાતુમ્	હાતુમ્	હોતુમ્	હર્તુમ્
[૫] ૫. કર્તરિ ભૂ.કૃ.	જઘ્નિવાન્	જહિવાન્	—	જુહુવાન્	જુહૃવાન્
—	– જઘન્વાન્	—	—	—	—
[૬] ,, ,, ,,	—	—	જહાનઃ	જુહ્વાઞ્ચકૃવાન્	—
—	—	—	—	જુહ્વામ્બભૂવાન્	જહ્રાણઃ
—	—	—	—	જુહ્વામાસિવાન્	—
[૭] ૫. કર્મણિ ,,	જઘ્નાનઃ	જહાનમ્	જહાનઃ	જુહુવાનમ્	જહ્રાણઃ
[૮] ભવિષ્ય કર્તરિ	હનિષ્યન્	હાસ્યન્	—	હોષ્યન્	હરિષ્યન્
[૯] ,, ,,	—	—	હાસ્યમાનઃ	—	હરિષ્યમાણઃ
[૧૦] ,, કર્મણિ	હનિષ્યમાણમ્	હાસ્યમાનમ્	હાસ્યમાનમ્	હોષ્યમાણમ્	હરિષ્યમાણમ્
—	—	હાયિષ્યમાણમ્	હાયિષ્યમાણમ્	હાવિષ્યમાણમ્	—
[૧૧] વિધ્યર્થ કૃ.	હન્તવ્યમ્	હાતવ્યમ્	હાતવ્યમ્	હોતવ્યમ્	હર્તવ્યમ્
[૧૨] ,, ,,	હનનીયમ્	હાનીયમ્	હાનીયમ્	હવનીયમ્	હરણીયમ્
[૧૩] ,, ,,	ઘાત્યમ્	હેયમ્	હેયમ્	હવ્યમ્	હાર્યમ્
[૧૪] કર્તૃવાચક	ઘાતકઃ	હાયકઃ	હાયકઃ	હાવકઃ	હારકઃ
[૧૫] ,,	હન્તા	હાતા	હાતા	હોતા	હર્તા
[૧૬] ,,	ઘનાઘનઃ/હનઃ	હાયનઃ	હાયનઃ	હવઃ	હરઃ
[૧૭] કર્તરિ વર્ત.કૃ.	ઘ્નન્	જહત્	—	જુહ્વત્	હરત્
[૧૮] ,, ,,	—	—	જિહાનઃ	—	હરમાણઃ
[૧૯] કર્મણિ ,,	હન્યમાનમ્	હીયમાનમ્	હાયમાનમ્	હૂયમાનમ્	હ્રિયમાણમ્
[૨૦] ભાવાર્થક	વધઃ/ઘાતઃ	હાનિઃ	હાયઃ	હવઃ	હૃતિઃ
[૨૧] ,,	હેતિઃ/હતિઃ	નાસ્તિ	હાતિઃ	હુતિઃ	હૃતિઃ
[૨૨] ,,	હનનમ્	હાનમ્	હાનમ્	હવનમ્	હરણમ્
[૨૩] શીલાદ્યર્થક	હન્તા	હાતા	હાતા	હોતા	હર્તા
,,	ઘાતુકઃ/વિઘાતી				

અનુબંધ નામ	અનુબંધનું ફળ
૨૪ णू	चुरादि ગણના ધાતુને જણાવે છે અને વૃદ્ધિને કરે છે.
૨૫ त्	तुदादि ગણના ધાતુને જણાવે છે.
૨૬ न्	"इचासोऽपुंनित्क्याप्परे" એ સૂત્રના વિષયમાં ઉપયોગી છે.
૨૭ प्	रुधादि ગણના ધાતુને જતાવે છે અને न् આગમ કરે છે. વળી પ્રત્યયનો અનુબંધી ले પ્ લોપ તો त् આગમ પક્ષ કરે છે.
૨૮ म्	"दामः सम्प्रदाने०" એ સૂત્રના વિષયમાં ઉપયોગી છે.
૨૯ य्	तनादि ગણના ધાતુને જણાવે છે.
૩૦ द्	पुंवद्भाव અર્થનો સૂચક છે.
૩૧ ल्	ઔદ્ધિત્ય અર્થમાં આવે છે.
૩૨ वृ	"उत और्विति व्यञ्जनेऽङ्गे" એ સૂત્રના વિષયમાં ઉપયોગી છે.
૩૩ श्	क्र्यादि ગણીય ધાતુનો સૂચક છે અને "क्र्यः शिति" એ સૂત્રમાં ઉપયોગી છે.
૩૪ ष्	"विरोऽङ्" એ સૂત્રના વિષયમાં ઉપયોગી
૩૫ स्	પદત્વનો પ્રયોજક છે. અર્થાત્ પદસંજ્ઞા કરવામાં નિમિત્તભૂત છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પરિશિષ્ટ : ૨ અકારાદિ સૂત્રક્રમ

સૂત્ર	સિદ્ધહેમ	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
अग्निचित्या	५-१-३७	१२८९	१०२
अच्	५-१-४९	१०९०	५०
अचिते टक्	५-१-८३	११०६	५४
अजातेः पञ्चम्याः	५-१-१७०	११४९/559	६५
अजातेः शीले	५-१-१५४	११४१	६३
अट्यर्तिसू ..र्णोः	३-४-१०	१०४४	२८
अणिक्कर्म...तौ	३-३-८८	१००७	१३
अणिगिप्राणिक०	३-३-१०७	१००८	१३
अतः	४-३-८२	१०४२	२८
अतो म आने	४-४-११४	११९२	७६
अनञः क्त्वो यप्	३-२-१५४	१२६३	९५
अनट्	५-३-१२४	१२४८	९०
अनुपसर्गाः क्षीवो	४-२-८०	११६१/462	६८
अनोर्जनेर्डः	५-१-१६८	११४८	६४
अन्तर्द्धिः	५-३-८९	१२३२/581	८७
अन्यत्यदादेशः	३-२-१५२	११३७	६२
अन्यथैवंकथ०	५-४-५०	१२७२	९८
अमाव्ययात्...च	३-४-२३	१०६३	३७
अमोऽकम्यमिचमः	४-२-२६	११०४	१२
अर्त्तिरीव्ली...पुः	४-२-२१	९८३	५
अर्होऽच्	५-१-९१	१११०	५५
अवर्णादश्नो...योः	२-१-११५	११९३	७६
अवात् तॄ...म्	५-१-१३३	१२५०/592	९१
अव्याप्यस्य०	४-१-१९	१०३६/524	२५
असमानलोपे...ङे	४-१-६३	९७६	२
असट्वोपे ..क्तेः	५-१-१६	१०८७/541	४९
असूर्याग्राद् दृशं	५-१-१२६	११२५/556	५९
अश्वलोल्ये	४-३-११५	१०७५	४१
अहन्पञ्चमस्य०	४-१-१०७	११०१	५१
(आ)			
आः खनिसनिजनः	४-२-६०	१०६०	३५
		११७४	७१
आगुणावन्यादेः	४-१-४८	१०४१	२७
आङः शील	५-१-९६	१११३/545	५६
आत ऐः कृञ्जौ	४-३-५३	१०८२	४५
आ तुमोऽत्या...त्	४-१-१	१०८७	४९
आतो डोऽह्वावामः	५-१-७६	११०३	५३
आदितः	४-४-७१	११७१	७१
आधाराच्चोप...रे	३-४-२४	१०६५	३८
आनायो जालम्	५-१-१३६	१२५०/595	९१
आमन्ताल्वाय्ये०	४-३-८५	९७७	३
आयुधादिभ्यो ..देः	५-१-९४	१११२	५५
आरम्भे	५-१-१०	११५२	६६
आशिषि हनः	५-१-८०	११०४	५३
आसीनः	४-४-११५	११९२/564	७६
आस्यटिव्रज्यजः०	५-३-९७	१२५३	८७
(इ)			
इकि श्तिब् स्वरूपार्थे	५-३-१३८	१२५३	९२
इदं किमीत्कीः	३-२-१५३	११३९	६२
इरंमदः	५-१-१२७	११२५/558	५९
इवृध सनः	४-४-४७	१०२२	२०
(ई)			
ईर्व्यञ्जनेऽयपि	४-३-९७	१०५२	३१
(उ)			
उणादयः	५-२-९३	१२१६	८२
उति शवर्हा...भे	४-३-२६	११७०	७०
उदः पचि ..रे	५-२-२९	११९९	७८
उदङ्कोऽतोये	५-३-१३५	१२५०/594	९१
उपसर्गाद्दः किः	५-३-८७	१२३१	८७
उपान्त्ये	४-३-३४	१०१५	१७
उवर्णात्	४-४-५८	११६५	६९
उवर्णादावश्यके	५-१-१९	१२८०	१००
(ऊ)			
ऊदितो वा	४-४-४२	१२५६/597	९३
ऊदुषो णौ	४-२-४०	१००१	११
(ऋ)			
ऋतोरीः	४-३-१०९	१०५४	३२

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સૂત્ર	સિદ્ધહેમ	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
ऋत् तृषमृष०	४-३-२४	१२६२	९५
ऋदुपान्त्याद...च	५-१-४१	१२९२	१०३
ऋध ईत्	४-१-१७	१०२३	२०
ऋमतां री	४-१-५५	१०५५	३२
ऋवर्णव्यञ्ज०	५-१-१७	१२७५	१००
ऋ र्यर्णश्र्यूर्णुगः	४-४-५७	११६४	६९
ऋस्मिपूङ्ञ्जशौ०	४-४-४८	१०३२	२३
ऋह्रीघ्राध्रा...र्वा	४-२-७६	११६०	६८
ऋल्व देरे...प्रः	४-२-६८	११५५	६६
(ए)			
एकधातो कर्म...ये	३-४-८६	१०८६	४७
एके पसर्गस्य च धे	४-२-३४	१२५०/591	९१
एजे.	५-१-११८	११२१	५८
(ओ)			
ओजोऽप्सरसः	३-४ ८६	१०७६/533	३९
ओर्जान्तस्था...र्णे	४-१-६०	१०२५	२१
(क)			
कगेवनूजनै...रञ्जः	४-२-२५	१००३	११
करणाधारे	५-३-१२९	११४९	९०
कर्त्तरि	४-१-३	१०८८	४९
कर्तुः क्विप् ङित्	३-४-२५	१०६६	३८
कर्तुः खश्	५-१-११७	११२२	५८
कर्तुर्णिन्	५-१ १५३	११४०	६२
कर्मणोऽण्	५-१-७२	११०२	५३
कालवेलासमये रे	५-४-३३	१२२१	८४
किंवत्तद्बहोरः	५-१-१०१	१११६/547	५६
कितः संशय प्रतीकारे	३-४-६	१०३८	२६
कुक्ष्यात्मोदरा ..खिः	५-१-९०	११०८	५४
कुप्यमिद्यो . म्नि	५-१-३९	१२९०	१०२
कुलादुद्रुजोद्वहः	५-१-१२२	११२५/557	५९
कुलाभ्रकरी...षः	५-१-११०	१११९/551	५७
कृग खनट्...णे	५-१-१२९	११२७	५९
कृग श च वा	५-३-१००	१२३६	८८
कृगः सुपुण्य...त्	५-१-१६२	११४३	६३
कृग्ग्रहो...वात्	५-४-६१	१२७४/603	९९
कृत्येऽयश्यमोलुक्	३-२-१३८	१२८१	१००
कृ वृषि भृजि वा	५-१-४१	१२९३	१०३
क्ङिति चि शय्	४-३-१०५	१०५३	३१
क्त क्तवतू	५-१-१७४	११५०	६५
क्तयोदनुपसर्गस्य	४-१-९२	११७७	७२
क्तेटोगुरोर्व्यञ्ज०	५-३-१०६	१२३९/586	८८
क्तेऽनिट...ति	४-१-१११	१२०५	८०
क्त्वा (धातोः)	४-३-२९	१२५८	९४
क्त्वा तुमम् वे	५-१-१३	१२१९	८३
क्यः शिति	३-४-७०	१०७९	४३
क्यङ्	३-४-२६	१०६७	३८
क्यङ्षो नवा	३-३-४३	१०७०	४०
क्यनि	४-३-११२	१०६४	३७
क्रय्यः क्रयार्थे	४-३-९१	१२८६/605	१०२
क्रियायां क्रियार्था०	५-१-१३	१२१७	८३
क्रुत्संपदादिभ्यः०	५-३-११४	१२४२	८९
क्लीबे क्तः	५-३-१२३	१२४७	९१
क्लेशादिभ्यो०	५-१-८१	११०५	५३
क्वचित्	५-१ १७१	११४९/560	६५
क्विप्	५-१-१४८	११३४	६१
क्षय्यज्यौशक्तौ	४-३-९०	१२८६	१०१
क्षुत्तुङ्गवे...म्	४-३-११३	१०७३	४१
क्षुधक्लिश...सः	४-३ ३१	१२६०	९४
क्षुधवसस्तेषाम्	४-४-४३	११६२	६८
क्षेः क्षीः	४ ३-८९	१२६५/599	९६
क्षेः क्षीः चाध्यार्थे	४ २-७४	११५९	६८
क्षेमप्रिय...खाण्	५-१-१०५	१११८	५७
क्षौशुषिपचो...वप	४-२ ७८	११६१	६८
(ख)			
खित्यनव्ययाः०	३-२-१११	११०९	५४
खे मृषोद्ये	५-१-३८	१२८९/606	१०२
खगम चाणीक्ष्ण्ये	५-४-४८	१२७१	९८
(ग)			
गत्यर्थाकर्मक-जे	५-१-११	११५३	६६
गत्यर्थात कुटिले	३-४-११	१०४५	२९
गत्वरः	५-२ ७८	१२११/577	८१
गमहनविद्लृ...वा	४-४ ८३	११९०	७५
गस्थकः	५ १-६६	१०९९	५१
गापापचो भावे	५-३ ९५	१२३४/582	८७
गुप्तिजो...सन्	३-४ ५	१०३७	२५

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सूत्र	सिद्धहेम	सूत्राङ्क	पृष्ठांक
गृलुपसद...गहूर्ये०	३-४-१२	१०४७	२९
गोचरसंचर...षम्	५-३-१३१	१२५१	९२
ग्रहगुहश्च सनः	४-४-५९	१०१४	१६
ग्रहादिभ्योणिन्	५-१-५३	१०९४	५१
ग्रो यङि	२-३-१०१	१०४७/525	३०
ग्लाहाज्यः	५-१-११८	१२४४	९०
(घ)			
घटादेह्रस्वो...रे	४-२-२४	९७८	३
घसेकस्वरा...सो	४-४-८२	११८९	७५
घ्राध्मापाद्घे...शः	५-१-५८	१०९६	५१
घ्राध्मोर्यङि	४-३-९८	१०५२/527	३१
घ्राण्यावश्यके	४-१-११५	१२८१/604	१०१
(ङ)			
ङे पिबः पीप्य	४-१-३३	९९८	९
ङौ सासहिवाव०	५-२-३८	१२०१	७९
(च)			
चरकलाम्	४-१-५३	१०४८	३०
चल्याहाराये०	३-३-१०८	१००९	१४
चायः कीः	४-१-८६	१०५६/531	३३
चिते वा	४-२-४१	१००२	११
चि स्फुरोर्नवा	४-२-१२	९८७	७
(छ)			
छाशो र्वा	४-४-१२	११८४	७४
(ज)			
जनशोन्युपान्त्ये०	४-३-२३	१२६१	९५
जपजभदहदश...शः	४-१-५२	१०५०	३०
जागुः	५-२-४८	१२०४	८०
जागुरश्च	५-३-१०४	१२३९/584	८८
जिघ्रतेरिः	४-२-३८	९८९	७
जॄव्रश्चः वत्वः	४-४-४१	१२५७	९३
ज्ञप्यापो ज्ञीपीप्	४-१-१६	१०२७	२२
ज्ञानेच्छार्चार्थ०	५-२-९२	११५४	६६
ज्वलह्वल...वा	४-२-३२	१००६	१२
(ञ)			
ञिख्णमो र्वा	४-४-१०६	१०८५	४७
ञ्णिति घात्	४-३-१००	१०००	१०
(ट)			
टनण्	५-१-६७	१०९९/542	५१
ट्वितोऽथुः	५-३-८३	१२२८	८१
(ड)			
डाच्लोहिता०	३-४-३०	१०६९	४१
डीयश्च्यैदितः	४-४-६१	११६७	६९
ड्वितस्त्रिमक्०	५-३-८४	१०३९	८१
(ण)			
णकतृचौ	५-१-४८	१०८९	४९
णस्वराघोषा...श्च	२-४-८	११४६	६४
णावज्ञाने गमुः	४-४-२४	९९१	८
णिज् बहुल...षु	३-४-४२	१०७६	४१
णिस्तोरेवाऽणि	२-३-३७	१०२९	२२
णो क्रीजीडः	४-२-१०	९८५	६
णो ङ सनि	४-१-८८	९९९	१०
णौशन्शान्त तम्	४-४-७४	११७५	७२
णौ मृगरमणे	४-२-५१	१००३/523	१२
णौ सन् ङे वा	४-४-२७	९८६	६
(त)			
तत्र क्वसुकानौ०	५-२-२	११८८	७४
तत्साप्यानाप्या०	३-३-२१	१०७८	४३
तनः क्ये	४-२-६३	१०८३/534	७२
तनो वा	४-१-१०५	१०३०	२३
तपसः क्यन्	३-४-३६	१०७१	४६
तव्यानीयौ	५-१-२७	१२८२	१०१
तिक्कृतौ नाम्नि	५-१-७१	११००	५१
ति चोपान्त्या दुः	४-१-५४	१०४९	३०
तिष्ठतेः	४-२-३९	९८९/517	७
तुमर्हादिच्छायां०	३-४-२१	१०१०	१५
तुमश्च मनः कामे	३-२-१४०	१२१८	८३
तृन् शीलधर्मसाधुषु	५-२-२७	११९७	७७
तृषिधृषिस्वपो०	५-२-८०	१२१३	८२
तौ माङ्याक्रोशेषु	५-२-२१	११९४	७७
त्यज्यज प्रवचः	४-१-११८	१२७९	१००
त्यदाद्यन्यसमा०	५-१-१५२	११३६	६१
त्रसि गृधि क्नुः	५-२-३२	११९९/569	७८
(द)			
दत्	४-४-१०	११८२	७३

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સૂત્ર	સિદ્ધહેમ	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
દમ્भો ઘિર્ઘીપ્	૪-૧-૧૮	૧૦૨૪	૨૧
દસ્તિ	૩-૨ ૮૮	૧૧૮૦	૭૩
દિશુદૃક્ષઃ ષઃ	૫-૨-૮૩	૧૧૩૫	૬૧
દીઙ સનિવા	૪-૨-૧	૧૦૩૬	૨૫
દુઃસ્વીધતઃ...ખર્	૫-૩-૧૩૯	૧૨૫૪	૯૨
દુહેર્દુધઃ	૫-૧-૧૪૫	૧૧૩૦	૬૦
દૃગ્ દશદક્ષે	૩-૨-૧૦૧	૧૧૩૮	૬૧
દૃતિનાથાત્પશાવિઃ	૫-૧-૯૭	૧૧૧૩/546	૫૬
દૃવૃગ્સ્તુ...સઃ	૫-૧-૪૦	૧૨૬૦	૧૦૨
દૃશઃ ક્વનિપ્	૫-૧ ૧૬૬	૧૧૪૫	૬૪
દેવબાતાદાપઃ	૫-૧-૯૬	૧૧૧૫	૫૬
દોસોમાસ્થ ઇઃ	૪-૪-૧૧	૧૧૮૩	૭૩
દ્રમક્રમો ગ્રહઃ	૫-૨-૪૬	૧૨૦૨	૭૬
દ્વિતીયાયા કામ્યઃ	૩-૪-૨૨	૧૦૬૨	૩૭
દ્વિપન્તપ પરન્તપૌ	૫-૧-૧૦૮	૧૧૧૯/549	૫૭
(ધ)			
ધનુર્દણ્ડન્સરુ...હઃ	૫-૧-૬૨	૧૧૧૧	૫૫
ધાગઃ	૪-૪-૧૫	૧૧૮૫	૭૪
ધરીક્ષોઽકૃચ્છ્રે૦	૫-૨-૨૫	૧૧૬૬	૭૭
ધૂગ્પીગોર્ન	૪-૨-૧૮	૯૯૫/519	૯
(ન)			
નં ક્યે	૧-૧-૨૨	૧૦૬૮	૩૯
ન ગૃણ શુપરુવઃ	૩-૪-૧૩	૧૦૫૧	૪૧
નગ્નપલિત...કગૌ	૫-૧-૧૨૮	૧૧૨૬	૫૯
નજોઽનિઃ શાપે	૫-૩-૧૧૭	૧૨૪૩	૮૯
ન ડીઙશીઙ૦...દઃ	૪ ૩-૨૭	૧૧૬૯	૭૦
ન તિકિ દીર્ઘશ્ચ	૪-૨-૫૯	૧૧૦૧/543	૫૩
નન્દ્યાદિભ્યોઽનઃ	૫-૧-૫૨	૧૦૯૩	૫૦
નમોવરિવશ્ચિ૦	૩-૪-૩૭	૧૦૭૨	૪૦
નવા (ઽનયોઃ) માવારમ્ભે૦	૪-૪-૭૨	૧૧૭૨	૭૧
ન વૃદ્ધિશ્વા...પે	૪-૩-૧૧	૧૦૫૯	૩૪
નાડી ઘટી ખરી...શ્વ	૫-૧-૧૨૦	૧૧૨૫	૫૮
નામિનોઽનિટ્	૪-૩-૩૩	૧૦૧૬	૧૭
નામ્નો ગમઃ...હઃ	૫-૧-૧૩૧	૧૧૨૮	૬૦
નામ્નોવદઃ...ચ	૫-૧-૧૩૫	૧૨૮૭	૧૦૨
નામ્યાદેરેવને	૨-૩-૮૬	૧૨૪૬/590	૬૧
નામ્યુપાન્ત્ય...કઃ	૫-૧-૫૪	૧૦૬૫	૫૧
નિઘોદ્ઘસંઘો ત્રમ્	૫-૩-૩૬	૧૨૨૫/580	૮૫
નિપ્રાંધુજઃ શક્યે	૪-૧-૧૧૬	૧૦૭૭	૧૦૦
નિમિલ્યાદિમેઽ૦	૫-૪-૪૬	૧૨૬૮	૬૭
નિર્વાણમવાતે	૪-૨-૭૬	૧૧૬૧/561	૬૮
નિવિસ્વન્વવાત્	૪-૪-૮	૧૧૭૬	૭૩
નિષેવેઽલંખલ્વોઃ	૫-૪-૪૪	૧૨૬૬	૬૭
નૃતેર્યદ્વિ	૨-૩-૬૫	૧૦૫૫/529	૩૨
નૃત્ખનૃક્ષઃ...ર્	૫-૧-૬૫	૧૦૬૮	૫૧
ન્યાયાવાયા	૫-૩-૧૩૪	૧૨૫૨	૬૨
(પ)			
પચિદુહેઃ	૩-૪-૮૭	૧૦૮૬/538	૪૮
પદરુચવિશ...ઘઞ્	૫-૩-૧૬	૧૨૨૨	૮૪
પરાવરે	૫-૪-૪૫	૧૨૭૦	૬૭
પરિમાણાર્થે...ન	૫-૧-૧૦૬	૧૧૧૦/550	૫૭
પરેઃ સૃચરેર્ધ	૫-૩-૧૦૨	૧૨૩૮	૮૮
પર્યાયાર્હર્ણોત્પ૦	૫-૩-૧૨૦	૧૨૪૫	૬૦
પાણિકરાત્	૫-૧-૧૨૧	૧૧૨૫/557	૫૬
પાતેઃ	૪-૨-૧૭	૯૬૫	૬
પાશાચ્છાશા...યઃ	૪-૨-૨૦	૯૬૭	૬
પુંનામ્નિ ઘ	૫-૩-૧૩૦	૧૨૫૦	૬૧
પૂકિલશિમ્યોનવા	૪-૪-૪૫	૧૧૬૬	૬૬
પ્રયોક્તૃવ્યાપારેણિગ્	૩-૪-૨૦	૯૭૫	૨
પ્રાક્કાલે	૫-૪-૪૭	૧૨૫૬	૬૩
પ્રાગ્વત્	૩-૩ ૭૪	૧૦૨૦	૧૮
પ્રાદ્યાગસ્ત અ'...ક્તે	૪-૪-૭	૧૧૭૮	૭૨
પ્રિયવશાદ્વદઃ	૫-૧-૧૦૭	૧૧૧૬/548	૫૭
(બ)			
બહુલંલુપ્	૩-૪-૧૪	૧૦૫૦	૩૩
બહુલમ	૫-૧-૨	૧૦૮૭/540	૪૬
બહુવિધ્વરુ...દ	૫-૧-૧૨૪	૧૧૨૫/554	૫૬
બ્રહ્મભ્રૂણવૃ...પ્	૫-૧-૧૬૧	૧૧૪૬	૬૦
બ્રહ્માદિભ્યઃ	૫-૧-૮૫	૧૧૦૭	૫૪
બ્રુવઃ	૫-૧-૫૧	૧૦૬૨	૫૦
(ભ)			
ભજોવિણ્	૫-૧-૧૪૬	૧૧૩૧	૬૦
ભક્ષિમાસમિદોઘુરઃ	૫-૨-૭૪	૧૨૦૮	૮૧
ભક્ષેર્જૌ વા	૪-૨-૪૮	૧૦૮૫/536	૪૭
ભાવકર્મણોઃ	૩-૪-૬૮	૧૦૮૦	૪૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सूत्र	सिद्धहेम	सूत्रांक	पृष्ठांक
भावाकर्त्रोः	५-३-१८	१२२३	८४
भावे	५-३-१२२	१२४६	९०
भिदादयः	५-३-१०८	१२४१	८९
भियो रुरुकलुकम्	५-२-७६	१२१०	८१
भुजो भक्ष्ये	४-१-११७	१२७८	१००
भूजेः ष्णुक्	५-२-३०	११९९/567	७८
भूश्रूयदोऽल्	५-३-२३	१२२४	८५
भूषार्थसन् ..क्यौ	३-४-९३	१०८६/539	४५
भ्यादिभ्यो वा	५-३-११५	१२४२/587	८९
भ्राजभासभाष...नवा	४-२-३६	९८१	५
भ्राज्यंलकृग्...ष्णुः	५-२-२८	११९८	७८
(म)			
मन्याण्णिन	५-१-११६	११२१	५८
मन्वन्क्वनि...चित्	५-१-१४७	११३२	६१
मारणतोषण...श्च	४-१-३०	१००५	१२
मिमीमादामि...स्य	४-१-२०	१०३४	२४
मुरतोऽनुनासिकस्य	४-१-५१	१०४६	२९
मूर्तिनिचिताभ्रे०	५-३-३७	१२२६	८५
मृगयेच्छायाञ्चा०	५-३-१०१	१२३७	८८
मेघर्तिभया...खः	५-१-१०६	१११९	५७
मेङो वा मित्	४-३-८८	१२६५/598	९६
मोऽकमियमि०	४-३-५५	१०८४	४६
मोनोम्वोश्च	२-१६-७	१०५९	३५
(य)			
य एच्चातः	५-१-२८	१२८३	१०१
यजिजपिदंशि०	५-२-४७	१२०३	७९
यजिस्वपिरक्षि०	५-३-८५	१२३०	८६
यपि	४-२-५६	१२६६	९६
यपि चादौ जग्ध्	४-४-१६	११८७	७४
यममदगदोऽनु०	५-१-३०	१२८५	१०१
यावतो विन्दजीवः	५-४-५५	१२७४/601	९९
युजभुजभज...नः	५-२-५०	१२०५/576	८०
युवर्णवृदृवशः...हः	५-३-२८	१२२५	८५
ये नवा	४-२-६२	१०८३	४६
योऽशिति	४-३-८०	१०४३	२८
वेयः प्ययूव्य०	४-४-१२१	९८४	५६
(र)			
रजः फले मलाद्०	५-१-९८	१११४	५१
रदादमूर्च्छम...च	४-२-६९	११५६	६७
रभलभशक...मि०	४-१-२१	१०३१	२३
रम्यादिभ्यः	५-३-१२६	१२४९/589	९१
राजघः	५-१-८८	११०७/544	५४
राधेर्वधे	४-१-२२	१०३५	२५
रिरौ च लुपि	४-१-५६	१०६१	३५
रुदविदमुष...च	४-३-३२	१०१४	१६
रुह पः	४-२-१४	९९२	८
(ल)			
लघोर्यपि	४-३-८६	१२७४	९६
ललाट वात.. कः	५-१-१२५	११२५/555	५९
लषपतपदः	५-२-४१	१२०१/574	७५
लियो नोऽन्त०	४-२-१५	९९२/518	८
लिहादिभ्यः	५-१-५०	१०९१	५०
लीङलिनोर्वा	४-२-९	९९३	८
लुम्पञ्चर्षिमो०	४-४-४४	११६३	६९
लोलः	४-२-१६	९९४	८
(व)			
वचोऽशब्दनाम्नि	४-१-११९	१२७६	१००
वञ्चस्रंसध्वंस०	४-१-५०	१०५६	३२
वन्याङ्पञ्चमस्य	४-२-६५	११३३	६१
वयः शक्तिशीले	५-२-४	११९५	७७
वर्षादय क्लीबे	५-३-२९	१२२५/578	८५
वहाभ्राल्लिहः	५-१-१२३	११२५/553	५९
वाटाट्ण्यात्	५-३-१०३	१२३९	८८
वाप्नोः	४-३-८७	१२६५	९६
वाम	४-२-५७	१२६७	९७
वावाप्यो...पी	३-२-१५६	११८६	७४
वा वेत्ते क्वसुः	५-२-२२	११९४/566	७७
वा वेष्ट चेष्टः	४-१-६६	९८०	४
विद्दृग्भ्यः...यम्	५-४-५४	१२७३/600	९९
वियः प्रजने	४-२-१३	९८८	७
विश्रमे र्वा	४-३-५६	१०८४/535	४७
वृद्धिभक्षिलुण्टि०	५-२-७०	१२०६	८०
वृषाश्वान्मैथुने०	४-३-११४	१०७४	४१
वेटोऽपतः	४-४-६२	११६८	७०

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સૂત્ર	સિદ્ધહેમ	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
वेत्तिच्छिदमिदा०	५-२-७५	१२०९	८१
वेरशब्दे प्रथने	५-३-६९	१२२७	८५
वो विधूनने जः	४-२-१९	९९६	९
वौ व्यञ्जनादेः य्वः	४-३-२५	१०२१	१९
व्यञ्जनादेरेक०	३-४-९	१०४०	२७
व्यञ्जनाद् घञ्	५-३-१३२	१२५०/593	९१
व्यञ्जनान्तस्था०	४-२-७१	११५८	६७
व्याप्याच्चेवात्	५-४-७१	१२७४	९९
व्यापादाधारे	५-३-८८	१२३२	८७
व्याप्ये घुरके०	५-१-४	१२९५	१०३
व्येस्यमोर्यङि	४-१-८५	१०५६/530	३३
	(श)		
शंसंस्वर्यं...डु	५-२-८४	१२१५	८२
शंसिप्रत्ययात्	५-३-१०५	१२३९/585	८८
शकधृषज्ञारभ...तुम्	५-४-९०	१२२०	८३
शकिंतकि...त्	५-१-२९	१२८४	१०१
शकृस्तम्बाद्०	५-१-१००	१११६	५६
शकोऽजिज्ञासायाम्	३-३ ७३	१०३३	२४
शक्तार्हे कृत्याश्च	५-४-३५	१२९४	१०३
शत्रानशावे...स्यौ	५-२-२०	११९१	७६
शदिरगतौ शात्	४-२-२१	९९९/522	१०
शमष्टकात्...ण्	५-२-४९	१२०४/575	८०
शान्दान्मान्वधा०	३-४-७	१०३९	२६
शासियुधिदृशि...नः	५-३-१४१	१२५४	९३
शीङ्श्रद्धानिद्रा...लुः	५-२-३७	१२००/571	७९
शुनीस्तन...ट्धेः	५-१-११९	११२४	५८
शुष्कचूर्ण...व	५-४-६०	१२७४/602	९९
शॄकमगम...कण्	५-२-४०	१२०१/573	७९
शॄवन्देरारुः	५-२-३५	१२००/570	७९
शोकापनुद...के	५-१-१४३	११२९	६०
श्यशवः	२-१-११६	११९३/565	७६
श्रुस्रुद्रुपु...र्वा	४-१-६१	१०२६	२१
श्लिषशीङ...क्तः	५-१-९	११५१	६५
श्वसजपवम...मः	४-४-७५	११७३	७१
श्वेर्वा	४-१-८९	९९९/520	१०
	(ष)		
षितोऽङ्	५-३-१०७	१२४०	८९
	(स)		
संख्याहर्दिवा...टः	५-१-१०२	१११७	५७
संमदप्रमदौहर्षे	५-३-३३	१२२५/579	८५
सत्यार्थवेदस्याः	३-४ ४४	१०७७	४२
सनि	४-२-६१	१०२८	२२
सनींङश्च	४-४-२५	१०१९	१८
सन्भिक्षाशंसेरुः	५-२-३३	१२००	७८
सन्यङश्च	४-१-३	१०११	१५
सन्यस्य	४-१-५९	१०१२	१५
सप्तम्याः	५-१-१६९	११४९	६४
सर्वात्सहश्च	५-१-१११	११२०	५७
सस्रिचक्रिदधि...मि	५-२-३९	१२०१/572	७९
सहराजभ्यां...घे	५-१-१५७	११४७	६४
सातिहेतियू...र्तिं	५-३ ९४	१२३४	८७
साहिसातिवे...त्	५-१-५९	१०९७	५१
सिचोयङि	२-३-६०	१०५०/526	३१
सिध्यतेरज्ञाने	४-२-११	९९०	७
सू त्याद्योदितः	४-२-७०	११५७	६७
सृधस्यदोमरक्	५-२-७३	१२०७	८१
सृजीणूनश...प्	५-२-७७	१२११	८१
सेट् क्तयोः	४-३-८४	११७६	७२
सोवालुक् च	३ ४-२७	१०६७/532	३९
स्कन्द स्यन्दः	४-३-३०	१२५९	९४
स्त्रियां क्तिः	५-३-९१	१२३३	८७
स्थाग्लाम्ला...स्नुः	५-२-३१	११९९/568	७८
स्थेशभाश...रः	५-२-८१	१२१४	८२
स्थोवा	५-३-९६	१२३४/583	८७
स्फाय् स्फाव्	४-२ २२	९९९/521	१०
स्फाय स्फीर्वा	४-१-९४	११७६/563	००
स्मृदृत्वर...रः	४-१-६५	९७९	४
स्म्यजसहिंस रः	५-२-७९	१२१२	८१
स्वपेर्यङ्ङे च	४-१-८०	९८२	५
स्वपोणावुः	४-१-६२	१०१७	१७
स्वरग्रह दृश...षा	३-४-६९	१०८१	४४
स्वरदुहो वा	३-४-९०	१०८६/537	४८
स्वर हन्गमोः...टि	४-१-१०४	१०१८	१८
स्वरादुपसर्गात्०	४-४-९	११८१	७३
स्वाद्वर्थाद दीर्घात्	५-४-५३	१२७३	९८

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સૂત્ર	સિદ્ધહેમ	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક	સૂત્ર	સિદ્ધહેમ	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
	(હ)			હાકો હિ: કિત્વ	૪-૪-૧૪	૧૨૫૭/૫૩૬	૬૧
હરયા ભૂયં ભાવે	૫-૧-૩૬	૧૨૮૮	૧૦૨	હૃગો વયોઽનુદ્યમે	૫-૧-૬૫	૧૧૧૩	૫૫
હનો ધ્ની વધે	૪-૩-૬૯	૧૦૫૨/૫૨૩	૩૧	હ્રસ્વસ્ય તઃ...તિ	૪ ૪-૧૧૩	૧૧૪૪	૬૪

ધાતુ ઉપસર્ગ સંબંધ નિરૂપણ

'પ્ર, પરા, અપ્, સમ્, અનુ, અવ, નિર્, દુર્, અભિ, વિ, અધિ, સુ, ઉદ્, અતિ, નિ, પ્રતિ, પરિ, અપિ, ઉપ, આઙ્' આ ૨૦ ઉપસર્ગ કહેવાય છે.

આ ઉપસર્ગના સંબંધથી ધાતુ અનુભવના અનુરોધથી અર્થાન્તરમાં લઇ જવાય છે, જેમ 'હૃંગ્ હરણે' આ ધાતુનો હરણ કરવું એવો અર્થ હોવા છતાં ઉપસર્ગના સંબંધથી અન્યાન્ય અર્થમાં વર્તે છે. જેમ-વિહાર= ક્રીડા અથવા સારું ગમન આહાર=ભોજન સંહાર=નાશ પ્રહાર=તાડન, પ્રતીંદાર=દ્વારપાળનું કામ

કોઇ ઉપસર્ગ ધાતુના અર્થનો બાધ કરે છે જેમકે-'ષિધૂ ગત્યામ્, પ્રતિષેધતિ', અહીં ગતિ અર્થનો બાધ કરી નિષેધ અર્થને કહે છે.

કોઇક ઉપસર્ગ ધાતુના મૂળ અર્થને અનુસરે છે જેમકે – 'ઇંઙ્ક્રુ અધ્યયને' અધીતે, – અધ્યયન કરે છે આ ધાતુ અધિની સાથે જ આવે છે, પરંતુ તેનો કોઇ અર્થ વિશેષ નથી.

કોઇક ઉપસર્ગ ધાતુના મૂળ અર્થને વિશેષિત કરે છે જેમકે – 'ડુપચીંઙ્ પાકે' પ્રપચતિ, – સારું પકાવે છે અહીં પ્ર ઉપસર્ગ પાકની વિશેષતા જણાવે છે

કોઇ ઉપસર્ગ નકામો પ્રયોગ કરાય (વપરાય) છે. જેમકે - 'ગમ્લૃં ગતૌ' અધિગચ્છતિ, – જાય છે, અધિનો અર્થ નથી તેમ અવશ્ય યોગવાળો પણ નથી.

પૂજ્ય પંન્યાસજી ગુરૂદેવશ્રી સુશીલસાગરજી મ. સા.

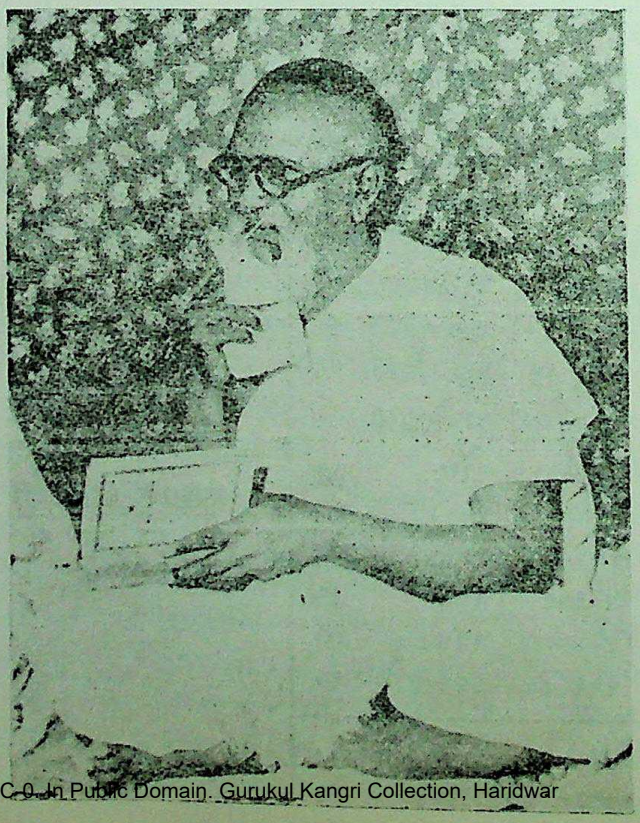

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પરિશિષ્ટ : ૩ સિદ્ધહેમ સૂત્રક્રમ

સિદ્ધહેમ	સૂત્ર	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
૧/૧ પહેલો અધ્યાય પહેલું પાદ			
૨૨	नं क्ये	૧૦૬૮	૩૯
બીજો અધ્યાય-પહેલું પાદ			
૬૭	मोनो म्वोश्च	૧૦૫૯	૩૫
૧૧૫	अवर्णादश्नो...योः	૧૧૯૩	૭૬
૧૧૬	श्यज्ञवः	૧૧૯૩/565	૭૬
બીજો અધ્યાય-ત્રીજું પાદ			
૩૭	णिस्तोरेवाऽस्वद०	૧૦૨૯	૨૨
૬૦	सिचो यङि	૧૦૫૦/526	૩૧
૮૬	नाम्यादेरेवने	૧૨૪૯/590	૯૧
૯૫	नृतेर्यङि	૧૦૫૫/529	૩૨
૧૦૦	ग्रो यङि	૧૦૪૭/525	૩૦
બીજો અધ્યાય-ચોથું પાદ			
૪	णस्वराघोषाद् श्व	૧૧૪૬	૬૪
ત્રીજો અધ્યાય-બીજું પાદ			
૮૮	दस्ति	૧૧૮૦	૭૦
૧૧૧	खित्यनव्ययारुषो०	૧૧૦૯	૫૪
૧૩૮	कृत्येऽवश्यमो लुक्	૧૨૮૧	૧૦૧
૧૪૦	तुमश्च मनः कामे	૧૨૧૮	૮૩
૧૫૧	दृग् दृश दृक्षे	૧૧૩૮	૬૨
૧૫૨	अन्यत्यदादेरा	૧૧૩૭	૬૨
૧૫૩	इमं किंमीत्की	૧૧૩૯	૬૨
૧૫૪	अनञः क्त्वो यप्	૧૨૬૩	૯૫
૧૫૬	वावाप्योस्तनिको०	૧૧૮૬	૭૪
ત્રીજો અધ્યાય-ત્રીજું પાદ			
૨૧	तत्साप्याऽनाप्यात्०	૧૦૭૮	૩૪
૪૩	क्यङ्यो नवा	૧૦૭૦	૪૦
૭૩	शको जिज्ञासायाम्	૧૦૩૩	૨૪
૭૪	प्राग्वत्	૧૦૨૦	૧૮
૮૮	अणिक्कर्मणिक्कर्तृ०	૧૦૦૭	૧૩
૧૦૭	अणिगि प्राणिकर्तृका०	૧૦૦૮	૧૩
૧૦૮	चल्याहारार्थे...जनः	૧૦૦૯	૧૪
ત્રીજો અધ્યાય-ચોથું પાદ			
૫	गुप्तिजो गर्हा...सन्	૧૦૩૭	૨૫
૬	कितः संशयप्रतीकारे	૧૦૩૮	૨૬
૭	शान् दान् मान...चेतः	૧૦૩૮	૨૬
૯	व्याञ्जनादेरेक...वा	૧૦૪૦	૨૭
૧૦	अट्यर्त्तिसूत्रि...र्णोः	૧૦૪૪	૨૮
૧૧	गत्यर्थात् कुटिले	૧૦૪૫	૨૯
૧૨	गृलुपसदचर...गहर्ये	૧૦૪૭	૨૯
૧૩	न गृणा शुभ रुचः	૧૦૫૧	૩૧
૧૪	बहुलंलप्	૧૦૫૭	૩૩
૨૦	प्रयोक्तृव्यापारे णिग्	૯૭૫	૨
૨૧	तुमर्हादिच्छायां सन्०	૧૦૧૦	૧૫
૨૨	द्वितीयायाः काम्यः	૧૦૬૨	૩૭
૨૩	अभाव्ययात् क्यन् च	૧૦૬૩	૩૭
૨૪	आचाराच्चोपमानाद्०	૧૦૬૫	૩૮
૨૪	कर्तुः क्विप्...डित्	૧૦૬૬	૩૮
૨૬	क्यङ्	૧૦૬૭	૩૮
૨૭	सो वा लुक् च	૧૦૬૭/532	૩૯
૨૮	ओजोऽप्सरस	૧૦૬૭/533	૩૯
૩૦	डाच् लोहितादिभ्यः षित्	૧૦૬૯	૪૦
૩૬	तपसः क्यन्	૧૦૭૧	૪૦
૩૭	नमो वरिवस्...र्ये	૧૦૭૨	૪૦
૪૨	णच् बहुलं...दिषु	૧૦૭૬	૪૧
૪૪	सत्यार्थे वेदस्य आ	૧૦૭૭	૪૧
૬૮	भाव कर्मणोः	૧૦૮૦	૪૪
૬૯	स्वरग्रह दृश...वा	૧૦૮૧	૪૪
૭૦	क्यः शिति	૧૦૭૯	૪૩
૮૬	एकधातौ...क्रिये	૧૦૮૬	૪૭
૮૭	पचिदुहे	૧૦૮૬/538	૪૮
૯૦	स्वर दुहो वा	૧૦૮૬/537	૪૮

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધહેમ	સૂત્ર	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
૯૩	મૂષાર્થસનૂ...ક્યૌ	૧૦૮૬/539	૪૮

ચોથો અધ્યાય–પહેલું પાદ

૩	સ્નૂ યડશ્ચ	૧૦૧૧	૧૫
૧૬	જ્ઞપ્યાપો જ્ઞીપીપ્...સનિ	૧૦૨૭	૨૨
૧૭	ક્ષુધ ઈર્	૧૦૨૩	૨૦
૧૮	દમ્મો ઘિપ્ ધીપ્	૧૦૨૪	૨૧
૧૯	અભ્યાપ્યસ્ય...વા	૧૦૩૬/524	૨૫
૨૦	મિમીમાદા...સ્ય	૧૦૩૪	૨૪
૨૧	રમલશક પદામિઃ	૧૦૩૧	૨૩
૨૨	રાધેર્વધે	૧૦૩૫	૨૫
૩૩	ડે પિબ પીપ્યૂ	૯૯૮	૯
૪૮	આ ગુણાદન્યાદેઃ	૧૦૪૧	૨૭
૫૦	વઋર્ધ્વસધ્વંસ...નીઃ	૧૦૫૬	૩૧
૫૧	મુરતોઽનુનાસિકસ્ય	૧૦૪૬	૨૯
૫૨	જપજભદહ...પશઃ	૧૦૫૦	૩૦
૫૩	ચરફલામ્	૧૦૪૮	૩૦
૫૪	તિ ચોપાન્ત્યા...ઉઃ	૧૦૪૯	૩૦
૫૫	ઋમતાં રીઃ	૧૦૫૫	૩૨
૫૬	રિ રૌ ચ લુપિ	૧૦૬૧	૩૫
૫૯	સન્યસ્ય	૧૦૧૨	૧૫
૬૦	ઓર્જાઽન્તસ્યા...ર્ણે	૧૦૨૫	૨૧
૬૧	શ્રુસ્તુદ્રુપ...વા	૧૦૨૬	૨૧
૬૨	સ્થાપો ણાવુઃ	૧૦૧૭	૧૭
૬૩	અસમાનલોપે...ડે	૯૭૬	૨
૬૫	સ્મૃદૃત્વર પ્રથમ્રદ૦	૯૭૯	૪
૬૬	વા વેષ્ટ ચેષ્ટઃ	૯૮૦	૪
૮૦	સ્વપેર્યઙ્ડે ચ	૯૮૨	૫
૮૫	ણ્યે સ્યમોર્યઙિ	૧૦૫૬/530	૩૩
૮૬	ચાયઃ કીઃ	૧૦૫૬/521	૩૩
૮૮	ણૌ ડસનિ	૯૯૯	૧૦
૯૯	ક્ષ્વે વા	૯૯૯/520	૧૦
૯૨	ક્તયોરનુપસર્ગસ્ય	૧૧૭૭	૭૧
૯૦	સ્ફાય સ્ફીર્વા	૧૧૭૬/563	૭૨
૧૦૪	સ્વર હ્રગમોઃ સનિ ઘુટિ	૧૦૧૮	૧૮
૧૦૫	તનો વા	૧૦૩૦	૨૭
૧૦૭	મ હ્રન્પઞ્ચમસ્ય૦	૧૧૦૧	૫૧
૧૧૧	ક્તેઽનિટ ઋજોઃ૦	૧૨૦૫	૮૦
૧૧૫	ઘણાવશ્ય કે	૧૨૮૧/604	૧૦૧
૧૧૬	નિપ્રાદ્ યુચ શક્યે	૧૨૭૭	૧૦૦
૧૧૭	ભુજો સ્કયે	૧૨૭૮	૧૦૦
૧૧૮	ત્યજ યજ પ્રવચ	૧૨૭૯	૧૦૦
૧૧૯	વચોઽશબ્દ સામ્નિ	૧૨૧૬	૬૬

ચોથો અધ્યાય–બીજું પાદ

૬	રીઙ્ સનિ વા	૧૦૩૬	૨૫
૯	લીઙ્ લિનો વા	૯૬૩	૮
૧૦	ણૌ ક્રીજીઙ્	૯૮૫	૬
૧૧	સિધ્યતેરજ્ઞાને	૯૬૦	૭
૧૨	ચિ સ્ફુરોર્ણા	૯૮૭	૭
૧૪	વિય પ્રજને	૯૮૮	૭
૧૪	રુહઃ પઃ	૯૬૨	૮
૧૫	લિયો નોઽન્તઃ...વે	૯૬૨/518	૮
૧૬	લો લઃ	૯૬૪	૮
૧૭	પાતેઃ	૯૬૫	૬
૧૮	ધુગ્ પ્રીગોર્નઃ	૯૬૫/519	૬
૧૯	વો વિ–ધૂનને ઞઃ	૯૬૬	૬
૨૦	પા શા છા શા...યઃ	૯૬૭	૬
૨૧	અર્તિરીઙ્લી હ્રી...પુઃ	૯૮૩	૫
૨૨	સ્ફાયઃ સ્ફાવ્	૯૬૯/521	૧૦
૨૩	શદેરગતૌ શાત્	૯૬૯/522	૧૦
૨૪	ઘટાદે ર્હ્રસ્વો...પરે	૯૭૮	૩
૨૫	ક્રગેવનજનૈ...રઞ્જઃ	૧૦૦૩	૧૧
૨૬	અમોઽકસ્મિ ચમઃ	૧૦૦૪	૧૨
૩૦	મારણ તોષણ નિશાને ઋશ્ચ	૧૦૦૫	૧૨
૩૧	જ્વલહ્વલ હ્રાલ૦	૧૦૦૬	૧૨
૩૪	એકોપસર્ગસ્ય ચ ધે	૧૨૫૦/591	૬૧
૩૬	આત્રયાસભાષ...નવા	૯૮૧	૫
૩૮	જિવ્રતેરિઃ	૯૮૬	૭
૩૯	તિષ્ઠતેઃ	૯૮૬/517	૭
૪૦	ઉદ્રૂપો ણૌ	૧૦૦૧	૧૧
૪૦	ચિત્તે વા	૧૦૦૨	૧૧
૪૮	ભઞ્જે ણૌ વા	૧૦૮૫/536	૪૭
૫૧	ણૌ મૃગરમણે	૧૦૦૩/523	૧૨
૫૬	યપિ	૧૨૬૧	૬૬
૫૭	વા મઃ	૧૨૬૭	૬૬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધહેમ	સૂત્ર	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
૫૯	न तिकिं दीर्घश्च	११०१/543	५३
६०	आः खनि सनि जनः	१०६०	३५
		११७४	७१
६१	सनि	१०२८	२२
६२	ये नवा	१०८३	४६
६३	तनः क्ये	१०८३/534	४६
६५	वन्याङ् पञ्चमस्य	११३३	६१
६८	ऋल्वादेरेषां...प्र	११५५	६६
६९	रदादमुच्छं...च	११५६	६७
७०	सूयत्याद्योदितः	११५७	६७
७१	व्यञ्जनान्तस्था...ध्य	११५८	६७
७४	क्षेः क्षी चाऽ ध्यार्थे	११५९	६८
७६	ऋ ह्री घ्रा ध्रा त्रा...वा	११६०	६८
७८	क्षै शुषि पचो...म्	११६१	६८
७९	निर्वाणमवाते	११६१/561	६८
८०	अनुपसर्गाः क्षीबो०	११६१/562	६८

ચોથો અધ્યાય-ત્રીજું પાદ

११	न वृद्धिश्चाविति...पे	१०५९	३४
२३	जनशोन्युपान्त्ये०	१२६१	९५
२४	ऋत्तुषमृष...सेट	१२६२	९५
२५	वौ व्यञ्जनादेः...व	१०२१	१९
२६	उतिशवर्हाद्भ्यः...मे	११७०	७०
२७	न डीङ् शीङ् पूङ् ..मिदः	११६९	७०
२९	क्त्वा	१२५८	९४
३०	स्कन्द स्यन्दः	१२५९	९४
३१	क्षुध क्लिश...वसः	१२६०	९४
३२	रुदविदमुष...च	१०१४	१६
३३	नामिनोऽनिट्	१०१६	१७
३४	उपान्त्ये	१०१५	१७
५३	आत ऐः कृत्-ञौ	१०८२	४५
५५	मोऽकमियमि...मः	१०८४	४६
५६	वि श्रमे र्वा	१०८४/535	४७
८०	योऽशिति	१०४३	२८
८२	अतः	१०४२	२८
८४	सेट्-क्तयोः	११७६	७२
८५	आम् अन्ता...अयू	९७७	३
८६	लघोर्यपि	१२६४	९६
८७	वाप्नोः	१२६५	९६
८८	मेङो वा मित्	१२६५/598	९६
८९	क्षेः क्षीः	१२६५/599	९६
९०	क्षय्य जय्यौ शक्तौ	१२८६	१०१
९१	क्रय्यः क्रयार्थे	१२८६/605	१०२
९७	ई र्व्यञ्जनेऽयपि	१०५२	३१
९८	घ्रा ध्मोर्यङि	१०५२/527	३१
९९	हनो घ्नीर्वधे	१०५२/528	३१
१००	ञ्णिति घात्	१०००	१०
१०५	क्ङिति यि शय्	१०५३	३१
१०९	ऋतोरीः	१०५४	३१
११२	क्यनि	१०६४	३७
११३	क्षुत्तुड्गर्द्धे...यम्	१०७३	४५
११४	वृषाऽश्वाद् मैथुने०	१०७४	४१
११५	अस् च लोल्ये	१०७५	४१

ચોથો અધ્યાય - ચોથું પાદ

७	प्राद्दागः त्तः...क्ते	११७८	७२
८	निविसु अनु अवात	११७९	७३
९	स्वरादुपसर्गाद् दः ति०	११८१	७३
१०	दत्	११८२	७३
११	दो सो मा स्यः इ	११८३	७३
१२	छा शो र्वा	११८४	७४
१४	हाको हिः किरव	१२५६/596	९३

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सिद्धहेम	सूत्र	सूत्रांक	पृष्ठांक
१५	घागः	११८५	७४
१६	यपि चादो जग्ध्	११८७	७४
२४	णौ अज्ञाने गमुः	९६१	८
२५	सनि इडश्च	१०१६	१८
२७	णौ सन्-ङे वा	९८६	६
४१	जॄ व्रश्चः क्त्वः	१२५७	९३
४२	ऊदितो वा	१२५१/597	९४
४३	क्षुध वसस्तेषाम्	११६२	६८
४४	लुग्यञ्चेर्विभोहाचें	११६३	६९
४५	पुङ्किलशिभ्यो नवा	११६६	६९
४७	इवृधभ्रस्ज दम्भश्रि०	१०२२	२०
४८	ऋस्मिपूङ्अक्रुशो०	१०३२	२३
५७	ऋवर्ण श्रि...कितः	११६४	६९
५८	उवर्णात्	११६५	६९
५९	ग्रह गुहश्च सन	१०१३	१६
६१	डीयश्चैदितः क्त्वोः	११६७	६९
६२	वेटोऽपतः	११६८	७०
७१	आदितः	११७१	७१
७२	नवा भावारम्भे	११७२	७१
७४	णौ दान्त शान्त...ष्	११७५	७१
७५	श्वसषषवम...मः	११७३	७१
८२	घसेकस्वरातः क्वसो	११८६	७६
८३	गमहनविद्...वा	११९०	७६
१०१	ञि-ख्णमो वा	१०८५	७४
११३	ह्रस्वस्यतः पित्कृति	११४४	६३
११४	अतो म आने	११९२	७६
११५	आसीनः	११९२/564	७६
१२१	ख्वोः ष्वयू...लुक्	९८४	६

पांचमो अध्याय - पहेलुं पाद

१	आ तुमोत्यादिः कृत्	१०८७	४६
२	बहुलम्	११८७/540	४६
३	कर्त्तरि	१०८८	४६
४	व्याप्ये धुरकेलिम०	१२९५	१०१
६	श्लिषशीङ्स्था०	११५१	६५
१०	आरम्भे	११५२	६१
११	गत्यर्थाकर्मक...जे	११५३	६१
१३	कत्वातुमस् भावे	१२१९	८१
१६	असूपोऽपवादे...क्तेः	१०८७/541	४६
१७	ऋवर्णान्य...ण्यण्	१२७५	९६
१९	उवर्णा दावश्यके	१२८०	१००
२७	तव्याऽनीयौ	१२८२	१०१
२८	य एचातः	१२८३	१०१
२८	शकितकिचति०	१२८४	१०१
३०	यमिमदि गदो...त्	१२८५	१०१
३५	नाम्नो वदः क्यप् च	१२८७	१०२
३६	हृत्या भूयं भावे	१२८८	१०२
३७	अग्निचित्या	१२८९	१०२
३८	खेय मृशोद्ये	१२८९/606	१०२
३९	कृत्यभिद्योध्यसिध्द०	१२९०	१०२
४०	इ वृग स्तु...शासः	१२९१	१०२
४१	ऋदुपान्त्याद् ...ऋवः	१२९२	१०३
४२	कृ वृषि मृजि...वा	१२९३	१०३
४८	णक तृचौ	१०८६	४६
४९	अच्	१०९०	५०
५०	लिहादिभ्यः	१०९१	५०
५१	ब्रुवः	१०९२	५०
५२	नन्द्यादिभ्योऽनः	१०९३	५०
५३	ग्रहादिभ्योणिन्	१०९४	५१
५४	नाम्युपान्त्य...कः	१०९५	५१
५६	घ्रा ध्मा पा...शः	१०९६	५१
५९	साहिसाति...त्	१०९७	५१
६५	नृत खन रञ्जः०	१०९८	५१

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધહેમ	સૂત્ર	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
૬૬	રાસ્થક:	૧૦૬૯	૫૧
૬૭	ટનણ્	૧૦૬૬/542	૫૧
૭૧	તિક્કૃતૌ નામ્નિ	૧૧૦૦	૫૧
૭૨	કર્મણો ऽણ્	૧૧૦૨	૫૩
૭૬	આતો ડો હ્વા વા મ:	૧૧૦૩	૫૩
૮૦	આશિષિ હન:	૧૧૦૪	૫૩
૮૧	ક્લેશાદિમ્યોऽપાત્	૧૧૦૫	૫૩
૮૩	અચિત્તે ટક્	૧૧૦૬	૫૪
૮૫	બ્રહ્માદિમ્ય:	૧૧૦૭	૫૪
૮૮	રાજઘ:	૧૧૦૭/544	૫૪
૯૦	કુક્ષ્યાત્મોદરાત્૦	૧૧૦૮	૫૪
૯૧	અર્હોऽચ્	૧૧૧૦	૫૫
૯૨	ધનુષ દણ્ડસરુ૦	૧૧૧૧	૫૫
૯૪	આયુધાદિમ્યો....દે:	૧૧૧૨	૫૫
૯૫	હ્રગો વયોऽનુદ્યમે	૧૧૧૩	૫૫
૯૬	આઙ: શીલે	૧૧૧૩/545	૫૬
૯૭	દતિ નાથાત્ પશાવિ:	૧૧૧૩/546	૫૬
૯૮	રજસ્ ફલે...ગ્રહ:	૧૧૧૪	૫૬
૯૯	દેવ વાતાદ્ આપ:	૧૧૧૫	૫૬
૧૦૦	શકૃત્ સ્તમ્બાદ્૦	૧૧૧૬	૫૬
૧૦૧	કિંયત્તદ્ વહોરુ	૧૧૧૬/547	૫૬
૧૦૨	સઙ્ખ્યાऽહર્દિવા૦	૧૧૧૭	૫૭
૧૦૫	ક્ષેમ પ્રિય મદ્...ણ્	૧૧૧૮	૫૭
૧૦૬	મેઘર્તિભયા...ઘ:	૧૧૧૯	૫૭
૧૦૭	પ્રિય વશાદ્વદ:	૧૧૧૯/548	૫૭
૧૦૮	દ્વિષન્તપ પરન્તપૌ	૧૧૧૯/549	૫૭
૧૦૯	પરિમાણાર્થ...પચ:	૧૧૧૯/550	૫૯
૧૧૦	કૂલાભ્ર કરીષાત્ કષ:	૧૧૧૯/551	૫૭
૧૧૧	સર્વાત્ સહશ્ચ	૧૧૨૦	૫૭
૧૧૬	મન્યાત્ ણિન્	૧૧૨૧	૫૮
૧૧૭	કર્તૃ ખશ્	૧૧૨૨	૫૮
૧૧૮	એજે:	૧૧૨૩	૫૮
૧૧૯	શુનીસ્તન મુજ્ર...ટ્ઘે:	૧૧૨૪	૫૮
૧૨૦	નાડી ઘટી ખરી...શ્ર	૧૧૨૫	૫૮
૧૨૧	પાણિ કરાત્	૧૧૨૫/558	૫૯
૧૨૨	કુલાદુદુજોદ્વહ:	૧૧૨૫/557	૫૯
૧૨૩	વહાऽ ભ્રાત્ લિહ:	૧૧૨૫/553	૫૯
૧૨૪	વહુ વિધ્વરુ્...તુદ:	૧૧૨૫/554	૫૯
૧૨૫	લલાટ બાત શર્દ્ધાત્ ..ક:	૧૧૨૫/555	૫૯
૧૨૬	મ્સૂર્યો ગાદ્ દશ:	૧૧૨૫/556	૫૯
૧૨૭	ઇરમ્મદ:	૧૧૨૫/558	૫૯
૧૨૮	નગ્ન પલિતપ્રિયા...ઔ	૧૧૨૬	૫૯
૧૨૯	કૃગ: ખનટ્ કરણે	૧૧૨૭	૫૯
૧૩૧	નામ્નો ગમ: ખડ્ડૌ...હ:	૧૧૨૮	૬૦
૧૪૩	શોકાપનુદ તન્વરિમૃજ૦	૧૧૨૯	૬૦
૧૪૫	દુહેર્દુઘ:	૧૧૩૦	૬૦
૧૪૬	ભજો વિણ્	૧૧૩૧	૬૦
૧૪૭	મન્ વન્ ક્વનિપ્...ન્	૧૧૩૨	૬૧
૧૪૮	ક્વિપ્	૧૧૩૪	૬૧
૧૫૨	ત્યદાદ્યન્યસમાનદૃપ૦	૧૧૩૭	૬૧
૧૫૩	કર્તૃર્ણિન્	૧૧૪૦	૬૨
૧૫૪	અજાતે: શીલે	૧૧૪૧	૬૩
૧૬૧	બ્રહ્મભ્રૂણવૃત્રાત્ ક્વિપ્	૧૧૪૨	૬૩
૧૬૨	કૃગ: સુપુણ્ય...પદાત્	૧૧૪૩	૬૩
૧૬૩	દૃશ: ક્વનિપ્	૧૧૪૫	૬૪
૧૬૭	સહરાજ્ઞ્યાં કૃગ્ યુધે:	૧૧૪૭	૬૪
૧૬૮	અનોર્જનેર્ડ:	૧૧૪૮	૬૪
૧૬૯	સપ્તમ્યા:	૧૧૪૯	૬૪
૧૭૦	અજાતે: પઞ્ચમ્યા:	૧૧૪૯/559	૬૫
૧૭૧	ક્વચિત્	૧૧૪૯/560	૬૫
૧૭૪	ક્ત ક્તવત્	૧૧૫૦	૬૫

પાંચમો અધ્યાય – પહેલું પાદ

૨	તત્ર ક્વસુ કાનૌ તદ્વત્	૧૧૮૮	૭૪

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધહેમ	સૂત્ર	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
૨૦	शत्रानशा वेष्यति...यौ	११६१	७६
२१	तौ माङ्याक्रोशेषु	११६४	७७
२२	वा वेत्तेः क्वसुः	११६४/566	७७
२४	वयः शक्ति शीले	११६५	७७
२५	धारी ह्रोऽकृच्छ्रे०	११६१	७७
२७	तृन् शील धर्म साधुषु	११६७	७७
२८	भ्राजि-भलङ्कृञ् ष्णुः	११६८	७८
२६	उदः पचिपति...देः	११६६	७८
३०	भूजेः ष्णुक्	११६६/567	७८
३१	स्था ग्ला म्ला...स्नुः	११६६/568	७८
३२	त्रसि गृधि...क्नुः	११६६/569	७८
३३	सन् भिक्षा शंसेरुः	१२००	७८
३५	शृ वन्देरारुः	१२००/570	७६
३७	शीङ् श्रद्धा निद्रा...लुः	१२००/571	७६
३८	ह्वो सासहि वावहि...तिः	१२०१	७६
३६	सस्ति चक्रि दधि ...भिः	१२०१/572	७६
४०	शृ कम गम...उकण्	१२०१/573	७६
४१	लष पत पदः	१२०१/574	७६
४३	द्रम क्रमो यङः	१२०२	७६
४७	यजि जपि दंश...क्षः	१२०३	७६
४८	जागुः	१२०४	८०
४६	शमष्टकाद् घिनण्	१२०४/575	८०
५०	युज भुज मज...हनः	१२०५/576	८०
७०	वृङ्मिक्षि लुण्टि...टाक	१२०६	८०
७३	सृघस्य दो मरक्	१२०७	८१
७४	भञ्जि भासि मिदो घुरः	१२०८	८१
७५	चेत्तिच्छिद्मिदः कित्	१२०६	८१
७६	मियो रु रुक लुकम्	१२१०	८१
७७	सृ जीण् नशः ट्वरप्	१२११	८१
७८	गत्वरः	१२११/577	८१
७६	स्मयजसहिस...रः	१२१२	८२
८०	तृषि धृषि स्वपः नजिङ्	१२१३	८२
८१	स्था ईशू भास ...वरः	१२०४	८२
८३	दिद्युद्-दद्दद्...क्विप्	११३५	६१
८४	शमू समू स्वयमू ...ङुः	१२१५	८२
६२	ज्ञानेच्छार्थि...क्तः	११५४	६१
६३	उणादयः	१२१६	८२

પાંચમો અધ્યાય – ત્રીજું પાદ

१३	क्रियायां क्रियार्थो०	१२१७	८३
१६	पदरुजविश...घञ्	१२२२	८४
१८	भावाकर्त्रोः	१२२३	८४
२३	भूशदोऽल्	१२२४	८४
२८	युवर्ण वृद्द दश...ग्रहः	१२२५	८५
२६	वर्षादयः क्लिवे	१२२५/578	८५
३३	संमद प्रमदौ हर्षे	१२२५/579	८५
३१	निघोदृघ संघो...ष	१२२५/580	८५
३७	मूर्ति निचिताभ्रे घनः	१२२६	८५
६६	वेरशब्दे प्रथने	१२२७	८५
८३	द्विषतोऽथुः	१२२८	८६
८४	द्विषतः त्रिमकू...तम्	१२२६	८६
८५	यजि स्वपि रक्षि...नः	१२३०	८६
८७	उपसर्गाद्दः किः	१२३१	८६
८८	ग्लाघ्याद्याधारे	१२३२	८६
८६	अन्तर्धिः	१२३२/581	८७
६१	स्त्रियां क्तिः	१२३३	८७
६४	साति हेति यूति...तिः	१२३४	८७
६५	गा पा पचो भावे	१२३४/582	८७
६६	स्थोवा	१२३४/583	८७
६७	आस्थटि व्रज्...क्यप्	१२३५	८७
१००	कृग्रः शः च वा	१२३६	८८
१०१	मृगयेच्छा...अन्तर्धा	१२३७	८८
१०२	परेः सृवरेर्थः	१२३८	८८
१०३	वाऽटाट्यात्	१२३६	८८

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સિદ્ધહેમ	સૂત્ર	સૂત્રાંક	પૃષ્ઠાંક
૧૦૪	जागुरश्च	१२३९/584	८८
१०५	शंसि प्रत्ययात्	१२३६/585	८८
१०६	क्तेटो गुरोर्व्यञ्जनात्	१२३७/586	८८
१०७	क्तितोऽङ्	१२४०	८९
१०८	भिदादयः	१२४१	८९
११४	क्रुध् संपदादिभ्यः क्विप्	१२४२	८९
११५	भ्यादिभ्यो वा	१२४२/587	८९
११७	नञोऽनिः शापे	१२४३	८९
११८	ग्ला हा ज्यः	१२४४	९०
१२०	पर्यायार्ह...ऋण.. णकः	१२४५	९०
१२२	भावे	१२४६	९०
१२३	क्लीबे क्तः	१२४७	९०
१२४	अनट्	१२४८	९०
१२६	रम्यादिभ्यः कर्तरि	१२४९/589	९१
१२९	करणाधारे	१२४९	९१
१३०	पुंनाम्नि घः	१२५०	९१
१३१	गोचर संचर वह . म्	१२५१	९२
१३२	व्यञ्जनाद् घञ्	१२५०/593	९१
१३३	अवात्तेस्तृभ्याम्	१२५०/592	९१
१३४	न्यायावायाध्या...म्	१२५२	९२
१३५	उदङ्कः अतोये	१२५०/594	९१
१३६	भानाये जालम्	१२५०/595	९१
१३८	इकिंशितव...पार्थे	१२५३	९२
१३९	दु. सुईषतः...खल्	१२५४	९२
१४१	शाम्युषि दशि...अनः	१२५५	९३

પાંચમોઅધ્યાય–ત્રીજું પાદ

३१	काल वेला समयें...सरे	१२२१	८४
३५	शक्ताहें कृत्याश्च	१२९४	१०३
४४	निषेधेऽलम् कत्वा	१२६९	९७
४५	परावरे	१२७०	९७
४६	निमीलादि...तृंके	१२६८	९७
४७	प्राक्काले	१२५१	९३
४८	खगम् चाभिक्ष्ण्ये	१२७१	९८
५०	अन्यार्थेषम् ...कात्	१२७२	९८
५३	स्वाद्वर्थाद् अरीर्घात्	१२७३	९८
५४	दिद्–दृगम्यः...णम्	१२७३/६१०	९९
५५	यावतो विन्दजीवः	१२७४/६११	९९
६०	शुष्क चूर्ण रूक्षात्...च	१२७४/६०२	९९
६१	कृग् ग्रहं...जीवात्	१२७४/६०३	९९
७१	व्याप्यच इगात्	१२७४	९९
९०	शक वृष ज्ञारभ...ते	१२२०	८३

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પરિશિષ્ટ સેટ્ અનીટ્ કારિકા

ધાતુઓના મુખ્ય બે વિષય છે સ્વરાન્ત ને વ્યંજનાન્ત તે બન્નેના સેટ્ અનિટ્ ને વેટ્ એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે જેમકે —

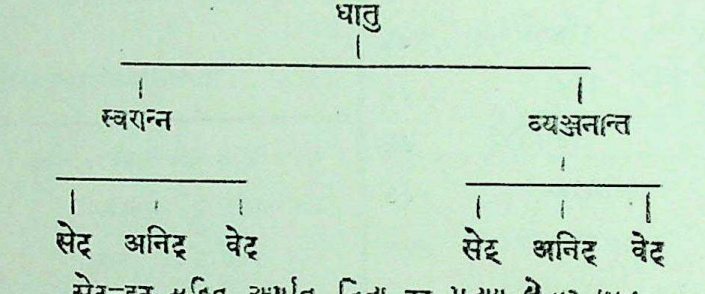

સેટ્=ઇટ્ સહિત અર્થાત્ નિત્ય ઇટ્ પ્રત્યય લેનાર ધાતુ.

અનિટ્=ઇટ્ રહિત. અર્થાત્ ઇટ્ પ્રત્યય નહિ લેનાર ધાતુ

વેટ્=વિકલ્પે ઇટ્ લેનાર ધાતુ.

સેટ્ અનિટ્ ને વેટ્ ધાતુની ઓળખાણ.

ધાતુપાઠમાં જે ધાતુને માથે બિંદુરૂપ અનુસ્વાર (અનુબંધ) હોય તે ધાતુ અનિટ્ જાણવો. ધાતુપાઠમાં જે ધાતુને માથે ઔ અનુબંધ લાગેલો હોય તે ધાતુ વેટ્ જાણવો. અને જે ધાતુને અનુસ્વાર કે ઔ પૈકી એકેય અનુબંધ ન હોય તે ધાતુ સમજવો.

સેટ્ ધાતુ ને ઓળખનાર સૂત્ર–

"स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्" [૪/૪/૩૨]

આ સૂત્ર ધાતુને સેટ્ તરીકે ઓળખાવે છે. તેનો અર્થ એ છે કે–ધાતુથી પર રહેલા (शित् ; ત્ર ને ઉણાદિ વર્જિત) સકારાદિ ને તકારાદિ પ્રત્યયોની આદિમાં ઇટ્ થાય છે. સાર એ આવ્યો કે–જે ધાતુઓથી પર વિધાન કરાતા સકારાદિ ને તકારાદિ પ્રત્યયો પોતાની આદિમાં ઇટ્ પ્રત્યય લેતા હોય તે ધાતુઓ સેટ્ કહેવાય છે એટલે કે–"ઇટ્ પ્રત્યય લેનાર ધાતુ સેટ્ કહેવાય છે"

"एकस्वरानुस्वारेतः [૪/૪/૫૫]

આ સૂત્ર ધાતુને અનિટ્ તરીકે ઓળખાવે છે. તેનો અર્થ એ છે કે–એક સ્વરવાળા અને અનુસ્વારેત્ (= અનુસ્વાર અનુબંધવાળા) ધાતુથી પર વિધાન કરાયેલા शित् ભિન્ન સકારાદિ ને તકારાદિ પ્રત્યયની આદિમાં ઇટ્ થયો નથી એટલે કે–એક સ્વરવાળો તેમજ અનુસ્વાર અનુબંધવાળો ધાતુ અનિટ્ મનાય છે અથવા ઇટ્ પ્રત્યયને નહિ લેનાર ધાતુ અનિટ્ કહેવાય છે.

વેટ્ ધાતુને ઓળખાવનાર સૂત્ર–

"धूगौदितः" [૪/૪/૩૮]

આ સૂત્ર ધાતુને વેટ્ તરીકે ઓળખાવે છે. તેનો અર્થ એ છે કે–धूञ् ધાતુ અને ઔદિત્ (એટલે ઔ અનુબંધવાળા) ધાતુથી પર રહેલા (शित् ભિન્ન) સકારાદિ ને તકારાદિ પ્રત્યયની આદિમાં ઇટ્ વિકલ્પે થાય છે. એટલે કે વિકલ્પે ઇટ્ લેનાર धू અને ઔદિત ધાતુઓ ઇટ્ કહેવાય છે.

ટુંકમાં ધાતુથી પર રહેલા જે સકારાદિ કે તકારાદિ પ્રત્યયો પોતાની આદિમાં નિત્ય ઇટ્ લેતા હોય તે સેટ્, ન લેતા હોય તે અનિટ્ અને વિકલ્પે લેતા હોય તે વેટ્ ધાતુઓ કહેવાય છે.

ધાતુના મુખ્ય બે ભાગ છે. સ્વરાદિ અને વ્યંજનાંત. સ્વરાંતમાં સ્વરાંત ધાતુઓના सेट्त्वाऽनिट्त्वं વિવેચન કર્યા પછી વ્યંજનાન્ત ધાતુઓના સેટ્–અનિટ્ પણાનું વિવેચન કરે છે. તેમાં પણ સંક્ષેપલાઘવની દૃષ્ટિએ સ્વરાંત વિભાગમાં સેટ્ ધાતુઓને બતાવી, બાકીનાને અનિટ્ તરીકે ઓળખાવે છે; અને વ્યંજનાન્ત વિભાગમાં અનિટ્ ધાતુઓ બતાવીને બાકીનાને સેટ્ તરીકે દર્શાવે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

છે – (કુલ સાત કારિકાઓ છે. તે પૈકી ચરમાતની ૬ કારિકામાં સ્વરાન્ત વિભાગ છે અને આગળની કારિકાઓમાં વ્યંજનાન્ત વિભાગ છે, માટે ૬ કારિકા અલગ પાડી વિવેચન કરેલ છે.)

श्वि-श्रि-डी-शी-यु-रु-क्षु-क्ष्णु,-णु-स्नुभ्यश्च वृगो वृङः।
उदृदन्त-युजादिभ्यः, स्वरान्ता वातवः परे ॥ १ ॥
पाठ एकस्वराः स्युर्योऽनुस्वारे इमे स्मृताः ।

વિવેચન–ધાતુપાઠમાં જે એક સ્વરવાળા હોય અને (અનુસ્વાર અનુબંધવાળા) હોય તે અનિટ્ ધાતુઓ જાણવા. આ અનિટ્ ધાતુનું લક્ષણ સ્વરાંત કે વ્યંજનાંત બન્નેને માટે સરખું છે આ પ્રથમ કારિકામાં બતાવેલા તમામ સ્વરાન્ત ધાતુઓ સેટ્ છે તેથી કરીને તે સિવાયના એક સ્વરવાળા અનુસ્વારેત્ સ્વરાંત જે જે ધાતુઓ હોય તે તમામ અનિટ્ જાણવા

એ રીતે નીચે (આગળની કારિકામાં) બતાવેલા એક સ્વરવાળા અનુસ્વારેત્ એવા વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ અનિટ્ જાણવા અને તે સિવાયના વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ સેટ્ જાણવા. આ બન્ને પ્રકારના પણ ધાતુઓ કે જે ઔદિત્ (=ઔ અનુબંધવાળા) ન હોય તે લેવા. કારણ કે–ઔદિત્ ધાતુઓને અનુબંધકૃણ પ્રતિપાદક પ્રકરણમાં વેટ્ કહેલા છે.

પ્રથમ કારિકામાં છેલ્લો શબ્દ પરે છે, તેનો અર્થ બીજા અથવા અન્ય થાય છે. 'श्वि-श्रि-डी-शी-यु-रु-क्षु-क्ष्णु-णु-स्नुभ्यः, वृगः, वृङ्, उदृदन्त-युजादिभ्यः' એટલ વિશાળ છે. અર્થાત્ આટલા ધાતુથી અન્ય. – આનો વિસ્તૃત નીચે મુજબ છે –

(સ્વરાંત સેટ્ ધાતુઓ)

श्वि = ९९७ टुवोश्वि (श्वि) गतिवृद्धयोः । આ ધાતુ વૃદ્ધ્યર્થક હોવાથી માંગલિક છે, માટે પ્રથમ પહેલો લીધો છે

श्रि = ८८६ श्रिञ् (श्रि) सेवायाम् ।

डी = ५८८ डीङ्- (डी) विहायसां गतौ । १२४९ डीङ्-च् (डी) गतौ ।

शी = ११०४ शीङ्-क् (शी) स्वप्ने ।

यु = १०८० युक् (यु) मिश्रणे । અહિં યુ એ સામાન્ય નિર્દેશ છે. તેથી પણ રુને ક્ષુના સાહચર્યથી 'युक् मिश्रणे' એ ધાતુ જ લેવો, પણ १५१३ युंग्श् (યુ) બન્ધને એ ધાતુ ન લેવો. વળી १८०४ युणि (યુ) जुगुप्सायाम्– આ ધાતુ તો યુરાદિ ગણનો હોવાથી અનેક સ્વરત્વને લઈને સ્વતઃ સેટ્ છે જ.

रु=१०८५ रुक् (रु) शब्दे અહિં રુ એ સામાન્ય નિર્દેશ હોવાથી બધી જાતના રુ ધાતુનું ગ્રહણ થવું જોઇએ તો પણ क्षु વગેરે ધાતુના સાહચર્યથી 'रुक् शब्दे' એ ધાતુ જ લેવો. '५९९ रुंह् (रु) रेणेव च' એ ધાતુ ન લેવો.

क्षु = १०८४ टुक्षुक् (क्षु) शब्दे । १०८२ क्ष्णुक् (क्ष्णु) तेजने ।

णु = १०८१ णुक् (नु) स्तुतौ ।

स्नु = १०८३ स्नुक् (स्नु) प्रस्रवणे ।

वृगो = १२९४ वृग्ट् (वृ) चरणे । १९४७ वृगृण् (वृ) आवरणे આ ધાતુનો યુજાદિ ગણમાં જ સમાવેશ કરેલો છે

वृङः=१५६७ वृङ्श् (वृ) सम्भक्तौ ।

ઉદૃદન્ત=ભૂ વગેરે તમામ દીર્ઘ ઊકારાન્ત ધાતુઓ તથા નૃ વગેરે તમામ દીર્ઘ ઋકારાન્ત ધાતુઓ

*युजादि=धुन्दि ગણમાં કહેલા (સ્વરાન્ત-૬) ધાતુઓ જેવા કે १९४३ लीण् (ली) द्रवीकरणे । १८४४ मीण् (मी) मतौ । १९४५ प्रीगृण् (प्री) तर्पणे । १९४५ धूग्श् (धू) कम्पने (આ ધાતુ ઊકારાન્ત હોવાથી પણ સેટ્ છે) । १९४७ वृगृण् (वृ) आवरणे । १९४८ जृण् (जृ) वयोहानौ (આ ધાતુ ઋકારાન્ત હોવાથી પણ સેટ્ છે) ।

આ ઉપર બતાવેલા તમામ સ્વરાંત ધાતુઓ સેટ્ જાણવા, અને તે સિવાયના એક સ્વરવાળા અને અનુસ્વારાનુબંધવાળા સ્વરાંત સર્વ ધાતુઓ અનિટ્ સમજવા ॥ १ ॥

*યુજાદિ ધાતુઓને ણિ કરીએ ત્યારે અનેકસ્વરપણું હોવાથી સેટ્ પણું છે જ. છતાં ણિ ના અભાવમાં પણ એક સ્વર હોવામાં પણ યુજાદિ તમામ ધાતુઓ સેટ્ છે. તે જણાવવા માટે યુજાદિનું ગ્રહણ કરેલ છે. તેમાં કેટલાક ધાતુઓને યુજાદિ પણું હોવાથી અને કેટલાક ધાતુઓને દીર્ઘ ઊકારાન્ત પણ હોવાથી એમ બન્ને રીતે સેટ્ પણું છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હવે વર્ણક્રમથી નામ લઇને નીચેની સાડા પાંચ કારિકાઓ દ્વારા વ્યંજનાન્ત અનિટ્ ધાતુઓને બતાવે છે.

द्विविधोऽपि शकिश्चैवं, वचि-र्विचि-रिची पचिः ॥ २ ॥
सिञ्चतिर्मुचिरतोऽपि पृच्छति-र्भ्रस्जि-मस्जि-भुजयो युजि-र्यजिः ।
ष्वञ्जि-रञ्जि-रुजयो णिजि-विजृ-षञ्जि भञ्जि-भजयः सृजि-त्यजी ॥ ३ ॥
स्कन्दि-विद्य-विद्लृ-विन्तयो नुदिः स्विद्यतिः शदि-सदी-भिदि-च्छिदी ।
तुद्यदी पदी-हूदी खिदी-क्षुदी राधि-साधि-शुधयो युधि-व्यधी ॥ ४ ॥
बन्धि-बुध्य-रुधयः क्रुधि-क्षुधी सिध्यतिस्तदनु हन्ति-मन्यती ।
आपिना तपि-शपि-क्षिपि-च्छुपो लुम्पतिः सूपि-लिपी वपि-स्वपीः ॥ ५ ॥
यमि-रमि-लमि-यमि-रमि-नमि-गमयः क्रुशि-लिशि-रुशि-रिशि-दिशतिः ।
स्पृशि-मृशति-विशति-दृशि-शिष्लृ-शुषय-स्त्विषि पिषि-विष्लृ-कृषि-तुषि-दुषि-पुषयः ॥ ६ ॥
श्लिष्यति-र्द्विषिरतो घसि-वसती रोहति-र्लृहि-रिही अनिड्गदितौ ।
देग्धि-दोग्धि-लिहयो मिहि-वहति नह्यतिर्दहिरिति स्फुटमटिः ॥ ७ ॥

*द्विविधोऽपि शकिः = १२८० शकिंच् (शक्) मर्षणे । १३०० शक्लृंट् (शक्) शक्तौ । (અહિં શકિ શબ્દથી શક્ ધાતુ જ લેવાનો છે, માટે શક્ ધાતુ જ શકિઃ શબ્દથી કારિકામાં લીધેલ છે.

वचिः=१०९६ वचंक् (वच्) भाषणे । ११३५ 'ब्रूंग्क् (ब्रू) व्यक्तायां वाचि' એ ब्रू ધાતુનો જે वच् આદેશ થાય છે, તે જો કે લાક્ષણિક છે તો પણ અહિં લેવો, એટલા જ કારણસર ब्रू ધાતુને ऊकारान्त પણું હોવાથી सेट्પણાની પ્રાપ્તિ તો હતી જ તો પણ ધાતુપાઠમાં અનુસ્વાર સહિત નિર્દેશ હોવાથી ब्रू ધાતુનું अनिट्પણું પ્રતિપાદન કરેલું છે, માટે वचि થી वच् આદેશવાળા ब्रू ધાતુનું પણ ગ્રહણ થાય છે.

*શકિ એ ઇકારાન્ત શકિ શબ્દનું પ્રથમાના એકવચનનું રૂપ છે. શક્ ધાતુથી इ પ્રત્યય આવીને શકિ બનેલ છે. આ इ પ્રત્યય, ધાતુનું તે તે આનુપૂર્વિ વિશિષ્ટ જે શબ્દ સ્વરૂપ તેને જણાવવા માટે અથવા તે તે ધાતુનો વાચ્ય જે અર્થ તેને જણાવવા માટે વપરાય છે. આ इ પ્રત્યયની જેમ 'कि અને श्तिव्' એ બે પ્રત્યયો પણ જાણવા. આ ત્રણેય પ્રત્યયોનું વિધાયક સૂત્ર "इ-कि-श्तिव् पुरुषार्थे [५/३/१३८]" એ છે પ્રસ્તુતમાં ધાતુના શબ્દ સ્વરૂપને જણાવવા માટે इ પ્રત્યય જોડાયેલ છે. આ રીતે આગળ ઉક્ત ત્રણ પૈકી કોઈ પણ પ્રત્યય હોય ત્યાં સ્વયં પ્રકાશ કરી લેવી.

१९५४ वचण् (वच्) भाषणे આ ધાતુનો युजादि માં પાઠ હોવાથી સેટ્ સમજવો.

विचि=१४७५ विचृंपी (विच्) पृथग्भावे । रिची=१४७४ रिचृंपी (रिच्) विरेचने । १९५३ रिचण् (रिच्) वियोजने च-આ ધાતુ युजादि-પઠિત હોવાથી સેટ્ છે. ('विचि-रिची' અહિં ઉક્ત બે ધાતુના દ્વન્દ્વ સમાસથી દ્વિવચન થયેલ છે)

पचिः = ८९२ डुपचींष् (पच्) पाके ॥ २ ॥

सिञ्चतिः = १३२१ षिचींन् (सिच्) क्षरणे । (આ ધાતુનું સ્વરૂપમાં श्विन् પ્રત્યય હોવાથી सिञ्चति એવું રૂપ બનેલ છે.)

मुचिः = १३२० मुच्लृंती (मुच्) मोक्षणे । '१७३१ मुचण् (मुच्) प्रमोचने' એ ધાતુ તો ચુરાદિનો હોવાથી અનેક સ્વરવાળો થાય છે માટે તે સેટ્ મનાય છે.

पृच्छतिः=१३४७ प्रछंत (प्रच्छ्) ज्ञीप्सायाम् ।
भ्रस्जि = १३१६ भ्रस्जींत् (भ्रस्ज्) पाके ।
मस्जि=१३५२ टुमस्जोंत् (मस्ज् मज्ज्) शुद्धौ ।
भुजयः = १३५१ भुजोंत (भुज्) कौटिल्ये । १४८७ भुजेष् (भुज्) पालनाभ्यवहारयोः । (અહિં પૂર્વના ધાતુઓ સાથે દ્વન્દ્વ સમાસથી બહુવચન આપેલ છે.)

युजिः = १२५४ युजिंच् (युज्) समाधौ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

૧૪૬૬ युजृंपी (युज्) योगे । '૧૯૪૨ युजण् (युज्) सम्पर्चने' એ ધાતુ युजादि પઠિત હોવાથી સેટ્ છે.

यजि=९९१ यजीं (यज्) देवपूजा-संगति-कारण-दानेषु ।

ष्वञ्जि=१४७१ ष्वजिंत् (स्वञ्ज्) सङ्गे ।

रञ्जि=८९६ रञ्जीं (रञ्ज्) रागे । १२८२ रञ्जींच् (रञ्ज्) रागे ।

रुजयः=१३५० रुजोंत् (रुज्) भङ्गे । '१५९२ रुजण् (रज्) हिंसायाम्' – એ ધાતુ તો ચુરાદિનો હોવાથી અનેક સ્વરવાળો હોઇ સેટ્ છે. (બહુવચન પૂર્વના ધાતુઓ સાથેના સમાસથી થયેલ છે.)

णिजि=११४१ णिजृकी (निज्) शौचे च ।

विजृ=११४२ विजृंकी (विज्) पृथग्भावे । અહિં કારિકામાં (विजृ) એવો દીર્ઘ ઋકારાંત પાઠ હોવાથી, આ પૃથગ્ભાવ અર્થવાળાનું ગ્રહણ થાય છે, પરંતુ '१४६८ ओविजैते (विज्) भय-चलनयोः' એ ધાતુનું તથા '१४८९ ओविजैत् (विज्) भय-चलनयोः' એ ધાતુનું પણ ગ્રહણ થતું નથી.

षञ्जि=१७३ षञ्ज (सञ्ज्) सङ्गे ।

भञ्जि=१४८६ भञ्जोंत् (भञ्ज्) आमर्दने ।

भजयः=८९५ भजीं (भज्) सेवायाम् ।

'१७३३ भजण् (भज्) विश्राणने' આ ધાતુ ચુરાદિ હોઈ અનેકસ્વરવાળો [બહુવચન સમાસથી થયેલ છે]

सृजि=१२५५ सृजिंच् (सृज्) विसर्गे । १३४९ सृजंत् (सृज्) विसर्गे ।

त्यजी=१७२ त्यजं (त्यज्) हानौ ।

(અહિં દ્વન્દ્વ સમાસ પ્રયુક્ત દ્વિવચન છે)

स्कन्दि=३१९ स्कदुं (स्कन्द्) गति-शोषणयोः ।

विज्ञ=१२५८ विदिंच् (विद्) सत्तायाम् । અહિં 'श्य' એ ચોથા દિવાદિ ગણનો વિકરણ પ્રત્યય છે, અને તે સહિત 'विद्य' એવો નિર્દેશ કરેલ છે, તેથી દિવાદિ ગણનો સત્તાર્થક विद् ધાતુ જ લીધો છે.

। विद्लृ = १३२२ विद्लृंती (विद्) लाभे । અહિં लृ અનુબંધ સહિત નિર્દેશ હોવાથી लृ અનુબંધવાળો ધાતુ લીધો છે.

विन्तयः=१४९७ विंदिंप् (विद्) विचारणे । અહિં विन्तयः એ विन्तिનું બહુવચન છે અને विन्ति એ श्न વિકરણ પ્રત્યયવાળો પાઠ છે, અને श्न એ સાતમા રુધાદિ ગણનો વિકરણ પ્રત્યય છે તેથી રુધાદિ ગણીય विद् ધાતુનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. (બહુવચન તો પૂર્વના ધાતુઓની સાથે કરેલા દ્વન્દ્વ સમાસને અંગે છે, આગળ પણ એમ જ સમજવું.)

ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારના विद् ધાતુનું વિશેષતઃ ગ્રહણ હોવાથી '१०९९ विद्क् (विद्) ज्ञाने' એ ધાતુનો અહિં નિષેધ થાય છે. અને '१८०९ विदिण् (विद्) चेतनाख्यान-निवासेषु' એ ધાતુ તો ચુરાદિ ગણનો હોવાથી અનેક સ્વરવાળો હોઈ, તેનું સેટ્ પણું તો સ્વતઃ સિદ્ધ છે. સાર એ આવ્યો કે-પાંચ પ્રકારનો विद् ધાતુ છે તેવાથી 'दिवादि, तनादि ને रुधादि' એ ત્રણ ગણના અનિટ્ છે અને अदादि તથા चुरादि ગણના સેટ્ છે. અર્થાત્ પાંચ પૈકી ત્રણ અનિટ્ ને બે સેટ્ છે.

–ઉક્ત પ્રકારના विद् ધાતુના સેટ્ત્વ અને અનિટ્ત્વને જણાવનાર શ્લોક –

वेतेर्विदितं वित्तेर्विन्नं वित्तं च विद्यतेर्विन्नम्
वित्तं घने प्रतीते च विन्दतेर्विन्नमन्यत्र ॥ १ ॥

नुदिः=१३७० णुदंत् (नुद) प्रेरणे ।

स्विद्यतिः = ११७८ ष्विदांच् (स्विद) गात्रप्रक्षरणे । અહિં श्य વિકરણ સહિત નિર્દેશ હોવાથી ઉક્ત દિવાદિનો ધાતુ જ લેવાનો છે. પરંતુ '९४६ ञिष्विदाङ् (स्विद) मोचने च' એ ધાતુ લેવાનો નથી.

शदि=९३७ शद्लृं (शद्) शातने ।

सदी=९६६ षद्लृं (सद्) विशरण-गत्यवसादनेषु । १३७१ षद्लृंत् (सद्) अवसादने । (અહિં દ્વન્દ્વ સમાસ પ્રયુક્ત દ્વિવચન છે. આગળ પણ એમ જ સમજવું.)

भिदि = १४७७ भिदुंपी (भिद्) विदारणे ।

छिदी=१४७८ छिदुंपी (छिद्) द्वैधीकरणे ।

तुद्यदी=१३१५ तुदींत् (तुद्) व्यथने ।
१०५९ अदंक् (अद्) भक्षणे ।
આ બે ધાતુઓ લેવા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

बन्धि=१५५२ बन्धंश् (बन्ध्) बन्धने । '१६६३ बन्धण् (बन्ध्) संयमने' એ ધાતુ ચુરાદિ હોવાથી અનેક સ્વરવાળો હોઇ સેટ્ છે.

बुध्य=१२६२ बुधिंच् (बुध्) ज्ञाने । અહિં 'बुध्य' એ श्य વિકરણ સહિત નિર્દેશ હોવાથી ઉક્ત ધાતુ જ લેવો, પરંતુ '९१२ बुधृग् (बुध्) बोधने તથા '९६८ बुध (बुध्) अवगमने' એ બે ધાતુ ન લેવા.

पदि=१२५७ पदिंच् (पद्) गतौ । '१९३३ पदणि (पद्) गतौ એ ધાતુ તો ચુરાદિ-ગણનો હોવાથી, અનેકસ્વરવાળો હોઈ સેટ્ છે.

हदी=७२८ हदिं (हद्) पुरीषोत्सर्गे ।

खिदि=१२५९ खिदिंच (खिद्) दैन्ये । १३२६ खिदंत् (खिद्) परिघाते । १४९६ खिदिंत् (खिद्) दैन्ये ।

क्षुदी=१४७९ क्षुदृंपी (क्षुद्) संपेषे ।

राधि=११५६ राधंच् (राध्) वृद्धौ । १३०४ राधंट् (राध्) संसिद्धौ ।

साधि=१३०५ साधंट् (साध्) संसिद्धौ ।

शुधयः=११८३ शुधंच् (शुध्) शौचे ।

युधि=१२६० युधिंच् (युध्) सम्प्रहारे ।

व्यधी=११५७ व्यधंच् (व्यध्) ताडने ।

रुधयः=१४७३ रुधृंपी (रुध्) आवरणे । १२६१ अनो रुधिंध् (अनु-रुध्) कामे ।

क्रुधि=११८४ क्रुधंच (क्रुध्) कोपे ।

क्षुधी=११८२ क्षुधंच् (क्षुध्) बुभुक्षायाम् ।

सिध्यतिः=११८५ षिधूंच् (सिध्) संराद्धौ । અહિં 'सिध्यति' એ श्य વિકરણ સહિત નિર્દેશ હોવાથી '३२० षिधू (सिध्) गत्याम्' તથા '३२१ षिधौ (सिध्) शास्त्र-माङ्गल्ययोः' એ બે ધાતુ ન લેવા પણ ઉક્ત ધાતુ લેવા.

तदनु = ત્યાર બાદ

हन्ति=११०० हनंक् (हन्) हिंसागत्योः ।

मन्यती=१२६३ मनिंच् (मन्) ज्ञाने । અહિં 'मन्यति' એવો श्य વિકરણ પ્રત્યય સહિત નિર્દેશ હોવાથી ઉક્ત ધાતુ જ લેવો, પરંતુ '१५०७ मनूयि (मन्) बोधने' એ ધાતુ ન લેવો. તથા '१८१० मनिण् (मन्) स्तम्भे' એ ધાતુ તો ચુરાદિ-ગણનો હોઇ અનેક સ્વરવાળો થવાથી સેટ્ જ છે.

आपिना=१३०७ आप्लृंट् (आप्) व्याप्तौ । '१९७३ आप्लृण् (आप्) लम्भने' એ ધાતુનો युजादि ગણના પાઠ હોવાથી સેટ્ જ છે. અહિં ना એ તૃતીયા વિભક્તિનો હોવાથી – 'તેનો સાથે યા સહિત' એવો અર્થ લેવો. એટલે કે – 'आप्' સહિત બીજા આગળ બતાવાતા 'પકારાન્ત ધાતુઓ' એવો અર્થ સમજવો.

तपि=३३३ तपं (तप्) संतापे । १२६७ तपिंच् (तप्) ऐश्वर्ये वा । '१९७१ तपिंण् (तप्) दाहे' એ ધાતુ તો युजादि પઠિત હોવાથી સેટ્ જ છે.

शपि=९१६ शपीं (शप्) आक्रोशे । १२८३ शपींच् (शप्) आक्रोशे ।

क्षिपि=११५८ क्षिपंच् (क्षिप्) प्रेरणे । १३२७ क्षिपिंत् (क्षिप्) प्रेरणे ।

छुपः=१३७५ छुंपत् (छुप्) स्पर्शे ।

लुम्पतिः=१३२३ लुप्लृंती (लुप्) छेदने । અહિં लुम्पति એ मागम સહિત નિર્દેશ હોવાથી ઉક્ત ધાતુ જ લેવો પણ '११९५ लुपच् (लुप्) विमोहने । એ ધાતુ ન લેવો.

सृपि=३४१ सृप्लृं (सृप्) गतौ । १३२४ लिपींच् (लिप्) उपदेहे ।

वपि=९९५ टुवपीं (वप्) बीजसन्ताने ।

स्वपी=१०८८ ञिष्वपंक् (स्वप्) शये ॥५॥

यभि=३७८ यभं (यभ्) मैथुने ।

रभि=रभिं (रभ्) रामस्ये ।

लभि=७८६ डुलभिंष् (लभ्) प्राप्तौ ।

यमि=३८६ यमूं (यम्) उपरमे ।

रमि=९८९ रमिं (रम्) क्रीडायाम् ।

नमि=३८८ णमं (नम्) प्रह्वत्वे ।

गमयः=३९६ गम्लृं (गम्) गतौ । (गमयः એ गमिनुं બહુવચનનું રૂપ છે.)

क्रुशि=९८६ क्रुशं (क्रुश्) आह्वनरोदनयोः ।

लिशि=१२७७ लिशिंच् (लिश्) अल्पत्वे । १४१७ लिशंत् (लिश्) गतौ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

रुशि = १४१३ रुशंत् (रुश्) हिंसायाम् ।

रिशि = रिशंत् (रिश्) हिंसायाम् ।

दिशति = १३१८ दिशींत् (दिश्) अतिसर्जने ।

दशयः = ४९६ दंशं (दंश्) दशने । (અહિં दशयः એ दशिનું બહુવચનનું રૂપ છે.)

स्पृशि = १४१२ स्पृशंत् (स्पृश्) संस्पर्शे ।

मृशति = १४१६ मृशंत् (मृश्) आमर्शने ।

विशति = १४१५ विशंत् (विश्) प्रवेशने ।

दृशि = ४९५ दृशृं (दृश्) प्रेक्षणे ।

शिष्लृ = १४९२ शिष्लृंप् (शिष्) विशेषणे । અહિં शिष्लृ એવો लृ સહિત નિર્દેશ હોવાથી ઉક્ત ધાતુજ લેવો, પરંતુ '५०८ शिष (शिष्) हिंसायाम्' એ ધાતુ ન લેવો. વળી '१९७७ शिषण् (शिष्) असर्वोपयोगे ।' એ ધાતુ તો યુજાદિ પઠિત હોવાથી સેટ્ છે જ.

शुषयः = १२०८ शुषंच् (शुष्) शोषणे । (शुषयः એ शुषिનું બહુવચન છે.)

त्विषि = ९३० त्विषीं (त्विष्) दीप्तौ ।

पिषि = १४९३ पिष्लृंप् (पिष्) संचूर्णने ।

विष्लृ = ११४३ विष्लृंकी (विष्) व्याप्तौ । અહિં लृ સહિત ગ્રહણ હોવાથી ઉક્ત ધાતુજ લેવો, પણ '४२३ विष् (विष्) सेचने' તથા '१५६० विषश् (विष्) विप्रयोगे' એ બે ધાતુઓ ન લેવા.

कृषि = ५०६ कृषं (कृष्) विलेखने । १३१९ कृषींत् (कृष्) विलेखने ।

तुषि = १२९३ तुषंच् (तुष्) तुष्टौ ।

दुषि = १२०९ दुषंच् (दुष्) वैकृत्ये ।

पुषयः = १२७५ पुषंच् (पुष्) पुष्टौ । दुष् ધાતુના સહચારથી (૧૧૭૫ મો) ઉક્ત ધાતુજ લેવો, પરંતુ '५२६ पुष (पुष्) पुष्टौ' તથા '१५६४ पुषश् (पुष्) पुष्टौ' એ બે ધાતુઓ લેવા નહિ. વળી '१७५५ पुषण् (पुष्) धारणे' એ ધાતુ ચુરાદિ હોવાથી અનેક સ્વરવાળો હોઇ સ્વતઃ સેટ્ જ છે.

श्लिष्यतिः = १२१० श्लिषंच् (श्लिष्) आलिङ्गने અહિં श्य વિકરણ સહિત નિર્દેશ હોવાથી ઉક્ત દિવાદિ ગણનો જ ધાતુ લેવો, પરંતુ '५३१ श्लिष् (श्लिष्) दाहे' એ ધાતુ ન લેવો, અને '१७०४ श्लिषण् (श्लिष्) श्लेषणे' એ ધાતુ તો ચુરાદિ હોવાથી સ્વતઃ સેટ્ છે જ.

द्विषिः = ११२६ द्विषिंक् (द्विष्) अप्रीतौ ।

[अतः = આથી આગળ]

घसि = ५४४ घस्लृं (घस्) अदने ।

वसती = ९९९ वसं (वस्) निवासे । અહિં वसती એ 'वसति' શબ્દનું દ્વિવચન છે, અને તેનો शव् વિકરણ પ્રત્યય સહિત નિર્દેશ છે. તેથી ઉક્ત ધાતુજ લેવો. પરંતુ '१११७ वसिक् (वस्) आच्छादने' તથા '१२२६ वसूच् (वस्) स्तम्भे' એ બે ધાતુઓ ન લેવા. '१७६१ वसण् (वस्) स्नेहच्छेदावहरणेषु' । એ ધાતુ તો ચુરાદિ હોવાથી અનેક સ્વરવાળો હોઇ સ્વતઃ સેટ્ છે જ. સાર એ છે કે-घस् ધાતુ ચાર ગણમાં આવે છે, તેમાંથી પહેલા ગણનો જ અનિટ્ છે અને બીજા સેટ્ છે. એમ સમજવું.

रोहतिः = ९९८ रुहं (रुह्) जन्मनि । અહિં रोहति એ शव् વિકરણ પ્રત્યય સહિત નિર્દેશ છે, તે શ્લોક રચના પૂરતો જ છે, અન્ય પ્રયોજન નથી.

लुहि – रिही अनिड् गदितौ = लुह् અને रिह्, આ બે ધાતુઓ અનિટ્ કહ્યા છે. કારિકામાં કહેલા આ બે ધાતુઓ ધાતુ પાઠમાં દેખાતા નથી, તેથી એવી સંભાવના કરાય કે-ઉક્ત બન્ને ધાતુઓ કાં તો छान्दम् છે ને કાં તો મતાંતરીય છે.

दोग्धि = ११२८ दिहींक् (दिह्) लेपे ।

दोग्धि = ११२७ दुहींक् (दुह्) क्षरणे ।

लिहयः = ११२९ लिहींक् (लिह्) आस्वादने । (लिहयः એ लिहिનું સમાસ પ્રયુક્ત બહુવચન છે.)

मिहि = ५५१ मिड (मिड्) सेचने ।

वहती = ९९६ वहीं (वह्) प्रापणे । (અહિં वहती એ वहतिનું સમાસકૃત દ્વિવચન છે.)

नह्यतिः = १२८५ णहींच् (नह्) बन्धने ।

दहिः = ५५२ दहं (दह्) भस्मीकरणे ।

'इति स्फुटमनिट = એ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલા વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ સ્પષ્ટ રીતે અનિટ્ છે આ સિવાયના બાકીના વ્યંજનાન્ત ધાતુઓ સેટ્ સમજવા

પૂ. આ. વિજય દક્ષસૂરિજી સંપાદિત સેટ્ અનિટ્ કારિકા સમાપ્ત.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

सेट् अनिट् वेट् विभागीकरण यंत्र

धातु

- स्वरान्ताः
  - एकस्वराः
    - सेदः
      - श्वि, श्रि, डी, शी, यु (गण-२), रु (गण २), क्षु, ष्णु, नु, स्नु, वृ, ऊकारान्ताः; ऋकारान्ताः; युजादयश्च ॥
    - अनिदः
      - अनुस्वारेतः
    - वेदः
      - धू औदितः
        - स्वृ, सू, (गण-२, ४) ॥
  - अनेकस्वराः
    - सेट्
- व्यञ्जनान्ताः
  - एकस्वराः
    - सेदः
    - अनिट्ः
      - अनुस्वारेत इमे
        - शक् [कान्तः-१]। वच्, विच्, रिच्, पच्, सिच्, मुच् [चान्ताः-६]। प्रच्छ् [छान्त-१]। भ्रस्ज्, मस्ज्, भुज्, युज्, यज्, स्वञ्ज्, रञ्ज्, रुज्, निज्, विज् (गण-३), सञ्ज्, भञ्ज्, भज्, सृज्, त्यज् [जान्ताः-१५]। स्कन्द्, विद् (गण-४, ६, ७), नुद्, स्विद् (गण-४), शद्, सद्, भिद्, छिद्, तुद्, अद्, पद्, हद्, खिद्, क्षुद् [दान्ताः-१४]। राध्, साध्, शुध्, युध्, व्यध्, बन्ध् बुध् (गण-४), रुध् क्रुध् क्षुध्, सिध् [धान्ता-११]। हन् मन् (गण ४) [नान्तौः-२]। आप् तप् शप्, क्षिप् छुप् लुप् (गण ६) सृप् लिप्, वप्, स्वप् [पान्ता-१०]। यभ्, रभ् लभ् [भान्ताः-३]। यम् रम् नम् गम् [मान्ताः ४] क्रुश् लिश्, रुश् रिश् दिश् दंश् स्पृश् मृश् विश्, हृश् [शान्ताः-१०]। शिष् गण-७) शुष्, त्विष् पिष् विष् (गण-३), कृष् तुष् दुष् पुष् (गण-४) श्लिष् गण-४) द्विष् [षान्ताः-११]। घस्, वसू (गण-४) [सान्तौ-२]। रुह लुह रिह लिह दुह लिह मिह वह नह (गण-४), दह [हान्ताः-१०]॥ ॥ व्यञ्जनान्तानिट्धातूनां सकला संख्या १०० ॥
    - वेदः
      - औदित इमे
        - ब्रश्च् [चान्तः-१]। मृज् (गण २, १०), भ्रस्ज्, अस्ज्, तस्ज् [जान्ताः-४]। स्यन्द्, क्लिद् [दान्तौ-२]। रध्, बिध् [धान्तौ-२]। तृप्, दृप्, त्रप्, कृप्, गुप् [पान्ताः-५]। क्षम् [मान्त-१]। नश्, अश् क्लिश् [शान्ताः ३]। अक्ष्, तक्ष्, त्वक्ष् [षान्ताः-३]। मुह, ष्टुह, स्तुह, स्निह, गुह, गाह, ग्लह, ब्रुह, तृह, तृह, स्तृंह [हान्ता-११] ॥ ॥ सर्वे-३२ ॥

सूचना-अस्मिन् यन्त्रे स्वरान्तविभागे [एकस्वर ये धातवो न दर्शितास्तेऽनिटो [वेदितव्याः,] व्यञ्जनान्तविभागे [तु ये] धातवो न दर्शितास्ते सेटो वेदितव्या इति ॥

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सेट्-अनिट् संख्या पृथक्करण

	सेटः				अनिटः				
गणेषु	परस्मै०	आत्मने०	उभय०	सर्वे सेटः	परस्मै०	आत्मने०	उभय०	सर्वे अनिट्	सर्वे धातवः
भ्वादिषु	५९१	३१२	४५	९५२	६८	२३	१५	१०६	१०५८
अदादिषु	२०	१७	१	३८	३१	४	१२	४७	८५
दिवादिषु	८१	१८	२	१०१	१७	२०	४	४१	१४२
स्वादिषु	५	२	२	१३	९	०	७	१६	२९
तुदादिषु	१११	६	०	१२१	२२	५	१०	३७	१५८
रुधादिषु	१०	१	२	१३	४	२	७	१३	२६
तनादिषु	०	२	७	९	०	०	०	०	९
क्रयादिषु	३३	१	९	४३	१०	०	७	१७	६०
चुरादिषु	२५०	५९	४	४१३	०	०	०	०	४१३
सर्वे	१२१३	४१८	७२	१७०३	१६१	५४	६२	२७७	१९८०
परस्मैपदिनः	१२१३				१६१				१३७४
आत्मनेपदिन	४१८				५८				४७२
उभयपदिन	७२				६२				१३४
सर्वे	१७०३				२७७				१९८०

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગણ અને અન્તર્ગત ગણનું ફળ નિરૂપણ

(૧)	પહેલા ભ્વાદિ ગણનું ફળ		'शव्'
(૨)	બીજા અદાદિ	,, ,,	'०'
(૩)	ત્રીજા દિવાદિ	,, ,,	'श्य'
(૪)	ચોથા સ્વાદિ	,, ,,	'श्नु'
(૫)	પાંચમા તુદાદિ	,, ,,	'श'
(૬)	છઠ્ઠા રુધાદિ	,, ,,	'श्न'
(૭)	સાતમા તનાદિ	,, ,,	'उ'
(૮)	આઠમા ક્યાદિ	,, ,,	'श्ना'
(૯)	નવમા ચુરાદિ	,, ,,	'णिच्'

વિકરણ પ્રત્યય છે.

ઉપર જણાવેલા ગણમાં પણ જે અન્તર્ગણ-પેટાગણો બતાવ્યા છે, તેનું પણ શું ફળ છે? તેને જણાવનારી કારિકાઓ આ છે.

(वृत्गणफलम्)

द्युतादेरद्यतन्यां चाङात्मनेपदमिष्यते ।
वृदादेश्चक्रेभ्यो वा, स्य-सनोरात्मनेपदम् ॥ १ ॥

ज्वलादेर्णो विकल्पेन, यजादेः संप्रसारणम् ।
घटादीनां भवेद्ध्रस्वो, णौ परेऽजीघटत् सदा ॥ २ ॥

अद्यतन्यां पुषादित्वादङ् परस्मैपदे भवेत् ।
स्वादित्वाच्च क्तोस्तस्य, नकारः प्रकटो भवेत् ॥ ३ ॥

प्वादीनां गदेर्नो ह्रस्वो, ल्यादेः क्तोश्च नो भवेत् ।
युजादयो विकल्पेन, ज्ञेयाश्चुरादिके गणे ॥ ४ ॥

मुचादेर्नागमः शे च, कुटादित्वात् सिचि परे ।
गुण-वृद्ध्योरभावश्च, कथितो हेमसूरिणा ॥ ५ ॥

अदन्तानां गुणो वृद्धिर्यङ् चुरादेश्च नो भवेत् ।
संक्षेपेण फलं चैतदीप्सितं वानरेण हि ॥ ६ ॥

[इति वृत्गणफलम्]

वृत्गणफलः = પેટા ગણના ફળને પ્રતિપાદન કરનારી ઉક્ત કારિકાઓનો સવિસ્તર અર્થ —

(૧)

પ્રથમ ભ્વાદિગણના અન્તર્ગણો પાંચ છે. ૧. દ્યુતાદિગણ, ૨. વૃતાદિગણ, ૩. જ્વલાદિગણ, ૪. યજાદિગણ અને ૫. ઘટાદિગણ. આ પાંચે ભ્વાદિના પેટા ગણનાં ફળો ક્રમશઃ નીચે મુજબ છે -

૧. પહેલા દ્યુતાદિગણનું ફળ અદ્યતની વિભક્તિ પર છતાં આત્મનેપદ અને ઙ વિકલ્પે થવો તે છે, જેમકે - 'द्युति दीप्तौ' अद्युतत्, अद्योतिष्ट ।

૨. બીજો વૃતાદિગણ. આ ગણ દ્યુતાદિનો પણ અન્તર્ગણ છે, તેથી ઉપર જણાવેલ ફળ ઉપરાંત स्यादि અને सन् પ્રત્યયના વિષયમાં વિકલ્પે આત્મનેપદ થાય છે. જેમકે-'वृतूङ् वर्त्तने' अवृतत्, अवर्त्तिष्ट, वर्त्तिष्यते, वर्त्स्यति, अवर्तिष्यत, अवर्त्स्यत्, विवृत्सति, विवर्तिषते ॥ १ ॥

(૨)

૩. ત્રીજા જ્વલાદિગણનું ફળ વિકલ્પે 'ण' કરવો તે છે. જેમકે-'ज्वल दीप्तौ' ज्वालः, ज्वला ।

૪. ચોથા યજાદિગણનું ફળ સંપ્રસારણ-य्वृत् [इ, उ, ऋ] છે. જેમકે - 'यजीं देवपूजादौ' इयाज्, ईजे ।

૫. પાંચમા ઘટાદિગણનું ફળ णि પર છતાં હ્રસ્વ કરવો તે છે. જેમકે - 'घटिष् चेष्टायाम्' घटयति, अजीघटत् ॥ २ ॥

(૩)

બીજા અદાદિગણનો અન્તર્ગણ હ્વાદિગણ છે.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જે જુહોત્યાદિ નામથી પણ ઓળખાય છે. તેનું ફળ શિર્ પ્રત્યય પર છતાં દ્વિર્ભાવ થવો તે છે જેમકે– 'હુંક્ દાનાદનયોઃ' જુહોતિ । આ ધાતુ કારિકામાં નથી, છતાં ઉપલક્ષણથી સમજી લેવી.

ત્રીજા દિવાદિગણના અન્તર્ગણ બે છે. તેમાં પહેલો પુષાદિ ને બીજો સ્વાદિ । પુષાદિગણનું ફળ પરસ્મૈપદમાં અગ્રની પર છતાં 'અડ્' થવો એ છે. જેમકે – 'પુષવ્ પુષ્ટૌ' અપુષ્ટ્ । ૨ સ્વાદિગણનું ફળ ક્ત અને ક્તવતુના તનો ન (આદેશ) કરવો એ છે. જેમકે-'ષૂઙ્ પ્રાણિપ્રસવે' સૂતઃ, સૂતવાન ॥૩॥

(૪)

ચોથા ક્રયાદિગણના અન્તર્ગણ બે છે. ૧ ક્યાદિ અને ૨ લ્યાદિ । ૧ ક્યાદિગણનું ફળ હ્રસ્વ છે. જેમકે – 'પૂઞ્ પવને' પુનાતિ, પુનીતે । ૨ ક્યાદિનો અન્તર્ગણ લ્યાદિ છે. જેનું હ્રસ્વ ફળ તો છે જ, તદુપરાંત ક્ત, ક્તવતુ અને ક્તિ ॥ તનો ન (આદેશ) થાય છે. જેમકે – 'લૂઞ્ છેદને' લુનાતિ, લુનીતે, લૂનઃ, લૂનવાન્, લૂનેઃ । અહિં ક્તિ પ્રત્યય કારિકામાં નથી, છતાં ઉપલક્ષણથી જોવાનો છે, તથા પૂર્વથી તની અનુવૃત્તિ લેવા માટે ક્રમથી આવતા તુદાદિગણને પછી લીધો છે.

નવમા ચુરાદિગણના અન્તર્ગણ ણ્યન્તાદિગણનું ફળ વિકલ્પે ચુરાદિપણું, એટલે કે વિકલ્પે 'ણિચ્' થવો એ છે. જેમકે – યુજણ્ સમ્પર્ચને' યોજયતિ, યોજતિ ॥ ૪ ॥

(૫)

પાંચમા તુદાદિગણના અન્તર્ગણ બે છે. ૧ મુચાદિગણ અને ૨ કુટાદિગણ । મુચાદિગણનું ફળ ન આગમ છે. જેમકે – 'મુચલૃંતી મોક્ષણે' મુઞ્ચતિ । ૨ કુટાદિગણનું ફળ 'સિચ્' પર છતાં ગુણ અને વૃદ્ધિનો અભાવ છે. જેમકે–'કુટર્ કૌટિલ્યે' અકુટીત્ 'ણૂર્ સ્તવને' અનુવીત્ ॥ ૫ ॥

(૬)

નવમા ચુરાદિગણમાં અદન્ત વિભાગ જે જુદો પાડેલ છે, તેનું ફળ યુગ્, વૃદ્ધિ અને યદ્ નો અભાવ છે. જેમકે – 'સુવર્ નક્રિયાયામ્' સુવયતિ, 'રચણ્ પ્રતિયત્ને' રચયતિ, ભૃશં પુનઃ પુનર્વા સુખયતીતિ વાક્યમેવ ॥ ૬ ॥

પૂ. આ. વિજય દક્ષસૂરિજી સંપાદિત પરિશિષ્ટોમાંથી સાભાર સ્વીકાર.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સકર્મક અકર્મક નિરૂપણ

फल-व्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मका ।
धातुस्तयोर्धर्मिभेदे, सकर्मक उदाहृतः ॥ १ ॥

અકર્મક ધાતુનું લક્ષણ ત્રણ રીતે કરી શકાય છે.

૧. ફલ અને વ્યાપાર બંને એકમાં રહે ત્યાં ધાતુ અકર્મક હોય છે.

૨. ફળના અધિકરણમાં રહેનાર જે વ્યાપાર, તેનો બોધક જે હોય તે અકર્મક ધાતુ કહેવાય છે

૩. સમાનાધિકરણ ફળ જેમાં વિશેષણ છે, એવા વ્યાપારનો બોધક જે હોય તે અકર્મક કહેવાય છે

જેમ – 'चैत्रस्तिष्ठति' આનો અર્થ – 'गति-निवृत्त्यनुकूलव्यापारवान् चैत्रः' એવો અર્થ થાય છે. અહીં ગતિની નિવૃત્તિરૂપ જે ફળ, તથા તેને અનુકૂળ જે વ્યાપાર, તે બંને ચૈત્રમાં રહે છે અને સમાનાધિકરણ પણ છે, માટે સ્થા ધાતુ અકર્મક છે.

સકર્મક ધાતુનાં પણ ત્રણ રીતે લક્ષણ થાય છે–

૧. ફળ અને વ્યાપાર જુદા જુદા અધિકરણમાં હોય ત્યાં ધાતુ સકર્મક હોય છે.

૨. ફળના અધિકરણથી ભિન્નમાં રહેનાર વ્યાપારનો બોધક જે હોય તે સકર્મક ધાતુ કહેવાય છે.

૩. વ્યધિકરણ ફળ જેમાં વિશેષણ છે. એવા વ્યાપારનો બોધક જે હોય તે સકર્મક ધાતુ કહેવાય છે.

જેમ–'देवदत्तस्तण्डुलान् पचति' આનો અર્થ–'तण्डुलनिष्ठविक्लित्यनुकूलव्यापारवान् देवदत्तः' એવો થાય છે અહીં વિક્લિતિ ઠીલાશરૂપ જે ફળ તે તંડુલમાં છે અને તદનુકૂળ વ્યાપાર દેવદત્તમાં છે અને વ્યધિકરણ પણ છે માટે પચ્ ધાતુ સકર્મક છે ॥ ૧ ॥.

અર્થાન્તરમાં વર્તમાન ધાતુ અકર્મક હોય તો પણ સકર્મક બની જાય છે. જુઓ – 'जजान मेघो गर्भम्' – ઇંદે મેઘનો ગર્ભ ઉત્પન્ન કર્યો

અકર્મક ધાતુઓ પણ કાલ અધ્વા ભાવ અને દેશની અપેક્ષાએ વિકલ્પે સકર્મક બની શકે છે. જેમ-'मासमास्ते, क्रोशं गुडधानामिर्भुंक्ते, गोदोहं स्वपिति, कुरून् शेते ।'

સકર્મક ધાતુઓ પણ અર્થાન્તરાદિકમાં વર્તતા હોય ત્યારે અકર્મક થાય છે. જુઓ નીચેની કારિકા–
"धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥ २ ॥"

અર્થ :– (૧) અર્થાન્તરમાં ધાતુ વર્તતો હોય ત્યારે સકર્મક પણ અકર્મક થાય છે. જેમ-'नदी वहती' નદી વહે છે. અહીં સ્રવણરૂપ (એટલે વહેવા રૂપ) અર્થાન્તર છે.

(૨) ધાત્વર્થમાં જ જ્યાં કર્મ આવી જતું હોય ત્યાં પણ સકર્મક ધાતુ અકર્મક થઈ જાય છે જુઓ-'जीव प्राणधारणे' જીવતિ, અહીં પ્રાણરૂપ કર્મ ધાત્વર્થમાં આવી જાય છે, માટે અકર્મક છે

(૩) જ્યાં કર્મની પ્રસિદ્ધિ હોય ત્યાં પણ સકર્મક ધાતુ અકર્મક બની જાય છે. જેમ-'देवो वर्षति' મેઘ વર્ષે છે. મેઘ પાણીને જ વર્ષાવે છે. એ વાત પ્રસિદ્ધ હોવાથી, જલરૂપ કર્મ પ્રસિદ્ધ છે. તેથી 'वृष् सेचने' એ ધાતુ અકર્મક થયો.

(૪) કર્મની વિવક્ષા નહીં રાખવાથી પણ ધાતુ અકર્મક બને છે. જેમકે – नेह पच्यते ॥ २ ॥.

પૂ. આ. વિજય દક્ષસૂરિજી સંપાદિતમાંથી સાભાર સ્વીકાર.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનુસ્વરાદિ નિરૂપણ

नकारजावनुस्वारपञ्चमौ धुटि धातुषु ।
सकारजः शकारश्चेवर्वाट्टवर्गस्तवर्गजः ॥ १ ॥

ધાતુમાં ધુટ્‌સંજ્ઞક વર્ણનો અક્ષર પર છતાં, જે અનુસાર કે વર્ગનો પાંચમો અક્ષર દેખાતો હોય, તે નકારના સ્થાનમાં થયેલો સમજવો. જેમકે – 'दंशं दशने' અહીં અનુસ્વાર નકારના સ્થાનમાં થયેલ છે, તેથી તેને નકાર માનીને લુપ્ કરવાથી 'दशति' રૂપ થાય છે.

'तृम्फन् तृप्तौ' અહીં નકારના સ્થાનમાં પંચમાક્ષર મકાર થયેલ છે, તેથી તેને નકાર માનીને લુપ્ કરવાથી 'तृफति' રૂપ થાય છે.

ચકાર પર છતાં શકાર, તે સકારના સ્થાનમાં થયેલ સમજવો. જેમકે – 'श्चुतॄ क्षरणे' અહીં સકારના સ્થાનમાં શકાર થયેલ છે. તેથી તેને શકાર માનીને "संयोगस्यादौ स्कोर्लुह्" એ સૂત્રથી લુપ્ થવાથી 'मघुक्' પ્રયોગ બને છે. આ વાત મતાંતરને ઉદ્દેશીને છે. સ્વમતમાં તો 'स्च्युतॄ' એવો જ પાઠ છે.

ર અને ષ્ થી પર રહેલ જે ણકાર, તે ન ના સ્થાનમાં થયેલ સમજવો. જેમકે-'ऊर्णुञ् आच्छादने' ઊર્ણુનાવ, અહીં નકારના સ્થાનમાં ણકાર થયો છે, તેથી તેને નકાર સમજીને દ્વિર્ભાવમાં 'न' કરેલ છે, નહિતર 'ऊर्णुणाव' એવો અનિષ્ટ પ્રયોગ થઈ જાત.

વળી 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' તથ્યો, અહીં ઠકાર 'થ' ના સ્થાનમાં થયેલ છે, માટે ઉક્ત રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

પૂ. આ. વિજય દક્ષસૂરિજી સંપાદિત પરિશિષ્ટમાંથી સાભાર સ્વીકાર.

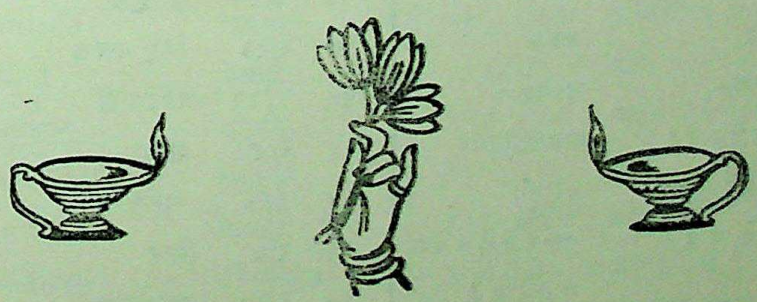

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

शुद्धि पत्रक

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
२	१/३४	भूभवि	भुभवि
२	०/२४	पू ना	पु ना
६	१/४	आश्चिर	अयि रः
१०	२/३०	धात् आदेश	धत् आदेश
१६	०/१२	ऋनोडत्	ऋतोऽत्
१८	२/ ७	शिइढे नुं स्वरः	शिइढेनुस्वारः
२०	१/५	गुरु वत्	गुरु वत्
२०	१/३६	पूङ् क्लिरा	पूङ् क्लिश
२०	२/३४	-भ्रस्ज्	भ्रस्ज्
२१	१/३३	युयु=इट्	युयु+इट्
२१	२/१३	४/१/२१	४/१/६१
२२	१२७	ज्ञ भां स	ज्ञ भां ज
२३	१/१४	तितानिषति	तितनिषति
२५	१/२१	डुधांक्र	डुधांक्
२५	१/३६	आरीरात्सति	आरिरात्सति
२८	१/२	यंम्यते	यंयम्यते
२९	२/१७	व्यञ्जनस्वै	व्यञ्जनेस्वौ
३१	२/२६	१०५१	१०५२
३२	२/१७	शुशुय+	शुशुय+ते=
३२	२/२८	विवीयते	वेवीयते
३३	२/३२	क्ष्मांक	क्ष्यांक
३४	१/२१	भू-यङ+	भू+यङ=
३५	१/९	तत्सजातीय हेत्र	तत्सजातीयमेत्र
३५	१/१३	गद्दौर्जः	गद्दोर्जः
३५	१/२८	अन्ते म हे	अन्ते म हेत्य हेवा धातुने म हे
३५	२/८	खनिजनि	खनिसनि
३५	२/२९	अर्कंरीति	चर्कंरीति
३८	२/३२	पुंद्भावावे	पुंवद्भावे
३९	१/१५	कर्तासूत्रः	कर्तासूत्रः
४०	२/३५	देवाः आप	देवाः अपि
४१	१/२	अश्वनव	अश्वनाव
४३	१/२१	क्त स्वल्	क्त खल्
४५	१/५	सिचू+आम्	सिचू+आताम्
४५	१/२८	ईश्वर्ज्जनव	ईश्वर्ज्जने
४५	१/३७	अदायिषाम्	अदायिषाताम्
४८	२/२०	भूषार्थे	भूषार्थे
४९	२/२५	सहिवहेरेरिति	सहिवहेरिति
४९	२/३१	कृतृं+डा	कृतृं+डा
५०	२/८	मषी	मषी
५०	२/९	चोरी	चोरी
५१	२/३५	चेदयः	वेदयः
५२	२/३४	वृत्रहपि	वृत्रहणि
५३	२/३०	हनू ने	हन् ने
५४	१/२७	५/१/८४ थी	५/१/८२ थी
५७	१/१६	५२ थतां	५६ थतां
५७	१/२७	क्षेमङ्कार	क्षेमङ्करः
५७	२/२३	मित् नखात्	मित् नखात्
५८	१/११	पण्डिमानी	पण्डितमानी
६२	२/८	शदक्ष	सदक्षः
६४	१/५	अगम न	आगम न
६६	२/९	मिन्न	भिन्नः
६७	२/२५	याऽन्नस्था	याऽन्तस्था
६८	२/३४	क्षुधित	क्षुधितः

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
६९	१/२५	ऋवर्णश्श्रयु	ऋवर्णश्रयु	८२	१/१०	स्वन्पक्	स्वप्नक्
७०	१/२	धांतुने	धातुने	८२	१/२	शम्भुः	सम्भुः
७०	१/२१	वेटोऽपतः	वेटोऽपतः	८३	१/३१	દોઢવાનીક્રિયા	દોઢવાની ક્રિયા
७०	१/२७	ઉમેરાતે	ઉમેરાતો	८४	१/२०	मोततुम्	मोक्तुम्
७०	२/४	न डीङ्शीपुङ्	नडीङ् शीङ्पुंङ्	८६	२/३	मावाकर्त्रा	भावाकर्त्रो
७२	१/१९	दस्त	दस्तः	८७	१/१९	जम्विः	जग्विः
७२	१/२१	छन्न	छन्न	८८	१/१८	–मा	–भा
७१	१/२७	परयोणेलुंक्	परयोर्णेलुंक्	८८	१/३७	परि+चर्	परि+सृ
७३	१/२५	આદેશ થયે	આદેશ થયો	८८	२/११	अठाट्या	अटाट्या
७३	१/२९	अवत्तं	अवत्तम्	८९	२/१	क्रुत्संपदादभ्य	कूत्संपदादिभ्यः
७४	१/२०	=विद्दितः	विहितः	९०	१/९	गलनिः	ग्लानिः
७४	१/२६	धागनहोवपि	धागनहोर्वपि	९३	१/१६	दुदर्शन	दुर्दर्शनः
७५	१/१५	હોવાથી કર્તરિ	હોવાથી કર્તરિ	९३	२/९	क्त्ता	क्त्वा
७५	२/३०	दिवश्वान्	विविश्वान्	९४	२/३५	व्रश्चितत्वा	व्रश्चित्वा
७६	१/१६	शी+अन	शी+आन	९५	१/३	क्त्धा	क्त्वा
७६	१/१९	+यास्यन्	=यास्यन्	९५	१/२१	चजकगम्	चजः कगम्
७६	१/२६	વિકરરણ	વિકરણ	९७	१/२८	आक्षिणी	अक्षिणी
७६	२/३१	+क्रत्+ङी	+अत्+ङी	९७	२/४	मोङोचामित्	मेङो वा मित्
७७	२/१०	धारयन्नाचारागमम्	धारयन्नाचाराङ्गम्	९८	२/१	व्रजति	व्रजति
७७	२/१३	कतृश्	अतृश्	९८	२/१	कथत्	कथम्
७८	१/३३	भ्रू+इष्णु	भू+इष्णु	९८	२/१६	अनकर्थक	अनर्थक
७९	२/१५	यङ्न्ताभ्यां	यङन्ताभ्या	९९	१/१८	इत्यादयादया	इत्यादय
७९	२/२५	चङ्क्रमून	चङ्क्रम	९९	२/१६	धातुव	धातुने
७९	२/२७	गत्यार्थात्	गत्यर्थात्	९९	२/३६	सविशेषणम् । ख्याते	सविशेषणमाख्यातं
८०	२/१२	अर्च्या	अर्च्याः	१००	१/६	ध्यण्	ध्यण्
८०	२/२२	कुटाटात्	कुट्टात्	१००	१/२०	ध्यणि	ध्यणि
८१	१/६	સરકરનાર	સરકનાર	१००	२/१	ध्यण्	ध्यण्
८१	१/७	घस्मर	घस्मरः	१०२	१/१५	क्रयार्थे	क्रयार्थे
८१	१२४	वेत्तिच्छि०	वेत्तिच्छिद०	१०२	२/६	अनुपसर्गात्	अनुपसर्गात्

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા વિષય પૃથક્કરણ

ક્રમ	વિષય	મૂળ સૂત્રો	અંતર્ગત સૂત્રો	કુલ સૂત્રો
	—: ભાગ : ૧ :—			
૧	સંજ્ઞા	૧૮	૧૦	૨૮
૨	પરિભાષા	૧૯	—	૧૯
૩	સન્ધિ (કુલ ૪ પ્રકરણોમાં)	૬૧	૨૨	૯૩
૪	પદ્લિંગ (કુલ ૭ પ્રકરણોમાં)	૧૮૪	૪	૧૮૮
૫	અવ્યય	૬૦	૨૨	૮૨
	—: ભાગ : ૨ :—			
૬	સ્ત્રી પ્રત્યયો	૨૬	૨૮	૫૪
૭	કારક	૫૮	૧૯	૭૭
૮	સમાસ	૯૦	૧૮૮	૨૧૮
૯	તદ્ધિત	૧૩૫	૨૩૫	૩૭૦
	—: ભાગ : ૩ :—			
૧૦	ભ્વાદિ ગણ	૧૯૩	૪૦	૨૩૩
૧૧	અદાદિ ગણ	૬૫	૫	૭૦
૧૨	હ્વાદિ ગણ	૧૫	—	૧૫
૧૩	દિવાદિ ગણ	૧૩	૩	૧૬
૧૪	સ્વાદિ ગણ	૬	—	૬
૧૫	તુદાદિ ગણ	૮	૫	૧૩
૧૬	રુધાદિ ગણ	૫	—	૫
૧૭	તનાદિ ગણ	૨	—	૨
૧૮	ક્રયાદિ ગણ	૬	૨	૮
૧૯	સ્વાર્થિક પ્રત્યય	૨	૩	૫
૨૦	ચુરાદિ ગણ	૮	—	૮
	—: ભાગ : ૪ :—			
૨૧	ણિગન્ત પ્રક્રિયા	૩૫	૭	૪૨
૨૨	સન્ પ્રક્રિયા	૩૦	૧	૩૧
૨૩	યઙન્ત પ્રક્રિયા	૧૭	૭	૨૪
૨૪	યઙ્-લુબન્ત પ્રક્રિયા	૫	—	૫
૨૫	નામ ધાતુ પ્રક્રિયા	૧૬	૨	૧૮
૨૬	ભાવ-કર્મણો પ્રક્રિયા	૯	૬	૧૫
૨૭	કૃદન્ત પ્રક્રિયા	૨૦૯	૬૭	૨૭૬
	કુલ	૧૨૯૫	૬૦૬	૧૯૦૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધાતુ સંખ્યા સમુચ્ચય

ગણ			પરસ્મૈ	આત્મને	ઉભય	કુલ
૧	ભ્વાદિ		૫૮૫	૨૯૭	૫૪	૯૩૬
– –	ઘુતાદિ		૦	૨૩	૦	૨૩
– –	જ્વલાદિ		૨૯	૨	૦	૩૧
– –	યજ્ઞાદિ		૩	૦	૬	૯
– –	ઘટાદિ		૪૬	૧૩	૦	૫૯
	કુલ					૧૦૫૮
૨	અદાદિ		૪૫	૧૯	૭	૭૧
૩	હૂવાદિ		૬	૨	૬	૧૪
૪	દિવાદિ		૩૧	૨૯	૬	
– –	પુષાદય:		૬૭	૦	૦	
– – – –	સામાન્ય	૫૫				
– – – –	શમાદિ	૮				
– – – –	મુહાદિ	૪				
– –	સૂયત્યાદિ		૦	૦	૯	૧૪૨
૫	સ્વાદિ		૧૮	૨	૯	૨૯
૬	તુદાદિ		૯૮	૮	૫	
– –	મુંચાદિ		૩	૦	૫	
– –	કૃઞાદિ		૩૬	૩	૦	૧૫૮
૭	રૂધાદિ		૧૪	૩	૯	૨૬
૮	તનાદિ		૦	૨	૭	૯
૯	ક્રયાદિ		૪૩	૧	૧૭	૬૦
– –	સામાન્ય		(૨૭)	(૧)	(૧૦)	
– –	ભ્વાદિ–પુ		(૦)	(૦)	(૧)	
	ભ્વાદિ		(૧૬)	(૦)	(૫)	
૧૦	ચુરાદિ					
– –	સામાન્ય		૧૫૨	૦	૦	
– –	અર્થવિશેષે		૮૩	૧૧	૦	
– –	અર્થાન્તરે		૦	૩૧	૦	
– –	અદન્ત		૮૩	૧૧	૦	
– –	ચુરાદિ		૪૨	૦	૦	૪૧૫
	કુલ					૧૯૮૨

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પરિશિષ્ટ -(૩) સંદર્ભસૂચિ

(સમગ્ર ગ્રન્થમાં ઉપયોગમાં લીધેલ)

ક્રમ	સંદર્ભગ્રન્થનું નામ	સં/ક/વિ	નામ
૧	સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન - લઘુવૃત્તિ	સં	પૂ. આ. વિજયદક્ષસુરિજી મ. સા.
૨	,, ,, ,, અવચૂરિ	સં/વિ	,, મુનિશ્રી જિનેન્દ્રવિજયજી મ.
૩	,, ,, રહસ્યવૃતિ	સં	શ્રી શ્રેયસ્કરમંડળ પાઠશાળા, મહેસાણા
૪	,, ,, આનંદબોધિનીટીકા	સં/વિ	પૂ. આ. ચંદ્રસાગરસુરિજી મ. સા.
૫	,, ,, બૃહદ્વૃતિ ન્યાયસમુદ્ધાર ભા ૧	સં.	,, મુ. વજ્રસેન વિજયજી મ. સા.
૬	,, ,, ,, ,, ભા ૨	સં	,, ,, ,, ,, ,,
૭	,, ,, મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા ૧	સં	,, પં ક્ષમાવિજયજી મ. સા.
૮	,, ,, ,, ,, ભા ૨	સં	,, ,, રાજશેખર વિજયજી મ. સા.
૯	,, ,, બૃહદ્વૃતિ ન્યાયસમુદ્ધાર પ્રતાકાર	સં	,, આ. વિજયનેમિસુરિજી મ. સા.
૧૦	,, ,, ,, ન્યાસયુકત પ્રથમોદયાય	સં	,, ,, વિજયલાવણ્યસુરિજી મ. સા.
૧૧	,, ,, ,, દ્વિતીયોધ્યાય	સં	,, ,,
૧૨	,, ,, ,, તૃતી. પાદ ૧	સં	,, ,,
૧૩	,, ,, ,, તૃતી. પાદ ૨, ૩	સં	,, ,,
૧૪	,, ,, ,, પંચમોધ્યાય	સં	,, ,,
૧૫	બૃહત્ હેમપ્રભા વ્યાકરણ	ક	,, આ. વિજયનેમિસુરિજી મ. સા.
૧૬	,, સિધ્ધપ્રભા ,,	ક	,, ,, આનંદસાગરસુરિજી મ. સા.
૧૭	,, ચંદ્રપ્રભા ,,	ક	,, પૂ. ઉપા. મેઘવિજયજી મ. સા.
૧૮	મંગલ દીપિકા	ક	,, મુનિશ્રી ધર્મવિજયજી મ. સા.
૧૯❖	હેમપ્રકાશ મહાવ્યાકરણ પૂર્વાર્ધ	ક	,, મહો. વિનયવિજયજી ગણિ.
૨૦	,, ,, ઉત્તરાર્ધ	ક	,, ,,
૨૧	સિધ્ધહેમ સરસ્વતી પદ્યાનુબદ્ધ	ક	,, આ. ધર્મધુરંધરસુરિજી મ. સા.
૨૨	,, દીપિકા પ્રકાશ ભા. ૧	ક	,, મહિમાપ્રભસુરિજી મ. સા.
૨૩	,, ,, ,, ભા. ૨	ક	,, ,,
૨૪	હેમશબ્દાનુશાસન સુધા ભા. ૧	ક/વિ.	,, સુશીલસુરિજી મ. સા.
૨૫	લઘુવૃત્તિ ભાષાન્તર ભા. ૧ અધ્યાય ૧ થી ૪	ક/વિ.	,, પંડિત બેચરદાસજી
૨૬	,, ,, ભા. ૨ ,, ૫ થી ૭	ક/વિ.	,, ,,

❖ આ નિશાની કરેલ સંદર્ભ ગ્રન્થનો ઉપયોગ આ ભાગમાં થયેલ નથી

0 મુખ્યત્વે રચયિતા કાલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રસુરિજી હોવાથી તેમનો નામોલ્લેખ કર્યો નથી

0 સં = સંપાદક 0 ક = કર્તા 0 વિ = વિવેચક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ક્રમ	સંદર્ભગ્રન્થનું નામ	સ/ક/વિ	નામ
૨૭	શબ્દાનુશાસન	ક	પૂ. મલયગિરિજી મ. સા.
૨૮	ન્યાયસંગ્રહ	ક	,, હેમહંસગણિજી
૨૯	,, વિવેચન યુક્ત	સં/વિ	,, આ. વિજય લાવણ્યસુરિજી મ. સા.
૩૦	બૃહત્ હેમ પ્રક્રિયા	સં/કવિ	,, ગિરજાશંકર મયાશંકર શાસ્ત્રી
૩૧ ❖	સમાસ સુબોધિકા	ક	પોખરાજજી પંડિત
૩૨ ❖	સમાસ ચક્ર લઘુ પુસ્તિકા		—
૩૩ ❖	ઉણાદિ ગણ વિવૃતિ	સં	પૂ. આ. વિજય હેમચંદ્રસૂરિજી
૩૪ ❖	અભિધાન ચિંતામણી નામમાલા	સં	,, ,, ,,
૩૫	ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય	ક	,, ગુણરત્નસુરિજી મ.
૩૬ ❖	ધાતુરત્નાકર ભાગ ૧ કર્તરી રૂપો	ક	,, આ. વિજય લાવણ્યસુરિજી મ.
૩૭	,, ભાગ ૨ પ્રેરક રૂપો	ક	,, ,,
૩૮	,, ભાગ ૩ ઇચ્છાદર્શક રૂપો	ક	,, ,,
૩૯	,, ભાગ ૪ યઙન્ત રૂપો	ક	,, ,,
૪૦	,, ભાગ ૫ યઙ-લુબન્ત રૂપો	ક	,, ,,
૪૧	,, ભાગ ૬ નામ ધાતુઓ	ક	,, ,,
૪૨	,, ભાગ ૭ ભાવે કર્મણિ રૂપો	ક	,, ,,
૪૩	,, ભાગ ૮ આત્મને-પરસ્મૈ પ્રક્રિયા	ક	,, ,,
૪૪	,, ધાતુપારાયણમ્	સં	,, મુનિચંદ્રવિજયજી મ.
૪૫	ધાતુપારાયણ-કણ્ડવાદિ પ્રકાશ	સં	,, આ. વિજય દક્ષસુરિજી મ.
૪૬	હૈમ વિભ્રમ	ક	,, ગુણચંદ્રાચાર્યજી
૪૭ ❖	સ્યાદ્યર્થ પ્રકાશ	ક	,, આ. લાવણ્ય સુરિજી મ.
૪૮ ❖	સ્યાદ્યન્ત રત્નાકર	ક	,, ,, દક્ષસુરિજી મ.
૪૯ ❖	સ્યાદિ શબ્દ સમુચ્ચય	ક	,, અમરચંદ્રસુરિજી મ.
૫૦	વાકય પ્રકાશ	ક	,, ઉદયધર્મવિર ગણિ
૫૧ ❖	હૈમ લિંગાનુશાસન	સં	,, ,, ક્ષમાભદ્ર સુરિજી
૫૨ ❖	,,	સં/વિ	,, લાવણ્ય સુરિજી મ.
૫૩ ❖	સંસ્કૃત શબ્દ રૂપાવલી	સં	,, મોતીસાગરજી મ. સા.
૫૪	સંસ્કૃત ધાતુકોશ	ક	અમૃતલાલ સલોત
૫૫	હેમસંસ્કૃત પ્રવેશિકા-પ્રથમા-મધ્યમાં ઉત્તમા	ક	પંડિત શિવલાલજી
૫૬	ગુજરાતી વ્યાકરણ ધો. ૮-૯-૧૦	સં	પાઠય પુસ્તક મંડળ ગુજરાત
૫૭	સંસ્કૃત પાઠય પુસ્તક ધો. ૮-૯-૧૦	સં	,, ,,
૫૮	તત્ત્વ પ્રકાશિકા મહાર્ણવ ન્યાસ	સં	પંડિત ભગવાનદાસ
૫૯	કૃતપ્રત્યયાનાં મહાયન્ત્રમ	ક	પૂ. આ. વિજયલાવણ્યસુરિજી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અભિનવ 'હેમ' લઘુપ્રક્રિયા (ભાગ ૧ થી ૪) સમગ્રના બાઇન્ડીંગ માટેના રેકઝીનના દાતા

ભાનુકુમાર મગનલાલ દોશી

પ્રમુખશ્રી

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ – જામનગર

ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ – જામનગર

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ ટ્રસ્ટી મંડળ-જામનગરના દ્રવ્ય સહાયકો

જેન્તીલાલ લક્ષ્મીચંદ મહેતા – ઉપપ્રમુખ
ભોગીલાલ મહેતા – સેક્રેટરી
દોશી પોપટલાલ હીરાચંદ હ. ઇન્દુભાઈ
મહેતા પરસોતમ મુળજી હ. જયસુખભાઈ
છાદુભાઇ દોશી
સુતરીયા રમણીકલાલ સવજીભાઇ (અશોક)
મહેતા ભોગીલાલ મણીલાલ
મહેતા બુદ્ધલાલ રણછોડ (શાંતિલાલ)
સમરતબેન કુલચંદ ફોફરીયા –જેવંતલાલ
વોરા લક્ષ્મીચંદ બેતશી – હ. ચુનિલાલ
વોરા જયસુખલાલ હેમતલાલ
પારેખ છગનલાલ કરશનજી – હ. વજુભાઈ
સુખલાલ અમૃતલાલ મહેતા – સેક્રેટરી
હ. અરૂણભાઇ તથા ગુણવંતભાઈ
અફીણી નવલચંદ બેંગારભાઇ
મહેતા હરકીશન પોપટલાલ
વોરા રતિલાલ ચુનિલાલ – વિજય
પાટલીયા મણીલાલ ઝવેરચંદ
તપસ્વિની વનિતાબેનના સ્મરણાર્થે
– સંઘવી સેવંતીલાલ વિઠલજી
ખજુરીયા હરખલાલ નારણજી
પાટલીયા હરસુખરાય મગનલાલ
દોશી છોટાલાલ બેચરદાસ – (દારેસલામ)
હ. હરસુખલાલ મણીલાલ

CC-0. In Public Domain. Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection. Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જામનગર શહેરના વિવિધ ઉપાશ્રયો તથા મંડળો

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ – જામનગર

શ્રી ઓશવાળ શ્વે. મુર્તિ. જૈન સંઘ
પોપટલાલ ધારશીભાઈ જૈન બોર્ડીંગ
હ. નગીનભાઇ
શ્રી શાન્તિ ભુવન જૈન દહેરાસર – ઉપાશ્રય
શ્રી મોરારબાગ શ્રાવિકા ઉપાશ્રય–જ્ઞાન ખાતું
મોતીચંદ હેમરાજ ધર્મશાળા – કુલબાઇના
ડેલા ઉપાશ્રય–જ્ઞાન ખાતું
શ્રી જૈન દર્શક ઉપાસક સંઘ
,, અચલગચ્છ શ્રાવિકા જૈન ઉપાશ્રય
,, વિશા ઓશવાળ અચલગચ્છ જૈન સંઘ
,, સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ
છગનલાલ જાદવજી દોશી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય

પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.
,, ,, ,,
પૂ આ. દેવશ્રી જિનેન્દ્રસુરિજી મ. સા,
પૂ. સાધ્વીશ્રી લાવણ્યશ્રીજી
,, ,, નિરૂપમાશ્રીજી તથા
,, ,, નિલપદ્માશ્રી
,, મુનિરાજશ્રી દીપરત્નસાગરજી મ. સા.
,, સાધ્વીશ્રી વસંતશ્રીજી
સ્વ. પૂ મુનિશ્રી લબ્ધીસાગરજી મ. સા.
પૂ. જનકમુનિજી મ. સા.
,. મહાસતિશ્રી ધનકુંવરબાઇ સ્વામી

શ્રી ડેલી ફળી મિત્ર-મંડળ
,, ઘંટાકર્ણ મહાવીર યાત્રા મંડળ
,, પાર્શ્વ મહિલા મંડળ
,. મહાવીર જૈન યુવક મંડળ

શ્રી વિતરાગ મિત્ર મંડળ
,, પાર્શ્વ મિત્ર મંડળ
,, વિચક્ષણ મહિલા મંડળ
,, શાંતિજિન મહિલા મંડળ

જામનગર શહેરના ભાઇ-બહેનો તરફથી આવેલ સહાય

કોકિલાબેન પ્રભુલાલ શાહની સ્મૃતિમાં...હ. ભાનુભાઇ દોશી

તંબોલી ત્રિભોવનદાસ તેજપાલ હ. હેમતભાઇ
પાટલીયા અરૂણાબેન શરદચંદ્ર
,, ઉર્મિલાબેન સુભાષચંદ્ર
મહેતા નરભેરામ વસનજી હ. ઈન્દુભાઈ
,, શૈલેષ છોટાલાલ
શાહ ધારશીભાઈ ચત્રભુજ
૧ સુશ્રાવક હ. સવિતાબેન
સુતરીયા મનસુખલાલ છગનલાલ
નિપૂણાબેન
વસા વૃજલાલ વિઠલજી હ. કાંતાબેન
ચંદુલાલ માધવજી
ચંદુલાલ રામજી મહેતા

મહેતા પ્રભુલાલ રામજી હ. જલુબેન
નગીનદાસ વિઠલજી વસા
સ્વ. ઝમુબેનના સ્મર્ણાર્થે હ. શાંતાબેન
દલાલ બીપીનચંદ્ર ભગવાનજી
સુતરીયા શશીકાંત છગનલાલ
મહેતા ગોવિંદલાલ જેસંગભાઈ હ. જગદીશ
વોરા લાલચંદ કપુરચંદ
ચંદ્રપ્રભાબેનની સ્મૃતિમાં હ. પંકજ દોશી
પંચારા હસમુખભાઇ
સોલાણી વિનોદરાય
સમીરકુમાર શાહ
કામદાર નવલચંદ અમરચંદ હ. મુક્તાબેન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મહેતા ચંદુલાલ લક્ષ્મીચંદ
મહેતા રતિલાલ માવજી
હિમતલાલ ઝવેરચંદ
મહેતા જયંતિલાલ ઝીણાભાઇ હ. ડો. અમિત
ભણશાલી મનસુખલાલ છગનલાલ
ઠક્કર જીવરાજ જગજીવન
કુંડલીયા ચીમનલાલ લઘુભાઇ
મકીમ કલ્યાણજી અમરશી હ. શાંતાબેન
વોરા દુર્લભજી કાલીદાસ
૧ સુશ્રાવક હ. વિનુભાઈ વોરા
મહેતા ગુલાબરાય જેસંગલાલ હ. રજવંતીબેન
શેઠ કાંતિલાલ પ્રજારામ
કુંડલીયા ચુનીલાલ લઘુભાઇ
મહેતા બુધ્ધલાલ રણછોડ હ. રમેશભાઇ
સુતરીયા કમળાબેન છબીલદાસ હ. હસુભાઈ
પરાગ ગુલાબચંદ શાહ
મહેતા પ્રીતમલાલ હરજીવનદાસ
ઝવેરી સુમતિલાલ મોહનલાલ હ. રંજનબેન
સોલાણી કુલચંદ ચાંપશી
મહેતા પોપટલાલ હેમચંદ હ. અમૃતભાઈ
મહેતા હિરલ અશોકકુમાર
કલ્પના એસ. માંઘાણી
સ્વ. રાખી એચ. વોરા
રતિલાલ અમૃતલાલ મહેતા
ઠક્કર કાંતિલાલ લક્ષ્મીચંદ
,, તારાબહેન કાંતિલાલ
,, દિનેશચંદ્ર કાંતિલાલ
,, દિવ્યાબહેન દિનેશચંદ્ર
,, સેજલ દિનેશચંદ્ર
,, શ્રેયાંશ દિનેશચંદ્ર
સોલાણી હંસાબહેન અનીલકુમાર
દોશી ધનાબહેન અરૂણકુમાર
વોરા જેવંતલાલ કપુરચંદ
એક સુશ્રાવક – હ. દિનેશભાઈ
વોરા કેશવલાલ સોમચંદ હ. જયાબેન
સુતરીયા છબીલદાસ રણછોડભાઇ
હાથીભાઇ વસરામ શેઠ હ. રાજીવકુમાર
મહેતા ભવસુખલાલ લક્ષ્મીચંદ
એક સુશ્રાવક – હ. ભાવિક દોશી
શેઠ નેણશી રવજી હ. વસંતભાઇ
ભણશાલી હઠીસંગ ટોકરસી હ. ચંદ્રકાંતભાઇ
મહેતા જી. બી.
દલાલ ડાસાલાલ હંસરાજ
એક સુશ્રાવિકા હ. તારાબેન
રૂક્મણીબેન ચમનલાલ
વોરા લક્ષ્મીદાસ મનમોહનદાસ
મહેતા આણંદજી શામજીના પુત્રવધુ—
વિજયાબેનના સ્મરણાર્થે હ. જેન્તિભાઇ
પૂ. પ્રધાનવિજયજી મ. સા. ના ૬૮ ઉપવાસ
નિમિતે ઝવેરી મનસુખલાલ ચુનીલાલ હ.કિશોર
સુખડીયા ઓધવજીભાઈ તથા લાભકુંવર...
બેનના વર્ષીતપ નિમિતે
સુતરીયા રણછોડ નેમચંદ....હ. છેલભાઈ
ઝવેરી જયંતિલાલ છગનલાલના સ્મણાર્થે
હ. વિજયાબેન
મનસુખભાઈ કુંડલીયાના સ્મરણાર્થે
હ. સતીષભાઈ કુંડલીયા
કંચનબેન મનસુખલાલ કુંડલીયા હ.ભાનુબેન
મગનલાલ મલુકચંદ સંઘવી
મનહરલાલ જગજીવન ઝવેરી
શેઠ આણંદલાલ પ્રજારામ હ. વનિતાબહેન
એ. કે. ગુલગુલીયા
કુંડલીયા ધીરજલાલ ચુનીલાલ તરફથી —
ચિ. રશ્મિના લગ્ન પ્રસંગે
પૂ. સાધ્વી શ્રી રાજેન્દ્રશ્રીજીની ૧૦૦ ઓળીની
પૂર્ણાહુતિ નિમિતે શાહ માણેકલાલ પોપટલાલ
મહેતા ચુનીલાલ વિઠલજી હ. કંચનબેન
સુતરીયા પ્રાણલાલ છગનલાલ
મહેતા વિજ્યાબેન રંગીલદાસ
,, ચંચીબેન જયંતિલાલ
રસિકભાઈ દીપચંદ
ભણશાલી મગનભાઇ હીરાચંદ હ. હેમતભાઈ
દોશી મનસુખભાઇ પાનાચંદ
મકીમ પ્રભુલાલ છગનલાલ તથા મુક્તિદૂત ગ્રાહક
નં. ૫૩૮ તથા મકીમ શ્રદ્ધા જયેન્દ્રકુમાર
મહેતા પોપટભાઇ સોમચંદ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શાહ માણેકલાલ પોપટલાલ
૧ સુશ્રાવક હ. ગુણવંતભાઇ
વસા પ્રભુદાસ પ્રાગજી હ. ધીરજબેન
વોરા શાંતિભાઇ બેંગારભાઇ હ. કીરીટકુમાર
શાહ સોમચંદ હરખચંદના ધર્મપત્ની
ગુલાબબેન (ધોરીબહેન) ના આત્મ શ્રેયાર્થે
હ. નગીનદાસ સોમચંદ
જયાબેન ચુનીભાઇ ખીરસરાવાળા
કે. એચ. મહેતા
મહેતા પ્રભુદાસ વિઠલજી
મકીમ નટવરલાલ સોમચંદ
પારેખ હીરાભાઇ જીવરાજ
સંઘવી મનસુખભાઇ વિઠલજી હ. ભરતકુમાર
કંદોઇ રતિલાલ કરશનજી હ. ચમનલાલ
૧ સુશ્રાવિકા હ. મંજુબેન
ઠક્કર મનસુખભાઇ ગલાલચંદ
આર. એમ. દોશી
એફ. એમ. દોશી
કે. ડી. કોઠારી
વી. એન. શાહ
એચ. એન. મહેતા
ડી. કે. સુતરીયા
મહેતા રતિલાલ પોપટલાલ હ. વિનુભાઇ
મહેતા જમનાદાસ રામજી
સુતરીયા રમણીકલાલ છગનલાલ
કંદોઇ બાબુલાલ જેઠાલાલ હ. વિજ્યાબેન
મહેતા કસલચંદ બેતશી

૧ સુશ્રાવક હ. કમળાબેન
કંદોઇ મનસુખભાઇ રતિલાલના સ્મરણાર્થે
વોરા ઇન્દ્રલાલ મણીભાઇ
પારેખ દિનેશચંદ્ર મગનભાઇ
શેઠ પદમશી રવજી હ. જવાહર
વકીલ પ્રવિણભાઇ એચ. દોઢિયા
મહેન્દ્ર એમ. સંઘવી
પ્રવિણભાઇ દોશી
સી. આ. શાહ
દમયંતિબેન રતિભાઇ સંઘવી
શેઠ મંજુલાબેન રમેશચંદ્ર
સ્વ. મકીમ (મેતા) જેસંગભાઇ ગોપાલજી
હ. પ્રવિણભાઇ
સ્વ મકીમ (મેતા) ડાહીબેન જેસંગભાઇ
મકીમ (મેતા) પ્રવિણચંદ્ર જેસંગલાલ
મકીમ (મેતા) સુશીલાબેન પ્રવિણચંદ્ર
મકીમ (મેતા) કમલ પ્રવિણચંદ્ર
મકીમ (મેતા) ધર્મેન્દ્ર પ્રવિણચંદ્ર
મકીમ (મેતા) પ્રજ્ઞા કમલકુમાર
મહેતા જયંતિભાઇ પોપટભાઇ
મહેતા બાબુભાઇ ત્રિભોવનદાસ
મહેતા પ્રભુભાઇ લક્ષ્મીચંદ
સોલાણી હરકીશન પોપટલાલ
સ્વ. મુક્તાબેન ઝવેરચંદ
સ્વ. સંતોકબેન ઝવેરચંદ
સ્વ. ઝવેરચંદ ખીમજી
સ્વ. શાન્તાબેન મણીલાલ

પૂ. આચાર્યાદિ મુનિરાજોના ઉપદેશથી આવેલ સહાય

દ્રવ્ય સહાયક	ગામ	પ્રેરક/ઉપદેશક
શ્રી આદેશ્વર મહારાજ જૈન દેરાસર એન્ડ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	મુંબઇ	ગચ્છાધિપતિ પૂ આ દેવશ્રી વિજયમેરૂપ્રભસૂરિજી મ. સા. તથા પૂ. પં. ઇન્દ્રસેનવિજયજી મ.સા.
એક સદ્‌ગૃહસ્થ હ ફૂલચંદ બોરડીયા	મુંબઇ	
અમરીષભાઇ, અનોપચંદભાઇ તથા હર્ષદભાઇ	ઘાટકોપર મુંબઇ	

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દ્રવ્ય સહાયક	ગામ	પ્રેરક/ઉપદેશક
હીરજી લાલજી મારુ ક.વિ.ઓ.જૈનસંઘ થાણા		અંચલ ગચ્છાધિપતિ પૂ. આ. ગુણસાગરસૂરિજી
સહસ્ત્રફણા પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ	મુંબઇ ચોપાટી	પૂ. આ. દેવશ્રી વિજય ભુવનભાનુસુરિજી
ખાનપુર જૈન સંઘ	અમદાવાદ	,, આ. દેવશ્રી વિજય રૂચકચંદ્રસુરિજી
શ્રી વાડીલાલ સારાભાઇ ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ		,, આ. દેવશ્રી વિજય રૂચકચંદ્રસુરિજી
શ્રી શ્વે. મૂર્તિ જૈન સંઘ	ઇચલકંરજી	,, આ. દેવશ્રી વિજય મિત્રાનંદસુરિજી
શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર	કોબા	,, આ. દેવશ્રી પદ્મ સાગરસુરિજી
ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન	પાડીવ	,, આ. દેવશ્રી વિજય પ્રદ્યોતનસુરિજી
કીર્તી પ્રકાશન જૈન સંઘ	સુરત	,, આ. દેવશ્રી વિજય બિહાનંદસુરિજી
નેમિનાથ જૈન શ્વે. તીર્થ	ફાલના	,, આ. દેવશ્રી વિજય સુશીલસુરિજી
ચુનીલાલ ડાહ્યાલાલ	કીશુમુ-આફ્રિકા	,, આ. દેવશ્રી વિનયચંદ્ર સુરિજી
નગીનદાસ ચુનીલાલ	જામનગર	,, આ. દેવશ્રી અભયદેવસુરિજી મ. સા.
એક ગૃહસ્થ	અમદાવાદ	,, આ. દેવશ્રી કીર્તીચંદ્રસુરિજી
કાંતીલાલ ડાયાભાઇ મશરૂવાળા	પાટણ	,, પંન્યાસજી અભયસાગરજી ગણિ.
શ્રી બાહુસુબાહુ શ્રમણ વૈયાવચ્ચ ટ્રસ્ટ	અમદાવાદ	,, અભ્યુદયસાગરજી પુ. પં. શ્રી નવરત્ન સાગરજી તથા પુ. મુનિ મુક્તિરત્નસાગરજી
શ્રી શ્વે. મૂર્તિ. જૈન સંઘ	પાદરલી	,, પંન્યાસ હેમપ્રભવિજય ગણિ.
ભારત ઓટો સર્વિસ	એડા	,, ,, નરદેવસાગરજી તથા તેમના શિષ્ય
શ્રી ગોડીજી પાર્શ્વનાથ ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ	પૂના	પૂ. મુનિ શ્રી ચંદ્રકીર્તિસાગરજી મ. સા.
શાંતિલાલ ડી શાહ	ખંભાત	પૂ. પંન્યાસ શ્રી ચંદ્રસેન વિજયજી મ. સા.
વિશા શ્રીમાળી જૈન સંઘ	બોરસદ	,, ,, ગણિવર્ય શ્રી જીતેન્દ્રસાગરજી તથા તેમના શિષ્ય પૂ. મુનિ શ્રી પુન્યપાલ સાગરજી
જયનગર મૂર્તિ શ્વે જૈન સંઘ	વાપી	,, ,, રત્નભૂષણ વિજયજી તથા
શ્રી મૂર્તિ શ્વે. જૈન સંઘ	ઊંઝા	,, ,, કુલભૂષણ વિજયજી
શ્રી મૂર્તિ શ્વે. જૈન સંઘ	ઝીંઝુવાડા	,, ,, સોમશેખર સાગરજી તથા
શ્રી વિશા શ્વે. મૂર્તિ. જૈનસંઘ	જોરાવરનગર.	,, ,, નયશેખર સાગારજી
શ્રી વિશા ઓશ. જૈન મહાજન નાની ખાખર		,, ,, મુનિચંદ્ર વિજયજી
આદિનાથ ભગવાન ભંડાર પેઢી	ઘાણેરાવ	,, ,, પુણ્યવિજયજી
એક સદ્ ગૃહસ્થ		,, ,, ભુવનચંદ્રજી
૧ સુશ્રાવક	પાટણ	,, ,, દેવચંદ્રવિજયજી
શ્રી ઝવેરચંદ પી. સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ	મુંબઇ	,, ,, ચંદ્રયશ વિજયજી
જિન્તેષકુમાર નગીનદાસ	જામનગર	,, ,, નરચંદ્રવિજયજી
શ્રી જૈન શ્વે. મુર્ત. સંઘ	ધનબાદ	,, ,, રવિન્દ્રસાગરજી મ. સા.
ચાણસ્મા જૈન સંઘ	ચાણસ્મા	,, ,, અભયરત્ન વિજયજી
		,, ,, ભદ્રબાહુ વિજયજી
		,, ભક્તિસુરિજીના સમુદાયના પુ. આ વિજય સુબોધસુરિજીના શિષ્ય પુ.શાંતિચંદ્રવિજયજી મ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પૂ. સાધ્વીજી મ. સા. ના ઉપદેશથી આવેલ સહાય

શ્રી ભીડભંજન પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વે. મૂર્તિ સંઘ નીમચ
શ્રી જૈન શ્વે. પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પેઢી રીછેડ

પૂ. સાધ્વીશ્રી ચારૂવ્રતાશ્રીજી

દ્રવ્ય સહાયક	ગામ	પ્રેરક/ઉપદેશક
શ્રી આરાધના ભુવન ભીવંડી જૈન સંઘ	ભીવંડી (થાણા)	પૂ. સાધ્વીશ્રી ગુણોદયાશ્રીજીના શિષ્યા
૧. સુશ્રાવિકા	શિવાના	,, ,, સુનયજ્ઞાશ્રીજી
શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ	વેરાવળ	,, ,, ગુણોદયાશ્રીજી તથા મનોગુપ્તાશ્રીજી
મંછુ દીપચંદની ધર્મશાળા જ્ઞાન ખાતું	સુરત	,, ,, ગુણોદયાશ્રીજી તથા કલ્પલતાશ્રીજી
મણીયારના ઉપાશ્રયનું જ્ઞાન ખાતું	રાધનપૂર	,, ,, મૃગેન્દ્રશ્રીજી
જૈન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ	પ્રતાપગઢ	,, ,, નિરંજનાશ્રીજી
૧. સુશ્રાવક	વિજાપુર	,, ,, નિત્યાનંદશ્રીજી
શેઠ નંદલાલ ગોવિંદજી	ઔરંગાબાદ	,, ,, આત્માનંદશ્રીજી
ચીમનલાલ મોહનલાલ	મહુવા	,, ,, પ્રમોદશ્રીજીના શિષ્યા
પ્રભુલાલ ગોસલજી	ચેલા	,, ,, સુમિત્રાશ્રીજી
		,, ,, પ્રશમનાશ્રીજી
મંજુબેન તથા સુશીલાબેન	પાલીતાણા	,, ,, શશીપ્રભાશ્રીજી
૧. સુશ્રાવિકા	પાલીતાણા	,, ,, સૂર્યપ્રભાશ્રીજીના શિષ્યા
ગુણીબેન વિનોદચંદ્ર	મુંબઇ	,, ,, પ્રભંજનાશ્રીજી
વોરા ઉપેન્દ્રકુમાર સેવંતિલાલ	અમદાવાદ	,, ,, નિરૂજાશ્રીજી તથા મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી
૧. સુશ્રાવક	અમદાવાદ	,, ,, નિરૂજાશ્રીજી તથા જયજ્ઞાશ્રીજી
વોરા જાસુદબેન રમણલાલ	અમદાવાદ	,, ,, રાજપ્રજ્ઞાશ્રીજી
સંઘવી પ્રમેશકુમાર રાજેન્દ્રકુમાર	અમદાવાદ	,, ,, રાજપ્રજ્ઞાશ્રીજી
દશા પોરવાડ જૈન સંઘ	અમદાવાદ	,, ,, મલયાશ્રીજી
વાપી જૈન સંઘ	વાપી	,, ,, મલયાશ્રીજી
એક સદગૃહસ્થ	વાપી	,, ,, મલયાશ્રીજી
શ્રીમતી ગં. ભા. સરસ્વતીબહેન મોહનલાલ	આકોલા	,, ,, જિતેન્દ્રશ્રીજી
શાહ જવાહરલાલ હીરાલાલ	બાલાપુર	,, ,, પ્રવર્તીની હંસાશ્રીજી
ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન સંસ્થાન	બાલાપુર	,, ,, પ્રવર્તીની હંસાશ્રીજી
ડો. અરવીંદલાલ ટી. શાહ	બાલાપુર	,, ,, સાધ્વીશ્રી પુષ્પદન્તાશ્રીજી
સરસપુર જૈન સંઘ	અમદાવાદ	,, ,, સાધ્વીશ્રી પુષ્પદન્તાશ્રીજી
		,, ,, સાધ્વીશ્રી પુષ્પદન્તાશ્રીજી
		,, ,, સાધ્વીશ્રીપુષ્પદન્તાશ્રીજી
		,, ,, ललितप्रभाश्रीजी

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દ્રવ્ય સહાયક	ગામ	પ્રેરક/ઉપદેશક
ચંદુલાલ દલસુખભાઈ	અમદાવાદ	પૂ. સાધ્વીશ્રી પ્રવિણાશ્રીજી
મણીયાર જૈન ઉપાશ્રયના બહેનો	રાજકોટ	,, ,, સુયશાશ્રીજીના શિષ્યા
જૈન સંઘ જ્ઞાન ખાતું	મોરબી	,, ,, કલ્પધર્માશ્રી વર્યતાશ્રી પુષ્પદંતાશ્રી
શાહ કંચનબેન જયંતિલાલ	અમદાવાદ	,, ,, શુભંકરાશ્રીજી
શાંતાબેન ભોગીલાલ વલેટાવાળા	અમદાવાદ	,, ,, પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી
એક સુશ્રાવિકા બહેન	અમદાવાદ	,, ,, પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી
એક સુશ્રાવિકા બહેન	અમદાવાદ	,, ,, મોહજીતાશ્રીજી
એક સુશ્રાવિકા બહેન	અમદાવાદ	,, ,, માર્દવતાશ્રીજી
રતનબહેન વિજયકુમાર શેઠ	બાલાપુર	,, ,, પુષ્પદન્તાશ્રીજી
૧. મીઠાભાઇ કલ્યાણચંદ પેઢી	કપડવંજ	,, ,, કેવલ્યશ્રીજી તથા
૨ વૃજલાલ હરિલાલ બેનોનો ઉપાશ્રય	કપડવંજ	,, ,, ભવ્યાનંદશ્રીજી
કિર્તિકુમાર વાડીલાલ શાહ	અમદાવાદ	,, ,, ભવ્યાનંદશ્રીજી
મહેન્દ્રકુમાર ધૂળાલાલ	અમદાવાદ	,, ,, ભવ્યાનંદશ્રીજી
શ્રીમતી અરૂણાબેન હરીયા	જામનગર	,, ,, અનંતપૂર્ણાશ્રીજી તથા
		,, ,, અનંતદર્શિતાશ્રીજી
બહેનોનું જ્ઞાન ખાતું જૈન સંઘ	રાજગઢ	,, ,, કલ્પધર્માશ્રીજી
સુર્યાબહેન બાબુલાલ	ઉણ	,, ,, વિદ્યુતપ્રભાશ્રીજી તથા
		,, ,, અમીરસાશ્રીજી
સ્વ. છબલબેન ચુનીલાલ	કિસુમુ-આફ્રિકા	,, ,, જયશ્રીજી
મંજુબેન નગીનદાસ	જામનગર	,, ,, લાવણ્યશ્રીજી
૧. રશ્મિબહેન જિતેશકુમાર	જામનગર	,, ,, સોમયશાશ્રીજી
૨. પ્રતિક જિતેશકુમાર.	જામનગર	,, ,, સોમયશાશ્રીજી
બિન્દુબહેન પ્રદીપકુમાર	લંડન	,, ,, હિતજ્ઞાશ્રીજી
નીતાબહેન શૈલેષકુમાર	મુંબઇ	,, ,, કનકપ્રભાશ્રીજી
બિન્દેશ નગીનદાસ	જામનગર	,, ,, શુભોદયાશ્રીજી
શાહ શરદકુમાર ભોગીલાલ	અમદાવાદ	,, ,, મૃદુતાશ્રીજી
પારેખ સંજયકુમાર શશીકાન્ત	અમદાવાદ	,, ,, અમીવર્ષાશ્રીજીના ૮૫મી ઓળીના પારણા નિમિત્તે
મહેતા મનસુખલાલ લક્ષ્મીચંદ	જામનગર	,, ,, મોક્ષાનંદશ્રીજી
ઝવેરી હીરાકુંવરબેન મનસુખલાલ	જામનગર	,, ,, હેતશ્રીજી (જામનગરવાળા) ના પ્રશિષ્યા પૂ. સાધ્વીશ્રી લાવણ્યશ્રીજી
અફીણી કાંતિલાલ માણેકચંદ	જામનગર	,, ,, ચંદ્રાનનશ્રીજી
અફીણી રંભાબેન માણેકચંદ	જામનગર	,, ,, ગુણજ્ઞાશ્રીજી
અફીણી કલાવંતિબેન કાંતિલાલ	જામનગર	,, ,, દિવ્યયશાશ્રીજી
અફીણી નયનાબેન બીપીનચંદ્ર	જામનગર	,, ,, મેરૂશીલાશ્રીજી
વોરા પ્રભુલાલ હરખચંદ	જામનગર	,, ,, મેરૂશીલાશ્રીજી
મહેતા ધર્મેન્દ્ર લઘુભાઇના સ્મરણાર્થે	જામનગર	,, ,, સુતારાશ્રીજી
હ. ભારતીબહેન		

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દ્રવ્ય સહાયક	ગામ	પ્રેરક/ઉપદેશક
મહાવીર એપાર્ટમેન્ટના શ્રાવિકા બહેનો	સુરત	પૂ. સાધ્વીશ્રી ધર્મરત્નાશ્રીજી
દોશી મોહનલાલ પ્રાગજી હ. મહેન્દ્ર	જામનગર	,, ,, જયપ્રભાશ્રીજી
		,, ,, પુન્યપ્રભાશ્રીજી
પ્રભુલાલ આણંદજી મહેતા	જામનગર	,, ,, ભાવિતરત્નાશ્રીજી
વોરા માનકુંવર હેમતલાલ	જામનગર	,, ,, કૈરવપ્રજ્ઞાશ્રીજી
વોરા મધુકાન્ત હેમતલાલ	જામનગર	,, ,, કલ્પપ્રજ્ઞાશ્રીજી
દલાલ લાલજી રામજી હ. બાબુભાઇ	જામનગર	,, ,, પુન્યવર્ધનાશ્રીજી
મહેતા લધુભાઇ મણેકચંદ એન્ડ સન્સ	જામનગર	,, ,, અમીરસાશ્રીજી
શાહ માણેકલાલ પોપટલાલ	જામનગર	,, ,, પ્રવિણશ્રીજીના શિષ્યા
		,, ,, રાજેન્દ્રશ્રીજી
વોરા દીપકકુમાર જેવંતલાલ	જામનગર	,, ,, મહાસતીજી મધુબાઇ સ્વામી
વારીયા શિવકુંવરબેન મોહનલાલ હ. દલપતભાઇ	જામનગર	,, ,, મંજુલાબાઇ સ્વામી
ઉર્મીલા આર. શાહ	ખીમાણા	,, ,, સદ્‌ગુણાશ્રીજી
કીરીટભાઇ બી. શાહ	ઊંઝા	,, ,, સુલસાશ્રીજી
સરોજ કે. શાહ	ખીમાણા	,, ,, હિતોદયાશ્રીજી
વસંતાબેન જે. શાહ	ઊંઝા	,, ,, શીલદર્શનાશ્રીજી
રાજેશ આર. પારેખ	ઊંઝા	,, ,, સંયમગુણાશ્રીજી
નવીનભાઇ જે. શાહ	ઊંઝા	,, ,, નિર્મલદર્શનાશ્રીજી

ઘોરાજી તપગચ્છ જૈન સંઘ

પ્રેરણા :- પૂ. હેમશ્રીજીના પ્રશિષ્યા પૂ. સાધ્વીશ્રી પુન્યપ્રભાશ્રીજી તથા અમીરસાશ્રીજી

અનોપચંદ ચત્રભુજ	ભગવાનજી પોપટલાલ વોરા
પ્રતાપરાય જગજીવન દવાવાળા	ચીમનલાલ તારાચંદ શાહ
વ્રજલાલ મોતીચંદ વોરા	ચંદુલાલ નેમચંદ વોરા
મણીલાલ અભેચંદ મેતા	તલકચંદ ઝવેરચંદ વોરા
પ્રાણલાલ તારાચંદ શાહ	મગનલાલ અવિચળ પટવા
ભાલચંદ્ર શાંતિલાલ શાહ	શામળજી કુલચંદ વસા-વંથલીવાળા
પ્રભુદાસ ઝવેરચંદ સુખડીયા	ન્યાલચંદ પરસોતમ
હીરાચંદ ભીમજી મેતા	જેચંદ ભાઈચંદ વસા
ગોરધનદાસ મોહનલાલ વસા	કેશરીચંદ નંદલાલ શાહ
શાંતિલાલ છગનલાલ શાહ	જશવંતરાય વ્રજલાલ શાહ
નટવરલાલ લક્ષ્મીચંદ સંઘવી	ઝમકબેન છોટાલાલ દેસાઈ
રમણીકલાલ પોપટલાલ શાહ	પ્રભાબેન મહાસુખલાલ વકીલ
શાંતિલાલ ધીરજલાલ શાહ	વ્રજકુંવરબેન કુલચંદ શાહ
હરસુખભાઇ પ્રાણજીવન વોરા	જેન્તીલાલ પોપટલાલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રેરણા :- પૂ. સાધ્વીશ્રી અમીરસાશ્રીજી તથા હર્ષધરાશ્રીજી

બી.પીનચંદ્ર ડી. શાહ	નવનીતભાઇ શાહ
વસંતલાલ તારાચંદ	ભૂપતભાઇ શાહ
જેચંદભાઈ લાઠીયા	

પ્રેરણા :- સાધ્વીશ્રી સૂર્યપ્રભાશ્રીજી મ. સા. ના શિષ્યા શુભંકરાશ્રીજી

કંકુબેન મોતીલાલ	ઉણ	પુષ્પાબેન સેવંતીલાલ	કંબોઇ
શારદાબેન દલપતલાલ	,,	હર્ષાબેન ત્રંબકલાલ	મોરબી
જેઠાલાલ ઝુમચંદ	,,	પ્રેમીલાબેન પ્રભુદાસ	
કેશીબેન જેઠાલાલ	,,	મધુબેન હરગોવનદાસ	થરા
સવિતાબેન વર્ધીલાલ	ઉંદરા	દેવીલાબેન બચુલાલ	,,
વર્ધીલાલ મોહનલાલ	,,	જમનાલાલ ચંદુલાલ	સરીયદ
શીવલાલ મોહનલાલ	,,	લીલાબેન જમનાદાસ	,,
સુભદ્રાબેન શીવલાલ	,,	જેઠાલાલ મોહનલાલ	બાદરપુરા
સેવંતીલાલ લહેરચંદ	થરા	મધુબેન જેઠાલાલ	,,
શકરીબેન સેવંતીલાલ	,,	જીવતીબેન રેવાશંકર દોશી	મોરબી
ભીખીબેન બાપુલાલ	,,	ભાનુબેન મનુભાઈ દોશી	,,
પુષ્પાબેન શંકરલાલ	,,	મંજુલાબેન મંગળદાસ	થરા
સેવંતીલાલ જીવાચંદ	કંબોઈ		

પૂ. મુનિરાજ શ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આવેલ સહાય

શ્રી ચંદ્રપ્રભુ જૈન દેરા. ટ્રસ્ટ સંઘના આરાધકો	મુંબઇ	શોભનાબેન મહેશકુમાર	અમદાવાદ
પારેખ વેલજીભાઇ ખીમજીભાઈ		પરીખ લાલભાઈ લલ્લુભાઈ	,,
હ. છગનભાઇ	મુંબઇ	આરાધક સુશ્રાવકો	મહુવા
કિરણ પ્રવિણચંદ્ર	,,	ઠક્કર નવલબેન લક્ષ્મીચંદ	જામનગર
ઉષાબેન રમેશચંદ્ર	,,	સંઘવી હરિલાલ દીપચંદ	,,
પ્રભાબેન ડાહ્યાલાલ	,,	૧. સુશ્રાવક હ. વિનોદરાય	,,
દિલીપકુમાર કાંતિલાલ મહેતા	,,	મહેતા શશીકાન્ત છગનલાલ	ભાવનગર
		સુષમા દોઢિયા	નખાત્રાણા

જામનગર સિવાયના અન્ય ગામોના સહાયક

પૂ. મુનિરાજ સુધર્મસાગરજીની પ્રેરણાથી

નાનપુરા જૈન સંઘ	સુરત	બહેનોનું જ્ઞાન ખાતું હ. શાંતિભાઈ મંડાર	
હરિપુરા જૈન સંઘ	,,	શ્રી તપગચ્છ જૈન સંઘ	
આદીશ્વર ભગવાન જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ	કઠોર	હ. જશુભાઇ	અકીયાબાડા
શ્રી શ્વે. મૂર્તિ. જૈન સંઘ	શેગાંવ	મહેતા મુકુંદ કે.	,,
ભાયાણી ચંદુલાલ નવલચંદ	,,	મોહનલાલ જીવણદાસ	બુલઢાણા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જેકુંવરબેન નથુભાઈ	ભાણવડ
પ્રેમચંદ કચરાભાઇ	,,
જયંતિલાલ ડાહ્યાભાઇ	,,
મહેતા જેસંગલાલ પાનાચંદ	,,
દિનેશચંદ્ર તારાચંદ	માંગરોળ
રસિકલાલ અમીલાલ પારેખ	,,
સંઘવી પ્રવિણકુમાર અમૃતલાલ	રાજકોટ
હેમીબેન સાકરચંદ	ભાવનગર
સી. જે. મહેતા	,,
જયાબેન સી. મહેતા	,,
સંજયભાઇ સી. મહેતા	,,
હેમાબહેન એસ. મહેતા	,,
અલ્પા એસ. મહેતા	,,
નરેન્દ્રકુમાર મુપડાસા	બાલાપુર
રવિન્દ્રકુમાર મીઠુલાલ	,,
શાહ સંજયકુમાર જયંતિલાલ	નવસારી
ગિરીશભાઇ નાગડા	શિરપુર
એસ. કે. મહેતા હંસાબેનની જ્ઞાનપંચમીની આરાધના નિમિત્તો	રાજકોટ
શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિ જૈન દેરાસર પેઢી	ભરૂચ
શેઠ ગોવિંદજી રોસાભાઈ હ. અશોકભાઈ	ઔરંગાબાદ
શ્રી શ્વે. મૂર્તિ જૈન સંઘ	સુલતાનપુર
છોટાલાલ વનમાળીદાસ	,,
દયાળજીભાઇ	જામવણથલી
શ્રી વાસુ પૂજ્ય સ્વામિ દેરાસર સંઘ	આરંભડા
મહેન્દ્ર પી. સોલાણી	વાંકાનેર
સિદ્ધ ક્ષેત્ર મોટી ટોળી	પાલીતાણા
૧ સદ્‌ગૃહસ્થ હ. દિનેશભાઈ	રાજકોટ
શાહ ઉમેદલાલ મોનજી	સાંગલી
શ્રી આરાધના ધામ હ. જયંતિભાઈ સિંહણ	
ચીનુભાઇ પી. શાહ પ્રમીલાબેનના માસક્ષમણ નિમિત્તો	લુણાવાડા
રામચંદ ગોવિંદજી-સુશીલાબેન તથા સીમાના ૧૬ ઉપવાસ નિમિત્તો	અમરાવતી
નટવરલાલ રાયચંદ	ઉપલેટા
ચંદ્રકાન્ત શામજી	રાણપુર
અમૃતલાલ મોતીલાલ	,,
લલિતકુમાર વ્રજલાલ	જેતપુર

અમદાવાદના સહાયકો

શ્રી ખુશાલભુવન જૈન સંઘ હ. મહેન્દ્રભાઈ	
શ્રી વિચંદિકર જૈન સંઘ	
બચુભાઇ ભગુભાઇ	હ. મહેન્દ્રભાઇ
સી. કે. શાહ	હ. અજિતભાઈ
પન્નાલાલ જમનાદાસ સુતરીયા	
દક્ષાબેન રમણીકલાલ ઘીયા	
પોપટલાલ રવચંદ	
દોશી છોટાલાલ નરશીદાસ	
લવારની પોળ જૈન ઉપાશ્રય હ. જવાનમલજી	
શાહ ચંદુલાલ કુલચંદ	
શાહ મણીબેન ચંદુલાલ	
શાહ અમલુખ ચંદુલાલ	
શાહ સુવર્ણાબેન અમલુખભાઇ	
ઠીમ્પલના સ્મરણાર્થે હ. તેજલ	
કમલેશકુમાર લાલજી	
ચંદ્રકાંત શાંતિલાલ ખડાયતા	
પદમશી કેવળદાસ મહેતા	

શ્રી ગોડીજી મહારાજ જૈન ટેમ્પલ એન્ડ
ચેરિટીઝ જ્ઞાનખાતું – પાયધુની – મુંબઈ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મુંબઇના સહાયકો

રમણીકલાલ છગનલાલ હ. જસવંતીબેન
ઝવેરી રમેશચંદ્ર શાંતિલાલ
ઝવેરી સુલોચનાબેન
સુવર્ણાબેન અમરકુમાર
નેમચંદ તથા ધીરજલાલ નાગરદાસ
કંચનબેન શાંતિલાલ હ. અમરીશભાઈ
તથા પ્રફુલ્લાબેન
ચુનીલાલ વિઠલજી હ. કંચનબેન
હર્ષદરાય જીવણલાલ
પટણી સુરેશચંદ્ર ગુલાબચંદ
શ્રોફ રતિલાલ મગનલાલ
શ્રોફ અજીતકુમાર રતિલાલ
ઝવેરી ધીરજલાલ જગજીવન
મહાવીરનગર શ્વે. મૂર્તિ જૈન સંઘ બાબુભાઇ
શાહ મહેશકુમાર જયંતિલાલ
શાહ નિરંજન હરિલાલ
કાંતિલાલ ભાઇચંદ કામદાર
દલસુખભાઇ ચત્રભુજ
ડાહીબેન મનસુખલાલ વોરા
ટોલીયા ધીરજબેન નાગરદાસ

નિસ્પૃહી તપસ્વી પૂ. પં. સુશીલસાગરજીના જીવનની આરાધનાની અનુમોદનાર્થે

મહુવાના સહાયકો

દોશી નરોત્તમદાસ ગીરધરલાલ
લીલાવંતીબેન નરોત્તમદાસ
વસંતરાય નરોત્તમદાસ
મહેન્દ્રકુમાર નરોત્તમદાસ
નાગરદાસ દેવચંદ ગાંધી
મનસુખલાલ દેવચંદ ગાંધી
રૂપલ મહેન્દ્રકુમાર
પારસ ક્લોથ સ્ટોર્સ
વસા નાનચંદ લક્ષ્મીચંદ
છગનલાલ કમળશી દોશી
હિંમતલાલ પ્રીતમલાલ ઓસવાળ
ચુનીલાલ હંસરાજ દોશી
બાબુલાલ દેવચંદ ગાંધી
ચારૂબેન મહેન્દ્રકુમાર
કેયુર મહેન્દ્રકુમાર
સોનલ મહેન્દ્રકુમાર
વસંતરાય ડાહ્યાભાઈ દોશી
અરવિંદભાઈ દોરડાવાળા
શાહ દલીચંદ હીરાચંદ
જયંતિલાલ ભાયચંદ
હર્ષદરાય દીર્ઘરાય
શ્રી વર્ધમાન ગ્રુપ
આરાધક સુશ્રાવિકાઓ

પોરબંદરના સહાયકો

શાહ નિર્મળાબેન મનસુખલાલ
બળેજા પ્રાર્થનાથ મંડળ
ડાસાણી જમનાદાસ જગજીવન
૧ સુશ્રાવિકા હ. જયુભાઈ
સુખડીયા મોહનલાલ ધરમશી
સુખડીયા ભાણીબેન વીરચંદ
૧ સુશ્રાવિકા હ. ભાણીબેન
શાહ નિર્મલાબેન મંદુલાલ
શાહ તરલાબેન પ્રવિણચંદ્ર
શાહ કલાબેન હરકીશનદાસ
શાહ કુમુદબેન ભોગીલાલ
પ્રભાત મેડીકલ સ્ટોર્સ
કોઠારી તેજસ નટવરલાલ
પ્રેમિલાબેન
શાંતાબેન કોરડીયા
ધીરજલાલ વનમાળીદાસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગોંડલના સહાયકો

શ્રી તપગચ્છ જૈન સંઘ	જમુભાઇ કોઠારી
કાંતિલાલ દેવકરણ દોશી હ. મંજુલાબેન	ચંદુભાઇ કોઠારી
એચ. કે. વોરા	છોટાલાલ મહાસુખભાઈ શેઠ
જટાશંકર માનસંગ દોમડીયા	નગીનભાઈ ગોડા
ચંદ્રિકાબેન હર્ષદરાય વોરા	કાંતિભાઇ આશરા
નગીનદાસ નીમચંદ સંઘવી	કાંતિભાઇ મહેતા
જીગીષા હર્ષદરાય વોરા	જયંતિલાલ જસરાજ ગોડા
નીલેશ જયંતિલાલ	મણીયાર જયંતિલાલ ભગવાનજી
દલીચંદ દામોદર મહેતા	સંઘવી હેમતલાલ પાનચંદ
મુક્તાબેન નવલચંદ કોઠારી	

રૂા. પાંચ કે તેથી વધુ..... દ્રવ્ય સહાય કરનારની નામાવલી સમાપ્ત.

દ્રવ્ય સહાયક	ગામ	પ્રેરક/ઉપદેશક
વસંતરાય શાંતિલાલ પારેખ	ભાવનગર	પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.
કાન્તાબેન કે. મહેતા	રાજકોટ	સાધ્વીજીશ્રી મહિમાશ્રીજીના શિષ્યા સાધ્વીશ્રી
ડૉ. મનુભાઈ એસ. શાહ	રાજકોટ	વિશ્વજયોતિશ્રીજી મ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વંદનાવલી

પૂજ્ય આગમોદ્ધારક આચાર્ય દેવશ્રી આનંદસાગરસૂરિજી મ. સા.
પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ આ. દેવશ્રી માણિક્યસાગરસૂરિજી મ. સા.
પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ આ. દેવશ્રી હેમસાગરસૂરિજી મ. સા.
પૂજ્ય ગચ્છા. આ. દેવશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરિજી મ. સા.
પૂ ગચ્છા. આ.દેવશ્રી ચિદાનંદસાગરસૂરિજી મ. સા

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી ક્ષમાસાગરજી મ. સા.
પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી લલિતસાગરજી મ સા.
પૂજ્ય પંન્યાસજી સુશીલસાગરજી મ. સા.
પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.

સર્વ પૂજ્યશ્રીના ચરણકમળમાં – દીપરત્નસાગર

784

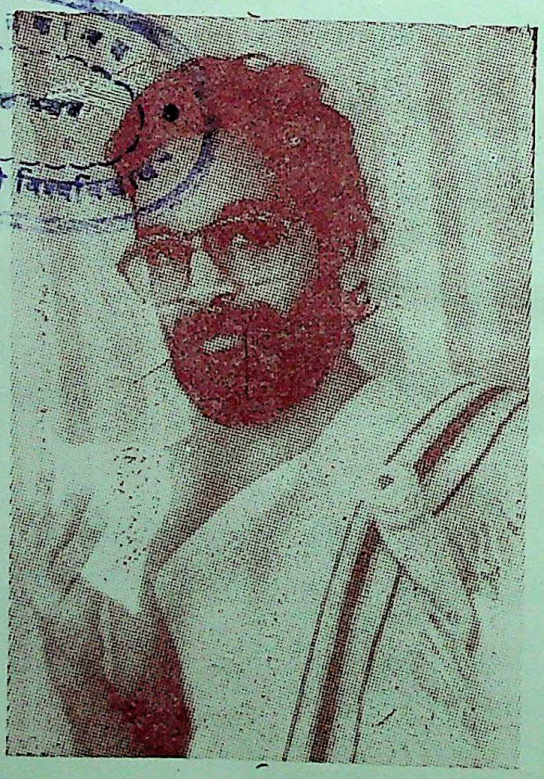

માત્ર ચાર વર્ષના દીક્ષા પર્યાયમાં આ ગ્રન્થ અનુવાદ સંપાદન કરનાર

પ. પૂ. મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજી (M.Com. M.Ed)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

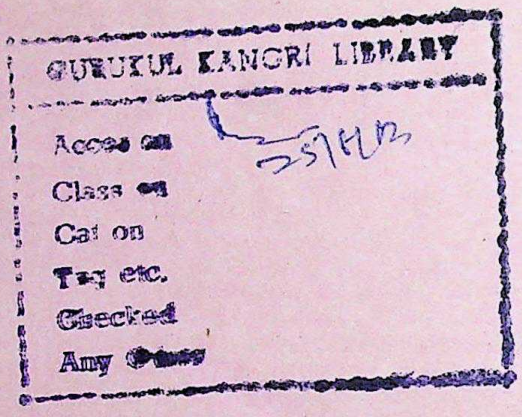

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

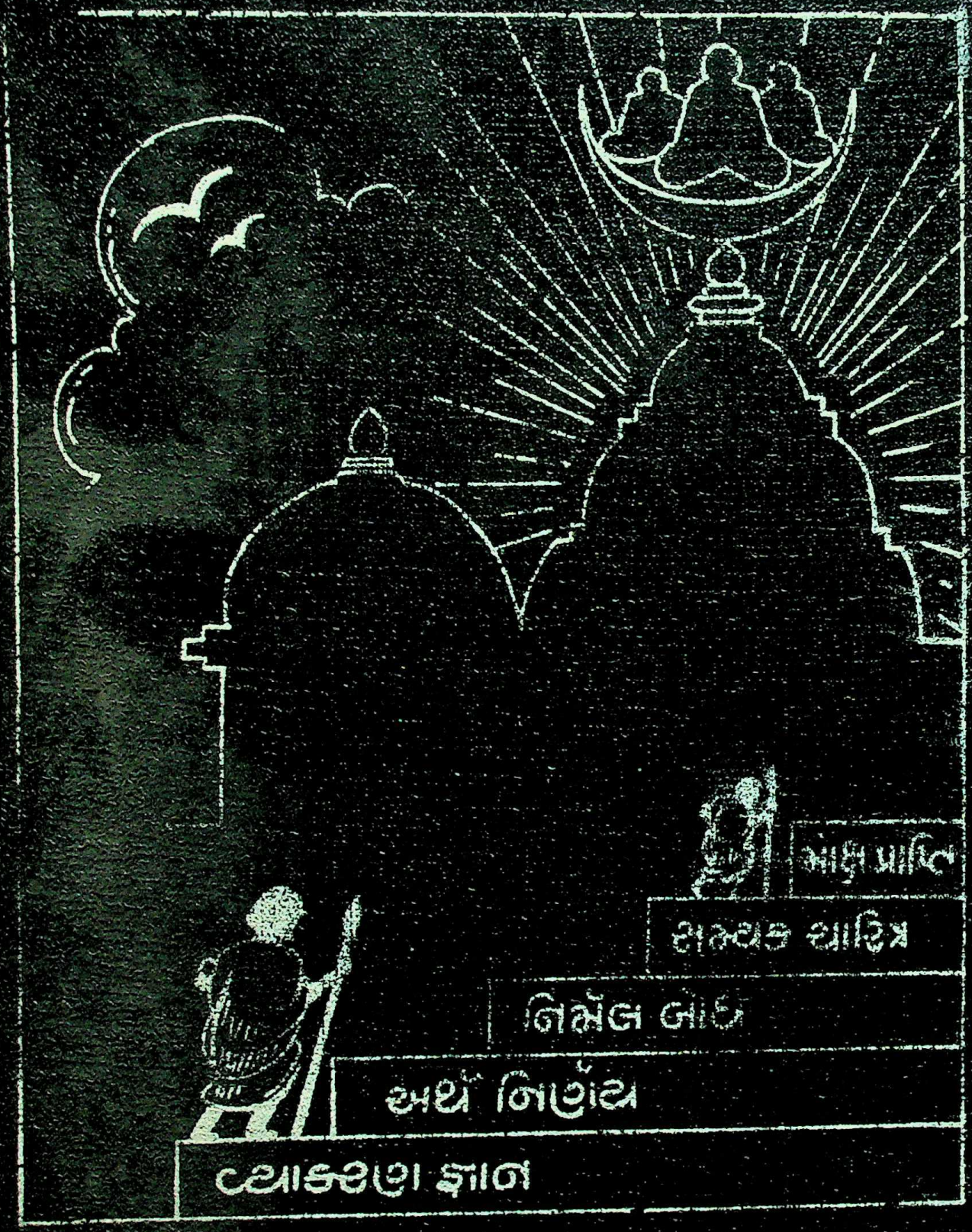

અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન

PATALIA GOREEN